

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE 13.

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE 13.

MAGYAR MÚZEUMI TÖRTÉNÉSZ TÁRSULAT

2 0 1 4

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE
A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 13.

TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIAI SZEMLE

13.

MAGYAR MÚZEUMI TÖRTÉNÉSZ TÁRSULAT

BUDAPEST, 2014

A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 13.

Szerkesztők

Ihász István

Pintér János

A szerkesztők munkatársa

Szvitek Róbert

Szerkesztőbizottság

Béres Katalin

Bircher Erzsébet

G. Merva Mária

Gyarmati Zsolt

Horváth László

Huszár Zoltán

Ihász István

Kaján Imre

Pintér János

Szoleczky Emese

Tamás Edit

Tóth István

Vigh Annamária

Zombori István

Tördelés

Hajós Bálint

I.

TANULMÁNYOK

IDENTITÁS, NEMZET, NEMZETPOLITIKA A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN*

Biró Annamária

A konferencia címébe emelt három fogalom – identitás, nemzet, nemzetpolitika – csak bizonyos fenntartásokkal kezelhető a 18–19. század fordulóján. A magyar irodalomtörténeti hagyomány ezt a korszakot a nyelvi és irodalmi viták kibontakozásának, lefolyásának, a használatban levő fogalmak elvi és módszertani kidolgozásának, a műformák és az ehhez köthető szabályrendszerek kialakulása idejének tekinti. Ugyanakkor fontos szerepet játszik a nemzet fogalmának, a nemzethez köthető attribútumok és különösen a nemzet nyelvének meghatározásában. Dolgozatom tárgyát olyan szövegek képezik, amelyek bár ebben a korszakban születtek, a különböző nemzetiségű szerzők (erdélyi magyarok, szászok, németek) eltérő fogalomértelmezései éppen arra világítanak rá, milyen eltérő identitáskonstrukciók léteztek és ezek hogyan viszonyultak egymáshoz akkor, amikor bizonyos nemzeti privilégiumok legitimitását kellett bizonyítani.¹ A dolgozat elsősorban a három fogalomra helyezi a hangsúlyt, azokat próbálja a korszak kontextusában értelmezni, de a megértéshez elengedhetetlennek tartom annak a vitaszituációnak a vázolását, amelyekben ezek a szövegek létrejöttek, és amely nélkül a történeti és aktuálpolitikai mondanivaló nem teljesen érthető meg.

A vitában² elsősorban történeti kérdések, az erdélyi nemzetek betelepedésének, jogainak kialakulása kerül középpontba, ezen problematikák aktuálpolitikai konnotációkat hordoznak, tehát nem csupán a tudományos, hanem a politikai diskurzus elemeit is felfedezhetjük bennük. **August Ludwig Schlözer**, a göttingai egyetem híres professzora, mindamellett pedig a politikai újságírás egyik legjelesebb képviselője 1797-ben háromkötetes munkát adott ki, mely az erdélyi szászok történetét hivatott bemutatni.³ Az esemény előzményének tekinthető, hogy folyóiratában, a korban nagy népszerűségnek örvendő *Staatsanzeigen*-ben korábban már megjelentetett két olyan szász röpiratot, melyek a **II. József** uralkodása alatt megszüntetett szász privilégiumok legitimitását bizonyították elsősorban jogtörténeti érveléssel.⁴ Ezáltal tehát a politikai döntéshozatalba kívánt beleszólni. A szászok – ismerte a történész módszereit – ezután kérték fel a szász történelem megírására, azt remélvén, hogy a nemzetközi hírnévnek örvendő Schlözer befolyással lehet a bécsi kormányra is. Elvárásaiknak megfelelően a göttingai történész politikai végkicsengéssel adta közre munkáját, amiben azonban nem csupán az erdélyi szászok megtelepedését és évszázados jogait boncolgatta, hanem az erdélyi magyarok és székelyek eredettörténetét is „megreformálta”. Munkájának végkicsengése az, hogy a szászok nélkül a magyarok és a székelyek képtelenek lettek volna a Magyar Korona számára megtartani Erdélyt, így mindazok a privilégiumok, amelyeket II. József megszüntetett, legitimek voltak és azonnal visszaállítandók. A legnagyobb felhőrdülést Schlözernek az a kijelentése váltotta ki a

1 Erről a vitáról már több helyen is írtam, legteljesebb összefoglalója: BIRÓ A. 2011.

2 A vitát a nyilvánosság funkciói felől is vizsgáltam, mivel a konkrét vita bemutatás sem ott, sem pedig itt nem elsődleges jelentőségű, ebben az összefoglalóban átfedések is találhatók. L. BIRÓ A. 2009. 39–46. pp.

3 SCHLÖZER, A. L. 1795–1797.

4 A *Staatsanzeigen* című folyóirat 64. füzetében összevont és kommentárokkal ellátott formában két, 1790-ben megjelent szász röpirat jelenik meg, a *Die Siebenbürgen Sachsen* és a *Der Verfassungszustand der sächsischen Nation* című, az 1790-es országgyűlésre íródott szövegek. *Staatsanzeigen* Heft 64. 468–507. pp.

magyar tudósokból, hogy egészen a százszok letelepedéséig Erdély gyakorlatilag pusztaság volt, amelyen lakott települések nem is igen akadtak. Az erdélyi tudós körök ezen új perspektíva ellen lázadtak, többen is meg akarták cáfolni Schlözer állításait, sőt maguk a százsz megrendelőik sem értettek egyet minden kijelentésével. Az első, nyomtatásban is megjelenő kritika azonban nem Erdélyből származott, hanem az ekkoriban Bécsben, az erdélyi kancellárián dolgozó egykori Schlözer-tanítvány, **Johann Christian Engel** névtelenül jelentetett meg recenziót a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung*-ban.⁵ Schlözer maga nem válaszolt erre a szövegre, ám határozottan felkérte, sőt utasította az általa nagyra tartott százsz történészt, **Karl Joseph Edert**, hogy cáfolja meg Engel állításait az általa szerkesztett, Szebenben megjelenő *Siebenbürgische Quartalschriften*-ben. Eder ezt meg is tette,⁶ egy következő számban pedig **Herder** eredetileg Erfurtban megjelenő recenzióját is közölte.⁷ Mindezek ismeretében joggal hiányolható a magyar vitapartnerek nyilvános állásfoglalása a kérdésben. Nem arról van szó, hogy nem írtak volna cáfolatokat, hanem inkább arról, hogy másfajta nyilvánossági fórumokon szólaltak meg (pl. az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felolvasógyűlésein). Annak ellenére, hogy a tudományos vita játékszabályait ismerték, tehát tudták, hogy publikált, lehetőleg német nyelvű szöveggel kellene visszavágni, nem törekedtek különösebben arra, hogy Schlözer számára is megismerhető legyen álláspontjuk. **Aranka György** monumentális cáfolatot készített el az 1810-es évekre,⁸ ám tudatosan magyar nyelven írt, elsősorban tehát nem a göttingai történészt akarta más belátásra bírni, hanem az erdélyi és magyarországi magyarul olvasó közönséghez kívánt szólni és nekik akarta bizonyítani a nemzeti igazságok helyességét.

A vitában igen bonyolultak az önmeghatározások, az identitáskonstrukciók pedig gyakran fölülírják azokat az elvárásokat, amelyek a korszak ismeretében fogalmazódnak meg. A vitakozó felek identitása több komponensből áll, és az általános következtetésünk az lehet, hogy annak ellenére, hogy a felvilágosodást szekularizált korszaknak tekintjük, a felekezeti identitás a legerősebb (főleg a százszok esetében), ezt követi a hungarus-tudatból származó területi identitás. A közös identitáselemek általában a közös privilégiumok által meghatározott öndefinícióból erednek, vagyis Erdélyre vonatkoztatva a nációk rendszeréből kell kiindulni.⁹ Az erdélyi lakosok esetében csak akkor beszélhetünk közös identitásról, amikor közös privilégiumokat vagy a közös erdélyi alkotmányt védik, a nyelvi alapú közösségformálás például nem teljesen egyértelmű ebben az időszakban. Hiába volt közös a nyelve a vármegyei magyaroknak és a székely székek lakóinak, az identitásuk kialakításában mégis erősen különböztek egymástól, és ezt már a korszak nemzetkarakterológiai munkái is szóvá tették. **Michael Lebrecht** az erdélyi nemzetekről írva a székelyeket a magyarokhoz hasonlóan a hunok leszármazottainak tartja, mind külső jellemvonásaik, mind szenvedélyességük és nyelvük is azonos. Érdekes módon mégis szelídebb népcsoportként írja le őket, visszafogottabb, ugyanakkor nyersebb nemzetként. Meglepőnek tartja, hogy bár szinte minden szokásuk, öltözetük, nyelvük,

5 Allgemeine Literatur-Zeitung, 1798. 53, 54, 55. pp.

6 Gebührliche Notwehr. Siebenbürgische Quartalschrift, Sechster Jahrgang, Viertes Quartal, 359–400. pp.

7 Schlözers Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, recensirt vom Vicepräsidenten Herder in Weimar. In: Sieb. Quart. 1801. 68–71. pp.

8 A szöveg Aranka életében már nem jelent meg. Mivel a kéziratok nem maradtak egyben, az eredeti szöveg rekonstrukciója elkészült: ARANKA Gy. 2010.

9 Az erdélyi magyarok, székelyek és százszok (mint bevett nemzetek) legritkább esetben beszélnek közösen magukról. Példaként egy százsz röpirat részletét közlöm magyar fordításban: „Különösen a székelyek és százszok rendelkeznek olyan egyedi alkotmánnyal, amelyhez hasonló a Magyar Királyság területén nem található. Mindkettő alapvetően különbözik a magyar rendszertől. Egy magyarnak, aki saját feudális alkotmányán kívül mást nem ismer, szokatlan lenne a jelenlegi alaptörvények szerint cselekedni. Nehéz lenne neki is folyamatosan a saját jogai miatt aggódni. Mindkét nemzet veszítene az egyesüléssel.” TRAUGOTT FRONIUS, M. 1791. 15–16. pp.

táncuk azonos a magyarokéval, sehol nem tapasztalt „feltékenység” uralkodik a két nemzet tagjai között, gondolkodásmódjuk teljes mértékben különbözik egymástól. Véleménye szerint ez a székellyel szabadsággal, a kegyetlenebb időjárási viszonyokkal, valamint a vallással magyarázható.¹⁰

Az eddigiekből nyilvánvalóvá válhatott, hogy a vitában nem a mai értelemben vett nemzetről van szó, hanem elsősorban a saját privilégiumaikhoz ragaszkodó nációkról. Az egyes nációkra jellemző MI-reprezentáció gyakran konfliktusba kerül a többi csoporttal, még azokban az esetekben is, amikor egy nyelvet beszélő csoportokról van szó. Mindezek következtében könnyen átlátható, hogy nem létezett ebben a korszakban nemzetpolitika sem.

Nemzetpolitika helyett érdekesebb különböző beszédmódokat vizsgálni, amelyekben viszont folyamatosan tematizálódik a nemzet. **Takáts József** szerint a 18–19. századi magyar politikai beszédmódot több tényező határozta meg¹¹. A szövegekben visszatérő érvelések tulajdonképpen négy megszólalási hagyományra vezethetők vissza. Ezek közül az egyik a republikánizmus politikai nyelve, melynek egyik központi fogalma a szabadság, ami azonban nem egyéni autonómiát jelent, hanem a kormányzásban való részvétel jogát és kötelességét. A polgár ebben az esetben a közjót az egyéni vagy családi érdek elé helyezi. A republikánus nyelvhasználat kiindulópontja Róma bukásának története, mintája a római köztársasági erények, fő kérdése pedig az, hogy mi az oka egyes nemzetek hanyatlásának, illetve felvirágozásának. Magyar szövegekben a republikánus nyelvvel gyakran összefonódott egy másik politikai nyelv, amely Takáts szerint a legtöbbször által beszélt nyelv volt a 19. század elején: az ősi alkotmányra hivatkozás politikai nyelve. Ez a gondolkodásmód és nyelvhasználat a magyar szokásjogi alkotmányhoz kötődve alakult ki, melynek értelmében az alkotmány nem az éppen élő nemzedék tulajdona (így megváltoztatható lenne), hanem az ősök hagyták az élőkre, s ugyanolyan formában kell továbbadni. Az alkotmányra nem egyszerűen jogszokásként tekintenek, hanem az országot megtartó erőnek vélik: amennyiben az alkotmány csorbul, az ország is a megsemmisülés útjára lép.

A Takáts elméletét is előkészítő **Szűcs Jenő** tanulmánya¹² arra hívja fel a figyelmet, hogy ezen beszédmód kialakulása nagyrészt **Kézai Simon** *Gestájából* vezethető le: a nemesség és a szabadság összefüggő rendszere, a nemesség és a hadakozásból származó jogok, a szolgaság történeti igazolásáról szóló elemzés, az elképzelés, hogy a nép a nemességre ruházta saját képviseletét, aki szerződés formájában továbbadta ugyan az uralkodónak, de ez nem jelenti azt, hogy lemondott volna törvényalkotó jogáról. A harmadik politikai beszédmódot Takáts a felvilágosodás kormányzásának nyelvében jelöli meg. A beszédmód – természetjogi alapozása következtében – abból a feltételezésből indul ki, hogy létezik a természetes jog, amely mindenkivel vele születik, a jogszokás tehát nem csupán kiváltságosokra vagy különböző intézményekre érvényes, hanem minden egyénre. Ehhez a beszédmódhoz kapcsolódik az a hit, hogy a társadalmat és intézményeit ésszerűen be lehet rendezni. A központi szerepet az állam tölti be, neki kell a közjó elérésén fáradoznia, a törvényhozó jog itt teljes mértékben az uralkodót illeti, akinek felvilágosultnak kell lennie és a közboldogság elérésére kell törekednie. A negyedik beszédmód pedig a kulturális nacionalizmus megnevezést kapja. Ez a beszédmód – véleményem szerint – a tárgyalt időszaknál későbbben terjed el, fogalomhasználatában ugyanis a nemzet természet adta közösség. Ezen beszédmód kialakulására hatással lehetett Herder filozófiája, mely a nemzetet gyakran organizmusként írja le, amelynek egységes tulajdonságai vannak, nem csupán szokások, viselet vagy életforma határozza meg, hanem absztrakt jellemvonások is. Nehéz megállapítani,

¹⁰ LEBRECHT, M. 1792, 44–48. pp.

¹¹ TAKÁCS J. 2007.

¹² SZŰCS J. 1984. 11–187. pp.

hogy mikor kezdődik ezen beszédmód használata, mikortól beszélhetünk egyáltalán mai értelemben vett nemzettől. Takáts arra is felhívja a figyelmet, hogy ha a nemzet egyik legfontosabb vonásaként a nyelvet jelöljük meg, még egyáltalán nem biztos, hogy a kulturális nacionalizmus beszédmódjával van dolgunk.

Ezeken kívül létezett egy birodalmi szemlélet is, amely a nemzetek fölöttiséget jelölte meg elérendő célként. Ezt az államközösségi paradigmát **S. Varga Pál**¹³ a hungarus-államközösség rendszeréből vezeti le, bár annak elképzeléseitől teljesen eltérő konnotációi lesznek. Alapja a politikai közösség, az alattvalói-állampolgári szerep mint csoporttudat. **I. Ferenc** uralkodása idején dolgozzák ki a közös történelem, közös szokások, közös haza elméletét. Maga az elv ebben az időben is sokat megőriz felvilágosult jellegéből főleg, ami a műveltség terjesztésének fontosságát illeti, azonban felerősödik a dinasztikus elv, ennek szakrális implikációival együtt. **Hormayr**, az ideológia egyik legnagyobb teoretikusa **Johannes von Müller** *Die Geschichte von Schweiz* című könyve alapján a svájci modellt tekinti követendő példának. Úgy gondolja, hogy a közös történelem megkreálása hozzájárulhat a közös nemzeti érzület kifejlesztéséhez. S. Varga szerint az elképzelés felülről propagált, és néhány megvalósítási kísérleten túl nem tudott meggyökerezni a magyar viszonyok között. A nemzet ebben az esetben nem nyelvi, hanem birodalmi alapú, és bár a 18–19. századi szövegek némelyike átveszi ezt a retorikát, az átvételek esetén is sok módosulás figyelhető meg. Az eredeti szándék az alább idézett Hormayr-szövegben ragadható leginkább meg:

„Ezen a hatalmas területen, amelynek határai Brassótól Salzburgig és Krakkótól Triestig terjednek ..., él és dolgozik a népeknek egy olyan több mint 22 millió lelket számláló egylete, akik hajlamaikat, erkölcsüket, nyelvüket, alkotmányukat tekintve végtelenül különbözök, akiknek egyesülése más-más korban, más-más háborús, örökösödési vagy egyéb kapcsolat révén következett be, – akik mégis mind Egyek, akiknek mindenike a közösségért, a közösség viszont minden egyes tagjáért él. Hogy ennek [a népegyletnek] legyen neve és jelképe, hogy a sugárnyaláboknak legyen gyújtópontja, azért ez a társulás az Ausztria örökös császárság nevet viseli. ... A lokálpatriotizmus természetes és dicséretes, de a nemzeti szellem, a nagy egész iránt táplált hő érzés még sokkal dicséretesebb, mert korunknak igazán erre van szüksége.”¹⁴

Korábban a bécsi államismereti iskola teoretikusa, **Sonnenfels** volt az első, aki kidolgozta az állampatriotizmus elméletét, és a Monarchia fennhatósága alá tartozó népek általa ideálisnak vélt viselkedési modelljeit. Az állampatriotizmus legfontosabb jegyei: minden lakosra egyformán érvényes törvények, egyforma hazaszeretet és mindent átfogó hűség az uralkodóház irányában.¹⁵ A hazaszeretet azonban már a száz szövegben is gyakran átértelmeződött. A birodalom egészére vonatkoztatott elképzeléseket ugyanis a századok csak saját universitásukon belül látták megvalósíthatónak:

„Szívünket és lelkünket, minden gondolatunkat a közösségi szellemnek kell uralnia, hogy senki közülünk ne tekintse pusztán a saját javát, hanem mindenki egyéni boldogulását a közjóval kösse össze, annak rendje alá. Ezt az érzést patriotizmusnak neveznénk, ha a magasztos kifejezést manapság nem szentségtelenítették volna meg annyira a vakbuzgó rajongók.”¹⁶

A rendi berendezkedésből következik, hogy sem a királyi Magyarországon, sem Erdélyben nem tudtak egységes álláspontokat megfogalmazni. Állításomat két esettel példázom, egyik a birodalom egészére vonatkozik, a másik egy tipikusan erdélyi esetet tár fel. Ennek hiánya főleg azzal

13 S. VARGA P. 2005. 13. p.

14 Österreichischer Plutarch 1807. X–XI. pp.

15 SONNENFELS, J. von 1771.

16 MÜLLER, J. 1790.

magyarázható, hogy a kiváltságos csoportok nem voltak hajlandók lemondani saját jogaikról, az általános jogrend nem volt megvalósítható. A szövegek és a belőlük kiemelt példák azért hasznosak, mert rávilágítanak arra, hogy már a kortársak is tudatosították, hogy reformok nélkül nem lesznek képesek nemzet-alapú államban gondolkodni.

A magyar szakirodalomban **Ballagi Géza** megalapozó műve¹⁷ után indul meg azoknak a politikai röpiratoknak az elemzése,¹⁸ amelyek az 1790–92-es időszakban keletkeztek, s amelyek számát Ballagi mintegy 500-ra teszi. **II. Lipót** uralkodása alatt maga az udvar is beszáll a röpirat-háborúba és a magyar nemesi törekvéseket előre megrendelt röpiratokban gúnyolja ki, hiszen így több olvasóhoz eljutnak. Ezekből az írásokban elsősorban a fogalomhasználatra érdemes figyelni, mivel ezáltal az is világossá válik, hogy a történeti jelentéseket aktuálpolitikai érdekek írják fölül. **Benda Kálmán** szerint II. Lipót tudatosan szervezte meg azt a röpirat-hadjáratot, amely a magyar nemesség kéréseit volt hivatott nevéssé tenni.¹⁹ Ehhez a tervéhez eszközként **Leopold Alois Hoffmann**t használta fel, aki könnyen és hatásosan írt. Feladata az volt, hogy egy nagy röpiratban leplezze le a magyar nemesi mozgalom reakciós arcát, ugyanakkor pedig a városokat jogaik védelmezésére biztassa.²⁰

A *Babel* című röpirat előkészítésében az is szerepet játszott, hogy II. Lipót a városi polgárokat (főleg a németeket) a magyar nemesek ellen akarta hangolni, ezáltal pedig megerősíteni saját hatalmát. Ezért volt lehetséges az is, hogy a szász városok küldöttei az országgyűlést megkerülve egyenesen Bécsben terjesztették elő sérelmeiket, illetve az erdélyi magyarokéhoz képest sokkal nagyobb arányú röpirat-irodalmuk is ezen intézkedés eredményeként értelmezhető. Az ugyancsak Hoffmann-nal megíratott kérvény a városi polgárok sérelmeit tartalmazza, amely szerint a városi küldöttek ott vannak ugyan a diétán, de szavazatuk keveset ér, gyakran pedig a városokat olyan nemesek képviselik, akik nem foglalkoznak a polgárság ügyeivel.

A névtelenül megjelent *Babel* című röpirat tehát erre a mesterségesen generált helyzetre játszik rá, amikor a nemesi-nemzeti elképzelések fonákosságaira, a rendi szűkkeblűségekre mutat rá, a mozgalom feudális jellegét bizonyítja, és kimutatja, hogy a francia jelszavakat csak megtévesztésül használják, mivel a népről beszélve csupán a nemesekre gondolnak.²¹ Abból indul ki, hogy a magyar politikai életet bábeli állapotok jellemzik, nincs egységes álláspont, és maga a nemesi réteg is több csoportosulásba tömörül, melyek egyedül saját érdekeiket védik. Elveti a szabadság fogalmát, melyet csupán nyelvi konstrukciónak tart, hiszen az értelmezésből az következne, hogy törvények nélküli világban kellene élniük az önmaguk ellátására sem képes embereknek. A nemesi szabadságot ilyen értelemben úgy tárja olvasói elé, mint egy lehetetlen állapotot, amellyel a nemesek csupán azt kívánják elérni, hogy uradalmaikon a királyéhoz hasonló hatalommal bírjanak.²²

Nem egészen világos azonban annak a szabadságfogalomnak a besorolhatósága, amelyet Hoffmann használ művében. A francia forradalomra való utalás a liberális értelemben vett szabadságfogalomra utalhatna, viszont a francia forradalom teoretikusai sem beszéltek arról, hogy a szabadság egyben a törvények hiányát jelentené. Azzal, hogy Hoffmann csupán nyelvi konstrukciónak tartja a fogalmat, tudatosan kilép a korszak értelmezési regisztereiből. A magyar nemesi mozgalom szabadságfogalmát ezáltal átértelmezi, és nem a Takáts által ősi alkotmányra hivatkozással

17 BALLAGI G. 1888.

18 BENDA K. 2004. 236–266. pp.

19 Uo. 260. p.

20 Ballagi cáfolja azt a nézetet, hogy Hoffmann az udvar bérelte volna fel. Szerinte személyét Bécsben sem nézték jó szemmel, ezért is tartották szükségesnek 1792-es nyugdíjazását. BALLAGI G. 1888. 387. p.

21 HOFFMANN, L. A. 1790.

22 Uo. 26. p.

beszédmódjának nevezett fogalomkészletben interpretálja, hanem olyan jelentést tulajdonít neki, amely teljesen értelmezhetetlen volt a korabeli nemesi csoportokban. Arról sem beszélhetünk, hogy szövege ellentmondások nélkül a felvilágosult kormányzás diskurzusába illeszkedne, hiszen ennek is egyik alapvető fogalma a szabadság, amely jól körülhatárolt jelentéssel bír. A nyelvi interpretáció olyan elsődleges jelentéssel ruházza fel a fogalmat, mely sem egyik, sem másik regiszterbe nem épülhet be. A zárókép igen hatásos, vérbeli zszurnalisztára vall, nem pedig történetileg-politikailag művelt tudós szövegére. **Szent István királyt** idézi meg, aki látván az országgyűlésen történeteket, megfeddi a magyarokat hűtlenségük, vakságuk és hálátlanságuk miatt, a legitim királyban az uralkodót nevezi meg, akitől a magyaroknak nem lett volna szabad eltávolodniuk:

„Egyszersak szemeim előtt megjelenik Szent István király. Látom őt sírjából felkelni. A budai országgyűlésre tér be. Lélekben hallom, amint határozottan a következőket mondja. ... »Mindenről tudok, ami ebben az országban történik. Ismerem őket, hazám romlásának szerencsétlen okozói. Az igazságos Istenre mondom, aki magához vett engem, vak, hálátlan néppé váltatok. Ahelyett, hogy királyotok köreitekben lenne, és együtt tanácskoznátok a birodalom javáról, eltávolítottátok őt magatoktól.»²³

Egy másik munkájában²⁴ a nép, a nemzet fogalmának többértelmű jelentésére hívja fel a figyelmet, megállapítva, hogy a magyarok történelméről értekezve kizárólag a nemesi réteget érti a fogalmak alatt, ugyanazon bekezdésben belül azonban ellentmondásba kerül önmagával, hiszen a bekezdés végén a néptömegek sanyarú sorsa felett sajnálkozik, akik a nemesség reformellenes magatartása miatt szenvednek:

„Olvasóim talán maguktól is felismerik, hogy itt a nép vagy nemzet szót a nemesség hamis értelmezése szerint használom; mert lett légyen ismételve unos-untalan, mégsem lehet elégszer rámutatni arra, hogy nem a nemzet, vagyis a parasztság és a polgárság berzenkedett József intézkedései ellen, hanem csak a lakosság kis része, amely azonban, helytelenül, az ország teljes lakossága szószólójának szerepében tetszelgett. És ma is ezt teszi, mert Magyarországon ősidők óta ez van, ezért futott zátonyra minden értelmes reformtörekvés, ezért kellett a népnek megmaradnia a mai nyomorúságos állapotában.»²⁵

A nemzet rendi definíciója és aktuálpolitikai célokból történő meghaladásának szükségessége válik elsődlegessé egy erdélyi vitában is. Ez részben a jakobinus-mozgalomhoz, illetve annak erdélyi eseményeihez kötődik. Az események röviden a következők: **Bánffy György** gubernátor 1795. február 11-én jelenti **Ferenc császárnak**, hogy titkos társaság működik az országban, melynek célja a francia jelszavak megvalósítása, és amit minél hamarabb fel kellene számolni.²⁶ A nyomozás több szálon indul meg. Ferenc császár **Teleki Sámuel** erdélyi kancelláron keresztül utasítja Bánffyt, hogy vizsgálja ki az ügyet, ugyanakkor öccsét, a magyarországi nádort is felkéri, hogy nyilvánítson véleményt a kérdésről. Bánffy és Teleki a továbbiakban azon dolgoznak, hogy elhitesseék a császárral: az erdélyi mozgolódás semmilyen szinten nem áll kapcsolatban a magyarországgal és a nyugalmat fenn tudják tartani. **Sándor Lipót** és **Barco** tábornok viszont a legveszedelmesebb jakobinus mozgalmat látják benne és folyamatosan erről próbálják meggyőzni a császárt is. Bánffy kivárasos politikájának köszönhetően a nyomozások rendre kudarcba fulladnak, az esetleges iratanyagot van idejük megsemmisíteni a vádlottaknak, ezért az ügy egy idő után jelentéktelenné válik, hiszen a magyarországi jakobinusok kivégzése elegendő eszköz volt arra, hogy az országot a továbbiakban rettegésben tartsák.

23 Uo. 95–97. pp.

24 HOFFMANN, L. A. 1792.

25 Uo. XXIII. p.

26 Az eseményeket az Erdélyi Kancelláriai Levéltár anyaga alapján rekonstruáltam. Lelőhelye a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, B 6 Acta Praesidialia Telekiana, 4565.2

Amit tudni lehet, hogy Erdélyben működött egy Diana Vadásztársaság néven létező csoportosulás, melyet Bánffy rövid idő alatt feloszlatozott. Elsősorban **Türi László** ítélőmester, **Wesselényi Miklós**, az erdélyi ellenzék vezére, **Tholdalagi László** és **Barcsay Ábrahám** költő és ezredes neve, néhány főrangú erdélyi személy és számos megyei követ keveredik gyanúba. Egyetlen gyanúba kevert irat maradt fenn, Türi László terve, melynek egyik leginkább kifogásolt pontja az volt, hogy nemzeti hadsereget kívánt létrehozni.

Ez a munka egyedülálló álláspontot képvisel a 18. század végi Erdélyben, mivel a nemzetiségi privilégiumoktól eltérő struktúrában képzei el az egységes Erdély-képet.²⁷ Hoffmannhoz hasonlóan a szabadság fogalmából indul ki, amely véleménye szerint a közösségi élet zavartalansága miatt törvények által szabályozott. A törvények egyrészt isteni és természeti törvények, másrészt pedig szerzett jogszabályok. A törvénykönyvet szerző **Balia Sámuel**²⁸ által fundamentalisnak nevezett törvények szerinte is változtathatatlanok, amennyiben ezeket a király megváltoztatta, a rendeknek jogukban áll továbbra is törvényekként kezelni őket anélkül, hogy szükség lenne az uralkodó megerősítésére. A legérdekesebb, hogy hazai – tehát erdélyi – hadsereg felállítását kéri a rendektől, és alaposan ki is dolgozza ennek tervét. Az erdélyi parasztság négyezer, a három nemzet békeidőben szintén négyezer fős lovas és gyalogos csapattal venne részt benne erdélyi tisztek vezénylete alatt és a hadi adó jelentős csökkentése mellett. A nemesség adómentességét jelentős mértékben korlátozná, a három nemzet különállását is megszüntetné II. József intézkedéseire hasonló módon, a concivilitast mindkét irányba kiterjesztvén. Ezáltal megvalósíthatónak látja az egységes és erőyes erdélyi fellépést. Expliciten ugyan nincs a szövegben, viszont a terv azt (is) jelenti, hogy ha a Monarchia nagyobb külpolitikai válságba jut, ekkora hadsereggel könnyen megvalósítható a független Erdély. Türi a legalitás keretein belül marad (hiszen az országgyűlésen megvitatásra kerül terve), viszont erdélyi szinten eddig megoldhatatlannak tűnő problémákat próbál kezelni, ezáltal pedig feszültségeket old fel: ha a három natio katonaságáról van szó, az nem egyszerűen nemesi egyenlőség, hanem az összes szabadrendűek (magyar nemesek, székely és szász szabad lakosság) egyenlősége. A Türi-féle terv még nem jelent polgári demokráciát sem, de alapja szélesebb, mint a korszakban elméleti szinten megjelenő polgári demokráciák jórészének. Az Erdély közjogi helyzetét nem ismerők értetlenül tekinthetnek hát arra a hosszas procedúrára, mely a terv ismertté válását követte. A lokális diskurzusokkal tisztában lévők azonban világosan látták, hogy ha a tervet sikerülne gyakorlatba ültetni, akkor lehetséges lenne az erdélyi nemzetek közötti viszálykodás megszűnése, az egyetértésük pedig veszélyeztetné a kitűnően működő oszd meg és uralkodj elvet.

Türi munkája nem csupán országgyűlési vitákat provokált, hanem válaszok is születtek rá. A szöveget ketten is cáfolták: *Egy Anonymus Munkájára tett Jegyzések*, illetve *Az Anonymus Planumára Készített Elmélkedéseknek Bővítése*.²⁹ Az egyik munka szerzője **Teleki József**, aki a hagyományos rendi álláspontra helyezkedve pontról pontra cáfolja Türi állításait, tagadja a változtathatatlan törvények létét, biztosítja az uralkodó aktuális jogait, a katonaság felállítását túlzott anyagi megterhelésnek véli, és nem fogadja el a három nemzet egységesítésének gondolatát sem. Ugyanezt kifogásolja a cáfolat bővített változata is, a szerző szerint ugyanis:

27 A kézirat Kolozsváron több példányban is fellelhető, Aranka György a Román Országos Levéltár kolozsvári fiókjában őrzött példány hátsó lapjára jegyezte fel: „Az volt hire hogy Itelo Mester Türi László ur munkája”. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Aranka György gyűjtemény, 16. csomó.

28 BALIA S. 1791.

29 Mindkettő Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms 1136.

„Az Anonymus a' mint lattzik, arra törekedik, hogy az Erdélyi Nemzeteket nem egyéjitse, hanem egyenlősitse, a közök lévő Rendet, és Rangot el törölje, a Tereh viselésekben egyenlővé tegye; a' regi Privilegiumoknak külömbiségét meg zavarja; s következképpen a mostani Uniot, sorkaiból kivegye, 's aztot az Egyenlőség Fundamentumára építse.”

A szövegrészlet legérdekesebb összetevője az egység és egyenlőség fogalmak differenciált használata. A szerző szerint az egység fogalma nem kérdőjelezhető meg, annak alapja az erdélyi három nemzet uniója. Az egység azonban nem társítható az egyenlőség fogalmához, utóbbi erőszakos bevezetése a történelmi rend megbomlását, ezáltal pedig társadalmi elégedetlenséget eredményezne.

A történelmi érvek a cáfolatokból sem hiányoznak, ismertetésüktől itt eltekintek, csupán arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy azokat a kezdeményezéseket, amelyek a fennálló és évszázados privilégiumok elavultságára hívták fel a figyelmet, legtöbb esetben elvetették, még abban az esetben is, ha nem radikális újításokat, csupán egységesebb fellépést sürgettek. A konzervatív nemesség nem tehette magáévá Tűri átfogó plánumát, s mivel Bánffy György gubernátor a jakobinus mozgalmakhoz kötötte a szöveget, nem csupán siettetette a cáfolatok megírását, hanem el is mozdította Tűrit addigi ítélőmesteri pozíciójából, így leépítette az ellenzék legkonceptiózusabb vezetőjét.

Természetesen számtalan példát hozhatnánk arra, hogy mennyire sokrétű volt a nemzeti alapú identitásképzés a 18–19. század fordulóján. A példák nagy része azt támasztaná alá, hogy a nemzet egy olyasfajta konstrukció, amely ebben az időszakban jön létre, és amelynek komponensei csupán a 19. század közepére rögzülnek. Az aktuálpolitikai, alkotmányra és privilégiumra vonatkozó intézkedések viszont ezeket a komponenseket több esetben kicserélhetik, illetve megváltoztathatják az egyes elemek jelentőségét a konstrukción belül.

IRODALOM

- ARANKA György 2010 Erdély-története. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (ETF 264)
- BALIA Sámuel 1791. Erdély Ország közönséges Nemzeti Törvényneinek első Része.
- BALLAGI Géza 1888. A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp.
- BENDA Kálmán 2004. A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. In: Benda Kálmán. A nemzeti hivatástudat nyomában. Szerk.: Lukács János. Bp., 236–266. pp.
- BIRÓ Annamária 2009. „A Schlözer majd kiszervezte őket...” A kritika és nyilvánosság különböző fórumai egy többszereplős 18. század végi vitában. In: Korunk 10. szám 39–46. pp.
- BIRÓ Annamária 2011. Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár (ETF 272)
- HOFFMANN, Leopold Alois 1790. Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn, gedruckt im römischen Reiche.
- HOFFMANN, Leopold Alois 1792. Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Frankfurt und Leipzig
- LEBRECHT, Michael 1792. Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien.
- Österreichischer Plutarch 1807. Österreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates. Wien
- SCHLÖZER, August Ludwig 1795–1797. Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen
- SONNENFELS, Johann von 1771. Über die Liebe des Vaterlandes. Wien
- S. VARGA Pál 2005. A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszere a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban. Bp.
- SZÚCS Jenő 1984. A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. In: Uő: Nemzet és történelem, Tanulmányok. Bp., 11–187. pp.
- TAKÁCS József 2007. Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok. Bp.
- TRAUGOTT FRONIUS, Michael 1791. Anonymische Schrift, die im Großfürstenthum Siebenbürgen in Vorschein gekommen ist, und die Trennung der siebenbürgischen Hofkanzellei von der ungrischen zum Gegenstande hat.
- Müller, Jakob 1790. Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation. Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen

A POLITIKA CSAPDÁIBAN
ADATOK GRÓF MIKÓ IMRE POLITIKAI
SZEREPVÁLLALÁSAIHOZ (1848–1872)*

Egyed Ákos

A sokféle értékviszálygal küzdő 21. század elejének közgondolkodása egyre nehezebben tudja értelmezni és megérteni a 19. század történelmét, amikor a nemzeti törekvések központjában a valóságos közösségként felfogott nemzet állt, amelyért milliók voltak hajlandók vagyont és életet is áldozni. Minden nemzet nagy és viruló kívánt lenni, a mércét a legmagasabbra állítva. Tipikus európai jelenség volt ez, amelytől a magyarság csak sajátosságaiban különbözött. Ezek azonban annyira jelentősek voltak, hogy meghatározták a 19. századi magyar történelmet. Gondolunk itt a reformkorra, amely a polgárosodás alapozó korszaka volt, 1848–1849-re a rendszerváltó forradalomra, a modern magyar nemzet születésére, a neoabszolutizmus idejére, mely a nemzeti elnyomást emelte a Habsburg hatalmi politika központjába, valamint a kiegyezés korára, melynek a Nyugat-Európához való gazdasági felzárkózás volt az egyik fő jellemzője. Közismert, hogy minden említett kornak megvolt a meghatározó személyisége: **Széchenyi**, **Kossuth** és **Deák Ferenc**, **Eötvös József**. Mindezt azért tartottuk szükségesnek megemlíteni, hogy jobban elhelyezhessük a különböző történeti korokban **gróf Mikó Imre** alakját és szerepvállalásait. Mikó gróf, bár a neve kevésbé ismert, mint az említetteké és sok más magyar politikusé, igen jelentős tagja volt a 19. század közepén tevékenykedő nagy magyar vezető politikai elitnek, nemcsak erdélyisége kapcsán, hanem az összmagyar események alakításában játszott szerepe által is. Róla a következőket írta **Horváth Boldizsár** közismert politikus, aki egy időben munkatársa volt, a MTA évkönyvében:

„Gróf Mikó Imre élete, szereplése oly lényeges alkatrészeit képezi a kor történetének, hogy a történetíró, aki e kor átalakulási mozgalmairól hű képet akar nyújtani, csak csonka művet adna, ha e férfiú alakját előtérbe nem állítaná.”¹

Ezzel most is egyet kell értenünk, amit a következőkben szeretnénk legalább vázlatosan alátámasztani.

Gróf Mikó Imre 1805. szeptember 4-én született a háromszéki Zabolán, grófi családban. Apja **gr. Mikó György** Háromszék királybírója volt. Középiskoláit Nagyenyeden a Bethlen Kollégiumban végezte, jogi diplomát Marosvásárhelyen szerzett. A reformkortól kezdve gyorsan emelkedett a pályáíve: 1840-től az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka, 1847–1848-ban Erdély főkincstárnoka, 1848-ban rövid ideig Erdély főkormányzó-helyettese, az abszolutizmus idején az erdélyi magyarság első számú vezetője, 1860–1861-ben rövid ideig ideiglenes kormányzói funkciót töltött be, 1867–1868 közmunka- és közlekedésügyi miniszter. 1859-ben megalapítója az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, 1867-től 1876-ig, haláláig a Magyar Történettudomány elnöke. Állami és társadalmi funkciók, szerepek egész sorát töltötte be történelmünk különböző korszakaiban, amelyek más-más feltételeket állítottak számára. Sokat mondó tény, hogy gróf Mikó Imrét már a kortársak Erdély Széchenyijének nevezték, s nem ok nélkül, mert ő több tekintetben azt jelentette Erdélynek, mint Széchenyi István Magyarországnak.

1 HORVÁTH B. 1877. 20. p.

Lássuk röviden, hogyan tudott megfelelni ennyiféle elvárásnak, feladatnak.

De előbb hadd szóljunk arról, hogy a tevékenységét jól ismerő **Kelemen Lajos** nem tartotta őt politikus alkatnak, **Tusa Gábor** csak a magyarság szervezőjeként látta benne a politikust, **Jancsó Elemér** szerint művelődéspolitikus volt. Mindezek ellenére a szerteágazó munkásságában fel kell ismernünk politikust is, olyanszerű jellemző jegyekkel, habitussal, arculattal, mint Széchenyié, Eötvös Józsefé, Dák Ferencé, de azt hangsúlyozva, hogy gróf Mikó Imre mégis sajátosan erdélyi egyéniség volt. Emellett kapocs volt Magyarország és Erdély között.

Ami a változó történeti feltételek s körülmények ellenére végigvonult tevékenységén, az a politika volt, hogy az erdélyi magyarság jövőjének, Erdély fejlődésének záloga csak a Magyarországgal való egyesülés lehet a Monarchia keretében. Erdély belső békéjét pedig az itt élő népek közös akaratával létrehozott egység biztosíthatja.² Bár többször töltött be birodalmi funkciókat, amikor az összbírodalmi politika feltétel nélküli támogatását várták el tőle, sohasem feledkezett meg a magyar nemzet érdekeiről. Ennek érvényesítése a reformkorban nem okozott különösebb problémát, de nehezen volt érvényesíthető az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején, amikor a magyar nemzet és a Habsburg-hatalom konfrontációja közben kellett nem egy alkalommal politikai szerepet vállalnia.³

A magyar forradalom híre Mikót Nagyszebenben érte, ahol erdélyi főkincstárnokként működött. Itt március 30-án, gyorspostán érkezett levelet adott át neki **Anton Puchner** császári tábornok, az erdélyi haderő főparancsnoka, amely közölte: a király kinevezte Erdély főkancellárjává, s Bécsbe rendelte, hogy vegye át a funkcióját. Ismeretes, hogy az addigi kancellárt, **Jósika Samut** a forradalom kitörése miatt kénytelen volt elbocsátani az uralkodó. Mikó azonnal felismerte, hogy a hatalom eszköznek szeretné felhasználni az unió megvalósítása ellen, ugyanis a bécsi erdélyi kancellária Erdély különállásának eszköze volt. Mikó nem habozott s elhatározta, hogy nem fogadja el a kinevezést, és Bécsbe utazott, hogy felmentését kérje a királytól, amit bizonyosan meg is tett. Kérését nem teljesítették, sőt házi fogságra vetették. Felmentéséről tehát szó sem volt. Feltehetjük azt a kérdést: bátor tett volt-e Mikó elutasító döntése, s az adott helyzetben használt-e a magyar nemzeti törekvéseknek? Ha tekintetbe vesszük Bécsnek azt a szándékát, hogy a külön erdélyi kancellária fenntartásával Erdély és Magyarország egyesülése elé szeretett volna akadályt gördíteni, Erdélyt továbbra is külön országgént megtartani, mindkét kérdésre igennel válaszolhatunk: bátor tett volt, mert számolhatott a hatalom megtorló intézkedésével, ugyanakkor használt a magyar nemzeti törekvéseknek, mert azt bizonyította, hogy az unió felülír minden lojalitást a fennálló hatalom iránt.

Mialatt Mikó felmentését várta Bécsben, Erdélyben számos nagyjelentőségű esemény történt, amelyek közt a legjelentősebb kétségkívül az erdélyi országgyűlés összeülése volt Kolozsvárt május 29-én. Ennek legelső tárgyát az unió megszavazása képezte. Erdély haza várta Mikót, s egyszerre két levél kérte, hogy induljon Kolozsvárra. Az egyiket a főkormányzó, **gróf Teleki József** írta, a másikat az erdélyi politikusok vezető csoportja. Ebből idézzük a következőket:

„Hazaifüi buzgalommal kérjük Önt ... hallgasson a honszeretet sugallatára, mely Önt arra hívja meg, hogy nemcsak most, hanem a jövő nagyfontosságú országgyűlése alatt is a hon szívének tolmácsa, s küzdelmének előbajnoka legyen. Mi Önben most is annyira bízunk, mint valaha, s ezt a Magyar Minisztériumnak is ismételve kinyilatkoztattuk. Talán az egész élet nem fogja Önnek többé visszaadni azon drága pillanatokat, melyekben hazájának annyit használhasson, mint most.”⁴

2 EGYED Á. 2011. 599–609. pp.

3 L. EGYED Á. 2005.

4 Mikó a feleségéhez írt levelében idézte a fenti sorokat. Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban (továbbiakban KvÁlt.) 1848. május 22-iki levél.

Közben Bécsben is megszületett az erdélyi országgyűlés tárgysorozatáról szóló királyi leirat, amely első pontként az erdélyi kancellár megválasztását írta elő, s erre Mikó főkincstárnok volt kiszemelve. Azonban az erdélyi magyar politika keresztülhúzta a bécsi szándékot, ugyanis a királyi leirat tárgysorozatát megváltoztatva, az országgyűlés **Wesselényi Miklós** javaslatára elsőként az unió elfogadásáról hozott döntést május 30-án. Mikó ekkor még nem volt Kolozsvárt, de a kancellári tisztség alóli felmentést megkapva, sietett Erdély fővárosába, ahol bekapcsolódott az országgyűlés munkálataiba, ő tartatta az országgyűlés záróbeszédét, amelyből a következőket idézzük:

„E nappal Erdély törvényhozási története bevégeződik. Életünk, történetünk, csermellyként mely óceánba ömlik, a nagy Magyarhon közéletébe, törvényhozásába olvad bele. Ünnepelesebb szakát nem ismerem történelmünknek.”

Aztán a következő sorokban együtt van az öröm és aggodalom a jövő iránt:

„Éljen mindnyájunk kebelében azon hit, miként ha van számunkra üdv, ha van nemzeti önállóság, ha az európai népfajok ma-holnap bekövetkezendő élet halálharcát túl élünk sikerülend, azt egyedül az Uniónak köszönhetjük.”⁵

A záróbeszéd megtartása azért lett Mikó feladata, mert Erdély főkormányzója, akit az Unióbizottság elnökévé választottak, már a pesti magyar országgyűlésben tartózkodott. És ennek következtében helyettesítése a főkincstárnokra tartozott. Mikó a feladatát pontosan teljesítette, ami nem volt nehéz, inkább kellemes, népszerűségét növelő szerep. Ekkor még nem fordult szembe nyíltan Bécs a magyar forradalom vívmányaival, s az erdélyi országgyűlés is meghozta a várt törvényeket a polgári átalakulás érdekében az unióról, a törvény előtti egyenlőségről, a közös teherviselésről, a jobbágyfelszabadításról és a sajtószabadságról, amelyekkel a régi, rendi törvények hatályukat veszítették. Azonban következő politikai szerepvállalása nagy kihívást jelentett, mert ekkor a Habsburg-hatalom már hadat viselt Magyarország ellen s ehhez igazodott az Erdélyben állomásozó császári haderő, valamint a román határőr-katonaság és a szász politika is. Mikó természetesen nem számított ilyen fordulatra, s bár a békés kiegyenlítés szándékáról sohasem mondott le, vállalta a rá háruló szerepet a magyarság s az unió védelmében.

Közismert, hogy 1848. október 16-án megnyílt az udvarhelyszéki Agyagfalván a Székely Nemzeti Gyűlés, amely elnökévé Mikó Imrét választotta meg. Mikó ekkor a Főkormányzók ideiglenes elnöke is volt. Mikó politikája a polgárháború küszöbén sem változott: minden lehetőt elkövetni a polgárháború veszélyének elhárítása érdekében, rendezni a székelység eddig meg nem oldott sérelmes kérdéseit. Nagyrészt az ő kezdeményezése volt a románokhoz és a szászokhoz intézett békés felhívás a közös erdélyi problémák tárgyalásos rendezése érdekében. S amikor már a fegyveres önvédelem került előtérbe, akkor is körültekintést javasolt; ellenezte azt, hogy az egész összegyűlt székelységet katonai táborrá alakítsák át, csak a kiképzett, főleg határőri alakulatok bevetésével értett egyet. De a legkritikusabb pillanatban a Habsburg-hatalommal szakító s a fegyveres harcot vállaló székelység mellé állt. Így ismét tanúságot tett arról, hogy számára a magyar nemzeti ügy elsőbb volt a lojalitásnál.

Viszont sok bírálat érte azért, mert 1848 novemberében, katonai szempontból reménytelen helyzetben aláírta a Kolozsvár feladásáról szóló nyilatkozatot, s emiatt még az „áruló” bélyegét is viselnie kellett egy időben. Kolozsvár kapitulációja után kénytelen volt vállalni a Gubernium elnökségét, amit korábban a magyar kormány feloszlott. Ekkor már súlyos polgárháború dúlt Erdélyben, a magyarok ezreit pusztította a román népfelkelés. Ezért **Kemény Ferenc**cel, az országgyűlés korábbi

5 Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése 2001. 268. p.

elnökével együtt azon dolgozott, hogy összeállítsa az uralkodóhoz eljuttatandó memorandumot, amelyet decemberben maga vitt el Bécsbe. Ezzel azt szerették volna elérni, hogy a hatalom lépjen közbe a polgárháború befejezése érdekében, de erre nem volt hajlandó a Habsburg-hatalom, s a memorandumot vivő Mikót ismét házi őrizetbe helyezték, ahonnan csak 1849 októberében térhetett haza. Így fejeződött be gróf Mikó Imre politikai működése 1848-ban.

Erre reflektálva később a fiának a következőket írta:

„Ha idővel férfvá léssz, s hazád fiai bizalmukkal tisztelnék meg, kötelességet ruházván rád egy vagy más ügyben: erőddel s az idővel jól számot vess s úgy és olyat vállalj el, minek embere lehetsz ... A közönség az akadályokat ritkán ismeri, azokra nem is gondol, neki eredmény kell minden áron; s ha ő az eszközöket megadta és sikert mégsem lát, kérlelhetetlenül pálcát tör azok felett, kik a dolog kivitelével akarva nem akarva meg voltak bízva, nem a felett, akitől annak kivihetése utoljára is függött. Itt – ez egy helyen – megengedhetnék vélem az önpéldámra hivatkozást”.⁶

És itt meg kell állnunk. Mert igaza volt Kelemen Lajosnak, amikor azt írta, hogy Mikó Imre békés természete nem volt alkalmas forradalmi időkben a sikeres politikai cselekvésre. A főkormányzói funkciót bizalmi ügyként vállalta el, de senki nem láthatta előre, hogy a békés magyar forradalom, amelynek vívmányait a Habsburg császár és magyar király **V. Ferdinánd** kézjegyével látta el, Bécs kettős politikája következtében fegyveres konfliktussá alakulhat át. A szabadságharcot az egész magyar nemzet vállalta, s hajlandó volt vagyont és életet áldozni a győzelem érdekében, amelynek erőfeszítését mi sem bizonyította jobban, mint az, hogy csak Oroszország katonai erejének segítségével tudták a magyar szabadságharcot leverni s a Habsburg-hatalmat visszaállítani. Következésképpen 1849 végétől Erdély és Magyarország ismét két külön ország lett, megalázva, romokba döntve.

Mikó Imre igazán ekkor, a legnehezebb körülmények közt válik „Erdély Széchenyijé”-vé. Minden lehetőségét latba vetve segíti újraindulni a magyar intézményeket s újakat is alkot, köztük az Erdélyi akadémiájaként ismert Erdélyi Múzeum-Egyesületet. És arra is futotta idejéből, hogy román és szász vezető személyiségekkel az erdélyi népek békéjéről tárgyaljon, s ha kellett, vitázzon.

Mikó politikája, amely ekkor inkább valóban a művelődéspolitikusi arcát mutatta, szöges ellenében állt a Habsburg-hatalom politikájával, amely Gesamtmonarchiát akart a Birodalom különböző etnikumú s kultúrájú országaiból csinálni. Mikó nem adta fel 1848 vívmányait, s politikájának kiindulópontjának tartotta a vívmányok védelmét. Ezt világosan leszögezte:

„A terhek közös hordozása, az erők szabad versenye az 1848-iki törvényekben ki van mondva. azt nem történet, nem letté semmilyen hatalom nem teheti. Annak igazságos alkalmazását, e törvények teljesedését őszintén elő kell segítenünk. A nemzetiségek kibékítése hazánkban csak ezen az alapon lehetséges Ami engem illet, én tisztában vagyok magammal, tudom célomat, a múltnak tapasztalatait használva, annak elérésére elhatározott lélekkel igyekszem”.

Amikor a bécsi hatalom a közös monarchia elnemzetlenítő politikáját meghirdette, Mikó Imre ezt határozottan elvetette, s állást foglalt a magyarság nemzeti érdeke védelméért. Egyik vitatkozó felének ezeket írta:

„Azon meggyőződés, hogy a magyar saját nyelve és nemzetisége életfájának gyökeréből kíván tovább is táplálkozni, saját szellemében és fogalmai szerint, saját irodalma segélyével művelődni, hogy tehát sem egyéni létét feladni, sem műveltségének idegen s természetével össze nem férő alapot és eszközt elfogadni nem hajlandó, azt hiszem, nem csak az én meggyőződésem, de mindnyájunké.”⁷

6 Mikó Imre iratai a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban Ms. 2213. sz. 15. p.

7 GRÓF MIKÓ I. 1861.

Tisztában volt azzal is, hogy mind a románok, mind a szászok éppen úgy ragaszkodnak anyanyelvük és kultúrájuk fenntartásához, mint a magyarok. Ezért ő az anyanyelv és a kultúra szabadságát minden nép és nemzet számára alapvető jogként fogadta el és tisztelte. Ugyanakkor mindig az erdélyiség kívánt szellemét hangsúlyozta:

„Nemzetiségünk iránti hő érzés nem feltételezi azt, hogy a többiektől idegenkedjünk, azokban elleneinket nézünk – a magyar legyen magyar, a szász legyen szász, az oláh legyen oláh, ápolja mindegyik saját nemzetiségét.”⁸

Valóban, az erdélyi nemzetek a kulturális intézmények a saját identitás ápolását tartották a legfontosabb feladatuknak, és ez némi alapot kínált a megbékélésre az 1848-as nagy konfrontáció után. Önmagában is sokat mondó tény, hogy Mikó Imre gróf leveleket váltott több román, illetve szász személlyel és intézménnyel, amit nyomtatékosítottak az 1860-ban történt személyes találkozások. Utalhatunk a július 28-i kolozsvári magyar–román értelmiségi találkozásokra, valamint az augusztus 11–12-i beszercei szász–magyar megbeszélésre, amelynek főszereplője Mikó gróf volt, „aki az újabb idők közös nyomorai és tanulságai”-ra utalva, az „Erdély népei közötti atyafiságos egyetértésért” emelt szót.⁹

A beszercei ünnepséget a szász Honismereti Egyesület szervezte, s azon mindkét oldalról több neves személy vett részt, ami növelte a találkozó szimbolikus jelentőségét, de a nagy meglepetést mégis Eötvös József váratlan megjelenése okozta, akit kiemelkedő ünnepléssel fogadott a szász nagygyűlés. Hasonló találkozót terveztek Mikóék a románsággal a Nyugati Havasok valamely városában, aztán nagygyűlést a Detunáta körül, de ez elmaradt Eötvös megbetegedése miatt.¹⁰ Fennmaradt azonban Mikó tervezett beszédének a szövege, amelyből kiderül, hogy Ő a „béke olajágát” kívánta vinni a mócok közé, oda, ahol tíz évvel korábban véres polgárháborús cselekmények dúltak, s több ezer ember pusztult el; ő elsősorban a lelki béke megteremtésére gondolhatott. Forrásaink szerint mind magyar, mind román és szász oldalról mutatkoztak jelek a belső béke létrehozására, sőt bizonyos összefogásra utaló készségek is felbukkantak, amelyek mind a közös elnyomás érzetéből, valamint az 1848–1849-es események tanulságaiból táplálkoztak. Azonban ezeket a zsenge hajtásokat rendre elhervasztották főként a külső hatások és tényezők. Egyrészt a Romániából érkező üzenetek, amelyek magyarellen es jelleget öltöttek, másrészt a magyar emigráció újabb szabadságharcra buzdító üzenetei sem kedveztek a belső kibontakozásnak Erdélyben. A bukaresti román sajtó „kilátásba helyezve egy Dáko-Románia-féle kikerekítést, ... inték az oláhságot a magyarokhoz való nem szításhoz” azt is hangsúlyozva, hogy Kossuth programja¹¹ Erdélynek Magyarországra való beolvasztását célozza. Új helyzetet teremtett a Habsburg-birodalomban az ún. Októberi Diploma kibocsátása, amely a nagypolitika síkjára terelte az eseményeket, mivel kilátásba helyezte az alkotmányos élet bizonyos fokú helyreállítását. Ez Mikó számára is újabb kihívást jelentett: 1860. december 10-én az uralkodó Erdély ideiglenes kormányzójává nevezte ki, s ő elfogadta a megbízatást abban a reményben, hogy elősegítheti Erdély helyzetének alkotmányos rendezését. Erre vonatkozóan politikai nyilatkozatot fogalmazott meg, amelyben szólt az előítéletek ellen a nemzetiségi kérdést illetően. Ugyanis mint Erdély magas rangú vezetője, állást kellett foglalnia olyan kérdésekben, amelyek túl estek a kultúr-nemzet fogalmán. Ezeket írta:

8 Mikó Leveleskönyve a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban VI/2.

9 Kolozsvári Közlöny, 1860. augusztus 23. 68. sz. L. EGYED Á. – KOVÁCS E., 2008. 211. p.

10 Mikó-Rhédey család levéltára a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. Mikó Imre iratai. Ms. 5973. (továbbiakban Mikó iratai)

11 Célzás Kossuth Lajos: Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. In: GERŐ A. 1994.

„Célom az, hogy a mostani kormányrendszer mihamarabb, de fokozatosan, csendesen s rontás nélkül szűnjék meg, hogy hazánk saját törvényei és érdekei szerint alkotmányosan, a történeti alapok tiszteletben tartása mellett kormányoztassék, hogy a hazában nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül, mindenkinek testi és lelki képességeit kifejteni, azokat a hazára, községére és családjára nézve hasznossá tenni, hogy vallási és egyházi életét, nyelvét, nemzetiségét, irodalmát művelni, fejleszteni, tökéletesíteni, a magyar korona, alkotmány és államjog korlátain belül, minden felekezetnek, osztálynak és népnek mód, alkalom és eszköz nyújtassék.”¹²

Ha ezeket az elveket nem sikerül biztosítani, azonnal lemond, addig azonban

„e haza minden alkotmányosan érző és cselekvő fia, szegény és gazdag, magyar és nem-magyar folyamodjék bizalommal hozzám: én egyforma jóindulattal hallgatom meg, s törvényes kívánságát törvényes úton teljesíteni erőm szerint mindeneknek ösztöntén igyekszem.”¹³

A fenti elvi nyilatkozata szerint gróf Mikó minden erdélyi polgár kormányzója kívánt lenni az alkotmányosság, törvényesség alapján, és az érdekek egyeztetéséért majdnem párbeszédre szólítja az erdélyieket. Kérdés azonban, hogy a különböző érdekek, amelyekről ő ír, az adott időben összeegyeztethetők voltak-e. Ezzel elérkeztünk ahhoz a kérdéshez, amelyben a legtávolabb álltak egymástól a nézetek. Mikó ugyanis nyilatkozatában az alkotmányossághoz tartozónak sorolta az 1848-ban hozott törvényeket, amelyeket az uralkodó annak idején megerősített, s mint közismert, ezek közé tartozott az uniótörvény is. De nyomban tegyük hozzá, ő nem zárkózott volna el a törvények szükséges módosításától, attól viszont igen, hogy az 1848 előtti állapotok visszaállítására gondoljon bárki is.¹⁴ Az uniót azonban a román politika nem fogadta el és a szászok is visszautasították. Akkor hát miben bízott Mikó gróf?

Amint arra már az előbbiekben utaltunk, elsősorban abban bízott, hogy az önkényuralom helyett bevezetendő alkotmányos kormányzást közös erdélyi érdekként fogja fel mindegyik fél. De a Habsburg-hatalomnak nem ez volt a célja, hanem az összbirodalmi elképzeléseket helyezte előtérbe: a Februári Pátens a hatalom központosítását írta elő s a törvényhozás legfelsőbb szervének a birodalmi tanácsot jelölte ki, fenntartva Erdély különállását, amit lelkesen fogadott mind a román, mind a szász politika. Emiatt Mikó Imre kormányzó, valamint Kemény Ferenc kancellár megvált hivatalától. Mikókék lemondását az erdélyi magyar közvélemény helyesléssel fogadta. Kőváry 1861. december 1-én közölt vezércikkében írta: *„Mikó lemondott ... Erdély magyarsága még inkább fősorakozott mögéje”*. Amit a Habsburg-hatalom elvárt, azt *„hazafi és államférfi nem mindig teljesíthet”* – írta Kőváry Mikó tetteről, s cikkét így fejezi be: *„Az ő eljárása legyen példa mindnyájunkra nézve”*.¹⁵

Mikó egyelőre kivonult a politikai életből, ahova csak 1865-ben tért vissza, amikor része volt a Habsburg-hatalom és Magyarország kiegyezésének előkészítésében. Aztán 1867-ben elvállalta a közmunka és közlekedésügyi miniszteri tárcát. Őt Deák Ferenc támogatójaként ismerték, de voltaképpen lelkileg közelebb állt Eötvös Józsefhez, ami a nemzetiségi kérdésben vallott felfogásában is nyomokat hagyott. Ezt olvashatjuk ki Kolozsvár polgáraihoz 1868. december 11-én intézett beszámolójából, amelyben értékelte a kiegyezés óta elért eredményeket, kiemelve a polgárosodás és a nemzetiségi kérdés terén elfogadott törvények jelentőségét. Ami a nemzetiségi kérdést illeti, Mikó nagyfotosságú eredménynek tartotta az 1868-as jogkiterjesztő nemzetiségi törvény elfogadását, amelyhez neki, mint Eötvös József közeli elvbarátjának bizonyosan köze volt. (A törvény kidolgozásakor az ő véleményét is kikérték, sajnos ennek szövegét eddig nem sikerült megtalálnom.)

12 Mikó iratai Ms. 5973/1.

13 Uo.

14 *„Irtózom még a gondolatától is, hogy ez alatt a történeti alapokról van szó/ kiváltságos, jogcsorbitó, birtoklási szabadságot megszorító eszmék csak lappanghassanak is.”* Mikó Leveleskönyve a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban Ms 3567.

15 Korunk, 1861. december 1. 247. sz.

Mikó gróf bizonyosan őszintén hitte, akárcsak Deák Ferenc és Eötvös József, hogy a törvény elegendő a „nemzetiségi honpolgárok” jogos követeléseinek, ugyanis az alapvető politikai s polgári jogokat már az 1848-as törvények biztosították. Ő úgy vélte, hogy az unió életbeléptetésével sikerült Erdély helyzetét is megfelelően rendezni. Amikor 1872-ben gyakorlatilag visszavonult a politikától, egy újabb képviselői beszámolójában, visszatekintve a kiegyezés óta eltelt időre, ezeket írta:

„amit 1848 megkezdett, azt 1867 végezte be ... A nemzet újra kezébe vette sorsát, a kormány és törvényhozás megindította az ország anyagi és szellemi fejlődését.”¹⁶

A megreformált alkotmány s a parlamenti kormányzás lehetővé tette Magyarország helyzetének konszolidálását. Ezért – fejtette ki – ki kell tartani a „bölcs mérséklet” politikája mellett, ez Erdély érdeke is. Azonban 1872-ben már nem foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, valószínűleg azért, mert akkor már látnia kellett, hogy az 1868-as nemzetiségi törvény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem hozta meg a várt megegyezést a nemzetiségekkel.

Befejezőként vissza szeretnék térni arra, amit Mikó Imre gróf 1857-ben erőteljesen hangoztatott, ami a nemzetiségi kérdésben az alapelve volt: Erdély nemzeti-nemzetiségi örizzék meg identitásukat, építsék ki a saját kulturális intézmények rendszerét, s amikor szükség van arra, fogjanak össze Erdély érdekében. Ő kitartott a fenti elvek mellett, és igyekezett békés kapcsolatokat ápolni a románokkal és a szászokkal, s miközben fejlesztette a magyar intézményrendszert, jelentős mértékben hozzájárult Erdély közös szellemi és anyagi civilizációjának gyarapodásához, haladásához. Ez pedig összmagyar jelentőségű kérdés volt. Úgy gondolom, hogy a fentiekben sikerült ízelítőt adnom felvázolnom Mikó Imre gróf politikai nézeteiről és politikusi működéséről, arról, hogy miért kereksem az ő helyét Széchenyi István, Deák Ferenc, Eötvös József neve mellett a magyar történelemben.

IRODALOM

- EGYED Ákos – KOVÁCS Eszter (Összeállította) 2008. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai. Kolozsvár
- EGYED Ákos 2005. Gróf Mikó Imre Erdély Széchenyije. Debrecen
- EGYED Ákos 2011. Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Bp., 599–609. pp.
- Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése. 2001. Szerk.: Egyed Ákos. Marosvásárhely
- GERŐ András (Közzéteszi) 1994. Kossuth Lajos: Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. In: Kossuth Alkotmányterve. Bp.
- GRÓF MIKÓ Imre 1861. Irányeszmék. Különlenyomat a Budapesti Szemléből
- HORVÁTH Boldizsár 1877. Emlékbeszéd gr. Mikó Imre igazgató és tisz. tag fölött. In: A MT Akadémia Évkönyvei, XVI. kötet
- SZABAD György 2002. Kossuth irányadása. Bp.

¹⁶ A kiegyezésről I. SZABAD Gy. 2002.

A BIRODALOM KÍSÉRTÉSE
GONDOLKODÓK, GONDOLATOK A MAGYAR ÁLLAM
ESZMÉJÉRŐL, HIVATÁSÁRÓL (1850-1945)*

Csorba László

1848 nyarán az első felelős magyar kormány tagjai több ízben is felkeresték az Innsbruckban tartózkodó Habsburg-udvart, hogy különféle kérdésekről tanácskozzanak **V. Ferdinánd** magyar királlyal. Ezek során a tárgyalásokat magyar oldalról vezető **Batthyány Lajos** miniszterelnök ismételten felvetette, hogy a király és az udvar – a nemzet régi kívánságát csakúgy, mint az uralkodó éppoly régi ígéretét méltányolva – jöjjön Budára, és lakjon „*hű magyarjai körében*”.¹ Az „álnaív” javaslat mögött aktuálpolitikai megfontolások is meghúzódtak, hiszen **Josip Jellacic** horvát bán, az abszolutista restaurációs erők – a „kamarilla” – bizalmasa aligha indulhatott volna Pest ellen, ha mintegy „túszként” éppen ott tartózkodik a birodalom koronás ura. Az ajánlat ugyanakkor tágabb értelemben a függő politikai kérdések magyar prioritású szemléletére vonatkozott, bizonynyal legjelentősebb gyakorlati érvényesítési kísérleteként egy ekkoriban már komoly múltra visszatekintő, a Habsburg-államon belül alternatív elképzelést képviselő koncepciónak.

Magában a dinasztikus politikában is létezett – bár erős kisebbségben, és nem szisztematikusan, államiratokban stb. kifejtve, hanem csak időnként, szórványos véleményekben felszínre jutva – egy olyan irányzat, amely a 18. század vége óta az osztrák-cseh tartományok egyoldalú támogatása helyett Magyarország velük párhuzamos fejlesztésében vélte felismerni a birodalom gazdasági-jogi-politikai jövődjének, felvirágzásának zálogát. E törekvés legkomolyabb képviselőjének **József nádor** tekinthető² – és a **Metternich** kancellártól elszenvedett politikai vereségei egyben persze jól mutatják e koncepció történelmi esélyének ekkoriban áthághatatlan bécsi korlátait is. A főherceg – akiről **Kossuth Lajos** is elismerően jegyezte meg, hogy „*sok sós kenyeret evett együtt a magyarral*”³ – természetesen nem egyszerűen saját invenciójából merítette az elképzelést, hanem a magyar politikai elit legelesebb tagjaival való több évtizedes érintkezés során, érveiktől meggyőzve, látásmódjukat átvéve vált annak hívévé. E gondolkör egyik meghatározó eleme kétségkívül az az alapvető politikai élmény volt, hogy a Habsburgok – bizonyos kiélezett helyzeteket leszámítva – ugyan szavakban mindig elismerték a magyar korona jogi önállóságát és az ország függetlenségét (nem is igen tehettek mást, hiszen ennek elfogadása a trónra való meghívásuk egyik legfontosabb előfeltétele volt), de ténylegesen éppígy mindig a magyar érdekek elébe helyezték a többi családi birtok, az ún. örökös tartományok érdekeinek érvényesítését. Ennek kritikájánál a magyar rendi szemlélet ugyan, jogi értelemben korrekt módon, mellőzte a birodalmirányítás gyakorlati szempontjainak figyelembevételét, ezek azonban mindamellet ténylegesen léteztek és hatottak, így a József nádorhoz hasonló elemekre inkább a kétféle nézőpont olyasfajta harmonizálása lehetett hatással, amelynek révén például **Széchenyi István gróf** igyekezett kivezető új irányt találni az évszázados politikai zsákutcából.

A „legnagyobb magyar” a maga korában igen népszerű, egyfajta „filogenetikus” szemlélettel – az

1 URBÁN A. 1986. 370. p. skl.

2 POÓR J. 1988. 104. p.

3 Idézi CSORBA L. 1991. 156. p.

egyen életszakaszainak megfelelő paralelizmussal – vigyázta a népek sorsát⁴, így az egyes államalakulatok létét nem tartotta történelmi szükségszerűségnek. A magyar állam fenntartásának értelmét – pl. *A Kelet népe* című nevezetes röpiratában – egy transzcendens eredetű esély megragadásában látta: a nemzet keleti jellege, sajátossága szerinte isteni adomány és adottság, így ennek kifejtésére törekedni morális kötelesség.⁵ Egy utalása szerint természetesen ő is az elvileg legjobb állapotnak a teljes állami függetlenséget tekintette, ám ugyanilyen evidenciaként kezelte, hogy a 18. század óta kialakult közép-európai helyzetben – a pánszláv veszély miatt – a magyarságnak nélkülözhetetlen szüksége van a Habsburg-birodalom katonai védőernyőjére.⁶ Emiatt nem is igen értette, miért rettegnek annyira a magyar szeparatizmustól Bécsben. Az országnak a birodalmon belüli szerepét, lehetőségeit ugyanakkor merőben másképp ítélte meg, mint Metternich kancellár. Európai tapasztalatai azt sugallták, hogy az államalakulatok reális súlypontja mindig a gazdaságilag legfejlettebb területekre esik. Ha a Duna nem lesz többé „vak zsák”, mert a Vaskapu megnyitásával a Nyugat árutömege szabadon áramolhat a Balkán felé, akkor a gróf meggyőződése szerint Budapest válna a beinduló hatalmas konjunktúra grandiózus elosztó állomásává, olyan prosperitás sodrában gyarapítva az egész ország jólétét, hogy a Habsburgok mintegy önként, a gazdasági és a hatalmpolitikai szükségszerűségtől hajtva tennék át a székhelyüket a Hofburgból a budai várba.⁷ Ez a felfogás – utalhatunk vissza a „magyar vonal” bécsi híveinek dilemmájára – valóban kiküszöböli a történelmi „zéró összegű játszma” veszélyét (vagyis azt a helyzetet, amikor a játékosok csak egymás rovására nyerhetnek), hiszen a súlyponteltolódással a perspektívában (amit nem külön kedvezés eredményezne, hanem az objektív körülmények alakulása, tehát a birodalomrészeket továbbra is párhuzamosan kellene fejleszteni) minden magyar gyarapodás egyben automatikusan az egész Habsburg-államalakulat közvetlen javát is szolgálná.

Ez az elképzelés főbb vonalaiban a korabeli magyar politikai vezető réteg többségének álláspontja volt; az érvényesítésére törekvés számos esetéből az egyik legnevezetesebbnek az 1843/44. évi országgyűlésen megfogalmazott – a kereskedelmi és vámügyi kizsákmányolás helyébe az érdekek kölcsönös méltánylásán alapuló szövetséget javasló – ajánlat tekinthető.⁸ Széchenyi koncepciójában persze a jogi-politikai biztosítékrendszernek nem volt túl nagy jelentősége, hiszen úgy vélte, azt idővel javunkra formálja majd a gazdasági erő és szükségszerűség. Mások – **Wesselényi Miklós**, Kossuth, Battyhány és társaik – inkább úgy látták, maga a célzott gazdasági gyarapodás is csak úgy érhető el, ha az arra legfőbb hatást gyakorló politikai eszközök egy részét végre saját kezébe veheti a nemzet. A koncepció erejére jellemző, hogy Széchenyi 1848 márciusának elején azzal az érveléssel opponálta Kossuth nevezetes felirati javaslatát, hogy a kiélezett helyzetben nem a kényszerítés, amely ellenállást szülhet, hanem annak nagylelkűsége, „*ha Magyarország a veszély órájában mit sem követel, hanem határozottan s minden díjkikötés nélkül a szorongatott dynastia segítségére siet*”, ez fogja oly mértékben lekötelezni irányunkban a Habsburgokat, hogy hamarosan „*abból a piszkos budai várból fogják a monarchiát kormányozni*”, és minden, ami méltányosan Magyarországnak jár, harc nélkül az ölünkbe hull.⁹ Ez a számítás hibás volt ugyan, de számunkra nem ezért, hanem a mögöttes elképzelés korabeli elterjedtségének bizonyítékeként érdekes. A koncepció azután – mondhatni – a magyar hivatalos politika rangjára emelkedett az innsbrucki tárgyalásokon, és szellemi kisugárzása olyan erejűvé vált, hogy a

4 GERGELY A. 1972. 75–77. pp.

5 SZÉCHENYI I. 1841. 16–17. pp.

6 CSORBA L. 1991. 71–72. pp.

7 GERGELY A. 1972. 135–136. pp., 171. p.

8 VÖRÖS K. 1980. 912–913. pp.

9 SPIRA Gy. 1979. 35. p.

továbbiakban vele összevetve vehetjük számba a magyar állam szerepéről, elhelyezkedéséről stb. a század második felétől kialakított elképzeléseket.

Kemény Zsigmond

A magyar lélektani regény atyja a forradalom és szabadságharc leverését követő időkben született nevezetes röpiratairól később bevallotta, hogy a kortársak által leginkább bírált – pl. a békepárt tevékenységét taglaló – részletek gyakorlati célt szolgáltak: hozzájárultak az üldözések mérsékléséhez. De az évtized meghatározó hatású napilapjának, a *Pesti Naplónak* főszerkesztőjeként azt az átfogóbb koncepciót, amelyet írásaiban a magyar állam történetéről, hivatásáról rajzolt, sohasem tagadta meg és e vonatkozásban majd évszázados hatású alapgondolatoknak vált egyik első megfogalmazójává. Kemény a *Forradalom után* lapjain történelmi adottságként vette számba a magyarság erős nemzeti érzését, amelynek szerinte alapvető tartalma az ország alkotmányos berendezkedése iránti igény. (A kor politikaelmélete abszolutizmus és alkotmányosság között látta a meghatározó cezúrát, és ehhez képest másodlagosnak tekintette, hogy a vonatkozó alkotmány a kiváltságosok rendi gyűlésének, vagy már egy demokratikus polgári parlamentnek ad beleszólási jogot az állam életébe.) Az önálló állami lét igénye azonban csak az egyik tényező, amelyre jelentős mértékben hatnak a külső tényezők is; Kemény szerint még egy nemzet „történeti hivatását” is befolyásolják külkapcsolatai. „Európai meggyőződés”, utal kora egyik politikai axiómájára, hogy a szlávokkal (értsd: Oroszországgal) szemben ellensúlyra van szükség, és ez nem lehet más hatalom, mint a Habsburg Birodalom. Ausztria gyengesége Európa gyengesége, jelenti ki, és itt Európa alatt nyilván nem egy üres földrajzi fogalom, hanem a nyugati civilizáció világa értendő. Ebből fakadó igény, hogy az osztrák monarchia Európa első hatalmassága legyen, így számunkra az igazi feladat ezzel egyeztetni a másik nagy irányt, a magyar állam önállóságára való régi, történelmi törekvést. A gondolatmenet végén – a korábban mondottak alapján aligha véletlenül – Kemény a „legnagyobb magyart” idézi. Már Széchenyi felvetette, hogy Bécs vagy Budapest legyen a birodalom központja, a dilemmában Nyugat és Kelet – vagyis a nyugati vagy a keleti orientációjú politikai aktivitás – választását látva. Utóbbi esetben Magyarország előtt új hivatás nyílhat: a „Kelet törvényhozója és diktátora” lehet, vagyis ő vezetheti be és állandósíthatja a nyugati világ értékrendjét a balkáni népek körében.¹⁰

Kemény röpirata szerint 1848-ban ennek a nagy koncepciónak a megvalósítására történt kísérlet, de a dolgok túlbillentek a szükséges mértéken. A kettős tendencia érvényesítésében benne rejtett a dualizmus, vagy távlatban a föderalizmus lehetősége, de végül nem járt sikerrel az a célkitűzés, amely szerint „*Magyarország önállósága az osztrák birodalom imponáló egységével összhangzásba hozatik*”. 1850-ben vagyunk, az aktuálpolitikai helyzet nyomása igencsak érződik a fogalmazáson, és a báró egészen konkrétan gyakorolja az önkritikát: úgy látja, 1848 nyarán el kellett volna vállalni az osztrák államadósság egy részét, továbbá újra meg kellett volna határozni a Pragmatica Sanctiót mint a közös oltalom jogalapját.¹¹ A külviszonyok figyelembevételének szószólója azonban itt éppen a két esztendővel korábbi külpolitikai realitásról feledkezik meg: arról, hogy 1848 nyarán a kontinens minden mérvadó politikai szereplője tényként kezelte a német egység létrejöttét, mégpedig abban a formában, hogy a Habsburgok német tartományai annak részeivé válnak, értelemszerűen és deklaráltan a tiszta perszonálunióra szűkítve így a „bécsi királynak” a többi országaihoz és tartományaihoz való viszonyát. Ez a helyzet nem a Pragmatica Sanctio újradefiniálását, hanem éppen hogy a kiala-

10 KEMÉNY Zs. 1982. 246–259. pp.

11 Uo. 309–310. pp.

kuló új német állammal való katonai szövetség kialakítását sürgette, amiként erre történt is értelmes magyar kísérlet.¹² Az akkoriban már tizenharmadik évtizedében járó családi törvényt csak az ősszel kezdte el emlegetni az osztrák kormány, mégpedig azzal a céllal, hogy jószerével tetszőleges interpretálásának lehetőségét kihasználva teremtsen ideológiai alapot az ellenforradalom fegyveres támadásához. Kemény kritikájának csúsztatása tehát egyértelmű, amiként persze a cél is, amiért ezt tette: nyomatékossítani akarta annak a politikának az őszinteségét, amely harmonizálni kívánta a két nagy irányt, vagyis egyfelől a birodalom nagyhatalmi állásának, másfelől Magyarország valamilyen mértékű önállóságának igényeit.

Ugyanezek a gondolatok gazdagabban és részletesebben kerültek bemutatásra a *Még egy szó a forradalom után* oldalain. Gondolatmenetét itt is nemcsak a „legnagyobb magyart” követve, hanem rá hivatkozva és vele hitelesítve fejt ki az író, ezáltal is jeles pallérként cifrázva a Széchenyi-legenda már ekkor emeletes épületét. A kiindulás az önálló állami létet eszközként igénylő egyfajta természeti adottság: „*fajunk megvédése és nemesebb kifejtése*”, tartalmában korszerű liberális értelmezéssel: „*a szabadság és polgárosodás igényeivel azonosított nemzeti kifejlődés*”.¹³ Érvelésének a múlta utaló részében érthetően ott a sérelmi mozzanat: „*mi, bár földtérileg a birodalom központjával jeleltettünk ki, valósággal a monarchiának csak mellékreszei valánk*”.¹⁴ Ezen kívánt változtatni a nagy Széchenyi azzal, hogy Budapest ne csak a magyar haza székvárosa, hanem egyben a birodalom központja is legyen, mert így a magyar nemzetiség kifejtése birodalmi szükséggé és európai igénnyé válik! Kijelentve, hogy Ausztriának „történeti szerencséje van”, mert az erre utaló közös érdekek most még erősebbek, mint bármikor korábban, Kemény ezen a ponton elsősorban nemzetiségpolitikai szempontból konkretizálja, illetve fejleszti tovább a Széchenyi alapozta gondolatmenetet.¹⁵

Az első lépés az, hogy a Habsburg Birodalom nem lehet a német egység része, mert ezt szláv népei elleneznék, különösen a délszlávok, akiket emiatt kívülről is állandóan izgatni lehetne. De másfelől azért sem lehet kizárólag német állam, mert akkor nem tudná betölteni igazi hivatását: Közép-Európa polgárosítójának szerepkörét. Külpolitikailag ez azt jelenti, hogy – amiként azt már a nagy **Savoyai Jenő** herceg is felismerte és ajánlotta – „a mi birodalmunknak” a német orientáció helyett a törökkel kellene foglalkoznia, vagyis a Balkánon kialakuló vákummal, ahová nem engedheti be Oroszországot. Kemény báró valóban sokszor historizál és ideologizál, de jónéhány igencsak találó megjegyzése árulkodik arról, milyen nagy elme forgatja a tollat: a balkáni versenyfutás kapcsán például szinte jóstehetséggel jegyzi meg, hogy minden erő, amit Ausztria nem nyer meg, idővel ellen fog fordulni. Nem állítja, hogy Pétervár pánszláv politikát folytat, de teljes joggal figyelmeztet arra, hogy ha a cár diktálna Dél-Európában, az mindenképpen bomlasztóan hatna a jelentős délszláv kisebbségekkel rendelkező Ausztriára.¹⁶

Nemzetiségpolitikai szempontból tehát Ausztriára az az európai feladat vár, hogy szétválassza a germánság és a szlávság hatalmas tömbjeit. A *neutrale terrenum* beékelésére pedig önként adódik az épp itt elhelyezkedő, és viszonylagos önállóságának visszaadásával újramegerősítendő Magyarország, amely saját nemzetiségeinek belső egységét az „egy politikai nemzet” eszméjével és ennek az erőszakos magyarosítást elvető politikai gyakorlatával valósítaná meg.¹⁷ A „mi hazánk” lenne tehát

12 A frankfurti alkotmányozó német nemzetgyűléshez delegált Szalay László egyik feladata katonai és vámügyi szövetség létrehozása volt, lásd ERDŐDY G. 1988. 46–48. pp.

13 KEMÉNY Zs. 1982. 425. p.

14 Uo. 403. p.

15 Uo. 439. p. skl.

16 Uo.

17 Uo. 492. p., 516. p., 546. p.

az igazi közvetítő, az Ausztria hivatását is beteljesítő erő, amelynek az 1791. évi X. törvénycikkben rögzített függetlenségét – Kemény szerint – egy dualista szerkezet segítségével tökéletes összhangzásba lehetne hozni a birodalom nagyhatalmi állásával.¹⁸

Kemény Zsigmond röpiratainak akár konkrét politikai receptként is szolgálhattak volna, de a bécsi politikai konyha szakácsai ekkoriban egészen más ételt főztek: **Schwarzenberg herceg** miniszterelnök nagyszabású – de a megvalósítás nagyhatalmi feltételeit nélkülöző – tervei szerint a germanizált összmonarchiával megteremtendő német egységet mint a kontinens új hegemonját tervezték különleges főfogásként feltálalni az európai államok asztalára. A gasztronómiai vállalkozásba beletörött a fakanál és a mű odakozmált a bécsi tűzhelyen, de még jónéhány évnek el kellett telnie, amire a finnyás császárvárosi inyencek ráfanyalodtak a tán kissé vidékies, de laktató magyar ízekre...

Rákosi Jenő

Kéz kezét fog, gondolat gondolatba kapaszkodik. A magyar nemzethivatás széchenyista alapokon felépülő koncepciójának nagyhatású megfogalmazója, **Deák Ferenc** körének egyik legbizalmasabb tagja, Kemény Zsigmond báró még a legkomolyabb kételyektől gyötörve mérlegelte, hagyott-e tényleges történelmi esélyt a magyarságnak az ezernyi véletlenül át kérlelhetetlenül érvényesülő szükség-szerűség. Lapjának szerkesztőségi szobáiban azonban már olyan fiatalok ültek, akiknek optimista fantáziáját a dualizmus korai éveiben meglóduló gazdasági és politikai konjunktúra lendítette a magasba. Utolsó éveiben Kemény azért is pártfogolhatta körükből különösen a kezdő újdondász Rákosi Jenőt, mert a német eredetű családból egy nemzedék során megmagyarosodó ifjú drámaköltőben a nemzet erejét, tehetségét gyarapító – és így a jövőre nézve némi reményt nyújtó – békés asszimiláció hatását csodálhatta.¹⁹ Rákosi sokat tanult az író bárótól, fontos elemeket átvett örökségéből, és maga is tisztában volt saját személyes sorsának egyfajta példaszerű értékével; kellően általánosítva alkalmazta is a Keménytől származó gondolatok továbbfejlesztésének azon pontján, ahol már szűk lett nekik a 67-es gúnya. Nagy korszakában, a *Budapesti Hírlap* élén, a századvég és az új századelő évtizedeiben ugyanis Rákosi már közelebb állt a függetlenségi párthoz mint a kormányhoz, és ha el is fogadta a kiegyezést, azt csupán eszköznek tekintette a magyar hegemonia, a „magyar imperializmus” kialakításának szolgálatában.

A magyar állam fenntartásának igénye Rákosinál is transzcendens eredetű küldetéssel igazolódik: Magyarországnek állnia kell, „szolgálatában a világtörténeti hivatásnak, amelyért a Gondviselés minket Ázsiából kihozott, erre a szent földre telepített, ahol a hivatásunkat ezer éve teljesítettük, mert erre semmi más faj kétezer éven át nem bizonyult nálunknál alkalmasabbnak”.²⁰ A mondat logikája ugyan kissé sántikál (hiszen azt, hogy valaki teljesítette-e a hivatását, nem befolyásolja az, hogy mások is meg tették-e ugyanezt vagy sem), de benne lüktet kora nacionáldarwinista meggyőződése a nemzetek élet-halál harcának mintegy biológiai szükségességéről. E küzdelemben a magyarság döntő – és Rákosi a maga példája alapján állította: sikeres! – fegyvere az asszimiláció, ennek éle pedig a nyelvi és kulturális nacionalizmus és „imperializmus”.²¹ „Senkitől sem követeljük, hogy magyar legyen – szól Rákosi látszólag toleráns formulája –, de magunk és az államunk, mi ketten legyünk kérlelhetetlenül, könyörtelenül magyarok minden ízünkben, minden vonatkozásunkban, minden intézményünkben.”²²

18 Uo. 518–538. pp.

19 Rákosi Jenő élete és művei 1930. 52–55. pp.

20 Uo. 160. p.

21 Uo. 161–164. pp.

22 Uo. 73. p.

A kulcskifejezés a „nem követeljük”, mert ha valóban komolyan vesszük a mondat második felét, akkor a vágyott cél – az ország és a tágabb régió magyarosítása – követelés nélkül is, pusztán a körülmények célszerű alakításával bekövetkezik. Mert ez Rákosi igazi álma, jelszóvá kikiáltott vezéreszméje: 30 millió magyar itt Európa keleti felén, amelynek tömege azután valóban kellő súllyal nehezedhet a túlélési küzdelem mérlegére.²³

Ilyen lélekszámmal persze már a regionális nagyhatalmi ábránd sem látszik pusztán illúzióknak. Rákosi publicisztikájában a dualizmus válságának akuttá válásakor, 1901-től jelenik meg a „züllött Ausztria” helyét elfoglaló magyar imperialista birodalom eszméje.²⁴ Az „új honalapítást” igazoló hivatás definíciója ismerős elemekből építkezik: a „szláv orthodox despotizmus” ellen kell megvédeni a nyugati civilizációt.²⁵ „*Múltjánál, jelleménél és tehetségeinél fogva* – emeli fel a háromszínű lobogót a régi-új nemzethivatás propagandistája – *a magyar nemzet van arra hivatva, hogy kontinensünk keletén mint ország, tekintély legyen és egyensúlyozó hatalom a keleti országok között és Európa békéjének oszlopa és biztosítéka.*”²⁶ A Kelet alatt itt – a korabeli szóhasználatnak megfelelően – a Balkán értendő; a kulturális egybeolvasztás révén főképp ennek népeiből rekrutálnák a vizionárius 30 millió magyar is. Ausztria és a Habsburg-dinasztia e koncepcióban olyan fontos eszközök, amelyek hozzásegítik a magyarságot ahhoz, hogy valóban az emberiség haladásának központi tényezőjévé váljon és létrejöhessen ennek zálogaként a keleti magyar nagyhatalom.

A gondolat kétségkívül grandiózus, íve lenyűgöző: 30 millió magyar! Gazdagság, béke, civilizációs fejlődés, nagyhatalmi dicsőség! Valóban a legmerészebb magyar álom – de fizetni kell érte: az állam „kérlelhetetlen és könyörtelen” magyarrá tételével, vagyis az asszimiláció erőltetésével. Ám így ez a hazafiság a maga nemzeti érzését morálisan többre tartja a másénál (hiszen a balkáni kis népek ugyebár nem az európai haladás hordozói...), így nacionalizmusba fordul. Ugyanezért jogosnak tartja a maga hatalmi terjeszkedését is, így sovinizmus lesz belőle. Az erdélyi Kemény Zsigmond a század közepén még szeretett volna hinni abban, hogy a történelmi magyar állam eszméje megfér a nemzetiségekkel való politikai együttélés lehetőségével. A századvégén Rákosi Jenő már csak abban hitt, hogy ha teljes megmagyarosításuk sikerül, akkor fennmaradhat Szent István Magyarországa. Minél kisebb a valószínűség, annál nagyobb távot kell, hogy áthidaljon a fantázia. Ám a politikában is kétféle fantázia működik: van alkotó munkára serkentő képzelet és van zsákutcába vezető illúzió. Rákosi Jenő tehetsége, nyelvének ereje, képeinek gazdagsága, írásainak sodra végső soron olyan eszméket szolgáltat, amelyek antihumánus politikát segítettek és társadalmi csoporturalmat próbáltak igazolni, amelyek elfedték a századelő valódi gondjait, álproblémákról irreális nyelven mondtak hamis mondatokat, nem jelentéktelen mértékben járulva hozzá ahhoz, hogy az uralkodó elit zöme azután értetlenül és tanácstalanul álljon a történelmi választúton, amikor a világháborús vereség végül kikerülhetetlenül elhozta az igazság pillanatát.

Réz Mihály

Tisza István az 1910-es választások idején elmondott tucatnyi beszédében lényegében egyetlen egyszer mondta ki, amire nagyon sokszor utalt, vagyis hogy „*a nemzetiségek miatt nem lehet megcsinálni az általános választójogot*”.²⁷ Bár ő tényleg nem arról volt nevezetes, hogy szépen csomagolta a

23 Uo. 166–167. p.

24 Uo.

25 Uo. 185. p., 431. p.

26 Uo. 440. p.

27 GRÓF TISZA I. 1937. 346. p.

mondandóját, egy politikus kétségkívül nem beszélhet mindig olyan nyíltan, mint a cikket, röpiratot fogalmazó ideológus. A Tisza köré sorakozó politikai csoportosulás nézeteit így „vegytisztán” főként Réz Mihály írásaiban tanulmányozhatjuk. A fiatal publicista **Spencer** és **Carlyle** nyomán vallotta, hogy „a nemzetnek energiája és önérzete adja meg létjogát”, magát a nemzetet ugyanakkor biológiai fajként értelmezte, amely résztvevője a létért, a fennmaradásért folytatott örök küzdelemnek.²⁸ Azért is fogadhatta el minden további nélkül e harcban a jobbik győzelmének demokratikus elvét – „a kiválóságnak érvényesülése minden igazi haladásnak múlhatatlan alapföltétele” –, mert megingathatatlan meggyőződése szerint „éppen azért kívánjuk **minden áron és minden módon**²⁹ a magyar szupremáciát, mert az igazi haladás, a produktív alkotás és a kultúra fejlődése ebben az országban csakis ezen az alapon lehet”.³⁰ Általános emberi haladás és magyar felsőbbbség szerinte azért vannak teljes és tökéletes harmóniában, mert kultúrában, politikában mi vagyunk a „legnagyobbak” a térségben; az egyedüli nép, amely alkalmas a haladásra. E tétel igazolása a történeti és az osztályszempontot kombinálja: a magyarság államalkotó erejét úgymond a vármegyékben élő és politizáló birtokos nemesség adta, márpedig ilyen társadalmi réteget a térség utóbbi ezer esztendejében csak a magyarság tudott létrehozni – ezért jár neki a történelmi előny minden jogosítványa.³¹

Ilyen telivér nacionalista szellemi előkészítés után Réz Mihály úgy véli, morálisan is szinte bármilyen eszköz megengedhető a magyar felsőbbbség további biztosítására. A kiegészítés megnyitotta annak lehetőségét, hogy békés fejlődés során, a belső egység létrehozása útján haladhasson tovább ez a folyamat. A nagy magyar államférfiak eszerint éppen „fajuk önző szeretete”, a magyar szupremácia biztosítása érdekében váltak osztrákbárátokká. (Másfelől persze azt is hozzáteszi, hogy Bécs sem használhatja a magyar partnerekkel való vitáiban a politikai nyomásgyakorlás eszközeként az általános választójog bevezetésével való fenyegetést.)³² Van, akinek mindez nem tetszik – nyomja meg némi csúsztatással a szót –, de nem fogja általános népszavazás eldönteni, hogy szabad-e élnünk a saját hazánkban. Mi nem hirdethetünk egyenlőséget és szabadságot – jelenti ki a lehető legvilágosabban –, mert „mi ... Magyarországot akarunk itt látni, kemény magyar uralmat s föltétlen magyar szupremáciát”.³³ Az általános választójog csupán a műveletlen és politikailag éretlen tömegeket mozgósítaná, amelyek pedig – állítja – minden józan reform ellenségei. Keleti-Svájcot sem lehet ebből az országból csinálni, mert a többi népek nem egyenrangúak a magyarsággal.³⁴

Am éppen azért, „mert mi itt **magyar**³⁵ országot akarunk látni”, még rengeteg a teendő: „Magyarország nem kész”, még nincs befelé teljesen kiépítve.³⁶ A vármegyei nemesség történelmi érdemei kijelölik a társadalompolitika jövőendő irányát: az elsőszülöttségi jog törvénybeiktatásával meg kell menteni a magyar középosztályt. Az állam vásárolja fel az eladósodott (főképp paraszti) földeket; a nemzetiségek lakta területeken tartsa saját kezében, de a magyar területeken hagyja a volt tulajdonos bérletében és idővel tegye lehetővé a visszavásárlást. Magának az eladósodásnak megelőzése érdekében támogassa a magyar vidéki bankokat. Vezessen be közigazgatási reformot, továbbá felsőoktatási reformot, és ruhazza fel nagyobb hatalommal a tanfelügyelőket, hogy hathatósan érvényesíthessék

28 RÉZ M. 1909. 15. p., 22. p.

29 Kiemelés az eredetiben – Cs. L.

30 RÉZ M. 1909. 17. p., 21–22. p.

31 Uo. 5–6. pp., 72. p.

32 Uo. 109–112. pp.

33 Uo. 22. p., 46. p.

34 Uo. 11–12. pp., 17. p.

35 Kiemelés az eredetiben – Cs. L.

36 RÉZ M. 1909. 86. p., 117. p.

a magyar érdekeket az iskolákban. Külföldi diplomát csak abban az esetben szabad elfogadni, ha tulajdonosa előzőleg magyar nyelvű középiskolába járt. Támogatni kell a magyar nyelvű óvodákat, a magyart nem tanító iskolákat be kell zárni, és az állam csupán a „jóérlmű” nemzetiségek (svábok, rutének, „jóérlmű tórok”) területein építsen iskolát. De egészséges (a tődőbaj veszélyét csökkentő) lakások építésére éppúgy szükség van, mint olyan új hatóságokra, bíróságokra, ahol a gazdák, cseledek, munkások vitáit intézik. A szociális téren zajló reform egyben a politikai izgatás vitorlájából is kifogná a szelet. Mindenekelőtt pedig tudósoknak, kutatóknak, parlamenti bizottságoknak kell mielőbb bejárni az országot és pontosan feltárni a helyzetet, hiszen enélkül nem lehet helyes intézkedéseket hozni.³⁷

A fiatalon elhunyt Réz Mihály gondolatai két világ válasútján állnak: egy részük a nacionalista diktátum nyelvén beszél, míg mások figyelemreméltó érzékenységgel előlegeznek sok mindent abból, amire a polgári radikálisok, majd méginkább a falukutató népi írók, szociográfusok fogják ráirányítani a figyelmet.

Bajcsy-Zsilinszky Endre

„Hajdani eltévedt utas
Vág neki új hínárú útnak,
De nincsen fény, nincs lámpa-láng
És hírük sincsen a faluknak.

Alusznak némán a faluk,
Múltat álmodván dideregve.
S a köd-bozótól kirohan,
Ordas, bölény s nagymérgű medve.

Vak ügetését hallani
Hajdani, eltévedt lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.”

Ady Endre e különleges hangulatú képét és figuráját választotta Bajcsy-Zsilinszky Endre *Helyünk és sorsunk Európában* című könyve mottójául.³⁸ Az *eltévedt lovas* egyike a zseniális költő mélyreható szimbólumainak, és különösen alkalmas annak a mondanivalónak a bevezetésére, amelyet a magyar nemzet sorsáról, hivatásáról, a magyar állam újjászületésének lehetőségeiről a fajvédőként induló, majd a nemzeti gondolatot mindinkább a demokratikus értékvilággal ötvöző Bajcsy-Zsilinszky megfogalmaz. Az eltévedt lovas – mi magunk vagyunk, a magyar nemzet, különleges képességekkel megáldott, senki máshoz nem hasonlatos keleti faj, amelynek a történelme azonban veszedelmes zsákutcába futott az utóbbi félévszázadban. Pedig kiemelkedő „politikai géniusszal”, „birodalomszervező ösztönös módszerekkel”, ötletességgel, találékonysággal, szellemi fürgeséggel rendelkezünk; továbbá „haditörténetünk, politikai történetünk, nyelvünk, népzeneünk, ősi jogi művelődésünk mozgalmassága és eredetisége – hangsúlyozza Bajcsy-Zsilinszky –: mind a magyar egyéniség erős, sőt kimagaslóan cselekvő

37 Uo. 93. p. skl.

38 BAJCSY-ZSILINSZKY E 1941. 12. p.

készségeit igazolja”. A magyarság „keleti faji, politikai, katonai ösztöneivel és életszemléletével” teremtette meg és tartotta fenn a maga államát, „s ha rengeteget tanult is ... a régebb idők óta a keresztény és főleg a római művelődés folytonossága révén a nálunk sokkal haladottabb nyugati világtól, politikai stílust és alkotókészséget, főleg pedig katonai dolgokat – hasznos katonai dolgokat – nem tőle tanult. Azokat úgy hozta magával a keleti pusztákról.” És „amiként a magyarság az emberi élet igazán nagy dolgaiból többet hozott magával keletről, mint amennyit nyugatról kapott, főleg többet adott ennek a Nyugatnak, mint amennyit tőle kapott s ami művelődési kincseket, termékenyítő sugallatot, mintát, példát kapott is, azért százszorosan megiszolgált”.³⁹

Hol van hát a baj? A magyarizat kiindulópontja Szent István király gigantikus életműve, mint a fenti tulajdonságokkal rendelkező magyarság tökéletes közép-európai birodalmának megalapítása. Ebben az államalakulatban – fogadja el a történeti irodalomban egyébként magas szinten tájékozott szerző a nemesi-rendi alkotmányosságról évszázadok óta, **Anonymus**, **Kézai Simon** és **Werbőczy** vonalán öröklődő legendát – a királyi hatalmat kezdetől fogva a közösségtől származtatták, így megfelelő kontroll alatt állt, a betelepülő többi néppel harmonikus, testvéri viszony alakult ki, az európai ösztönzések pedig a magyar önállóság kellő megtartásával együtt, megfelelő szűrőn keresztül érvényesültek. „Azóta minden nagy magyar uralkodó, államférfiú és igazán jelentős magyar korszak – szögezi le Bajcsy-Zsilinszky – ezt a szellemileg nyugati tájékozódású, de politikailag Magyarország függetlenségét, dunai szerepét és birodalmi önállóságát életre-halálra mindenki vel szemben védelmező szentistváni leckét mondja és folytatja. A módszerek sokszor változnak a magyar történelem során, a cél sohasem.”⁴⁰ A török hódoltsággal azonban döntő változás következett be: azóta a lélekszámban megfoghatkozó „magyarság nem tudja betölteni, a maga népi erejével megközelítőleg sem olyan mértékig kitölteni a szentistváni birodalom kereteit, mint tehette még Mátyás király, utódjára, jó négy és félszáz esztendővel ezelőtt. ... Amióta az árpádi, anjou és hunyadi Magyarország lehanyatlásával ilyen kevés a magyar – folytatódik az érvelés –, azóta vannak kurucok és labancok, később negyvennyolcasok és hatvanhetesek. ... A kurucágban a magyar keletiség szólalt meg világszemléletileg és történelmileg, a labancágban a magyar nyugatiság. Épp így negyvennyolc is inkább kelet zseniális ihletét, remek lovas-robogását jelenti, hatvanhét inkább egy kis kesernyés – »réálpolitikus« – alkalmazkodást a gyalogos »vasasnémet« formákhoz.” Tény azonban – zárul költői igazságtétellel ez a történeti szemmel nézve ugyan merőben szubjektív, de esztétikai értékekben gazdag képsorozat –, hogy „az ősi magyar állameszme, alkotmány, tehát a csorbitatlan magyar politikai életforma, a 900 éves magyar Corpus Juris, az abból kinőtt fölséges Szent Korona eszme, az önálló dunai nagyhatalmiság, tehát az **igazi**⁴¹ nagymagyar elgondolás: a kurucoké, Kossuthé és a negyvennyolcas szabadságharcé és a negyvennyolcas törvényeké. A legnagyobb labancok és legnagyobb hatvanhetesek elgondolása is legfeljebb csak az élet realitásaival számoló **kényszerű kompromisszum**⁴² volt és lehetett.”⁴³

Bár Bajcsy-Zsilinszky elismeri Deák Ferenc életművének rendkívüli politikai érdemeit, a probléma gyökerét nem önmagában a kiegyezésben látja. Mindaddig magyar szempontból is elfogadható, „míg a dualista keretek között is érvényesülni tudnak jelentékeny mértékben a magyar állameszme és birodalmiság évezredes külön céljai és szempontjai a monarchia külpolitikájában s míg az állami élet átmeneti csonkaságát valamiképpen kiegyensúlyozza a nemzet belső erőgyűjtésének, gazdasági és szociális kibontakozásának nagy lendülete.” Ennek biztosításához azonban bizonyára a Deákok, Eötvösök,

39 Uo. 339–342. pp., 347. p.

40 Uo. 14–16. pp.

41 Kiemelés az eredetiben. – Cs. L.

42 Kiemelés az eredetiben. – Cs. L.

43 BAJCSY-ZSILINSZKY E 1941. 20–22. pp.

Andrássy további nemzedékei kellett volna, ám ő maga sem tudja eldönteni azt a kérdést, hogy „*vajon a dualizmus rendszerének önként vállalt csonkamagyar államisége volt-e igazi oka az általános hanyatlásnak a századforduló körül, más szavakkal, a rendszer rontotta-e meg a nemzedéket, vagy éppen fordítva, egy gyöngye nemzedék vitte végül is bukás felé az alapjában véve nem rossz és helyesebb használatra is alkalmas rendszert.*”⁴⁴

Melyek voltak azok a legsúlyosabb hibák, amelyeket a „gyenge” századfordulós nemzedék elkövetett? Nem érvényesítette a legfontosabb magyar külpolitikai, nemzetiségpolitikai, gazdaságpolitikai és szociálpolitikai érdekeket. Hagyta, hogy a német birodalommal kötött kettős szövetség – ahelyett, hogy kiegészült volna a balkáni kisállamokkal, az egykori történelmi küzdőtársakkal kötendő megállapodásokkal – érdekeinktől idegen elköteleződést eredményező „véd- és dacsövetségge” alakuljon át. A legnagyobbvonalúbb megegyezés helyett szinte kényszerítette a horvátokat arra, hogy kifelé gravitáljanak a Monarchiából. Fenntartotta a vámközösséget Ausztriával, ami ellenséggé tette Szerbiát azáltal, hogy agrártermékei elől elzárta a Monarchia piacait, miközben nem tudta megakadályozni, hogy a Balkán iparcikkellátását éppen a „szövetséges” Németország szerezzze meg. Végül pedig – és itt a kemény „osztályozás” kifejezést használja – nem juttatta földhöz a parasztság millióit, akik emiatt kivándorlásra kényszerültek, méghozzá aránylagosan sokkal nagyobb számban a magyarság, mint a nemzetiségek soraiból.⁴⁵

Bajcsy-Zsilinszky úgy véli, a magyar történelemben – a szentistváni állameszme alapvonulatához képest – a hamis illúziók hatása mindig csak ideiglenes lehet; ugyanezért, a mi népünk mélyen alkotmányos karaktere miatt nem oldhatja meg sohasem a magyar problémákat valamiféle diktatúra.⁴⁶ Bajainkat azonban nemcsak magunknak köszönhetjük, mert a magyar „dunai-ügy” egyenletének van egy másik oldala is – társítja a kemény önkritika mellé a külső erők okozta gondokat az *Európa ellenünk és önmaga ellen* című fejezetben. Elutasítja a „Nyugat védőbástyájának” egyoldalú formuláját, mert az szerinte „segéderő-szerepre” fokozza le a magyarságnak a saját államát, művét és küldetését védő teljesítményét; a szentistváni birodalomban „nagyszerű európai gondolat” van felépítve, így ennek oltalmazása már önmagában is az európa művelődés szolgálata.⁴⁷ Bécs szerepe, az „osztárak küldetés” szövege, amelyet a 19. században annyit emlegettek a londoni diplomaták, legenda csupán: a szentistváni gondolat kisajátítása, gyarló, tökéletlen visszfénye, amelyet a közép-európai dolgokban alapvetően tájékozatlan Nyugat éppúgy elhitt, mint az első világháború idején a csehszlovák propagandát, vagyis annak reális lehetőségét, hogy a „krokodilus-formájú” benesi államra tartós Duna-menti rendezés alapítható.

Mi a megoldás? A meglepő nyelvi erővel, az elemzésnél tárgyilagosan, az érvelésnél képgazdag érzelmekkel dolgozó munkában a német fasizmus elleni függetlenségi küzdelem későbbi mártírja ugyan nem hallgatja el a bizonyos mértékű területi revízió szükségességét, de ezzel együtt a legösszetettebb együttműködést ajánlja a Duna-völgy népeinek. A régió tartós békéjének záloga a szentistváni gondolat újramegvalósítása, ám döntő tény, hogy – a lezajlott demográfiai változások következtében – a magyarság erre önmagában már nem képes. A megoldás egy új típusú együttműködés, Kossuthék egykori Dunai Szövetség-tervének az új helyzetre alkalmazása, elsősorban a délszlávokkal való kapcsolatok keretében: egy magyar–horvát államközösség felállítása, amely a legszorosabb szövetségben állna a szerbekkel, tágabban pedig Bulgáriával és Romániával (felmerülhet Erdély önállósága is). „*Ezekben a nehéz időkben* – emelkedik fel a stílus az emberiség eddigi legszörnyűbb

44 Uo. 26–27. pp., 41. p.

45 Uo. 38–47. pp., 105. p., 264–265. pp., 277–281. pp.

46 Uo. 110–120. pp.

47 Uo. 262. p., 264. p.

világháborúja harmadik esztendejében a megpendített sorskérdések erkölcsi magaslatára – ... *fel kell, hogy révüljön mindannyiunk előtt a nagy dilemma: folytassuk-e tovább egymással való kicsinyes harcainkat, mikor valamennyiünket ugyanaz a sors fenyeget, a szabadság, az önállóság elvesztése, ami borzasztó gondolat minden magyarnak, minden délszlávnak és minden bolgárnak egyaránt. Vagy pedig próbáljuk összeegyeztetni a csupán kicsiben ellentétes érdekeinket a nagyban való évezredes közös érdek kedvéért és szolgálatára. Fel kell, hogy révüljön előttünk ... [az] is: nem-magyar részről megértése annak, hogy a szentistváni gondolat – azaz egy törzsökösen dunai, a Duna középtájára támaszkodó koncepció – nélkül nem lehet megoldani a Dunavölgyének önálló életberendezkedését; a magyarok részéről pedig felismerése és leszámítolása annak, hogy ezt az évezredes birodalmi eszménket nem bírjuk a magunk erejéből megvalósítani, hanem csak a dunai népek egyenjogúságra alapozott szoros együttműködésével...*⁴⁸

A leendő államszövetség felépítésével, szerkezetével a szerző már részletekben nem foglalkozott, tudván, hogy „a forma könnyen adódhat, mihelyt a nemzetek lelke megérett a nagy dolgok lényegének megértésére és kellő értékelésére”.⁴⁹ Manapság olvasva e sorokat, számtalan különös aktualitása van az önmagát nemzeti radikálisnak minősítő politikus gondolatmentének. A maga módján szelektív gyűjteményét – de bizonyos értelemben úgy is fogalmazhatunk: szintézisét – alkotta meg mindannak, ami a magyar állam hivatásának, sorsának eszmekörében a korábbi évszázadban érdemben felmerült. A maga korában azonban hamar anakronisztikussá vált, hiszen alig egy évvel e könyv megjelenése után már Sztálingrád védelmének dörögtek az ágyúk, és amikor elhallgattak, új időszámítás kezdődött egész Közép- és Kelet-Európa – és így a magyar állam életéről folytatható gondolkodás – történetében.

IRODALOM

- BAJCSY-ZSILINSZKY Endre 1941. Helyünk és sorsunk Európában. Bp.
 CSORBA László 1991. Széchenyi István. Bp.
 ERDŐDY Gábor 1988. A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Bp.
 GERGELY András 1972. Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Bp.
 Gróf Tisza István képviselőházi beszédei 1937. IV. A „Geszt remete”, választási hadjárat és feltámadás, a házelnök: 1906. április 11–1913. június 10. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Barabási Kun József. Bp.
 KEMÉNY Zsigmond 1982. Változatok a történelemre. Bp.
 POÓR János 1988. Kényszerpályák nemzedéke. Bp.
 Rákosi Jenő élete és művei 1930. Szerk.: Süle Antal. Bp.
 RÉZ Mihály 1909. A magyarság uralma és a kor szelleme. Publicisztikai dolgozatok. Bp.
 SPIRA György 1979. Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban. Bp.
 SZÉCHENYI István 1841. A Kelet népe. Pest.
 URBÁN Aladár 1986. Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp.
 VÖRÖS Károly 1980. A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840–1847). In: Magyarország története 1790–1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Bp.

48 Uo. 329–331. pp.

49 Uo. 330. p.

ARANYKORBAN ÉS HÁBORÚBAN

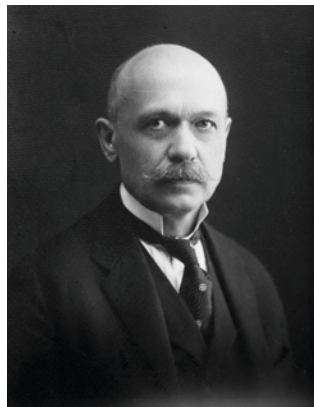
SÁNDOR ISTVÁN KECSKEMÉTI POLGÁRMESTER MUNKÁSSÁGA

Székelyné Kőrösi Ilona

Bevezetés

Kecskemét 19. század végi– 20. század eleji látványos fejlődése három kiemelkedő városvezető polgármesteri éveihez kötődik. Az 1880-as évektől az általános gazdasági fellendülés mellett olyan városrendezési munkák és építkezések kezdődtek Kecskeméten, amelyek alaposan megváltoztatták a város arculatát, és számos olyan középületet emeltek, amelyek azóta is maradandó értéket képviselnek és a mai városkép meghatározó elemei. Szinte minden ekkor épült, amire büszke a város, és amit a 21. században is megcsodálnak az ideérkező vendégek. **Lestár Péter** polgármestert (1880–1896) mint a látványos fejlődés előkészítőjét, a város anyagi helyzetét stabilizáló pénzügyi szakembert és megfontolt városvezetőt tarthatjuk számon. Az őt követő **Kada Elek** (1897–1913) a sokoldalú és nagy műveltségű, merészen tervező, a nagy faluból európai színvonalú várost építő polgármester. Ezt az időszakot nevezte „aranykornak” **Sándor István** (1. kép), aki maga is hasonló mértékben kivette részét a jövőnek szóló városfejlesztési munkából. Sándor István 1894-ben Lestár Péter mellett kezdte meg városházi pályafutását, majd főjegyzőként szolgált Kada Elek mellett, akinek az ötleteit megvalósította a gyakorlatban. Kada Eleknek a kortársak szerint nem volt hűségesebb munkatársa Sándor Istvánnál, aki nemcsak megértette és átértékelte nagyívű koncepcióját, de „a fellegekbe szárnyaló nagy lángelme elröppenéseit” igyekezett összekapcsolni a földi valóság realitásaival. A történelmi emlékezet azonban olykor igazságtalanul bánik még a legkiválóbbakkal is. Ma már kevesen tartják számon a városrendezés, közlekedés, iskolaépítés, vízvezeték vagy éppen a kórházfejlesztés körüli érdemeit. Nélküle nem a mai helyén állna az Újkollégium, és nem láthatnánk a Városháza közgyűlési termében **Székely Bertalan** falfestményeit. Főjegyzői éveiben gyakorlatilag a városrendezés, az oktatás, a kultúra és a városi nagyrendezvények szervezője. Polgármesteri évei (1913–1919) nagy elődeihez képest kevésbé szerencsés időszakot jelentettek. Az „aranykor” után polgármesterként kevés ideje maradt az alkotó munkára. Az I. világháború idején és 1918–19 zűrzavaros eseményei során a különböző hatalmi erők között egyensúlyozva mentette a város vagyonát és a veszélybe került kecskeméti polgárokat. Munkássága méltánytalanul feledésbe merült, pedig érdemei és alkotásai maradandó értékek, amelyekre ma is fel kell hívnunk a figyelmet. Kecskemét 20. századi története nem írható meg az ő munkásságának megismertetése nélkül.

1. kép – Sándor István (1870–1943)

Családi háttér és pályakezdés

Sándor István gimnazista diákként a Dunántúlról került Kecskemétre, de nem idegenként, hiszen a régi családi gyökerek ide kötődtek. Nagyszülei **Sándor Mihály** és **Lakatos Erzsébet**, István nevű édesapja 1840. december 19-én született Kecskeméten.¹ Idősebb **Sándor István** a tanítói hivatást választotta, az 1860-as években Galambokon, majd Zádorban és más falvakban volt néptanító. 1869. február 8-án a böhönicei református templomban kötött házasságot **Szakács Julianna** iparosleánnyal. Julianna 1842. április 17-én született Böhönyén, szülei **Füsi Terézia** és **Nemes Szakács József** uradalmi kovács, keresztapja **Simán Péter** református prédikátor.² Sándor István Zádorban született 1870. január 28-án, iskoláit Csurgón végezte. 1913-ban a polgármester választás hírére egy régi somogyi ismerős is felkereste a hajdani emlékeket felidéző levelével.

„Nagyságos Polgármester Úr! Kedves „Pista bácsi”! Engedd meg, hogy azzal a régi nevezéssel álljak eléd, mellyel valamikor, Somogy-Csurgón, a Tisza-néni ház alacsony, de barátságos szobáiban illettünk Téged, a kisdíjakot, mi, a még kisebb gyerekek, mikor meséltél nekünk Eötvös-Könyiről, a szülei ház sok-sok édes emlékeiről. A zöld mázos cserépkályha mellett hány estén hallgattuk mesemondó ajkad beszédét! ... Azóta egy emberöltő tünt el. S Te bebizonyítottad, hogy nemcsak a meseszövésnek, de a férfias tetteknek is embere, mestere vagy. Felfelé gördülő pályád szép sikere egész családunknak öröm napja volt.”³

2. kép – Sándor István családja 1903-ban

A somogyi ismerősökkel és a távoli rokonsággal a későbbiekben is tartották a kapcsolatot.

Sándor István a nyolcosztályos főgimnázium ötödik osztályát még Csurgón, a továbbiakat Kecskeméten végezte. A legjobb tanulók közé tartozott, 1890-ben jeles eredménnyel érettségizett. Az egykori alma mater oktatói közül **Nagy Ferenc** magyar irodalom, **Hollóssy Zsigmond** latin, **Parragh Gedeon** természettan tanár és **Csabay Imre** igazgató aláírása található az érettségi bizonyítványon.⁴ Államtudományi tanulmányokat a kecskeméti Református Jogakadémián folytatott. Mint végzett joghallgatót, **Beniczky Ferenc** Pest-Pilis-Solt-Kiskun

vármegyei főispán 1894. október 29-én kinevezte a Kecskemét város pénzügyi osztályához szervezett közigazgatási gyakornoki állásra.⁵ Kada Elek javaslatára később újabb tanulmányokat folytatott és 1909-ben a jogtudományi végzettséget is megszerezte. 1894-ben megházasodott, felesége **Gótsch Jolán**, **Gótsch József** matematikatanár leánya. Összesen kilenc gyermekük született: **István**, **Miklós**, **Mihály**, **János**, **Béla**, **Erzsébet**, **Jolán**, **Ilona**. Ilona nevű kislányuk halála után az utolsóként született gyermek is ezt a nevet kapta. (1–3. kép) 1905-ben a Széchenyi fasoron épült föl a család villája, a századfordulón divatos szecessziós stílusban. (4. kép) Innen 1918-ban a Széchenyi tér 5. számú házba költöztek. Sándor István huszonegyedik századi szemmel nézve

1 Kecskeméti Református Egyház születési anyakönyve IV. 409. Kivonat Sándor István hagyatékában.

2 Anyakönyvi kivonatok másolatai Sándor István hagyatékában.

3 Horváth József levele, Nagykovács, 1913. aug. 31. Uo.

4 Sándor István hagyatéka a Katona József Múzeumban.

5 A kinevezési okirat: Katona József Múzeum Történeti Dokumentációs Gyűjteménye (a továbbiakban: KJM Tört. Gyűjt.) 84.17.119. lelt. sz.

3. kép – Sándor István családja 1909-ben

4. kép – Sándor István családi háza a villanegyedben, 1905

nemcsak tehetséges és szorgalmas, de szerencsés fiatalember is: a diploma megszerzésének évében városi állást kapott, megházasodott, és a következő évben már megszületett első fiúgyermek. Pályafutását a folyamatos előmenetel és a nagy kihívást jelentő, megtisztelő feladatok jellemezték, személyét a polgári értékrend és az értelmiségi elkötelezettség, magánéletét a takarékos és szerény életvitel. 1943 karácsonyán a *Kecskeméti Lapok* így írt a köztisztvisletben álló egykori polgármesterről:

„Nagy családot nevelni, vagyon nélkül élni, a hazáért rengeteget dolgozni, a vagyonszerzést elkerülni, sőt a kínált alkalmakat következetesen elutasítani, aztán tovább küzdeni a szegénységgel, és újra csak dolgozni, ez volt az ő életsorsa.”⁶

Sándor István közigazgatási pályafutását Lestár Péter mellett kezdte, aki beavatta terveibe és fontos feladatokat bízott rá. 1895-ben aljegyzővé, majd 1904-ben főjegyzővé választották. 1897-től már Kada Elek elképzeléseinek segítőtje és gyakorlati megvalósítója volt.

Alkotó évek az „aranykorban”, Kada Elek mellett

Kecskemét korabeli megtartó ereje jórészt a város birtokpolitikájának köszönhető, innen nem volt kivándorlás, a lakosság lélekszámban és anyagiakban gyarapodott, a 20. század elején más vidékekről is telepítettek ide munkaerőt, így jött létre pl. Hetényegyháza, Kadafalva.

Sándor István részt vett a város birtokszerzéseinek lebonyolításában és a kishaszonbérletekkel történő földhasznosításban; a Szikra nevű határrész hasznosítási tervének kidolgozásában. A szőlőtelepek gyarapítása érdekében valósították meg a városi szőlőtelepet és a munkaerő biztosítására Kapásfalut és Árpádszállást, sőt tervbe vették Lakitelek házhelyenként történő parcellázását is. Az ő kezdeményezésére terjesztette fel a városi tanács a földművelési minisztériumhoz a bugaci legelőjavítás tervét. Részes volt a város belterületén folyó szabályozási munkáknak; a Szabadság út és a Szechenyi utca kinyitásáról, valamint a Szabadság tér bővítéséről szóló elképzelései a korabeli sajtóban is megjelentek.

Részt vett a belterület új közigazgatási beosztásának tervezésében is. Ekkor született több történelmi utcánév és a városrészek elnevezése (pl. Árpádváros, Rákócziváros). Visszatérő gondja volt a bugaci, a kiskunhalasi és a Kecskemét–Csongrád közötti vasútvonal megvalósítása, a vízvezeték és a csatornázás, a kövezett utak építése és a Duna–Tisza-csatorna terve is. Ez utóbbiról több tanulmányt és beadványt írt.

⁶ Sándor István 1870–1943. *Kecskeméti Lapok* 76. évf. 52.sz. 1943. dec. 24. 1. p.

A két nagy folyó összekötése régi álom volt a magyar közlekedésügy történetében. 1867-ben Kecskeméten is készült egy memorandum annak érdekében, hogy a csatorna a város érintésével valósuljon meg. Az 1890-es években újabb konkrét tervek születtek. A kereskedelmi igények, az olcsó hajózási lehetőségek mellett egyéb szempontok is megjelentek: öntözés, árvízmentesítés, energiatermelés. A Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium külön e problémával foglalkozó kirendeltséget szervezett, amelynek munkájáról 1905-ben hivatalos kiadvány jelent meg, elsőként komoly kutatásokra és számításokra épülő összegzésekkel.⁷ A **Kossuth Ferenc** kereskedelemügyi miniszter által összehívott országos tanácskozások vitaanyaga is ez a kötet volt.⁸ Műszaki kérdésekben, valamint a torkolat helyének kijelölésében (Csongrád, Szeged, Szolnok) hosszan elhúzódó viták és lobbizások alakultak ki, melyek után Kossuth Ferenc felhagyott a csatornaépítési tervekkel, és csak utóda, **Hieronymy Károly** sorolta a legsürgősebb teendők közé. Kecskemét mint érdekelt város figyelemmel kísérte az új terveket. Sándor István főjegyző és a város országgyűlési képviselői olyan sikerrel lobbiztak a **Koltor László** által még az 1890-es években készített csatornatervet ellen, hogy a szabadon folyó, mélybevágású létesítmény tervét maga Koltor László vonta vissza az egyik értekezlet során.⁹ Sándor István a mélybevágású csatorna hátrányáról így írt:

„A Duna tengerszin feletti magassága sokkal nagyobb, mint a Tiszáé, egy ilyen csatorna sebessége folytán az áruknak fölfelé (nyugatra) szállítását nehezítette volna, a mély bevágású csatorna talajvizek által is ostromolt partjainak fenntartása igen költséges lett volna s a talajvíztartó rétegek átvágása következtében a csatorna mentén víz hiányában szakértők szerint egy vagy esetleg több kilométeres sáv sivataggá változott volna. E helyzetben arra kellett törekednünk, hogy a csatorna vonalát úgy határozzák meg, hogy az közvetlenül Kecskemét mellett haladjon tova.”¹⁰

A csongrádi torkolatú csatorna ugyanis Kecskemét alatt, Félegyházát érintve haladt volna, és Kecskemétet egy mellécsatorna megépítésével lehetett volna csatlakoztatni.

Kecskemét város közgyűlése 1906 júliusában a kereskedelemügyi miniszterhez benyújtandó fölterjesztést hagyott jóvá. A Kada Elek polgármester és Sándor István főjegyző aláírásával ellátott, Sándor István által fogalmazott dokumentumban¹¹ az akkor már 60 ezer lelket számláló Kecskemét és az ország azonos érdekeire hivatkozva kérték a hajózható csatorna építésének mielőbbi megkezdését.

„Akkora jelentőségű esemény lenne ezen csatorna létesítése hazánk gazdasági életére, a milyen ritkán fordul elő. – írták befejezőként. – A Duna Tisza közén lakó nép fel fogja tudni használni a csatorna-nyújtotta előnyöket és ezzel az átszelt vidék gazdasági fellendülésével a csatorna forgalmát is biztosítani tudja.”¹²

Lényegében ugyanezzel a tartalommal készült el 1911 márciusában a városnak a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz benyújtott fölterjesztése,¹³ amelynek végén az a felajánlás szerepelt, hogy a város belterületét érintő csatorna megvalósítása esetén a város tulajdonában levő területeket ingyen átengedik az építkezéshez, továbbá az építési költségekhez is hozzájárulnak.

7 Adatok a Duna-Tisza csatorna kérdéséhez. M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium. Bp., 1905.

8 A legjelentősebb ankét tanulságait tartalmazza: A Duna-Tisza-csatorna terveinek elbírálása tárgyában 1906. június hóban tartott szaktanácskozások jegyzőkönyve. M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium. Bp., 1906.

9 Sándor István polgármester visszaemlékezése, 1942. KJM Tört. Gyűjt. 84.17.63. lelt. sz. 23–25. pp.

10 Uo. 23. p.

11 A nagyméltóságú magyar királyi kereskedelemügyi Ministeriumnak Budapesten. Fölterjesztése Kecskemét törv. hat. város közönségének a Duna-Tisza csatorna létesítése érdekében. Gépelt kézirat 1–20. pp. KJM Tört. Gyűjt. 84.17.184. lelt. sz.

12 Uo. 20. p.

13 A Nagyméltóságú m. kir. Kereskedelemügyi Miniszter úrhoz Fölterjesztése Kecskemét th. Város közönségének a Duna-Tisza csatornának Kecskemét város belterületét érintő módon való kiépítése iránt. Kecskemét, 1911. március 31. KJM Tört. Gyűjt., 84.17.184. lelt. sz. 21. p.

Sándor István egy ekkoriban tartott nagyszabású előadásában¹⁴ is foglalkozott a vízi utak jelentőségével és egy város fejlődésében betöltött szerepükkel. Kecskemét esetében a két nagy folyó közvetlen összeköttetés nélkül inkább elzárta a várost jelentős útvonalaktól és területektől, így a Duna a legrövidebb fluviai vonaltól, a Dunántúl szén-, kő- és mészbányáitól. Ennél lényegesen nagyobb veszteség volt a város számára – tiszai hidak és csatornák hiányában – a tiszántúli és erdélyi területekkel való közvetlen összeköttetés hiánya. Megítélése szerint a csatorna Kecskemétre nézve kedvező kiépítése tehetné a települést egy gazdag kultúrájú környék valódi nagyvárosává, míg a kedvezőtlen vonalvezetés akár a Duna-Tisza közén addig élvezett vezető szerepét is elveszítheti, pl. Kiskunfélegyháza javára. A vasúti forgalmi adatok ismertetésével és részletes elemzésekkel mutatta be a vízi utak lehetséges előnyét, amely nemcsak a szállítási díjak csökkenését eredményezi, hanem a mezőgazdasági termelés és az iparfejlesztés élénkítését is. Kecskemétnek ezért égető szüksége van a Duna–Tisza-csatornára, és mindent el kell követni a megvalósítás érdekében. A csatornaügyről Hieronymi halála, a kecskeméti földrendés, majd a háború kitörése elterelte a figyelmet.¹⁵

Sándor István főjegyzőként és később polgármesterként is szívügyének tartotta az iskolák fejlesztését, különösen a külterületi iskolák építését. Sokat fáradozott azon, hogy a helyi iskolaügyet állami segítséggel is fejlesszék. A megszűnt gazdasági felső népiskola helyett központi segítséggel sikerült létrehozni az állami földműves iskolát (később ez gazdasági szaktanítóképző lett), és állami segítséggel működtették a polgári leányiskolát is. Sándor István egyik szorgalmazója volt az Iparosotthon és az Újkollégium felépítésének. (5–6. kép) Ipartestületi tisztviselőként és a református egyháztanács tagjaként is köztisztviselőnek örvendett. Támogatta a kecskeméti mozi létrejöttét. **Dékány Gyula** fényképész Rákóczi úti ideiglenes vetítőkamrája és az Iparos Otthon vendéglősenek tűzveszélyes mozija után felépült a Rákóczi úton a Városi Mozgóképzőház. Sándor István javaslatára a mozi jövedelmét kizárólag kulturális és sport célokra fordították, ebből létesítették pl. a KAC széktői versenypályáját. Bekapcsolódott a Művésztelep (7. kép) ügyeinek intézésébe, és – Kada Elek hatására – a múzeumügyre is kiterjedt érdeklődése. Elképzelése szerint a múzeumot a Széchenyi téren, vagy a Rákóczi úton (a későbbi városi bérház helyén) építették volna fel, könyvtárral, egy előadóteremmel, hangversenyeremmel és a szükséges kiszolgáló helyiségekkel együtt. A kultuszminisztériumnál kijárt 180.000 korona államsegélyből több részlet meg is érkezett a múzeumépítésre, de az infláció idején megsemmisült.

5. kép – Az 1907-ben épült Iparos Otthon
Tervezte: Komor Marcell és Jakab Dezső

6. kép – Az Újkollégium építés közben, 1911
Tervezte: Mende Valér és Dombi Lajos

¹⁴ Kecskemét közlekedésügye. Gépelt kézirat Sándor István hagyatékában, KJM Tört.Gyűjt., 84.17.184. lelt. sz.

¹⁵ A Duna–Tisza-csatorna történetéhez I. még: SZÉKELYNÉ KÖRÖSI I. 2008. 42–50. pp.

Sándor István várospolitikusként országosan elismert szakember volt. A Rendezett Tanácsú Városok Szövetségének vidéki titkáráként *Városok* címmel lapot indított és szerkesztett. A városok kongresszusa összejövetelein beszédeivel és felszólalásaival **Apponyi Albert** elismerését is kivívta. A Gyermekvédő Egyesület egyik tisztségviselőjeként legjelentősebb munkája a védőnői rendszer megszervezése volt. Mint a Katona József Kör tagja, majd Kada Elek után következő elnöke hangversenyek, munkásgimnázium és ismeretterjesztő előadások szervezésében vett részt és maga is számos előadást tartott. A Kör által szervezett „Népiroda” főleg az első világháború idején vált fontos intézménnyé. Bár nem volt kulturális szakember, a 20. század első évtizedében több látványos rendezvény szervezőjeként, lebonyolítójaként is ismertté vált. Kada Elek mellett egyébként is folyamatosan rutint szerezhetett rendezvényszervezésből és vendégek fogadásából, de néhány kiemelkedő jelentőségű kulturális esemény is lezajlott az ő irányításával. 1901-ben nagyszabású iparkiállítást rendeztek Kecskeméten, 1907-ben itt tartották a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlését.

7. kép – A Művésztelep egyik épülete, épült Jánszky Béla és Szivessy Tibor tervei alapján

1906-ban több ezer embert láttak vendégül a kecskeméti Kossuth-szobor leleplezése alkalmával. A századfordulón felállított Kossuth-szobrok sorában ez volt az ötvenedik. A szoborállítás gondolata szinte ugyanakkor merült fel országszerte, a Kossuth haláláról és temetéséről szóló híradásokkal azonos időpontban. A mozgalom élén a Függetlenségi és 48-as Párt állt. Kecskeméten is a 48-as párti **Galántai Fekete Mihály** nevéhez köthető a kezdeményezés, majd – **Horváth Mihály** orvos vezetésével – a Népkör vette át a szervezést. Rövidesen megalakult a **Szappanos István** egykori 48-as nemzetőr elnökségével és széleskörű társadalmi támogatottsággal több éven át működő Kossuth Szoborbizottság.¹⁶ Az emlékmű megalkotására először **Fadrusz János** szobrászművész kérték fel, majd annak rövid időn belül bekövetkezett halála után **Telcs Ede** szobrászművész vállalta el a munkát. A szobrot 1906 májusában vonattal szállították Kecskemétre. Ekkor már teljes erővel folyt a készülődés a nyár elejére kitűzött országos ünnepségre. A Kossuth-téren felállított szobor környékét felújították, a járófelületeket sárga és vörös kerámmal, a többi területet bazalt kőburkolattal fedték. A szobor talapzata, a rácskerítések és korlátok **Tőry Emil** műépítész tervei alapján készültek. Sándor István főjegyző szervezte a főtéri tribünök építését és az avató ünnepséget. A kiemelt vendégek, a szónokok és az újságírók emelvénye mellett a vendégek számára még 2000 eladó ülőhelyet alakítottak ki. A műsorszervezés, a vendégfogadás, a főként magánházaknál történő elszállásolás és egyéb feladatok irányítására több főrendezőt választottak, de Sándor Istvánra így is nagy teher hárult.¹⁷ Az ünnepség a kiváló előkészítésnek és számos magas rangú vendég részvételének köszönhetően zökkenőmentesen zajlott le és nagy sajtóvisszhangot kapott.

A századelő helyi kulturális életének szintén nagy eseménye volt 1909 augusztusában az Országos Dalosünnep. (8. kép) Ügyvezető elnöke, Sándor István több éven keresztül készítette elő a rendezvényt, korábbi dalostalálkozókon megismerkedett az országos dalosszövetség vezető tisztségviselőivel és más városok dalárdáival, kulturális vezetőivel, s velük folyamatosan kapcsolatot tartott.

16 Működéséről és a szobor történetéről: SZÉKELYNÉ KÖRÖSI I. 2002.

17 Sándor István főjegyző jelentése a tanácsnak, Kecskemét, 1906. jún.8., 12251/1906.sz. BKMÖL 1908/b.

Ezt a hatalmas szervező munkát emlékezéseiben is megörökítette. E rendezvény kapcsán is nagy odafigyelést és koordinációt igényelt a vendégek fogadása, étkeztetése, elszállásolása, és a programok megszervezése. A legnagyobb kihívást az akusztikailag is megfelelő helyszín biztosítása jelentette. A Rákóczi út végénél, az egykori sétatéren felépített dalsarnok méreteire jellemző, hogy az 1500 dalos résztvevőn kívül 6000 vendég befogadására épült. A találkozót előtti művészi színvonalú, könyvnyomatos plakát, a rendezvényt követően pedig emlékalbum jelent meg a dalosünnepéről.¹⁸ Kassa, Kolozsvár, Szabadka, Temesvár, Győr, Szombathely és más városok dalárdái a legnagyobb meglepetéssel hagyták el a várost.

8. kép – Az 1909. évi Országos Dalünnep plakátja

Az aranykor vége: földrengés Kecskeméten és Kada Elek halála

1911. július 8-án hajnali 2 óra 10 perckor rövid ideig tartó, változó irányú földrengés riasztotta fel álmukból Kecskemét város lakóit. Ez volt a Magyarország történetében számon tartott három legnagyobb földrengés egyike, hasonló mértékű az 1956. évi dunaharaszti természeti katasztrófához. A kecskemétinél nagyobb rengést és pusztítást csak az 1763. évi komáromi földrengés idején észleltek. Kecskeméten a száz évvel ezelőtti földrengést megelőzően, 1908. május 28-án is volt kisebb erejű rengés. 1911-ben a földrengés epicentruma Kecskemét észak-nyugati részén volt, de a természeti katasztrófa ugyanabban az időpontban más településeken is éreztette hatását, és Bécstől Temesvárig jelezték a szeizmográfiai készülékek.

Kecskemét 1911-ben az ország egyik legjelentősebb városa, számos megkezdett beruházással, építkezéssel, az okozott károk szinte felbecsülhetetlenek voltak.

Több korabeli újságcikkben is idézték azoknak a szemtanúknak a beszámolóit, akik a környékből lovas kocsikon igyekeztek be a városba a földrengés időpontjában. A különböző irányokból érkezők szerint a földrengés előtt villámláshoz hasonló hatalmas fénynyaláb csapott föl az égbolton. Sándor István főjegyző, akit az újjáépítés koordinálásával bízott meg Kada Elek, visszaemlékezésében így írt az éjszakai belvárosi látványról:

„A hajnali órákban a gyümölcspiacon, a Széchenyi téren már gyülekeztek az árusok. Végignézték, hogy a katolikus egyház bérházának tetejéről hogy hullottak a faldarabok és szobrok, s mikor az első rémületből valamennyire magukhoz tértek, eladták vagy otthagyták a gyümölcsüket és siettek haza...”

Sándor Istvánnak a földrengés idején Kada Elekkel együtt tanúsított helytállását hosszú ideig példaként emlegették Kecskeméten. Ő maga még a Kada Elek halálát követően általa fogalmazott városi tanácsi jelentésbe is fontosnak tartotta belefoglalni:

18 GÖNDÖCS I. 1909. – Sándor István megemlékezése Erzsébet királyné felolvasónőjének, Ferenczy Idának zászlóánya szerepét és nagyvonalú ajándékát a Kecskeméti Dalárda számára. Az 1909-ben felszentelt zászló, és a vendég dalárdáktól kapott zászlószalagok a Katona József Múzeum Történeti Gyűjteményében találhatóak.

„A városunkat 1911. július 8-án sújtott elháríthatatlan csapás: a földrengés alkalmával, megrongált egészséggel is az első volt, aki a város minden polgárára, a város minden érdekére gondolt; bajnaltól késő estig tartó fáradhatatlan munkássággal megakadályozta, hogy magánérdekek gátolják a szerencsétlenség következményeinek elhárítását, gondoskodott a lakosság biztonságáról és arról, hogy megfelelő állami támogatással az elemi csapás súlyos anyagi következményei mindenre nézve elviselhetővé váljanak.”¹⁹ A Vasárnapi Ujság megfogalmazása szerint „egy ma szinte példátlan fejlődés gyönyörű lendületében érte a katasztrófa ökölcsapása Kecskemétet.”²⁰

A földrengés utáni napokban a katonaság segítségével végezték a romok eltakarítását. **Khuen-Héderváry Károly** miniszterelnök személyes látogatása során győződött meg a Kecskemétet ért hatalmas károkról. A kárbecslés és a károk tételes összeírásának óriási munkáját Sándor István irányította, és ő állította össze a földrengés következményeit ellensúlyozó megoldási javaslatokat is. 1911 augusztusában készült el az a memorandum, amelyet gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek címeztek, de kinyomtatva számos más helyre is elküldtek. A memorandum a következő címet viselte: *Fölterjesztése Kada Eleknek, Kecskemét th. város polgármesterének, a várost és lakosságát az 1911. évi július hó 8-iki földrengés folytán ért károkról s az azok orvoslására szükséges módokról és eszközökről.* Ezt a 18 oldalas anyagot teljes mértékben Sándor István állította össze és fogalmazta meg, amit egyértelműen igazolnak a hagyatékban található fogalmazványok és egy konkrétan erre utaló feljegyzés is. A memorandum első része a károk rövid felsorolását tartalmazza. A város belterületén, valamint a külterület északi és nyugati részein gyakorlatilag mindenhol sérültek az épületek, amelyeket a tulajdonos, a méret és a károk mértéke alapján 7 csoportba soroltak. A második részben összesítette a segélyezés és államkölcsonök iránti kérelmeket. A harmadik rész – Sándor István hosszabb távra szóló gondolkodását tükrözve – azokat a kívánatos intézkedéseket foglalja össze, amelyek a város és a lakosság helyzetének javításához, a további fejlődéshez és a bevételi források növeléséhez szükségesnek látszottak. Az építkezési kedv növelésére hosszabb távra szóló házadómentességet, az új munkaalkalmak teremtéséhez további beruházásokat javasolt. A folyamatban levő és tervezett intézményszervezések és építkezések (vízvezeték, kórház, halasi vasút, Kaszinó székház, reáliskola stb.) befejezése mellett olyan intézkedéseket kért az államtól, amelyek a városiasodást, a forgalomélénkítést és a gazdasági megerősödést szolgálhatják, pl. a Pest vármegyei magyar királyi Pénzügyigazgatóság Kecskemétre helyezése, az itt állomásozó katonaság létszámának emelése, magasabb leányiskola szervezése, állami segítség a zeneiskola és a kereskedelmi iskolák fejlesztéséhez, a budapesti kertészeti tanintézet Kecskemétre helyezése, kórház, múzeum és könyvtár építése, hűtőház és borközraktár létesítése, az országos elmeorvóintézet és posta építése, közlekedés fejlesztése, vasútállomás bővítése. Sándor István részletesen elemezte a miniszterelnök számára mindazokat a károkat és kedvezőtlen tényezőket, amelyek a forgalom csökkenését, a népesedés hanyatlását, a városfejlődés pangását eredményezheti.

„A város és lakossága nemcsak tökében vesztett sokat, de közvetett kára is igen nagy. Ugyanakkor csökkennek a magán- és a városi bevételek, amikor óriási rendkívüli kiadásokat kell tenni. Megcsappant a vállalkozási kedv, idegenek félve jönnek Kecskemétre és félve tartózkodnak itt, befektetésektől a tőke húzódozik, a hitelviszonyok általában is megromlottak, különösen pedig a házakra való hitelnyújtás majdnem teljesen megszűnt.”²¹

19 Gépelt kézirat Sándor István hagyatékában.

20 A földrengésről készült fényképeket I. SZÉKELYNÉ KÖRÖSI I. 2006.

21 18 oldalas sokszorosított felterjesztés Sándor István hagyatékában.

A memorandumnak és Sándor István személyes utánajárásának meghatározó szerepe volt abban, hogy a földrengés okozta károk enyhítésére állami segítséget, az újjáépítéshez segélyt, kamatmentes és kedvező kamatozású kölcsönöket kapott a város.²²

A földrengés jelenségei közé tartozott a nyíri földrepedés, a különös homokfeltörés, és a repedés összezáródása, az ideérkező kutatók pedig melegvíz és nagyobb mennyiségű földgáz jelenlétét állapították meg. Sándor István kérésére **Böck Hugó** földgáz- és kőolajkutató (minisztériumi államtitkár, később a budapesti gázművek igazgatója) végzett műszeres vizsgálatokat, amelyek alapján a fűrésok megkezdését javasolta, a háború kitörése azonban megakadályozta ezt a munkát. A két kecskeméti lelőhely pontos helyszínét Böck Hugó nem kívánta a nagy nyilvánosság elé tárni, és az akkori polgármester, Sándor István sem szivárogtatta ki, elsősorban a telekspekuláció megakadályozásának érdekében. Később, **Zimay Károly** polgármesterségének idején, ismét fölvetődött a helyi földgáz kérdése. Ekkor **Pávai Vajna Ferenc** geológus végzett kutatásokat és az előzményektől függetlenül ő is az egyik korábban szóban forgó helyszínt jelölte be a térképen mint feltárára alkalmas lelőhelyet.

Az újjáépítéssel kapcsolatos munkálatok még javában folytak, amikor bekövetkezett Kada Elek halála. Sándor István a nagybeteg polgármestert utolsó napjaiban is gyakran meglátogatta, amint erről emlékezésében is szól. A gyászjelentést, a nekrológokat, a hivatalos városházi megemlékezést is ő fogalmazta. Kada Elek nagysága mellett Sándor István szerénységét és iránta való szeretetét, tiszteletét is tükrözik ezek az írások, hiszen a Kadáról elmondottak jelentős részét a gyakorlatban a főjegyző irányította, írta, végezte. A városi tanács 1913. június 29-én tartott ülésén Sándor István méltatta a korszakalkotó Kada Elek polgármester érdemeit, kiemelve városfejlesztési és birtokszerzési érdemeit, kultúrapártolását, sokoldalúságát és rokonszenves egyéniségét. Javaslatot terjesztett elő Kada Elek díszsírhelyén emlékmű létesítésére, utca elnevezésére, az özvegy nyugdíjának emelésére, Kada Elek irodalmi és régészeti munkáinak kiadására, és az elhunyt polgármester emlékének szoborral történő megörökítésére,

„lehetőleg a Rákóczi úton a városi múzeum és könyvtár új épülete előtt.” Emlékezését a következő szavakkal zárta: „Áldjuk emlékét, de őrizzük is meg szíveinkben eszméit és azt a lángoló szeretetet Kecskemét iránt, mely korán fölemésztette a mindnyájunknak drága polgármestert, de amelyet nekünk kell tovább őriznünk, ápolnunk és sokszoroznunk, hogy az ő és mindnyájunknak legkedvesebb álma: a nagy, mívelt, szép és boldog Kecskemét megszülethessék.”

Sokféle teendője mellett Sándor István 1913-ban egy városismertető füzetet is írt, amely rövid, de korrekt összefoglaló a korabeli Kecskemétről, és a nevezetességek felsorolásával városnéző séták hasznos segédanyaga lehetett. Különböző ügyintézők során megkönnyítette a város bemutatását, csak mellékelni kellett a levelekhez, beadványokhoz. Utolsó bekezdése így hangzik:

„Nemcsak gazdasági, de szellemi munkájával is számottevő városa volt tehát Kecskemét eddig is hazánk-nak. Mai állapotából ítélve, a jövőre is remélhetünk tőle értékes, jelentőségében a város határait túlhaladó munkálkodást.”²³

22 A Katona József Múzeum 2011-ben A földrengés éve c. kiállítással emlékezett meg a természeti katasztrófáról, az anyagot gyűjtötte és rendezte Székelyné Körösi Ilona. A legújabb összefoglaló: KEMÉNY J. 2013.

23 SÁNDOR I. 1913. 16. p.

Polgármester választás, 1913

Kada Elek halálát követően, 1913 nyarán Kecskemét történetének legizgalmasabb polgármester választása következett. A régi kecskeméti hagyományokat követve, az alternáció elvének megfelelően a református Lestár Pétert és a katolikus Kada Eleket ismét református vallású személynek kellett követnie a polgármesteri székben. Mivel ezt a hagyományt figyelmen kívül hagyva, az első akció a római katolikus plébánián indult a **Révész István** prelátus vezetésével tartott bizalmas megbeszéléssel, ettől kezdve csaknem két hónapig a „választási mozgalom” jegyében élt a város. **Bagi László** helyettes polgármester előrehaladott kora és betegsége miatt nem mutatott ambíciót a jelölésre, Révész István hívei **dr. Kiss János** törvényszéki elnököt keresték meg jelölési ajánlatukkal. Kiss János csak abban az esetben vállalta volna a polgármesterséget, ha a közgyűlés azt egyöntetűen neki ajánlja föl, és ha Sándor István elfogadja mellette a helyettes polgármesteri tisztséget. E feltételek egyike sem teljesült, így Kiss János nem vállalta a megmérettetést. A Katolikus Körben 15 tagú bizottságot hoztak létre a választási ügyek szervezésére. A felsőkerületi függetlenségi és 48-as körben is sor került egy összejövetelre, amelyen politikai pártkülönbség nélkül a törvényhatósági bizottság tagjai jöttek össze. Horváth Mihály országgyűlési képviselő indítványára a túlnyomó többség Sándor István mellett tette le a voksot, s ezt követően azonnal fel is keresték hivatalában (ő nem vett részt a rendezvényen) és felajánlották a jelöltséget. Bár pontosan látható volt, hogy a többség a tisztségre minden tekintetben alkalmas és az alternáció elvének is megfelelő Sándor István mellett áll, Révész István az Iparos Otthonban tartott értekezleten Bagi László helyettes polgármestert javasolta, akit rábeszéltek, s ekkor már elfogadta a jelöltséget. A kampány és a harc elindult. Korabeli megfogalmazás szerint a két férfiú közt

„a határvonalat talán akként húzhatnók meg, hogy Sándor István – aki már Kada életében is annak jobb keze volt – a demokratikus, progresszív irányú és a kulturális fejlődésben a gyorsabb tempójú haladásnak volt a híve, míg Bagi László inkább a konzervatív irányt, a lassú és megfontoltabb taktusban való haladást s a régi intézmények ősi védbástyáit a haladó idő és az új jelszavak előtt nem szívesen megnyitó felfogást képviselte.”²⁴

Sándor István érdekében aláírásgyűjtés indult, az ív elején ezzel a szöveggel:

„Tekintetes Közgyűlés! Városunk élére oly szakképzett, tetterős, városunk ügyeit ismerő és igazságszerető vezetőre van szükségünk, akinek e tulajdonságai általában ismeretese és így megválasztása közmegnyugvást kelt. Mivel Sándor István úr, városunk jelenlegi főjegyzője, 20 évi szolgálata alatt bebizonyította, hogy ezekkel a képességekkel rendelkezik, alulírott törvényhatósági bizottsági tagok a város közönsége érdekében valóban látjuk, hogy városunk vezetését őreá bízuk: ezért a tekintetes Közgyűlésnek Sándor István főjegyző urat ajánljuk városunk polgármesterévé megválasztani. Kecskemét, 1913. július hó”²⁵

Az aláírók névsorában található többek között Horváth Mihály orvos, **Mészáros János** református lelkész, a **Dömötör** és a **Szappanos család** több tagja, **Györffy Pál**, **Muraközy Imre**, **Szél János**, **Sárközy László**, **dr. Kiss Béla**, **Katona Mihály**, **Kada Endre**, **Mohácsy Lajos** (Kada Elek rokona), **Katona József**, **Katona Zsigmond**, **Páthy Károly**, **Kerekes József**, **Révay László**, **Garzó Béla**, a **Gyenes** és a **Dékány család** tagjai, **Losonczy László**, **dr. Joó Gyula**, **dr. Szabó Iván**.

A választásra 1913. augusztus 28-án került sor. A szavazást megelőzően ennek módjáról kisebb

²⁴ Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1914. 258. p.

²⁵ Kézrel írt eredeti, aláírásokkal, Sándor István hagyatékában.

virák támadtak,²⁶ de végül rendben lezajlott a választási ceremónia. A törvényhatósági bizottsági közgyűlés 242 tagja közül 10 nem jelent meg, 2 szavazat érvénytelen volt, Sándor István 131, Bagi László 99 érvényes szavazatot kapott. Ezzel eldőlt a nemes verseny és Sándor István lett Kada Elek utóda. A korabeli tudósítások szerint a közgyűlési teremben ahhoz hasonló örömnünpre még nem volt példa, **Angyal Vidor** tiszti főügyész, **Papp György** városi főkapitány és **Dömötör Sándor** királyi közjegyző vállukon emelték be Sándor Istvánt a polgármesteri székbe. A város pecsétjét és a levéltár kulcsait **Ráday Gedeon** főispán adta át és ő köszöntötte elsőként az új polgármestert. Sándor István beszédében megemlékezett Kada Elekről, majd kifejtette alapelveit, városigazgatási és városfejlesztési konkrét programját,²⁷ amelyből itt most csak a legfontosabb címszavakat emeljük ki: tisztességes és megbízható közigazgatás, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem együttes fejlesztése, szakképzés, tanyai lakosság érdekei, kórház és közegészségügy, vízvezeték, közlekedés és állomásbővítés, céltudatos telekpolitika, városrendezés, szabályozás, lakásépítés, népoktatás, kultúra. A választási küzdelemre utalva, szükségességnek tartotta kijelenteni:

„Mint ember, egyházamnak mindig hű fia voltam és mint eddig, ezután is igyekezni fogok annak érdekeit, felvirágzását az egyház belső életében szerény képességeim szerint előmozdítani. Országos politikai kérdésekben is van ismert pártállásom, véleményem és mint állampolgár, nézetemet ezután is vallani és érvényesíteni igyekezem. De mindig tiszteletben tartottam és ezután is tiszteletben fogom tartani mások vallásos és politikai meggyőződését.” Végül a pártatlan, részrehajlás nélküli, egyetemes kecskeméti érdekeket szolgáló köztisztviselői magatartásról szólt, amelynek szellemében munkáját folytatni kívánta. „Ebben az épületben, a városi hatóságok működésében mindig annak az elvnek kell irányadónak lenni: kiválasztani és a lehetőséghez képest megvalósítani mindazt, ami az egész Kecskemétnek, minden kecskemétiének a legjobb.”

Korabeli vélemények szerint Sándor Istvánt ugyan egyéni kvalitásainak köszönhetően választották meg, de a választást igazából az döntötte el, hogy a többség a város fejlesztésében a Kada által megkezdett utat kívánta követni. Kada kezdettől fogva helyettesének és utódának tekintette, s többen ismerték Kecskeméten azt az anekdotát, amelyet Sándor István csak a választás után hallott: amikor a református egyháztanács igazgatót keresett a Jogakadémiára, és ki akarták kérni a városházáról, Kada azt felelte: *„Elhiszem, hogy jó lenne az uraknak, de akkor ki lesz utánam a polgármester?”* A Kecskeméti Nagy Képes Naptár cikkírója szerint

*„Már életében is hűségesebb munkatársa nem volt Kadának Sándor Istvánnál, aki nemcsak átértékelte az ő nagy és fennren szórnyaló koncepcióit, de a fellebbező szárnyaló nagy lángelme elroppenéseit már akkor is igyekezett a földi valóság realitásaival összekapcsolni. ... Barát és ellenfél, nyugodtan nézhetünk a Sándor István kormányzata elé: szilárdabb és megbízhatóbb kezekbe nem kerülhetett volna a város vezetése.”*²⁸

Az Iparos Otthon nagytermében október 22-én bankettet rendeztek Sándor István tiszteletére, amelyen mindkét jelölt támogatói megjelentek, s mások mellett Révész István prélat is üdvözlő beszédet mondott. Az új polgármestert sokan üdvözölték levélben is, mint például a gyergyószentmiklósi állami főgimnázium kecskeméti származású tanára, **Szemerey Gergely**:

*„... engedje meg igen tisztelt Polgármester Úr, hogy szülővárosomtól 668 km távolságból szívem-lelkem teljes melegevel s szeretetével üdvözlöjlem, mint szülővárosom legelső emberét, polgármesterét. A felmerült csúf felekezeti dolgokról is értesülve kétszeres az örömem. Kívánom, hogy az Isten, mint Kada Elek méltó nagy utódát sokáig éltesse erőben, egészségben szülővárosunk örömére és dicséretére.”*²⁹

26 Hivatalos kiadvány Kecskemét város törvényhatóságának 1913. évi aug. 28. és folytatólag 29-ik napján tartott rendes havi közgyűlése jegyzőkönyvéből. Sándor István hagyatékában.

27 Székfoglaló beszéde, Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1914. 261–265. pp.

28 Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1914. 267. p.

29 Szemerey Gergely levele 1913. szept. 4. Sándor István hagyatékában.

Sándor István személyének és programjának kedvező fogadtatására jellemző, hogy még a *Magyar Alföld* című lap is úgy fogalmazott 1913. augusztus 31-i számában, hogy az új polgármester ugyan nem a munkásság választottja, de tisztességes, szorgalmas, és országos hírű szaktekinély, s „*a polgárok meg lehetnek elégedve ezzel a programmal, amelynél különbet, okosabbat, tudományosabbat ma egy vidéki város polgármestere sem nyújthat.*”

Sándor István nagy ambícióval látott hozzá tervei megvalósításához. Első számú feladatának tekintette a hivatala átvételekor több mint másfél millió koronás rejtett deficit kiküszöbölését, és reális költségvetést készíttetett a következő évre. Hivatalba lépését követően azonnal javaslatot készített a város jövedelmeinek jobb kihasználására, a közgyűlés 1913 decemberében bizottságot hozott létre a városi háztartás célszerű rendjének kialakítására és az egyensúly helyreállításra. A közbaygon helyes kezelésére és gyarapítására, a közjövdelmek növelésére Sándor István 1914. július 12-én nyújtotta be javaslatait.³⁰ A vízvezeték megépítéséhez szorosan kapcsolódott a csatornázás, amelyet célszerűnek látott még a vízvezeték előtt kivitelezni. A belterület ehhez szükséges mérnöki munkáira megbízást adtak egy vállalatnak, de a közbejött háború miatt csak több év múlva fejezték be. 1914 tavaszán a belügyminisztériummal sikerült szerződést kötni a kórház építéséről, ennek értelmében a költségek felét az Országos Betegápolási Alap fizette volna. A közoktatásügyi minisztériummal évi három új tanyai népiskola államsegéllyel történő felépítésére kötöttek megállapodást, az első épületek falait fel is húzták, de a folytatást megakadályozta a kormány által elrendelt általános építési tilalom. A reáliskola épülete elkészült még a háború előtt. 1914 tavaszán többek között a Mátyás király teret parkosították a „belvárosi porfogó” részeként. Sándor István folytatta a személypályaudvar áthelyezésére, teherpályaudvar építésére és a szolnoki közí átjáró biztosítására vonatkozó korábbi terveket, amelyről már korábban szerződést kötöttek a kereskedelmi minisztériummal, s az ő utánjárásának köszönhető, hogy később nem felüljárót, hanem aluljárót építettek. 1914 tavaszán az Ókollégium épületében több erre a célra előkészített terem várta a múzeum megnyitását, de ugyanitt rövidesen katonai kórházat kellett berendezni. Ekkortájt alakult meg a tbc elleni védekezésre létrejött egyesület, amelynek működése később beolvadt a Hadsegélyző Bizottságba. A tervezettek közül sikerült még a szeszfőzde jognak a város részére történő megszerzése, a női felsőkereskedelmi iskola felállítása, a kórháztelek további részének megszerzése, és a vasútállomás mellett 7 holdnyi szőlő megszerzése állomásbővítés és más létesítmények, pl. hűtőház számára.

A később megvalósult bugaci vasút és a külterületi postaszolgálat is az ő terveire épült. Külterületi gazdaköröket is tervezett, könyvtárral, távbeszélővel, orvosi rendelővel, olvasóteremmel, újságokkal és szaklapokkal. (Ezek az elképzelések már a Klebelsberg-féle vidékfejlesztési program előképei.) Sándor István kortársai kiemelték:

„azt vette alapul, hogy gyümölcstermelő várost igazgat és annak érdekeit fényesen tudta szolgálni. Nagyon sokat küzdött azért, hogy a vonatok a szomszédokból a piac idején érkezzenek ide, és ez a küzdelem sokszor volt sikeres, a három ágra tervezett bugaci vasutat pedig egyenesen erre a célra tervezte. Nagymértékben szolgálta ezzel a város érdekeit, mert mint mondotta, a gyümölcsöt az itteni piacon adja el a környék, az árát pedig az itteni üzletekben fogja elkölteni. Minden gondja a gyümölcspiac felépítése és naggyá tétele volt s közel is voltunk ahhoz, hogy a környék, sőt a Tiszántúl gyümölcse és bora teljesen ide irányuljon és itteni kereskedők kezén keresztül jusson a külföldre.”³¹

30 Jelentése Sándor István polgármesternek a városrendezési alap létesítése, a városi telekpolitika céljának és irányának kijelölése iránt. Kézírással, 26 oldal, Sándor István hagyatékában.

31 Sándor István 1870–1943. Kecskeméti Lapok 76. évf. 52.sz. 1943. dec. 24. 1. p.

A háborús háttér

Az új polgármester számára a hivatalba lépéstől kezdve még egy egész esztendő sem állt rendelkezésére az alkotásra és a nagy tervek zavartalan végrehajtására. A háború kitörésétől és a mozgósításoktól kezdve a polgármesternek és az egész közigazgatási apparátusnak más feladatokra kellett helyezni a hangsúlyt, és az új helyzetre a helyi társadalmat is fel kellett készíteni. A **Ferenc Ferdinánd** elleni merényletet, az 1914. július 28-i hadüzenetet és **I. Ferenc József** *Népeimhez* c. kiáltványának megjelenését követően július 31-én tették közzé az általános mozgósítási rendeletet. Kecskeméten a helyőrség felkészülése és a tartalékosok behívása már a megelőző napokban megkezdődött, az első eskütételre július 30-án került sor a Vásártéren. A népfelkelők mozgósítása, felszerelése és gyorsított kiképzése augusztus elején zajlott, a 4. honvéd huszárezred ünnepélyes búcsúztatására a Nagytemplom előtt került sor augusztus 18-án. Ettől kezdve a sorozások és mozgósítások folyamatosan zajlottak.

9. kép – A kecskeméti Rudolf-laktanya
a 20. század elején

Kecskemét az első világháború idején jelentős helyőrséggel rendelkezett, (9. kép) a Duna-Tisza közeli központi fekvés és a vasút fontos katonai szerepet eredményezett. A Kecskeméthez kötődő legfontosabb alakulatok a következők voltak: magyar királyi I. honvéd huszárezred, 4. honvéd huszárezred, császári és királyi 7. (Vilmos) huszárezred, császári és királyi 8. (Esterházy) huszárezred, császári és királyi 13. jászkun huszárezred, magyar királyi 29. honvéd gyalogezred, magyar királyi 30. honvéd gyalogezred, császári és királyi 38. Mollinár gyalogezred, császári és királyi 94. (cseh) gyalogezred, és Kecskemétről indult a 26. tábori vadász zászlóalj.³²

Kecskemét lakossága az első világháború idején 66.800 fő, 1915-ben katonai szolgálatot teljesített (besorozott, katonai alakulatnál, katonai intézményben, vagy hadimunkán volt) közel 13.000 fő. A négy esztendő során a behívások egyre idősebb és egyre fiatalabb korosztályokat érintettek, sor került az 55 év feletti alkalmatlanok felülvizsgálatára és behívására, és a 17 éves fiatalok behívására is.

Sándor István 1914. augusztus 5-én egy általa fogalmazott kis füzetet tett közzé a várható gondokról és a lakosság elvárható magatartásáról *Kiáltvány* címmel.³³ A kiadványban pontokba szedett szövegekből csak a vastagon szedett sorokat idézzük: 1. Mindenki végezze lehetőleg rendesen szokott munkáját. 2. Mindenki alkalmazkodjék a rendhez, sőt ne tűrjön semmi rendetlenséget. 3. A közrend fenntartására polgárőrséget szervezünk. 4. Teljesítsük kötelességeinket az állam és a város iránt. 5. Hadiszolgáltatások. 6. Ne engedjük éhezni, nélkülözni azokat, kinek keresőjük: apjuk, férjük, fiuk, testvérük a háborúban értünk küzd, értünk szenved, értünk vérzik. ...aki nappal kereső munkával van elfoglalva, adja be kisebb gyermekeit a Kada Gyermekotthonba (Mezei utca 2. szám.) 7. A háború folyamán több száz sebesültet hoznak majd hozzánk ápolás végett. 8. Ne higgyen lakosságunk semmiféle híreknek. 9. A városi hatóság fenn fogja tartani a közrendet. 10. Jelentsék be a közönség érdekeit jogtalanul károsító eseteket.

A középületek, elsősorban az iskolák zömét a háború kezdetétől lefoglalták hadikórházak céljára. A Ferenc József gyalogsági laktanya, a Cserepes Kórház és az Izsáki úti Csapatkórház mellett a

32 Kecskemét helyőrség történetéről részletesen: KENYERES D. 2004.

33 Kiáltvány én. [1914]

következő helyeken működtek hadikórházak, szükségkórházak: II. kerületi elemi iskola (Hoffmann J. u.), Siketnéma Intézete, Főreáliskola épülete, Piarista Rendház és diákotthon, I. kerületi elemi népiskola (Budai u.), Polgári Leányiskola épülete, Czollner téri elemi népiskola épülete, Tanítói Árvaház (vöröskeresztes kórház), Felsőkereskedelmi Iskola. A Főreáliskola (ma: Katona József Gimnázium) 1914-ben átadott új épületét éveken keresztül nem használhatták az eredeti, oktatási célra. Az Újkollégium nemcsak a reformátusok, hanem az egész város büszkesége volt, a **Mende Valér** által tervezett épületben 1912/13-ban kezdődött a főgimnáziumi és jogakadémiai oktatás. Sándor István széleskörű egyeztetésekkel elérte, hogy ezt az épületet a legkevésbé engedjék át katonai célokra. Csak egy kis részében rendeztek be hadikórházat, alapvetően megmaradt az oktatás számára. A reformátusok saját intézményein kívül összesen hét oktatási intézmény osztályainak biztosítottak helyet változó tanítás formájában, ami természetesen óriási zsúfoltságot eredményezett. Az igénybe nem vett maradék iskolaépületeket is más-más osztályok használták délelőtt és délután.

Sándor István a Cserepes tanonciskolai részét városi kórházzá alakíttatta a polgári lakosság számára, amelynek körében egyre több volt a sérv és egyéb betegségek az erőn felüli munkavégzés miatt. Előfordult, hogy Kecskemétre egyszerre ezer sebesült is érkezett, és mind a kórházba szállításuk, mind a műtétek végzése emberfeletti munkát követelt az itthon levő néhány orvostól. Sándor István személyesen a legnagyobb gondot a fertőzések, járványok megoldására fordította. **Dr. Csabay Géza** közreműködésével fertőtlenítő intézetet hoztak létre, ahová minden katona holmiját külön vászonzsákban vitték, a katonákat pedig a kisegítő kórházban fürdették. A fronton szolgált sebesült katonák hazahozatalában főként dr. Horváth Mihály volt a polgármester segítségére. A közigazgatási kar létszámában megfogyott, feladatai nőttek: sorozások, behívások, árszabások, készletnyilvántartás, hadisegélyek, közellátás. 1917-től már élelmiszer-, szén- és tüzfahiány volt, amelyekről Sándor István részletesen szólt emlékezésében. A fokozódó munkaerőhiányt hadifoglyok munkába állításával pótolták.³⁴

A javakorabeli, munkabíró férfiak, családfők távolléte miatt már a háború első évében jelentkezett a munkaerőhiány. A polgármester személyesen foglalkozott az őszi munkák elvégzésével kapcsolatos koordinációval, tanácsadással, amint erről visszaemlékezésében is írt.

„Vagy két hónap múlva azután beállt hozzám az asszony. Valami kérése is volt, de azzal kezdte, hogy Jelentem, hogy a polgármester úr tanácsai alapján az őszi vetést elvégeztem. Először nem tudtam, kivel van dolgom, mert aki egyszer már beszélt velem, az másodszor már mint ismerős jött hozzám s nem tudtam, ezzel az asszonnyal mikor beszéltem. Ijedten szólám tehát rá, mikor a dologgal kezdtem tisztába jönni, hogy Lelem mikorra vár maga? Megmondta, talán még két hónapja volt hátra, s kérdéseimre előadta, hogy tanácsom szerint fogadott egy 18 éves fiút, nem kapott szomszédot, aki segített volna, e fiúval ketten betörték a tinókat s a szántást és vetést idejekorán elvégezték. Megdicsértem az asszonyt, de bizony meg voltam ijedve, mert amikor a tömeggel beszéltem s a tömegből kérdéseket intéztem hozzám, csak a fejét láttam, nem tudtam, milyen állapotban van. S mégis, ez az asszony nem kért városi igákat, hanem tanácsaim nyomán 50 hold földön elvégezte az őszi földmunkát.”

Átmenetileg sok gondot okozott a városban a cs. kir. 94. gyalogezred ide telepítése a nagy terhet jelentő, családoknál történt beszállásolás, a nyelvi nehézségek és az elsőként érkezett tisztok magatartása miatt. Az egység Thurnau hadkiegészítő székhellyel, szudétanémet vidékről érkezett, a kecskeméti lakosságot leparasztozták, gúnyolták. Sándor István elérte négy tiszt lecserélését és egy 3000 fős barakk felépítését.³⁵ A 94-esekről Sándor István több jelentést és beadványt írt, és rendkívül bátran védte a város érdekeit a katonai parancsnok követelőzéseiével szemben. Csak később

34 Kecskemét háborús viszonyairól Sándor István írásai és a korabeli sajtóhírek alapján: SZABÓ Z. 1986.

35 Pl. 1915. nov. 13-i 10 oldalas levelében. Katona József Múzeum Történeti Gyűjteménye, 84.17.11. lelt. sz.; Bizalmas összefoglaló 1935-ből 84.17.9. lelt. sz.

tudta meg Ráday Gedeontól, hogy az ezredtulajdonos felesége – volt udvarhölgy és csillagkeresztes dáma – révén a 94-esek egyoldalú panaszai I. Ferenc Józsefíg eljutottak. „*Jobb is, hogy ezt csak utólag tudtam meg, mert előbb a szembenálló erők nagysága bátorságomat megbéníthatta volna*” – írta 1935-ben. Sándor István megválasztásától kezdve élvezte a lakosság bizalmát, egyszerű emberek is számos kéréssel fordultak hozzá személyesen és levélben is. A 94-es cseh katonák mindennapi viselkedésével kapcsolatban is kapott lakossági jelzéseket, többek között az alábbi levélrészlet írójától, aki a tej és a kávé drágasága, és a kékítő hiánya mellett a csehekre panaszkodott, akikkel a Kőrösi közön kénytelen volt találkozni.

„*A lecsukó kapuhoz fél km-re, jöttem rám szembe a cseh katonák. A vezetőjük hadapród vagy zászlós vezényelt nekik és a katonák két oldalra szétfutottak és az útra nyíló kapuk előtt un zsenír végezték dolgukat. Nekem muszáj volt egy ismeretlen házba bemenni, a méregetől a guta kerülgetett. Az uram beszélt, aki mint hadnagy a harctéren van, mikor gyakorlaton volt, hogy a magyar bakának nem szabad a sorból kilépni, bármi baja legyen is. Hát ha ezeknek a pimasz cseheknek több szabad, hát csak 10 percre volt már a nyomás, megvárhatták volna és ott vezényelhetnek nekik, akár azt, hogy a tisztje fejére ülhetnek. Az asszonyok, akik tejet, tojást meg zöldséget hordanak arról, úgy félnek tőlük, mint a tűztől, mert nemcsak hogy így csinálnak, ami a legborzasztóbb, hanem piszelegnek és megjegyzéseket tesznek hangosan. A gyerekek pedig végignézik a rácsos kapukon keresztül, amint 5-6 katona végzi a dolgát.*”³⁶

A háború rokkantjairól, özvegyeiről és árváiról való gondoskodás ügyében Sándor István még 1914 decemberében részletes javaslatot készített, amelyet a tanács elfogadott, és határozatban rögzítette, hogy a háború folyamán rokkanttá váló kecskemétiokről és családtagjaikról, az özvegyekről és árvákról, amennyiben nem tudják biztosítani megélhetésüket, a társadalmi és állami segítség igénybevételével a város maga fog gondoskodni. Sándor István ebben a témában 1915. március 27-én készített először összefoglaló jelentést.³⁷ Ekkor már 43 hadiözvegyet tartottak számon. Alapelvként leszögezte: a segítő intézkedéseknek ne legyen könyöradomány vagy szegénységjelvény jellege, hiszen a nemzet, a város csak kötelességeit teljesíti az életüket vagy munkaképességüket veszítették családjaival szemben. Fontosnak tartotta a gyógykezelések költségeihez való hozzájárulást és a munkaalkalmak teremtését rokkantak, betegek, és családtagjaik számára. Különös figyelmet fordított az iparosok és földművesek özvegyeire és árváira, azok neveltetésére, és az apa foglalkozásához tartozó ingatlanok, eszközök megmentésére a szakmát folytató gyermekek számára. Programot dolgozott ki a teljesen árván maradt gyerekek elhelyezésére, taníttatására is.

A munkaalkalmak teremtésének gondolata állt a középpontban abban az előadásában is, amelyet a Katona József Körben tartott 1916. január 21-én³⁸ *Kecskemét a háború után* címmel. A háború végső kimenetelét nem tudhatta, de számolt a munkaerő fogyatkozásával, a házasságok számának csökkenésével, az ellátás romlásával; s a háborút követő legfontosabb feladatok közé sorolta az életviszonyok javítását, a termelés fokozását, az egészségügyi intézkedéseket, a népnevelést és a szakképzést. A háború elején megalakult Hadsegélyező Bizottság munkáját **Faragó Béla, dr. Kiss Jánosné és Sándor Istvánné** (10–11. kép) irányította, de a polgármester is folyamatosan figyelemmel kísérte és támogatta a fontos társadalmi tevékenységet. Mint visszaemlékezéseiben írta:

36 Írója: „*Egy asszony, aki szeretné, hogy a háborúba is lennének lelkiismeretes emberek*”. A levelet Sándor Miklós családja őrizte meg, sajnos a borítékról a bélyeget és a postabélyegzőt kivágták, több más levélhez hasonlóan.

37 KJM Tört. Gyűjt., 84.17.10. lelt. sz.

38 KJM Tört. Gyűjt., 84.17. 20., 84.17.26. lelt. sz.

10. kép – Sándor Istvánné, a Vöröskereszt önkéntese és a Hadsegélyző Bizottság egyik vezetője

„A Hadsegélyező Bizottság munkája nehéz és sokoldalú volt. Még a lakásunkon végezte feleségem az ügyeket, amikor odaállított egy egyszerű ballószögi asszony, ki öt-hat gyereket hozott kocsián, szomszédjának gyerekeit, kiknek apja katona volt, felesége pedig időközben meghalt. Ez az asszony vállalta a szomszéd gyerekek gondozását is, bár az ő ura is katona volt, magának is több gyermeke volt. De ez árva gyermekeket télre már nem bírta ruhával ellátni s feleségem ment velük, az üzletekben az árváknak a nélkülözhetetlen ruhaneműket megvásárolta s így bocsátotta ki őket a tanyára.”

Az 1918. január 15-i közgyűlésükön a Bizottság vezetői a városi tisztviselői kar és a nagyközönség jelenlétében számoltak be tevékenységükről, tételes számadásaik bemutatásával pedig a beérkezett adományokról és felhasználásukról. A Faragó Béla által felidézett segélyezési ügyek megrendítő eseteket és sorsokat tártak a hallgatóság elé. Néhány példa:

„Egy rekviráló megbízott jelenti, hogy Helvécia-telepen egy hadbavonult munkás családja a legborzalmasabb nyomorúságban sínylődik. Az anya súlyos beteg, 4 gyermek éheznek, a beteg ápolása, a család gondozása a legidősebb gyermek, egy 11 éves leányka vállaira hárult. A Hadsegélyző Bizottság egy tagja azonnal kiszállt a helyszínre, a beteget kórházba vitette, a gyermekeket pedig kellően elhelyezte. Az asszony nem sokára meghalt s árváira a bizottság állandóan gondot visel.” „Miklós János, Horváth Döme u. 13. sz. Az apa súlyos betegen feküdt Marosvásárhelyen, az anya meghalt, s 5 apró gyermek maradt árván, kik közül a 3 kisleányt Pozsonyba a Szent Erzsébet Otthon nevelőintézetbe helyeztük el, a két fiúcskát pedig a 76 éves nagyanya vette gondozásába.” „Horváth Józsefné, Helvécia. A rekviráló bizottság jelenti, hogy ott kint az egész család borzalmas nyomorban van: az anya betegen fekszik két piciny gyermekével és 9-11 éves gyermekei gondozzák őket. A bizottság kiment és a nagybeteg anyát beszállította a kórházba és a gyermekeket gondozás alá vette. Később az anya meghalt és a gyermekek védelmét atyjok visszatéréséig biztosítottuk.”

A Hadsegélyző munkáját még a háború elején vizsgálat alá vette gróf Apponyi Albert, a hadsegélyezési ügyek országos elnöke, s a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a kecskeméti tevékenységéről, hasonlóképpen a védnők: gróf Ráday Gedeon és neje is. A közgyűlés keretében elhangzott Sándor Istvánné méltatása is: „...meg kell emlékezni a mi jó szellemünkről, munkásságunk lelkéről, fáradhatatlan példaképünkről a közmunkában egészsége alászásáig.”³⁹ Sztankay Lajos titkár részletesen beszámolt a három év során szervezett gyűjtésekről, jótékonysági rendezvényekről, a segélyezés anyagi alapjainak előteremtéséről. Erre a célra 1916-ban a közgyűlés 5%-os pótdadót szavazott meg. A Hadsegélyző tagjai 2631 esetben végeztek helyszíni vizsgálatot, a rendőrség 1404 esetben működött közre. A részletes statisztikából kiderül, hogy 2071 család fordult segélyért, legnagyobb számban a férjek vonultak hadba, de sok család esetében a férjek és a fiúk egyszerre.

Sándor István személyesen is sokat tett a hadbavonultak családjainak érdekében, és gyakran vállalta a legkellemetlenebb feladatot, a rossz hírek közlését is. Érzelmileg könnyen azonosulhatott a hozzátartozóikat féltő családok aggodalmaival, hiszen Miklós fia is harctéri szolgálatot teljesített. **Sándor Miklós** 1896. október 14-én született, 1915. májusában érettségizett Kecskeméten. Még nem volt 19 éves, amikor 1915. május 15-én bevonult katonai szolgálatra, harctéri majd segédszolgálatot teljesített, s 1919. március 10-én szerelt le. (1919-ben azok között volt, akiket a román

11. kép – Sándor Iluska, a polgármester legkisebb lánya az I. világháború idején

39 Jegyzőkönyv, KJM Tört. Gyűjt. 84.17.7. lelt. sz.

megszállók Aradra szállítottak, augusztus elejétől december 6-ig a várbörtönben tartották fogva. Ez az eljárás elvileg a kommunisták és a vörös hadseregben szolgáltak büntetése volt, de Miklóshoz hasonlóan számos ártatlan ember szenvedett itt a kecskemétiak közül.)⁴⁰ Közben volt sebesülése és súlyos betegségek is átesett. (12. kép) Sándor István visszaemlékezésében röviden szól mindezekről. A hagyatékban található **Okos Gyula** református tábori lelkész 1915 nyarán írt levele, amelyet a városházára címzett, nehogy a polgármesteren kívül esetleg a család, az édesanya kezébe is kerülhessen. Ebben bizalmasan tájékoztatta, hogy Miklós hadállásba került, de jól van, és így legalább nincs kitéve a 25 km-re hátul tartózkodó parancsnokok gúnyolódásának, akik közül **Thuránszky százados** valamiért nem kedvelte a kecskemétiakat. Okos Gyula szomorúan állapította meg:

„...látom, hogy [mikor] a kissé magasabb rangú tisztek csemetéi számára mindjárt akad hely biztos helyeken, vagy segédtszti vagy utász tiszti stb. állás, akkor a magát gazdasági tisztnak kiképezni akaró Sándor Miklóst, a legmagyarabb város polgármesterének fiát berukkoltatják.”⁴¹

12. kép – Sándor Miklós Kecskeméten, a Tanítói Árvaházban berendezett hadikórházban

Miklós a bánásmód miatt soha nem terhelte szüleit panaszzaival.

A közellátás biztosítása, a város mindennapi gondjai, az internáltak, hadifoglyok, menekültek elhelyezése, a gyakori járványok (kolera, tífusz, trachoma stb.), a háború anyagi következményei és az ismétlődő beszolgáltatások súlyos terhet jelentettek a városvezetés és a lakosság számára egyaránt. A fémbeszolgáltatás 1916-ban csúcsosodott, amikor nemcsak a háztartási réz- és egyéb fémtárgyaktól kellett megválniuk a kecskemétieknek, hanem jeles harangoktól is, ekkor vitték el pl. a református templom Szappanos-harangját.⁴² A nehézségeket jelzi, hogy a mezővárosi lét ellenére sokan szorultak városi gabona- és élelmiszersegélyre. Sándor István elfelejtett érdemei közé tartozott annak kiharcolása,

hogy Kecskemét felmentést kapott a kukorica-beszolgáltatás alól, mivel az itteni földeken kevés termett és létfontosságú volt a sertéshizlalás szempontjából.

A helyi gondok ellenére a szolidaritás, mások megsegítésének számos szép példáját találjuk az első világháború éveiben, amelyek elválaszthatatlanok Sándor István személyiségétől és szervező-készségétől. Ezek egyike a kárpáti falvak újjáépítésében való részvétel. Az orosz csapatok kárpáti betörése során több település elpusztult, így a Sáros megyei, a régi magyar–lengyel határon, a duklai szoros közelében fekvő Felsőkomárnok (lengyelül Komorniki Wyżne, szlovákul Vyšný Komárnik) is, amely Kecskemét segítségével épült újjá. Sándor István néhány társával járt itt tanulmányúton, majd hazatérve megkezdte a gyűjtést a házak felépítésére.

40 Sándor Miklós önéletrajza, 1949. aug. 25. KJM Tört. Gyűjt., 84.17.124. lelt. sz.

41 Okos Gyula tábori lelkész levele, 38. gy. e., tábori posta 111. Sándor István levelezésében. A teljes képhez hozzá tartozik, hogy Miklós önkéntes volt, és Sándor István kifejezetten kérte a sorozó bizottságot, hogy alkalmasnak nyilvánítsák.

42 A harangok búcsúztatására 1916. aug. 27-én került sor, ekkor hangzott el a református templomban Szappanos Károly lelkész prédikációja. A Szappanos-harangot 1926-ban pótolták, ezt a II. világháború során vitték el. A Szappanos család az 1980-as években újabb harangot önttetett.

„Az ezen felül összegyűlt kisebb adományokból pedig papjuk kérésére már 1915–16. telére nagyobb összeget küldtünk, mert enélkül a község lakossága jórészt éhen halt volna. Ezeket a dolgokat, valamint 1916-ban az elpusztult házak felépítését Györffy Pál főjegyző, a községnek más községben lakó papja segítségével intézte. Felsőkomárnokkal szemben vállalt kötelezettségünket a fentiekkel szépen teljesítettük, sőt a községháza felépítésére szükséges összeget a közgyűlés megszavazta és elküldötte.”

A Kecskeméti Katolikus Legényegylet 1915. szeptember 8-án a vasútkertben hangversennyel és tűzijátékkal összekötött kerti ünnepélyt és népmulatságot szervezett „*a háborúdúlta Sárosmegyében felépítendő Kiskeckemét javára*”. A rendezvény keretében bemutatták **Váry István** *Kiskeckemét* című, a témához kapcsolódó alkalmi színjátékát. Váry István fiatal jogász, író, újságíró volt, a 20. századi Kecskemét ismert alakja, helytörténeti kutatással is foglalkozott. Az egyfelvonásos színjáték a korabeli helyi híradások szerint a háború befejezése után történik, „*a diadalmas béke derűs napjaiban, egy, az oroszok által feldúlt felvidéki falu helyén a kecskemétiiek áldozatkészsége folytán felépített új községben, Kiskeckeméten.*” Szereplői: a kecskeméti katolikus kántor (**Jambrek Nándor**), kiskeckeméti bíró (**Papp Mihály**), felesége a bíróné (**Benkes Giza**), kiskeckeméti tanítónő (**Demcsák Terike**), rokkant katona (**Igács Gábor**). A darabot még több alkalommal előadták a további jótékonyági rendezvények során.⁴³

1916-ban menekült erdélyi csoportokról gondoskodott a város. A köztudatban talán kevésbé ismert, hogy Erdélyből nemcsak Trianon után, hanem a háború alatt is érkeztek menekültek. A vasúti szerelvények napokig álltak a pályaudvaron. Sándor István és családja is azok közt volt, akik tejet, kenyeret, meleg ételt vittek a menekült családoknak, és sokak elhelyezéséről gondoskodtak. Felkészültek a szintén menekülő marosvásárhelyi polgármester (Kada Elek híres városépítő kortársa és kollégája), **Bernády György** fogadására is, aki végül Budapesten állapodott meg. Sándor István a lakosság széles köreiben – így az iskolákban is – terjesztette felhívásait, hirdetményeit, s kérte a városi és a tanyai lakosság segítségét.

*„Napról napra többen érkeznek hozzánk a menekültek. Ezek nem új menekültek. A román támadás első napjaiban hagyták ott házi tűzhelyüket, de a vonattorlódások miatt csak most juthatnak oda, ahol ideiglenesen megtelepedni akarnak vagy ahova e célból őket küldik. Hogy rajtuk segíthessünk, a város egész lakosságának jószívűségét és testvéri áldozatkészségét kell igénybe vennünk. ... Ezek a nehéz idők próbálják ki legjobban az igazi hazafiasságot és embertársaink iránti igaz szeretetet.”*⁴⁴

A háború vége felé a munkaerőhiány és a közellátási gondok mellett egyre nagyobb problémát jelentett a romló közbiztonság.⁴⁵ Mindössze 30 rendőr maradt itthon, 1918-ban a külterületeken rablóbandák jelentek meg, és megszáporodtak a bűncselekmények az éjszakai kivilágítás nélküli város utcáin is. Ez természetesen csak fokozódott az 1918 őszi leszerelést követően. Sándor István emlékezése szerint az 1918. november 1-én tartott tízezres tömeghez is számos bűnöző és rendbontó elem csatlakozott, ezek egy csoportja követte el a Törvényszék, a Schiffer-cipőgyár és több magánház elleni támadást, fosztogatást. Az aznapi lövöldözés a Városházát sem kímélte. Sándor István a tisztviselő társak kérésére sem menekült el, sőt néhány napra családját is a Városházára vitte az őket ért fenyegetések miatt. Ebben a helyzetben kezdte meg a polgárőrség szervezését, amelyben a

43 L. többek között: BALASSA Z. 2014.

44 Hirdetmény ide menekült erdélyi testvéreink segítése ügyében. Kecskemét, 1916. szeptember 6. A segítő bizottság nevében: Sándor István polgármester. Eredeti a család tulajdonában.

45 A háborús viszonyokra I. SZABÓ Z. 1986. Sándor István jelentése a belügyminiszternek az 1917. május 15-i asszonyintézetéről és az intézkedésekről: ROMSICS I. 1976. 93–97. pp.

város néhány köztisztviselőben álló polgára volt segítségére, mindenekelőtt dr. Joó Gyula, **Szappanos Elek**, **Muraközy Gyula**, **dr. Iványosi Szabó László**. A Héjjas-csoport a város külső részein közlekedő teherautóval vállalta a közbiztonság fenntartását. November első hetében **Egán Imre** helyettes kormánybiztos a 32-es bakákból alakult nemzetőr csoportot küldte a város védelmére. A nemzetőrség országos szervezése kezdetben megnyugtatónak tűnt, a város által fizetendő napidíjuk azonban magas volt,⁴⁶ csökkentése után pedig a jobb és megbízhatóbb elemek távoztak. Ilyen körülmények között a polgármester és környezete által szervezett polgárőrségnek erkölcsileg és anyagiilag is fontos szerepe volt.

1918 novemberétől további menekültek érkeztek Kecskemétre, és folyamatosan érkeztek haza a leszerelt katonák is. Szociális gondoskodásra és munkaalkalmak teremtésére volt szükség. Sándor István a Nemzeti Tanács helyi szervezete számára többek között az útépitéseket, útjavításokat javasolta közmunkaként. A kecskeméti szociáldemokrata munkások ekkor a keresztényszocialista munkások kizárását követelték a közmunkából, amit Sándor István megakadályozott. A munka közben előforduló verekedések miatt az is a polgármester gondjait tetézte, hogy egymástól távol eső munkahelyeket jelöljön ki számukra.

A közigazgatás komoly problémáját jelentette 1918 novemberétől, hogy a helyi Nemzeti Tanácsban tevékenykedők a törvényhatósági bizottság megszüntetését követelték, mivel nem általános szavazati jog alapján jött létre. Sándor István más városvezetőkkel és a Nemzeti Tanács országos vezetőivel való konzultációk alapján megerősítette azt az elhatározását, hogy az ún. néptörvények megjelenéséig a korábban törvényesen megválasztott közgyűlés továbbra is működni fog. Ezekben a zűrzavaros időkben is azon munkálkodott, hogy a legsürgetőbb problémák megoldása mellett a városfejlesztési tervek se kerüljenek le a napirendről, mint pl. az útépitések, a városi villanytelep fejlesztése, vízvezeték, iskolafejlesztés, szakoktatás. Néhány ponton módosítani kellett a korábbi elképzeléseket, így például az 1918. november 16-i közgyűlésen a megüresedett Rudolf-laktanya kórházzá alakításáról tárgyaltak. November 23-án a polgármester terjedelmes javaslatot terjesztett a közgyűlés elé, amely korábbi programjának lényeges elemeit tartalmazta a megváltozott viszonyok között.

A háború után

1918–19-ben az egyik központi kérdés a birtokpolitika volt. Már a harmadik Wekerle-kormány programjában is szerepelt a nép földhöz juttatása érdekében a magán és az ún. kötött birtokok kisajátítása. Sándor István már az 1918. február 18-i közgyűlés elé vitt birtokpolitikai anyagában javasolta, hogy a községi birtokok esetleges kisajátításával szemben már most intézzenek feliratot a kormányhoz. Kecskemét példaértékű földvásárlásainak, parcellázásainak és haszonbérleti rendszerének bemutatásával érzékeltette, hogy a demokratikus birtokpolitika megvalósításához nincs szükség egységes állami beavatkozásra, s kifejtette, milyen károkat okozna a községi birtokok kisajátítása pl. Kecskemét fejlődésében. Ez ügyben Sándor István a Magyar Városok Országos Kongresszusa résztvevőit is megkereste. A Károlyi-kormányban földművelésügyi miniszter **Buza Barna** tervezete Kecskemét város szinte összes birtokát kiosztásra szánta. Sándor István a földigény kielégítése és a háború utáni munkaalkalmak megteremtése érdekében már korábban is készítettett statisztikákat a bérletek nagyságáról, számáról, s a legnagyobb bérletek kisebbekké alakítását javasolta. Az 1918/19 telén részletesen kidolgozott anyagban tételesen szerepeltek a kisajátítás mentességet igénylő városi

⁴⁶ A nemzetőrség számára a Royal szállodában Dunszt Adorján által kiszolgáltatót ételek és italok jegyzéke: KJM Tört.Gyűjt. 84.17.4. lelt. sz.

földterületek, pl. Bugac, szőlő- és faiskolák, kísérleti telepek, a tervezett tanyai központok, Miklóstelep, iskolatelkek, városi tehenészet, kertészet stb.. Ebben az előterjesztésben jelent meg először a két világháború közti években megvalósult kecskeméti kiskertmozgalom, valamint a halasi és az izsáki utak menti telekosztás terve. Sándor István személyes utánajárásainak és **Vágó Bélával** való ismeretségének⁴⁷ köszönhető, hogy 1919 tavaszán Kecskeméten egyedülálló módon nem a 75 magyar hold, hanem csak a 75 katasztrális hold fölötti birtokokat szocializálták, így aránylag kevés föld került a termeléshez nem értő, Pestről küldött termelőbiztosok irányítása alá. Ez utóbbiak helyett pedig igyekezett a helybeli jobb gazdákat odahelyeztetni, hogy a termelés irányítása valóban jó kezekben legyen.

Sándor István a Köztársaságra történő eskütétel fővárosi ünnepségére nem ment el, nem esküdött föl. A helyi Nemzeti Tanáccsal viszont együttműködött a közigazgatás zavartalan működése és folytonossága, legfőképpen pedig a fontos városi ügyek érdekében. 1919 februárjában azonban, amikor meglátása szerint egyre jobban a szociáldemokraták és a bolsevisták kezébe csúszott át a hatalom, céltalannak látta a további küzdelmet, és beadta nyugdíjazási kérelmét. Elkeseredését fokozta, hogy a polgárőrség is kezdett szétesni, a helybeli polgárság egyre kevesebb áldozatot vállalt. A sok támadás, a megfeszített munka és a háború végén elszenvedett spanyolnátha az egészségét is felőrölte. Sándor István néhány héttel korábban, január közepén ünnepelte 25 éves köztisztviselői jubileumát, tehetségéről és sikeres indulásáról röviden a helyi sajtó is megemlékezett. Nyugdíjba vonulásának hírére az őt egyébként általában támadó *Kecskeméti Napló* így fogalmazott:

*„aligha van az ország más városában olyan polgármester, aki az összes pártok legteljesebb bizalmát bírja. Sándor István ma teljesen nélkülözhetetlen Kecskeméten s helyét betölteni lehetetlen. Mint halljuk, a lemondás ügyében pártközi konferencia lesz.”*⁴⁸

Gazdák, iparosok, kereskedők, és pártok – köztük a keresztényszocialisták – küldöttségei keresték fel és marasztalták, egyöntetűen kinyilvánítva bizalmukat és azt a véleményüket, hogy mindenki számára megnyugtató a jelenléte még akkor is, ha kisebb a mozgástere, csak nehogy valamelyik feltörekvő bolsevista kerüljön a helyére. (Ekkor és valamivel később is **Simon István** direktóriumi tag neve forgott ezzel összefüggésben.)

A Tanácsköztársaság első kecskeméti akciója az volt, hogy több városi tisztviselőt azonnali hatállyal elbocsátottak és a hivatalokba politikai megbízottakat helyeztek. A megmaradtak március 22-én megállapodtak abban, hogy mindaddig, amíg lehet, a helyükön maradnak és védelmezik a város és a polgárok érdekeit. **Buday Dezső**, a direktórium vezetője még aznap felszólította a polgármestert, hogy továbbra is vezesse az ügyeket, de elvi kérdésekben egyeztessen **Német László** és **Richter Ármán** direktóriumi tagokkal. Sándor István ebben a helyzetben a város vagyonának és lakosságának mentését tartotta legfőbb céljának. Különösen féltette a kiváló tisztikart, hiszen már korábban is sokat foglalkoztatta az a gondolat, hogy Magyarország nem bírná ki az értelmiség olyan mértékű kiiktatását, mint Oroszországban történt. Munkatársait igyekezett olyan beosztásokba tenni, ahol lehetőleg védve voltak az elbocsátásoktól, többeket a direktórium mellé osztatott be, így információkhoz is jutott. Mozgástere egyre szűkült, városházi dolgozósobájában állandó jelleggel fegyveres vöröskatonák tartózkodtak, telefonját kikapcsolták, s állandó megfigyelés alatt volt. Hatáskörét egyre szűkítették,

47 Vágó Béla (belügyi népbiztos) családja kecskeméti volt. Sándor István ellenfelei többek között a Vágó Bélával való kommunikációt hozták fel ellene vádként, pedig ennek köszönhető a kecskeméti túsok életének megmentése is, amiről Sándor István évtizedeken át szerényen hallgatott. A Kecskeméti Lapok 1943. dec. 24-iki nekrológja is érdemei között említette.

48 Kecskeméti Napló 1919. március 2. Hírek. Másolat a Katona József Múzeum Történeti gyűjteményében, 84.17.2. lelt. sz.

egy idő után hivatalvezető címet kapott és szinte csak a bizonyítványok kiállítását hagyták meg számára. Ugyanakkor sikerrel járt el például a segélyezések érdekében, és a már említett birtokszocializálási ügyben, megvédte a közgyűlési terem falfestményeit a munkástanács barbár rombolásától, nem adta ki a helyi bankokban levő pénzt a vörösöknek, pénzt utaltatott a Tanácsköztársaság központi pénztárából Kecskemétnek, és eljárta a vörösök által fogva tartott kecskeméti túsok érdekében. (13. kép) A tús-szedés idején ő maga is veszélyben volt, mint írta

„magam is készen voltam a bevitelre, és mert hüvös idő járt, este mindig ágyam mellé volt készítve a meleg alsó ruha. Úgy gondolom, hogy az én befogásom részben azért maradt el, mert a munkásságban voltak, akik ellenezték.”⁴⁹

Megakadályozta, hogy a Kecskeméten termelt gyümölcsöt Kun Béla ingyen vesse el a budapesti proletárok élelmezésére, és több közreműködő segítségével elérte, hogy a szentkirályi ellenforradalom résztvevőit szabadon bocsássák. Napirenden tartotta az ellenforradalmi kitörést, de erre nem adta meg a jeladást, mert kellő szervezett erőt nem látott, és úgy vélte, sok ember életét kockáztatná, amint a Duna mentén is történt. A Forradalmi Kormányzótanács által Kecskemétre rendelt vezetőkkel a szükséges mértékig együttműködött, **Sinkó Ervin** városparancsnoktól a szentkirályiak ügyében támogatást is kapott. **Berkes Ferenc** kormányzótanácsai biztostól nem volt jó véleménye, de nem is kényszerült vele dolgozni. Sándor Istvánt a későbbi fegyelmi ügy kiöltői ügy állították be, mint bolsevistát, a vörösök barátját, a direktórium és az intéző bizottság tagját, holott egyiknek sem volt tagja. Az alábbi és hasonló névtelen fenyegető levél is inkább a proletárok ellenségeként tünteti föl (bár ez sem volt igaz):

„Ajánlom, jó lesz mielőbb felhagyni a többi paraszt fajtáddal együtt azzal az ellenforradalmi ténykedéssel, melyek mind általánosságban a te kezdeményezésed eredménye, mert ellenkező esetben ha kevesen is, de annyian vagyunk már, hogy az ily piszok régi pecsovics panamistát egyszerűen a városháza lámpavasára felhúzzuk, mint egy saját egyéni anyagi előmozdító ellenforradalmárt, proletárok régi ellenségét. Vigyázz!!! Te jöttment sehonnai!!!”⁵⁰

13. kép – A Tanácsköztársaság idején fogva tartott kecskeméti túsok (gazdák, kereskedők, tisztviselők)

A Tanácsköztársaság alatti munkát és a megpróbáltatások személyes élményeit Sándor István visszaemlékezéseiben részletesen felidézte, hasonlóképpen a proletárdiktatúrát követő fordulatot és a román megszállás időszakát is. 1919 augusztusában mindent elkövetett, hogy ártatlan emberek, kecskeméti polgárok ne kerüljenek az aradi várbörtönbe. A törvényes rend helyreállítását és az újjáépítést remélve, megkezdte a rendszeres tanácsülések újbóli összehívását és megtette az előkészületeket a következő tisztújításhoz. A román katonai bevonuláskor még csak sejtette, később meggyőződött róla, hogy úgy mutatták be őt a tudta nélkül, mint bolsevistát. Nyugdíjazási kérvényének megújítását egyébként is fontolgatta, de az ellene és a tisztikar ellen szóló hangulatkeltés minden korábbinál jobban megviselte. 1919. augusztus 18-án írt levelében – a legrosszabbakra gondolva – elbúcsúzott a tanácstól. E levélben

49 Emlékirat töredék, KJM Tört. Gyűjt. 84.17.184. lelt. sz.

50 Budapestben feladott névtelen levél, 1919. jún. 5. Másolat. KJM Tört. Gyűjt. 84.17.12. lelt. sz.

szólt az elmúlt esztendőök megpróbáltatásairól, s arról, hogy „*az az új Magyarország, amelyet keresztyén szellemben kívánnak megépíteni, hitem szerint sohasem fog egészségesen, erőteljesen kikelni az általános gyűlölködésből...*” Majd leírta, hogy a mai napon egy kecskeméti polgár a román tisztek előtt azon bolsevisták közé tartozónak nevezte, akik felelősek a proletárdiktatúra által okozott károkért, s akiket le kell tartóztatni.

„*A Tekintetes Tanács jól tudja, hogy erőm mennyire megröskadt, s ha még mindig hivatalban vagyok s megfogott erőmet nagy családom kárára tovább pazarlom, ez csak azért történt, mert úgy hittem, hogy városomnak szolgálatot tehetek. Ez a hitem meghalt.*”⁵¹

Sándor István szóbeszéd útján értesült arról, hogy ellene egy titkos kiküldött vizsgálatot folytat, amely nem hivatalos helyiségben, hanem magánházaiban zajlik. Még augusztusban személyesen gróf Ráday Gedeon kormánybiztos tájékoztatta, hogy Sándor István volt a jelölt a kormánybiztos helyettesi tisztségre, de az ellene folyó „eljárás” miatt nem lehetséges a kinevezése. A Belügyminisztériumban ő maga is kérte a bolsevizmus alatti magatartásának kivizsgálását, október 3-án a főispáni hivatalt kérte a közgyűlés összehívására, október 4-én a közgyűléshez címzett levelében ismételten előterjesztette nyugdíjazási kérelmét. A közigazgatási bizottságtól érkezett 1919. november 11-i levél – amely Sándor Istvánt már „rendelkezési állapotba helyezett” polgármesternek nevezi – arról tájékoztatta a polgármestert, hogy ellene névtelen feljelentés érkezett „*nemzet és társadalom ellenes magatartása miatt*”, a Belügyminisztériumból küldött vizsgálóbiztos bizalmas előzetes nyomozást végzett, és a vizsgálat lefolytatásával megbízták **Szombatfalvy-Majtényi Miklós** kirendelt polgármestert, **dr. Mészáros Ferenc** ügyvédet és **Gömöry Sándor** takarékpénztári titkárt.⁵² Sándor István fellebbezését elutasították és december 20-án a közgyűlés a nyugdíjazási ügyet is levette a napirendről a fegyelmi, illetve a fegyelmi vizsgálatot megelőző vizsgálat befejezéséig. A két évig húzódó ügyről Sándor István emlékezése és fellebbezése is sok részletet elárul.⁵³ Igazságot és erkölcsi megnyugvást nem nyert, 1921 végén nyugdíjazták. **Bethlen István** biztatására (aki elrendelte a törvénytelen és szabálytalan fegyelmi ügyek újrafelvételét) 1922 végén újra beadta kérelmét, de mint kiderült, ezek a rehabilitáló eljárások nyugdíjas tisztviselőre már nem vonatkoztak.

1919–20-ban, a hatalomváltás időszakában általánosak voltak a leváltások, átvilágítások, kiléptetések. Számos tagot kizártak a Kaszinóból is, de Sándor István nem volt közöttük. Mint a Kecskeméti Leszámítoló Bank igazgatósági tagja, maga kérte átvilágítását és leváltását. Az igazgatóság és a közgyűlés erre semmi okot nem talált. A kecskeméti Református Egyházmegye is igazolásra szólította fel tisztviselőit a bolsevizmus alatti magatartásukra nézve, és Sándor István maga is kérte részletes vizsgálat elrendelését, csatolva az ügyben keletkezett dokumentumokat. A Dunamelléki Református Egyházkerület, a Vértessaljai Református Egyházkerület delegáltjai és a kecskeméti Református Egyháztanács fegyelmi eljárása nem talált okot, és igazolta. Távoznia kellett viszont a Katona József Kör éléről – lemondását az 1920. február 28-i közgyűlésen megjelent néhány tag elfogadta, – helyét az elnöki székben 1921-től Révész István prelátus vette át, az a jelentős katolikus személyiség, aki 1913-ban Sándor István polgármesterré választását is meg akarta akadályozni. A Katona József Kör korábbi színvonalas működéséhez képest kevésbé igényes tevékenység jellemezte a következő néhány esztendő.⁵⁴

Sándor István mellett sokan kiálltak a kecskeméti gazdák, iparosok és értelmiségiek közül, előfordult, hogy 30–40 fős küldöttség vonult az érdekében a Belügyminisztériumba. A legnagyobb elégtételt

51 Gépelt kézirat, 1919. aug. 18. KJM Tört.Gyűjt. 84.17.46. lelt. sz.

52 KJM Tört.Gyűjt. 84. 17. 60. lelt. sz.

53 Sándor István fegyelmi ügyére l. még: SZABÓ Z. 1990.

54 OROSZ L. 1990. 67. p., HELTAI N. 1991. 26–29. pp.

a Felsőkerületi és 48-as Kör egyik vacsorája jelentette számára, amelyen az őt bolsevista magatartással megvádoló **Farkas Béla** (a polgármester ellen tevékenykedő **Kiss Endre** barátja), és a vádindítványt megfogalmazó **dr. Zana Ferenc** – egykori megtevesztésükre, félrevezetésükre hivatkozva – nyilvánosan bocsánatot kértek Sándor Istvántól. Sándor István ellen az a Kiss Endre szervezkedett elsősorban, akinek a polgármester kenyeret adott a háború, majd 1919–20 zűrzavaros hónapjaiban, amikor Kiss Endre munka nélkül volt, s hol Kecskeméten, hol Szegeden várta, merre forduljon.

A Kiss Endre által keltett híresztelések feledésre ítélték Sándor István érdemeit: a város vagyonának megmentését, a túsok és a vörösök ellen lázadó szentkirályiak életének megmentését, a román megszállás időszakának vagyon- és életmentő törekvéseit,⁵⁵ vagy azt a hősiest tettét, amellyel megakadályozta, hogy a vöröskatonák és a munkástanács tagjai megsemmisítsék a Városháza közgyűlési termének falfestményeit, (14. kép) Székely Bertalan alkotásait.⁵⁶

Sándor István 1929-ben pártpolitikai okokból ismét megpályázta a polgármesteri állást, noha nem volt szándékában újra hivatalba lépni. Mindenfajta kampány nélkül csaknem annyi szavazatot szerzett, mint a megválasztott **Zimay Károly** (akit ő alkalmasnak tartott polgármesternek, s korábban is támogatott.)⁵⁷ 1930-ban néhány tekintélyes törvényhatósági bizottsági taggal együtt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részéből alakítandó új vármegye székhelyének Kecskemét város számára történő megszerzése érdekében mozgalmat indított, indítványt tett. 1931-ben független kisgazdapárti programmal országgyűlési képviselővé választották, majd 1935-ben ismét bekerült a Parlamentbe. Az 1939-es választásokon nem indult, ekkor az övével megegyező programmal általa ajánlott **dr. Révész Lászlót** választották képviselővé. 1937-ben bekövetkezett súlyos betegsége miatt Sándor István ekkor már nem tudta volna vállalni a közéleti szerepléssel járó fáradalmakat.

A nyugdíjazását követő két évtized tartalmas alkotó munkával telt, nagyobb lélegzetű írásai ekkor keletkeztek. Számos példa bizonyítja, hogy szeretett városának sorsa, jövője továbbra is a legfontosabb dolog volt számára, az őt ért méltánytalanságok ellenére. Tisztelők, barátok, gyarapodó család vette

14. kép – Székely Bertalan Koronázás című falfestménye a kecskeméti városháza közgyűlési termében

körül. Köztisztviselő volt, a szó legnemezebb értelmében, képzett, professzionális szakember és tisztességes ember, alkotó és hosszútávra tekintő. Akik nem kedvelték, azok a lassan mozduló és kényelemkedvelő régi urak voltak. „*Na ezzel se bírunk, ahogy a Kadával sem bírtunk!*” – hangzott el olykor a hagyomány szerint. Szerényen élt családjával, olykor már annyira szerényen, hogy szóvá is tették, nem gyűjtött nagy vagyont, és nem használta ki a meggazdagodás lehetőségeit. 1943. december 20-án halt meg Kecskeméten, egy emléktábla őrzi a nevét, utca nincs róla elnevezve.

Sándor István két világháború közti életútjának és gazdag munkásságának részletezését jelen terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé. Azt azonban ki kell emelni, hogy parlamenti felszólalásainak és

55 Bemondásra bárkit az aradi várbörtönbe vihettek, amit Sándor István menlevelek adásával próbált kivédeni. Ebben az időben az ún. Bagolyvárban (Gerley-Lepény Mihály éttermében) működött a „listázás”.

56 Sándor István visszahúzódásához egy családi tragédia is hozzájárult: elsőszülött fia, István az egyik budapesti hídon öngyilkosságot követett el, ami a tisztviselő és hívő református család számára nagy szegény volt.

57 Meghívó az 1929. évi tisztújító közgyűlésre és hatósági erkölcsi bizonyítvány. KJM Tört. Gyűjt. 84.17.87. lelt. sz.

publikációs munkásságának köszönhetően Kecskemét és a Duna–Tisza köze fejlődése, aktuális problémái gyakran szerepeltek a sajtóban és a korabeli közéletben. Az 1920-as esztendőket és Sándor István önzetlen, felelősségteljes gondolkodását jól jellemzi az alábbi idézet, amely a *Magyar városok* című tanulmányában jelent meg 1926-ban:

„A nemzet erejét csak a közös munkában való összefogás, egymás munkatereinek tiszteletben tartása, a munka, a javak és a terhek igazságos elosztására való törekvés adhatja meg. Ez ma csak egységes, egymással szemben bizalmat tanúsító polgári társadalomban lehetséges, melynek egyik legfőbb feltétele a polgári szabadság és az önkormányzat ereje, és amelybe a nyugati államok példájára politikailag egyformán bele kell olvadnia a nemes-ségnek és a munkásságnak. És ha talán unalmas ilyen elemi igazságok ismétlése, szolgáljon mentségül, hogy a mi egész nemzeti és társadalmi életünk eseményei, cselekvései és mulasztásai nagyrészt szemben állanak ezekkel a felismert és elméletben általánosan elfogadott, mondhatnánk megunt igazságokkal, s ez egyik oka mai tehetlenségünknek. De mely út vezet ki bennünket ebből a széthúzásból, ebből a vegetálásból, melyben csakugyan „mint oldott kéve széthull nemzetünk?” Olyan célok kitűzése s azokért való megfeszített munka, melyekben nem lehet felfogásbeli különbség felekezetek, pártok, társadalmi osztályok között. És az, ha e célok elérése érdekében szívesen fogadjuk egymás munkáját, segítségét. Engedje meg végre mindenki, hogy a hazát többi fia is szerethesse, érette mindenki dolgozhassék. A legnagyobb, a legmagasztosabb célt mindnyájan tisztán látjuk.”⁵⁸

IRODALOM

- Adatok a Duna-Tisza csatorna kérdéséhez. 1905. M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium, Bp.
- A Duna-Tisza csatorna terveinek elbírálása tárgyában tartott szaktanácskozások jegyzőkönyve. 1906. M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium, Bp.
- BALASSA Zoltán 2014. Felsőkomárnok és Kecskemét. <http://www.felvidek.ma/felvidek/multidezo/43510-felsokomarnok-es-kecskem-et> (letöltés 2014. május 5.)
- ENTZ Géza – GENTHON István – SZAPPANOS Jenő 1961. Kecskemét. Bp.
- GÖNDÖCS István 1909. A kecskeméti országos dalosünnep Emlék-albuma. Bp.
- HELTAI Nándor 1968. Százéves a kecskeméti újságírás. In: Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét. 297–335. pp.
- HELTAI Nándor 1991. A Katona József Társaság száz éve (1891–1990). In: A Katona József Társaság Évkönyve. Kecskemét. 11–116. pp.
- JUHÁSZ István 1998. Kecskemét építéstörténete. Kecskeméti Füzetek 8. Kecskemét.
- KEMÉNY János 2013. Kada Elek intézkedései a földrengés okozta károk enyhítésére. In: Kecskemét „aranykora”. Kada Elek a városfejlesztő polgármester. Szerk.: Péterné Fehér Mária. Kecskeméti Örökség Könyvek. Kecskemét. 283–306. pp.
- KENYERES Dénes 2004. Kecskemét helyőrség története (1848–2004). Kecskemét.
- Kiáltvány én. [1914]. Kiáltvány. Kecskemét th.város lakosságához a háborús viszonyok között tanúsítandó magatartásról. Kiadja Kecskemét th. város Első Kecskeméti Hírlapíró- és Nyomda Társaság könyvnyomdája, Kecskemét.
- OROSZ László 1990. Kecskemét irodalmi öröksége. Kecskeméti Füzetek 2. Kecskemét.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária 1992. Sándor István. In: PÉTERNÉ FEHÉR Mária – SZABÓ Tamás – SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: Kecskeméti Életrajzi Lexikon. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskemét. 216–217. pp.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária 1996. Kecskemét polgármesterei. Kecskemét.

58 SÁNDOR I. én. 115–123. pp.

- ROMSICS Ignác 1975. Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegyében – az egzakt források tükrében. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét. 221–248. pp.
- ROMSICS Ignác 1976. Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez. Kecskemét.
- ROMSICS Ignác 1981. A Duna melléki ellenforradalom. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét. 255–328. pp.
- SÁNDOR István 1910. A városok állami dotatioja. Bp.
- SÁNDOR István 1913. Kecskemét rövid ismertetése. Kecskemét.
- Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1914. Sándor István, Kecskemét város polgármestere. 257–268. pp.
- SÁNDOR István (é. n.) Magyar városok. In: A Kecskeméti Lapok Évkönyve 1926-ra. 115–123. pp.
- SÁNDOR István 1927. Adatok a tanyavilág fejlődéséről és közigazgatásáról. In: Karácsonyi Album (Kecskeméti Lapok kiadványa) 28–33. pp.
- [Sándor István] Az „aranykor” után. Egy elfelejtett polgármester: Sándor István. 2008. Sajtó alá rendezte, írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona. Monumenta muzeologica 3. Kecskemét.
- SIMON Magdolna 1984. Tervek és épületek (Kecskemét építészete a századfordulón a Bács-Kiskun Megyei Levéltár tervanyagának tükrében). In: Cumania 8. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok évkönyve 13–56. pp.
- SINKÓ Ervin 1965. Optimisták. Történelmi regény 1918/19-ből. Bp.
- SÜMEGI György (é. n.) A kecskeméti művésztelep és alkotóház. Bp.
- SÜMEGI György 1996. A kecskeméti városháza. Kecskemét.
- SZABÓ Zoltán 1986. Kecskemét az első világháború idején. In: Cumania 9. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve. 225–256. pp.
- SZABÓ Zoltán 1990. Sándor István polgármester fegyelmi ügye (1919–1920). In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1988. Kecskemét. 135–143. pp.
- SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona 1987. Sándor István polgármestersége. In: Kecskeméti Szemle 1987. január. 26–27. pp.
- SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona 2002. A kecskeméti Kossuth-szobor története. Kecskemét.
- SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona 2006. Kecskemét anno... Képek a régi Kecskemétről. Kecskemét.
- SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona 2008. A királyi Dunát a szőke Tiszával... Kecskemét és a Duna–Tisza csatorna. In: Bácsország (Vajdasági Honismereti Szemle) 1. sz. 42–50. pp.
- SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona 2013. Oktatás és kultúra Kecskeméten a 19. és a 20. század fordulóján. In: Kecskemét „aranykora”. Kada Elek a városfejlesztő polgármester. Szerk.: Péterné Fehér Mária. Kecskeméti Örökség Könyvek Kecskemét. 165–218. pp.
- SZUNYOGHY Farkas 1935. Székely Bertalan falfestményei a kecskeméti városházán. Klny Magyar Művészet 1935. 7–8. sz.
- VARGA Mihály 1968. Berkes Ferenc a kecskeméti kormányzótanács bíztos. In: Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét. 144–174. pp.

PETRÓLEUMSZÁLLÍTÁS A DUNÁN 1898–1945

Cseh Valentin

Az Amerikai Egyesült Államokban és Földünk többi részén a 19. század közepétől kezdve megindult a jelentősebb mértékű olajkitermelés, amivel együtt rögtön megjelent a kőolaj szállításának problémája is. A pennsylvaniai Oil Creekből eleinte az Alleghany folyam mellékfolyóin közlekedő hajókon fahordókban szállították el a kőolajat a feldolgozó üzemekbe, de az időjárási viszonyok bizonytalanra tették a folyami szállítást, ezért 1863-ig döntően szekereken, majd vasúton tartálykocsikban folyt az olaj fuvarozása. S már akkoriban felmerült a távvezetékes szállítás¹ lehetősége is.

A transzkontinentális olajszállítás kezdete 1861-re tehető, amikor az Elizabeth Watts nevű hajó 5 hordónyi² lámpapetróleumot fuvarozott az Egyesült Államokból Nagy-Britanniába, de a jelentősebb mértékű tengeri olajszállítás „csak” 1870-ben vette kezdetét a belga vitorlás hajó, a Charles megjelenésével. Amely New York és a vén kontinens kikötővárosai között egészen 1873-ig szállított olajat. A szállításban az ún. Bulk, vagyis a nemezzel és cementtel bélelt hajórekesz elterjedése komoly előrelépés volt. E fejlesztésben jelentős szerepe volt a német Andromeda nevű hajónak, amelynek a víztartályában szállítottak olajat 1884-ben. Ezt követően 1885-ben elkészült a Glückauf nevű német tartályhajó az angliai Newcastle on Tyne-ban. S rövidesen a korszak legjelentősebb olajipari vállalata, a Standard Oil is megépítette saját tartályhajóját 1888-ban.³

Ez az időszak a belvízi olajszállításoknál is komoly előrelépést hozott, különösen Németországban, ahol 1887-től kezdve **Josef Conrad Fendel**nek és 677 tonnás hajójának, a Carolinának köszönhetően a Rajna középső szakaszán megindult a folyami olajszállítás.⁴ A szállítások bővülését jelezte, hogy Fendel 1890/91-ben négy új tankhajót építtetett, de az amerikai olajszállítmányoknak Amszterdamból, Antwerpenből és Rotterdamból a Rajna menti német iparvidékekre való továbbításában rövidesen a holland Van Ommeren társaság és a Standard Oil német leányvállalata, a Deutsch-Amerikanische Petroleum Gesellschaft (DAPG) vette át a kezdeményezést.⁵ (1. kép)

Közben a tengeri olajszállításokban is komoly előrelépés történt, miután 1892-ben a korszak jeles angol hajótervezője, **Sir Flannery Fortescue**, **Marcus Samuel**nek megtervezte a 4000 tonnás vízkiszorítású Murex tartályhajót, amely a világ első olyan olajszállító hajója volt, amely áthaladhadt a stratégiai fontos Szuezi-csatornán 1892. augusztus 23-án, ezzel lerövidítve az olaj Ázsiából

- 1 Az Egyesült Államokban már 1860-ban felvetette S. D. Karus tábornok, hogy csővezetéken gyorsabban és olcsóbban lehetne olajat szállítani, de az ötlete csak a polgárháború után valósult meg 1865-ben. Ekkor a pennsylvaniai Pithole és Miller Farm között épült egy 6,5 km hosszú és 5 cm átmérőjű vezeték. Majd egy évtizeddel később 1874-ben a Columbia Condiut Company a pennsylvaniai Oil Creek és Pittsburgh között egy 75 mm átmérőjű 96 km hosszú napi 480 tonna olaj szállítására alkalmas távvezetékét építt. Gyulay Z. 1942. 1. p., Szurovy G. 1993. 48. p.
- 2 A hordók súlya miatt 20%-al kevesebb olajat lehetett szállítani, mintha gyárilag beépített hajórekeszekben fuvarozták volna a kőolajat. Ezért is volt előrelépés a Bulk bevezetése. Szilasi B. 1941. 106. p.
- 3 A Standard első olajtároló tartályokkal ellátott tankhajója a 4167 tonnás S. O. Co. No. 94 volt. Mulhall, P. J. 2009. 23. p.
- 4 A 19. századtól kezdve Németországban a Wietze-i olajmezőről a Weser és az Aller folyókán is történt kőolajszállítás. A későbbiekben az Elbán és az Oderán is szállítottak olajat. Heidbrink, I. 2001. 59. p., Petroleum 1936a. 15–16. pp.
- 5 Heidbrink, I. 2001. 57. p.

Európába történő tengeri szállítását. A csatornán való átkelés azért volt fontos, mert addig a fokozott tűzveszélyesség miatt nem engedtek át tankert a Szuezi-csatornán.⁶

1. kép – Az Osztrák-Magyar Monarchia és Románia olajipara 1918-ban. Készítette: Lazányi János

2. kép – Az Orsovai Petróleumgyár Rt. kiviteli telepe és kannagyára a Duna partján a 20. század elején.
Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum

Ez az év az osztrák–magyar tengeri olajszállítás történetében is jelentős volt, hiszen 1892. december 12-én Fiumében kikötött az Etelka nevű tankhajó 3500 tonnányi olajszállítmányával, így megkezdődött a hazánk és a Fekete-tenger parti Batumi⁷ kikötője közötti olajszállítás. A hajó 1909-ben az osztrák–magyar haditengerészethez került Vesta néven, majd az első világháborús vereség következtében az olasz haditengerészet tulajdona lett. S ezzel a magyar tengeri olajszállítás története véget is ért, mert az Etelka elvesztése óta hazánkban nem volt tengeri olajszállító tankere. (2. kép)

Bár a tengeri olajszállításban hazánk az első világháború vége óta nem érdekelt, a dunai olajszállításban fontos szerepet töltött be már az első világháborút megelőző időkben is, az országba érkező és azon átmenő olajszállítmányok miatt.

⁶ Nauwelaerts, L. 1937. 27–29. pp., 61. p., Szurovy G. 1993. 71. p., valamint Korponay E. 1943. 50–52. pp.

⁷ Bakuból a Fekete-tengeri Batumiba egy 900 km-es olajtávvezetéken keresztül szállították a kőolajat. Juhász Á. 1979. 81. p.

Ezt mutatja, hogy nem sokkal a dunai olajszállítások kezdete előtt egy magyar bank részvételel megalapították Bukarestben a Steaua Romana nevű olajtársaságot. Ez a cég a következő időszakban több tárolótelepet létesített a Duna menti kikötővárosokban, Giurgiuban (Gyurgyevó), Csepelen és Regensburgban⁸. E telepek létesítése a folyó mentén amiatt is fontos volt, mert meg kellett oldani a rendkívül tűzveszélyes olajszállítmányok biztonságos ki- és berakodását a Duna mentén levő kikötőkben.

A Steaua, tárolótelepeinek létesítése mellett, Budapesten a Danubius-Schönichen-Hartmann Egyesült Hajó- és Gépgyár Rt. hajógyárában építtetett egy tankuszályt is.⁹ Majd a cég 1898-ban megkezdte a román olaj dunai szállítását Giurgiuból Regensburgba. Az első szállítmány 1898. május 23-án kötött ki a bajor városban¹⁰ egy rendkívül hosszú 42 napos¹¹ út után. Ebben komoly szerepe volt annak, hogy végig hegymenetben kellett a hajónak haladnia, s az Al-Duna térségében a Vaskapu és a Kazán-szoros komoly akadályt jelentett abban az időben a hajósok számára.¹²

A Steaua Romana után a következő másfél évtizedben több olajipari és hajózási társaság is bekapcsolódott a dunai olajszállításokba. Így többek között a román királyi hajózási vállalat a Navigatiunea Fluvială Romana (NFR) és a Dél-német Dunagőzhajózási Társaság (Süddeutsche Donaudampfschiffahrtsgesellschaft). A román cég Oltenicától (Oltenița) és Giurgiutól felfelé a román belforgalomban játszott fontos szerepet, de több olajszállítmányt fuvaroztak az orsovai finomítóba is.

Az első világháború kitörésének évében már kilenc olajipari és hajózási társaság rendelkezett tankuszályokkal a Dunán. E cégek közül az 1913-ban alapított Bajor Lloyd (Bayerischer Lloyd Schiffahrts GmbH) volt, amelyik az első motoros tankhajót üzembe helyezte a folyón 1914-ben. E jelentős fejlesztés ellenére a cégek tankuszályokat használtak elsősorban a szállításra, amelyben három magyar vállalat, a pozsonyi Apolló Kőolajfinomítógyár Rt., az Orsovai Ásványolajgyár Rt. és a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) is érdekelt volt. (3. kép)

A dunai olajszállítás egyre növekvő méretében komoly szerepe volt az újabbnál újabb tárolótelepek létesítésének is. Ezt az is mutatja, hogy 1903-ban a pozsonyi Apolló finomító tárolótelepet létesített Deggendorfban, majd 1911-ben átadták az új petróleum-kikötőt Regensburgban, illetve már 1914-ben szerepelt az akkor még csak tervezett csepeli kereskedelmi kikötő terveiben egy Petróleum-kikötő felépítése is, a Steaua Romana tárolótelepének közelében. Ebben nyilván komoly szerepe volt annak is, hogy míg 1898-ban mindössze 2570 tonna volt a Regensburgba szállított olaj mennyisége, addig 1906-ra már 23.310 tonnára emelkedett e mennyiség, ami 1913-ra

8 A városban J. Leis bajor kereskedő és konzul, már 1895-ben létrehozott egy vállalkozást, ami orosz lámpaolaj importtal foglalkozott. A kereskedő a Fekete-tengeren és a Dunán keresztül akarta bevinni Németországba az orosz olajat. Lutz, F. 1942. 43. p.

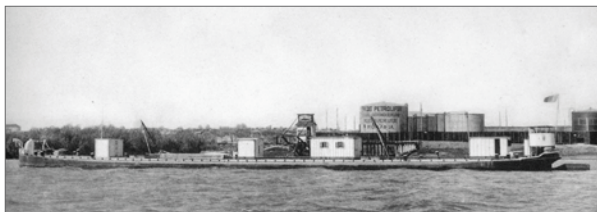
9 Ebben az időszakban nemcsak a Steaua Romana, hanem a magyar Brüll Henrik és fia cég is építtetett kettő 320 tonnás és kettő 1200 tonnás tankuszályt Újpesten. PETNEHÁZY Z. 1941. 1. p.

10 Abban, hogy az olajszállítások csak egy évtizeddel később indultak meg a Dunán Romániából Németország irányába jelentős szerepe volt annak, hogy a Vaskapu szabályozása csak 1898-ra fejeződött be ténylegesen (hivatalosan az osztrák–magyar, szerb és román uralkodók jelenlétében 1896. szeptember 27-én adták át a Vaskapu-csatornát). Ugyanakkor a Duna földrajzi és gazdasági okok miatt nem lehetett vetélytársa a Rajnának és az Elbának. E tényrt mutatja az is, hogy a Dunán 1912-ben 14 millió tonna árut addig a Rajnán 1913-ban 66,4 millió tonna árut szállítottak. Krámlí M. 2008. 575. p., Vizeink krónikája. 2001. 158. p.

11 Viszonyításképpen 1928-ban az 1439 km-es Giurgiu Bécs útvonalat a Dunán a vízállástól függően 12–21 nap, míg a 2603 km-es Novorosszijszk-Sulina-Bécs útvonalat a Fekete-tengeren és a Dunán 23–32 nap alatt tették meg a tankhajók. Miközben Novorosszijszkból a Boszporuszon, Dardanellákon, és a Korinthuszi csatornán keresztül Triesztig hajón, majd onnan Bécsig vasúton a 3589 km-es távot 15 nap alatt teljesítette az olajszállítmány. Ebner, K. 1928. 460. p.

12 Heidbrink, I. 2001. 58. p.

egy jelentősebb csökkentést követően 20.345 tonna lett.¹³ Míg ebben az időszakban a Romániából a Vaskapun keresztül hegymenetben átszállított olajtermékek mennyisége 20–26 ezer tonna közt ingadozott.¹⁴ Ezzel a mennyiséggel nagyjából 5,9%-os részesedést ért el a Dunán az olajszállítás, a többi áruhoz viszonyítva, a Vaskapun hegymenetben áthaladó forgalom adatait tekintve.¹⁵

3. kép – Egy német folyami tankuszály a Dunán a Creditul Petrolifer cég braila-i olajelosztó telepénél 1907-ben

Az első világháború 1914-es kitörése utáni években a Duna alsó és felső folyamszakasza közötti összeköttetés megnehezedett, s ez a helyzet csak 1916-ban változott meg. Azt követően, hogy a háborúba az antant oldalán belépő Románia nagy részét – köztük a ploiesti-i olajmezőket – 1916. december 6-án az osztrák–magyar és német alakulatok elfoglalták.

A dunai olajszállításokat két hivatal felügyelte. Az egyik és a döntő befolyással rendelkező szervezet az osztrák–magyar Központi Szállításvetőség (KSZV) Hajózási Csoportja (Zentraltransportleitung Schiffahrtsgruppe, ZTL)¹⁶ volt, míg a másik a német Központi Bevásárlási Társaság (Zentral Einkaufs Gesellschaft, ZEG) volt. Mivel a központi hatalmaknak nem volt elegendő mennyiségű tankuszály, ezért minden rendelkezésre álló uszályt megpróbáltak erre a célra átalakítani. Valamint nagyon fontos feladat volt, hogy a románokkal szövetséges antant hatalmak, Nagy-Britannia és Franciaország szakemberei által, a keleti szomszédunknál lévő olajmezőkön tönkre tett 1677 olajkutat és 26 kőolaj-finomítót helyreállítsák. Ugyanis a rombolás miatt az 1915-ben még 1.673.000 tonnás olajtermelés 1916-ra 899.000, majd 1917-re 724.000 tonnára esett vissza. Erről a szintről a német és osztrák–magyar szakembereknek köszönhetően 1.215.000 tonnára emelkedett a kitermelés.¹⁷ (4. kép)

4. kép – Anyagok a Dunánál Romániában egy ásványolaj tártálpark építéséhez

13 Lutz, F. 1942. 43. p.

14 1912-ben 21.200 t, 1913-ban 26.900 t, 1914-ben 23.500 t volt a Vaskapun átszállított olaj mennyisége. Heidbrink, I. 2001. 58–59. pp.

15 Lutz, F. 1942. 44. p.

16 1914. november 1-én már megalakult Szabadkán egy katonai hajózási csoport, de a dunai kereskedelmi hajózás központi irányításának megteremtése csak 1915/1916 folyamán lett megoldva a KSZV Hajózási Csoportjának felállításával. E szervezet előbb Szabadkán, majd Bécsben székel. KRÁMLI M. 2003. 204–205. pp.

17 Bahr, H. 1942 98. p.

Annak ellenére, hogy a brit-francia rombolás következtében csökkent a román olajtermelés, a Dunán keresztül a korábbinál jelentősebb mennyiségű olajat sikerült Magyarország felé elszállítani.¹⁸ A Vaskapun át átszállított olaj mennyisége ekként alakult – 1916: 60.087 tonna, 1917: 120.499 tonna, 1918: 192.467 tonna.¹⁹ Ebből a mennyiségből az Osztrák–Magyar Monarchia csak 18%-al rendelkezett az 1917. április 1-i konstancai egyezmény²⁰ értelmében. E mennyiség elenyésző volt különösen azt figyelembe véve, hogy a román olajnak csak a 10%-át szállították a Dunán.²¹ Később létrejött a cs. és k. Nyersolajparancsnokság, majd utóda az Osztrák–Magyar Olajsindikátus, s a Monarchia is termelhetett Baicoi környékén olajat. A központi hatalmak viszont minden törekvésük ellenére elvesztették az első világháborút, amelynek következtében az osztrák-magyar és német dunai tartályhajópark 2/3-a idegen kézre került.²² (5. kép)

5. kép – Magyarország és a többi Duna menti ország olajipara 1925-ben. Készítette: Lazányi János

- 18 Románia megszállását követően a KSZV ellenőrzése alatt álló 24 db tankuszály Csernavoda és Báziás között szállított olajat. KRÁMLI M. 2005. 177. p.
- 19 Krámlí M. 2008. 615. p., Krámlí M. 2009. 105. p.
- 20 Az egyezmény a Monarchia számára azért is volt fontos, mert a németek 1917 elején Ausztria-Magyarország kizárásával alakították meg a romániai petróleummezők parancsnokságát (Kommando der rumänischen Erdölfelder, KODÖL). KRÁMLI M. 2005. 175. p.
- 21 A Németország és a Monarchia felé történő dunai olajszállítások viszonylagos alacsony szintjében komoly szerepe volt – a szállítási kapacitás szűkössége mellett – annak, hogy addig amíg Ploieștiből Giurgiuon át Regensburgba 1000 kg-ként 24,30 német Márka volt a fuvardíj, addig a Ploiești–Konstanza–Hamburg útvonalon 1000 kg-ként csak 17,9 Márka, míg a Ploiești–Konstanza–Rotterdam–Frankfurt am Main/Mannheim útirányon 22,40 Márka (1913-as adat). Vagyis nyilvánvaló versenyhátrányt jelentettek az árak a dunai olajszállítás számára a tengeri fuvarozással szemben. Amit még súlyosbított az a tény is, hogy a tengeren jóval nagyobb mennyiségű olajat lehetett szállítani, mint a vízállásfüggő Dunán. E helyzet az árak tekintetében az 1930-as évek végén is fennállt. Lutz, F. 1942. 45. p., Dr. L. 1942. 320. p., Krámlí M. 2009. 63. p.
- 22 PETNEHÁZY Z. 1941. 2. p.

Az első világháborút lezáró Párizs-környéki békék alapvetően átalakították Közép-Európa politikai és gazdasági viszonyait. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchiában működő gazdasági munkamegosztás megszűnt, s az utódállamok a korábbi gazdasági viszonyok fenntartásában nem voltak érdekeltek, mert félték a Monarchia gazdasági, de inkább politikai újjáéledésétől, ezért nemzetgazdaságaik befelé forduló gazdaságpolitikát valósítottak meg. A kialakult helyzet jelentősen befolyásolta a Dunán történő szállításokat is, ami Magyarország számára káros volt, hiszen a magyar gazdaság szerkezetét negatívan befolyásolta, hogy a piacait és nyersanyagait veszített ország jelentős feldolgozóiparral rendelkezett, amit ebben a helyzetben csak részben tudott kihasználni.²³

Az egyre növekvő olajfelhasználás és a politikai tényezők hatására a korszakban a dunai olajszállítások jelentősége megnövekedett. Ennek következtében egyre több helyen lehetett olajat be- és kirakodni a Duna mentén az 1920-as években. Így mód volt erre Sulina,²⁴ Galac (Galați), Braila (Brăila), Cernavoda (Cernavodă), Oltenica, Giurgiu, Turnu-Severin (Szörényvár), Orsova, Ómoldova, Pancsova, Belgrád/Zimony, Újvidék, Baja, Budapest-Csepel, Almásfüzitő, Komárom, Pozsony, Bécs/Praterspitz, Floridsdorf, Korneuburg, Linz, Deggendorf, Regensburg kikötőiben. E kikötővárosok közül több településen az olajszállítás miatt önálló petróleum-kikötők is épültek. (6. kép)

6. kép – A Petróleum-kikötő 1926 körül, a medence déli partján a Steaua Magyar Kőolaj Rt. elosztótelepe látható

A két világháború közötti korszakban a román kőolaj jelentős részét Giurgiu kikötőjéből szállították el. Emiatt a várost egy 180 km-es olajtávvezetékkel²⁵ kötötték össze a ploiesti-i olajvidéken levő Baicoi városával, s a település kikötőjének mindhárom kikötői részében (Ramadan,²⁶ Veriga, Szent György) lehetőség volt a román és külföldi hajók feltöltésére. Giurgiutól keletre, Oltenica város kikötőjében az Astra Romana és a Româno-Americană tárolótelepeinél töltötték a tankhajókat

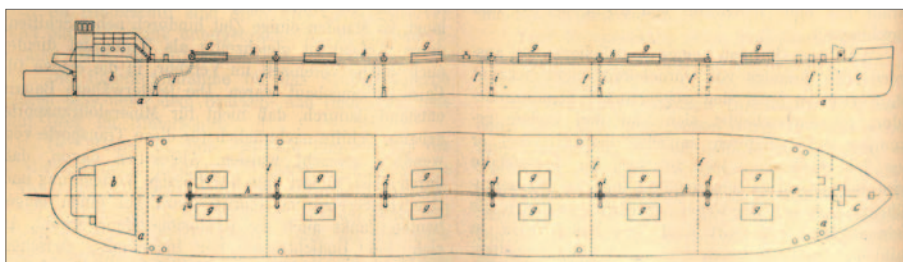
23 Kaposi Z. 1998. 16. p.

24 E kikötőben fejtették át a tengeri tankhajókon a szovjet Novorosszijszk kikötőjéből érkező olajszállítmányokat a dunai tankhajókba és tankszályokba. Ebner, K. 1928. 472. p.

25 Több olajtávvezeték volt Romániában, amelyek az olajmezőket a finomítókkal és a kikötőkkel kötötték össze. Ezek közül az egyik legfontosabb a Baicoi–Ploiesti–Bodzavásár (Buzău)–Konstanca (Constanța) petróleumvezeték volt Campina (Câmpina) felé vezető leágazással. A magyar szállítások miatt legfontosabb két 127 mm-es 25 tonna/óra kapacitású vezeték a Câmpina-Baicoi-Giurgiu petróleum és „fekete árú” távvezeték volt. Ásványolaj 1935. 232. p., MOGIM Arch. Shell 1d. 6t.

26 Ez a kikötői rész volt a legfontosabb, s e részbe még békében is csak korlátozásokkal lehetett bejutni. PETNEHÁZY Z. 1941. 3. p.

és tankuszályokat, míg Brailában a Concordia cégnek volt egy igen jelentős tárolótelepe a helyi kikötőben. Emellett az egykori magyar határvárosban, Orsovánál működött egy kisebb kikötői tártálytelep a hajók feltöltésére.²⁷ Itthon az 1920-as években épített almásfüzitői olajkikötőnek és a csepeli Petróleum-kikötőnek,²⁸ illetve az ott megtelepedett cégeknek (Steaua Magyar Kőolaj Rt., Magyar-Belga Ásványolaj Rt., Magyar-Amerikai Petróleum Rt./Vacuum Oil Company Rt., Shell Kőolaj Rt.) volt fontos szerepe a romániai olaj fogadásában. A Petróleum-kikötőben letelepedett cégek az anya- és/vagy testvérvállalataiktól importáltak műolajat és késztermékeket a hazai piacra.²⁹ Megjegyzendő, hogy az 1920-as évek elején a Vacuum Oil Company Rt. állami engedéllyel szovjet (baku-i) olajat importált, s kevésbé ismert, hogy 1934-ben hazánk 2201,5 tonna kőolajat hozott be az Egyesült Államokból.³⁰ Az 1920–30-as évek során több olajtársaság (amerikai, német, lengyel, osztrák, holland, olasz stb.) késztermékeket importált a magyar piacra.³¹ (7. kép)

7. kép – Egy standard dunai tankuszály rajza a német *Petroleum Zeitschrift* 1928-as évfolyamából

A többi Duna menti országban is voltak jelentősebb petróleum-kikötők ezek közül Bécsben a Praterspitzen levő, a linzi, a deggendorfi és a regensburgi volt a legfontosabb, míg Csehszlovákiában az 1920-as években tervbe vették, hogy Pozsonyban és Komáromban jelentősebb petróleum-kikötőt építenek fel. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy az ország egyre jelentősebb mennyiségben vásárolt olajat Romániából. Míg 1924-ben csak 2000 tonna³² olajat szállítottak keleti

27 Héjas J. 1935. 323., 326–328., 331. pp.

28 A budapesti kereskedelmi kikötő üzemeltetésére és felépítésére létrehozott Budapesti Vámmentes Kikötő Rt. engedélyokiratában a következőképpen szabályozták a petróleum tárolását: 1. a tankhajókból és tartálykocsikból lefejtett petróleum tartályba gyűjtéséért és mérlegeléséért tonnánként 1 aranykoronát lehetett fizettetni, míg a hordókban levő petróleum mérlegeléséért és raktárba rakásáért tonnánként 2 aranykoronát. 2. A tárolási díj tartályokban vagy raktári elhelyezést igénylő hordók esetén tonnánként 0,10 aranykorona/nap volt. 3. Tartályokból tankhajóra, vagy tartálykocsiba való lefejtés méréssel együtt tonnánként 1 aranykorona, míg hordók esetén a rakodás hajókba vagy vasútra tonnánként 2 aranykorona volt. A Petróleum-kikötőből csővezetéken elszállított olaj költségeit nem szabták meg, ugyanis annak a díjszabását külön alkutárgyalással kellett szabályozni. Emellett a petróleumszállító hajók kikötői illetéke a ki- és berakott áruk súlya után tonnánként 0,16 aranykorona volt. Nemzetgyűlési irományok VI. k. 1920. 116, 119–120. pp., MNL OL Z 863 56. d. 9. t.

29 A két világháború közötti időszakban az Astra Romana, a Steaua Romana, a Concordia (Vega), a Româno-Americană, és az Unirea szállított olajat hazánkba. MNL OL Z 519 11. d. 89. t.

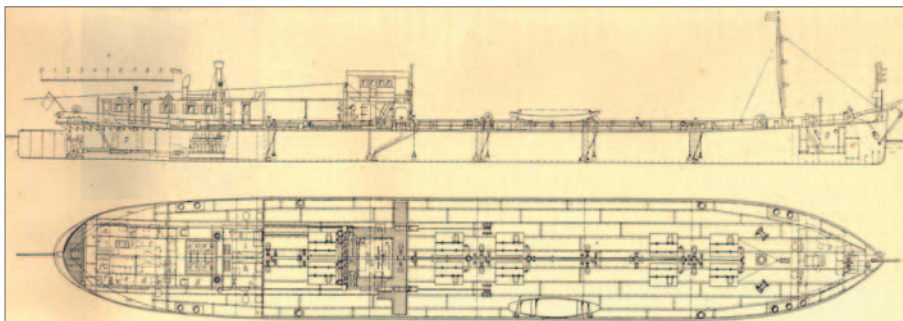
30 Ásványolaj 1936. 43. p.

31 Uo.

32 A csehszlovák olajimport 75%-át Lengyelországból fedezték ekkoriban, s Románia csak 12.000 tonna olajat importált északi szomszédunknak. LUTZ, F. 1942. 47. p.

szomszédunktól a Dunán, addig ez a mennyiség 1928-ig a többszörösére növekedett.³³

Az olajszállítás jelentőségének növekedését mutatja az a tény is, hogy 1924-ben a Continentale Flußschiffahrtsgesellschaft és a Donau-Petroleumgesellschaft fúziójával létrejött a holland COMOS, vagyis az amszterdami (bécsi) székhelyű Continentale Motorschiffahrtsgesellschaft AG, amely kezdettől fogva a román olaj dunai szállítására specializálódott. A társaságnak az egyik legmodernebb hajópark állt rendelkezésére a három régi nagy hajózási társaság, a regensburgi Bajor Lloyd,³⁴ a bécsi Első Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) és a budapesti Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) mellett. E három társaság, valamint a már említett COMOS és a müncheni Délnémet Duna-gőzhajózási Rt. (Süddeutschen Donaudampschiffarths AG) is részt vett az 1926-ban alapított Együttműködő Hajózási Vállalatok csoportjában, amely a román és csehszlovák hajózási vállalatok ellenében jött létre. Az együttműködés célja az volt, hogy a cégek hajóparkjuk közös használatával maximalizálják a forgalmat, és az így keletkező nyereségen megosztozzanak. (8. kép)

8. kép – Az International Inland Waterways Co Ltd. Psyche nevű motoros tankhajójának rajza a német Petroleum Zeitschrift 1928-as évfolyamából

Az olajszállításban is érdekelt hajózási vállalatok jelentős része között 1933-ban létrejött egy új kartell, amelynek tagja lett a COMOS, az Anglo-Danubian Lloyd Ltd., a Societé de Navigation Danubienne, valamint román, jugoszláv és csehszlovák hajózási társaságok.

A korszakban a dunai olajszállításban számos hajózási vállalat volt érdekelt. Ennek megfelelően a Bajor Lloyd 3 db motoros tartályhajóval és 27 db tankuszállyal, a DGT 28 db tankuszállyal, az MFTR 15 db tankuszállyal, a Délnémet Duna-gőzhajózási Rt. 5 db tankuszállyal. Az SHS Hajózási Szindikátus 29 db tankuszállyal, a COMOS 6 db motoros tartályhajóval és 10 db tankuszállyal, az NFR³⁵ 12 db tankuszállyal, az SRD³⁶ 15 db tankuszállyal, az Astra Romana 1 motoros tartályhajóval és 12 db tankuszállyal, az SND³⁷ pedig 10 db tankuszállyal rendelkezett 1927/28-ban. E cégek

33 Csehszlovákia 1926-ban 40.000 tonna, 1928-ban 80.000 tonna olajat importált Romániából, illetve az 1930-as évektől kezdve a Szovjetunióból a Fekete-tengeren és Sulinán keresztül Pozsonyig szovjet olajszállítmányok is érkeztek. LUTZ, F. 1942. 47., 49. pp.

34 Az első világháború utáni időszakban a Bajor Lloyd volt a legtöbb tankhajóval rendelkező hajózási társaság a Dunán, s az 1920-as években a Steaua Romana S.A.-t elvesztő Deutsche Bank is a cég részvényese lett. A társaság a román olajat Deggendorf és Regensburg kikötőibe szállította. HEIDBRINK, I. 2001. 61. p.

35 Navigatiunea Fluviala Romana, Galac

36 Societatea Anonima Romana de Navigatiune pe Dunare, Braila

37 Societé de Navigation Danubienne

teljes olajszállítási kapacitása 128.943 tonna volt,³⁸ és ebből az MFTR 11.456 tonnával részesedett, így az 5. legjelentősebb olajszállítással foglalkozó hajózási társaság volt a Dunán.³⁹ Egy társaságnak a Brailai NAUTICA⁴⁰ olajszállító uszályainak a számáról viszont nincs pontos adatunk, de az 1926-os magyar hajózási évkönyv olajszállítással foglalkozó cégeként jegyezte a vállalatot.⁴¹ Az adatokból jól látszik, hogy a dunai olajszállítás legelterjedtebb szállítási eszköze a tankuszály volt a viszonylag olcsó építési költségek miatt. (9. kép)

9. kép – Az Anglo-Danubian Transport Company Scotland nevű motoros tankhajója

Az olajszállítás a Dunán – rövid múltja ellenére – elég jelentős szerepet vívott ki magának az 1930-as évekre, ugyanis a magyar és balkáni gabona- és élelmiszer-szállítás mögött a legjelentősebb áru volt a folyami fuvarozásban. A román olajból a legnagyobb mennyiséget a Duna menti államok közül Németország és Ausztria vásárolta, majd utánuk nagyjából azonos mennyiséggel jött Magyarország és Csehszlovákia; jóval kevesebb olajat importált a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) és Bulgária.⁴² Hazánk 1935-ben Európában a 7. legnagyobb vásárlója volt a román olajnak.⁴³ Aminek a nyugat-felé történő szállításában is fontos szerepe volt a közlekedés miatt. A román olaj szállításának megnövekedett jelentőségét mutatja, hogy 1927/28-hoz képest a már akkor motoros tankhajókkal és tankuszályokkal rendelkező társaságok mellett több más cég is bekapcsolódott a dunai olajszállításba. Így 1930-ban a Magyar Folyamhajózási Évkönyvben már, mint tankuszály-tulajdonos szerepelt a pozsonyi Csehszlovák Dunahajózási Rt. (Československá plavba dunajská) és a román Serviciul Hidraulic két-két darab tankuszállyal. Míg több társaság, köztük a Délnémet Duna-gőzhajózási Rt., a Bajor Lloyd, a COMOS, az SRD és a francia SND is növelte tankhajóinak és tankuszályainak a számát.⁴⁴ Ebből is látszik, hogy a kőolajszállítás fejlesztésekre ösztönözte a hajózási vállalatokat. Ennek volt az eredménye az, hogy a korszakban az olajszállító motoros tankhajó is egyre nagyobb teret hódított magának a dunai petróleumszállításban. E hajótípus elterjedésében fontos szerepe volt a linzi és regensburgi hajógyáraknak, ahol az 1920-as évek közepe óta épültek egyre nagyobb számban motoros tankhajók, átlagosan 650 tonnás szállítási kapacitással, kb. 500 LE-s motorokkal felszerelve. Ennek az újfajta, a korábbi évtizedekben nem alkalmazott hajótípusnak a megjelenésében szerepet játszott, hogy a Kazán-szoros és a Vaskapu térségének nehezen hajózható szakaszán könnyebben jöttek fel a motoros hajók, másrészt, szemben a gőzhajókkal és a motoros vontatóhajókkal, a motoros tankhajók olajat is tudtak szállítani. (10. kép)

Magyarországon a dunai motoros tankhajótípus első példánya a Ganz és Társa újpesti hajógyárában épült, 1934. március 3-án vízre bocsátott Danube Shell II. nevű motoros tank- és vontatóhajó volt. A hajó a Royal Dutch Shell érdekkörébe tartozó, londoni székhelyű International Inland

38 A Lloyd's Register adatai alapján a világ tankhajóállománya 1927/28-ban 5.915.677 tonna volt. Petroleum 1936a. 12. p.

39 HEIDBRINK, I. 2001. 61. p., EBNER, K. 1928. 476. p.

40 „NAUTICA” Societate Anonima Romana de Navigatie

41 L. Magyar hajós-naptár. 1926. 221–227. pp.

42 A Duna menti államok közül 1924-ben Németország 40.000 t, Magyarország 38.700 t, Ausztria 37.200, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 33.300 t, Csehszlovákia pedig 2000 t olajat importált Romániából. LUTZ, F. 1942. 46. p., Petroleum 1936b. 15. p.

43 Petroleum 1936b. 15. p.

44 Magyar hajósnaptár. 1930. 202–218. pp.

Waterways Co. Ltd. megrendelésére készült, s Londonban lajstromozták, emiatt angol lobogó alatt közlekedett, a romániai Giurgiu, valamint a csepeli és bécsi (floridsdorfi) Shell-finomítók között.⁴⁵

10. kép – A Petróleum-kikötői medence, a Shell pontonjánál a román Astra Romana testvérvállalat tankuszálya, az *Olténia* horgonyzott le. A kikötő mellett a vízderítő és a víz szivattyúház, a háttérben a Vacuum Oil Company Rt. és a Shell telepe, 1930. Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum (Fotó: Bánó Ernő)

A Danube Shell II. építésénél a Ganz és Társa cég figyelembe vette a British Lloyd's Register of Shipping előírásait és a Shell hajózási szakértőinek, vagyis a Nederlandsch-Indische Tankstoomboot Maatschappij cégnek a javaslatait. A hajó minőségét jelzi, hogy a brit Lloyd a legmagasabb minőségi osztályába sorolta be, annak köszönhetően, hogy a Ganz mérnökei a lehető legtartósabb anyagokból építették meg hajógyárukban a tankert.

A Danube Shell II. két hajócsavarját 1200 lóerős dízel-motorok hajtották, s a teljesen megrakott 1100 tonna vízkiszorítású, 77,15 méter hosszú és 10 méter széles, 500 tonna hasznos rakományt szállítani képes hajó óránként 17,5 km/h sebességgel tudott haladni. Ezen felül további 6 db, egyenként 600 tonna rakománnyal megrakott uszályt tudott még vontatni 9,25 km/h sebességgel, vagyis összesen 4100 tonnányi olajat, illetve olajszármazékot tudott a Dunán célállomásaiba eljuttatni.⁴⁶ (11. kép)

A hajón az olaj szállítását nem külön beépített tartályokkal, hanem a hajótest 8 db rakodótankjának felhasználásával oldották meg, és két, egyenként 60 m³/óra teljesítményű szivattyúval fejtették le az olajat, illetve töltötték fel a hajó tartályait. A fokozott tűzveszélyesség miatt a tankrekeszek felett gázgyűjtőket helyeztek el, hogy a felgyülemlett benzingázokat kiengedhessék. A hajót 15 főnyi személyzet üzemeltette, akiknek a hátsó fedélzeti felépítményeknél alakítottak ki kabinokat és egyéb helyiségeket. E tankhajó 1935 májusától kapcsolódott be a Dunán az olajtermékek szállításába.

11. kép – A *Danube Shell II.* tartályhajó a Petróleum-kikötőben, a háttérben a Magyar-Belga Ásványolaj Rt. elosztótelepe. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, ltsz: 88-309.

⁴⁵ A Danube Shell II. tankhajóra vonatkozóan l. GK 1934. 48–53. pp.

⁴⁶ Uo. 51. p.

A motoros tankhajók mellett az 1930-as évekre megjelentek az 500–1000 tonnás szállítási kapacitású tankuszályok,⁴⁷ majd az évtized végére az 1000 tonnánál is nagyobbak.⁴⁸ E fejlesztésekkel párhuzamosan a folyón 1934-re tovább növekedett a motoros tartályhajók és tankuszályok száma. Az Együttműködő Hajózási Vállalatok csoportjába tartozó MFTR-nek akkoriban 16 db, a DGT-nek 30 db, a Bajor Lloydnak 29 db, míg a COMOS-nak 19 db tankuszálya volt. Emellett a Délnémet Duna-gőzhajózási Rt. 5 db, a COMOS 6 db motoros tankhajóval rendelkezett a Bajor Lloyd tankhajói mellett.⁴⁹ Még ez a mennyiség is növekedett és 1936-ra a holland COMOS rendelkezett az egyik legmodernebb és legnagyobb flottával. A cégnek abban az időben 6 db motoros tankhajója és 22 db olajszállító uszálya volt, több mint 20 ezer tonnás szállítási kapacitással.⁵⁰ A dunai olajszállításban 1939-ben 24 db motoros tankhajó vett részt mintegy 15.450 tonna kapacitással hat hajózási társaság⁵¹ tulajdonában. Ennél jóval jelentősebb volt a tankuszályok száma és tulajdonosi köre, ugyanis 1939-ben 281 db uszály 191.670 tonna tárolókapacitással⁵² szállított olajtermékeket a folyón. Vagyis a világháború kitörésének évében több nyugat-európai (brit, francia, belga, holland, svájci) cég mellett számos kisebb német⁵³ és közép-európai (csehszlovák/szlovák, jugoszláv, román, magyar és bolgár) hajózási vállalat volt érdekelt a dunai olajszállításban, s az e cégek által felügyelt teljes szállítási kapacitás 207.120 tonna⁵⁴ volt.⁵⁵ Ez az adat akkor válik érdekessé, ha figyelembe vesszük, hogy pl. a Giurgiu-Regensburg útvonalat a hajók átlagosan hat alkalommal tették meg évente (bár papíron elvileg többször is meg lehetett tenni az útvonalat, mint azt később látni fogjuk), s így nagyjából 1,2 millió tonna olaj leszállítására lettek volna képesek, szemben az 1938-as adatok alapján Giurgiuból és a többi Duna parti román kikötőből elszállított 968.000 tonnával.⁵⁶

47 A két világháború közötti időszakban egy dunai tankuszály átlagosan 700–1000 tonna olaj befogadására volt képes. Ez 70–100 db 10 tonnás vasúti tartálykocsi szállítási kapacitásának felelt meg. Az olajjal érintkező részen duplasoros szegecseléssel épített hosszirányban 8–16, míg keresztirányban 4–8 egymástól független rekeszre osztották a hajóteret. Ennek oka az volt, hogy biztosítsák a hajó stabilitását, mert abban az esetben, ha az olaj egy térben szabadon mozoghatott volna akkor az a hajóra veszélyes lett volna a borulás lehetősége végett. Emellett sérülés esetén a hajótestbe betörő vizet el tudták határolni a hajó többi részétől. A tankuszályok rekeszeit felülről tűzbiztosan zárták és szellőztetőket láttak el, hogy az olaj és a felette levő levegő közt bekövetkező térfogatváltozást ki lehessen egyenlíteni a lélekző csöveken. A biztonság miatt a tankuszályok elején és végén vízgátakat építettek be az esetlegesen keletkező tüzek és a gázok okozta veszély végett. PETNEHÁZY Z. 1941. 3. p.

48 A Rajnán, a Dunán használnál jóval nagyobb 3000 tonnás teherbírású hajók jelentek meg az 1920-as évek második felétől kezdve. E tankhajóflotta két fontos tagja volt a TS Bavaria (3038 t) és a TS Germania (3292 t). HEIDBRINK, I. 2001. 60. p.

49 Az Együttműködő Hajózási Vállalatok. 1934. 312–316. pp.

50 MOLNÁR Gy. 1983. 606. p.

51 Bajor Lloyd, Deutsch-Rumänische Motortankschiffahrts Gesellschaft (1939-től Josef Wallner Bayerische Schiffahrts- und Hafenbetriebs GmbH, Deggendorf), COMOS, Csehszlovák Dunahajózási Társaság (CS.D.P.)/Szlovák Dunahajózási Rt. (S.D.P.), International Inland Waterways Co. Ltd., Anglo-Danubian Transport Co. Ltd. MOLNÁR G. 1985. 507. p., és Rainer Ehm (Donau-Schiffahrt-Museum, Regensburg) közlése nyomán.

52 A szakirodalmi adatokhoz képest eltérést mutat a motoros tankhajók és tankuszályok száma Rainer Ehm közlése alapján. Eszerint 1939-ben 22 db motoros tankhajó (13.724 tonna kapacitással) és 333 db tankuszály (212.246 tonna kapacitással) vett részt a dunai olajszállításban. Az adatokban való eltérés oka egyelőre ismeretlen. Ezért ennek feltárása további kutatást igényel. Rainer Ehm kurátor (Donau-Schiffahrt-Museum, Regensburg) közlése alapján.

53 A németeknek 1942-ben 128 db „tartályhajója” volt. BORON L. 1942. 7. p.

54 1937-ben a világ tankhajóinak szállítási kapacitása 9.957.146 tonna volt a Lloyds Register of Shipping adatai alapján. ÁSVÁNYOLAJ 1937. 140. p.

55 MOLNÁR Gy. 1985. 507. p.

56 DR. L. 1942. 321. p.

A Dunának a román olajexportban betöltött szerepét jobban megvilágítja az a tény, hogy a második világháborúig a romániai olajkivitel több mint 80%-át Konstanca (Constanța) kikötőjéből⁵⁹ juttatták el Nyugat-Európába (pl. Anglia, Dánia, Olaszország, Franciaország, Belgium, Hollandia),⁶⁰ míg a háború kitörését követően vasúton⁶¹ és a Dunán – döntően Giurgiu kikötőjéből – szállították exportra az összes olajat, elsősorban Németországba. 1939-ig a Dunán szállított olaj 70%-át Románia szomszédainál (Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország) értékesítették, s csak egy 30%-os rész ment Németországba.⁶² Így nem véletlen, hogy az olajszállításban érdekelt hajózási társaságok jelentős része a háború kitörését követő években német ellenőrzés alá került. Ezt a háború kezdetén megpróbálták megakadályozni,⁶³ de az 1930-as évek óta egyre erősödő közép-európai német expanziót⁶⁴ nem gátolhatták meg. Viszont a háború kitörése után, 1939/40-ben gazdasági eszközökkel is megpróbálták harcolni térségünkben a németek ellen. A brit kormányzat a háború kezdetén nem fogadta el Louis Maxime Weygand francia tábornok tervét, hogy katonai nyomást gyakoroljanak a balkáni országokra. Ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a nyersanyagok preventív felvásárlásával gátolni lehet a németeket.⁶⁵ A kőolaj fontosságára való tekintettel a Chamberlain-kormány 1939 októberében Lord Hankey vezetésével létrehozta az „olaj Németországba jutását megakadályozó bizottságot” (Committee on Preventing Oil from reaching Germany), mert úgy vélték, hogy a német hadiipar gyenge pontja a svéd vasérc és a román nyersolaj. A preventív nyersanyag-felvásárlás viszonylag gyorsan kudarcot vallott, s 1939 decemberében Virgil Tilea londoni román követ közölte a brit kormánnyal, hogy országa a jövőben „csak” 1,9 millió tonna kőolajat enged exportálni Franciaországba és Nagy-Britanniába, mivel a Németországgal megkötött 1939. tavaszi kereskedelmi megállapodásban már rögzítették, hogy a román termelés negyedét a berlini

59 Az 1930-as évek közepén Konstanca kikötőjéből a tengeren a teljes román olajexport 83,41%-át szállították el, míg Giurgiu kikötőjéből a Dunán 13,27%-ot, az egyéb kisebb kikötőkből és vasúti állomásokról 3,32%-ot. *Petroleum* 1936b. 14. p.

60 Abban, hogy a román olajexport nagy részét Konstancából szállították el komoly szerepe volt a pénzügyi szempontoknak is. 1938-ban a Giurgiu-Regensburg útvonalon a folyami szállítás mázsánkénti ára benzín és kenőolaj esetén 3,03 RM (birodalmi марка), gázolajnál pedig 2,84 RM volt. Ugyanezen termékek esetén a Konstanca-Rotterdam és Konstanca-Hamburg útvonalon egységesen 1,02 RM volt a szállítási költség. Utóbbi útvonalak esetén a költségekre még ráakodott a Rotterdam-Mannheim közti rajnai szállítás mázsánkénti 0,47 RM és a Hamburg-Drezda közti elbai szállítás 0,92 RM-es költsége. Továbbá mindhárom útvonal esetén a Ploiești-ből történő szállítás költségei (vasút vagy távvezeték). *DR. L.* 1942. 320. p.

61 A Romániából Németországba történő vasúti szállítás fő útvonalai: Déli útvonal: Bukarest–Brassó–Nagyvárad–Budapest–Berlin (Budapestről Bécs felé is volt lehetőség a szállításra), Középső útvonal: Bukarest–Brassó–Nagyvárad–Kassa–Csaca–Teschen–Oderberg–Breslau (Boroszló), Északi útvonal: Bukarest–Csernovitz–Lemberg–Krakkó–Beuthen–Boroszló OK 1941. 67. p.

62 BORON L. 1942. 7. p.

63 A román kormányzat már 1938-ban ajánlatot kapott egy brit befektetői csoporttól arra vonatkozóan, hogy 13 db összesen 300.000 tonna kapacitású tankert építenek Románia számára azért, hogy azokon a hajókon szállítsák a romániai olajtermelés után a román kormánynak járó állami petróleum-részesedést. A befektetői csoport a hajók tulajdonjogát 12 év után átadta volna a román államnak, de addig is 1%-al részesedtek volna a románok a hajók üzemeltetésének hasznából. E mellett a britek vállalták, hogy devizabevételeik 25%-át a Román Nemzeti Bankban helyezték volna el. ÁSVÁNYOLAJ 1938. 29. p.

64 A németek már 1935 őszén felvetették a Schacht gazdasági miniszter és Gömbös Gyula miniszterelnök közötti berlini tárgyalásokon a német–magyar együttműködés lehetőségét a dunai hajózáásban. Gömbös akkor elvi akadályát ennek a tervnek a magyar dunai hajózás nehéz gazdasági helyzete miatt nem látta. WILHELMSTRASSE 1968. 112. p.

65 Magyarország Németország oldalán állt a briteknek a németek elleni gazdasági háborújában, saját gazdasági érdekei miatt is. Erre vonatkozóan l. WILHELMSTRASSE 1968. 482–483. pp.

kormány fogja megvásárolni. E kvótát decemberben havi 130 ezer tonnára emelték fel. Megjegyzendő, hogy az 1936-os 8.704.000 tonnás termelési szintről a román olajkitermelés 1938-ra 6.617.000 majd 1940-re már 5.810.000 tonnára mérséklődött, s keleti szomszédunk 1939 augusztusának végéig 3.165.143 tonna olajat exportált.⁶⁶ (13. kép)

13. kép – A londoni Anglo Danubian Transport Co. Ltd. *Walter Scott* nevű tankuszálya a Petróleum-kikötőben, a háttérben a Shell Kőolaj Rt. elosztótelepe, 1938. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, ltsz: 40.2010.3.18. (fotó: Hipp János)

A megnövekedett német felvásárlásban komoly szerepe volt, hogy a háború kitörése után az angol–francia flotta meggátolta a tengerentúli olajszállítást Németországba. A britek a preventív felvásárlás kudarca ellenére továbbra is megpróbálták megakadályozni a román olaj Németországba juttatását. Viszont ekkor már nem az olajat, hanem a szállítóeszközöket igyekeztek megszerezni. Ugyanis az olajszállító kapacitás 27,96%-a ekkor német; 16,11%-a angol, francia; 55,93%-a pedig magyar, szlovák, holland, jugoszláv, bolgár és román⁶⁷ ellenőrzés alatt állt. Ezért mind a németek, mind a britek számára kulcskérdés volt, ki szerzi meg a semleges államok olajszállító kapacitása feletti ellenőrzést.

A brit háborús kabinet 1939. szeptember 15-én úgy döntött, hogy amennyi uszályt és hajót csak tudnak, bérbe vesznek vagy megvesznek, hogy így is csökkentse a német ellenőrzés alá kerülő hajók számát. Míg azt még korábban, 1939 márciusában eldöntötte Colin Gubbins, Lord Halifax (az SIS⁶⁸ főnöke) és Laurence Grand (a Section D⁶⁹ főnöke), hogy kivonják a brit érdekeltségbe tartozó hajókat a Dunáról. A britek 1939 végére 148 hajót és uszályt béreltek, míg 1940 júniusában megkezdték hajóik kivonását, s ennek keretében összesen 75 db vízi járművet juttattak el Isztambulig, de ott a török hatóságok – 3 kivételével – lefoglalták azokat és így az eredeti tervekthől eltérően végül csak 2 hajó jutott el Szuezebe, egy pedig az SOE isztambuli részlegénél maradt. Ezen akciónak Eric Berthoud, a bukaresti brit követség olajszakértője szerint komoly szerepe volt abban, hogy a németek 1939/40-ben nem használták ki a romániai olajra vonatkozó importkvótájukat.⁷⁰ A britek a

66 BKL 1940. 13. p., ADÁMY B. – NÉMETH A. 1968. 159. p., TURYN, I. K. 1939. 327. p., MOGIM Arch. Csiky 17. d. Románia dosszié

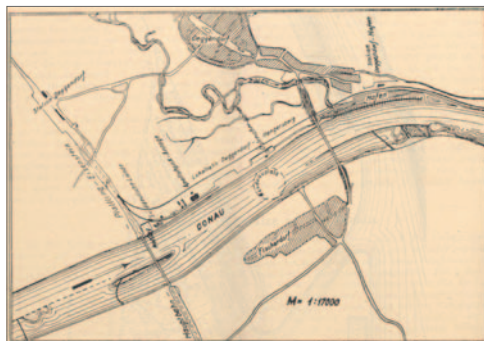
67 1939-ben jött létre az olasz Societa Italiana di Navigazione Danubiana nevű cég, amely a beszűkült tengeri szállítások miatt a Dunát is felhasználva szállított olajat Olaszországba eleinte 2 vontatója és 4 db tankuszálya segítségével majd a cégnek az 1940–43 közötti időszakban 10 db saját és 24 db bérelt tankuszálya volt). A hajók rakományát a csepeli Petróleum-kikötőben vasúti tartálykocsikba fejtették át a Shell segítségével, és így juttatták el Olaszországba. Hasonló módon szállítottak ebben az időszakban Svájcba is olajat Romániából. A csepeli kikötőben való átrakodás szervezését a M. Kir. Nemzeti és Szabadkikötő végezte. MOLNÁR Gy. 1985. 506. p., MEDLICOTT, W. N. 1952. 255. p., MNL OL Z 520 1.d. 1.t., és Rainer Ehm (Donau-Schiffahrt-Museum, Regensburg) közlése nyomán.

68 Secret Intelligence Service

69 A Hadügyminisztérium M.I./R. nevű titkosszolgálat, 1938-ban hozták létre a kontinens irreguláris hadviselésének elősegítésére. MOLNÁR Gy. 1985. 500. p.

70 A németek a britek által a Dunáról kimenekített tankhajók és tankuszályok pótlására 15 tankuszályt átszállítottak az Elbáról (Drezda) a Dunára (Ingolstadt), s 1941–42 során több társaság számos tankuszályt építtetett. Pl.: Bayerische Lloyd (39 db), DGT (kb. 50 db), Wallner-féle hajózási társaság (24 db), COMOS (30 db), továbbá a Wallner cég 1 motoros tankhajót is építtetett. Rainer Ehm kurátor (Donau-Schiffahrt-Museum, Regensburg) közlése alapján.

háború elején nemcsak a hajók kimenekítésével próbálták meggátolni a Németországba irányuló román olajexportot, hanem a Duna mesterséges (robbantásokkal és hajók elsüllyesztésével történő) elzárásával is. Azonban az a terv, hogy a Vaskapu⁷¹ és a Kazán-szoros térségét hajózhatatlanná tegyék, kudarcot vallott, s 1940 nyarától évekig minden veszély nélkül tudtak a németek olajat szállítani finomítóikba Romániából. Sőt, még az 1937-ben feltárt budafapusztai olajmezőn termelt olaj egy részére is kaptak a németek a magyar kormány részéről szállítási ígéretet 1940 nyarán,⁷² annak ellenére, hogy hazánk is kénytelen volt ekkor még olajszükségletének egy részét importálni. (14. kép)

14. kép – A deggendorfi kikötő a pozsonyi Apolló Kőolajfinomítógyár Rt. elosztótelepével

A dunai olajszállításokat 1943-ig nem fenyegette komoly veszély, de ahogy a szövetségesek stratégiai légierijének a hatósugara elérte Közép-Európát, fennállt a veszélye annak, hogy az angol-szászok a dunai hajóforgalmat is megpróbálják majd akadályozni. Ez a németek és szövetségeseik számára nemcsak a román olaj, hanem a gabona/élelmiszer, az egyéb áruk és az utánpótlás (a Dél-Ukrajna, az E és az F Hadseregcsoportok részére történő) szállítása miatt is rendkívül fontos volt. A szövetségesek közötti megegyezés értelmében a brit királyi légierő (RAF) 205. bombázócsoportja fő feladatául a Duna elaknásítását szabták a Gardening (kertészkedés) hadművelet keretében. Ezt a köteleket 1941. október 23-án hozták létre. A bombázócsoporthoz 7 bombázóezrede⁷³ volt, amelyekben 180-200 db nehézbombázót használtak a bevetések során.

A Gardening-hadművelet kezdete az 1944. április 8-ról 9-re virradó éjszaka volt, amikor a 37. és 178. századok 19 db Vickers Wellington és 3 db B-24 Liberator típusú gépei 40 db 1000 fontos Mark. V. és Mark VII. típusú akusztikus aknát telepítettek a Duna Buziás és Belgrád közötti szakaszára.⁷⁴ Ezt követően a szövetségesek kihasználva, hogy gyenge az aknásítással szembeni

71 Owen St. Clair O'Malley budapesti brit követ 1940. április 22-én közölte gróf Teleki Pál miniszterelnökkel, hogy Nagy-Britannia hadihajókat küld a térségbe, ha Németország részt vesz a Vaskapu ellenőrzésében. Az eset érdekessége, hogy a britek úgy tudták, a németek kérték Magyarországot a szigorúbb folyamrendőri feladatok elvégzésére, amit Teleki cáfolt O'Malley követnek találkozójukon; ezzel szemben hazánk kérte Németországot – hasztalanul –, hogy térjen vissza a Nemzetközi Duna Bizottságba, amelynek munkájában akkoriban Magyarország mellett Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Nagy-Britannia és Franciaország vett részt. WILHELMSTRASSE 1968. 480–481. pp.

72 Nickl Alfréd a Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztályának a vezetője az 1940. május 22-i berlini látogatásán tett a magyar kormány nevében ígéretet 11.200 tonna kőolaj leszállítására a németeknek. WILHELMSTRASSE 1968. 492. p.

73 A brit királyi légierő 205. bombázócsoportja a következő egységekből állt: 231. Bomber Wing (37., 70. század); 236. BW (40., 104. század); 240. BW (178., 614. század); 330. BW (140., 150. század); 344. BW (148., 1578. század), valamint a dél-afrikai légierő (SAAF – South African Air Force) 31., 34., 614. és 1586. századaiból, továbbá a légierő két lengyel századából (138., és 170.). A 205. bombázócsoporthoz tartozó századai közül a 37., 40., 70., 104., 140., 150. Vickers Wellington, a 138., 148., 170., 614. (SAAF), 1586., 1578. Handley Page Halifax, míg a 31., 34., 178., 614. (RAF) századok B-24D Liberator típusú bombázókkal voltak felszerelve. A 205. bombázócsoporthoz tartozó gépek száma 180–200 db között mozgott. Magyarország a második világháborúban. 1997. 54. p., a 205. bombázócsoporthoz tartozó egységekre vonatkozóan l. GRANFIELD, A. 2011.

74 GRANFIELD, A. 2011. 254. p.

légvédelem, április 15-ig (12/13-án, s 14/15-én) újabb 137 aknát telepítettek a folyóba. (15. kép)

Az aknazár felszámolására a németek, Paul Ekl felügyelő vezetésével, áprilisban Budapesten felállították a Dunai Aknakereső Szolgálatot (Minenräumdienst Donau), amelynek az egységei Linz és Bécs (Minenräumgruppe Obere Donau), Budapest és Pancsova (Minenräumgruppe Mittlere Donau), valamint Rusze (Minenräumgruppe Untere Donau) székhellyel működtek. A hatékony munkát segítették az Együttműködő Hajózási Vállalatok csoportjába tartozó hajózási társaságok hajói és kikötői is.

A védekezés hatékonyságának növelésére hazánkban Visegrádnál, Felsőgödnél és Újvidéknél légvédelmi ágyúk fedezetében léggömbgátat létesítettek, majd – kissé megkésve – 1944 októberében létrehozták a 131. és 132. légvédelmi tüzérosztályt 40-40 db 36M típusú, 40 mm-es gépágyúval felszerelve, valamint bevonták a brit gépek elleni védekezésbe a német éjszakai vadászokat, s akna-robbantásra az aknaszedő hajók mellett bevetették a Junkers Ju-52 (Mausi) típusú akna-robbantó repülőgépeket is.⁷⁵ Igaz, ezekből több is lezuhant a Dunába telepített aknák felrobbantása során keletkező vízoszlop miatt.

A britek májusban négy alkalommal (16/17., 28/29., 29/30., 30/31.) hajtottak végre jelentősebb éjjeli aknásítást, amikor is mintegy 364 db aknát dobtak le a Dunára, s a Vaskapu térségét is elkezdték aknásítani. Emellett több alkalommal történt kisebb mértékű aknásítás.⁷⁶ Ez nyilván összefüggött azzal, hogy a brit bombázók nem koncentráltan egy-egy helyszínen dobták le az aknákat, hanem szétszórva. Jelentős aknásítás történt május 31-ről június 1-re virradó éjszaka, amikor 42 db Wellington és Liberator Szalánkemén és Stari Banovic között 129 aknát telepített.⁷⁷ A Gardening-hadművelet legnagyobb támadására másnap éjjel (június 1–2.) került sor ekkor 70 db Liberator és 57 db Wellington indult a Duna felé, hogy megszabaduljon 96 db 1000 fontos és 96 db 1500 fontos rakományától.⁷⁸

Az aknásításnak meg is lett az eredménye: áprilistól kezdve több alkalommal szünetelt hosszabb-rövidebb ideig a forgalom a Duna egyes szakaszain, s több hajó is áldozatul esett a ledobott aknáknak. Így – elsősorban az olajszállító hajókra koncentrálna – megállapíthatjuk, hogy míg áprilisban egy tankuszály süllyedt el, addig májusban több is áldozatul esett az aknáknak. Többek között felrobbant a DGT egyik tartályhajója, elsüllyedt a Karakal, a Comos 48. és a B.L. 53., míg megsérült a P.N. II. és még egy másik tankuszály is.⁷⁹

Annak ellenére, hogy már 1944 áprilisában több hajót Bécsbe küldtek demagnetizálásra, ez az eljárás nem tudta megoldani a problémákat, ugyanis a britek elsősorban nem mágneses,⁸⁰ hanem akusztikus aknákat használtak. Különösen kedvelt akna volt ekkoriban a Dunán az 1000 fontos

75 1944. május 28-án 4 db Mausi Bar-szigetnél 2, míg 29-én reggel 1 db Mausi Dunaszekcsőnél 1 aknát robbantott fel. HL KSzV 3. d. 6330./Kszv. hdm. 1944. V. 30.; Hj. 1944. V. 29.

76 1944. május 4-én Paks-Kalocsa, Óbudai Dunaág (e napon aknásították először a Duna magyarországi szakaszát); május 5-én a Duna 1143–1146 folyamkilométerénél, május 6-án Harta-Ordas, Derecskei pusztá-Kisapostag, Dunaszekcső térségében dobtak le aknákat. HL KSzV 3. d. 4993./Kszv. hdm. 1944. V. 6., Hj. 1944. V. 5.; 5049./Kszv. hdm. 1944. V. 7., Hj. 1944. V. 6.; 5103./Kszv. hdm. 1944. V. 8., Hj. 1944. V. 7., Pataky I. – Rozsos L. – Sárhidai Gy. 1992. 10. p.

77 GRANFIELD, A. 2011. 268. p.

78 CARL Call number: N3024.5 R.A.F. Mediterranean review, No. 9, October to December 1944.

79 Erre vonatkozóan l. HL KSzV 3. d. KSzV naplója 1944. május (2694–2867. pp.).

80 A működése hasonló a tengeren használt mágneses aknához, de annyiban eltér, hogy az akna mágneses rácsára ható mágneses tér a közeledő hajó hatására megváltozik, s az akna nem emelkedni kezd a ballasztvíz kiengedése miatt, hanem rögtön a gyújtóberendezés aktiválódik, így az akna még a folyómeder alján robban, s így süllyeszti el a hajót. KTH 1944. 6. p.

1. táblázat

A dunai tankhajó flotta 1914-ben az Oel und Kohle szaklap adatai alapján		
Tulajdonos	Tankuszályok (db)	Szállítási kapacitás (t)
Navigatiunea Fluviale Romana (NFR)	12 ⁸⁵	3600
Deutsch-Amerikanische Petroleum Gesellschaft (DAPG)	2	1300
Astra Romana	5	3250
Bayerischer Lloyd Schiffahrts GmbH (BL)	9 ⁸⁶	5750
Apolló Kőolajfinomítógyár Rt.	3	1240
Orsovai Ásványolajfinomítógyár Rt.	2	1400
Orosz Fekete-tengeri és Dunagőzhajózási Társaság	5	nincs adat
Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT)	3 ⁸⁷	
Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR)	2 ⁸⁸	
Összesen:	43	15340

Forrás: F. Lutz: Die Entwicklung der Donau-tankschiffahrt. In.: Oel und Kohle 38. Jahrgang, Nr. 2. 8. Januar 1942. 45. p.

2. táblázat

Nyersolaj, benzin, petroleumszállítás a Dunán (t)								
Év	Hegymenet (Jugoszlávia felől Ausztria/Németország felé)				Völgyemenet (Ausztria/Németország felől Jugoszlávia felé)			
	Kilépő	Belépő	Átmenő	Összes	Kilépő	Belépő	Átmenő	Összes
1931	700	131.700	344.000	476.400	800	300	300	1.400
1932	3.100	115.100	369.600	487.800	1.300	800	900	3.000
1933	2.200	104.900	430.800	537.900	200	100	100	400
1934	100	155.400	475.500	631.000	900	100	600	1.600
1935	100	122.700	506.300	629.100	200	400	2.400	3.000
1936	0	205.900	614.700	820.600	600	1.600	1.400	3.600
1937	600	220.200	424.100	644.900	500	200	1.300	2.000
1938	200	168.300	498.600	667.100	1.500	200	1.700	3.400
1939	700	147.900	752.900	901.500	2.700	1.300	1.100	5.100

Forrás: Stat. Évk. 1932. 180. p.; Stat. Évk. 1933. 188. p.; Stat. Évk. 1934. 202. p.; Stat. Évk. 1935. 203. p.; Stat. Évk. 1936. 213. p.; Stat. Évk. 1937. 196. p.; Stat. Évk. 1938. 204. p.; Stat. Évk. 1939. 199. p.; Stat. Évk. 1940. 135. p.

85 Ebből 3 db tankuszály építés alatt állt 2100 tonna összesített szállítási kapacitással.

86 Ebből 2 db motoros tankhajó, továbbá 3 tankuszály építés alatt állt 1200 tonna összesített szállítási kapacitással.

87 A cég hajói építés alatt álltak. A várható összesített szállítási kapacitás 1800 tonna volt.

88 A hajók építés alatt álltak. A várható összesített szállítási kapacitás 1200 tonna volt.

3. táblázat

Folyami motoros tankhajók a Dunán 1939-ben a Magyar Folyamhajózási Évkönyv adatai alapján					
A hajó neve	Tulajdonosa	Maximális teherbírás (t)	Hajótest adatai (m)		
			hossz	szélesség	merülés
<i>King Georg</i>	Anglo Danubian Transport Co. Ltd.	650	67	9	1,90
<i>Lord Byron</i>	Anglo Danubian Transport Co. Ltd.	650	68	9	1,90
<i>Scotland</i>	Anglo Danubian Transport Co. Ltd.	650	68	6	1,90
<i>Adolf von Bayer</i>	Bayerischer Lloyd Schiffahrts AG	610	70	9	1,97
<i>Bayreuth</i>	Bayerischer Lloyd Schiffahrts AG	725	67	8,16	2,43
<i>Diesel</i>	Bayerischer Lloyd Schiffahrts AG	647	71	9	2,20
<i>Helvetia</i>	Bayerischer Lloyd Schiffahrts AG	675	67	8,10	2,43
<i>Siemens</i>	Bayerischer Lloyd Schiffahrts AG	687	71	9	2,24
<i>Clarice</i> ⁸⁹	Continental Motorschiffahrts AG ⁹⁰	550	63	8,25	2,40
<i>DPM I.</i> ⁹¹	Continental Motorschiffahrts AG	740	63	8,65	2,60
<i>DPM II.</i> ⁹²	Continental Motorschiffahrts AG	740	63	8,65	2,60
<i>DPM III.</i> ⁹³	Continental Motorschiffahrts AG	740	63	8,65	2,60
<i>DPM IV.</i> ⁹⁴	Continental Motorschiffahrts AG	700	63	8,65	2,60
<i>Nimród</i> ⁹⁵	Continental Motorschiffahrts AG	620	58	8	2,40
<i>Stur</i>	Československá plavba dunajská	500	73	9	1,83
<i>Stefan Moyzes</i>	Československá plavba dunajská	500	73	9	1,83
<i>Vajansky</i>	Československá plavba dunajská	500	73	9	1,83
<i>Creditul Minier</i> ⁹⁶	Josef Wallner Bayerische Schiffahrts- und Hafenbetriebs GmbH ⁹⁷	700	67	9	1,90
<i>Deggendorf</i>	Josef Wallner Bayerische Schiffahrts- und Hafenbetriebs GmbH	700	68	9,20	1,90
<i>Josef Wallner</i>	Josef Wallner Bayerische Schiffahrts- und Hafenbetriebs GmbH	700	67	9	1,90
<i>Danube Shell I.</i>	International Inland Waterways Co. Ltd.	740	67	9,40	1,95
<i>Danube Shell II.</i>	International Inland Waterways Co. Ltd.	500	77,15	10	1,90

Forrás: Tankjárművek jegyzéke 1939. 178. p., továbbá Rainer Ehm kurátor (Donau-Schiffahrt-Museum, Regensburg) közlése alapján.

89 A hajó neve 1940-től MT V lett.

90 1940-től a társaság központja Bécsbe került, és a hajóik német zászló alatt közlekedtek.

91 A hajó neve 1940-től MT I lett.

92 A hajó neve 1940-től MT II lett.

93 A hajó neve 1940-től MT III lett.

94 A hajó neve 1940-től MT IV lett.

95 A hajó neve 1940-től MT VI lett.

96 A hajó neve 1940-től Maria Wallner lett.

97 A társaság a jogutóda a Deutsch-Rumänische Motortankschiffahrts Gesellschaft nevű cégnek.

4. táblázat

Folyami tankuszályok a Dunán a második világháború kezdetén			
Tulajdonos	Tankuszályok nevei	db	kapacitás (t)
Recna Plovidba Kraljevina Jugoslavija, <i>Belgrád (Yu.)</i>	Tank 11101-Tank 11102, Tank 11001-Tank 11006, Tank 19801-Tank 19802, Tank 18001-Tank 18004, Tank 19701, Tank 17902, Tank 17701-Tank 17714, Tank 17101, Tank 16801, Tank 16701, Tank 16601-Tank 16605, Tank 13001	39	30.376
Bayerischer Lloyd Schiffahrts AG, <i>Regensburg (D.)</i>	B.L. 12, B.L. 22-B.L. 24, B.L. 28-B.L. 32, B.L. 51-B.L. 66, B.L. 773-B.L. 785, L 1-L 3, Oe. B. I-Oe. B. VII, T 1-T 4	52	28.387
Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, <i>Bécs (D.)</i>	B.PI., D.D.S.G. II-D.D.S.G. III, D.D.S.G. V-D.D.S.G. IX, D.D.S.G. XI-D.D.S.G. XXXI, D.D.S.G. 08017, D.D.S.G. 06001, D.D.S.G. 06702, D.D.S.G. 09001-D.D.S.G. 09002	34	25.094
Société Roumoinne Navigation Danubienne, <i>Bukarest (Fr.)</i>	S.R.D. N° 1-S.R.D. N° 3, S.R.D. N° 5, S.R.D. N° 10, S.R.D. N° 25-S.R.D. N° 27, S.R.D. N° 29-S.R.D. N° 30, S.R.D. N° 41-S.R.D. N° 42, S.R.D. N° 60, S.R.D. N° 77, S.R.D. N° 79, S.R.D. N° 8301-S.R.D. N° 8306, S.R.D. N° 45068	22	20.355
Continentele Motorschiffahrt AG, <i>Amsterdam (NL)</i> ⁹⁸	Climax I, Deggendorf I, Delft ⁹⁹ , Fox, Groeningen, Jaguar, Panther, Tank V ¹⁰⁰ , Tank VI ¹⁰¹ , Tank VII-Tank XXVI, Tiger, Vlissingen	31	14.444
Magyar Folyam és Tengerhajózási Rt., <i>Budapest (H.)</i>	Hgrt 1., Hgrt 3., M.F.T.R. Tank I-M.F.T.R. Tank XV	17	13.544
Československá plavba dunajská, <i>Pozsony (Sk.)</i>	CSD. Tank I.- CSD. Tank XV., CSD. Tank T.A.V.	16	12.948
Société Française de Navigation Danubienne, <i>Braila (Fr.)</i>	Ankor, Annam, Bankok, Cochín-Chine, Congo, Corse, Dahomey, Gorraïne, Hanoi, Ile de France, Karikal, Limousine, Lorraine, Maroc, Martinique, Perche, Saigon	17 ¹⁰²	9.155
International Inland Waterways Co. Ltd., <i>London (GB.)</i>	Danubia I-Danubia II, Shell XII-Shell XVIII ¹⁰³	9	7.146
Navigation Fluviale Roman., <i>Galac (R.)</i>	N.F.R. 111, N.F.R. 171-N.F.R. 172, N.F.R. 352-N.F.R. 353, N.F.R. 356, N.F.R. 367, N.F.R. 467, N.F.R. 469, N.F.R. 627, N.F.R. 651, N.F.R. 654-N.F.R. 655, N.F.R. 6145, N.F.R. 8148	15	6.550
Anglo Danubian Transport Co. Ltd., <i>London (GB.)</i>	Charles Dickens, City of London, City of York, Edgar Poe, Robert, Thackeray, Walter Scott ¹⁰⁴	7	5.010

98 1940-től a társaság központja Bécsbe került, és a hajóik német zászló alatt közlekedtek.

99 Az uszály neve 1940-től T. XXIX lett.

100 Az uszály neve 1940-től T. XXVII lett.

101 Az uszály neve 1940-től T. XXVIII lett.

102 1942-ben az SFND flottája két uszályal bővült, ezek az *Algérie* és *Tunisie* neveket kapták.

103 Az összes tankuszályt 1939 nyarán a Fekete-, Égei-, Földközi-tengeren és az Atlanti-óceánon keresztül átvontatták a Rajnára.

104 Az összes tankuszály 1939 nyarán a Fekete-, Égei-, Földközi-tengeren és az Atlanti-óceánon keresztül átvontatták a Rajnára.

Folyami tankuszályok a Dunán a második világháború kezdetén			
Tulajdonos	Tankuszályok nevei	db	kapacitás (t)
Asiatic Petroleum Co. Ltd., <i>London (GB.)</i>	Astra, Austria, Bavaria, Luise, Oltenia, Rhenania, Romania, Ungaria ¹⁰⁵	7	4.929
Süddeutschen Donaudampfschiffahrts AG, <i>München (D.)</i> ¹⁰⁶	S.D.T. 1, S.D.T. 2, S.D.T. 3, S.D.T. 4, S.D.T. 5	5	4.165
Rhenania Ossag, <i>Hamburg (D.)</i>	Romag VI-Romag IX	4	3.136
Dohag N.V., <i>Amsterdam (NL)</i>	Lincoln, Norfolk, Oxford ¹⁰⁷	3	3.081
Josef Wallner Bayerische Schiffahrts- und Hafenbetriebs GmbH, <i>Deggendorf (D.)</i> ¹⁰⁸	Weinberg, Nattenberg, Ulrichsberg, Eichberg	4	3.000
Concordia Société pour l' Industria Petrol, <i>Bukarest (B.)</i>	Concordia I.-Concordia II., Credit petral II.	3	2.130
Compagnie Continentale d' Importation, <i>Antwerpen (B.)</i>	Bruges, Malines, Namur, Vilvarde, Vis ¹⁰⁹	5	2.050
Administ. Commerciale d' Portes, <i>Bukarest (R.)</i>	Aries, Nealjav, Teleajen	3	2.024
Mihail Boscoff, <i>Braila (F.)</i>	Jeanne d' Arc ¹¹⁰	1	1.454
Petroleum Import Co., <i>Zürich (Ch.)</i>	Pico I.-Pico II.	2	1.320
Societatea Anonima Romana de Navigatie pe Dunare, <i>Braila (R.)</i>	Craiova N° 221	1	1.234
A. Tschiprute et Chiskineff, <i>Rusze (Bg.)</i>	Verkasky, Valov	2	1.215
Schultz Simon, <i>Pancsova (Y.)</i>	Schultz T 1-Schultz T 2	2	1.160
Creditul Minier, <i>Bukarest (R.)</i>	Sorin	1	1.150
Steaua Romana, <i>Bukarest (R.)</i>	Arbonasi, Campina	2	914
P. Ghencin, <i>Braila (R.)</i>	Moreni, Vera	2	804

105 Az összes tankuszály 1939 nyarán a Fekete-, Égei-, Földközi-tengeren és az Atlanti-óceánon keresztül átvontatták a Rajnára.

106 A céget 1938-ban felszámolták, s a tankuszály flottát a DGT (3 db) és az MFTR (2 db) között osztották fel.

107 A cég uszályai 1939 végén az Anglo Danubian Transport Co. Ltd. tulajdonába kerültek, de még a nyár folyamán a Rajnára menekítették őket.

108 A társaság a jogutóda a Deutsch-Rumänische Motortankschiffahrts Gesellschaft nevű cégnek.

109 A belga cég uszályait 1939-ben a britek felvásárolták, s 1940. június-július folyamán a Fekete-, Égei-, és Földközi-tengeren keresztül Dél-Törökország érintésével Egyiptomba vontatták el.

110 Az uszály már 1939-ben az SFND tulajdonába került.

Folyami tankuszályok a Dunán a második világháború kezdetén			
Tulajdonos	Tankuszályok nevei	db	kapacitás (t)
Service d' Ports Maritimes, <i>Konstanca (R.)</i>	N.F.R. 10129	1	700
Astra Romana, <i>Bukarest (R.)</i>	Bulgaria	1	660
Société Danubeco SRA, <i>Bukarest (R.)</i>	Danubeco N° 1	1	640
Apolló Kőolajfinomító Rt., <i>Pozsony (Sk.)</i>	Apolló	1	584
Société Socumbel, <i>Szófia (Bg.)</i>	Merau, Socumber III.	2	545
Service Hydraulique Rum., <i>Konstanca (R.)</i>	Tank S.H. 1-Tank S.H. 2	2	420
Ister, <i>Szófia (Bg.)</i>	Ister I-Ister IV	4	338
Ing. Lean Bischoff, <i>Bukarest (R.)</i>	Atlas Petrol N° 3.	1	250
Société Danubec Co S.A.R., <i>Braila (R.)</i>	Siele	1	244
Foti Fotiadi, <i>Galac (R.)</i>	Anna, Eugenia, Lydia	3	185
Bunges Exploitation Mij. N.V., <i>Amsterdam (NL.)</i>	Tanc B II.	1	173
Vet I. Prodanoff, <i>Braila (Fr.)</i>	Maria	1	172
Scheffer Testvérek, <i>Ismail (R.)</i>	Sft. Georges	1	122
Banica Grigorescu, <i>Galac (R.)</i>	Fulgerul	1	115
Ivan Rousef et Suliman Hasau, <i>Tulcea (R.)</i>	Dal Frati	1	88
M Gheorghin, <i>Galac (R.)</i>	Naluca	1	84
Gadel Ofner, <i>Pozsony (Sk.)</i>	Nina	1	64
Evel Graciov, <i>Tulcea (R.)</i>	Theodor	1	40
Roman Graicov, <i>Tulcea (R.)</i>	Misu	1	30
Cooperativa Fotin Enescu, <i>Tulcea (R.)</i>	Eugenia	1	17

Forrás: Tankjárművek jegyzéke 1939. 178–188. pp., továbbá Rainer Ehm kurátor
(Donau-Schiffahrt-Museum, Regensburg) közlése alapján.

5. táblázat

Olajszállítás a Dunán 1944. április 3-tól november 3-ig																
DÁTUM	APATIN ¹¹¹								GÖNYŰ							
	Belépő				Kilépő				Belépő				Kilépő			
	tartályhajó		tankuszály		tartályhajó		tankuszály		tartályhajó		tankuszály		tartályhajó		tankuszály	
	tele	üres	tele	üres	tele	üres	tele	üres	tele	üres	tele	üres	tele	üres	tele	üres
április	2		44			3		32		6		77	5		83	2
május	3		32			1		1		1	5	27	3	1	37	1
június	1	1	41	6			4	50		1		4			14	1
július			36	1				15		2		16			74	1
augusztus		1	29	6		4		79		1	2	75		1	50	1
szeptember ¹¹²			21	5				1				3			66	2
október		3	1									21			15	23
november ¹¹³								1				7			3	1
Összesen:	6	5	204	18	0	8	4	179	0	11	7	230	8	2	342	32

*Forrás: Haditörténelmi Levéltár 6/b. I. 94. Központi Szállításvezetőség iratai 2-3. doboz
Központi Szállításvezetőség naplója 1943. májustól 1945. januárig*

111 1944. október 12-től 29-ig Bajánál, október 30-án Paksnál, október 31-től Dunapentelénél volt a hajók „beléptetése” az országba a katonai helyzet romlása miatt. HL KSzV 3. d. 1944. október 12, 29, 30, 31-i KSzV naplók.

112 1944 szeptemberétől kezdve a tankuszályok többször hadi- vagy közgazdasági árut szállítottak Németországba. HL KSzV 3. d. KSzV naplók 1944. szeptember 28–október 30.

113 1944. november 3 után nincs adat a Központi Szállításvezetőség napi jelentéseiben a dunai olajszállításokra vonatkozóan. A folyami áruforgalomra vonatkozóan a jelentések mellékletei tartalmazták az adatokat, de e mellékletek nem találhatók a KSzV napi jelentéseiben meg. HL KSzV 3. d. KSzV naplók 1944. november 4-től 1945. januárig.

IRODALOM

Levéltári források

Combined Arms Research Library Digital Library, Forth Leavenworth, Kansas, USA

World War II Operational Documents: Call number N3024.5: R.A.F. Mediterranean review, no. 9, October to December 1944., Headquarters, Mediterranean Allied Air Forces, 1944.

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

M. Kir. 101. Központi Szállításvezetőség iratai:

- (1.) Központi Szállításvezetőség iratai 2-3. doboz Központi Szállításvezetőség naplója 1943. májustól 1945. januárig
- (2.) Központi Szállításvezetőség naplója 3. doboz 4993./Kszv. hdm. 1944. május 6., Helyzetjelentés 1944. május 5.; 5049./Kszv. hdm. 1944. május 7., Helyzetjelentés 1944. május 6.; 5103./Kszv. hdm. 1944. május 8., Helyzetjelentés 1944. május 7.; 6330./Kszv. hdm. 1944. május 30., Helyzetjelentés 1944. május 29.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Gazdasági Levéltár (Z szekció)

Shell Kőolaj Rt. iratai:

- (1.) Z 519 11. d. 89. t. A Fanto, Nyírbogdányi, Shell, Steaua, Szőregi és Vacuum kartellegyezménye 1936.
- (2.) Z 520 1. d. 1. t. Területbérleti szerződések, megállapodások a Budapesti Vámmentes Kikötővel, később a Magyar Nemzeti és Szabad-kikötővel 1925–1950.

Magyar Nemzeti és Szabadkikötő iratai:

- (1.) Z 863 56.d. 9. t. Budapesti Vámmentes Kikötő Rt. 1922–1928.

Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum Archívuma, Zalaegerszeg

Csiky Gábor iratai 17. doboz Románia dosszié Wolansky Dóra: A romániai olajmezők (Kohle und Erz 1940/8)

Shell Kőolaj Rt. iratai 1. doboz 6. tétel Untersuchungen über Verluste beim Transport von Rohöl auf der Donau von Giurgiu nach Wien, 1933.

Forrásgyűjtemények

NEMZETGYŰLÉSI IROMÁNYOK VI. K. 1920. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai VI. kötet. Hiteles kiadás, Bp.

STAT. ÉVK. 1932. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XXXIX. 1931. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

STAT. ÉVK. 1933. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XL. 1932. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

STAT. ÉVK. 1934. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLI. 1933. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

STAT. ÉVK. 1935. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLII. 1934. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

- STAT. ÉVK. 1936. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLIII. 1935. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- STAT. ÉVK. 1937. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLIV. 1936. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- STAT. ÉVK. 1938. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLV. 1937. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- STAT. ÉVK. 1939. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLVI. 1938. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- STAT. ÉVK. 1940. Magyar Statisztikai Évkönyv Új Folyam XLVII. 1939. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

Könyvek, tanulmányok, cikkek

- ADÁMY Béla – Dr. NÉMETH András 1968. A magyar kőolajfeldolgozóipar története az államosításig (kézirat). Bp.
- ÁSVÁNYOLAJ 1935. Petróleumtermékek szállítása. Szemelvények Dr. E. Van der Hoog, „Betrachtungen über die Rentabilität des Ausfuhrhandels mit rumänischen Petroleumprodukten” . tanulmányából. In: Ásványolaj szakfolyóirat az ásványolaj-ipar, kereskedelem és fogyasztók számára V. évf. 23–24. sz. 1935. december 28. 231–233. pp.
- ÁSVÁNYOLAJ 1936. Ásványolaj- és kátránytermékek behozatala-, kivitele 1933–1935-ban. In: Ásványolaj szakfolyóirat az ásványolaj-ipar, kereskedelem és fogyasztók számára VI. évf. 5. sz. 1936. március 14. 41–45. pp.
- ÁSVÁNYOLAJ 1937. A világ kereskedelmi flottája. In: Ásványolaj szakfolyóirat az ásványolaj-ipar, kereskedelem és fogyasztók számára VII. évf. 20–21. sz. 1937. november 8. 140. p.
- ÁSVÁNYOLAJ 1938. Petróleumflotta építésének terve Románia számára. In: Ásványolaj szakfolyóirat az ásványolaj-ipar, kereskedelem és fogyasztók számára VIII. évf. 6. sz. 1938. március 31. 29. p.
- Az Együttműködő Hajózási Vállalatok. 1934. Az Együttműködő Hajózási Vállalatok (MFTR, DDSG, BL, SD) úszóműveinek önsúlyegyűthetői. Összeállította: Csillag Miklós. In: Magyar Folyamhajózási Évkönyv 1934. IX. évf. Bp. 310–316. pp.
- BAHR, H. 1942. Die rumänische Erdölindustrie im ersten Weltkrieg. In: Oel und Kohle 38. Jahrgang, Nr. 4. 22. Januar. 96–99. pp.
- BKL 1940. Románia olajkivitele. In: Bányászati és Kohászati Lapok LXXIII. évf. 1. sz. 1940. január 1. 13–14. pp.
- BORON László 1942. Ásványolaj szállítása Tankhajók. In: A kikötő-tengerhajózás IV. évf. 3. szám. 1942. március 1. 7. p.
- DR. L. 1942. Das Donau-Versorgungsgebiet. In: Mineralöl-Berichte Neue Folge der Berichte über die Petroleumindustrie 34. Jahrgang, Nr. 40., 22. Oktober 1940. 318–321. pp.
- EBNER, Karl 1928. Mineralöltransporte, mit besonderer Berücksichtigung der Transporte zu Wasser. In: Petroleum Zeitschrift für die gesamten Interessen der Erdöl-Industrie und des Mineralöl-Handels 1928. XXIV. Jahrgang Nr. 8., 11. 341–367., 451–478. pp.
- GK 1934. „Danube Shell II.” motoros tank és vontatóhajó. In: Ganz Közlemények 14. sz. 1934. június 48–53. pp.
- GRANFIELD, Alun 2011. Bombers over Sand and Snow. 205 Group RAF in Word War II., Barnsley

- GYULAY Zoltán 1942. Olajtávvezetékek tervezése és építése. A Mérnöki Továbbképző Intézet 1941. évi tanfolyamának anyaga. 14. füzet. Bp.
- HEIDBRINK, Ingo 2001. Petroleum Tanker Shipping on German Inland Waterways, 1887–1994. In: *The Northern Mariner* XI, No. 2 (April 2001) 57–67. pp.
- HÉJAS József 1935. Romániai folyami kikötők leírása. In: *Magyar Folyamhajózási Évkönyv* 1935. X. évf. Bp. 322–334. pp.
- JUHÁSZ Árpád 1979. A kőolaj nyomában. Bp.
- KAPOSI Zoltán 1998. A XX. század gazdaságtörténete I. (1918–1945). Bp.–Pécs
- KORPONAY Ede 1943. Mit tudsz az olajról? Bp.
- KRÁMLI Mihály 2003. Adalékok az osztrák-magyar dunai kereskedelmi hajózás történetéhez 1914–1916. In: *A Közlekedési Múzeum Évkönyve* XIII. 2001–2002. Bp. 201–211. pp.
- KRÁMLI Mihály 2005. Adalékok az osztrák-magyar dunai kereskedelmi hajózás történetéhez, különös tekintettel a román hadbalépés következményeire 1917. In: *A Közlekedési Múzeum Évkönyve* XIV. 2003–2004. Bp. 172–181. pp.
- KRÁMLI Mihály 2008. Az osztrák-magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése, 1914–1916. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 121. évf. 3–4. szám 2008. szeptember-december 573–623. pp.
- KRÁMLI Mihály 2009. Az osztrák-magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportja által irányított hajózás, 1917–1918. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 122. évf. 1. szám 2009. március 62–110. pp.
- KTH 1944. Mágneses akná a tengereken és belvizeken. In: *A kikötő-tengerhajózás*. IV. évf. 6. szám. 1944. június 1. 6–8. pp.
- LUTZ, F. 1942. Die Entwicklung der Donau-tankschiffahrt. In: *Oel und Kohle* 38. Jahrgang, Nr. 2. 8. Januar 1942. 42–49. pp.
- Magyar hajós-naptár. 1926. Magyar hajós-naptár folyamhajózási évkönyv. I. évf. Szerk.: Timora Gyula.
- Magyar hajósnaptár. 1930. Magyar hajósnaptár folyamhajózási évkönyv. V. évf. Szerk.: Timora Gyula – Keményfy István.
- Magyarország a második világháborúban. 1997. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Sipos Péter. Bp.
- MEDLICOTT, W. N. 1952. *The Economic Blockade Vol. I. His Majesty's Stationery Office and Longmans. Green and Co., London*
- MOLNÁR György 1983. A magyar folyami hajózás főbb eseményei 1938–1941 között. In: *A Közlekedési Múzeum évkönyve* VI. 1981–1982. Bp. 593–614. pp.
- MOLNÁR György 1985. A Dunai hajózás történetének főbb kérdései 1939–1945 között. In: *A Közlekedési Múzeum évkönyve* VII. 1983–1984. Bp. 499–549. pp.
- MULHALL, Philip J. 2009. A Standard Európában. In: „70 éve alakult a MAORT”. Tanulmányok egy bányavállalat történetéről. Szerk.: CSEH Valentin. Zalaegerszeg 11–25. pp.
- NAUWELAERTS, Louis 1937. *Harc a petróleumért*. Bp.
- OK 1941. Die Donau als Verkehrsstraße. In: *Oel und Kohle* 37. Jahrgang 22. Januar 1941. Nr. 4. 66–68. pp.
- PATAKY Iván – ROZSOS László – SÁRHIDAI Gyula 1992. *Légi háború Magyarország felett. Második kötet*. Bp.
- PETNEHÁZY Zsolt 1941. A román petróleum útja. In: *Búvár* VII. évf. 1. szám 1941. január 1–4. pp.

- PETROLEUM 1936a. Ein modernes Flußtankschiff im Elbe-Oder-Verkehr. In: Petroleum Zeitschrift für die gesamten Interessen der Erdöl-Industrie und des Mineralöl-Handels XXXII. Jahrgang 1936. Nr. 47. 15–16. pp.
- PETROLEUM 1936b. Die Entwicklung der rumänischen Erdölausfuhr. In: Petroleum Zeitschrift für die gesamten Interessen der Erdöl-Industrie und des Mineralöl-Handels XXXII. Jahrgang 1936. Nr. 12. 14–15. pp.
- SZILASI Béla 1941. Petróleum „A fúrástól a repülőgépig”. Hn.
- SZUROVY Géza 1993. A kőolaj regénye. Bp.
- Tankjárművek jegyzéke 1939. In: Magyar Folyamhajózási Évkönyv 1939. XIV. évf. 178–188. pp.
- TURYŃ, Iwan Karl 1939. Die Bedeutung des rumänischen Erdöles. In: Petroleum Zeitschrift für die gesamten Interessen der Erdöl-industrie und des Mineralöl-Handels, XXXV. Jahrgang, 1939. Nr. 18. 324–328. pp.
- Vizeink Krónikája. 2001. A magyar vízgazdálkodás története. Szerk.: Fejér László. Bp.
- WILHELMSTRASSE 1968. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Szerk.: Ránki György – Palményi Ervin – Tilkovszky Lóránt – Juhász Gyula. Bp.

EGY ERDÉLYI FÖLDMŰVES ÉLETÚTJA AZ „IPARVÁROS” TATABÁNYÁIG

FÜLÖP JÓZSEF (1918–2001) HAGYATÉKA
TATABÁNYA KÖZGYŰJTEMÉNYEIBEN

Fülöp Éva Mária

Fülöp József 1918. március 7-én született Erdélyben, a Maros-menti Körtevényfáján (ma: Peris, Románia), földműves szülők, **Fülel¹ Lajos Ferenc** és **Dani Anna** 5. gyermekeként. Életpályája hűen tükrözi a „rövid 20. század” kataklizmáitól, a forradalmak, háborúk, erőviszonyok és politikai döntések okozta országhatár-változások következményeitől meghatározott egyéni sorsok fordulatait. Az ország történelmének változásait követve, útja a végnapjait élő Monarchia Erdélytől, a Trianont követően Romániához került országrészből, majd a II. bécsi döntés után ismételt Magyarországhoz csatolt szülőföldjétől az 1938. évi első bécsi döntés eredményeképp visszakért Felvidékre, innen a visszafoglalt Délvidékre vezetett, hogy azután a II. világháború végén, az Ausztria területén történt fogságba esése következményeképpen, az oroszországi hadifogolytáborokból Magyarországra térjen vissza, immár országhatárral elszakítva Erdélyben élő családjától.

A földrajzi sokszínűség mellett, a pályafutása során érintett települések jogállásuk, lakosságszámuk szerint is igen változatos képet mutatnak: útja fokozatosan, a kis erdélyi falutól vezetett a városi körülmények közé (mezőváros, vármegyei székhely, szabad királyi városi múltú településeken keresztül egy jelenkori megyeszékhelyre), majd ismét egy falusias jellegű településre.

Fülöp József kanyargó életútja a háborús években egyszer már érintette Komáromot is, de akkor még aligha hitte, hogy a történelem fintorából ez a megye lesz meghatározó életében: 1948-tól haláláig Tatabányán, illetve, a szinte a város előtelepülésének mondható Szárligeten élt. Arra sem gondolhatott, hogy földműves gyökerei és a mezőgazdasági munkához tanúsított erős kötődése ellenére, az iparváros egyik nagyüzemében tölti majd munkás évei javát.

Az életút tárgyi anyagát Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára² és a Tatabányai Múzeum Történeti Gyűjteménye³ őrzi. A két közgyűjtemény szerzeményezési elvei szerint, a város múltjához nemcsak a város intézményeinek története tartozik, hanem annak hasonlóképp fontos részeként, a város lakosainak históriája is. Ahogyan a levéltár küldetésnyilatkozatában (*mission statement*) megfogalmazza:

„Tatabánya múltjához nemcsak a városban (ill. az elődközségekben)⁴ működő intézmények története tartozik, hanem az ott élő családok históriája is. A levéltár munkatársai éppen emiatt nagy hangsúlyt helyeznek

1 A 19. században még *Fülepként* rögzített családnév Fülel Lajos Ferenc gyermekei nevénél már egységesen *Fülöp* változatban szerepel az anyakönyvekben (a magánhangzó-illeszkedés következtében, vsz. a Fülel/Fülel/Fülöp névváltozásokon keresztül). TMJVLXIII. Családok 4. Fülöp (Gesztesi-Stein)-család töredékiratai 1919-2006. Hitelesített anyakönyvi kivonatok

2 TMJVL XIII. 4.

3 TbM TGy Fotóarchívum, továbbá Életmódtörténeti Gyűjtemény A) Viseleti és textilanyag 1. Ruhagyűjtemény, B) Bútorgyűjtemény 1. Lakás- és otthonkultúra

4 A török kort követően, az Esterházy család ifjabb fraknoi grófi ága tata-gesztesi uradalmában a 18. sz. első harmadában újraterelített Felső- és Alsó-Galla, továbbá Bánhida possessiók, valamint a 19. sz. végétől kialakult bányásztelepülés, Tatabánya.

a település(ek)hez sok szállal kapcsolódó családok fennmaradt iratanyagának (pl. hivatalos dokumentumok, levelezések, fotók stb.) összegyűjtésére és megőrzésére.”⁵

Ugyanezen elvek, a tárgyi, de a dokumentum- és fotóanyagra fókuszálva is, a tatabányai múzeum szerzeményezési elveiről is elmondhatóak, különös tekintettel a munkáséletmód-kutatásban jeleskedő múzeum ez irányú tevékenységére. Amennyiben a tárgyasult emlékanyaghoz hozzávesszük a családi elbeszélésekben megőrzött emlékeket is, az életút a néprajzi kutatások számára is szolgáltathat egynéhány adatot.

Fülöp József családja a Szászrégen vonzáskörzetéhez tartozó Maros menti falvakból,⁶ anyai ágon Vajdaszentiványról (ma: Voivodeni, Románia), apai részről Körtvélyfájáról (ma: Peris, Románia) ered. Vajdaszentivány⁷ magyar többségű református falu a Maros jobb oldali mellékvei közé tartozó Lucpatak partján, lakossága összetétele szerint:

év	magyar	román	német	cigány	egyéb összesen	összesen
1920 ⁸	1251	624	8	-	40	1923
1930 ⁹	1010	534	15	192	-	1754

Népszokásai közül feljegyezték, hogy „*Karácsony másod- és harmadnapján István- és János-napot köszöntenek. Éjjel után csoportosan dallal köszöntik, „felkántálják” az Istvánokat és Jánosokat.*”¹⁰ Ez az ünnepi esemény mélyen rögzödhetett a közösségben, hiszen Fülöp József késő öregkoráig emlékezett az ünnepi időszak „*kántálásaira*”, a család és a falubeli jó ismerősök összeföveteleire.

A Maros bal partján¹¹ fekvő szülőfalu, Körtvélyfája (1876-tól Maros-Torda vm., régeni járás, az I. világháborút követően Maros m.) református többségű falu, első okleveles említése a 15. századból származik, a királyi birtok görgényi vár possessiójaként. Az erdélyi vajda, Hunyadi János 1443-ban adománybirtokként kapott görgényi vára tartozékai között is szerepel a település. Körtvélyfája 1675-től Teleki-birtok volt.

A Maros melletti fekvés elősegítette a falu kézművesiparában a kendertermesztést: a kenderkórót a folyóban áztatták. Csaknem minden házban volt szövőszék, ezeket a Fülöp családban (is), még az 1960-as években is használták.¹²

5 <http://tatabanya.archivportal.hu/kateg-6-1-gyujtemenyeink.html> (letöltés 2014. április 18.)

6 Szászrégen és vonzáskörzete a századok folyamán: I. BÍRÓ D. 2006. 7–11. pp.

7 BÍRÓ D. 2006. 113–118. pp.

8 Nemzetiség szerint. VARGA E. Á. 1998. 180. p. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msetn02.pdf> (letöltés 2014. március 7.)

9 BÍRÓ D. 2006. 117. p

10 Uo. 117. p.

11 Uo. 139–140. pp.

12 A Fülöp József testvére, Csizmás Mihályné Fülöp Anna és sógornője, Fülöp Andrásné (?) Jusztina által szőtt asztalterítőket és törölközőket I. a Néprajzi Múzeum gyűjteményében (egy, a TMJV Levéltárába került fénykép kivételével, a Körtvélyfáján készült családi fotókkal együtt).

A falu iskolája közel háromszáz éves, ebben a magyar nyelvű református iskolában¹³ végzett 5 elemi osztályt Fülöp József is. A lakosság összetétele a múlt század elején így alakult:

év	magyar	román	német	egyéb összesen	összesen
1920 ¹⁴	1134	170	-	2	1306
1930 ¹⁵	1087	191	1	-	1279

Az 1918 márciusában született Fülöp Józsefet korán árvaságra hagyta édesanyja, hiszen a gyermekét még szoptató édesanya az év augusztusában a hírhedt járvány, a spanyolnátha áldozatul esett.

„Magyarországon meglehetősen kevés szakirodalom olvasható az 1918-as spanyolnátháról, annak ellenére, hogy a téma a Távols-Keletről érkező madárinfluenza nyomán egyre nagyobb figyelmet kapott az utóbbi évtizedekben...”¹⁶ „Az 1918 augusztusában kezdődő „második hullám”... a világtörténelem legpusztítóbb járványának bizonyult, ugyanis feltételezések szerint az emberiség 20%-át megfertőzte, a halálos áldozatok számát pedig 20 és 100 millió fő között becsülték meg. A spanyolnátha gyakorlatilag a bolygó egyetlen szegletét sem kerülte el...”¹⁷

A vírusfertőzés okozta influenza legtöbb áldozatát a másodlagosan fellépő bakteriális felülfertőződés okozta szövődményekkel, főként a tüdőgyulladással szedte. Ekként halt meg Dani Anna is, aki a falu mindentudó öregasszonyai által a koporsója felett meglóbált csecsemőt mégsem vitte magával, így a kisfiút nővére, a Fülöp család elsőszülött lánya, **Anna** nevelte, hamarosan megszületett, öccsénél nem sokkal fiatalabb saját két fiával. Őt József ezért mindvégig Anna néninek szólította. Az édesapa, Fülep Lajos Ferenc nem nősült újra, híresen szép feleségét szerette haláláig, főként az édesanyjára kiváltképp hasonlító legkisebb gyermekében. (1. kép)

A földműves családot nagy csapásként érte, hogy a családfelelő kezességet vállalt egy gőzcséplőgép vásárlásakor, s annak felrobbanása után, az anyagi kötelezettségvállalás teljesítése végett földjeik egy részét el kellett adniuk. Nem véletlen, hogy a fiúk közül a legidősebb, **Ferenc**, az Amerikába „kitántorgott” több millió magyar sorsában osztozva, 1928-ban Kanadába vándorolt ki.

1. kép – Fülep Lajos Ferenc gyermekeivel. Az álló sorban középen Fülöp József, András és Lajos bátyjaival. Az édesapa mellett ül az elsőszülött leány, Fülöp Anna, gyermekeivel. Körtevényfája, 1928 körül

13 Az I. világháború után, az ortodox egyház telkén épült tantermekben megnyílt a román nyelvű iskola is.

14 Nemzetiség szerint. „A nemzetiségi részadatok alapján 1396-ról javítva.” VARGA E. Á. 1998. 91–92. pp. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msetn02.pdf> (letöltés 2014. március 7.)

15 BÍRÓ D. 2006. 141. p.

16 GÉRA E. 2011. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00048/pdf/189312067.pdf> (letöltés 2014. április 26.)

17 TARJÁN M. T. 2014. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_marcus_11_a_spanyolnatha_elindul_vilagpusztito_utjara/ (letöltés 2014. április 26.)

Körtvélyfája lakosai „...mezőgazdaságból származó jövedelmüket a marosvásárhelyi és a régi ipari vállalatokban, gyárakban végzett munkájukból származó jövedelemmel egészítették ki.”¹⁸ Az 1930-as években, a fiatal felnőtt Fülöp József is Szászrégenben, egy fűrészüzemben dolgozott. A munkások a hét munkanapjait a városban, fapriccsekkel ellátott barakkokban töltötték, hétvégén hazautaztak falujukba. (2. kép)

Szászrégen (1918-ig Maros-Torda vm. majd Maros m., ma: Reghin, Románia)¹⁹ a Maros és a Görgény összefolyásánál fekszik, délen Körtvélyfája, a Telekiek kastélyáról híres Gernyeszeg (ma: Gornești, Románia) és Vajdaszentiván községekkel határos.²⁰ A várost a 13. században az ide telepített szász kézművesek alapították,²¹ a település már a 15. sz. elejétől mezővárossá fejlődött.²²

Az addigra már egymással egybeépült Magyar- és Szászrégent 1926-ban egyesítették közigazgatásilag.²³ 1930-ra népessége meghaladta a kilencezret:²⁴

2. kép – Az erdélyi parasztfü. Régen, 1930-as évek. Fotó: G. Heiter, Regin-Borsec (Régen-Borszék)

év	magyar	román	német	egyéb összesen	összesen
1930 ²⁵	3914	1800	2222	1354	9290

A lakosság szőlő- és földműveléssel foglalkozott. A település a Mezőség és a közeli havasok találkozásánál feküdt, így e két vidék termékeinek kicserélése az ipar és a kereskedelem fejlődését is kivirágoztatta, érthető, ha már 1427-től vásárhelyként említik a források.²⁶ „Igen jelentékeny a fake-reskedés, melynek Szász-Régen a gócpontja”, de Magyar-Régenben is működött *műfűrészárugár*.²⁷ A Maroson az 1780-as évektől indult meg a nagyobb méretű tutajozás, a keresletet a környező településeken folyó építkezések, s a Tisza melléki Nagy-Alföld fával való ellátása alapozta meg.²⁸

A városban a 19. sz. végére megteremtődtek a gyáripár kialakulásának feltételei. A nagyobb ipari

18 A Marosvásárhely - Szászrégen vasútvonalat 1886-ban adták át. BÍRÓ D. 2006. 140. p.

19 1876-ig Torda, majd Maros-Torda vármegyéhez tartozott. BÍRÓ D. 2006. 7. p.

20 BÍRÓ D. 1993. 3., 84–85. pp.

21 Uo. 3. p.

22 BÍRÓ D. 2006. 13. p.

23 BÍRÓ D. 1993. 5. p.; BÍRÓ D. 2006. 13. p.

24 BÍRÓ D. 1993. 85. p.

25 Anyanyelv szerint. „Beolvadt Magyarregén (Reghin Sat).” VARGA E. Á. 1998. 3–4. pp. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (letöltés 2014. március 7.)

26 BÍRÓ D. 1993. 3., 5. p.

27 PNL XIV. 1897. 446. p.

28 A tutajozás jelentősége az 1910-es évekig tartott, ekkortól a vasútvonal megépítése háttérbe szorította ezt a szállítási formát. BÍRÓ D. 2006. 21–22. pp.

vállalatok közt a fűrészgérek, szeszgérek, bórgegek, malmok szerepeltek.²⁹ Az I. világháború után 14 gár (1924. évi adat), köztük 5 fűrés- és fáfeldolgozó működött a városban. 1925-ben Szászrégen 160.000 köbméter fűrészarút állított elő (az országos 3 millió köbméter össztermelés 5.3%-át).³⁰

„Régen össziparában fontos helyet foglalt el a fűrészipar. A második világháború előtt a város jelentősebb fűrészgérei a következők voltak:

A herbusi³¹ ...fűrészgár, amelyet a kincstár létesített 1873-ban. A gárat eleinte a Bayersdorf-Biach, majd a Goldfinger-Téplánszky fakeskedő cég vette bérbe. 1917-ben ismét állami használatba került.³²

Az első szászrégeni tutajkeskedő társulat gőzfűrészgára...³³

Schwartz Mendel ...fűrészgára ... 40-60 férfimunkást foglalkoztatott.

Müller János gőzfűrés- és parkettagyára 1895-ben létesült...

A fűrésziparban vezető szerepe a Foresta nevű fűrészgárnak volt, mely 1918-ban az S. A. Foresta Románá nevet vette fel. Román-olasz részvénytársaság volt. Ezeken a fűrészgérekön kívül a két világháború között állandó jelleggel vagy ideiglenesen, még a következő gérek működtek: S. A. Industria Lemnara Reghin (Holtzindustrie A. G. – Hiag -, 1922-1926 között)... A Lehel és a Diamenstein Rt. 1922-ben létesült a Maros bal partján...³⁴

Sajnos, azt nem sikerült sem a családi legendáriumból, sem a fennmaradt iratokból megállapítani, hogy Fülöp József a régi vállalkozások melyikében vállalt munkát.

Tényleges katonai szolgálatát a román hadseregben kezdte meg 1939. november 14.–1940. szeptember 14. között.³⁵ A II. bécsi döntés, azaz 1940. augusztus 30. után, őt féltő édesapja tanácsára és kérésére, miszerint így talán lehetősége lesz elkerülni a frontszolgálatot, 1941 januárjában a magyar rendőrség kötelékébe jelentkezett. Kiképzésre Lévára került, a rendőrképesítő egy éves iskolájába, amely után Zombor szolgálati helyre irányították. (3. kép)

Léva (Bars vm., 1938–1945 között Bars-Hont m., ma: Levice, Szlovákia) többségében magyar lakosságú, élénk kereskedelmű (marha-, borkereskedelem), főként asztalos- és szűcsiparral rendelkező település volt.³⁶

„E megyei városban a m. kir. rendőrség 1938. évi november hó 10-én a cseh megszállás alól való megszabadulása napján, mint rendőrkülönítmény kezdte meg működését s ez év december 22-én alakult át kapitánysággá.”³⁷ Az újonc a kiképzés során „rendőrképesítő tanfolyamon sajátítja el hivatásának gyakorlati és elméleti anyagát. A rendőrképesítőtanfolyam[!] egyéves és ennek sikeres bevégezése után kapja meg az első csillagokat.”³⁸ (4. kép)

3. kép – A Lévai rendőrsikolán.

A fotó hátlapján Fülöp József saját kezű feljegyzése:

„Bevonult rendőrnekek
1941. jan. 17-én, Léva”

29 BÍRÓ D. 2006. 22–23. pp.

30 <http://www.primariareghin.ro/index.php?id=737> (letöltés 2014. április 24.)

31 Városrés.

32 A gár faipari félkész árut, deszkát, cellulóznak való anyagokat állított elő. BÍRÓ D. 1993. 7., 32–33., 65. p.

33 A 60-80 férfi munkaerőt foglalkoztató gár a Görgényi-havasokból származó luc- és jegenyefenyőt dolgozott fel, deszka- és épületfát állított elő.

34 BÍRÓ D. 2006. 23. p.

35 TMJVL XIII. 4. Katonai Igazolvány. Tatabánya, 1951. jan. 8.

36 PNL XI. 1895. 462.

37 A 60 éves... 1942. 426. p.

38 Uo. 119. p.

4. kép – A rendőriskola elvégzése után.

A kiképzési év 7 fő tantárgya volt: szervezési szabályok (rendőrségi alakulatok, a rendőrség szervezete), jogi kérdések (közjog, közigazgatási jog, büntetőjog, közúti közlekedési rendelkezések), szolgálati szabályzat (benn a fegyverhasználat joga), a nyomozás segédesszközei, helyszíni eljárás, egészségtan, elsősegélynyújtás. Tanultak pisztolyismeretet, légoltalmi ismereteket és az őrszobákon lévő telefon és rádió kezelését. A melléktárgyak közt magyar történelem, magyar földrajz, számtanból a 4 alapművelet a tizedes törtekkel, magyar helyesírás, magyar nyelv szerepeltek.

Fülöp Józsefet a kiképzést követően a Délvidékre helyezték. Első, és a háború miatt egyetlennek bizonyult szolgálati helye, a 18. században nyert kiváltságának köszönhetően szabad királyi városi múlttal rendelkező, több mint harmincezer, szerb többségű lélekszámú Zombor (Bács-Bodrog vm., ma: Sombor, Szerbia) lakossága a Duna és a Ferenc-csatorna közelségének köszönhető „termékeny rónán”³⁹ mezőgazdálkodásában főleg gabona-termesztéssel és marhakereskedelemmel foglalkozott. A város a megyei törvényhatóságok székhelye, emellett különféle közigazgatási hivataloknak és hivatalos szerveknek, oktatási intézményeknek adott helyet. A rendőr szakaszvezetőként szolgáló Fülöp József szolgálati feladatait a pezsgő üzleti élettel, számos bolttal rendelkező városban, a magántulajdon sérelmére elkövetett cselekményekkel, vagyis a kisebb-nagyobb lopásokkal kapcsolatos intézkedések területén jelölték ki.⁴⁰ (5. kép) Jó sorsa megkímélte attól, hogy az itt töltött időben akár a csetnikek, akár a partizánok akcióival kapcsolatba került volna. 1944. július 2-án, mivel a fentebb említettek szerint, a katonaköteles kort elérve katonai kiképzésben a román hadseregben részesült, s így a magyar hadseregben kiképzést nem kapott, Komáromba vezényelték. A 6. tábori tüzérezred kötelékében 1944. augusztus 14-ig szolgált a gyalogságnál őrzetűként. Katonai szakképzettsége szerint lövésznek, beosztási képzettsége szerint felderítőnek sorolták be. A háborús események sodrában a menekülő magyar csapatokkal Ausztria területén, Grazban, a várost 1945. május 8-án gyakorlatilag harc nélkül elfoglaló szovjet csapatok fogságába esett.⁴¹

A hadifogságban Mihajlovka, Ivanov, Kinizma táborokban, tőzegtelepeken és erdőirtásokon dolgoztatták. Az általános hadifogoly-sors, az elégtelen táplálkozás, a nehéz fizikai munka mellett, elmondása szerint, az tartotta benne az életkedvet, hogy semmiképp sem akart idegen földön meghalni, idegen földben elföldelve. Két év után, 1947-ben, Moszkva érintésével szállították a moszajszki gyűjtőtáborba. A magát magyar állampolgárnak valló Fülöp József a táborban falubelijével találkozott,⁴² aki ismét hadifogoly-táborba történő visszaszállítására várt. Figyelmeztetésének köszönhetően magyarországi állandó lakhelyet nevezett meg hazatérése céljaként. Ugyanis

5. kép – Szolgálatban a zombori utcán.

39 PNL XVI. 1897. 1171. p.

40 TMJVL XIII. 4. Fülöp 2 József rendőr szakaszvezető. Lakása Cegléd, Hattyú u. 11. 7 év, 2 hó, 28 nap szolgálati idő. Budapest, 1948. aug. 3., 1949. márc. 29. BM Magyar Központi Illetményhivatal

41 TMJVL XIII. 4. Katonai Igazolvány. Tatabánya, 1951. jan. 8.

42 „...valószínűleg a legkevesebb 33-34 000 mai batárainkon kívüli magyar lehetett a magyar hadsereg összes fogságba esett katonái között.” VARGA É. M. 2008. 125–126. pp. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/disszertvargaeva.pdf> (letöltés 2014. április 18.)

„A GUPVI 1947 augusztusi jelentéséből kiderül, hogy a békeszerződés aláírása után a szovjet külügyminisztérium foglalkozott azzal a problémával, hogy a megváltozott határok miatt a magyarként nyilvántartottakat hova kell hazaküldeni... értelmezése szerint „a Magyarországra való telepítés csak a volt magyar hadsereg tagjaira és a magyar állampolgárságú magyar nemzetiségű internáltakra vonatkozik... [a repatriálás nem vonatkozott azokra a magyarokra, akik] ...más országok állampolgárai és azokra a magyar állampolgárságú magyarokra sem, akiknek állandó lakhelyük az egykor Magyarországhoz tartozott Transsylvania Romániához csatolt területén van”.⁴³

Fülöp József szeptember 21-én ekként térhet vissza az immár Erdélyt elvesztett Magyarország területére, családjától országhatárral elválasztva, a debreceni gyűjtőtáborba.⁴⁴ (6. kép) Lakhelyül egy ceglédi, alig ismert rokon címét adta meg, ide indították útnak a táborból.⁴⁵ A szerény körülmények között élő itteni rokonság azonban nem igazán örült egy újabb éhes száj érkezésének, így szinte azonnal munkába kellett álljon: legyen-gült szervezetével alig bírta a malomban kapott munkát, a zsákolást. Innen viszont már fel tudta venni a kapcsolatot családjával, s megtudta, hogy édesanyja részéről csaknem vele egykorú unokatestvére, **Dani Mihály** (1924–1998), aki nyugati hadifogságból került haza és rekedt Erdélytől elválasztva az anyaországban, Tatabányán (1950-től Komárom, 1990-től Komárom-Esztergom m.) dolgozik. Hívására így került 1948-ban a városba, ahol a Tatabányai Alumíniumkohóban talált állást. Nyugdíjba vonulásáig, 25 éven át ebben a gyárban dolgozott.

A város meghatározó ipari létesítményei sorába tartozó alumíniumkohó előtörténetéhez kapcsolódik az a folyamat, amikor is az I. világháború után elkezdődött a dunántúli bauxitlelőhelyek feltárása, majd egyre erősödött a törekvés a hazai feldolgozás megindítására is.⁴⁶

6. kép – Hadifogság után. A debreceni gyűjtőtábor egészségügyi igazolása. Debrecen, 1947. szeptember 20.

43 VARGA É. M. 2008. 132. p.; Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. 2006. 444–446. pp., idézi VARGA É. M. 2008. 132. p. 507. j. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/disszertvargaeva.pdf> (letöltés 2014. április 18.)

44 TMJVL XIII. 4. Orvosi Vizsgáló Lap a Hazatérők Része. Tüdő- és általános vizsgálat: „Egészségügyi vizsgálaton átvett, egészséges. Utazhat.” Tiszti főorvos. Debrecen, 1947. szept. 20.

45 TMJVL XIII. 4. „Fülöp József rendőr szakaszvezető Cegléd Hattyú u. 11-be útnak indították. Érkezett 74/65 Mozsájszék. 5 Ft-os gyorssegély kiadva.” Rávezetés: „Ceglédre 1948. febr. 23-án segély kiadva.” Igazolvány. Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifoglygondozó Kirendeltsége. Debrecen, 1947. szept. 21.

46 Az első, s sokáig a legjelentősebb bauxitbánya Gánton volt. SOLTÉSZ I. é. n. 3. p.

Az alumíniumkohó építése 1938-ban indult meg,⁴⁷ az első 10 kád üzembe helyezése 1940 januárjában történt.⁴⁸ A Tatabányai Alumíniumkohó alapítója a MÁK Rt. volt.⁴⁹ A nehezen értékesíthető palás- és a szénosztályozásnál képződő porszén leggazdaságosabb felhasználásának területe az áramtermelés, a képződő áram hasznosítására pedig az energiaigényes alumíniumgyártás kínálkozott.⁵⁰ Az alumíniumtermelés megkezdése így az Rt. alaptevékenységének, a szénbányászatnak segítségét, kiegészítését jelentette.⁵¹

A II. világháború során 1944 októberében a város bombázást szenvedett, majd december 25–27-én szovjet csapatok szállták meg, ezt követően azonban visszaszorítva előretörésüket, még egyszer, rövid időre, visszajöttek a német és magyar csapatok.⁵² 1945. március 20-án Tatabányát elfoglalták a szovjet csapatok. A sokat szenvedett, frontvonalba került városban a hadiesemények megkímélték az alumíniumkohót,⁵³ amely mellé tisztí felügyelet alatt katonai őrséget állítottak.⁵⁴ A termelés gyakorlatilag folyamatos volt, bár azt súlyos nyersanyag-gondok nehezítették.⁵⁵

A kohó államosítása bauxitcementgyárral együtt 1947 végén zajlott le, állami kezelésbe vételére 1948. február 18-án került sor.⁵⁶ Amikor Fülöp József odakerült, 1948-ban a kohó már a MÁK Rt.-ből⁵⁷ kiválva, az Állami Bauxit-Alumínium Rt. (ALBART Rt.) vállalata volt.⁵⁸ A gyár 1950 szeptemberétől Tatabányai Alumíniumkohó Vállalat néven működött.⁵⁹

1948–1949 a teljes üzembeindítás időszaka volt, az Országos Tervhivatal elképzelése szerint a kohó a 3 éves terv (1947/50) időszakában kellett elérje teljes kapacitását.⁶⁰ Így 1948-ban bővítették és korszerűsítették a kohót,⁶¹ ezzel összefüggésben történt a munkáslétszám gyarapítása. Ezzel a felvételi lehetőséggel élhetett a városban munkát kereső Fülöp József is. 1948. április 22-én lépett munkába, segédmunkásként alkalmazták.⁶² (7. kép)

47 50 éves... 1990. 22. p.; SZABÓ L. é. n. 104. p. Köszönöm Szabó László, az Alumíniumkohó mérnöke szíves és szakszerű segítségét, s a tőle kapott, Fülöp Józsefet munka közben megörökítő fotót.

48 SCHMIDT F. é. n. 10. p.; 50 éves... 1990. 26. p.

49 Az 1891-ben megalakult MÁK Rt. a tatai Esterházy-uradalommal 1894. dec. 4-én aláírt, 2 év próbaidőre szóló szerződésük értelmében, 56.000 kh területen kezdte meg a tatai medencében a szénkutató és -termelést. Az első akna 1896 decemberében nyílt meg. SZABÓ L. é. n. 25–27. pp.

50 50 éves... 1990. 20–21. pp., 23. p.

51 Az alumínium-termelés mellett szólt a hadiipar szükséglete is. SZABÓ L. é. n. 103–104. pp.

52 ROMHÁNYINÉ LIGDAY E. 2011. 27. p.

53 50 éves... 1990. 35. p.

54 Uo. 41. p.

55 Uo. 42. p.

56 Uo. 45., 62. p.

57 A dinamikus fejlődő MÁK Rt. „a bányák mellett erőművet, téglagyárat, mészégetőt, cementgyárat, alumíniumkohót és még számos más üzemet is létrehozott.” Ezek az üzemek a II. világháborút követően, a szénbányászat 1946. évi államosítása idején, már a bányától különválva, MÁK Felsőgallai Ipari telepek néven működtek, 1948. évi államosításukig. SZABÓ L. é. n. 40., 112. p.

58 1948. márc. 6-tól. 50 éves... 1990. 45. p.

59 SCHMIDT F. é. n. 11–12. pp.; 50 éves... 1990. 45. p.; FAZEKAS J. 2006. 4. p.

60 50 éves... 1990. 45. p.

61 Uo. 47. p.

62 TMJVL XIII. 4. Felvételi és igazoló-jegy. Állami Bauxit- Alumínium Részvénytársaság Tatabányai Alumíniumgyára Felvételi Irodája. Tatabánya, 1948. aug. 25.; TMJVL XIII. 4. Fülöp József gyári munkás Munkakönyve. 414/1948. Tatabánya, 1948. szept. 21.; TMJVL XIII. 4. A/269678. Munkakönyv. Alumíniumkohó Nemzeti Vállalat. Tatabánya, 1950. aug. 8.; TMJV L XIII. 4. 1973. ápr. 18. Értesítés 25 éves jubileumi jutalom kifizetéséről

ÁLLAMI BAUXIT-ALUMINIUM RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
TATABÁNYAI ALUMINIUMGYÁRA

Törzskönyvi szám: 117/148
Anyja neve: Bencs Anna

Felvételi és igazoló-jegy.

NEV: Fülöp József
Születési ideje: 1948. év. 8. hó 25. nap.
Születési helye: Tatabánya, kórház: 104. sz. szoba.
Országosi állapota: Magyarországi állampolgár
Fülesége neve és születési ideje: Stein Teréz 1924. 11. 11.

Gyermekének neve és születési ideje: Fülöp József 1948. 8. 25.

Tatabánya, 1948. év. 8. hó 25. nap

Állami Bauxit-Alumínium Rt.
Alumíniumgyár
Felvételi Irodája
TATABÁNYA

Alvált okmány: 1. sz.
Melyet csak a jegy ellenében adunk vissza.

Felnevezett munkára jelentkezett: 1948. év. 8. hó. n.

7. kép – Felvételi igazoló lap. Állami Bauxit-Alumínium Rt.
Tatabányai Alumíniumgyára,
1948. augusztus 25.

8. kép – Fülöp József munka közben
az alumíniumkohóban,
1950-es évek

Az üzem alaptechnológiája a 960 °C-on folyó tűzfolyós elektrolízis,⁶³ melynek során „*kriolit-timföld olvadékat elektrolizálnak.*”⁶⁴ Az eljárás során a timföld alkotóelemeire, vagyis fémalumíniumra és oxigénre bomlik. A kivált fémeket az elektrolizáló kádából folyamatosan, vákuumcsapolással távolítják el. Az anódként használt szénalapú anyagok kiegészése során karcinogén hatású kátránygőz válik ki, az elektrolízis során szilárd (por) és gáz halmazállapotú környezetszennyező és egészségkárosító anyagok kerülnek a légtérbe.⁶⁵ A poros légtér szilikózisra hajlamosít,⁶⁶ továbbá ez és az erős elektromos áram közelében végzett munka szívbetegségekre, a zajártalom halláskárosodásra.⁶⁷ A munkásokat rendszeres szűrővizsgálatoknak vetették alá, s nem véletlen, hogy 55 éves korukban nyugdíjjogosulttá váltak.

Fülöp József 1948. július 1-től betanított munkásként dolgozott.⁶⁸ (8. kép) Az üzemvezetőség valóban sokat tett a szakoktatásért: már 1946-tól, a gyáron belül, szervezett szakmunkásképzés folyt - az alumíniumkohászatra vonatkozó, alapvető kémiai, fizikai, elektrotechnikai ismereteket a gyár mérnökeinek előadásában, a főmérnök által összeállított tanterv alapján adták elő. Helyi pedagógusok bevonásával a számtan, helyesírás stb. tanítása is szerepelt a munkások oktatásában.⁶⁹ Fülöp József 1950-ben kohászati szaktanfolyamot végzett, így 1953. október - 1954. június közt

63 50 éves... 1990. 175. p.

64 VARGA I. – BARABÁS F. é. n. 96. p.

65 VARGA I. – BARABÁS F. é. n. 96. p.; SASVÁRI Zs. – VARGA I. é. n. 141. p.

66 50 éves... 1990. 190. p.

67 VARGA I. – BARABÁS F. é. n. 97. p.

68 TMJVL XIII. 4. „Szolgálati minőség változása: 1948. VII. 1. btm.” Felvételi és igazoló-jegy. Állami Bauxit-Alumínium Részvénytársaság Tatabányai Alumíniumgyára Felvételi Irodája. Tatabánya, 1948. aug. 25.; TMJVL XIII. 4. Házassági anyakönyvi kivonat. Fülöp József betanított szakmunkás, lakik Tatabánya IV. Hóvirág u. Stein Teréz lakik Tatabánya III. VI. telep 177-6. sz. Polgári esküvő 1948. dec. 24. Kiadva személyigazolvány kiállításához. Tatabánya, 1954. jún. 24.

69 50 éves... 1990. 47. p.

kemenceépítő, illetve -szerelő,⁷⁰ ezt követően kohász beosztást kapott.⁷¹ A tanulékony, pontos munkavégzésű, szorgalmas munkás többször kapott az adott korszak aktuális tömeg-kitüntetéseiből, a sztahanovista mozgalom, majd a „kiváló dolgozó” minősítés okleveleiből, jelvényeiből.⁷² (9. kép) Nyugdíjba vonulásakor kohócsarnoki kádépítő csoportvezető volt.

9. kép – Az alumíniumkohó munkástablójára készült fotó, 1956. május 1.

A Tatabányára érkezett Fülöp József itteni életét ágybérliként kezdte a szép nevű Hóvirág utcában, egy munkatársánál, az ún. Hatos telepen.⁷³ „A VI-os telep névadója a VI-os akna, amely 1904 júliustól 1981-es bezárásáig termelt, a bányauzemek közül a legtöbb szenet küldte a felszínre.”⁷⁴ A telep munkásházai hat, szobakonyha-kamra helyiségekből álló lakást foglaltak magukban (ezeket a „hatosajtósoknak” is emlegették a helybeliek), az épületek mindkét oldalán 3-3 szeneskamra és egy-egy közös mellék-helyiség volt található, illetve, a szélső lakások falához illeszkedő padlásfeljáró. A bejárati, közvetlenül a konyhába nyíló ajtó előtt pici udvar, előtte a járda, s mellett a nyitott szennyvízcatorna. A szoba egyetlen, az épület másik oldalára néző ablaka előtt kis kert egészítette ki a munkásházakat. A hosszú épületek közötti füves „közökben” játszhattak a gyerekek.⁷⁵

A sokgyermekes **Gyurits család** nagyon megszerette a megbízható, józan életű, kevés beszédű fiatalembert, s a jó kapcsolat egész életükön át fennmaradt. Fülöp Józsefnek arra is gondja volt, hogy Erdélyben maradt két testvére ne szenvedjen anyagi hátrányt: **András** bátyja részére azt a nem valós állítást tartalmazó igazolást adta, hogy az őt illető ingatlanrészeket neki még a háború évei alatt eladta.⁷⁶

1951-ben, mint hadkötelesnek, február 1.–április 31. közt fegyvergyakorlatra Veszprémbe, majd onnan május 20-ig felderítő

70 TMJVL XIII. 4. Fülöp József munkakönyve. Alumíniumkohó Nemzeti Vállalat. Tatabánya, 1950. aug. 8.; TMJVL XIII. 4. Fülöp József kemenceépítő. Sztahanovista Igazolvány. Budapest, 1953. máj. 1.; TMJVL XIII. 4. Fülöp József kemence szerelő. Fülöp Éva születési anyakönyvi kivonata: Tatabánya, 1953. nov. 13.. Tatabánya III. Bányász u. 42-I.

71 TMJVL XIII. 4. Igazolvány. Fülöp József kohász. Nyugdíjas 1973. május 31. Tatabányai Alumíniumkohó. Tatabánya, 1972. okt. 2.

72 „1948 és 1950 között 16 200 élmunkásjelvényt, 1950-53 között 115 ezer sztahanovista oklevelet osztottak ki. 1953-tól a sztahanovista cím helyét fokozatosan átvette a Kiváló Dolgozó kitüntetés, míg 1956-ban a kitüntetés megszűnt. Több mint 100 ezer munkás kapott élmunkás- vagy sztahanovista-kitüntetést.” HORVÁTH S. – MAJTÉNYI Gy. – TÓTH E. Zs. 1998. <http://www.historia.hu/archivum/1998/tart9808.htm> (letöltés 2014. április 26.) TbM TGy 1953. máj. 1. sztahanovista jelvény; 1950. máj. 10., 1954. júl. sztahanovista oklevelek; 1954. nov. 6. Kiváló Dolgozó jelvény; 1961. aug. 18. Kiváló Dolgozó oklevél és jelvény; 1966. aug. 10. Kiváló Dolgozó kitüntetés; 1955. júl. 29., 1956. márc. 8. Szakma Kiváló Dolgozója jelvények; 1956. aug. 10. Vegyipari Kiváló Dolgozó jelvény; 1961. aug. 20. Törzsgárda jelvény, bronz fokozat

73 A telep kialakítását Felső-Galla külterületén 1907/09. között kezdte meg a MÁK Rt. A telep utcáit 1966/76. közt részlegesen szanálták, a bányaművelés miatti károsodás okán.

74 TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ É. 2010. 15. p.

75 T. SÁRAY SZABÓ É. 2008. http://www.jamk.hu/ujforras/0801_12.htm (letöltés 2014. április 18.)

76 TMJVL XIII. 4. Igazolja, hogy Körtvélyfája (Peris) ingatlanrészeit Fülöp Andrásnak eladta 1944-ben.

kiképzésre Tatára[?] kellett bevonulnia.⁷⁷ Kiváló teljesítménye miatt felajánlották neki a katonai pálya lehetőségét, de ezt, mint hadifogságot átélt, mindennemű politikai tevékenységtől távolságot tartó ember, szerencsére következmények nélkül visszautasította.

1948 karácsonyán kötött házasság után⁷⁸ felesége szülei ugyancsak Hatos telepi, Füzes utcai lakásában éltek,⁷⁹ majd az Alumíniumkohó munkáslakásai közül a Bányász utcában kaptak szerény önálló otthont.⁸⁰ Itt születtek gyermekeik is.⁸¹ Innen 1961. augusztus 20-án a mintegy Tatabánya „alvóvárosának” mondható Szárligeten⁸² felépített családi házba költöztek.

Fülöp József 1973. évi nyugdíjba vonulása után⁸³ Budapesten az Épületasztalosipari és Faipari Vállalat Lágymányosi Gyárában dolgozott segédmunkásként, majd a Tatabányai Szénbányák Vállalatnál éjjeliőrként, ezt követően 1988–1992. között hasonlóképpen a PROTON villamos, gépész gyártó és szerelő vállalkozásnál. Egészségi állapota miatt kényszerült felmondásra.

Nagy elégtételt jelentett neki a hadifogságban töltött éveire tekintettel kapott nyugdíj-kiegészítés⁸⁴ és a jóvátételként megítélt életjáradék.⁸⁵ Egész életét, egyéniségét jellemző csendes életmódja és szorgalmas munkája végigkísérte a néhány epizódjában akarata ellenére kanyargó, Erdélytől, szeretett szülőföldjétől, a Fel- és Délvidéktől a Szovjetunió hadifogolytáborainak poklába, majd a Dunántúlra vezető sorsát. Paraszti gyökereihez méltón, utolsó éveiben is szenvedéllyel kertészkedett a házához tartozó nagy kertben. A család szükségletét fedező zöldségtermesztés, a gyümölcsfák példás ápolása mellett, csemegezőlőire is nagyon büszke volt ez az „*Igaz ember.*” (*Mt 1, 18–24*).

77 TMJVL XIII. 4. Katonai Igazolvány. Tatabánya, 1951. jan. 8.; TbM TGy Fülöp József katonaládája, 1950-es évek eleje (készítették az Alumíniumkohó-beli munkatársak, az eredetileg asztalos szakképzettségű Padragi József és Horváth József)

78 TMJVL XIII. 4. Családlap (házasság). Szt. Imre templom. Tatabánya, 1948. dec. 23.; TMJVL XIII. 4. Tanúsítvány a házasság megkötéséről. Fülöp József szakmunkás Tatabánya IV. kerület Hóvirág u. 338., Stein Teréz Tatabánya III. kerület VI. telep 177-VI. Tatabánya, 1948. dec. 24.

79 177/6. sz. lakás a bánya tulajdonában, Stein János részére. Az utca nevének első említése az 1927. évi helyrajzi térképen szerepel. TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ É. 2010. 73. p.

80 Az ugyancsak Felső-Galla, VI-os telepi utca első említése az 1927. évi helyrajzi térképen szerepel. TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ É. 2010. 44. p.

81 Így első gyermekük, a koraszülött, alig másfél hónapot élt Éva (1950. márc. 1.–ápr. 17.), majd Éva Mária. TMJVL XIII. 4. Felvételi és igazoló-jegy. Állami Bauxit-Alumínium RT Tatabányai Alumíniumgyára. Tatabánya, 1948. aug. 25. Rávezetés.

82 Az I. világháború után a hadirokkantak számára a FAKSz (Falusi Kislakásépítési Szövetkezet) által, típusházak építésével kialakított Új- vagy Rokkanttelepre (később Szár II, Újszár, majd Szárliget névvel, Fejér, ma Komárom-Esztergom megyéhez tartozó község) az 1960-as években egyre többen költöztek ki Tatabánya ipari létesítményeinek munkásai közül. A FAKSz-ról l. HÁMORI P. 2004. 51., 55–59. pp. <http://www.aetas.hu/2004-01/hamori.pdf> (letöltés 2014. március 20.)

83 TMJVL XIII. 4. „*Nyugdíjas 1973. VII. 4.*” A/269678. sz. Munkakönyv. Alumíniumkohó Nemzeti Vállalat. Tatabánya, 1950. aug. 8. Rávezetés.

84 TMJVL XIII. 4. Kérvény. Szárliget, 1990. aug. 17., ill. határozat: Nyugdíjkiegészítés kárpótlásként tekintettel hadifogságban töltött évekre, az 1992. évi XXXII. tv. alapján. BM Igazgatási Osztály

85 TMJVL XIII. 4. Határozat. Életjáradék: 1945. máj. 9.–1947. szept. 21. közötti időszakban elszenvedett kényszer-munkára hurcolás, azaz 29 hónap szabadságelvonás miatt. Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal. Budapest, 1997. aug. 4.

MELLÉKLET

FÜLÖP JÓZSEF CSALÁDFÁJA⁸⁶

I. SZÜLŐK

apa

Fülep Lajos Ferenc

apja Fülep Szász Ferenc sz. Körtvélyfája, 1828. jan. 19.
apja ifj. Fülep Szász András
anyja Szabó Mária
anyja Szász Zsuzsa sz. 1832. okt. 23. Körtvélyfája
apja Szász István
anyja Kelepeszi Kata

anya

Dani Anna

apja Dani János Demeter, Vajdaszentivány
apja Dani János
anyja Szabó Mária
anyja Demeter Anna sz. 1862. aug. 24. Körtvélyfája
apja Demeter István
anyja Szabó Anna

II. HÁZASSÁG

1. nagyszülők

Fülep Szász Ferenc	21 éves, Szász Zsuzsanna 18 éves	1848.dec.26.
Dani János	25 éves, Demeter Anna 19 éves	1881.márc.29. Vajdaszentivány

2. szülők

Fülep Lajos Ferenc 26 éves, Dani Anna 20 éves 1902. aug. 4.

⁸⁶ TMJVL XIII. 4. Hitelesített anyakönyvi kivonatok

III. TESTVÉREK

Fülep Lajos Ferenc /1876. aug. 25. Körtvélyfája/ és Dani Anna /1882. jan. 30. Vajdaszentivány/
gyermekei (születtek: Körtvélyfáján)

1. Fülöp Anna, Csizmás Mihályné (meghalt Körtvélyfája, 1965 k.)

gyermekei: Csizmás András (meghalt 1945, az orosz csapatok elhurcolták)

Csizmás Mihály - gyermekai Mihály és Rozál

2. Fülöp Ferenc (1908. júl. 17. - 1986. aug. 7. Tillsonburg (Ontario, Kanada)

gyermekei: Ferenc (1953. -)

Zsuzsa

3. Fülöp Lajos (meghalt fiatalon tüdőbajban, Körtvélyfája)

4. Fülöp András (1912-1965, Körtvélyfája)

gyermekei: András

Anna

5. Fülöp József (1918. márc. 7. - 2001. júl. 12. Szárliget)

gyermekei: Éva (1951. márc. 1. Tatabánya - 1951. ápr. 17. Tatabánya)

Éva Mária (1953. nov. 12. Tatabánya -)

RÖVIDÍTÉSEK

ALBART Rt.	Állami Bauxit-Alumínium Részvénytársaság
ALUTERV–FKI	Magyar Alumíniumipari Tröszt Kutatási és Fejlesztő Központja
btm	betanított munkás
é. n.	kiadási évszám nélkül
GUPVI	Hadifogoly és Internáló Táborok Igazgatóság
j.	jegyzet
kh	kataszteri hold (1600 □öl)
l.	lásd
m.	megye
MÁK Rt.	Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat
OMBKE	Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület
PNL	A Pallas Nagy Lexikona
TbM TGy	Tatabányai Múzeum Történeti Gyűjtemény (Tatabánya)
TMJVL	Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára (Tatabánya)
vm.	vármegye

IRODALOM

- 50 éves... 1990. 50 éves a Tatabányai Alumíniumkohó. Szerk.: Laár Tibor. Felelős szerk.: Karkus György, Szabó László. Tatabánya.
- A 60 éves... 1942. A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941. Szerk.: Borbély Zoltán, Kapy Rezső. Bp.
- BÍRÓ Donát 1993. Adalékok Régen monográfiájához. Marosvásárhely.
- BÍRÓ Donát 2006. Szászrégen és vidéke. Településtörténeti adalékok. Marosvásárhely.
- FAZEKAS János 2006. 80 éves a magyar bauxitbányászat. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat. 139. évf. 6. sz. 4–8. pp. http://www.ombkenet.hu/bkl/banyaszat/2006/bklbanyaszat2006_6_02.pdf (letöltés 2014. április 17.)
- GÉRA Eleonóra 2011. A spanyolnátha Budapesten. In: MúltKor Történelmi Magazin. http://mult-kor.hu/20110117_a_spanyolnatha_budapestten; In: Budapesti Negyed 2011. január 17. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00048/pdf/189312067.pdf> (letöltés 2014. április 23.)
- HÁMORI Péter 2004. Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közötti Magyarországon. Az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet létrejötte. In: Aetas 2004/01. 49–73. pp. <http://www.aetas.hu/2004-01/hamori.pdf> (letöltés 2014. március 20.)
- HORVÁTH Sándor – MAJTÉNYI György – TÓTH Eszter Zsófia 1998. Munkaverseny a Szovjetunióban és Magyarországon. In: História 20. évf. 1998/08. sz. 29–32. pp. <http://www.historia.hu/archivum/1998/tart9808.htm> (letöltés 2014. április 26.)
- PNL XI. 1895. A Pallas Nagy Lexikona XI. k. Bp.
- PNL XIV. 1897. A Pallas Nagy Lexikona XIV. k. Bp.
- PNL XVI. 1897. A Pallas Nagy Lexikona XVI. k. Bp.
- ROMHÁNYINÉ LIGDAY Emőke 2011. Ligday János 1882–1956. In: Férfiportrék a XX. századból. Tatabányai Levéltári Füzetek 13. Szerk.: Ravasz Éva. Tatabánya. 43–70. pp.

- SASVÁRI Zsuzsanna – VARGA István é. n. (ALUTERV–FKI) Fém-fémoxid kerámia anyagok fejlesztése elektrokémiai jeladók céljára. In: A Tatabányai Alumíniumkohó jubileumi emlékülése 1990. május 9. Tatabánya. 141–144. pp.
- SCHMIDT Ferenc é. n. A Tatabányai Alumíniumkohó története napjainkig. In: A Tatabányai Alumíniumkohó jubileumi emlékülése 1990. május 9. Tatabánya. 10–15. pp.
- SOLTÉSZ István é. n. Az OMBKE elnöke megnyitó előadása. In: A Tatabányai Alumíniumkohó jubileumi emlékülése 1990. május 9. Tatabánya. 3–4. pp.
- SZABÓ László é. n. Nem csak az ipar kenyeré... A 100 éves tatabányai szénbányászat krónikája 1894–1994. Szerk.: Csics Gyula. H. n., é. n. <http://www.jamk.hu/ek/public/08030301/> (letöltés 2014. április 17.)
- T. SÁRAY SZABÓ Éva 2008. Tatabánya a sajtóban 1945–1948. In: Új Forrás 40. évf. 2008. 1. sz. http://www.jamk.hu/ujforras/0801_12.htm (letöltés 2014. április 18.)
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva 2010. Tatabánya utcanévei. In: Tatabányai Levéltári Füzetek 12. Szerk.: Ravasz Éva. Tatabánya.
- TARJÁN M. Tamás 2014. 1918. március 11. A spanyolnátha elindul világpusztító útjára. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_marcius_11_a_spanyolnatha_elindul_vilagpusztito_utjara/ (letöltés 2014. április 26.)
- VARGA E. Árpád 1998. Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Csíkszereda. <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&megye=3>; <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (letöltés 2014. április 26.)
- VARGA Éva Mária 2008. Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956). [Bp.] (Doktori disszertáció) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/disszertvargaeva.pdf> (letöltés 2014. április 18.)
- VARGA István – BARABÁS Ferenc é. n. (ALUTERV–FKI) Az alumíniumkohászat környezetszennyezésének csökkentése. In: A Tatabányai Alumíniumkohó jubileumi emlékülése 1990. május 9. Tatabánya. 96–103. pp.

II.
KÖZLEMÉNYEK
MÓDSZERTAN
MŰHELY

XIII. ORSZÁGOS TÖRTÉNESZ MUZEOLÓGUS KONFERENCIA, SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

Csíkszereda, 2012. október 2–4.

Pintér János

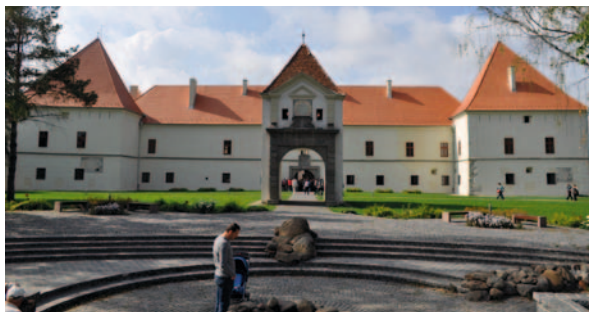
Második alkalommal rendezte a Magyar Múzeumi Történész Társulat éves szakmai továbbképzését és konferenciáját határon túl, ezúttal a székelyföldi Csíkszeredán *Identitás, Nemzet, Nemzetpolitika* címmel. Az összejövetelhez hathatós anyagi támogatást nyújtott mindenekelőtt a Magyar Országgyűlés Hivatala, továbbá a Nemzeti Kulturális Alap és az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága. A konferencia előkészítésében, a szervező munkában a MAMUTT elnöksége részéről **Ihász István** elnök és **Kaján Imre** titkár végzett alapos és mindenre kiterjedő munkát, csak úgy, mint **Gyarmati Zsolt**, a Csíki Székely Múzeum igazgatója. Kaján Imre, mint az akkori Zala megyei Múzeumok Igazgatóságának vezetője tette lehetővé a Göcseji Múzeum bekapcsolásával a konferencia pénzügyi lebonyolítását.

A hosszú autóbusszos utazás után a kitűnő szolgáltatást biztosító csíkszeredai Hotel Salvatorban (1941–44 között a KALOT épülete) volt a szállásunk, ahol a konferencia előadásait is tartották. Először Gyarmati Zsolt a vendéglátók nevében köszöntötte a résztvevőket, majd **Zsigmond Barna Pál**, hazánk csíkszeredai főkonzulja szólt a nemzeti érzések megőrzéséről, a határon túli magyarság foglalkozásáról, Székelyföldről, mely talán az utolsó magyar sziget. (1. kép)

Ráduly Róbert Kálmán csíkszeredai polgármester vastapsot kiváltó üdvözlő beszédében azt mondta, hogy meg kell hallani a kövek szavát, érezni kell a szavak erejét. A keleti végeken (Csíkszék, Kézdiszék) volt a legnehezebben védhető a nyugati kereszténység, ám a nyugati kereszténység nem védte meg őket.

Ihász István MAMUTT elnök köszöntőjében elmondta, hogy régóta készült a Társulat Székelyföldre, végre sikerült eljönni. Találón idézte **Kányádi Sándort**, miszerint aki itt él „nem határon túli magyar, hanem határtalanul magyar”.

Első előadó **Csorba László**, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója volt. *A birodalom kísértése. Nemzetpolitikai gondolkodás Magyarországon a 19. század második felében* című értekezésében arról szólt, hogyan jelentkezett a magyar nemzeti **gondolkodásban** a birodalmi gondolat. Ismertette **Széchenyi Ferenc** elképzelését, miszerint a birodalom gazdaságpolitikai központját Magyarországon kellene kialakítani, majd vázolta Széchenyi illúzióit a Habsburgok lojalitásáról. Elemezte **Kemény Zsigmond** gondolatait, **Rákosi Jenő** publicisztikáját és **Bajcsy Zsilinszky Endre** írásait Magyarország nemzetpolitikájával kapcsolatban.

1. kép – A Csíki Székely Múzeumnak otthont adó Mikó vár
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

2. kép – Egyed Ákos akadémikus előadása
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

Egyed Ákos akadémikus *Gróf Mikó Imre mint nemzetpolitikai gondolkodó* tevékenységét tárta a hallgatóság elé. Erdély Széchenyijének nevezve bemutatta sokoldalú tevékenységét, hangsúlyozva az abszolutizmusidején végzett oktatási és kulturális intézmény-alapítói munkásságát, részletesen szólva az Erdélyi Múzeum Egyesületről. (2. kép)

Nagy Mihály Zoltán nagyváradai főlevéltáros *Magyarságkutatás és iratfeldolgozás a romániai levéltárakban* címmel tartott előadást. Beszámolt az erdélyi köz- és magánlevéltárak magyar vonatkozású anyagairól, kutatásokról, történészek által elindított forrásfeltárásokról. Azt is elmondta, hogy kiemelt kutatási program a két ország

levéltáraiban őrzött anyagok kutatása és megjelentetése 1918-tól kezdődően. (A Magyar Nemzeti Levéltár és a Román Országos Levéltár egyezménye).

Bíró Annamária, a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem adjunktusa irodalomtörténészként *Magyar-szász eredetvita Erdélyben a 18–19. század fordulóján* címmel mutatta be kutatási eredményeit. Azt vizsgálta, hogy a magyar illetve a szász eredet- és nemzettörténetek, röpiratok, kéziratok, újságok hogyan igyekeztek bizonyítani saját kulturális elsőbbségüket Erdélyben.

Hermann Gusztáv Mihály, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem székelyudvarhelyi kihelyezett tagozatának adjunktusa *Székelység-tudat: gyökerek és tények* témában elsősorban érdekes reprezentatív felmérések eredményeit ismertette. Ezek szerint a székelyek 73 %-a hunoktól, 19 %-a a magyaroktól, 4 %-a az avaroktól származtatja magát (4 % nem tudja). Arra a kérdésre, hogy mi tartja össze a székelyeket, a válaszadók 87 %-a úgy vélte, hogy a közös eredet, 13 %-a természetföldrajzi tényezőkkel magyarázta. Az előadó beszélt a székely eredetforrásokról, így a különböző mondákról és a csiki székely krónikáról, amelynek eredetiségét többen kétségbe vonják, hamisítványnak tartják.

Gidó Attila, a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet munkatársának írását Gyarmati Zsolt olvasta fel, amely *Az erdélyi zsidóság identitásformáló szerepe Trianon után* elnevezéssel arról tájékoztatott, hogyan viszonyultak egymáshoz a magyarok és a zsidók, kulturális és nyelvi vonatkozásban.

Pozsony Ferenc, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem professzora *Múzeum és reprezentáció* című előadásában főleg néprajzos szemmel vizsgálta a témát. Beszélt arról, hogyan váltotta fel a hagyományt az örökség, amelyhez hogyan illeszkedik a reprezentáció, azaz, természet: Hargita, állat: puli, virág: tulipán, viselet: székely harisnya, ital: pálinka stb. Kitért a múzeumi reprezentációra is, amely információt közvetít és identitást épít; kérdéses, mi tekinthető autentikus, eredeti néprajzi tárgynak. Végezetül szólt a székelyföldi múzeumokról és az erdélyiek közül azokról, amelyeknek magyar vonatkozású anyagaik vannak.

Az előadások sorát ez alkalommal is a MAMUTT éves közgyűlése követte, ahol Ihász István elnök a szervezet 2011. évi tevékenységéről, eseményeiről, eredményeiről számolt be, majd az egyre nehezebb pénzügyi helyzetről, a pályázati lehetőségek és az elnyerhető összegek csökkenéséről adott tájékoztatást. Ezt követte a közgyűlés ünnepi aktusa, a Wellmann Imre Emlékérem átadása, amelyet a tagok javaslatai alapján **Megyeri Anna**, a zalaegerszegi Göcseji Múzeum történésze kapott meg kiemelkedő szakmai munkájáért.

A második napon tanulmányi kirándulásra indultak a konferencia résztvevői. Utunk első állomása a *kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum* volt, ahol **Dimény Attila** múzeumigazgató mutatta be a helyi kézművesség emlékanyagát. Ezt követően a „székely svédasztal” csodálatos ízeivel ismerkedtünk meg. A program következő állomása *Gelence* volt, ahol a 13. században épült római katolikus *műemléktemplomot* csodáltuk meg, különösen az 1330 körül készült, a Szent László legendát bemutató falfestményt. (3. kép) A Pro Museum Egyesület által fenntartott és működtetett *zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban* a csángó emberek életútját bemutató állandó kiállítást, valamint a székely néprajzi gyűjteményt tanulmányoztuk. (4. kép) Ezt a napot *Alsócernátonban* zártuk, a *Haszmann Pál Múzeumban*. A magángyűjteményt maga a tulajdonos, **Haszmann Pál** mutatta be, az épületekben lévő hatalmas és páratlan történeti anyagot: a szabadtéri kiállítást, ahol skanzen és szabadtéri mezőgazdasági gépészeti kiállítás látható. Az egész napi egyedülálló, számos szakmai élményt hozó programot jó hangulatú vacsora zárta a múzeumban. (5. kép)

3. kép – A gelencei katolikus templom
a Szent László freskóval
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

4. kép – A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum udvarán
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

ismertetése kiegészítésével. Egyedi megoldás egy 18. századig használt kút környezetének és beledobált anyagának bemutatása, amely egyúttal szinte építészeti mikrotörténet. A vár és lakóinak egykori életét kosztümös kisfilmekkel tárják a látogatók elé, s az akkori lakomák étkei ma is elkészíthetők egy kis receptfüzet segítségével. A koncepció és az építészeti elrendezés Kaján Imrétől származik, akit az újszerű kiállítás szakmai megrendezésében magyarországi és helyi szakemberek segítettek.

Köszönettel tartozunk Gyarmati Zsoltnak és csapatának a remek programokért, azért a szeretett és kedvességért, amellyel körülvettek bennünket. A konferencia résztvevői – azok is, akik először, azok is akik már többször jártak Székelyföldön – maradandó élménnyel és a mielőbbi visszatérés igényével utaztak haza.

kiállítást, ahol skanzen és szabadtéri mezőgazdasági gépészeti kiállítás látható. Az egész napi egyedülálló, számos szakmai élményt hozó programot jó hangulatú vacsora zárta a múzeumban. (5. kép)

A konferencia harmadik napján a *csíksomlyói kegytemplomot és kolostort* látogattuk meg Erik atya templomigazgató vezetésével. Többen felkapaszkodtak a pünkösdi csíksomlyói ünnepi mise helyszínére, a „Nyeregbe”.

A délután folyamán a *Csiki Székely Múzeum, A Mikó vár története* című új állandó kiállítását tekintettük meg. Újszerű, számos remek ötlettel készült összeállítást láttunk a készítőik szakmai

5. kép – Haszmann Pál előadása az alsócernátoni múzeumban (Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

A 2012. ÉVI WELLMANN IMRE DÍJAZOTT

MEGYERI ANNA

Nagykanizsai születésű történész-muzeológus kollégánk 1976–80 között a Szombathelyi Tanárképző Főiskola magyar-népművelés, majd 1983–85-ben a történelem szakán szerzett oklevelet. Közben már 1974-től öt éven keresztül gyűjteménykezelői munkakört látott el a nagykanizsai Thúry György Múzeumban. 1979-től a Göcseji Múzeumban szolgál, 1984-től történész muzeológusként. Kutatási területe a 19–20. század társadalomtörténete, kultúrtörténete, fotótörténete, az épített környezet. S mindez a zalai régióra koncentráltan. Azaz konkrétan: feladata – immáron 3 évtizede – Zala megye és Zalaegerszeg város története tárgyi emlékeinek és dokumentumainak gyűjtése, rendszerezése és feldolgozása, kiállításokon történő bemutatása. Mindezek magas színvonalú ellátása érdekében – vérbeli helytörténészként – széleskörű kapcsolati hálót épített ki, aminek segítségével az egyes szakmai projektekhez indított gyűjtési kampányba jelentős társadalmi rétegeket tudott bevonni, akik később a múzeum támogatói és látogatói között is megjelentek. Számos jelentős kiállítás megrendezése kötődik nevéhez, a legutóbbi, a 2010-ben Zalaegerszegen megnyitott, majd Keszthelyen és Nagykanizsán is bemutatott, igen komoly szakmai tevékenységet takaró „*Testedzés és életöröm*” – *Zalai sportok* című tárlat kurátora volt. Közreműködött a „Felemelő évszázad” projekt keretében Zalaegerszegen is megrendezett *A lehetőségek országa – Polgárosodás a 19. századi Magyarországon* című vándorkiállítás helyi megvalósításában.

1. kép - Megyeri Anna

Évtizedek óta kutatja Zalaegerszeg és Zala megye fotókon rögzített múltját, kiállítást is rendezett, könyvet is megjelentetett e témakörben (*Utak, terek, emberek*). Az ő munkáját dicséri a Deák Ferenc sőtöri szülőházában látható emlékkiállítás, valamint a zalaszentgróti kiskastély helytörténeti tárlata (*Központ a Zala mentén*), nevéhez kötődik Németh János (*Gyökerek* című) önéletrajzi kötetének gondozása és megjelentetése.

Számos kisebb-nagyobb publikációt jegyez, így az egerszegi közlekedés múltjáról, a Deák-szoborról, vagy Keszthely és a megyeszékhely dualizmus kori városépítészetről stb.. Írásai a téma feldolgozása mellett minden esetben széles kor- és kultúrtörténeti kitekintést is nyújtanak, és így egy múzeumi történész feladatkörének kitágításáról tanúskodnak. 2010-ben jelent meg a Morandini-építész család munkásságát feldolgozó könyve *A földre építék, az égben bízom* címmel, amely sokéves, rendkívül aprólékos és szerteágazó kutatómunka gyümölcse. Nemcsak a levéltárban fellelhető forrásokra támaszkodott – bár férje révén családi kötődés is kapcsolja oda –, de érintkezésbe lépett a család ma élő leszármazottaival, a magyarországiakkal és külföldön élőkkal egyaránt, tőlük nemcsak az ősökre vonatkozó visszaemlékezéseket gyűjtötte össze, hanem csodálatos fénykép-, dokumentum- és tárgyi anyaggal gazdagította a Göcseji Múzeum gyűjteményét. A könyv nagy sikert aratott mind a történész szakma, mind pedig a közönség körében.

1998-ban Zalaegerszeg Kultúrájáért, 2004-ben Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesült. A Hajnal István Kör, a Pulszky Társaság, a MAMUTT tagja, a KKDSZ titkára.

Múzeumi munkája mellett nagy súlyt helyezett a folyamatos tanulásra, továbbképzésre. 2012 nyarán a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Bölcsészettudományi Karán történelemtanári master diplomát is szerzett. Az elhangzottak alapján eddigi kiváló munkájáért a MAMUTT alapította elismerésre, a Wellmann Imre Emlékéremre jószíval javasoljuk Megyeri Annát! (1. kép)

XIV. ORSZÁGOS TÖRTÉNESZ MUZEOLÓGUS KONFERENCIA, SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

ZALAEGRSZEG–ALSÓLENDVA, 2013. Szeptember 18–20.

Béres Katalin

2013. szeptember 18–20. között a Göcseji Múzeum adott otthont a Magyar Múzeumi Történész Társulat 14. konferenciájának. A Zalaegerszegrre érkezett népes tagságot a város dísztermében **Kaján Imre** igazgató és **Gyutai Csaba** polgármester fogadta és köszöntötte. A tudományos tanácskozás *A határokon átívelő történeti muzeológiai kutatások új kihívásai a részekre szakadt régiókban* kérdéskörével foglalkozott. (1. kép)

A témaválasztást két szempont is indokolta. Egyrészt az a tény, hogy 2013-ban a megszűnt megyei múzeumi hálózathoz az intézmények a helyi önkormányzatok fenntartásába kerültek, melyek elsősorban saját történetük gyűjtését, kutatását, bemutatását várják el új intézményüktől.

1. kép – A nyitótülés résztvevői a városháza dísztermében
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

A történeti kutatás hatósugara, gyűjtőmunka fizikai határai viszont nem állhatnak meg a közigazgatási határoknál, sőt, az országhatároknál sem. Mit tehetnek ebben a helyzetben az egyes múzeumok, milyen szerepet tölthetnek be a kutatások koordinálásában a megyei hatókörű városi múzeumok?

Másrészt az utóbbi években a MAMUTT egyik fontos feladatának tekintette, s tekinti ma is a határon túli magyar múzeumok, kutatóhelyek, s az ottani kutatók felé való nyitást, a megismerésen túl közös projektek kimunkálását. Mivel Zala megye többszörösen is a szétszakított területek közé tartozik, nemcsak az 1920-as trianoni

békeszerződés csonkította meg, hanem az 1940-es évek belső megyehatár módosításai is, ezért témaként merült fel, hogy a határ két oldalán élő történészeknek, muzeológusoknak milyen lehetőségeik vannak a szétszakított régiók kutatására. Így adódott az ötlet és a lehetőség, hogy a kérdésekre ne csak a határon belül, hanem a határon kívülre került Muravidéken, jelesül Lendván keressük a választ, s egyúttal lehetőséget teremtsünk a kollégáknak, hogy megismerjék e kevésbé ismert és emlegetett vidéket, az ott élő maroknyi magyarság sorsát és lehetőségeit.

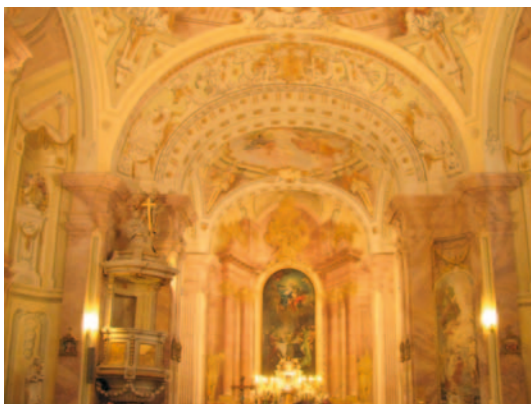
A felvetett témák megválaszolására, vagy legalább elemzésére két félnap állt rendelkezésre. Szeptember 18-án, szerda délután a Zalaegerszegen tartott konferencianapon elsőként **Csorba László**, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója beszélt, aki a határon átnyúló „csorbult régiók” történeti kutatásainak jelentőségeire hívta fel a figyelmet. A dél-tiroli gyakorlatot hozta példaként: ott a történeti kutatások támogatására komoly ösztöndíjrendszert dolgoztak ki. Ezen kívül hathatós együttműködés van a helyi, országos és európai szervezetek között, amivel szintén ösztönözni és támogatni tudják a történetírást.

Sári Zsolt a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos igazgatója a 20. századot érintő kutatások jelentőségét emelte ki a Skanzen példáján, ahol az egyik fegfontosabb kutatási program a közelmúlt és a jelen történeti, néprajzi vizsgálata. A Szentendrén megkezdett, a 20. századi falusi, mezővárosi életmódot, társadalmat, népi építészetet és lakáskultúrát érintő alapkutatások mintául szolgálhatnak, a néprajzi vizsgálati módszerek újabb információkat nyújthatnak a történész muzeológusok munkájához. A továbbiakban

Tamás Edit igazgató (MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak), **Cservenyák László** etnográfus (Szatmári Múzeum, Mátészalka) és **Gaucsik István** történész muzeológus (Pozsonyi Városi Múzeum) előadásából hallhatott példákat a népes hallgatóság (közel kilencven fő) a kutatás, gyűjtés, bemutatás lehetőségeire az új körülmények között.

Az előadások után szokás szerint sor került a Magyar Múzeumi Történeti Társulat éves közgyűlésére, ahol az elnök, **Ihász István** számolt be a 2012. eseményeiről és eredményeiről. Az ülés végén a MAMUTT Elnöksége idén is kiosztotta az általa alapított Wellmann Imre díjat. A laudáció és a vastaps **Peterdi Verát**, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának főmuzeológusát köszöntötte.

A szakmai nap végén a hallgatóság a Göcsej szívébe, Novára utazott, ahol a Csicsergő Szabadidő Központban foglalta el a szállását, s ott költötte el a göcseji specialitásokból álló ízletes vacsorát.

2. kép – A novai barokk katolikus templom a Dorffmeister-freskókkal (Fotó: Megyeri Anna)

A második nap programja a novai barokk templomban kezdődött, ahol **Kostyál László** művészettörténész, a Göcseji Múzeum igazgatóhelyettese kalauzolásával tekintettük meg **Dorffmeister István** híres freskóit. (2. kép)

A templomlátogatás után buszra szállva a konferencia résztvevőinek többsége számára ismeretlen tájra, az egykor a történelmi Zala megyéhez, most Szlovéniához tartozó Muravidékre utazott a társaság. A Muravidék fővárosában, Lendván **Lázár Beáta**, a **Galéria-Múzeum Lendva** igazgatóasszonya és munkatársai fogadták a konferencia résztvevőit, majd vezetésükkel – két csoportra osztva – városnéző sétára indultunk. A délelőtti során megtekintettük a

Makovecz Imre tervezte színházat, a *Lendva város polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása* című kiállítást, az egykori zsinagógát és abban a lendvai zsidóság történetét bemutató tárlatot, valamint a Főtéren álló Szent Katalin tiszteletére emelt katolikus templomot. (3. kép)

Délben vendéglátóink jóvoltából pazar ebédben részesültünk, a nálunk pincepörköltnek, ott bográcsnak nevezett tartalmas egytálétel mellett lendvai perec volt a menü.

Délután az egykori Bánffy-vár, a mai Galéria Múzeum és kiállításai megtekintésével folytatódott a program. **Lendvai Kepe Zoltán**, a múzeum néprajzos muzeológusa ismertette a vár és benne a 40 éves intézmény történetét, majd **Rembrandt** grafikái mellett a **Zala Györgyre** emlékező állandó kiállítást, **Gálics István** (1944–1997) festőművész és grafikus alkotásait és különleges lepkegyűjteményét, a hetési népi textíliákat bemutató néprajzi kiállítást, valamint a padláson kialakított különleges térben a nyári képzőművészeti alkotótáborok során készült bronz plasztikákat csodálhatták meg a kollégák.

A vár felfedezése után folytatódott a konferencia szakmai programja. A délután folyamán izgalmas és gondolatébresztő előadások hangzottak el. Első előadóként **Bencze Lajos** író, a *Muravidéki Magyar Tudományos Társaság* elnöke a kis magyar közösség önálló tudományosságát, irodalmi életét ismertette a kezdetektől napjainkig. **Göncz László** történész, parlamenti képviselő ugyanakkor a magyar kisebbség identitásának megroppanásáról, s az erős asszimilációról beszélt, bemutatva, mit tesz a maroknyi tudós társadalom: történészek, néprajzosok, könyvtárosok, a többségi nemzet által sugallt történeti tudat ellensúlyozására. Ő számolt be azokról a már a 80-as években induló közös projektekről, kiadványokról is, amelyek a zalai, vasi és muravidéki tudományosság összefogásával születtek. **Kovács Attila** történész, a Szlovén Etnikai Kutatóintézet munkatársa egy izgalmas, általa készített film segítségével idézte meg, milyen traumákat élt át ez a maroknyi magyar közösség a 20. század során.

A tartalmas programot követően a 18. századi lendvahegyi Szentháromság-kápolnához buzsózott a társaság, ahol kissé borzongva néztük **Hadik Mihály** romladozó múmiáját. (4. kép)

4. kép – A lendvahegyi Szentháromság-kápolna
(Fotó: Megyeri Anna)

A konferencia megrendezéséhez az NKA Közgyűjteményi Kollégiuma nyújtott hathatós támogatást, amit ezúton is köszönünk!

3. kép – A lendvai vár a katolikus templommal
(Fotó: Megyeri Anna)

A legendák övezte, törökverőként számon tartott Hadikot 1733-ban temették el a kápolna sírboltjába, mumifikálódott holtteste mára turistalátványosság lett. A kis templom környéke, a híres lendvahegyi borokat termő szőlőültetvények és pincék, a Muravidék szépséges panorámája nagyszerű élményt nyújtott mindannyiunknak.

A tartalmas napot követő vacsorát már a határon inneni lentihegyi Márton pincészetben, kötetlen és jóízű beszélgetés közben költötte el a társaság.

A harmadik napi programoknak a Göcseji Múzeum és a Göcseji Falumúzeum adott helyet. A kollégák megtekintették az *Előre a szocializmus útján... – Így éltünk a hetvenes években* című időszak kiállítását, valamint a múzeum új múzeumpedagógiai tereit, látványraktárait. A szakmai program a Göcseji Falumúzeumban és a Magyar Gáz- és Olajipari Múzeumban tett sétával, majd azt követően, Kaján Imre igazgató és kollégái által főzött ebéddel ért véget.

A 2013. ÉVI WELLMANN IMRE DÍJAZOTT

SALLAYNÉ PETERDI VERA

Ha úgy kezdenénk valamely kolléga bemutatását, hogy orvosírnok volt a János Kórházban, vagy könyvtártechnikus a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, hát nehéz lenne tippelni. Ám, ha úgy folytatjuk, hogy az ELTE magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár és etnográfus diplomájának megszerzése után azonnal, tehát 1977-ben a Budavári Palotában működő s a teljes magyar 20. századi nemzeti történelemmel foglalkozó, országos szakfelügyeletet is ellátó Magyar Munkásmozgalmi Múzeumba került, nos akkor már ismerősebb az indulás. Mint köztudott, intézménye 1989-ben régi nevét (Legújabbkori Történeti Múzeum) visszakapván betagozódott a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol jelenleg is dolgozik mint a Történeti Tár főmuzeológusa.

Az elődök kiválásával az első évektől kezdve több nagy – ún. életmód-gyűjtemény – szakadt rá, melyeket azóta is gondoz, nagy hűséggel, odaadással, szorgalommal és lelkesedéssel; így a közel 1000 darabból álló Legújabb kori Bútor-Berendezés Gyűjteményt, a mintegy 2700 tételt számláló Legújabb kori Üveg- és Kerámia Gyűjteményt, valamint a négy és félezernyi műtárgyat tartalmazó Vegyes Háztartási és Használati Eszközök Gyűjteményét. Fentiek nemcsak számottevő, de kiemelkedő gyarapodása az elmúlt évtizedekben egyértelműen Neki köszönhető. Nem azon muzeológusok közé tartozik, akik elefántcsont tornyukban trónolnak méltóságteljesen, jobb esetben leereszkedően megadják magukat, amint valaki jelentkezik esdekelve egy-egy műtárgy múzeumi befogadásáért. Ő rakkoló alázattal, fáradhatatlan odaadással látogatta a régiségkereskedéseket, -boltokat, az aukciókat, és kapcsolatai révén a magángyűjtőket is. Odafigyelt a jelentősebb középület-bontásokra, intézményi és magánlakás hagyatékokra, s nemcsak a nevesebb politikusok, közéleti kiválóságok, de az egyes társadalmi rétegek – nem is mindig reprezentatív tárgykultúrájú – hagyaték-töredékeire is. Feldolgozásuk során körütekintően rögzítette a személyi adatokat, a lakás- és tárgyhasználatot, az életkörülményeket, – egyszerőval életekkel töltött műtárgygyűjtés az övé. A „polcológiának” csúfolt szakmánk legfőbb kritériumának – a sokoldalú és érzékeny gyűjtés, a precíz rendszerezés/korrekt nyilvántartás, továbbá az írott és kiállítási publikációkban történő közkinccsé tétel – szentháromsága ha valakire, hát Őrá illik talán a legmaradéktalanabbul.

Évtizedek óta e gazdag és sokoldalú műtárgyállomány között élve természetes, hogy fő kutatási területe a 20. századi városi rétegek lakáskultúrája, s a mindezeket létrehozó, fenntartó gyár vagy ipari szegmens története lett. Tanulmányjaiban többek között a dualizmus kori Budapest polgári lakáskultúrájával, a két világháború közötti belvárosi polgárcsaládok életmódjával és otthonával, továbbá tisztálkodási, tisztántartási szokásaival és szabályaival foglalkozott. Bemutatta a MÁVAG-kolónia 1869 és 1985 közötti történetét – benne a módszertani feldolgozása révén híressé vált Allt-hagyatékkal –, vagy az egykori Gresham-palota lakáscsompéit, konyháit, tüzelőberendezéseit.

1. kép - Sallayné Peterdi Vera

Meggyőződéssel állítja, hogy „...a tárgyelemzés konkrét esettanulmányok formájában az életkörülmények, valójában a teljes emberi élet megismerésére irányul.” Ezt igazolják családtörténeti munkái is: közülük kiemelkednek a gömöri Tornallyai, valamint a bácskai Ungár család életét és lakáskörülményeit bemutató tanulmányok, amelyekből nemcsak ezek otthonaiban használt tárgyak kor- és stílustörténeti meghatározását, funkcionális szerepüket, illetve annak változását, hanem a familiák múltját is megismerhetjük. Tanulmányait roppant alaposággal, minden apró részletre, lábjegyzetre kiterjedő figyelemmel végzi, – gyakorta kifutva a sokadik utolsó határidőből, de a szerkesztők általában ezt tudomásul veszik, hiszen remek kéziratot kapnak, továbbá gyarapodó ősz hajszájakat.

Kiállításai közül legnagyobb sikere a Budavári Palotában 1993-ban megnyílt *A nagyvárosi háziasszony birodalma* című tárlatának volt; a felvonultatott gazdag műtárgyanyag révén a 20. század városi polgári középosztály beli rétegeinek lakáskultúráját, benne az ebédlők, konyhák, kamrák világát ismerhették meg a látogatók.

Budapesten született, de gyermekkorát Kunszentmiklóson töltötte, anyai ágon joggal vallja magát kunnak. Szakmailag is kötődik e tájhoz, annak egykoron pásztorkodó népéhez, juhászatához. Több írásában foglalkozott a 20. századi kun származástudattal, vagy az egykori tanyasi élettel a kiskun pusztákon s vendéglátós metamorfózisukkal az ezredforduló idején. A mai napig élő kapcsolatot tart régiójával – előadások, módszertani bemutatók révén segítve földijeit.

Etnográfusként, 20. századi életmód-kutatóként ő képviseli a Magyar Nemzeti Múzeumot a minisztériumunk által a Néprajzi Múzeumba telepített országos jelenkor-közelmúlt kutatás, a MaDok-program rendezvényein, konferenciáin, kiállítás-sorozatában.

Szakmai tevékenysége, eredményei minden bizonnyal hozzájárultak, például szolgálhattak – édesanyai erényei mellett – fia pályaválasztásához, aki ma már a HM HIM egyik tehetséges, szép-reményű történész-osztályvezetője. (S kinek révén – kölcsön kenyér visszajár – 3-szoros nagymamai teendők is tornyosulnak feje felett...)

A fentebb ismertetett életpálya alapján a MaMuTT e célra összehívott Kuratóriumának tagjai egybehangzóan úgy vélik – mondjuk már ki Kollégánk nevét a maga teljes mivoltában –, **Sallayné Peterdi Vera** egésznek mondható szakmai pályafutásával rászolgált a 2004-ben alapított Wellmann Imre Emlékérem büszke birtoklására. (1. kép)

Gratulálunk, Vera! Isten éltesen – szeretteiddel és munkatársaiddal egyetemben. S habár van itt még teendő – „arra kérlek, ne vágj ki minden fát, legalább néha-néha lazíts egy félórát!”

AZ ERDÉLYI ZSIDÓ IDENTITÁSOK NAGYROMÁNIÁBAN*

Gidó Attila

Az első világháború után Romániához került kelet-magyarországi területeken az 1910-es népszámlálási adatok szerint 182.489, 1930-ban 192.833 izraelita vallású személy élt. A két világháború között tehát, a terület lakosságának 3,4 százaléka volt zsidó, akiknek a túlnyomó többsége (72–73%) magyar anyanyelvűnek vallotta magát 1910-ben és egy erőteljes magyarosodási folyamat utolsó fázisában érte az impériumváltás. Az 1918-at követő korszak erdélyi zsidó életvilágát több, egymással szoros összefüggésben álló problémakör vizsgálatával rekonstruálhatjuk.

Amikor az erdélyi zsidóságnak mint közösségnek az átalakulását, vagy az egyének önmeghatározásában végbemenő változásokat próbáljuk megérteni, akkor nem szorítkozhatunk csupán diskurzuselemzésre. Olyan tényezőket is figyelembe kell venni, mint az intézményi világ veszteségének minimalizálása, a zsidósággal szemben alkalmazott, a magyarországitól eltérő román jogi gyakorlat, az antiszemitizmus román, magyar és német megnyilvánulási formái, a zsidóság gazdasági és társadalmi pozíciói, valamint ideológiai megosztottságuk Erdélyben.

Az intézményesülés területén a legfontosabb változást az elsősorban zsidó nemzeti alapon szerveződő világi struktúrák megjelenése hozta. Ennek eredményeként, a hitközségek infrastruktúrájára építkező hagyományos vallási életvilág kitágult, és létrejöttek a politikai-, gazdasági érdekképviselő, a zsidó oktatás és kultúra fejlesztését, a szociális gondoskodást, a szakképzést és a testnevelést szolgáló szekuláris intézmények. Az érdekképviselői szervezetek közül az 1918 novemberében Kolozsvár székhellyel létrehozott Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség és az 1930-tól működő Zsidó Párt volt a legfontosabb. Lényegében a Zsidó Nemzeti Szövetség és annak vezető személyiségei indították be az erdélyi világi intézményesülési folyamatot és a legtöbb 1918 után létrehozott zsidó szervezet az ő kezdeményezésükre és felügyeletük alatt jött létre.

A Nemzeti Szövetség, a Zsidó Párt, a zsidó iskolák, az etnikai alapon szerveződő Zsidó Kishitel bankok, a zsidó nemzeti sajtónyilvánosságot biztosító *Új Kelet* (Kolozsvár), *Neue Zeit–Új Kor* (Temesvár), *Népünk* (Nagyvárad) és a sportklubok identitásképző szerepéhez nem fér kétség. Működésük révén egyre több erdélyi izraelita identitásában toledott el a hangsúly a magyar, vagy a magyar-zsidó önképről az etnikai zsidó-tudatra. Ez az intézményesülés viszont nem a semmiből építkezett. A 19. század utolsó éveiben és a 20. század első tizedében tevékenykedő cionista csoportosulások jelentették az előzményeket. Az 1917-es Balfour-deklaráció, amely elismerte a zsidó nemzeti otthon megteremtésének jogosságát Palesztina területén, az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek önrendelkezési jogát hirdető 1918-as wilsoni pontok és a kelet-magyarországi területek román hadsereg általi megszállása egy olyan nemzetközi és belpolitikai helyzetet teremtettek, amelyek a korábbi, elszigetelt zsidó nemzeti mozgalmat gyors kibontakozáshoz segítették. Mindehhez hozzájárultak Magyarország és az utódállamok vezetőinek a nyilatkozatai, valamint a háborút lezáró nemzetközi dokumentumok. **Búza Barna** földművelésügyi miniszter 1918. november 6-án országos nagygyűlésen éltette a zsidó nemzetet, **Jászi Oszkár** nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter pedig, amikor megalakult a Zsidó Nemzeti Szövetség máramarosi csoportja, táviratban ismerte el a zsidó nemzeti szervezkedés jogosságát. A Románia által 1919-ben megkötött Kisebbségi Szerződés külön pontban (7. cikkely) rögzítette az ország területén élő zsidó lakosság állampolgári jogait, amely a

későbbiekben a zsidóság külön nemzetiségi mivolta mellett érvelők (cionista, román állami szervek) egyik fontos hivatkozási alapja lett. Habár tényleges romániai kodifikációja csak később és az is faji szempontból történt meg, mégpedig az 1940-es Zsidó Statútum révén, 1919-től kezdve a *zsidó nemzetiség* fogalma jogi kategóriaként működött, jelentősen befolyásolva például az 1920-as és 1927-es népszámlálások, valamint az 1930-as népszámlálás erdélyi eredményeit.

Jogi szempontból az erdélyi zsidóság számára visszalépést jelentettek a határmódosulások. Az Osztrák–Magyar Monarchiában élvezett polgári és felekezeti egyenjogúságot egy bizonytalan és kiszámíthatatlan román állami törvénykezés váltotta fel. Az 1923-as román alkotmány ugyan garantálta a korábban *idegen* státuszúnak tekintett zsidóság egyenjogúságát, a következő évben viszont már tömegesen fosztották meg őket állampolgárságuktól. A román állami szabályozások kitértek többek között a hitközségek szervezetére és az oktatás nyelvére is. A Monarchia-beli állapotokhoz képest a zsidó iskolák oktatási nyelvének magyarról románra történő megváltoztatása és a tananyag átalakulása (pl. az 1920-as évek első harmadától a zsidó iskolák tanrendjéből eltűnik a magyar, viszont megjelenik a román és a héber nyelv és irodalom) új integrációs csatornákat nyitott meg, de egyben át is alakította a fiatal generációk magyarsághoz fűződő viszonyát.

Az egyre erősödő román, magyar és német antiszemitizmus hatására az 1930-as évek második felétől egyfajta közösségi bezárkózás figyelhető meg az erdélyi zsidóságon belül, amely a Zsidó Nemzeti Szövetség növekvő tábora mellett a mindennapi életben is tetten érhető. Így például, a zsidó vegyes házasságok aránya 1939-re jelentősen lecsökkent. Kolozsvár esetét véve példának, mindez azt jelentette, hogy amíg 1934-ben a zsidó személyeknek 10,5 százaléka választott keresztény partnert magának, addig 1939-ben már csak 5,9. Az egyes etnikumokhoz fűződő viszony minőségére utalnak a mélyebb adatok, amelyek szerint a csökkenő vegyesházassági tendenciák a magyar párválasztást érintették a legkevésbé. Ezzel szemben 1939-re nullára csökkent a német partnerekkel kötött frigyek száma.

Az erdélyi zsidóság tehát, korántsem volt egységes és nem is működött önálló *társadalomként*. A magyar identitású, vagy magyar–zsidó kettős kötődésű zsidóság képezte az egyik legnagyobb csoportot. Ők a kisebbségi magyar intézményi struktúrába tagozódtak be és a magyar társadalom részét képezték, annak alrendszereibe épültek be. Magyar politikai, kulturális és gazdasági érdekeket képviseltek, a kapcsolathálójuk pedig elsősorban magyar és magyar–zsidó közegegre terjedt ki. A másik, egyre duzzadó csoportot a cionista mozgalom hívei alkották, akik a második világháború előestéjére nagyjából ¼-et tettek ki az erdélyi zsidóságnak. Ők egy alrendszereket (közigazgatás, önálló oktatási-tudományos intézményháló, politikai-, vallási-, kulturális és gazdasági intézmények) is működtetni képes zsidó kisebbségi társadalom létrehozásán dolgoztak. De még többen voltak azok, akik ugyan nem kapcsolódtak be a zsidó nemzeti mozgalomba, de a zsidó etnikai önmeghatározás felé mozdultak el és magyarságukat már csak kulturális kötődésként élték meg. Ez a réteg már vegyesen használta a zsidó etnikai alapon létrejött intézményeket és a magyar intézményi és érdekképviselői struktúrákat, kultúrafogyasztásban és nyelvhasználatban viszont még mindig szorosan kötődött a kisebbségi magyar társadalomhoz és annak kulturális termékeihez. Az előbbi kettőnél kisebb csoportokat alkottak a román- és a romániai zsidó integrációt szorgalmazók, a baloldali, nemzetfeletti mozgalmakhoz csatlakozók, valamint a főként Máramaros és Beszterce vidékén élő, magyarságba nem asszimilálódott haszidok. Az utóbbiak többsége nem tartotta járhatónak sem a cionizmust, sem az asszimilációt, úgy gondolva, hogy mind a kettő a vallásosságot és a zsidó hagyományokat veszélyezteti. A magyar identitású zsidóság egyik legmarkánsabb képviselője **Kecskeméti Lipót** nagyváradi neológ főrabbi volt. Cikkeiben és prédikációiban is támadta a zsidó nemzeti eszmét, és mindvégig azt hangoztatta, hogy a zsidóság a diaszpórában csak mint vallási közösség képes fennmaradni.

Az egyik legmeghatározóbb alternatíva a cionizmus, a magyar zsidóból zsidó zsidóvá válás útja volt, amely végső célként az őshazába történő kivándorlást jelölte meg. Ez az út kezdetben nagyon sok ellenzőre talált zsidó körökben, az első időszakban a neológ és az ortodox rabbik jelentős része is szembefordult vele, azzal érvelve, hogy hosszú távon a cionista mozgalom a hitközségek gyengüléséhez, taglétszámuk csökkenéséhez vezet. Nagy visszhangot váltott tehát ki, **Glasner Mózes** kolozsvári ortodox főrabbi bejelentése az előljárásának 1919. július 15-én, hogy feleségével együtt Palesztinába szándékozik kitelepedni. Ezt a lépést 1923-ban meg is tette. A Zsidó Nemzeti Szövetség számára Glasner alijája kitűnő demonstrációnak bizonyult. A Szövetség Kis Intézőbizottsága által szervezett búcsúztatásakor a kolozsvári Redout nagytermébe több száz fős tömeg gyűlt össze május 3-án és három nappal később is sokan kísérték el a pályaudvarra a távozó rabbist.

A cionisták, a zsidóságot nemzetként meghatározók elhatárolták magukat a magyarságtól és az asszimilációs út járhatatlanságát próbálták bizonyítani. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy megtagadták a magyar kultúrát, és nem vették tudomásul azokat a kapcsolatokat, amelyek a magyarsághoz fűzték őket. **Eisler Mátyás** kolozsvári neológ rabbi például így vélekedett a zsidóság magyarsághoz fűződő viszonyáról:

„Ami a magyarság és a zsidóság egymásra vonatkozását illeti, számosan vagyunk, akik nagy szimpátiát érzünk a magyarsággal szemben, mellyel együtt nemzetet alkottunk, és közös munkával fejlett állami életet építettünk. Jelentékeny részünk van a magyar közműveltségben és annak miként és milyen irányban való fejlődése nem közömbös számunkra.”

A magyarságba nem asszimilálódott egyes ortodox, illetve haszid rétegek számára nem okozott nagyobb mértékű identitásválságot az impériumváltás. Az okot abban lehet keresni, hogy nekik biztos támpontot nyújtott a vallás, a vallási hagyományok. Ezek pedig hatalomváltozástól függetlenül is ugyanolyan rendszer alapján működtek. Identitásukat vallási elvek és nem nemzeti kritériumok határozták meg.

A haszid típusú különállóság kiváló példája volt **Joel Teitelbaum**, aki 1934-ben került Nagykárolyról a szatmári ortodox hitközség rabbiszékebe. Teitelbaum elítélte a cionizmus minden válfaját, így a vallásos alapon működő Mizrachi szervezetet is. 1933-ban, még nagykárolyi rabbiként isszúrt, azaz vallási tilalmat adott ki a helybeli Mizrachi csoport ellen. A **Grünwald Jehuda** alapította és Teitelbaum által 1934-ben átvett jesivában (hittudományi iskolában – a Szerk.), mint ahogy még nagyon sok hasonló erdélyi haszid befolyás alatt álló oktatási intézményben (Dés, Margitta, Nagykároly, Máramarossziget, Szaplonca) világi tárgyakat a növendékek egyáltalán nem, vagy csak alig tanulhattak. A világi műveltség megszerzését a haszid rabbik többsége az asszimilációtól, majd a két világháború között a cionizmustól való félelmében nem engedélyezte. Véleményük szerint mind a cionizmus, mind az asszimiláció a vallásosságot, a zsidó hagyományokat veszélyeztette.

Alternatívaként kínálkozott továbbá az új hatalomhoz történő alkalmazkodás, a románság felé való közeledés. Ez viszont kerülőútnak számított még a zsidóság szemében is, az illető közösségek árulásnak minősítették az olyan próbálkozásokat, amelyek túllépték az állammal szemben gyakorolt lojalitást és a romániai integrációhoz szükséges kompetenciák (nyelvi, kulturális, gazdasági) minimumát. A nyelvi és kulturális különbségek következtében a Román Zsidók Szövetségébe (RZsSz) való belépés sem vált elfogadottá. Ezt igazolja **Klein Miksa** ügyvéd esete, aki az RZsSz erdélyi fiókjának megalakítását követően marginalizálódott a Zsidó Nemzeti Szövetségen belül és csak az országrészek cionista szervezeteinek támogatásával létrejött Romániai Zsidó Pártban jutott újból fontosabb szerephez.

A baloldali nemzetfeletti, nem cionista mozgalmakhoz csatlakozó zsidóság lényegében kikerült a zsidó világból, közösségi életből. A Zsidó Nemzeti Szövetség alapítói és korai vezetői közé tartozó **Kohn Hillel** így jutott el a cionista baloldali mozgalomig, majd az 1924-től illegálisan működő Román Kommunista Pártig. A pártba történő 1931-es belépése egyben a Zsidó Nemzeti Szövetséggel és a cionista mozgalommal való végleges szakítást is magával vonta.

A romániai viszonyok között az erdélyi zsidóság számára a nemzeti mozgalom, illetve a zsidó néphez való tartozás vállalása ígérkezett a legjárhatóbb – de nem konfliktusmentes – útnak. A román hatalom ugyanis nem gördített akadályokat a magyar anyanyelvű zsidóságnak a magyarságról való leválása elé, sőt egy 1924-es törvény megtiltotta számukra, hogy zsidó és román iskolákon kívül más tannyelvű intézményeket látogassanak. Természetesen a cionizmus felé történő fordulás koránt sem volt mentes az egyéni belső és külső vívódásoktól, konfliktusoktól.

A zsidó nemzeti mozgalom az impériumváltással kapott lehetőséget a kibontakozásra. A zsidók által is tragédiaként megélt események tehát, egyben lehetőséget/indokot adtak ezen irányzat időszerezésének hangoztatására. A cionizmus elkötelezettjei azt mondták, hogy az 1918/1919-es eseményekkel párhuzamos atrocitások, antiszemita megnyilvánulások voltak meghatározóak a nemzeti ébredésben. A hitleri hatalomátvételt követően az erdélyi cionista mozgalom asszimiláció-ellenes érvrendszerében a német zsidók példája is megjelent, akik hasonlóképpen olvadtak be a német társadalomba, mint a magyar társaik a magyar társadalomba, az 1930-as években viszont páriákká váltak.

A MURAVIDÉKI MAGYARSÁG SORSFORDULÓI 1920–1991 KÖZÖTT*

Rövid áttekintés¹

Kovács Attila

Bevezetés

A trianoni békekötés egyik következményeként a történelmi Zala és Vas megyék délnyugati részeit az újonnan megalakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Az 1921-es jugoszláv népszámlálás az egykor Zala és Vas megyék részét képező területen (szlovénul Prekmurje) 26, túlnyomó többségében magyarok lakta települést talált a jugoszláv–magyar határ mentén. A 26 településen (északtól délre, zárójelben a település szlovén elnevezése: Hodos (Hodoš), Kapornak (Krplivnik), Domonkosfa (Domanjševci), Szerdahely (Središče), Pártosfalva (Prosenjakovci), Kisfalu (Pordašinci), Csekefa (Čikečka vas) Szentlászló (Motvarjevci), Dobronak (Dobrovnik), Zsitkóc (Žitkovci), Kámaháza (Kamovci), Göntérháza (Genterovci), Radamos (Radmožanci), Hídvég (Mostje), Hosszúfalu (Dolga vas), Lendva (Lendava), Csente (Čentiba), Völgyifalu (Dolina), Pince (Pince), Petesháza (Petišovci), Hármasmalom (Trimlini), Alsólakos (Dolnji Lakoš), Felsőlakos (Gornji Lakoš), Gyertyános (Gaberje), Kapca (Kapca) és Kót (Kot)) az említett népszámláláskor összesen 15.780 személyt írtak össze, közülük 82,8% magyar anyanyelvűnek (13.067 fő), 15,2% pedig szlovén anyanyelvűnek (2.395 fő) vallotta magát. A maradék 318 főt (2%) az egyéb kategóriába sorolták be.² Amikor a muravidéki magyar közösségről beszélünk, a fentiekben említett 26 települést, ill. annak magyar lakosságát értjük.

A kisebbségi sorsba került muravidéki magyarság 20. századi sorsfordulói néhány pontban érintkeznek a magyarság sorsfordulóival. Ha **Romsics Ignác** 2012-ben megjelent *Magyar sorsfordulók 1920–1989* című munkáját vesszük alapul, akkor ezek a következők: a trianoni békeszerződés (1920), a bácskai bevonulás (1941), belépés a háborúba (1941), Trianon másodszor (1947). Több a közös pont a délvidéki magyarság két másik nagy csoportjával, a vajdasági és a baranyai (Horvátország) magyarságával. Ez alapján ide sorolhatók még: a két világháború közötti délszláv kolonizáció a többségében magyarlakta területeken, az 1944/45-ös délvidéki atrocitások, Jugoszlávia 1948-as kizárása a Kominformból, valamint Jugoszlávia 1991-es szétesése. Néhány pontban azonban muravidéki sajátosságról beszélhetünk: ilyen a kétnyelvű oktatás bevezetése 1959/60-ban és az érdekközösségek megalakulása 1975-ben. A tanulmányban a muravidéki magyar sorsfordulókat tekintjük át röviden, az 1920-as trianoni békekötéstől az 1991-es szlovén önállósodásig.

1 A tanulmány már megjelent A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak áttekintése címmel, Földrajzi Közlemények 136. (2012) 3. sz. 285–292. pp.

2 KOVÁCS A. 2006. 11–12. pp.

A trianoni békeszerződés

A magyarság egyik meghatározó sorsfordulója, nemzeti traumája mindenképpen az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés volt, amelynek következtében több mint 3 millió magyar anyanyelvű személy került idegen uralom alá. A három millió kisebbségi magyar közül fél millió került az Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba (Horvát-Szlovénország nélkül), többségük a Bácskában, a Bánátban, valamint a baranyai háromszögben élt. A fél millió délvidéki magyarból Muravidék 26, többségében magyarok lakta településén 1921-ben 13.067 fő élt, míg az egész Muravidéken (Prekmurje), vagyis az egykor Vas és Zala megyékhez tartozó területeken – a Muraköz nélkül – összesen 14.413 magyar anyanyelvű személy.³

Muravidék sorsa a trianoni békeszerződéssel még nem dőlt el véglegesen, mivel az aláírt békeokmány a határok pontos megállapítását a határmegállapító bizottságokra bízta. Muravidékkel kapcsolatosan a bizottság 1921. november 15-én – a Népszövetség Tanácsának felterjesztett beszámolójában – a 27 muravidéki település Magyarországhoz történő csatolását javasolta. A Határmegállapító Bizottság által ajánlott terület (212 km²) a trianoni békeszerződésben rögzített határtól nyugatra, kb. 3-4 km-es sávban húzódott és 21, túlnyomó részt magyarok lakta települést foglalt magába. A javaslatról egy évvel később, 1922. november 10-én döntött a Nagykövetek Tanácsa, amely jugoszláv ellenkezésre elvetette a Határmegállapító Bizottság javaslatát, és rögzítette a már korábban megállapított határvonalat.⁴

Kolonizáció Lendva-vidéken a két világháború között

A muravidéki magyar közösséget erőteljesen érintette a két világháború között végrehajtott jugoszláv földreform és kolonizáció. A jugoszláv földreform ugyanis kizárta az országban élő kisebbségeket a földosztásból, agrárföldet elsősorban csak az államalkotó nemzet tagjai kaphattak. Ennek ellenére muravidéki magyarok is kaptak birtokot a földosztás során, viszont számuk elenyésző volt, és a kapott földterület kicsi.⁵

Muravidéken is a földreformmal párhuzamosan zajlott a kolonizáció. A Mura menti térségben az Alsólendva környékén elterülő Esterházy uradalom agrárföldjeit használták fel betelepítésre. 1921 és 1932 között három hullámban összesen 7 kolóniát létesítettek az ide telepített délszláv, elsősorban szlovén anyanyelvű telepesek.

Az első telepítési hullámra 1921-ben és 1922-ben került sor, amikor tengermelléki szlovén menekülteket hoztak Alsólendva környékére, akiket az Isonzó menti harcok űztek el eredeti lakhelyükről. Az első betelepülők 1921 nyarán érkeztek az Alsólendva szomszédságában található Petesházára, és a település határában lévő majorsági épületekbe költöztek. Mivel a petesházi kolóniát nem lehetett bővíteni, a sterntal-i (Strnišče) menekülttáborban lévő tengermelléki menekültek másik csoportja számára 1922 második felében egy teljesen új települést hoztak létre a Mura mentén, Benica néven.

A második hullámra, mely egyben a legnagyobb telepítést is jelentette a Muravidéken, három évvel később került sor. 1925 tavaszán és nyarán a hídvégi és a gyertyánosi majorságok területére hoztak családokat. A hídvégi és a gyertyánosi kolonisták muravidéki szlovének voltak, akik Alsólendva környékére költöztek. 1925-ben az olasz fasizmus elől menekülő tengermelléki és isztriai családokat

3 KOVÁCS A. 2006. 12. p.

4 GÖNCZ L. 2001. 103–116. pp.

5 KOVÁCS A. 2004. 368. p.

is letelepítettek az Esterházy uradalom pincei majorságán.

Az Esterházy uradalmat érintő kolonizáció harmadik hullámára a földreformot lezáró törvény meghozatala után került sor. Kámaháza település határában 1931 tavaszán többségében tengermentéki szlovén, illetve néhány horvát és egy szerb család létesített kolóniát. Az Esterházy uradalmon az utolsó kolónia 1932 és 1934 között vált Hosszúfalu település részévé.⁶

A levéltári források alapján a két világháború között az Esterházy uradalom egykori területére 254 családot telepítettek 1305 családdal, akik között 1912 kataszteri hold földet osztottak szét. A levéltári források részletes elemzése lehetővé tette a telepések származási helyének feltárását. Az adatokból kiderül, hogy a Tengermentékről (Isztriával együtt) 111 családot költöztettek az Esterházyak alsólendvai uradalmába. 120 telepes család a Muravidékről, korábban a Zala és Vas megyékhez tartozó szlovén falvakból érkezett Alsólendva környékére. Az ország egyéb területeiről, főként Szlovéniából 23 család jött, akik a különböző kolóniakon kaptak birtokot a földreform során.⁷

Az Esterházy uradalomban végrehajtott földreform és kolonizáció Alsólendva és környékének gazdasági és társadalmi viszonyai mellett kihatott a kistérség nemzetiségi összetételre is. A telepítések során az oda helyezett 1305 délszláv, többségében szlovén nemzetiségű bevándorló az alsólendva környéki, túlnyomó többségében magyarok lakta települések lakosságának közel 10%-át jelentette. A vidék nemzetiségi összetételében beállt változásokat csak tetőzte a földreformból kisemmitett magyarok elvándorlása.⁸

Muravidék visszacsatolása 1941-ben

Közismert, hogy a magyar csapatok 1941. április 11-én indultak meg Jugoszlávia felé és vettek részt a délszláv állam elleni hadműveletekben. Április folyamán ellenőrzésük alá vonták Bácskát, a baranyai háromszöget, Muraközt és a Muravidéket. A visszacsatolt délvidéki területeken (11.417 km² tett ki) az 1941-es népszámlálás adatai szerint 1.030.027 főt írtak össze, közülük 39%-a vallotta a magyar nyelvet anyanyelvének.⁹

Muravidéket a támadó német katonai egységek már az első nap, április 6-án megszállták. Tíz nappal később, 1941. április 16-án vonultak be a magyar csapatok, akiket a vidék magyarsága nagy örömmel fogadott. 22 év kisebbségi lét után a Magyarországhoz történő visszacsatolást felszabadulásként fogták fel, mivel a jugoszláv állam másodrendű állampolgárként kezelte őket. Túlnyomó többségüket kizárta a földreformból, a magyar nyelvű iskolákat elszorvasztotta, a hivatalos életben megszüntette az anyanyelv használatot stb.¹⁰

Annak ellenére, hogy a magyar uralom csak négy évig tartott (a szovjet csapatok 1945. április első napjaiban vonultak be Muravidékre), a muravidéki magyar közösség életében – különösen az oktatás és a közművelődés terén – a háború után is érezte hatását a magyar hatalom rövid muravidéki jelenléte.

Az oktatás szerepéről röviden megjegyezhetjük, hogy az 1941-es hatalomváltás eredménye elsősorban az volt, hogy a magyar nyelv visszatért az iskolákba. Az 1920-as évek elején még működő magyar nyelvű tagozatokat a jugoszláv hatalom, különböző, elsősorban adminisztratív lépésekkel az 1930-as évek végére teljesen leépítette. Az 1941-es visszacsatolást követően a muravidéki magyar

6 Uo. 234–259., 281–319. pp.

7 Uo. 370–371. pp.

8 Uo. 377. p.

9 ROMSICS I. 2012. 110–129. pp.

10 GÖNCZ L. 2001. 303–306. pp.

tanerő mellett nagy számban jöttek tanítók és tanítónők a trianoni Magyarországról, akik az oktatás mellett a közművelődés terén is fontos szerepet játszottak.¹¹

A muravidéki magyarság kulturális, műkedvelő tevékenysége a két világháború közötti időszakban elhanyagolható volt. Az 1941-es politikai fordulatot követően azonban ezen a terén is változott a helyzet. A muravidéki falvakba magyar tanítók érkeztek, akik a téli hónapokban amellet, hogy nyelvtanfolyamokat szerveztek a nyelvtudás tökéletesítésére, színdarabokat tanítottak a helyieknek. A színdarabokkal az egyes falusi színtársulatok a szomszédos településekre is ellátogattak. A magyar éra alatt végzett műkedvelő tevékenység a háború után is éreztette hatását, hiszen az 1940-es évek második felében még tovább éltek a helyi társulatok, újabb színműveket tanultak be a fiatalok.¹²

A délszláv származású kolonisták internálása 1942-ben

Habár közvetlenül nem, de közvetve – nagy valószínűséggel – kihatott a muravidéki magyarok sorsára a délszláv kolonisták 1942. évi internálása. Sokan, elsősorban a muravidéki magyar kortársak ugyanis ok-okozati összefüggést látnak a délszláv származású telepesek 1942-es és a muravidéki magyarok 1945-ös internálása között.

A fentiekben már szó volt arról, hogy az első Jugoszlávia idejében lezajlott kolonizáció során délszláv, elsősorban szlovén származású kolonistákat telepítettek az Alsólendva környéki magyar falvakba ill. azok szomszédságába. Az 1941 áprilisában megtörtént impériumváltást követően a magyar hatóságok hátrányos intézkedésekkel sújtották a betelepülőket. 1942. június 22-én és 23-án internálták azokat az Alsólendva környékieket, akik 1918. október 31-e után telepedtek le a Délvidéken ill. Muravidéken. Petesháza, Benice, Kámaháza, Hosszúfalu, Pince major és Gyertyános telepesfalvakból összesen 589 beköltöztetett – családokat, gyermekeket, felnőtteket, öregeket – telepítettek ki. Az internált személyeket a falvakból először Alsólendvára, a vasútállomásra szállították. Az állomásról 1942. június 23-án indult el a vasúti szerelvény a telepesekkel Sárvárra.¹³

Még 1942-ben a magyarországi szerb pravoszláv egyház közreműködésével a sárvári táborból a 15 évesnél fiatalabb gyermekeket bácskai családokhoz küldték. A későbbiekben a fiatal és életerős telepesek különböző nagybirtokokon, illetve a háború miatt munkaerőhiányban szenvedő módosabb gazdáknál kaptak munkát. Az egyik internált által közölt adatok szerint a táborban összesen 23 Alsólendva környéki telepes hunyt el, míg további 12 személy a tábortól távol halt meg. Így a Sárvárra kitelepített délszlávok közül végül is összesen 35 fő hunyt el a második világháború alatt.¹⁴

A muravidéki magyarokat ért atrocitások 1945-ben

A Vörös Hadsereg 1945. áprilisi bejövetele, majd az azt követő jugoszláv partizán hatalomátvételt követően a muravidéki magyarságot különböző sérelmek illetve atrocitások érték. Az itt élőket nagyobb megpróbáltatás nem érte a szovjet katonák részéről, egyedül a nyilas párt helyi szinten működő vezetőit vitték el, akik közül senki nem tért vissza.¹⁵ Annál több sérelem, ill. erőszakos fellépés érte a magyarokat a helyi partizánoktól, akik a szovjetektől vették át a hatalmat. Az újonnan felálló jugoszláv uralom képviselői a magyar éra alatt a muravidéki magyar településeken vezetői, ill.

11 GÖNCZ L. 2006. 182–203. pp., KOVÁCS A. 2011a. 118–119. pp.

12 VARGA S. 1995a. 10. p.

13 VALENČIČ, S. 1992. 17–19. pp.

14 Uo. 86–88. pp.

15 VARGA S. 1995b. 17. p.

előjárói posztot betöltő személyeket a legtöbb esetben összegyűjtötték.¹⁶ Annak ellenére, hogy Muravidéken nem történtek a vajdasági magyarságot ért véres leszámolásokhoz hasonló események, a háborút követően néhány muravidéki magyar személyt az új hatalom emberei likvidáltak.¹⁷ Még 1945 áprilisában a partizánok Filócz (Filovci) településen egy lágert, ill. koncentrációs tábort létesítettek azok számára, akik beléptek a nyilas pártba. A tábort a nyár folyamán számolták fel.¹⁸

A legnagyobb sérelem a muravidéki magyarokat azonban 1945 júliusában érte. Július 9-ről 10-re ugyanis a jugoszláv hatóságok (partizánok) 558 muravidéki magyar személyt vittek el a hrastoveci várban kialakított internáló táborba, majd idővel egy részüket Sternthalba (Strnišče pri Ptuj) szállították. A több mint félezer embert 19 településről gyűjtötték be. Az intézkedés egy kivételével az összes Alsólendva környéki magyar települést érintette. Az internált személyek túlnyomó többsége öreg, nő és gyermek volt. A Hrastovecre és Sternthalba internáltak nagy része szeptember végén térhetett csak haza a táborból.¹⁹ A különböző atrocitások következtében elhunyt muravidéki magyarok száma még pontosításra vár. Tény viszont, hogy a megtörtént események megbélyegezték az érintetteket, azok családját, szűkebb és tágabb környezetüket. Az internált és elhurcolt, börtönbe zárt személyeket emberi méltóságukban porig alázták, sorsukat tudatosan kényszerpályára állították, amit egész életükön át hordoztak.

Muravidéki magyarok a Kominform-vita idején (1948–1953)

A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) 1948. június 28-án Bukarestben közzétett határozatában elítélte Jugoszláviát, ami egyet jelentett az ország kommunista világon belüli kiközösítésével. A délszláv állam Kominformból történő elszigetelését, illetve későbbi kizárását követően a magyar–jugoszláv határ „frontszakasszá” vált. A két ország közötti addig intenzív állami- és pártkapcsolat szembenállássá változott. A hivatalos politikai-diplomáciai kapcsolatok mellett az állampolgárok magán kapcsolatrendszere is megszűnt, hiszen a határokat hermetikusan lezárták. Mivel a muravidéki magyar települések nagy része közvetlenül a jugoszláv–magyar határ mentén terül el, a Kominform-vita miatt kialakult helyzet különösen érzékenyen érintette őket. A magyar–jugoszláv határon felállított vasfüggöny következtében teljesen megszűntek a rokoni kapcsolatok és a határmenti együttműködés.²⁰

Mivel úgy a magyar, mint a jugoszláv fél tartott egy fegyveres konfliktus kirobbanásától, különböző intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy minél felkészültebben érje őket egy esetleges katonai összecsapás. Ennek érdekében totális hírszerző munkát végeztek a másik kárára, következtésképpen a magyar–jugoszláv határszakasz 1948–1953 között háborús övezetté változott. A két hírszerző szolgálat, a jugoszláv UDB (Uprava državne bezbednosti) és a magyar ÁVH (Államvédelmi Hatóság) összecsapása több mint száz halálos áldozatot követelt. A jugoszláv UDB a határon átnyúló hírszerző tevékenységre előszeretettel szervezett be – többnyire erőszakkal – muravidéki magyarokat is.²¹ Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követően a magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálódni kezdtek. Az 1956-os események miatt azonban újra megszakadtak, és majd csak az 1960-as évek dereka táján éledtek fel újra.

16 VARGA S. 1995b. 17. p., GÖNCZ L. 2006. 159–165. pp.

17 GÖNCZ L. 2006. 165. p., KOVÁCS A. 2011a. 151. p.

18 MIKOLA, M. 2007. 21–22. pp.

19 GÖNCZ L. 2006. 163–164. pp., MIKOLA, M. 2007. 22–23. pp.

20 KOVÁCS A. 2011b. 126–128. pp.

21 RITTER L. 2010. 48. p.

Rögtön a Kominform-vita kitörését követően, a jugoszláv hatóságok – a túlnyomó többségében magyarok által lakott – Petesháza település összes magyar lakóját kitelepítették tűz- és robbanásveszélyre hivatkozva. A település alatt húzódott a korabeli Jugoszlávia legnagyobb kőolajmezője, magán a településen és környékén pedig kőolaj-kitermelés folyt. A kitelepítés valódi oka azonban nagy valószínűséggel a Jugoszlávia és a Kominform tagjai közötti éles ellentétekben keresendő, ami többek között a jugoszláv–magyar viszony kiéleződéséhez is vezetett. A jugoszláv illetve a szlovén hatóságok feltételezése szerint a magyar állam kihasználhatta volna a petesházi magyar kisebbséget a településen található kőolaj-kitermelési berendezések elleni szabotázsra. Ezért preventív megoldásként a település lakosságának kilakoltatása, ill. eltávolítása mellett döntöttek.²²

A falu lakosságának kitelepítését két ütemben hajtották végre. Az első kilakoltatások során a kőolajtermelő vállalatnál szolgálatban nem lévő családokat távolították el. Ez az első hullám volt a legbrutálisabb, mivel a kilakoltatásra ítélt családok (elsősorban a kitelepítést elsőként megélők) megpróbáltak ellenállni. Az ellenszegülőket az államvédelmi hatóság tagjai az alsólendvai börtönbe zárták. Ezt követően már könnyebben ment a kitoloncolás, mivel a többi család nem tanúsított ellenállást. A második hullámra 1949 márciusában került sor, amikor a kőolajtermelő vállalatnál dolgozó petesházi személyeket és családtagjaikat telepítették ki. Az elűldözöttek a környező magyar településeken húzták meg magukat, vagy az Alsólendvát és a szomszédos településeket északról határoló Lendva-hegy különböző részeinek pincéiben telepedtek le. A kitelepítés során 215 petesházi családot űztek el az otthonából, akik 169 lakóházat hagytak hátra. Az épületeket és a földeket a kőolajtermelő vállalat kisajátította. Az 1950-es évek első felétől – a Kominform-vita enyhülésével párhuzamosan – a petesháziak többsége visszatérhetett eredeti lakóhelyére, az 1960-as évek elején pedig kárpótlást is kaptak a vállalattól.²³

A felsorolt események természetesen mély nyomot hagytak a muravidéki magyar közösségben, elsősorban az anyaország és a kisebbség kapcsolatára voltak negatív hatással.

A kétnyelvű oktatás bevezetése 1959/60-ban

A második világháborút követően Muravidéken az oktatás a két világháború között ismert formában, vagyis párhuzamosan magyar és szlovén tagozatokban folyt. Az 1950-es évek elejére azonban már megmutatkoztak a kisebbségi magyar oktatás nehézségei. A magyar nyelvű tagozatok ugyanis nem biztosítottak kellő szlovén nyelvi és egyéb szakmai ismereteket a továbbtanuláshoz. Ennek okait elsősorban a magyar tanerő alacsony szakmai ismereteiben kell keresni. Magyar tannyelvű iskola, ahol továbbtanulhattak volna a muravidéki magyar tanulók, csak a Vajdaságban akadt. A nagy távolság miatt a muravidéki magyarok számára a vajdasági iskolák elérhetetlenek voltak. Mindezen okok következtében a magyar tagozatok lassan elnéptelenedtek, mivel a szülők gyermekeik jövőjét szem előtt tartva célszerűbbnek látták csemetéiket szlovén tagozatba járatni. Az 1950-es évek második felétől viszont egyre komolyabb problémát jelentett a magyar gyerekek beíratása a szlovén tagozatba. A nehézségek megoldását végül is az illetékes szervek a kétnyelvű oktatási modellben vélték felfedezni. Ettől a modelltől várták, hogy lehetővé teszi majd az emberek egymás közötti kommunikációját, és széles körű lehetőséget nyújt majd a magyar nemzetiség fejlődéséhez. Végül is az 1959/60-as tanévben vezették be a muravidéki iskolákba a kétnyelvű oktatást. Azóta Muravidéken kétnyelvű (szlovén–magyar) oktatás folyik, ami több reformot is megért a bő 50 évvel korábbi bevezetése óta.

22 MIKOLA, M. 2009. 24. p.

23 KOVÁCS A. 2011b. 130–131. pp.

A szakemberek véleménye abban eltér, hogy a bevezetett kétnyelvű oktatási modell lett volna az egyedüli lehetőség a muravidéki magyar oktatás szempontjából, abban azonban már egyetértének, hogy ma már Muravidéken az említett oktatási formának nincs alternatívája.²⁴

Érdekközösségek megalakulása 1975-ben, és Szlovénia 1991-es önállósodása

A muravidéki magyar kisebbség önálló szervezetségének modern kori története 1975-ig nyúlik vissza. A Szlovén Szocialista Köztársaság 1974-ben elfogadott alkotmányának értelmében 1975. március 11-én megalakultak a Lendvai Községi és Muraszombat Községi Magyar Nemzetiségi Művelődési, Oktatásügyi Önigazgatási Érdekközösségek. Az érdekközösségek a magyar kisebbség, vagy magyar nemzetiség legitim közigazgatási szervei lettek. Legfontosabb feladatai közé tartoztak a kétnyelvű oktatás szervezeti, anyagi támogatása és a nemzetiségi sajtó – Népújság és rádió – helyzetének rendezése. Szintén fontos teendői között szerepeltek a könyvtárak fejlesztése, valamint az anyanemzettel való kapcsolattartás. Az 1989-es alkotmánymódosítások értelmében megszűntek Szlovéniában az érdekközösségek, ami az alkotmány által is elismert olasz és magyar kisebbségre nem vonatkozott. Egy évvel később, 1990-ben a két érdekközösség, a lendvai és a muraszombati átalakult. Helyettük egyrészt megalakult a központi, a Muravidéki Magyar Nemzeti Önigazgatási Község, valamint a két községi (járási) magyar nemzeti önkormányzat. Röviddel később, 1993-ban a politikától különvált a média a Tájékoztatási Intézet létrehozásával, amelynek a hatáskörébe tartozik a muravidéki magyar hetilap, a *Népújság* kiadása és terjesztése. Egy évvel később, 1994-ben pedig a kultúra is különvált a politikai tevékenységtől azáltal, hogy megalakult a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

Az 1994-ben újonnan alakuló szlovén önkormányzati rendszer következtében a muravidéki magyarság is új szervezetségi formában kezdett el működni. Ekkor alakult ki a magyar közösség ma is érvényes szervezeti formája, működésének jogi háttere.²⁵

Az 1991-es szlovén önállósodást csak annyiban érintenénk, hogy a muravidéki magyar közösség, közösen a szlovén állam többi állampolgárával, szerencsésen került ki a Jugoszlávia szétesését követő háborúkból és a vajdasági és horvátországi magyarságtól eltérően a muravidéki magyar közösség békésen vészelte át a háborús konfliktusokat.

Összefoglaló

A muravidéki magyarság 20. századi zaklatott, fordulatokkal teli történelmének 9 sorsdöntő eseményét mutattuk be. A sorsfordulók sorát az első világháborút követő határmódosítások jelentették, melynek során az egykor Zala és Vas megyékhez tartozó, az ott egy tömbben élő magyarság részeként élő muravidéki magyar közösség kisebbségi sorba került. Közvetve jelentős mértékben hatott az Alsó-lendva környékén élő magyarokra a két világháború között végrehajtott délszláv kolonizáció, valamint a tengeremlékről és az Isztriából származó telepések internálása Sávra a magyar hatóságok részéről 1942 nyarán. Délvidék 1941-es visszacsatolása újabb sorsfordulót jelentett a Muravidéken élő magyarok számára, ahogy az 1945-ös visszarendeződés is, amikor több atrocitás is érte az itt élő magyarokat. Jugoszláviának a Kominformból való kizárása 1948-ban súlyos következményekkel járt

24 BENCE L. 2011. 13–57. pp.

25 KIRÁLY M. J. 2010. 11–22. pp.

a többségében a jugoszláv–magyar határ mentén élő magyarságra, elsősorban a magyar-magyar kapcsolatokra volt hatással. Az ezt követő események – kétnyelvű oktatás bevezetése, valamint az érdek-közösség megalakulása – azonban már pozitív irányba mozdították a muravidéki magyarság életét.

IRODALOM

- BENCE Lajos 2011. A kétnyelvű oktatás története. In: Király J. (szerk.): 50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken. Lendva. 13–57. pp.
- GÖNCZ László 2001. A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva.
- GÖNCZ László 2006. Felszabadulás vagy megszállás? A Mura-mente 1941–1945. Lendva.
- KIRÁLY M. Jutka 2010. A muravidéki magyarság önálló szervezettségének 35 éve. In: A Szlovéniában élő őshonos nemzeti kisebbségek szervezettségének 35 éve. Szerk.: Király M. Jutka. Lendva. 11–22. pp.
- KOVÁCS Attila 2004. Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között. Lendva.
- KOVÁCS Attila 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju. In: Razprave in gradivo 2006/48–49. 6–38. pp.
- KOVÁCS Attila 2011a. Dobronaki életképek a 20. század első feléből – Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja. Lendva.
- KOVÁCS Attila 2011b. Jugoszlávia Kominformból való kizárásának (ki)hatásai a jugoszláviai magyar és a magyarországi szlovén kisebbségre. Muravidéki és Rába-vidéki példák. In: Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Tanulmányok. Szerk.: Kupa László. Pécs. 125–136. pp.
- MIKOLA, Milko 2007. Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. Ljubljana.
- MIKOLA, Milko 2009. Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji. Ljubljana.
- RITTER László 2010. Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. In: História 2010/1–2. 48–52. pp.
- ROMSICS Ignác 2012. Magyar sorsfordulók 1920–1989. Bp.
- VALENČIČ, Slavko 1992. Internacijsko taborišče Sárvár. Murska Sobota.
- VARGA Sándor 1995a. A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920–1970. Lendva–Győr.
- VARGA Sándor 1995b. Hetvenöt esztendeje kisebbségben. A szlovéniai magyarok II. In: Honismeret 22. 1995/3. 17–21. pp.

HATÁROK FESZEGETÉSE

A KÖZELMÚLT ÉS A JELEN BEMUTATÁSA A SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUMBAN**

Sári Zsolt

A szabadtéri múzeumok változó világáról a kétezres években számos cikk számolt be, mutatott példát itthonról és külföldről egyaránt. Ezek summázata egyrészt a kutatói szemlélet változására, másrészt a bemutatott időkeret határainak kitolódására vezethető vissza. Nem teljesen idegen ez az irány a Szabadtéri Néprajzi Múzeumtól sem. Több mint egy évtizede fogalmazódott meg, hogy a szentendrei Skanzen tudományos-, gyűjteményi-, és kiállítási koncepcióját meg kell újítani, és ebben az újításban az időhatárok szélesítésének is helyet kell kapni. Nem rögtönzés, és nem adhoc módszerről van azonban szó.

A 20. század bemutatásának igénye nem új keletű a szabadtéri múzeumokban. Európa számos szabadtéri múzeuma kezdett kutatásokba, majd nyitotta meg a 20. század második felének életmódját és építészetét bemutató egységeit. Ezekről a törekvésekről magyarul is olvashatunk abban a tanulmánykötetben, ami 2010-ben jelent meg a szentendrei Skanzen gondozásában.¹ A tanulmánykötetből is kiviláglik, hogy elementáris igény mutatkozik a szabadtéri muzeológiában és a múzeumi látogatók között ennek a korszaknak a bemutatására. A korszak kutatása, dokumentálása és bemutatása a 2000-es években erősödött meg a szabadtéri múzeumokban Európa szerte. Ma már állandó kiállításokban, áttelepített épületekben mutatják be ezt a korszakot többek között norvég, dán, svéd, wales-i, belga és holland múzeumokban, de megkezdik az épületegyüttes építését az angliai Beamish múzeumában is. A módszer sokban hasonló, de egyedi sajátosságokra is épül. Ezek közül emelek ki néhány meghatározót.

A korszak bemutatása - hogyan értelmezzük, milyen időkereteket alkalmazunk e közelmúlt bemutatására?

Több szabadtéri múzeumban már a meglévő, korábbi, történeti egységekben is megjelent a 20. század, különösen a második világháború és az azt követő néhány esztendő. Erre mutat jó példát a Welsh Life Museum konténer háza, amely a második világháborút követő esztendőök újjáépítésének, modernizációjának életmódját mutatja be egy konténerházban. Leginkább a modernizáció ismertetéseként értelmezték korábban a 20. század, különösen második felének bemutatását az elektromos áram, a technikai fejlődés, a közlekedés modernizációja (motorok, autók), a fürdőszoba megjelenése által. A másik terület a társadalmi átalakulás bemutatása, az új társadalmi problémák, új társadalmi csoportok bemutatása került a fókuszba. Jól jellemzi ezt a holland Arnhem Szabadtéri Múzeuma a Moluccan barack megépítésével (1951 után a holland gyarmatból függetlenné váló Indonéziából mintegy 13000 család menekült Hollandiába, akiket ideiglenes táborokban telepítettek először le).

„A barakkok nagy részét egyébként idővel már lebontották, de egyetlen, fából készült épületet, mely egy dél hollandiai tábor központi épülete volt, sikerült a Szabadtéri Múzeumba szállítani. A barakkban nemcsak a közös konyhát, de a holland adminisztrátor luxus apartmanját is bemutatjuk. A barack túloldalán található azok a rendkívül kicsi lakószobák, melyeken a családoknak, akár nyolc, tizenhat embernek is osztoznia kellett...A kiállítás nem a bevándorlók csoportjának egészére, hanem kizárólag azokra a családokra koncent-

¹ Szabadtéri múzeumok Európában. 2010.

rál, akik ebben a sajátos táborban élték életüket. Rendkívül fontosnak tartottuk a molukkiak és a hollandok közötti viszony megjelenítését is.”

– írja a már említett tanulmánykötetben **Adriaan de Jong**.² A Holland Szabadtéri Múzeumban emellett több idősik is megjelenik a 20. század második felének és a 21. század elejének reprezentációjaként. A tilburgi munkáslakásokban az 1870-es és az 1970-es évek közötti időszakot láthatjuk négy lakásban. Itt az az igazán újszerű, és módszertanilag is érdekes, hogy a szabadtéri múzeumokra korábban jellemző területi sajátosságok helyett az időbeli változások bemutatása vált meghatározóvá.³

A svédországi Östersund szabadtéri múzeumában (JAMTLI) az 1956-os esztendő-t mutatták be kioszkkal, benzinkúttal, kerékpárjavító műhellyel.

A korszak bemutatásának egyik jellegzetes, több múzeum által is felvállalt módja, hogy egy évet választanak ki, amelyet különböző szempontok alapján leginkább alkalmasnak találnak az adott társadalom modernizációjában. Az északi országokban ez alapvetően az ezerkilencszázhetvenes évek közepe, már túl a 68-as diáklázadason és szexuális forradalmon, az olajválság után, a jóléti és fogyasztói társadalom fénykorában. A dán Den Gamle By az 1974, a svéd Jamtli az 1975-ös évet mutatja be.

Jól látható ezekben az esetekben, hogy a közelmúlt bemutatásának eszközeként egy időperiódust választanak ki, és arra az évre építik az épületegyüttest. Aarhusban 1974 tehát az időmetszet, a kialakított enteriőrökben pedig egy polgári lakás, egy kommun, egy nőgyógyászati rendelő, cukrászda, elektrotechnikai bolt található többek között.⁴

Jamtli-ban a családi bemutatás mellett megjelenik egy hippi életmódot megjelenítő kiállítás és épület, amelyben egyes szám első személyű az interpretáció.

A 20. század szélesebb körű bemutatása valósult meg a Lillehammer közelében fekvő norvég Skanzenben, Maihaugenben. Az épületegyüttes a teljes századot felöleli, a bemutatásra kerülő idősíkok: 1923, 1939, 1956, 1974, 1980, 1996.

Ezen nemzetközi példák is hatottak, hatnak a szentendrei Skanzen a 20. századot bemutató épületegyüttesét előkészítő kutatásokra. A kutatási háttér két OTKA program biztosította az intézmény számára. Ennek alapvetése már az első OTKA pályázatunkban is megjelent (OTKA K62412. A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai. Vezető kutató: **Cseri Miklós**). Ezt tükrözi a pályázat kutatási tervének alábbi részlete:

„A projekt megvalósításával célkitűzésünknek, a közelmúlt és a jelenkor változásainak dokumentálásának is eleget kívánunk tenni. A magyar szabadtéri múzeumok ugyanis létrejöttük óta küzdenek azzal a tudományos problémával, hogy kutatásaik és a bemutatás időhatára hol végződjék. Harminc-harmincöt esztendővel ezelőtt, amikor kikristályosodott a Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési terve, elődeink úgy vélték, hogy a 20. század fordulójáig célszerű követni és a kiállításainkban bemutatni a népi építészetet és a paraszti lakáskultúrát. Azonban azóta bebizonyosodott, hogy bár a paraszti kultúra klasszikus értelemben vett korszaka az I. világháborúval lezárult, nem mondhatunk le az azt követő korszakok gazdasági és társadalmi változásainak dokumentálásáról, és múzeumi kiállításokon történő bemutatásáról. Különösen fontos figyelmet szentelnünk a legutóbbi évtizedek változásainak néprajzi vizsgálatára, amely mindeztidig teljes egészében kimaradt az intézmény tudományos kutatási terveiből. Az újabb adatfelvételek, további gyűjtések nemcsak a mai múzeumban őrzött anyag kiegészítését szolgálják, hanem hozzásegítenek a jelenkori népi építészeti és életmódbeli változások megfelelő mélységű felméréséhez is, hozzájárulnak a modernizáció előrehaladásának dokumentálásához, s lehetőséget teremtenek hagyományos formák továbbélési törvényszerűségeinek megértéséhez.”

2 DE JONG, A. 2010. 93–95. pp.

3 Ugyanez figyelhető meg a St. Fagans-i Wels Life Museum bányász kolóniájában, vagy éppen a szentendrei Skanzen „Észak-Magyarországi falu” tájegység cselédházában.

4 A következő egységben pedig már 2014-et fogják bemutatni, amelynek építése hamarosa kezdődik.

A 2006–2009 között zajlott programban – amelyben részt vett több tucat egyetemi hallgató és doktorandusz is – mintegy száz épület felmérését végeztük el, több száz oldal interjú és több ezer fénykép került a múzeum adattárába. 2010-ben egy újabb OTKA projektben folytattuk ezt a munkát (OTKA K82103. Rurális építészet, lakáskultúra és életmód a 20. században. Vezető kutató: Cseri Miklós). Látható, hogy az alap kutatások egy távolabbi cél megvalósításának tudományos háttérét kell, hogy biztosítsák. Ez a cél pedig egy majdan felépítendő új épületegyüttes, a 20. századi falu⁵ szakmai, tudományos háttérének kialakítása, a néprajzi, történeti adatok gyűjtése, archiválása. Ennek komoly módszertani kihívásai voltak, meg kellett újítani a Skanzen kutatási metódusát is, hogy az érintett téma mind szélesebb perspektívában legyen megközelíthető.⁶ Így a kutatásban a néprajzi és antropológiai módszerek mellett a történettudomány, a szociológia, a statisztika és a pszichológia is bekerült, csakúgy, mint a már korábban is használt építészeti aspektusok. A módszer egyik alappillére a közös kutatótáborok voltak, amelyben a múzeum munkatársai mellett egyetemi hallgatók és doktoranduszok vettek részt. A kutatótáborok piramisszerűen épültek fel, a program első évében két helyszínen (Erdőhorváti, Ebes), majd a következő évben négy (Erdőhorváti, Ebes, Gellénháza, Kávás) és végül egy ötödik településen (Gerjen). A második programban megtartottunk az első programban vizsgált településekből egyet (Gerjen), és ehhez csatlakozott öt további település (Szena, Martfű, Tiszaigar, Milota, Borzavár) is, majd a negyedik évben Füzer. A kutatótáborok ilyen típusú felépítése tette lehetővé, hogy egyre mélyebb kutatásokat végezzünk, újabb témák kerüljenek a fókuszba, illetve az interjú készítése során a mélyinterjúk és a teljes családtörténetek is elérhetővé váljanak. Minden településen kiválasztottuk azokat az épületeket, amelyekről építészeti és történeti felméréseket készítettünk azonos kérdőív alapján, így az anyag összehasonlíthatóvá is vált. Az épületek kiválasztásánál több szempontot is figyelembe vettünk: a lakóházak és családi porták mellett közösségi épületeket (oktatás, művelődés, kereskedelem) mértek fel, valamint hangsúlyosan jelentek meg a típustervek építkezések elemei.

A kutatásokat kiterjesztettük a levéltári anyagra, amely régóta része a szabadtéri muzeológia kutatási módszerének. Külön ki kell emelni a családi iratok fontosságát, amelyek nemcsak a családtörténeti rekonstrukciókban hasznosulnak, de a gazdaságtörténeti folyamatokat is kiegészíthetik, és egy-egy épület történetének feldolgozásában is hasznosíthatók. Ezekhez az iratokhoz kapcsolódnak a családi fotók, fényképalbumok, amelyek feldolgozása a modern technikai eszközök (szkenner) segítségével már a helyszínen is elvégezhető. Itt is szükséges a lehető legpontosabb adatolás, valamint az egyes fotókhoz kapcsolódó történetek rögzítése. Törekedünk teljes fényképalbumok, családi anyagok rögzítésére, dokumentálására. Természetesen ebben a kutatásban már nemcsak a személyes, in situ talált fényképek feldolgozása és felhasználása jelentkezett, de a kutatómunkában használjuk a társintézmények adattárait, az MTI archívumát, az internet adta lehetőségeket, különösen hangsúlyozva többek között a „fortepan” oldalon található hatalmas, nagy értéket képviselő anyagot. A 20. század második fele jól dokumentált a helyi és országos lapok, újságok anyagán keresztül is, de felhasználjuk a Magyar Rádió és a Magyar Televízió archívumait is, amelyekben mind a hang-, mind a filmanyag kutatható és értékes lehetőséget biztosít számunkra. A híradók mellett a különböző dokumentum-, propaganda-, reklám- és játékfilmek is kiegészítik a kutatásainkat. Ezek feldolgozása, forrásként való értelmezése ma

5 Az épületegyüttes első koncepciójáról l. SÁRI Zs. 2003. 15–30. pp.

6 A módszertani átalakulásról részletesen ír Batári Zsuzsanna: NAGYNÉ BATÁRI Zs. 2014. 119–160. pp.

már nélkülözhetetlen.⁷ A kutatási program mellett már bizonyos bemutatási kísérletek is lezajlottak a Skanzenben. Részben az állandó kiállításokban, a már átadott tájegységekben, részben pedig időszakos kiállításokban. A következőkben ezek vázlatos bemutatására törekszem.

Az állandó kiállításainkban a 20. század második fele eddig ritkábban jelent meg. A Bakony-Balatonfelvidék tájegységben, a nyírádi lakóházban a 1940-es évekig mentünk el, csakúgy, mint az Alföld tájegységben álló dusnoki szélmalom esetében. A Dél-Dunántúl tájegységben található hidasi lakóház enteriőrjében az 1959-es esztendő jelenik meg. A 19. századi sváb házban egy 1946-ban betelepített bukovinai székely család élete, életmódja elevenedik meg. Az állandó kiállításhoz kapcsolódva 2011-ben **Vass Erika** rendezte meg „*A történelem sodrában. Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon az 1940-es években*” című interaktív tárlatot, amelyben azt mutatjuk meg, hogy a politikai események hogyan hatottak az egyéni életutakra. „*A kiállítás 4 német, 4 bukovinai székely, 4 felvidéki magyar életútján keresztül veszi sorra a történeteket, a róluk szóló film révén pedig közelebbről láthatjuk ezt a korszakot.*”⁸

A Skanzen állandó kiállításainak történetében mérföldkönek számít a 2010-ben átadott Észak-Magyarországi falu tájegység, amely interpretációs eszközeit tekintve a legmodernebb és legsokoldalúbb.⁹ A módszertani újítások (interaktív elemek, filmek, hangpanelek megjelenése a szabadtéri kiállításban) mellett az idősíkok bővítése is tetten érhető. A tájegységben felépített cselédházban négy idősíki jelenik meg: 1900, 1939, 1986 és 2003. Ez a már bemutatott nemzetközi példák sorába illeszthető megoldás, amikor egy épület négy lakásában különböző idősíkok jelennek meg.

Az elmúlt években a Skanzen több időszakos kiállításban fogalmazta meg a 20. század második fele, a közelmúlt és a jelen a múzeumi bemutatásának szükségességét.

Az első jelentős tárlat a Néprajzi Múzeum MADOK programjához és a Kiállítási dominó sorozathoz is kapcsolódó *Meg is mosakodjál! Higiénia a 20. századi falun* című vándorkiállítás volt (kurátor: **Juhász Katalin** és **Sári Zsolt**).¹⁰ Témaválasztása nem véletlenszerű. A 20. századi falusi építészeti, lakáskultúra és életmód átalakulását vizsgáló kutatási programjaink kiemelt figyelmet fordítanak a lakóházak infrastrukturális fejlődésének. Ebben fontos szerepet játszik a fürdőszoba megjelenése, mint új funkcióval rendelkező, önálló helyiség, amely a mindennapi életben is egyre fontosabb, meghatározóbb szerepet játszik. A múzeum gyűjteményében a tisztálkodással kapcsolatos tárgyak egy szűk időmetszetet, és a klasszikus paraszti kultúra tárgyi világát tükrözték. Így a gyűjteménygyarapítás ezen a téren elengedhetetlen volt. A kiállítási téma választásában további szerepet játszott, hogy a téma nemcsak szakmai körökben, de a közönség részéről is érdeklődésre tartott számot, valamint jó publicisztikai lehetőségeket nyújtott. A kiállítás tervezése együtt járt a gyűjtemény-fejlesztéssel, de nem az egyetlen meghatározója volt, hiszen olyan tárgyakat is begyűjtöttünk, amelyek nem lettek kiállítva. A viszonylag gyors gyűjtéssel mintegy 1200 darab tárgy került a múzeumba vásárlással és ajándékozással.¹¹ (1–2. kép)

Ennek a módszernek volt állomása a 2012-ben rendezett „Típusbútor” kiállításunk is. A 20. századi magyar rurális lakáskultúra egyik legjelentősebb átalakulása a típusbútorok megjelenésével

7 A skanzen az elmúlt években a kutatás mellett már a bemutatás során is használta ezeket a lehetőségeket, hiszen több időszakos kiállításunkban jelentek meg ezek a filmrészletek. (A vasút fénykora – a vidék modernizációja, Falu és város határán, Típusbútor, vagy éppen az Észak-magyarországi falu tájegység cselédházának 1986-os enteriőrjében)

8 VASS E. 2013.

9 A Pulszky Társaság az Év kiállítása 2010 díjjal jutalmazta a Batári Zsuzsanna vezetésével megépült állandó kiállítást.

10 JUHÁSZ K. – SÁRI Zs. 2006.

11 SÁRI Zs. 2009. 246–253. pp.

zajlott le. Ez olyan bútor, amely összerakható bútorelemekből, tipizált szerkezeti elemekből áll, amelyeket utólag ki lehet egészíteni, hiszen az újonnan vásárolt darabok sem árban, sem minőségben, sem színben és formában nem térnek el a korábban vásároltaktól. Az elmúlt években az OTKA kutatásunk és a gyűjteménygyarapításunk is külön figyelmet szentelt a típusvertes építkezéseknek és a típusbútoroknak. Kiállításunk a típusbútorok megjelenését és elterjedését mutatta be. Újfajta lakáskultúra jelent meg a falusi otthonokban, az új életmód modellek tükröződtek a lakásbelsőikben is. A bútorok mellett a kiállításban megjelentek a bútorokat készítő gyárok és tervezők, a bútorokat reklámozó lapok és a televízió, és természetesen a bútorokat használó emberek. A 20. századi vidéki magyar társadalom átalakulása egy bútortípus történetén keresztül elevenedett meg.¹² (3–4. kép)

1–2. kép – Részlet a *Meg is mosakodjál! Higiénia a 20. századi falun* című időszaki kiállításból (Fotó: Deim Péter)

2009-ben a Kisalföld tájegységben lévő másfél traktusos bogyaoslói lakóházának oldalszobája kapott alternatív berendezést a múzeum „A játék éve” tematikus programjának keretében. A berendezés az alábbi szituációt jelenítette meg: a ház tulajdonosának unokája az esküvő után feleségével költözik a szobába. A bemutatás pillanatában két gyermekükkel élnek a szobában. Egyik gyermekük öt éves, a másik egy. Az alternatív berendezéssel azt kívántuk bemutatni, hogy a hetvenes évek második felében, hogyan élhetett egy hasonló körülmények között élő család, kiemelve a berendezésben a különböző gyermekjátékokat. Az 1977-es enteriőrben megjelent a típusbútor (Kanizsa bútorcsalád), az elektromos áram, és az általa működtetett eszközök (lámpa, televízió).

A Játék éve programsorozat részeként rendezte meg a múzeum a *Három a kislány! Babaházak* című időszaki kiállítását, amelyben a történettudomány és a néprajz határán mozogva mutattuk be a múzeum gyűjteményének egyik érdekes tárggyűjtését. A történet három kislányról szólt, akik gyermekkorukat az 1930–40-es években érték Magyarországon egy kisvárosban, Szentendrén, és egy

12 SÁRI Zs. 2012.

3–4. kép – A *Típusbútor* című kiállítás részlete a Skanzen Galériában (Fotó: Deim Péter)

kis faluban, Egertől 20 kilométerre, Szihalmon. Életük soha nem keresztezte egymást, mi adtunk nekik lehetőséget a találkozásra a kiállításban. A kiállítás alapötlete abból az elgondolásból született, hogy 2005-ben a múzeumnak ajándékoztak egy bútoregyüttest, amelyek muzeológiai feldolgozása során olyan történetekkel találtuk magunkat szembe, amelyek egy kiállítás létrehozására ösztönözte a múzeumot. **Tolnay Andor** és **Medgyessy Juci**, szentendrei színészpár hagyatékának jó néhány darabja került a család ajándékaiként a múzeumba.¹³ A múzeumba került tárgyak és dokumentumok alapját két bútoregyüttes jelenti: egy hálósobabútor és a gyerekszoba bútorai. Emellett a gyermekszobához kapcsolódva társasjátékok, babák és könyvek. A hagyatékkal a múzeumba került két nagyméretű utazóláda. Az egyikben Tolnay Andor ruhái között egy iratos ládát is felfedeztünk, amelyben a személyes iratok mellett több tucat fekete-fehér fotó negatívjait is megtaláltuk.

Kiállításunkban két történet futott egymás mellett. Az egyik történet alapja egy olyan tárgye gyűjtemény, ami egy két világháború közötti gyerekszoba megmaradt emléke, amely alapján – különböző dokumentumok segítségével – a muzeológus írja a történetet. A másik történet alapja pedig egy klasszikus néprajzi gyűjtemény anyaga, egy ma nagymamakorú asszony visszaemlékezései a gyermekkorra, amelyből csak néhány fotó maradt meg. A muzeológus itt a történet alapján jeleníti meg a tárgyakat. A tárgyak: múzeumi tárgyak, bemutatásuk mégsem a klasszikus múzeumi műtárgyak bemutatására épül, nem terveztünk vitrineket, nem zártuk el a tárgyakat. Eredeti terükből mégis kiemelve, az eredeti értelmezésüket sejtetve, múzeumi kontextusban jelentek meg.

A hagyományos néprajzi témák megjelenítésében is törekszünk a mára való reflexiókkal történő összekapcsolódásra. Próbáljuk a hagyományos paraszti kultúra bemutatását a mai társadalmi kérdésekhez, problémákhoz kötni, mint az egészséges életmód, az ökológikus szemlélet. 2009-ben egy európai uniós projekt keretében rendeztük meg az *S.O.S. Mentsétek meg forrásainkat* című nemzetközi vándorkiállításunkat. A projektnek három kiemelt témája volt:

1. Kulturális tájak: a vidéki életközösségek és a természeti környezet közötti kapcsolat.
2. Inspiráció, innováció és technológia – a vidék látószögében.
3. A vidék szociális és kulturális hagyományai: az anyagi kultúrától a szimbolizmusig.

A kiállítás olyan régi, a paraszti, vidéki gyakorlatból ismert, hagyományos technológiákat – földhasználati, vízgazdálkodási, közlekedési, táplálék előállítási, hulladékkezelési stb. módok – mutatott be, amelyek újra alkalmazva, a mai viszonyokhoz alakítva vagy megújítva ma is aktuálisak lehetnek és számos környezeti, gazdasági vagy társadalmi problémára megoldást jelenthetnek. (5. kép)

2010-ben **Kemecsi Lajos** rendezte *Város és falu határán* című időszaki kiállításunk¹⁴ a hagyományos

¹³ A hagyaték színházi vonatkozású darabjai az Országos Színháztörténeti Múzeumba kerültek.

¹⁴ KEMECSI L. 2010a.

fogyasztás átalakulását a városi és falusi kultúra találkozását mutatta be a vásár etnokulturális szerepkörének változásával. A hagyományos árukészletet bemutató kádár-, kalapos- és fazekasmesterség mellett a modernizálódó vásári mézeskalács árus, a modern konyhai eszközöket kínáló kínai kereskedő, az ócskapiaci árus, valamint egy mai vidéki készruha kereskedő is megjelent a kiállításban.¹⁵

2011-ben újabb időszak kiállításunk kapcsolódott a modernizációhoz. *A Vasút fénykora – a vidék modernizációja* című kiállításunk¹⁶ alapvetése az volt, hogy a vasút, a vasúti közlekedés a 19. századi modernizáció egyik legfontosabb motorja volt. A vasút térhódítása, mint áru- és személyszállító

5. kép – Az *S.O.S. Mentsétek meg forrásainkat* című nemzetközi kiállítás részlete a Skanzen Galériában
(Fotó: Deim Péter)

jármű a legfontosabb tömegközlekedési eszköz lett a polgárosodó Magyarországon. Az 1890-es években 8000 km helyiérdekű vasút épült az országban. Évente átlagosan 400 kilométer új vasutatadtak át a forgalomnak. A 19. század végére a rendszeres normál nyomvonalú vasúthálózat és vasútjáratok biztosították a személy- és áruforgalmat, a vidéki Magyarország meghatározó, arculatformáló, gazdasági, társadalmi és kulturális tényezője a vasút lett, számtalan újítás a vasút segítségével jutott el az ország különböző pontjaira. Beteljesült az, amit **Baross Gábor** mondott a vasúti törvényjavaslat vitájában: „*Azt akarom, hogy a brassói ténsasszony Budapestre járjon kalapot vásárolni!*” Napjainkban Európa legtöbb rurális vidékén az elnéptelenedés ellen, a

vidék megőrzése érdekében számos intézkedés történik. Általában a közszolgáltatások (posta, oktatás, egészségügyi ellátás, tömegközlekedés) fenntartása hozzájárul a vidéki területek modernizációjához, és a helyi szolidaritást erősíti. Ezek lendítik mozgásba a vidéket, és hozzájárulnak elszigetelődésük és elnéptelenedésük megakadályozásához. A vasúti közlekedés gazdasági hatékonysága mellett mind környezetvédelmi (energia-felhasználás, károsanyag-kibocsátás, területfelhasználás), mind társadalmi felelősség eszközeként (esélyegyenlőség, a hozzáférés biztosításának eszköze) is értelmezhető. Az elmúlt évtizedek során tapasztalt motorizáció és közúti közlekedés volumenének növekedését ellensúlyozandó, újra megjelent a társadalomban egy olyan közlekedési mód iránti igény, mely környezetbarát és költséghatékony módon, elvárt szolgáltatási szintet tartva valódi alternatívát jelent az azt használók, az utasok számára.

A szöveg mellett a hang és a mozgókép is a kiállítás narrációjának fontos eleme. A narráció, ebben az esetben egy történet elmondásának eseménye, itt és most azt jelenti, hogy mit jelent az elmesélt történet, másrészt pedig hogy miként hozzuk létre a története(ke)t, hogyan hozzuk létre a történetet, milyen eszközöket használunk fel ehhez. Ezen eszközök egyike a mozgókép, másik eszköze a hang. Mindkettőből került a kiállításba. A legfontosabbnak azt tekintettem, hogyan kapcsolódik a film és a hang a kiállításban lévő tárgyakhoz, szövegekhez, különböző szinteken, hol hierarchikusan, hol egymáshoz illeszkedve, hol egymás mellett futva, esetleg egymást keresztezve. A mozgókép, a film két szinten lesz jelen a kiállításban. Egyrészt a kiállítás egy-egy tematikai egységéhez lesznek

15 KEMECSEI L. 2010b. http://magyarmuzeumok.hu/kiallitas/60_telepulesek_tundoklese (letöltés: 2013. szeptember 5.)

16 SÁRI Zs. 2012.

kiegészítő, magyarázó, esetleg „színesítő” jelleggel kapcsolva, mint ahogyan például a vasútvonalak kijelölése, a vasútvonalak építése témához a *Mágnás Miska* című magyar film bizonyos részletei kapcsolódnak. Önálló elbeszélő elemként jelenik meg a kiállításhoz készített kisfilm, amelyben a film készítésekor 99 éves **Riechel Jenő** nyugalmazott főmozdonyvezető mesélt vasutas életéről. Harmadik elemként egy kis mozit rendezünk be, ahol korabeli filmhíradó részleteket állítunk össze, magyar játékfilmek vasúti részleteit mutatjuk be, vagy éppen kis filmetűddel, annak művészi képvilágával ismerteti a krampácsolók életét. Míg a negyedik elem egy mozgókép sor összeállítás volt abból

az anyagból, amit különböző mozdonyokban vettünk fel a mozdonyvezetők látószögéből. A kiállítás installációjának része volt egy különleges terepasztal is, elkészült a Kárpár-medence méretarányos domborzati térképe. Ennek különlegessége, hogy azzal a technikával faragta ki egy esztergagép, amivel a vitorlás hajók oldalát is készítik. Erre a maketre vetítettük rá a magyar vasúthálózat kialakulásának történetét, egy számítógépes installáció segítségével. A másik technikai újítás egy ”testérzékeny” monitor volt, amelyen a MÁV ”növekvő ház” típusterveit mutattuk be, az I.–IV. osztályú állomásépületek változatait, és a ma is álló épületek állapotát: van köztük szépen felújított, felismerhetetlenségig átépített, és enyészetnek indult egyaránt. A program egy kinect segítségével keltette életre az épületeket. (6. kép)

A fenti példákkal próbáltam illusztrálni azt a módszertani, szemléletbeli változást, ami az elmúlt bő évtizedben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kutatási és kiállítási munkáját jellemezte. Jól jellemzi nemcsak a mi, de az európai szabadtéri múzeumok törekvéseit is az aarhusi szabadtéri múzeum igazgatójának mondata: *„...a múlttal foglalkozunk, tisztában vagyunk azzal, hogy a jelenben dolgozunk és a jövőt tartjuk szem előtt”*.¹⁷ A tárgyak mellett a történetek is fontosak. Hiszen bebizonyosodott, hogy a szabadtéri múzeumok nemcsak gyűjtik a tárgyakat, hanem a tárgytörténeteken, az oral history archívumokon keresztül összetett társadalmi jelentéstartalommal is rendelkeznek.

A múzeum egy, a társadalom szolgálatában és fejlődésében álló intézmény, amely kutatásaival, publikációival, kiállításaival, minden kommunikációjával gondolatot ébreszt és ötleteket ad oktatási és szórakoztatási céllal. A múzeum több mint gyűjtemény, több mint épület. A múzeum egy kulturális misszió, amely a ma emberének a mai problémáira, kérdéseire ad választ.

6. kép – *A Vasút fénykora – a vidék modernizációja* című kiállítás részlete. Az interaktív vasúti terepasztal és térkép
(Fotó: Deim Péter)

¹⁷ BLOCH RAVN, T. 2010. 43. p.

IRODALOM

- BLOCH RAVN, Thomas 2010. A Den Gamle By megújítása. A száz éves dán Szabadtéri Múzeum története és jövője. In: Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Cseri Miklós – Sári Zsolt. Szentendre. 39–56. pp.
- DE JONG, Adriaan 2010. Új kezdeményezések a Holland Szabadtéri Múzeumban: Hogyan tarthatunk lépést az idővel? In: Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Cseri Miklós – Sári Zsolt. Szentendre. 83–98. pp.
- JUHÁSZ Katalin – SÁRI Zsolt 2006. Meg is mosakodjál. Higiéniai a 20. századi falun. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.
- KEMECSI Lajos 2010a. Város és falu határán. Kiállítási katalógusok 1. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.
- KEMECSI Lajos 2010b. Települések tündöklése. Avagy: mit kaptunk a mezővárosoktól. http://magyarmuzeumok.hu/kiallitas/60_telepulesek_tundoklese (letöltés: 2013. szeptember 5.)
- NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna 2014. Tájegység születik. Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-magyarországi falu tájegység esettanulmánya alapján. Szentendre.
- SÁRI Zsolt 2003. Egy falu a 20. századból. A 20. századi épületegyüttes lehetősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In: Ház és Ember 16. Szerk.: Cseri Miklós – Füzes Endre. Szentendre. 15–30. pp.
- SÁRI Zsolt 2009. Szappantörténetek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményéből. In: Tiszta sorok – tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. Szerk.: Juhász Katalin. Bp. 246–253. pp.
- SÁRI Zsolt 2011. A Vasút fénykora – a vidék modernizációja. Kiállítási katalógusok 2. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.
- SÁRI Zsolt 2012. Típusbútor. A falusi lakáskultúra 1945-1980 között. Kiállítási katalógusok 4. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre.
- Szabadtéri múzeumok Európában. 2010. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Cseri Miklós – Sári Zsolt. Szentendre.
- VASS Erika 2013. A történelem sodrában. Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon az 1940-es években. Szentendre.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ELSŐ PORTÁSA¹ ÉS DÍSZÖLTÖZETEI

Debreczeni-Droppán Béla

A Magyar Nemzeti Múzeum történetének minden egykori munkatársa részese, alakítója volt: legyen az az igazgató, a múzeumőr, a segédőr vagy éppen a szolga, illetőleg napjainkban a muzeológus, a gyűjteménykezelő, a titkárnő vagy a műszaki személyzet tagja. Persze a múzeum elmúlt két évszázados történetében elsősorban a múzeum első emberei, tárvezetői, híres tudósai kaptak több figyelmet, ami intézményükre, illetve a magyar kultúrára gyakorolt – nem egyszer döntő – hatásuk miatt érthető is. De egy intézmény sem működhetett sohasem segédszemélyzet nélkül. Ennek a kisegítő személyzetnek pedig mindenkor egyik legfontosabb tagja a portás volt. Aki bizonyos szempontból mindenkor a múzeum arcának számított, hiszen majd mindenki a felügyelete alatt lépett be az épületbe. Ez a 19. században és a 20. század első évtizedeiben, amikor még egy ember töltötte be ezt a posztot, még inkább igaz lehetett. Hogy ez valóban így legyen, természetesen az is kellett, hogy a portás sok éven át szolgáljon hivatalában. Ez a körülmény a Nemzeti Múzeum első portása esetében jócskán megvalósult, hiszen 1845 és 1890 között, tehát több mint négy évtizeden keresztül egyetlen személy, **Kovács Péter**² „állt a kapuban”.

Az első portás

Egy portás foglalkoztatásának szükségessége már 1811-ben, a Nemzeti Múzeum első szolgálati szabályzatának készítése idején felmerült, de akkor a szabályzatot készítő **Miller Jakab Ferdinánd** úgy vélte, hogy ennek a posztnak a betöltésére elég lesz majd akkor gondolni, ha a múzeumpalota felépül.³ Erre jó három évtizedet kellett még várni. A döntés ideje valóban akkor jött el, amikor a Polack-féle múzeumépület már állt, ugyanakkor az építkezés bizonyos befejező fázisai még hátra voltak.

1844. augusztus 10-én **József nádor** többek közt javaslatot kért **Kubinyi Ágoston** igazgatótól a múzeumi tisztviselők és szolgák számára vonatkozóan. Az 1845. február 9-én kelt igazgatói javaslat 19 főben állapította volna meg a múzeum alkalmazottainak számát. Ebben az egyik státusz megnevezése: „*kapus 's egyszersmind házmester*”. A felterjesztésre adott április 16-i nátori válaszlévlé több állás betöltését engedélyezte, köztük a kapusét, amit azonban a múzeum felügyeletét ellátó nádor nem a házmesteri, illetve gondnoki teendőkkel kapcsolt össze, hanem az udvarszolgaéval, elrendelve, hogy az igazgató egy udvarszolgát is felvehet, hogy feladatát elláthassa valaki, ha a kapus a kapusi teendőit végzi.⁴

1 A tanulmány szövegében legtöbbször a *kapus* megnevezést használjuk, mivel a korabeli (19. századi) forrásokban szinte mindig így szerepel. A címadásnál azonban figyelembe vettük, hogy az utóbbi száz évben már a kapus németből származó (ld. Portier) *portás* elnevezése vált használatossá.

2 Kovács Péter nevét tanulmányunkban cs-vel írjuk, bár a források egy részében ts-sel szerepel és fia, Gyula következetesen így használta. A fellelt források többségéből viszont úgy tűnik a Nemzeti Múzeum egykori kapusa cs-vel írta a nevét.

3 KOLLÁNYI F. 1905. 223. p.

4 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 724/1845.

Ezt követően kerülhetett sor a már 1844 februárja óta kapus szolgálatra benyújtott folyamodványok elbírálására. Az állásra kilencen pályáztak: **Gados Károly**, Kovács Péter, **Lévy Sámuel**, **Lokajcsék Jakab**, **Mihálovics János**, **Pásztory Mátyás**, **Polatsek János**, **Vanczák András** és **Wilhelm Károly**. A közülük végül befutó Kovács Péter 1844. december 6-án nyújtotta be a nádornak német és magyar nyelvű folyamodványát, melynek érdemi része így szól:

*„Az alulírott mély tisztelettel helyezi Ő cs. k. Felséged lábaihoz alázatos kérését a Nemzeti Múzeumhoz portásnak vagy famulusnak való kegyes kinevezése tekintetében. Munkabírásomról, szokásaimról és egész viselkedésemről tanúsítványokat, mivel korábban több éven keresztül **Almásy József** úrnál az Uram teljes megelégedésével huszárként szolgáltam, jelenleg azonban öt éve **Nyáry Antal** úrnál nem kevesebb hűséggel teszem szolgálataimat, itt mellékelni akarnék, a rövidség okából azonban nem merészkedem. E tekintetben mégis Kubinyi Ágoston igazgató úrra mutatok, aki engem több éven keresztül egy hű és fáradhatatlan szolgálóként megfigyelni szíveskedett, és akinek jóindulatát csálthatatlanul elnyerve bírni szabad dicsekednem.”⁵*

A pályázó személyek közül 1845. május elsején Kubinyi igazgató három személyt terjesztett fel a nádorhoz, első helyen ajánlva Kovács Pétert. Ajánló sorai így szóltak:

„...ki legjobb korában levő s' csinos állású ember lévén, magyar, német és szláv nyelven beszél; uraságától mint józan, nyájás viseletű és kötelességeit hiven s' pontosan teljesítő szolga dicsértetik; kit magam is öt évtől fogva ismerem, és előszámolt jó tulajdonairól személyesen meggyőződve vagyok.”⁶

József nádor az előterjesztést elfogadva 1845. május 2-án Kovács Pétert nevezte ki a Nemzeti Múzeum kapusává, kérve az igazgatót, hogy az állással járó lakásra és bérre vonatkozóan tegye meg javaslatát.⁷ Kubinyi Ágoston ezt követően (május 8-án) a kinevezett kapus számára a következőket kérte díjazásul:

„1. 240 forint ezüst pénzben évdíj. 2. Formaruhája /:Magyar Mente, süveg buzogány és kard:/ költségeire évenként 40 forint pengő pénzben. - Ezen öltözeti tárgyak azonban mindenkor az igazgató rendelése szerint fognak készíttetni; ide érve, hogy a' kard és buzogány hosszabb időre adatnak. 3. Egy szoba, konyha, s' fakanarából álló szabad szállás a' Museum épületében. 4. Három öl tűzi fa évenként.”⁸

Kovács a kinevezés után felmondta addigi állását és május 15-től megkezdte tényleges múzeumi szolgálatát. Beköltözhetett a múzeumba, azaz az új múzeumpalotában kapott szállást, de az első hónapokban úgy tűnik fizetést nem kapott, mert Kubinyi Ágoston július 20-án kelt levelében ismételten kérte a korábban felterjesztett fizetés elfogadását és utalványozását.⁹ Miután ezt hiába várta, 1845. november 8-án ismételten a nádorhoz fordult, kérve a fizetés megállapítását és a télre szükséges tűzifa költségének utalványozását.¹⁰ Utóbbit a nádor ekkor el is rendelte, de a fizetés megállapítására 1846. január 4-ig kellett várni. Ezen a napon József nádor Kubinyi májusi előterjesztését

5 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 854/1845.

6 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 854/1845. Kovács mellett Kubinyi Ágoston Gados Károlyt, Forgách Antal gróf szolgáját és Lévy Sámuel ajánlotta, aki Eötvös József báró ajánlását is mellékelte jelentkezéséhez.

7 Uo. A nádor egyúttal előterjesztést kért a kapus fizetése tárgyában.

8 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 2273/1845.

9 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 2274/1845. Az igazgató levelében a következőképpen magyarázta meg, hogy miért volt sürgős, az egyébként már kinevezett kapus foglalkoztatása: *„...mivel már a' Museum igazgatója, a' természetoszályi ör, és Petényi Salamon segédör, valamint is a' könyvtári szolga szállásaikat a' Museum épületében elfoglalák, ezen kívül pedig a' Pyrker Képtárt látogatták s' a' tisztviselőket megkereső idegenek száma naponként nevedett, az épületi külső csinra és rendre némi felügyelés miatt is...”*

10 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 1947/1845.

jóváhagyva megállapította a múzeumi kapus fizetését, viszont nem adta meg az utalványozás kezdő napját, ami miatt az ekkor már több mint fél éve dolgozó kapusnak még egy kicsit türelemmel kellett lennie. A nádor végül 1846. január 20-án utasította az Országos Pénztári Hivatalt, hogy a múzeumi kapusnak fizessék ki 1845-ös járandóságát.¹¹

Kovács Péter mindenesetre 1845. május közepétől a múzeum portása volt. Első hivatalos munkanapján vagy akörül tehetta le hivatali esküjét a múzeumigazgató előtt, valószínűleg az ugyancsak ekkor kinevezett **Mészáros Antal** udvarszolgával együtt. Az eskü szövege a következő volt:

„Én N. N. - mint az Ország Karai és Rendeinek Magyar Nemzeti Muzeumához kegyelmesen felvétellett kapus, esküszöm az élő Istenre, Boldogs[ágos] Szűz Máriára, és Istennek minden Szenteire 's Választottaira, hogy szolgáltatomat 's kötelességemet a' szóbeli vagy írásban adatott és jövődre netalán adandó utasítvány értelme és rendelvénnyel hiven, józanul, a' megkívántatott szorgalommal és engedelmisséggel teljesítem, - névszerint a kirendeltt órákban a 'kaput megnyitni, ott őrködni, 's azt ismét pontosan bezárni fogom, - az épületnek reám bízott részét tisztán, rendben, tűz, lopás és minden történhető kárnak veszedelme ellen biztosítva és bátorságban tartom, - onnan a gyanús embereket elutasítom, - az intézetet látogató vendégek iránt mindenkor készséggel és nyájassággal viseltetem, őket az illető helyre és a' megtartandó rendre minden udvariassággal utasítom az Elöljáróktól - 's valamint általán fogva nekem adatott minden parancsolatot és megbízást pontosan végbe viszek, úgy különösen Ő Csász. Kir. Főherczegségének, Országunk Fenséges Nádorispánjának 's a' M. N. Museum törvényes Főpártfogójának minden legkisebb szándokát teljesítem, - nem különben az intézet Igazgatójának és Tisztjeinek engedelmeskedem, 's irántuk illő tisztelettel viseltetem, szolgálom társimmal 's az intézet épületében lakó vagy ide tartozó személyzettel békeségben és csendesen élek, 's a' kölcsönös egyetértés megzavarására sem szóval sem tettel alkalmat nem adok, sőt minden czivódást nemcsak elkerülök, hanem azt meg is gátolni minden erőmből igyekezni fogok, - végre magamat mindenkor és mindenben, szolgálatom elvesztése alatt, mint józan, jámbor, becsületes és hű szolgáló viselem. - Isten engem úgy segéljen, 's a' Boldogságos Szűz Mária, és Istennek minden Szentei!”¹²

Ezt követően Kovács kapus öt évtizeden keresztül ennek az eskünek megfelelően látta el sok mindenre kiterjedő feladatát.

A portás munkaköre

Kovács Péter 1845. májusi kinevezésekor és munkába állásakor már készen volt a múzeum új (első magyar nyelvű) szolgálati szabályzata, amely többek közt a kapus munkakörét is meghatározta. Ennek egyes pontjait a szabályzat házirendet tartalmazó utolsó részében olvashatjuk:

„6., Kotsikat, szekereket fél napon túl az épületben megszenvedni senkinek szabad nem leszen, mire a kapus tartozik felügyelni...”

8., Szinte a padlásra szorosan tiltatik a gyertyával való menetel, 's ennek kulcsa mindenkor a kapusnál leszen, és mindenki szükség esetében, tőle fogja elkérni, és ismét néki vissza adni. -

9., A' pinczébe setétbe csak lámpással lehet be menni, 's a' főajtók kulcsai a' kapusnál őriztetnek 's nyárba 10, télbe 7 órák általa bezáratnak....

11 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 125/1846. Kubinyi Ágoston ebben az ügyben tehát negyedszeri próbálkozásra járt sikerrel.

12 OSZKI Kigyűjtött iratok. 288/1925. d. 226/c. sz. (Erősen javított változat.) A „...minden udvariassággal utasítom” szavak után a kapus esküformulájánál a „'s a' t. mint a' könyvtári szolgánál” megjegyzés szerepelt, melynek megfelelően az idézett eskü folytatását a könyvtári szolga esküszövegéből vettük át. Valószínűleg ezzel egy időben, tehát 1843-ban fogalmazták meg a (leendő) kapus – és az udvarszolga – esküjét is.

11., A belső udvarok tisztán tartása, minden folyósók, lépcsők söprése, a kapus és udvarszolgák kötelességeikhez fog tartozni, ennek egyébiránt reggeli 9 óráig mindég meg kell történni. –

12., Minden házigazda cselédje, valamint az udvarszolgák is, tartoznak a gyűlt szemetet, kijelelendő helyre szórni, mit a kapus szemmel fog tartani, 's midőn meg gyűlik, a Museum udvarából kivitetni.

13., A' havat addig is, míg elvitethetik, a kapus és a házi szolgák, tartoznak rakásokra felhányi. –

14., A' külső udvart 's ennek útjait a kapus és udvarszolgák tartoznak tisztán és rendben tartani.

15., Az árnyékszékbe nem lesz szabad nagyobb rongyokat, nagyobb csomó papirost, szalma csutakokat, akárminémű szemetet, üveget, törött edényt, szóval, mi a rendes lefolyást hátráltatná, vagy épen megrekesztené, bele hányi. A' magány árnyékszék tisztán tartása, minden házi gazda cselédje kötelessége. A nyilvános árnyékszék minden nap való megtekintése és tisztán tartása, a kapusra bízatik.

16., A' lépcsők gyakori megmosatása szinte a kapusra bízatik....

18., A' közös fára a kapus fog fel ügyelni és ezt rendesen kiosztani.

19., Hogy a kivilágítást, kemények söprése, udvarbéli szemét kihordása, árnyékszékekből való salak kihordása eszközöltessék, erre a kapus fog felvigyázni.

20., A' favágás csupán kint történhetvén a' külső udvaron, fel fog a' kapus arra vigyázni, hogy a' favágók az épületet el ne rongálják. Szinte felügyelni tartozik arra is, hogy akár a pinczébe, akár a konyhába, akár pedig a folyósokon vagy pitvarokba, fát senki ne merjen hasgatni....

22., A' kapus fel fog arra vigyázni, hogy az idegenek kutyákat magokkal az épületbe ne hozzanak.

23., A' kapus fel fog vigyázni, hogy semmiféle házaló, koldús, vagy kintornyás /:Werkl Spieler:/ musikusok be ne eresztessenek.

24., Minden bejövendő idegent, oda hová menni kíván illendően el fog utasítani.

25., A' külső kapu, nyáron 9 télen 7 órákor a' kapus által be fog csukatni, kinyitattik pedig nyáron 4 télen 6 órákor.

26., A' kapushoz közel a' belső udvarba egy kis harang lészen, melly a' kabinetek kinyitása és becsukása, valamint a' kapu csukás és nyitás óráin, vagy valami rendkívüli eset alkalmával jeladás, 's hirtelen való összehívás végett, millyen a' netaláni tűz vagy tolvajság jelentése meghúzatik. (1. kép)

27., Minden idegen, ki a' házba bejő, csizmáját a kapu aljába megfogja tisztítani, 's erre, ha úgy kívántatnék, a' kapus által emlékeztessék.

28., A' nagy terem 's egyéb kabineti termek 's közös raktárak tisztaságára különösen a' kapus tartozik felvigyázni, 's ezek kultsai az igazgatónál lesznek letéve.

29., A' kapus minden nap este a két udvarszolga segítségével a' kapu becsukása után be fogja lámpával járnia' pincze folyosóit s az alsó tornáczokat olly végből, nincsen e' ezekben valaki elrejtezve.

30., Az udvarszolgák jelentésöket a kapus által tegyék az igazgatóságnak.

31., Mind a kapus, mind pedig az udvarszolgák, ha hivatalokon kívül csak egy pár órára is távozni kívánnának a' Museum épületéből, ez iránt mindég engedelmet kérjenek az igazgatóságtól. Egyébiránt szorosan oda utasítatnak, hogy mindenki iránt nyájassak, a felsőség iránt pedig engedelmesek legyenek, többi szolga társival egyetértésben éljenek, 's magokat minden lármás mulatóságoktól, vagy netalán izsakos társaságoktól, szóval minden botránytól őrizzék.”

1. kép – A Magyar Nemzeti Múzeum eredeti, ma is használatos kapukulcsai (Fotó: Dabasi András)

Ezekhez járult még egy feladat, amely a múzeumnál őrködő katonaság házirendjébe iktattak:

„1., Hogy az őrházat tisztán és rendbe tartásák, melyet minden nap meg főg a' kapus vizsgálni.”¹³

Mivel az idézett szolgálati szabályzat nem került rögtön megerősítésre, míg erre várni kellett, Kubinyi 1846. március 28-án egy ideiglenes házirendet adott ki, amelybe a kapus fentebb felsorolt feladatai nagyjából átvételre kerültek. Kimaradt belőle pl. a 29. pontban rögzített feladat, a pince és az alsó szintek biztonsági ellenőrzése, illetőleg a padlással kapcsolatosan csak egy tűzvédelmi utasítás került be az életbe lépő házirendbe, ami nem említette, hogy a padlás kulcsait a kapus őrzi. A külső udvar, azaz a Múzeum épülete körüli terület (a későbbi Múzeumkert) tisztántartásáról szóló rendelkezés is kimaradt, csakúgy, mint a hótakarítás kötelezettségének előírása. Mindezek figyelembevételével is úgy gondoljuk, hogy ezen feladatokat a későbbiekben is el kellett látnia a kapusnak.

Mivel a szolgálati szabályzat a következő évben, 1847-ben sem nyert végleges formát és nem kapott nádori jóváhagyást, Kubinyi igazgató arra kényszerült, hogy egy ún. ideiglenes napirendet adjon ki, amely a múzeum látogatási rendjét volt hivatott szabályozni.¹⁴ Ennek 1847. decemberi jóváhagyása után az igazgató 1848 januárjában a napirendet számos napilapban közzétette¹⁵ és bekeretézve a Múzeum kapujában is kifüggesztette.¹⁶ E rendszabály tíz pontjából háromban szerepelt a kapus. Először is a már korábban feladatként megjelölt haranghúzás a napi nyitás jelzéseként és két olyan pont, amely előzőleg nem került be felügyeleti körébe:

„4.) Botokat, nap és esernyőket, kardokat vagy más bárminemű fegyvereket a' látogatók mindenkor a' kapusnál tegyék le, s azokat visszajöttök után veendik ismét által.

5.) Szülők vagy felvigyázzuk nélkül megjelenő s 10. éves korukat fölül nem haladó gyermekek, valamint iskolai könyvekkel jövő tanulók !:hacsak könyveiket a' kapusnál nem hagyják:/ a' gyűjteménytermekbe nem bocsáthatók.”¹⁷

A kapust „ruhatáros” feladatában, ha nagyon sok volt a látogató, egy vagy két háziszolga segítette. Legalábbis erre utal **Pulszky igazgató** 1889. július 3-i rendelete, amelyben azt az utasítást adta, hogy ha a múzeumi kapunál nagy a tolongás, és nem elég a szokásos egy-két kiségitő, akkor az osztályokon alkalmazott szolgák közül is egy vagy több a kapus segítségére legyen „a bot- és esernyőjegyek”

13 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 493. cs. 2287/1845. A házirend 8. pontjával kapcsolatosan 1845. április 22-én kelt, József nádornak írt levelében Kubinyi így fogalmaz: „Mi végre az e részben megtartandó tisztaságot és rendet, úgy az elhárítandó tűzveszélyt is illeti, e' felől a' már általam elkészített s' Fenségednek közelebb felterjesztendő házirendben s' illetőleg utasítványunkban azon óvást tettem, mellynél fogva a padlás fő kulcsa mindenkor a kapusnál őriztessék, ennek tudta nélkül a' padlásra soha senki se mehessen, egyáltalán fogva pedig' estve vagy éjjel akár lámpával, akár lámpa nélkül a' padlásra soha senki se bocsájtassék, és ott semmiféle könnyen gyúlékony szerek ne tartassanak.” (Ld. MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 493. cs. 2286/1845.)

14 OSZKI Kigyűjtött iratok. 288/1925. d. 240. sz. „Ideigleni szabályok a' Magyar Nemzeti Museum gyűjteményeinek nyilvános szemléletül megnyitásukra nézve.”

15 Pesti Hírlap 8. évf. 1848. január 23. 1023. sz. 63. p. L. még: Pesti Divatlap 1848. január 23. 4. sz. 127. p.; Társalkodó 1848. 5. sz. 36–37. pp.

16 Az erre vonatkozó kérés szerepel Kubinyi 1847. november 29-én, 153. sz. a. kelt felterjesztésében (MOL N 31 István főherceg nádori levéltára 27. cs. Museumi 1254/1847.), a végrehajtás pedig kitűnik a rámat elkészítő meseterember, Máté József 1848. február 8-án megtörtént kifizetéséből (MOL C 114 Helytartótanácsi Levéltár. Számvérvőség. Alapítványi Ügyosztály. Libri Contoales 197. k. 494. p.).

17 OSZKI Kigyűjtött iratok 288/1925. d. 240. sz.

kezelésében.¹⁸

Az 1847 végén kiadott és 1848 első hónapjától használatos látogatói napirendet 1851 áprilisában öt ponttal kiegészítették, amelyből az utolsó érintette a múzeumi kapus munkakörét:

„5.) Ha a régiségosztályba külön látogatók mennek, bátorság tekintetéből az illető szolgálával mindenkor a kapus, vagy ennek akadályoztatásával az udvarszolga is tartozik felmenni.”¹⁹

Ezt a plusz feladatot legtöbbször az udvarszolga láthatta el, hiszen a kapusnak olyan állandó feladatai voltak, amelyek a bejárat kapuhoz kötötték, azaz rendszeresen akadályoztatva volt. A látogatói felügyeletben való eme részvétel egyébként sem lehetett hosszú gyakorlat a Múzeum életében, hiszen 1856 nyaratól, a teremőrök alkalmazásának idejétől már nem volt rá szükség.²⁰

Ezen kívül is időről időre kapott a kapus ideiglenesen ellátandó feladatokat. Ilyen volt pl. az 1856-os nyitvatartási szabályok között szereplő azon rendelkezés, amely a képtári szolga kinevezéséig (az udvarszolga segítségével) kötelezettségévé tette a képtár ablakainak tisztítását.²¹

Az 1859 végén elfogadott és 1860. január elsején életbe lépő új házirend bizonyos változásokat a kapus munkakörében is hozott. Például míg korábban jóformán egyedül volt felelős a múzeum külső és belső tisztaságáért, annak felügyeletéért, addig az új rendelkezés ezt a felelősséget valamelyest megosztotta a múzeum hivatalnokai, szolgálai és az ezek „*örizetére rendelt éjiőrök és hadastyánok* [utóbbiak: terem- és parkőrök]” között. Ezzel együtt a fő felelősség továbbra is őt terhelte, amit jól mutat a házirend azon új pontja, amely kimondta, hogy a „*diszterem, valamint minden nem a gyűjteményi termekhez tartozó helyiségeknek, melyeknek kulcsai az igazgatónál vannak, tisztántartása felett a kapus gondoskodik.*”²² Ezek mellett munkakörében maradt a fölépcső megtisztításának és az első kapualj tisztán tartásának felügyelete, csakúgy, mint a múzeumi lakásokból kihordott szemét kijelölt helyre vitele fölötti őrködés. A korábbi feladatokon kívül újakat is kapott, illetve a házirend egyes rendelkezései az előzőekhez képest pontosabb megfogalmazást kaptak.

Bár valószínűleg már korábban is a kapusnak kellett beengednie és felügyelnie a múzeum belső udvaraiba beálló kocsikat, az 1860-tól érvényes házirendben már írásba is foglalták, hogy ez feladatai közé tartozik és azt is rögzítették, hogy az udvarokban a kocsik fél napnál tovább nem maradhatnak. A már említetteknél figyelemreméltóbbak azok az új pontok, amelyek jelzik, hogy a Múzeum biztonságára és a látogatók fogadásának megfelelő módjára egyre nagyobb hangsúlyt fordítottak. Előbbivel kapcsolatosan a kapus feladatköre a következőket tartalmazta:

18 MNMI ÉRT 197/1889. A feladatot nem lehetett egyszerű ellátni, ha a látogatók nagy számára gondolunk. Kovács Péter 1860. december 16-i kérvényében pl. arról ír, hogy néha három-négy ezer embert kell fogadnia látogatóként egy nap (MNL OL Abszolútizmuskori Levéltár. Helytartótanács iratai. XVIII. Világi Alapítványi Osztály 1861. 1. d. 2. kútfő 5. sz. Jkv-i sz.: 462. sz. 20. fol.).

19 OSZKI 17/1851. „*Pótló Utasítás az 1847i dec. 14én kiadott, a magy. nemzeti museum gyűjteményeinek közszemléletét illető ideiglenes szabályzokhoz.*”

20 A kapus e feladatában való mellőzését látszik bizonyítani a múzeumigazgató által 1856. április 22-én kiadott látogatói rendszabályokban az a pont, amely arról szól, hogy a gyűjteményekben az „*illető szolgálán kívül ... az udvarszolga szolga is jelen tartozik lenni.*” (OSZKI 33/1856.; új sz.: 52. „*A magyar nemzeti Museum gyűjteményi termeinek 1856i évben közszemléletre való nyitáskor tartandó Rendszabályok.*”) Néhány hónap múlva a teremőrök alkalmazásának köszönhetően minden bizonnyal az udvarszolga is felszabadult e kötelezettségétől.

21 OSZKI 33/1856.; új sz.: 52.

22 MNMI ÉRT 1. d. 1839–1869. sz. n. Nyomtatvány. A külzetten a következő címzés található: „*100. Ték. Erdy János régiségosztályi ör urral maga alkalmaztatása végett közöltetik. Pesten. 1860i február 11én.*” L. még: OSZKI 7/1860. új sz.: 14. Külzetten: „*101. Ték. Mátray Gábor könyvtári ör urral maga alkalmaztatása végett közöltetik. Pesten. 1860i február 11én.*”

„A kapus s az udvarszolga gondot viselendnek arra, hogy a padláson levő víztartók telve, s a többi tűzoltószerek jó állapotban és szükséges számmal legyenek. Szinte ők őrködnek az épület kivilágításának tartama és minősége felett.”

E rendelkezéshez járult az 1848 óta használatban lévő udvari kisharang - korábban csak a kiállítás nyitásának kezdetét jelző - megkongatása immár tűzvész, betörés vagy bármely más rendkívüli eset alkalmával. Ehhez hasonlóan fontos volt az utóbbi, ti. a látogatók fogadására vonatkozó, a házirendben először szereplő megfogalmazás. Ezt egy, már 1846-ban is előírt feladathoz társították:

„A kapus a felett is fog őrködni, hogy semmiféle házaló, koldus vagy kintornás az épületbe ne lépjen; a mi meg nem gátolja, hogy minden kérdező idegennek a kívánt felvilágosítást adja.”²³

Kötelességévé tehát ekkor vált, de ennél a pontnál is azt valószínűsíthetjük, hogy a kutatóknak és érdeklődő vendégeknek a kapuban álló Kovács Péter már korábban is megadott minden tájékoztatást, ha kérdést intéztek hozzá.

Az 1860-ban kiadott házirend záró rendelkezése előírta, hogy a kapus és az udvarszolga csak az igazgató beleegyezésével távozhat el a múzeumból fél napnál hosszabb időre.²⁴ Ez és más rendelkezések is azt mutatják, hogy a múzeumi portárs közvetlenül az igazgató alá volt rendelve. (A Kubinyi-korszakban a szolgaszemélyzetből a kapuson kívül az udvarszolga és a kertész volt közvetlenül az igazgató alá rendelve, az osztályszolgák pedig az osztályőrök felügyelete és irányítása alatt végezték munkájukat.)

A kapus fentebb részletesen ismertetett munkakörébe tartozott még az a hivatali esküjében szereplő, de a szabályzatokban nem mindig megjelenő feladat, ami a kapus elnevezéséből természetesen adódott: neki kellett kinyitnia és bezárnia a ház kapuját. Ez 1846-ban azt jelentette még, mint már fentebb olvashattuk, hogy nyáron 4-kor, télen 6 órakor nyitotta és este 9-kor, illetve télen 7 órakor csukta be a portás a kaput. Ez 1850 novemberében úgy módosult, hogy az esti kapuzárás télen 9 órakor, a nyári pedig 10 órakor történt meg,²⁵ mely időpontokat az 1860-tól érvényes házirend is változatlanul hagyta. A portásnak ez mindennapos alapfeladata volt, bár kezdetben a Nemzeti Múzeum vasárnaponként nem volt nyitva a nagyközönség számára, de a földszinten lakó múzeumi tisztviselőknek és a házi szolgaszemélyzetnek minden nap biztosítania kellett a ki- és bejárást, legalábbis a Bródy Sándor (ezidőtájt Sándor főherceg) utcai kapun. Ez a helyzet 1866 májusától változott meg, amikor bevezették a vasárnapi nyitvatartást.²⁶ A kapu nyitása és zárása közti éjszakai órákban az épület, illetve a gyűjtemények biztonságára katonaőrök, később (civil) éjjeli őrök vigyáztak. De ez nem jelentette azt, hogy az éjszakai órákban adott esetben ne lett volna feladata, hiszen ha valamilyen okból a kaput ki kellett volna nyitni, azt csak ő tehetta meg. Erre Kovács Péter maga utal egy 1860-ban írt kérvényében:

„Miután mint kapus tartozom bármikor a kaput nyitni, s minden előforduló veszély alkalmával első talpon lenni; szükség hogy szobámban egész éjen át lámpát égessek...”²⁷

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ MNMI ÉRT 1. d. 1839-1869. ikt. sz. n. (ig. ikt. sz.: 414.); ua. OSZKI 105/1850. (ig. ikt. sz.: 415.) *„Nyílt Rendelet, a magyar nemzeti museum hitese személyzete és egyéb lakói számára.”*

²⁶ DEBRECZENI-DROPPÁN B. 2009. 162. p.

²⁷ MNL OL D 207 Abszolutizmus kori Levéltár. Helytartótanács iratai. XVIII. Világi Alapítványi Osztály 1861 1. d. 2. kútfő 5. sz. Jkv-i sz.: 462. sz. 20. fol. Kovács Péter 1860. december 13-án kelt segélykérő levele.

Kovács Péter munkaköre Pulszky Ferenc igazgatósága (1869–1894) alatt érdemileg nem változott. Áttekintve az ebben a korszakban elfogadott szabályzatokat, csak kisebb módosulásokat vehetünk észre. Ezek közül jelentősebbnek számít az 1871-ben, a múzeumi szolgaszemélyzet számára kiadott utasítás 11. §-a, amely a következőket írta elő:

„Hogy a háznál mindig legyen valaki, a ki bármi rögtöni veszély alkalmával segédkezet nyújt, vagy rögtöni küldözésre használható legyen, a kapuson kívül, ki ugy is legnagyobb idejét itthon tölti, a többi szolga közül sorban mindig egy hetes leend, kinek e részbeni kötelessége abban áll, hogy télen reggeli 7 órától esti 7-ig, nyáron reggeli 6 órától esti 8-ig a múzeum épületében található. Azon szolgák, kik benn laknak, lakásaikban, a künlakók vagy a kapu körül, vagy zord idő alkalmával a kapusnál, kinek a többi szolgánál nagyobb lakása és több fája van, lesznek találhatók. A hetes bármikor más múzeumi szolga által helyettesítheti magát. Hogy bármikor tudni lehessen, ki éppen akkor a hetes; ennek neve mind az irodában, mind a kapusnál folyvást nyilvánosságban tartatik.”²⁸

Ebből az idézetből jól kitűnik, hogy a kapus az ún. szolgaszemélyzet legfelső szintjén állt, ami járandóságában is megnyilvánult.

A portás fizetése

Kubinyi Ágoston már idézett, a kapus fizetésére vonatkozó 1845. május 8-i felterjesztését József nádor 1846. január 4-én hagyta jóvá. Ekkor visszamenőleg kifizették megállapított bérét, miután Kovács Péter már 1845. május 15-től ellátta feladatait. Kezdő fizetése évente 240 forint volt ezüst pénzben, amihez még egy szolgálati lakás járt a múzeum épületében, 40 forint ruhaátalány pengő pénzben, valamint három öl tűzifa.²⁹ Utóbbiból két öl tűzifára költhető járandóságát már 1845 novemberében megkapta, a vele egyidőben kinevezett udvarszolgával, Mészáros Antallal együtt.

A rendes évi fizetést az Országos Pénztár havonta 20 forintjával utalta ki számára. 1848 augusztusában kapusunk havi bére 25 forintra emelkedett. A következő tíz évben ez az évi 300 forintos fizetés állandósult.³⁰ A korabeli utalványozási naplók tanúsága szerint Kovács Péter éves járandósága 1858 után kezdett növekedést mutatni, hiszen 1858-ban 325, 1859-ben 315, 1860-ban pedig 341 forint került a Nemzeti Múzeum kapusához.³¹ Ezekben az összegekben bizonyos pluszjuttatásokat sejtethetünk, – 1858-ban és 1860-ban mindenképpen. Valószínűleg 1857-ben vagy a következő évben emelkedhetett 300-ról 315 forintra portásunk bére, amely aztán 1861 után állandósult.³² Azt, hogy ennek nagysága házon belül hol helyezkedett el, egy 1861. július 29-én kelt fizetési jegyzék alapján érzékelhetjük. Az igazgató 2100 forintos fizetése majd’ hat és félszerese, a régiségosztályi és könyvtári örök 1260 forintos bére négyszerese volt Kovács kapusénak, de az irattárnok és a segédörök (mai értelemben a szakmuzeológusok) is dupla annyi fizetést kaptak, mint ő. A kapusával meg egyező fizetést kaptak az osztályszolgák, kivéve a természetjárókat, akik csak 262 forint 50 krajcárt

28 MNMI ÉRT 2. d. 1871. Kiadott hivatalos változat. 25. sz. a. „Nékos Rómer Flórián urnak” Vö: MNMI ÉRT 304/1888.

29 L. a 8. jegyzetet.

30 MNL OL C 114 Helytartósági levéltár. Helytartósági Számvevőség. Alapítványi ügyosztály: Libri Contoales 197. k. 435., 479–480. pp.

31 Uo. 198. k. 663–664. pp.

32 Uo. 669–672. pp. A 315 forintos fizetést Kovács Péter a pénztárkönyv tanúsága szerint 1870-ig minden évben rendben megkapta.

tehettek zsebre. Mészáros Antal háziszolga (korábban: udvarszolga) 273 forintos fizetéssel rendelkezett.³³ A múzeumi fizetések (köztük a kapusé) stagnáltak az 1860-as években. Ezt a szomorú állandóságot szakította meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1870. január 22-i rendelete, amely ugyanazon év január elsejétől felemelte Kovács Péter bérét (is), az addigi 315-ről 350 forintra.³⁴ A következő másfél évtized változásairól – pénztárkönyvek hiányában – már nem tudunk részletes, illetve biztos képet nyújtani. A bérek az 1880-as években is minden bizonnyal tovább emelkedtek és a kapus fizetése ennek köszönhetően elérte a 400 forintos nagyságot. Ezt valószínűsíti a Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött, **Jókai Mór** vezette országos bizottság jelentése, mely 1881 áprilisában készült el, és melyben a bizottság az országgyűlésnek azt indítványozta, hogy a szolgaszemélyzet fizetése 400, illetve 450 forint legyen.³⁵

Bár a kapusnak járó fizetés nem számított rossznak, de igazán tisztos fizetése természetesen – a megnevezésből is adódóan – a tisztai alkalmazottaknak (segédőrtől felfelé) volt. Kovács Péternek saját személyén kívül (az 1850-es évektől) feleségét és három gyermekét is el kellett tartania, amelyre – legalábbis a segélykérelmek erre utalnak – nem mindig volt elegendő a megállapított bér. Két módja volt a segélykérésnek: kollektív vagy egyéni. Előbbi azt jelentette, hogy pl. a múzeum szolgaszemélyzete együttesen kérvényezett ún. drágasági segélyt, melyet az igazgatónak kellett benyújtani, amit aztán ő terjesztett fel a döntéshozó felé. Utóbbit, amelyben a kérvényező csak magának kért egyfajta fizetés-kiegészítést, szintén az igazgató, mint múzeumi előljáró továbbította, mindkét esetben egy-egy támogató levél kíséretében. Ilyen ügyet Kovács kapus esetében kettőt is ismerünk, egyet 1860 fordulójáról, egyet pedig 1865-ből. Mindkét esetben 40 forint segélypénzt kapott.³⁶

Rendes alapfizetése mellett Kovács Péter egyéb rendszeres (tisztai) jövedelemhez is jutott. Úgy tűnik, rendszeres illetményt kaphatott a Nemzeti Múzeumban ülésező Képviselőháztól, később pedig a Főrendiháztól. Erre utal az az 1882. december 20-i, a Főrendiház tisztviselőinek és szolgaszemélyzetének járó évvégi jutalomról szóló kimutatás, melyben a múzeumi kapus 10 forint jutalommal szerepel, annnyival, amennyivel pl. az országgyűlés kapusa.³⁷ E titulus pedig azt mutatja, hogy Kovács Péteren kívül, legalábbis az országgyűlés ülésezési időszakaiban volt még egy kapus a múzeumpalotában. Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a főkapu – amely az országgyűlés bejárata volt – nyitása és zárása ne az ő feladata lett volna, azt viszont igen, hogy a múzeumi kapus nem a főbejáraton, hanem a mai Bródy Sándor utcai oldalkapun várta a gyűjtemények látogatóit. Így volt egészen 1902-ig, amikor a Főrendiház átköltözött a Parlament mai épületébe. A rendszeres mellett alkalmi jövedelemhez is juthatott kapusunk. Ezt mutatja a Képviselőház 1867. február 19-i ülésének egyik döntése is, mely

33 Jelentése a nemzeti museum tárgyában kiküldött választmánynak. Országgyűlési iratok. 54. sz. (Nyomtatvány.) 3-as melléklet: A magyar nemzeti museum személyzetének fizetése 1861-ben.

34 MNL OL C 114 Helytartósági levéltár. Helytartósági Számvevőség. Alapítványi ügyosztály: Libri Contoales 198. k. 672. p.

35 A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése. 1059. sz. (Nyomtatvány.) Országgyűlési iratok. 196. p. A jelentéstevők a felsorolt tizenkilenc szolgálta közül négynek, akiket felügyelő-szolgának neveztek, 550 forintos fizetést ajánlottak és ezen felül minden szolgának még 80 forint lakpénzt is megállapítottak. Az érdekesség az, hogy a kapus ebben a jelentésben sehol sem szerepel, így nem tudhatjuk, hogy pontosan milyen fizetést szántak neki.

36 MNL OL C 114 Helytartósági levéltár. Helytartósági Számvevőség. Alapítványi ügyosztály: Libri Contoales 200. k. 527., 542. p. 1860. december 13-i kérvényében négy pontban indokolta, hogy miért kér segélyt. Ezek között szerepelt az öttágú család említése mellett, a legutóbbi 10-12 évben történő drágulás, az éjjelenként használt lámpa 16 évi költségei, végül munkálkodásának kedvező megítélésének megjegyzése.

37 Kimutatása azon összegeknek, melyek az 1883. évforduló alkalmával a főrendiház tisztviselőinek és szolgaszemélyzetének jutalom fejében kiszolgáltatandók volnának. Országgyűlési iratok. Melléklet a 277. sz. irománnyhoz. Nyomtatvány.

szerint Kovács Péter nemzeti múzeumi kapus kérelmét megtárgyalva a T. Ház költségvetési bizottsága 50 forint utalványozását indítványozta számára, „*minthogy folyamodó által ki lön mutatva, hogy fáradságán kívül költséget is fordított a képviselőháznak a muzeum-épületben levő ingóságainak épségben tartására*”.³⁸

Kovács kapusnak az országgyűléstől kapott plusz jövedelemnél volt azonban egy jelentősebb kiegészítő jövedelme is, amelyet egyszerűen csak *botpénznek* neveztek. Az 1847 decemberében jóváhagyott és 1848 januárjában életbe léptetett ún. *Ideiglenes napirend* 4. pontját már fentebb idéztük. Ez a múzeum látogatóit arra kötelezte, hogy a magukkal hozott botot, nap- vagy esernyőt, kardot vagy akármilyen más fegyvert tegyék le a bejáratnál, adják oda a kapusnak. A leadott személyes tárgyak őrzéséért a kapusnak kellett fizetni, hogy pontosan mennyit, és hogy ez valóban a kapus pluszjövedelmének számított, arról sem az *Ideiglenes napirend*, sem a következő négy évtizedben kiadott különböző szabályzatok, utasítások nem rendelkeztek. Erről tehát a hivatalos iratokból nem tudhatunk, de beszél róla a fáma, pontosabban egy hitelesnek mondható múzeumi memoár, amelyet **Soós Lajos** (1879–1972) neves természettudósunk, a Nemzeti Múzeum Állattárának egykori igazgató-őre írt, aki 1903 júniusától volt a múzeum tisztviselője. Ő Kovács bácsiról többek közt a következőket írta:

„Híres és nevezetes volt arról, hogy mint vagyonos ember hagyta ott múzeumi állását és ment nyugdíjba. Vagyonának forrása a botpénz volt, azok az 5 krajcár, amelyeket botjuk, esernyőjük megőrzéséért a tárák látogatóinak fizetniök kellett, s amelyek a portásé voltak. Elgondolható, hogy tetemes összeggé kellett nőniök akkor, amikor a tárákat mindennap látogatók százai, sőt ezrei tekintették meg, s amikor a férfiak a divatnak megfelelően, majdnem valamennyien bottal jártak. Meg hát eső is csak esett. Kovács bácsi gyűjtötte az öt krajcárokat és vette rajtuk a Hazai Első Takarékpénztár részvényeit. A múlt [19.] század második felének elején a Nemzeti Múzeum épülete még szinte a külvárosban feküdt, mögötte hatalmas üres telkek terültek el. Nem nagyon kapkodtak utánuk, pedig potom áron voltak kaphatók. Bízatták is Kovács bácsit, hogy vegye meg őket. De ő kijelentette, hogy telkekkel nem vesződik, a részvényekkel nincsen baja. Ha szót fogad, milliomosként hagyhatta volna el állását, de így se járt rosszul, hiszen a Pesti Hazai részvényei az eredeti 50 forintról az első világháború elejéig 20.000 koronára emelkedtek.”³⁹

Végül erről a bevételről a Magyar Nemzeti Múzeum 1889. március 8-án elfogadott szolgálati szabályzatában történt, az addigi gyakorlatot megváltoztató, immáron részletes rendelkezés:

„A muzeum gyűjteményeit – könyvtár kivételével – látogatni kívánók; botot, ernyőt, csomagokat, a házi rendtartásban megjelölt helyen letenni tartoznak. Az őrzési díj minden darab után 5 krajcár. Az ebből befolyt összeg a muzeum céljaira, első sorban pedig a szolgálk segélyezésére fordíttatik.”⁴⁰

Kovács Péter utódai tehát már nem számíthattak erre a szép fizetés-kiegészítő bevételre.⁴¹

Hogy a botpénz kezdettől, azaz bevezetésétől járt volna-e a múzeum kapusának, azt nem tudhatjuk pontosan. Azt viszont igen, hogy volt egy olyan állandó része a fizetésének, amelyre már

38 Országgyűlési jegyzőkönyvek. 1867. XCIII. ülés. 185. p.

39 SOÓS L. 2012. 95. p. Soós Lajos bár közvetlenül nem ismerhette Kovács Pétert, akikkel együtt dolgozott, viszont többen is mesélhettek róla. Ő pedig mindent elraktározott a fejében a régi múzeumi emberekről, amiket azok közvetlen munkatársai meséltek neki.

40 A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete és szolgálati szabályzata. 1889. Nyomtatvány. OSZK 217.235

41 Egy bizonyos hányadát azért még megkapta a későbbi kapus is, hiszen – mint szintén Soós Lajostól tudjuk – a botpénzt úgy osztották el az 1889. évi új személyzeti szabályzat életbe lépése után, hogy annak éves összegét kettővel több részre osztották, mint ahány altisztje volt a múzeumnak s ebből három részt kapott a portás, egyet-egyet a többi altisztek. L. SOÓS L. 2012. 96. p.

kinevezésétől kezdve számíthatott, és az intézményben – legalábbis egy ideig⁴² – csak neki járt: a *ruhapénz*. Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert a múzeum kapusával találkozott minden látogató, ő volt tulajdonképpen a „múzeum arca”, ezért kellett jó kinézésű és egyszersmind jól öltözött embernek lennie. (2. kép)

Kubinyi Ágoston Kovács 1845. május 2-i kinevezése után néhány nappal, amikor a kapus díjazására javaslatot tett, 40 forint évi összeget jelölt meg a formaruha éves költségeire. Ezt a rendes járandóságához tartozó összeget Kovács Péter mindig meg is kapta, sőt bizonyos esetekben többet is. A ruhapénz utalásáról, a fizetéshez hasonlóan a Helytartótanácsi Levéltár számvetőségi iratanyagában fennmaradt pénztárkönyvekből szerezhetünk tudomást. Ezekből jól nyomon követhető 1846 és 1872 között a múzeumi kapus számára kiutalt ruhapénz folyamatos kifizetése. Az első három utalás még rendkívüli jellegű volt, jócskán meghaladta az éves ruhailetményt (71, 100 és 94 forintos összeggel),⁴³ de ennek az volt az oka, hogy ekkor készült el a kapus (első teljes) öltözete, majd néhány hónappal később a téli mentéje, amit sok éven keresztül viselhetett az ember, vagy a buzogány, amit többé nem kellett lecserélni. Az első olyan éves ruhapénz-utalványozásra, amely a megállapított 40 forintról szólt 1847. december 24-én került sor, igaz úgy tűnik, hogy ekkor nem közvetlenül Kovács Péter kapta meg az említett összeget, hanem egyenesen **Kostyál és Soós szabómesterek** – ahogy a pénztárkönyv bejegyzése fogalmaz: „a' NMuseum Kapusa díszöltözetének részint megújítása (sic!) részint jó karban tartására az ide fordított anyagok és munka fejében”.⁴⁴ Erre az első utalványozásra egyébként csak azután került sor, miután Kubinyi igazgató 1847. december 15-én kérte **István nádortól**, hogy az atyja által korábban már jóváhagyott éves ruhaátalányt fizessék ki, mert az elmaradt.⁴⁵ A ruhapénzt a következő két évben már időben kifizették: 1848-ban június 16-án, 1849-ben október 18-án.⁴⁶ Később, az 1850-es években a kapus, díszöltözetének karbantartásáért, általában április vagy május hónapban megkapta a 40 forintos járandóságát. Ebből talán a javíttatás mellett inget, csizmát vagy nadrágot, esetleg új övet vehetett, mikor mire volt szüksége. Néha előfordult, hogy drágább ruhaneműt is kellett készíteni pl. 1846-ban a szükséges nyári öltözet elkészítésére 71 forintot utaltak ki,⁴⁷ az első téli mentéért 100 forintot még ugyanez év októberében, több mint hét évvel később, 1854. január 3-án pedig az évi rendes ruhapénz több mint háromszorosát, 124 forintot fizettek ki az új téli mentéért.

2. kép – A Magyar Nemzeti Múzeum portásának díszegyenruhája
(Fotó: Dabasi András)

42 Nem tudni mikortól, talán az 1870-es évek közepétől a kapuson túl a szolga-személyzet minden tagjának járt ruhaátalány, amely utalásának 1885 előtti gyakorlatára egy 1885. január 2-án kelt, 48.109./1884. sz. VKM rendelet szól (NMI 1/1885.). Egy-egy osztályszolga ruhapénze azonban minden bizonnyal jóval elmaradt a kapus hasonló címen kapott juttatásától.

43 MNL OL C 114 Helytartósági levéltár. Helytartósági Számvetőség. Alapítványi ügyosztály: Libri Contoales 197. k. 488., 490., 492. p.

44 Uo. 197. k. 493. p.

45 MNL OL N 31 István főherceg nádori levéltára 27. cs. Museumi 1337/1847.

46 MNL OL C 114 Helytartósági levéltár. Helytartósági Számvetőség. Alapítványi ügyosztály: Libri Contoales 197. k. 462., 463. p.

47 Uo. 197. k. 488. p. Ebből az összegből készítették el a kapus első rend ruháját.

Ennél a kifizetésnél azt is megjegyezték, hogy öt évenként jár új télikapát a kapusnak.⁴⁸ A következő téli öltözetről (bunda és kalpag) 1869 februárjában találtunk adatot,⁴⁹ de valószínűleg az 1854 utáni másfél évtizedben legalább egyszer készülhetett a téli hidegtől védő új ruházat. Egy idő után aztán a kapus rendes ruhapénzét is növelni kellett: 1859-ben először 42, majd 1862-ben 50 forintra.⁵⁰ Végül egy jó ideig ez az összeg állandósult, mert amikor 1870. január 22-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte a kapus fizetésének 35 forinttal való emelését megjegyezte, hogy „*ruhaátalánya érintetlen marad*”,⁵¹ azaz nem növekszik. A következő két évben ennek megfelelően is utalták a ruhapénzt,⁵² de hogy mikor emelkedett megint, azt már nem tudjuk, mert 1873-tól nem rendelkezünk erre vonatkozó adatokkal.

A portás öltözte

A *Nővilág* című lap 1860. október 28-i számában egy érdekes történetet olvashatunk:

*„Egy angol utazott a nyáron országunkban. A mult hetekben visszaindult hazájába, de midőn Bécsbe ért, nagy sajnálkozással értesült, hogy épen egy nagy magyar ünnepély elől utazott el, mert Pesten másnap tartják a Szechenyi-gyászünnepeket. Rögtön vasutra ült, s másnap 11 órakor megjelent a pesti muzeumépületnél. A lépcsőzet aljánál álló czifra ruhás portást megpillantván, azt gondolta valamely előkelő mánást lát maga előtt, s tiszteletteljesen meghajtá magát. Feltűnt előtte, hogy a portás még mélyebb bókkaal viszonzta az övét, s minthogy a termet már minden szögletében megtelve találta, meglegedett azzal, hogy az ünnepély végével a kijövőket szemlélgette, midőn is alkalmá volt főnebbi tévedéséről tisztába jőni.”*⁵³

Ebből az idézetből is jól látszik, hogy a Nemzeti Múzeum kapusa a maga „cifra” öltözetével egy jelenség volt, egy olyan látványosság, amely hozzá tartozott az intézményhez.

A kapus díszes, ünnepélyes megjelenése a fennmaradt források tanúsága szerint Kubinyi Ágoston szívügye, és egyben tudatos döntése volt. Nyilvánvaló, hogy ezzel is ki kívánta nyilvánítani intézménye nemzeti jellegét. Fontosnak tarthatta, hogy a múzeumot felkeresők rögtön, már a kapuban szembesüljenek azzal a nemzeti tradícióval, amiről gyűjteményeivel maga a Magyar Nemzeti Múzeum is szólt. Persze sokaknak furcsa lehetett első látásra, hogy egy gazdagabb nemes úr ruháját látja az őt a múzeum bejáratánál illedelmesen fogadó kapuson. A szolga-személyzet egy tagján. Valószínű azonban, hogy a legtöbb embernek természetesnek tűnt ez a jelenség és az első jó benyomást adhatta a múzeumról, hiszen egy „csinos állású”, szép bajuszos embert láthattak díszmagyarban. Nemcsak a ruha volt szép, hanem, aki hordta, az is. A korábban főuraknál szolgáló Kovács Péter tudta viselni a rá szabott „cifra” uniformist, abban múzeumának maga is méltóságot adott, és ez így volt évtizedekkel később is, amikor már „*deresbajuszú szép öreg*”⁵⁴ lett belőle.

Már fentebb említettük, hogy Kubinyi múzeumigazgató már Kovács kinevezése után néhány nappal, amikor javaslatot tett a nádornak az új kapus fizetésére, kitért annak formaruhájára is, amivel kapcsolatosan fontosnak vélte megjegyezni, hogy az mindenkor az igazgató rendelete szerint

48 Uo. 197. k. 369. Mivel tudjuk, hogy az első téli mente a kapusnak 1846 októberében készült, tudjuk azt is, hogy az hét telet bírta ki. A rendes évi ruhapénzt ekkor is kifizették (1854. május 24-én, ld. 197. k. 370. p.).

49 Uo. 200. k. 557. p.

50 Uo. 200. k. 493., 530. p.

51 Uo. 198. k. 672. p.

52 Uo. 200. k. 571., 578. p.

53 *Nővilág* 4. évf. 1860. okt. 28. II. 44. sz. 700. p.

54 *Budapesti Hírlap* 18. évf. 1898. máj. 19. 138. sz. 9. p.

fog majd elkészülni. Ebben az 1845. május 8-án kelt javaslatban Kubinyi a szükséges ruházat négy darabját említette meg, úgy mint a magyar mentét, a süveget, a buzogányt és a kardot.⁵⁵ E felterjesztésre a nádor a kapus fizetését megállapító 1846. január 4-i leiratában a következő módosítást olvashatjuk:

*„... a kapus számára javallott magyar öltözet ugyan tetszésemet bírja, a kardot azonban, miután a divatozó szokáshoz képest a kapus buzogánnyal el lessz látva, mint feleslegest elhagyandónak tartom.”*⁵⁶

E jóváhagyás után már elindulhatott a múzeumi kapus, azaz Kovács Péter formaruhájának elkészítése. Kubinyi Ágoston a legjobb és legelismertebb mesteremberekkel kívánta elkészíttetni a kapus öltözetét, így eshetett választása Kostyál Ádám (1792–1863) pesti szabómesterre és **Szentpétery Józsefre** (1781–1862), aki korának legkiválóbb magyar ötvösművésze volt.

Az elszegényedett Trencsén megyei nemesi családból származó Kostyál Ádám 1825-ben, 33 évesen Pesten szerezte meg a szabómesterséget.⁵⁷ Ezután nem sokkal, 1828. június 14-én pesti polgárjogot nyert iparüzési jogon. Üzletet a Kígyó utcában nyitott, amely hamarosan olyan híres lett, hogy 50 segéddel kellett dolgoznia, hogy a megrendeléseket teljesíteni tudja. Ugyanis pl. a magyar főurak szinte kivétel nélkül nála készíttették díszöltönyeiket, de rendelt tőle magyaros díszruhát **II. Mahmud török szultán** vagy **Demidoff orosz herceg** huszár-tábornoki öltözetet. Ő volt a Nemzeti Színház főszabója is, ennek ruhatárát mindössze egy hónap alatt 20 segéddel dolgozva készítette el, támogatva a magyar színjátszást – teljesen ingyenesen. Bár Kostyál ún. német szabóként kezdte pesti működését, a magyar viselet megújítója lett. Erről halála után három hónappal a *Vasárnapi Ujság*ban a következőket írták:

*„A mi szabó-mesterségét illeti, bátran el lehet róla mondani, hogy az ujabbkoru magyar viselet Kostyálnak köszönhető; a régi széles galléru, szűk mellű és keskeny vállu magyar öltönyök helyett, ő egészen újakat teremtett; kizárólag az ő érdeme a mostani polgári ruha czélszerű készítése, mert az előbbi kemény és kitömött mellű volt, mi a viselést kényelmetlenné tevő. Ő volt az első, ki a magyar díszruhákat illetőleg egész a XIII. századtól kezdve összeállította az ismert díszviseleteket egy albumban, s ezekből tervezett új, csupán általa kezdett magyar díszruhákat a lehető legjobb ízléssel; egyuttal a papi és katonai díszruháknak is jeles mestere volt.”*⁵⁸

Miután neki nem született saját gyermeke, 21 gyermeket fogadott örökre és nevelt fel, taníttatott ki.⁵⁹ Közülük az egyik volt az a Soós Imre, aki miután nevelőapjától a szabómesterség elemi alapismereteit elsajátította, 1833 és 1838 között külföldön folytatta tanulmányait.⁶⁰ Hazatérve Kostyál társa lett és a Nemzeti Múzeum is már közös szabóságuktól rendelte meg 1846 elején a kapus díszöltözetét. (3. kép)

A nádori levéltárban fennmaradt a múzeumi megrendelésre adott árajánlat is, amely egy 7 tételből álló komplett ruházatra vonatkozik:

55 L. a 8. jegyzetet.

56 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 2273/1845. A kard később megjelent a múzeumi kapus oldalán, hiszen Soós Lajos az 1903-i Nemzeti Múzeumról, illetve Kovács Péter utódjáról, Kemény József portásról így írt: „Ott állott zöld egyenruhájában, térdig érő atillában, csizmásan, fején kócsagtollas kucsmával, oldalán görbe karáddal, télen bokáig érő zöld, fehér prémmel szegélyezett télikabátban.” (SOÓS L. 2012. 95. p.)

57 KISS J. 1988. 242. p.

58 - Y. 1863. 385. p.

59 Uo.

60 Honművész 1838. nov. 8. 704. p.

„Feljegyzés Pesten Február 6kán 1846.
A' Nemzeti Muzeum Kapus ruhájáról

- a) 1. Zöld hósú Magyar Mente, fehér sinorral,
fekete szücs bélésel és roka torok prémmel 100
- b) 1. Gárdista féle kalpag fehér vitéz köréssel és veres posztóval 16
- c) 1. Zöld Atilla dolmány fehér sinorral 32
- d) 1 Veres Magyar pantallon fehér sinorral 9
- e) 1 Veres Magyar Mellény 7
- g) 1 Nemzeti szinekel kevert Öv 7
- h) 1 Válba vető buzogány sinor 4
pengőben 175

Kostyál és Soós⁶¹

3. kép – Kostyál Ádám
szabómester (Vasárnapi
Ujság, 1863. november 1.)

Ezután majd egy hónappal, 1846. március 3-án Szentpétery József ezüstműves is elküldött egy 70 forintról szóló árajánlatot a kapus dísz-buzogányára.⁶² Ezt követően, 1846. március 10-én felterjesztette a két árjegyzéket és kérte, hogy annak alapján megrendelhesse a szükséges ruházatot. A felterjesztésből kiderül az is, hogy Kubinyi március 8-án személyesen mutatta meg József nádornak azokat az anyagokat (posztókat), amelyekből a ruhákat készíteni tervezték. Ez a momentum is jól jelzi, hogy milyen fontos volt ez a kérdés, – és úgy látszik nemcsak a múzeumigazgatónak, hanem a múzeumot felügyelő nádornak is. Kubinyi e felterjesztésében azt is megjegyezte, hogy a mente öt évig is jó lesz, mert téli ruha is készül majd, amit viszont még őszig (ti. 1846 őszéig) nem kell megrendelni. Az árjegyzékekben szereplő b) és g) tételekkel, azaz a kappal és a buzogány zsinórjával kapcsolatosan pedig azt, hogy azok is több évig jók lesznek. A nádor az igazgató javaslatait elfogadva, 1846. március 29-én elrendelte a Kostyál-Soós-féle árjegyzékekben szereplő b-től f-ig terjedő tételek, azaz a hétből öt ruhadarab megrendelését, tehát 71 forint kifizetését. Ezt az Országos Pénztár 1846. április 16-án fizette ki a nevezett szabóságnak.⁶³ A másik két darabból aztán először a téli mente készült el 1846 októberében Kostyál mesternél,⁶⁴ majd a buzogány 1847 februárjában. Ez utóbbinál azonban kiderült, hogy – nem is olyan kevéssel – többbe kerül, mint ahogy azt korábban az igazgató jelezte. Kubinyi ezt – 1847. február 27-én István főherceghez írt, a kapus buzogányának elkészüléséről tudósító levelében – a következő szavakkal magyarázta:

61 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 626/1846. (232a. fol.)

62 MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 626/1846. (232b. fol.)

63 L. 47. jegyzet.

64 MNL OL C 114 Helytartótanácsi Levéltár. Számvevőség. Alapítványi Ügyosztály. Libri Contoales 197. k. 490. A mente és a buzogány esedékes megrendelése ügyében Kubinyi 1846. október 23-án fordult levélben a nádorhoz, hogy kérje az előbbiért fizetendő 100 forint utalványozását, amelyet a nádor október 27-én el is rendelt (MNL OL N 24 Archivum palatine archiducis Josephi. Általános iratok 2308/1846.). A pénz kifizetése október 30-án történt meg.

„...ezen buzogány ára az előleges költségvetés szerint ... nyel nélkül csak 70. ezüst forintra számított, részint a' mult tavasztól fogva tetemesen nevedett drágaság tekintetéből, részint a' buzogány ezüstjének többre nevedett súlya és az ezüstműves által fekete ébenfából készítettet nyel díjának hozzá számítása miatt kissé magasabbra emelkedett; minek különben a' munka csínosságá is némi mentségül fog szolgálni.”⁶⁵

Az utalványozás február 28-i elrendelése után az Országos Pénztári Hivatal március 3-án fizette ki Szentpétery Józsefnek a végül 94 forintra rúgó összeget.⁶⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum állandó történeti kiállításában ma is látható műves tárgyat **Mihalik Sándor**, Szentpétery monográfusa így írta le:

„A Nemzeti Múzeum portásbotja.

Diszbuzogány idomú. Tizenhat leveles, körteidomú ezüst fejjel, fényezett fekete ébenfa nyéllel és füles, bordás, rozettás ezüstkupakkal. »Szentpétery József készítette 1847« felirattal.”⁶⁷ (4. kép)

A kapus formaruhájának a díszbuzogányon kívül a következő hét darabját találjuk jelenleg a Nemzeti Múzeum állandó történeti kiállításában:⁶⁸

4. kép – A Nemzeti Múzeum portásának díszbuzogánya
(Fotó: Kardos Judit)

1.) Sapka:

Sötétzöld posztó, felfelé keskenyedő, teteje és szíja fekete viaszosvászon, ellenzője fekete bőr. Előre, hátra ívelő fekete, fonott zsinórral, mely kettős bojtjal végződik. Elöl babérkoszorúban, a sapka homlok-részén a Nemzeti Múzeum éremszerű fémjelvénye. Az épület alatt koronás, angyalos magyar kiscímer, felette nap „MAGYAR NEMZETI MUSEUM” körirattal. Álltató szíjjal. Kopott.

Leltári száma: 60.184.1,2. MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: átmérő: 24 cm; magasság: 14 cm

2.) Menté:⁶⁹

Sötétzöld posztó, igen dús fekete zsinórozással. Derékba szabott, csípőig érő. Álló gallérral. Belül két alátöltött övtartó dudorral. A mentét fekete perzsa prém szegélyezi. Elöl három sor gömbölyű, illetve félgömb alakú fémgomb. Hosszú mentekötő zsinórral, bélése piros szatén.

Leltári száma: 1960.177. MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: hosszúság: 78 cm

65 MNL OL N 31 István főherceg nádori levéltára Museumi 194/1847.

66 MNL OL C 114 Helytartótanácsi Levéltár. Számvevőség. Alapítványi Ügyosztály. Libri Contoales 197. k. 492. p.

67 MIHALIK S. 1954. 100. p. A portás buzogánya 65 cm hosszú, ebből a buzogány feje 13 cm, átmérője 9,5 cm.

68 A kapus ruházatának leírásánál az egyes tárgyak leíró kartonját vettem alapul.

69 Restaurálta Gink Judit, 1996-ban.

3.) Dolmány:

Sötétzöld posztó, igen dús fekete zsinórozással. Derékba szabott, csípőig érő. Álló gallérral, ferde bevágott zsebbel. Elején három sor gömbölyű, illetve félgömbölyű fémgommbal. Bélése piros szatén.

Leltári száma: 1960.178. MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: hosszúság: 70 cm

5. kép – Nadrág a Nemzeti Múzeum portásának formaruházatából
(Fotó: Dabasi András)

4.) Nadrág:

Borvörös posztó, dús fekete gyapjú zsinórozással. Csizmanadrág. Kopott.

Leltári száma: 1960.180. MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: hosszúság: 119 cm (5. kép)

5.) Öv:⁷⁰

Fekete gyapjúzsinórból. Nyolc sor négyszögű zsinórja elől öt helyen változtatva négyes osztású. Előre ívelő kettős zsinórja, a végén két buzogányalakú bojt.

Leltári száma: 1960.182. MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: szélesség: 5,5 cm; hosszúság: 77 cm

6. kép – Tarsoly a Nemzeti Múzeum portásának díszöltözetéből
(Fotó: Dabasi András)

6.) Tarsoly:

Borvörös posztó lapján dús, fekete zsinórozásban, kettős babérkoszúban a Magyar Nemzeti Múzeum éremszerű képe, alatta koronás angyalos magyar címer, fölötté sugaras nap. „MAGYAR NEMZETI MUSEUM” körirattal. Belseje vörös, bőr. A tarsoly három fémkarikával kapcsolódik a tarsolytartó fekete bojtosvégű zsinórövhöz.

Leltári száma: 1960.183. MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: szélesség: 25 cm; hosszúság: 31 cm (6. kép)

7.) Cartouche:

Fekete bőr lőportartó. Lapján ívelt ezüstözött veretű keretelés közepén babérkoszorúban a Magyar Nemzeti Múzeum, fölötté nap, körirattal, szíján oroszlánfej, szájából három lánc indul és a Magyar Nemzeti Múzeum emblémájához kapcsolódik. Szíján a másik oldalon koszorú-alakú csat és pajzs-szíjvég.

Leltári száma: 1961.1985 MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: szélesség: 14,5 cm; magasság: 8,5 cm (7. kép)

7. kép – Lőportartó a Nemzeti Múzeum portásának díszöltözetéből
(Fotó: Dabasi András)

Az eddig felsoroltakon kívül pedig még négy ruhadarab köthető a Nemzeti Múzeum kapusához:

⁷⁰ Restaurálták két ízben is: 1972-ben és Sipos Enikő 1996-ban.

8.) Süveg:

Borvörös posztózacskóval. Merev pereme szürke perzsa prémmel borított. Elöl fémből domborított, egyik oldalán babér, másik oldalán tölgykoszorúval övezett koronás magyar kiscímer. Zöld-fehér zsinórral, ezen kettős vörös bojt, rozetta és csillag. Kopott.

Leltári száma: T. 60.185 MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: átmérő: 20 cm; magasság: 14 cm (8. kép)

8. kép – A Nemzeti Múzeum első portásának téli süvege
(Fotó: Dabasi András)

9.) Süveg:

Merev pereme sötétzöld posztó. Elöl fémből domborított, egyik oldalán babér, másik oldalán tölgykoszorúval övezett koronás magyar kiscímer. Zöld-fehér zsinórral, melyen bordó kettős bojt és csillag. Börvörös zacskós tetővel, álltartó szíjjal. Kopott.

Leltári száma: T. 60.186 MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: átmérő: 19 cm; magasság: 13 cm (9. kép)

9. kép – A Nemzeti Múzeum portásának süvege
(Fotó: Dabasi András)

10.) Dolmány:

Sötétzöld posztó atilla, térdig érő, hátul hasíték két hajtással, álló gallérral. Fehér gyapjú zsinórozással. Elején 7 pár zsinór gömbölyű fémgommbal. Alján két oldalt hasítékot utánzó dísz. Bélése fekete sers. Kissé halványodott.

Leltári száma: T. 1960.179 MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: hosszúság: 107 cm (10. kép)

10. kép – A Kostyál Ádám szabóságában 1846-ban, Kovács Péter portás számára készült dolmány
(Fotó: Dabasi András)

11.) Csizmanadrág:

Vörös posztó dús fekete gyapjú zsinórozással. Kopott, molyrágott.

Leltári száma: T. 60.181 MNM Történeti Tár, Textilgyűjtemény

Mérete: hosszúság: 113 cm

A felsorolt tizenegy ruhadarab mindegyikéről persze száz százalék pontossággal nem állíthatjuk, hogy a Nemzeti Múzeum első portása viselte, de egy kivétellel több, mint valószínűnek tartjuk. Már csak azért is, mert a felsorolt műtárgyakat őrző Textilgyűjtemény korábbi vezető muzeológusai, szakemberei mindegyiket arra a korra datálták, amikor Kovács Péter töltötte be a múzeum portási állását. Az egy kivétellel (ld. Cartouche, 1961) 1960-ban **V. Ember Mária** által beletárolt, egyértelműen a portáshoz köthető ruhákat ő egységesen

a 19. század közepére datálta, amint az a leltárlapokon olvasható. Három esetben azonban (ld. 2., 3., 4. sz. műtárgyak esetében) – valószínűleg a Textilgyűjtemény későbbi vezetője ezt úgy módosította, hogy 1870 utánra tette azok készítését. A 2. számú ruhadarab, a mente esetében még a „Bekits és társa, Budapest” származási hely is bejegyzésre került. A leltárlapon egyetlen egy, a fent 10. számmal jelölt dolmány esetében nem szerepelt eredetileg datálás, de valamikor később a 19. század második felére tette azt a bejegyző muzeológus. E dolmánnyal kapcsolatosan a fellelt és fentebb közölt árjegyzék alapján úgy gondoljuk, hogy az megegyezik az ott leírt („Zöld Atilla dolmány fehér sinorral”), a jegyzék c.) pontjában szereplő ruhadarabbal, ami alapján azt mondhatjuk róla, hogy a Kostyál és Soós szabóság készítette 1846-ban, egyenesen Kovács Péterre szabva, akinek ez volt tehát, mint portás az első dolmánya.⁷¹ A másik fennmaradt dolmányt – amelyet a szakmuzeológus is 1870 utánra datált – Kovács Péter már idősebb korában viselhette, amikor már a változó korral más méretű és szabású ruhára volt szüksége. A három fejfedővel kapcsolatosan már nem fogalmazhatunk ilyen határozottan. A sapka (1. sz.) 24 cm átmérőjével 4–5 centiméterrel nagyobb a két süvegénél (8–9. sz.), ami akkora különbség, hogy egyértelműnek látszik, hogy egy másik fejre készült. Valószínűnek tartjuk ennek alapján, hogy a sapka már Kovács valamelyik utódjának, **Kemény Józsefnek** vagy **Pénzes Imrének** készülhetett és a sapkára rátehették a korábbi darabról a Nemzeti Múzeum emblémáját mutató fémjelvényt. Azt a jelvényt, amely négy helyen is felkerült a formaruhára, és amellyel teljesen azonos vésettől készült 1845-ben a múzeum igazgatói pecsétnyomója. A két süveg közül a sötétzöld posztós peremű (9. sz.) készülhetett korábban, mert ennek egyrészt kisebb az átmérője, tehát Kovács Péter még fiatalabb korában hordhatta, másrészt úgy tűnik, hogy a szürke perzsa prémmel borított süveg (8. sz.) látszik azon az időskori ábrázoláson, amely Kovács bácsiról a *Magyar Salon* 1888. évfolyamában megjelent.⁷²

Ezeket a ruhákat kellett tehát nap mint nap viselnie Kovács Péternek. Erre vonatkozó pont ugyan nem szerepelt kezdetben, azaz hivatalba lépése idején az akkor (1845-ben) elkészült szolgálati szabályzatban, de az igazgató utasítására, amint elkészült a rászabott formaruha, hordania kellett azt. Először az 1859. január 6-án, a Helytartótanács budai osztálya által német nyelven kibocsátott múzeumi utasítás rendelkezett erről, előírva, hogy amennyiben van szolgálati ruha, abban kötelező a szolgálat ideje alatt megjelenni, valamint, hogy a hivatali ruházatot tiszta és rendes állapotban kell tartani, hogy az az előírt időt kibírja.⁷³

Ezt követően egy ideig az újabb szabályzatok nem szólnak erről a kérdésről, de még Kovács Péter hivatali ideje alatt foglalkoztak vele, amit jól mutat, hogy 1884 végén a nemzeti múzeumi és országos képtári szolgaszemélyzet egyenruhája ügyében külön értekezletet tartottak. (Ez bár szűkebb tárgyunkhoz nem tartozik, mert nem a kapus öltözetét érintette, de mégis érdekesnek tartom megemlíteni abból a szempontból, hogy képet nyújt a múzeum egyéb szolgálainak egyenruha viselési kötelezettségéről.) Az említett tanácskozás alapján tett aztán javaslatot Pulszky Ferenc igazgató

71 Természetesen elképzelhető, hogy később is készült az első dolmánnyal megegyező felsőruha, de annak, véleményünk szerint nyoma lett volna az országos pénztárkönyvben. Azt valószínűbbnek tartjuk, hogy az 1846-ban készült dolmány zsinórozását később többször is javítani vagy cserélni kellett.

72 A Magyar Nemzeti Múzeum. 1888. 536. p. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez volt az a „kalpag”, amelyet 1869 elején, telén készített Hazay Lajos szabómester (MNL OL C 114 Helytartótanácsi Levéltár. Számvevőség. Alapítványi Ügyosztály. Libri Contoales 200. k. 557. p.).

73 „Bei ihrer Diensterrichtung haben diejenigen, welchen ein Amtskleid passirt ist, in diesem Kleid e sonst aber im reinlichen und anständigen Anzuge zu erscheinen und sich angelegen sein zu lassen, dass das Amtskleid, während der cathégoriemässigen Dauer im guten Zustande erhalten werde.“ L. MNMI ÉRT 304/1888. Nyomtatvány. 12. p. Mint a szövegből kitűnik az előírás általában a szolgáló-személyzetre vonatkozott, külön a kapus nem lett nevesítve a rendelkezésben.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszternek, aki azt elfogadva a következő utasítást adta:

„...a nemzeti muzeum szolgálói 1885 év-től kezdve ismét fogják régi egyenruhájukat viselni, mely ezüst zsinóros fekete szipka, és nyakkendő ezüst rojtokkal - fekete zsinóros sötétzöld atila, ugyanolyan mellény, és sötétszürke nadrág, az atila galérján és a szipkán M. N. M. betűkkel összeállított ezüst színű ércz-monogrammal. Ezen öltözet még kiegészítendő lesz egy sötétszürke ezüstgombos köpönyeggel, gallérján sötétzöld posztó jelvénnel. Az ellen, hogy ezen egyenruhát a szabómesterséget tanult muzeumi szolgálók varrják - feltéve, hogy csinosan készítik el - semmi kifogásom sincs, csupán azt kötöm ki, hogy az egyenruha hazai készítményű posztóból varrassék.”

Trefort Pulszky azon javaslatát is elfogadta, hogy az Országos Képtár szolgálói a nemzeti muzeumi kollégáikkal megegyező egyenruhát viseljenek, csupán megkülönböztetve O. K. monogrammal. A miniszter 1885. január 2-án kelt ezen rendeletében az osztályőrök (azaz osztályvezetők) feladatává tette az előírt ruhaviselet ellenőrzését.⁷⁴

Később, a következő két szolgálati szabályzatban már szerepelt az egyenruha viselésének kötelezettsége, mégpedig a kapus külön nevesítésével. Az 1889 elején, tehát Kovács Péter hivatalviselésének végén kiadott szabályzat így fogalmazott:

„A nemzeti muzeumi kapus és szolgálók nyitási napokon, és minden nemű hivatalos járatuk alkalmával szabályszerű egyenruhában jelennek meg.”

Nagyon érdekes, hogy még azt is előírták a szolga-személyzetnek, hogy a munkaidőn kívül is rendszeresen viselkedjenek és „tisztességesen” ruházkodjanak.⁷⁵ A következő, 1898. február 25-én elfogadott szolgálati szabályzat átvette az előző szabályzat egyenruhára vonatkozó rendelkezéseit.⁷⁶ Nagyrészt ez mondható el a későbbi, 1909. évi szmsz-ről is, amelyben azonban már megjelent egy újdonság is azzal, hogy előírta, hogy „a polgári teremőrök karszalagot és sapkát” viseljenek.⁷⁷ Kovács Péter portásslálgatának évtizedeiben még nem voltak ilyen polgári teremőrök. Muzeumi szolgáltatának már tizenegyedik évében járt, amikor 1856 márciusától elkezdődött rokkant, kiszolgált katonák, ún. hadastyánok alkalmazása teremörként.⁷⁸ Ők ruházatukkal tovább színesítették a muzeumot, hiszen korábbi egyenruhájukban őrizték a rendet a kiállítási területeken és a Muzeumkertben. Kezdetben egykori 48-as honvédek, később az 1880-as évektől „a solferinói és königgratzi csaták molnárkék pantallós, szürke kabátos veteránjai állottak őrt.”⁷⁹

A Magyar Nemzeti Muzeum portásai – Kovács Péter nyugdíjba vonulása után – még évtizedekig viselték a „cifra” öltözetet. Kovács bácsi utódja, a már említett Kemény József után Pénzes Imre lett a portás és – mint Soós Lajos írja: „ő volt az utolsó, aki a régi vitézlő uniformisban őrizte a muzeum bejáratát.”⁸⁰

És hogy miért volt szükség arra, hogy a Nemzeti Muzeum portása díszmagyarban fogadja a látogatókat? Erre a kérdésre már fentebb részben válaszoltunk, de **Kerényi A. Mária** Kostyál Ádámról írt tanulmányában megfogalmazottak adják meg a választ legjobban:

⁷⁴ NMI 1/1885.

⁷⁵ A Magyar Nemzeti Muzeum szervezete és szolgálati szabályzata. 1889. Nyomtatvány. L. OSZK: 217.235 sz. 63. és 70. §.

⁷⁶ A Magyar Nemzeti Muzeum szervezete és szolgálati szabályzata. 1898. Nyomtatvány. L. MNM Központi Könyvtára: Q 682. 72. §.

⁷⁷ A Magyar Nemzeti Muzeum szervezete és szolgálati szabályzata. 1909. Nyomtatvány. L. OSZK: 198.149 sz. 93. §.

⁷⁸ DEBRECZENI-DROPPÁN B. 2009. 161. p.

⁷⁹ PÁSZTOR Á. 1930. 120. p.

⁸⁰ SOÓS L. 2012. 95. p.

„A magyar ruha és jelmez nem egyszerűen viselet volt, hanem ideológiai állásfoglalás, a magyar viselet megújítása, terjesztése pedig politikai tett. A reformkorban a nemzeti törekvések igénylésének megjelenési formája; a szabadságharc bukása után pedig a kivívott társadalmi értékek megőrzésének külsősége, a passzív ellenállás eszköze.”⁸¹

A nagyra becsült kisember

Kovács Péter életének első három évtizedéről nem sokat tudunk. Gyászjelentésében szereplő életkorából kiszámolva, 1814-ben, azaz éppen 200 éve született, csakúgy mint nagynevű főnöke, a Magyar Nemzeti Múzeumot 1869-től negyedszázadon át vezető Pulszky Ferenc (1814–1897). Múzeumi pályázatából tudjuk, hogy 1845 előtt először több évig Almásy József, majd öt éven át Nyáry Antal szolgálatában állt.⁸²

Amikor 1845 májusában a múzeum alkalmazottja lett, a múzeumpalota még be volt állványozva, még folytak az építkezés belső és külső munkálatai. Tanúja volt a múzeum gyűjteményei elhelyezésének, annak, hogy az épület megtelik élettel, – szó szerint, hiszen a személyzet a családtagokkal (és cselédekkel) a földszinti szobákban lakott. Kovács Péter lakása is itt volt, nem is lehetett volna máshol, hiszen ő volt az intézmény „kulcsembere”, aki nyitotta és zárta a múzeum kapuit, és aki tulajdonképpen a ház gondnoki teendőit is ellátta. Ezt, a már fentebb részletesen bemutatott sokirányú munkakört ő lelkiismeretesen és mindenki meglegedésére látta el.

Kovács Péter sok mindent megélt a Nemzeti Múzeumban eltöltött évtizedek alatt. Tanúja volt uralkodói látogatásoknak, a múzeum dísztermében tartott számos koncertnek, melyeken olyan nagyságok vezényeltek, mint **Liszt Ferenc** és **Erkel Ferenc**. Tanúja volt az országgyűléseknek, melyek 1848-ban, 1861-ben, 1865-ben, majd 1867-től folyamatosan hozzátartoztak a múzeum mindennapjaihoz. „Nagy idők” tanúja volt, de amire egész életében talán a legszívesebben emlékezett vissza, az 1848. március tizenötödike lehetett. A múzeum kapuit a szokott módon aznap is kinyitotta, és mivel szerdai napról volt szó, a látogatók a néhány héttel korábban kiadott új nyitvatartási rend szerint a múzeum képtárát tekinthették meg, amelyre reggel 9-től 13 óráig volt lehetőségük. Ebben az időben ugyanis az egyes táruk, gyűjtemények nem egyszerre, hanem a hét két-két napján várták a látogatókat: hétfőn és csütörtökön az érem- és régiségtár, kedden és pénteken a természetrajzi tár és az ún. kézműgyűjtemény, szerdán és szombaton pedig a képtár. Vasárnapokon ekkor még zárva tartott az intézmény. Mire véget ért a látogatási idő, már minden bizonnyal a múzeumba is eljutott a híre a délelőtti történeteknek, és annak, hogy délután három órára a Nemzeti Múzeum előtti térre népgyűlést hirdettek. De, ha véletlenül ez utóbbi információ mégsem jutott volna el Kubinyi Ágostonhoz és munkatársaihoz, akkor is délután kettő óra tájban arra lehettek figyelmesek, hogy a múzeum elé egyre több ember érkezik. A legéberebben Kovács kapus figyelhette ezt, és hamarosan azt láthatta, hogy több ezer ember gyűlik össze, teljesen megtöltve a múzeum kerítésén belüli és kívüli teret. Bár a tömeg nagy volt, valószínűleg azt is jól látta, amint elkezdtek osztani a nép között a 12 pont és a *Nemzeti dal* előző órákban kinyomtatott példányait. Ezekért azonban hamarosan olyan nagy tülekedés támadt, hogy a nyomtatványt osztók mást nem tudtak tenni, mint magasra dobva szó szerint szétszórták azokat az emberek között. „Ezer kéz viaskodott a légben utánok, és százat meg százat összetéptek, csakhogy még rongyait is szerencsések lehessenek birni...” – írta később erről az egyik „márciusi ifjú”, **Birányi Ákos**. Nem sokkal délután 3 óra előtt a Nemzeti Múzeum előtt már tízezres

81 KERÉNYI A. M. 1983. 109–110. pp.

82 L. az 5. jegyzetet.

tömeg állt, olyan sokaság, amelyet Pesten korábban sohasem lehetett látni. A nép, a hallgatóság tehát megjelent, de az történt, hogy a szónokok nem tudtak a nagy tömegtől eljutni a múzeumlépcső mellvédjéig. **Petőfi**t és társait végül Kovács Péter engedte be a mai Bródy Sándor utca felőli hátsó kapun, amely már ekkor is a múzeum személyzeti bejárataként szolgált. A portás Petőfiéket felkísérte az első emeleti főkapuig és elkezdődhetett a történelmi népgyűlés. A következő hetekben, hónapokban aztán még számos alkalommal tartottak kisebb-nagyobb gyűléseket, tüntetéseket a múzeumpa-lota előtt, ahol Petőfi és **Vasvári** gyakori szónokok voltak. Az egyik alkalommal majdnem **Széchenyi István** is a nép elé lépett. De csak majdnem, mert az történt, hogy egyszer, amikor „a legnagyobb magyar” szólni kívánt a néphez, a derék múzeumi portás számára is kinyitotta a hátsó kaput. Széche-nyi azonban felérve a homlokzati oszlopcsarnok alá és meglátva az éljenző és lázban égő sokaságot, sarkon fordult és úgy, ahogy jött, elment, anélkül, hogy beszédet mondott volna.

A hátsó kapu említett kétszeri megnyitásának története Kovács Péter nekrológiájában maradt fenn. Minden bizonnyal ő mesélt ezekről, – „a nagy időkről”, melyekre még évtizedekkel később is szíve- sen emlékezett vissza, legszívesebben persze a nagy napra, amikor a hátsó kapu kinyitásával egy kicsit ő is részese lett a forradalomnak.⁸³

A 31 éves korában a múzeumba került jóvágású fiatalember- ből az évek, évtizedek múlásával mindenki Kovács bácsija lett. Jó példája nagyra becsülésének a *Magyar Salon* című képes folyóirat 1888. évi kötete, amelyben 86 oldalon olvashatunk a Magyar Nemzeti Múzeum történetéről és gyűjteményeiről. A szöveget kí- sérő sok-sok fotó és rajz között természetesen ott vannak a múze- um tudósainak arcképei, de az utolsó oldalon egy kisember, a mú- zeum portásának képe látható.⁸⁴ Ez a gesztus is jelzi, hogy Kovács Pétert nagyra becsülték, hogy úgy gondolták, ő is része a Nemzeti Múzeum történetének. És valóban: amikor a rajz készült róla, a képaláírás szerint már 42 éve szereplője volt a múzeum történeté- nek. – Ez pedig sohasem számított kis időnek, de akkor még azt jelentette, hogy az intézmény addigi múltjának felében jelen volt. (11. kép)

Végül, fia kérésére, 75 éves kora körül vonult nyugdíjba, valószínűleg 1890 elején.⁸⁵ Ekkor kapta meg – ahogy az 1890. május 23-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvében olvashatjuk: „44 hű szolgálata után való nyugalmaztatása alkalmából” munkája elismeréseként az uralkodótól a koronás ezüst érdemkeresztet.⁸⁶ E kézzel fogható kitüntetésnél azonban nagyobb elismerés volt számára az őt körülvevő szeretet és tisztelet. A legnagyobb örömet és elismerést pedig **fia, Gyula** jelentette az öreg kapusnak, aki akadémikus és a pesti egyetem elismert jogászprofesszora lett.

11. kép – Kovács Péter, a Magyar Nemzeti Múzeum első portása (Magyar Salon, 1888)

83 DEBRECZENI-DROPPÁN B. 2014.

84 A Magyar Nemzeti Múzeum. 1888. 536. p.

85 A nyugdíjba vonulás pontos időpontjára vonatkozóan egyelőre nem rendelkezünk forrással. Az idézett minisz- tertanácsi jegyzőkönyv (ld. 86. jegyzet) 44 évi szolgálatot említ, ami alapján a nyugdíjba vonulást 1889-re (is) tehetjük, de a kitüntetésről való 1890. májusi döntés nyomán arra is gondolhatunk, hogy Kovács nem sokkal korábban adta át utódjának portási állását. (Leginkább az 1890. január elsejei időpontra gondolhatunk.)

86 MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1890.05.23. 18. ülés, 1. napirend, 4. p. E forrás megismerése előtt Erős Gyula nekrológiájából kiindulva, amely Kovács Péter nyugdíjba vonulását 80 éves korára teszi, 1894-ben határozta meg a múzeum első kapusa szolgálatának végét (l. DEBRECZENI-DROPPÁN B. 2014.).

Kovács Péter azt még megélte, hogy fiát a jogi kar dékánjává választották, de azt már nem, hogy 1903. június 27-én az uralkodótól „Keveházi” előnévvel magyar nemesi oklevelet és címet nyert.⁸⁷

Kovács Péter 1898. május 18-án délelőtt 10 órakor hunyt el⁸⁸ fia József u. 9. szám alatti lakásában. Az újságok jelentős hányada beszámolt a nyugalmazott múzeumi kapus haláláról és temetéséről.⁸⁹ A *Pesti Napló* a következőképpen hozta a halálhírt:

„Kovács Péter, a Nemzeti Múzeum nyugalmazott kapusa Budapesten 84 éves korában meghalt. Az elhunyt egyike volt a főváros legismertebb alakjainak, működésével egyaránt kiérdemelte a közönség és főlegbbvalói elismerését...”⁹⁰

A *Budapesti Hírlap* így méltatta az elhunytat:

„Nem mindennapi ember volt Kovács Péter. Egyszerű sorban született és éveken át, késő öregségéig kapusa volt a magyar nemzeti múzeumnak. Akik több évvel azelőtt a nemzeti múzeumot látogatták, bizonyosan emlékeznek még arra a deresbajuszu szép öregre, aki olyan jól ismerte a múzeum nagy épületének minden zegét-zugát s a kinek nyájas mosolygásában, mikor a jövevényt valamelyik tárhoz utbaigazította, ott volt az is: Tudom ám én, milyen kincseit őrizzük itt a nemzeti tudománynak!”⁹¹

A legszebben **Erős Gyula** (1862–1929), a *Budapesti Napló* akkori segédszerkesztője emlékezett meg róla, aki lapja május 19-i számában terjedelmes nekrológot írt a Nemzeti Múzeum első portársáról.⁹²

Kovács Péter temetése is jelezte, hogy nem akárkitől búcsúznak. „Az egyszerű polgár” ravatalánál megjelent **Wlassics Gyula** vallás- és közoktatásügyi miniszter, több országgyűlési képviselő, a tudományos élet számos kiválósága, mint pl. **Beöthy Zsolt**, **Heinrich Gusztáv**, **Herman Ottó**, **Thaly Kálmán**. A Nemzeti Múzeum **Szalay Imre** igazgató vezetésével testületileg jelent meg, és a pesti egyetem valamennyi fakultása képviseltette magát a temetésen. Búcsúztató beszédet **Papp Károly** református lelkész mondott, majd a koporsót négylovas halottas kocsira tették és elkísérték utolsó útjára, a Kerepesi temetőbe. Erős Gyula említett nekrológját a következő szavakkal zárta:

„A fiúi kegyelet a kerepesi temetőben jelölte ki örök nyugvó helyét azok közt a kortársak közt, akik a Nemzeti Múzeum első portásában megismerték és méltányolták a becsületes, büszke magyar szívet és a férfijellem tiszteletreméltó vonásait.”

Ma már hiába keressük a sírját a Nemzeti Sírkertben, minden bizonnyal időközben felszámolták azt. Viszont a Magyar Nemzeti Múzeum állandó történeti kiállításában, a 13. terem egyik vitrinében ott áll egy arctalan bábu, és rajta az első portás ruhái. Eddig nem volt arca a bábunak...

87 SZLADITS K. 1944. 19. p. Érdekeséggé vált megjegyezzük, hogy Kovács Gyula nevelt lánya, Botka Sarolta gróf Klebelsberg Kunó felesége lett (SOÓS L. 2012. 96.; gr. Klebelsberg Kunó családi gyászjelentése, OSZK Gyászjelentésgyűjtemény).

88 OSZK Gyászjelentés-gyűjtemény

89 Pl. *Budapesti Napló* 3. évf. 1898. máj. 20. 139. sz. 4. p.; *Egyetértés* 32. évf. 1898. máj. 20. 139. sz. 3. p.; *Vasárnapi Ujság* 45. évf. 1898. máj. 22. 21. sz. 359. p.

90 *Pesti Napló* 49. évf. 1898. máj. 19. 138. sz. 9. p.

91 *Budapesti Hírlap* 18. évf. 1898. máj. 19. 138. sz. 9. p.

92 *Budapesti Napló* 3. évf. 1898. máj. 19. 138. sz. 9. p. L. teljes szövegét a Mellékletben.

MELLÉKLET
Kovács Péter
A Nemzeti Múzeum első portása

Budapest, május 18.

Feketeszegélyű gyászjelentésen tudatja velünk Kovács Gyula, „a jog nyilvános rendes tanára a budapesti királyi tudományegyetemen”, hogy édesatyja Kovács Péter, „a Nemzeti Múzeum nyugalmazott kapusa”, meghalt. A megboldogult öreg urat nevére nagyon kevesen ismerték, de az ország legmesszebb zugában is emlékeznek arra a daliás, férfiasan szép alakra, aki drága diszmagyarjában nagyuri felépéssel örködött a Nemzeti Múzeum szegényesen egyszerű kapujában Magyarország összehordott kincsei fölött. Matematikai pontossággal vigyázott, hogy bottal, esernyővel senki se tehessen kárt a gyűjtemények termében és udvarias, előzékeny volt az utolsó parasztasszonnyal is, aki kosarát bizta reá addig, míg végig jártatta szemeit a kitömött állatokon, vagy megkönnyezte a völegénye holttestére borult Gara Mária fájdalmát. A vidéki paraszt maganyesett botját, a dandyk ezüst pálcáját, a sváb asszonyok öles átmérőjű esernyőjét és a pipaszurkáló „graciosa”kat demokratikus gonddal őrizte és bámulatos ügyességére vallott, hogy akárhányszor csak a látogatót mérte végig és tudta, melyik és milyen a botja. A példásan tartott rendért, lelkiismeretes buzgalmaért szerették a feljebbvalói, fényes diszmentéje, szálas alakja imponált a falusi népnek s a főrendiház tagjai is barátságosan köszöntötték és sohasem éreztették vele szerény állását, amelynek az öreg becsületességével, korrekt jellemével igazán diszt adott.

A Nemzeti Múzeumnak első kapusa volt, amely állásra még az intézet építése közben maga József nádor nevezte ki 1840-ben. Talán a múzeum alapítása fölött nyilvánult lelkesedés hatása alatt is rendkívül sokan, még diplomás emberek is pályáztak ekkor erre az állásra, de a nádornak annyira megtetszett a rokonszenves külsejű, értelmes fiatal ember, hogy választása Kovács Péterre esett, pedig református vallású volt, ami annál inkább feljegyzésre való, mert az akkori időben a dinasztia és az arisztokrácia igen bizalmatlan volt a kálvinistákkal szemben.

Igy lett Kovács Péter nemcsak szemtanúja országos múzeumunk fejlődésének, de élő memoárja az utolsó hatvan esztendő történetének is. Láttá fölépülni a magyar nemzet kincsházát s ő vezette a nádort a kibontakozó épület falai közt, ahogy minden nap eljött, hogy személyesen meggyőződjen az építkezés előrehaladásáról és szoliditásáról. A 48-as idők viharos eseményeiből sok emlékezetes momentum neki is kijutott a szereplésből. A mikor a nagy március idusán a tömeg már ellepte a múzeumkertet és a szónokok nem juthattak a sűrű sokaságon keresztül, Kovács Péter nyitotta föl Petőfinak és barátainak a múzeum hátsó kapuját s azon át vezette a költőt a múzeum oszlopcsarnoka elé. A múzeum kertje abban az időben még sokszor volt forrongó, lelkesedő tömeg gyülekező helye s egy ilyen alkalommal Széchenyi István is beszélni akart a néphez. Kovács Péter Széchenyi számára is a hátsó kaput nyitotta föl és érdekes adat Széchenyi jellemzéséhez, hogy amikor felért az oszlopcsarnok alá és meglátta az éljenző, lázban égő sokaságot, sarkon fordult és Kovács Péter utmutatásával, úgy ahogy jött, elment, a nélkül, hogy beszédet mondott volna.

A hatvanas évek emlékezetes országgyűlései a Nemzeti Múzeumban tartattak és ma is szeretettel emlékeznek vissza tagjai a tetőről talpig becsületes, jólelkű kapus uri megjelenésére.

És az előkelő külső alatt nemes szívű, értelmes lélek lakozott, amely egy filozófus nyugalmaival temette el három gyermekét és utána szerető hitvesét. Most már minden gondját egyetlennek maradt fia nevelésére fordította. Büszkeséggel látta fiát mindig előbbre haladni a közpályán és emelkedésének minden fokozata újabb öröm volt az apai szívnél. A kapus gyermekéből idővel a budapesti ítélő tábla bírāja lett, majd fényes tehetségei az egyetem katedrájára szőlították, ahol ma is disze egyetemünknek és szeretett vezetője a jogász ifjúságnak. Az öröm és az apai büszkeség könnyeket fakasztott a derék öreg úr szemébe, ahogy

fiának újabb emelkedéséről az első hirt meghallotta és gyönyörét találva unokáiban is, nem hiányzott boldogságából semmi. De az ötvenhárom éves szolgálat, miközben a koronás ezüst érdemkeresztet is mellére tűzhetette, nem tűnt el nyomtalanul fölőtte. Napbarnította szép ősz feje imponálóan nyugodott még vállán, de a vállá kissé meggörnyedt és teste megsoványodott. De beteg még azután sem volt soha. Lelkiismeretesen, pontosan teljesítette munkáját nyolcvan éves koráig, amikor engedett fia kérésének és elbucszott attól az intézménytől, melynek történetében helyet követelünk ennek az egyszerű kapusnak is.

A fiui kegyelet a kerepesi temetőben jelölte ki örök nyugvó helyét azok közt a kortársak közt, akik a Nemzeti Múzeum első portásában megismerték és méltányolták a becsületes, büszke magyar szívet és a férfijellem tiszteletreméltó vonásait.

Erős Gyula.

(Budapesti Napló. 3. évf. 1898. máj. 19. 138. sz. 9. p.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK LELŐHELYEI

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNMI ÉRT	Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Érem- és Régiségtár
NMI	Néprajzi Múzeum Irattára
OSZKI	Országos Széchényi Könyvtár Irattára

IRODALOM

- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla 2009. Kondástól a királyig. A Magyar Nemzeti Múzeum látogatói és vendégkönyvei a 19. századtól. In: Történeti Muzeológiai Szemle 9. 153–184. pp.
- DEBRECZENI-DROPPÁN B. 2014. www.magymuzeumok.hu/tema/1725_aki_marcius_tizenotodiken_kaput_nyitott_petofinek
- KERÉNYI A. Mária 1983. „Pesti polgár és férjfi szabó”: Kostyál Ádám. In: Folia Historica 11. 105–116. pp.
- KISS József 1988. Tóth Gáspár, Petőfi „mecénása”. Egy jeles polgári magyar szabómester a reformkorban és a forradalomban. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 22. k. 241–286. pp.
- KOLLÁNYI Ferenc 1905. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802-1902. I. Bp.
- A Magyar Nemzeti Múzeum. 1888. In: Magyar Salon. 5. évf. 450–536. pp.
- MIHALIK Sándor 1954. Szentpéteri József ötvösmester élete, önéletírásai, művei. Bp.
- PÁSZTOR Árpád 1930. Muzi. Bp.
- SOÓS Lajos 2012. Négy évtized a Múzeum körút mentén. Életképek a pesti egyetemről és a Magyar Nemzeti Múzeumról a XIX. század fordulóján. Pápa.
- SZLADITS Károly 1944. Keveházi Kováts Gyula r. tag emlékezete. Bp.
- Y. 1863. Kostyál Ádám. In: Vasárnapi Ujság. 10. évf. 1863. nov. 1. 44. sz. 385. p.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KISHARANGJA

Debreczeni-Droppán Béla

Patay Pálnak¹

A Magyar Nemzeti Múzeum északi belső udvarában három és fél méter magasságban egy kicsi harang hívja fel magára a figyelmet. Nincsen felirata, semmi különös nincsen rajta, mégis érdekes a története. Volt idő, mikor ezt a harangot is minden nap megkondították. – De nem délben.

1845 tavaszán, mikor már a Nemzeti Múzeum palotájának építési munkálatai a végéhez közeledtek, **József nádor** megbízta **Kubinyi Ágostont**, az intézmény igazgatóját, hogy készítse el „a minden tekintetben kimerítő házirendet”.² Az elkészült tiszti utasításokat és a hozzá kapcsolt házirendet a múzeumigazgató 1845. május 11-én terjesztette fel a nádornak jóváhagyásra. Ebben jelent meg először az udvari kisharang, a következő megfogalmazásban:

*„A' kapushoz közel a' belső udvarba egy kis harang lészén, melly a' kabinetek kinyitása és becsukása, valamint a' kapu csukás és nyitás óráin, vagy valami rendkívüli eset alkalmával jeladás, 's hirtelen való összehívás végett, millyen a' netaláni tűz vagy tolvajság jelentése meghúztatik.”*³

A múzeumi harang megszólalására azonban még egy ideig várni kellett, hiszen a gyűjtemények ekkor még a Ludoviceum épületében voltak. Átszállításukra 1846 nyarán és őszén került sor. A következő hónapok a gyűjtemények elhelyezésével, a táruk „állandó” kiállításainak felállításával teltek. Az Érem- és Régiség-tár fennmaradt vendégkönyve arról tanúskodik, hogy 1847 márciusától már megindult a vendégforgalom a Nemzeti Múzeumban.⁴ Ez szükségessé tette, hogy a múzeumi tiszti utasítások elfogadásáig is legyen egy olyan ideiglenes szabályzat, amely rendelkezik a gyűjtemények látogatási rendjéről. Ezt Kubinyi igazgató, miután 1847. október 14-én *Ideigleni szabályok a' Magyar Nemzeti Museum gyűjteményeinek nyilvános szemléletül megnyitásukra nézve* címmel elkészítette, benyújtotta István nádornak jóváhagyásra.⁵ Ennek megtörténte után a szabályzat 1847. december 14-én érvénybe lépett. Hivatalos használata – valószínűleg az ünnepek és a téli fűtési szünet miatt – azonban csak 1848. január 24-től kezdődött meg. Erről a tényről és magáról a nyitvatartási rendről az igazgató a sajtó útján tájékoztatta a közvéleményt.⁶

A Múzeum „ideiglenesen rendezett gyűjteményei” a vasárnap kivételével a következő beosztásban voltak megtekinthetők: az érem- és régiséggyűjtemény hétfőn és csütörtökön, a természetosztály és kézmű-gyűjtemény kedden és pénteken, a képtár pedig szerdán és szombaton volt nyitva délelőtt 9-től délután 1-ig. (A Múzeum könyvtára, a Széchényi Könyvtár 1866-ig zárva volt a nagyközönség előtt.) A hírlapokban nem jelent meg, de a szabályzatban szerepelt, hogy az egyes táruk nyitva

1 Itt köszönöm meg Patay Pálnak tanulmányom elkészítéséhez nyújtott segítségét.

2 MNL OL N24 Archivum Palatinale. József nádor iratai. Általános iratok. 493. cs. Museum. 733/1845.

3 MNL OL N24 493. cs. 2287/1845.

4 Magyar Nemzeti Múzeum. Történeti Adattár. Múzeumtörténeti Gyűjtemény. MT. 3482. Vendég-nevek' laistroma a' Nemzeti Muzeum Régi Pénzek Drágaságok Ritkaságok és Régiségek Tárának. (1832–1854) 362. p.

5 OSZKI Kigyűjtött iratok. 288/1925. d. 240. sz.

6 Pesti Hírlap. 8. évf. 1848. január 23. 1023. sz. 63. p.; l. még: Pesti Divatlap. 1848. jan. 23. 4. sz. 127. p.; Társalkodó. 1848. 5. sz. 36–37. pp.

tartásuk napjain délután is látogathatóak külföldi és vidéki vendégek számára, mégpedig télen délután 2-től 4-ig, nyáron délután 3-tól 6-ig. Az ideiglenes látogatási szabályzat bekeretezve a múzeum kapujára is kikerült. Ennek harmadik pontja rendelkezett a harang használatáról:

„A’ közszemléletre meghatározott idő kezdetét ’s végét egy a’ M.N. Museum belső udvarán alkalmazandó harang meghuzásával az intézet kapusa adja mindenkinek tudtára.”⁷

A kapusnak a nyitvatartási időt nézve tehát reggel 9-kor és délután 1 órakor kellett harangoznia, mivel a délutáni nyitvatartás esetleges volt, és tömeges látogatottságot nem jelentett.

A múzeumi kisharagon semmilyen felirat nem jelzi készítője nevét és az öntés évét, melyek egyértelművé tennék a származást, mint a legtöbb harang esetében. A felirat hiányának különösebb oka nem lehetett, egyszerűen kis mérete indokolhatja ezt. A nádori levéltárban fennmaradt múzeumi levelezésből és az Országos Pénztár számadáskönyvéből azonban fény derül a harangöntő személyére és hozzávetőlegesen a harang elkészítésének idejére is. A feltárt források alapján tehát tudjuk, hogy Kubinyi az ideiglenes (látogatási) napirend jóváhagyása után néhány nappal, december 17-én írt levelében a következő kéréssel fordult a nádorhoz, a szabályzatban szereplő haranggal kapcsolatosan:

„...miután az ennek folyamatba hozásához szükséges, ’s a Museum belső udvarában alkalmazandó harang felállítása iránt az illető mesteremberekkel megalkudtam, mely alázattal esedezem, hogy annak költségeit, névszerint a harangöntő !: alatti árjegyzéke szerint 24 forintot ezüst pénzben, a’ lakatosnak // alatti árjegyzéke szerint pedig 20 (forin)tot, összesen tehát 44 (forin)tot pengő pénzben kegyelmesen jóváhagyni, ’s kifizetésül az országos Pénztárból utalványozni méltóztassék.”⁸

A nádor a kért összeg kifizetését a Múzeum pénzalapját kezelő Országos Pénztárnak december 22-én rendelte el.⁹ (1. kép) A Pénztár ezt 1848. február 16-án utalványozta, melynek számadáskönyvéből kiderül az is, hogy kiknek: **Schaudt András** harangöntőnek és **Reszler István** lakatosnak.¹⁰ Utóbbiról, aki a harangot falhoz rögzítő vasszerkezetet készítette, semmit nem tudunk. Annál több az ismeretünk a múzeumi kisharagot öntő mesterről. Schaudt András Németországban, Württembergben született 1798-ban és valószínűleg **Eberhard Henrik** műhelyét vette át. 1831 és 61 között működött öntődéje Pesten, a mai VII. kerületi Kazinczy utcában. Egy 1835-ös

1. kép – A múzeumi kisharang a Magyar Nemzeti Múzeum épületének északi udvarában
(Fotó: Debreczeni-Droppán Béla)

7 L. az 4. és 5. jegyzetben megjelölt forrásokat.

8 MNL OL N31 Archivum Palatinae. István nádor iratai. 27. cs. Museumi. 1354/1847. Saját sz.: 165. Külzetten: „Érk. dec. 21.én 847”

9 Uo.

10 MNL OL C114 Helytartótanácsi Levéltár. Számvevőség. Alapítványi Ügyosztály. Libri Contoales 197. k. 494.

újsághirdetés szerint üzletében (amely a mai Kossuth Lajos utcában állt) kisebb harangokat készen árultott. Az 1848–49-es szabadságharc alatt részt vett ágyúk javításában, amiért 4 havi börtönrre ítélték. 1862. november 22-én, Pesten bekövetkezett halála után fia, Sándor rövid ideig még folytatta mesterségét.¹¹

A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Öntödei Gyűjteményének Harangadatbázisában jelenleg 237 Schaudt készítette harang adatai szerepelnek (köztük pl. az Esztergomi Bazilika 1858-ban öntött középharangja és a Kecskeméti Római Katolikus Nagytemplom 2483 kg-os nagyharangja). A 19. század egyik legjelentősebb harangöntőjének munkái a mai országhatáron kívül főként a Felvidéken találhatók.¹² A Magyar Nemzeti Múzeum kisharangjának meghatározásával az említett adatbázis egy újabb munkával gyarapodott.

A múzeumi nyitvatartás elejét és végét jelző kisharang öntésének időpontját a rendelkezésünkre álló forrásokból pontosan nem tudjuk megállapítani. Készülhetett 1847 decemberében, amikor Kubinyi árajánlatot kért Schaudtól és önthették 1848 januárjában vagy februárjának első felében is. Az 1848-as öntést támasztaná alá kifizetésének február 16-i időpontja, hiszen valószínű, hogy az csak a leszállítás, illetve a munka elvégzése után történhetett meg. De az is elképzelhető, hogy a harang, bár 1848-ban került a Múzeumba, már korábban elkészült, sőt eredetileg nem is későbbi helyére szánták. Schaudt András ugyanis, mint fentebb említettük, üzletében kisebb (kb. 300 font alatti) harangokat készen árult. A Kubinyi által a nádorhoz felküldött árajánlatok sajnos nem maradtak ránk, így ez a kérdés – legalábbis egyelőre – nem dönthető el biztosan. Ami bizonyos, hogy a múzeumi kisharangot 1848-ban vették használatba, valószínűleg a forradalom előtt néhány héttel, talán éppen az ideiglenes nyitvatartási rend bevezetésének napján, 1848. január 24-én. (Ebből a nevezetes évből is ismerünk Schaudt mestertől hirdetést.¹³) (2. kép)

A Múzeum udvarában ma is látható kisharangot évtizedekig egy ember, a kapus (portás) állást elsőként betöltő **Kovács Péter** (idősebb korábban: „Kovács bácsi”) kongatta meg. Az 1848 elején 34. életében járó múzeumi kapus 1845 májusától majd fél évszázadon át fogadta a látogatókat.

2. kép – Schaudt András harangöntő újsághirdetése, Pesti Hirlap. 1848. október 10.

Alolírtnál felvállaltatnak
rendelések minden kisebb és
nagyobb nemű harangokra, s
szakához tartozó munkákra,
valamint mindenféle „vas-
tengelylyel, sárga részből önt-
ött erőművel és angol csa-
varral ellátott” tűzfocskendőkre is.
Ugyanott mindennemű szivattyús kut-alkatrészek vas- vagy facsőből álló kutak,
nemcsak készítettnek, hanem készen is találtatnak: végre a fentérintett munkákban
előforduló javításokat is felvállalja, és munkájának tartóssága- s szilárdságaért kezekszik.
Schaudt András polg. harangöntő,
lakik Pesten Teréz-külvárosi kereszt-utcában 345. sz. a. saját házában a „nemzeti harangnál”.

11 P[ATAY] P. 2006. 934. p. Vö.: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Öntödei Gyűjteményének Harangadatbázisa.

12 Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Öntödei Gyűjteményének Harangadatbázisa. L. még: www.magyarharangok.hu/harangontok.html

13 Pesti Hirlap. 1848. okt. 10. 183. sz. 950. p.; l. még: Pesti Hirlap. 1848. okt. 21. 193. sz. 990. p. A hirdetés képe korábban közölve: DANISS Gy. 2013. 5. A cikkben hibásan szerepel a kép alatt az 1848. október 11-i dátum, mert az aznap számban - ellentétben az előző napival - nem szerepel Schaudt András hirdetése.

A Nemzeti Múzeum harangját évtizedekig használták, de hogy pontosan meddig, nem tudjuk. **Garam Éva**, a múzeum egykori régész munkatársa egyszer 1962-ben, amikor késő estig bent maradt és kifelé menet zárva találta a (személyzeti) kaput, ahogy írja: „a világ legtermészetesebb módján” a portásnak a kisharang megkongatásával jelzett. A portás nem nagyon csodálkozott, talán ekkor ez még szokásban volt. Ugyancsak az ő elbeszéléséből ismerjük azt a tüzesetet, ami a 60-as évek második felében ütött ki a pince szinten, kb. a Főigazgatóság alatt. Ekkor is még használták a kisharangot. Mire a tűzoltók kiértek, a tüzet a múzeum munkatársai eloltották.¹⁴ Rendszeres használatról később már biztosan nem beszélhetünk, de néhány évvel ezelőtt a „Múzeumok éjszakáján” a fáklyás éjféلكor induló múzeumkerti séta kezdetét jelezve újra megkondult a múzeumi kisharang.

IRODALOM

- DANISS Győző 2013. Kossuth-szivar, egyenruhák, kamatfizetés. In: Budapest 36. évf. 2013/3. 4–7. pp.
- P[ATAY] P[ál] 2006. Schaudt Andreas, András. In: Magyar Katolikus Lexikon. XI. Pó–Sep. Főszerk.: Dr. Diós István. Bp.

¹⁴ Garam Éva elektronikus levele Debreczeni-Droppán Bélának, 2013. június 10.

**A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR BARANYA MEGYEI
LEVÉLTÁRÁBAN ŐRZOTT KÖZSÉGVIZSGÁLATI
JEGYZŐKÖNYVEK (1891–1899) FORRÁSÉRTÉKÉRŐL**

Köszegi Gábor

Jelen írás apropóját **Vargha Dezső** két, az 1980-as években megjelent – talán kevésbé ismert és mára korlátozottan hozzáférhető – tanulmánya adta.¹ Írásomban szeretném (újra) ráirányítani a figyelmet egy általa is használt forrásra, az 1891–1899 között évente felvett községvizsgálati jegyzőkönyvekre,² illetve az azokban rejlő lehetőségekre.³ 1983-ban így kezdte tanulmányát a szerző:

„Levéltáraink egyik eddig kellően ki nem aknázott történeti forrásáról szeretnék szólni.”⁴

Az írásban majd három évtizede megjelent mondat bizonyos szempontból ma is megállja a helyét, hiszen egyes esetekben (pl. községtörténet-írás), bár használják a kutatók, ugyanakkor átfogó tanulmány mindeddig nem jelent meg a szóban forgó jegyzőkönyv együttes forrásértékéről, ami rámutathatna arra is, hogy nem kizárólag a történettudomány profitálhat(na) felhasználásukból.⁵

Az 53.617/1891. számon kiadott B. M. rendelet alapján felvett jegyzőkönyvek keletkezésének kérdéséhez hozzá kell tenni egy olyan kiegészítést, amivel különféle levéltári anyagok vizsgálatakor szembesül a kutató. A dél-dunántúli régióban információkat gyűjtve Baranyán kívül Somogyban és Tolnában hiába kerestem a jegyzőkönyveket, sajnos ott nem találhatók kitöltött példányok csak egy-egy biankó jegyzőkönyv. Hiába ugyanis a rendelet (elvileg) kötelező volta, ha a gyakorlatban a megvalósítás szintjéig nem jutottak el vele. Ez a fájó pont adja a régióban a jegyzőkönyvek egyik értékét.⁶ Jól mutatja ezt a gyakorlatot a MNL SML részéről adott tájékoztatás, ami sajnos jellemző képet mutat:

„A hivatkozott rendelet alapján Somogy vármegye alispáni hivatala 1891. szeptember 1-jét követően szóban tájékoztatta a vármegye főszolgabíróit a rendelet tartalmáról. Ugyanekkor felhívta a főszolgabírókat, hogy a

-
- 1 VARGHA D. 1986. 325–338 pp., VARGHA D. 1987. 71–78. pp. A szerző a Baranya Megyei Levéltár levéltárosa volt (mára nyugalmazott főlevéltáros), a két tanulmány pedig két konferencián (A dél-dunántúli aprófalvak és szörványok település- és társadalomtörténete, Zalaegerszeg, 1983; A Dunántúl településtörténete (11–19. század), Veszprém, 1984.) elhangzott előadás szerkesztett változata.
 - 2 MNL BML Baranya vármegye alispánjának iratai IV.410.q. jelzeten 6,48 fm terjedelemben. Mivel a jegyzőkönyvek nem az egyes községek iratanyagánál, hanem külön gyűjtve szerepelnek, ez is erősíti azt a lehetőséget, hogy meghatározott szempontok szerint akár egyben is vizsgálhatók legyenek. Emellett természetesen a „hagyományos” községenkénti felhasználási módra is alkalmas, azzal a feltétellel, hogy külön el kell kérni az egyes községek kutatásakor.
 - 3 Jelen tanulmánynak sem lehet célja a téma teljes körűjárása, mindössze néhány szemponttal szeretnék hozzájárulni a kérdéskörhöz.
 - 4 VARGHA D. 1987. 71. p.
 - 5 FÜLEMILE Á. – KISS R. 2008. 9–11. pp. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Történeti Néprajzi Osztálya és a Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztálya *Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei* címmel 2006-ban szervezett konferenciáján néprajzosok, történészek és levéltárosok „frissítették fel” együttműködésüket és mutattak rá új módszertani lehetőségekre a témában.
 - 6 Sajnos az ország többi részéről jelenleg nem állnak rendelkezésre információim, mindenesetre csak remélni tudom, hogy máshol felvették őket és esetleg felkeltheti a kutatók érdeklődését.

*jegyzőkönyveket és a hozzá kapcsolódó kimutatásokat október 30-ig mutassák be az alispáni hivatalnak. Az említett jegyzőkönyvek az alispáni hivatal 2569/1891. iktatószámán nem kerültek elhelyezésre. A kapcsolódó iktatószámok szerint a főszolgabírók 1891–1892 folyamán többször sürgették az alispáni hivatalt, hogy részükre a jegyzőkönyvi formanyomtatványokat küldjék ki. Az 1891. évi kaposvári járási főszolgabíró iratai között az említett jegyzőkönyvek ügyében nem került sor iktatásra.*⁷

Visszatérve Vargha Dezső említett tanulmányaira, ahol a szerző arra tett kísérletet, hogy különféle szempontok szerint, a jegyzőkönyvek alapján mutassa be Baranya vármegye községeinek helyzetét, láthatóvá válik, hogy a forrás típusából adódóan a jegyzőkönyvek csak irányadónak tekinthetők. Bár a szerző írásaiban megindokolta, hogy a jegyzőkönyvek miért egyfajta kiegészítők, sajátos szemszögből mutatta be, mi történik, ha csak azok alapján vizsgálunk egy községtípust (aprófalvak), vagy egy megyét.⁸

A 22 nagyobb egységre tagolt kérdéscsoport (összesen 201(!) kérdőponttal) megoszlásának egyenetlenségei mutatják meg azokat a központi szándékokat, amiket a jegyzőkönyv életre hívásakor fontosnak tartottak. A legterjedelmesebb részek (Általános rész;⁹ Ügyvitel; Pénzkezelés, számvitel, adóügy és adókezelés; Pénztári vizsgálat) az egész jegyzőkönyv majdnem 40 %-át teszik ki (összesen 80 kérdés) – ezek a jegyzőkönyv elején találhatók. Ezután számszerűleg (de sorrendileg nem egymás után) a Köz- és tűzrendészet, valamint Közegészségügy következnek (20, illetve 19 kérdéssel). Az előzőeknek már csak közel fele érdeklődik a Katonaugy (11 kérdés), Mezőrendőri és hegyrendészeti ügyek (9 kérdés) témájáról. Egyenlő arányban oszlanak meg a kérdések Erdei ügyek, Állategészségügy, valamint Tolonczügyben (8-8 kérdés). Ezeket szorosan követi az Árvás ügy, Iskolaügy, illetve az Iparrendészeti ügyek (7-7 kérdés). A sort a Közmunka és közlekedésügy (5 kérdés), Cselédügy és Szegényügy (4-4 kérdés), Vadászati ügyek (3 kérdés), végül a Kézbesítési ügy zárja egyetlen kérdéssel.

A kérdések megoszlásából kiviláglik, hogy a gazdasági témák erőteljesen foglalkoztatták a jegyzőkönyv alkotóit, ami egyfajta támpont, vagy kontroll is lehetett (volna) a kellő hatékonysággal történő végrehajtás mellett például az adózáshoz. Megyei és községi oldalról szemlélve azonban épp ellenkező hatást vált(hat)ott ki, ami megmagyarázhatja a korábban említett kitöltések elmaradását. A jegyzőkönyvek felvételezésének időpontja (ősi hónapok) a kitöltési hajlandóság növelését kívánta szolgálni (a nyári munkák lezárulta után), azonban ez önmagában kevés ösztönzésnek bizonyult a hivatali ellenállással szemben.

A jegyzőkönyv felvételekor a vármegyei hatóság részéről a főszolgabíró és a járási orvos, a községtől pedig a bíró, a jegyző és két képviselőtestületi megbízott vett részt. A felsoroltakon kívül hasznos információkat szolgáltatnak a község előjáróiról (képviselők, esküdtek virilisták stb.) az

7 Bősze Sándor tájékoztatása. Ezúton is szeretném megköszönni a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára munkatársainak, Bősze Sándor igazgatónak, Récsei Balázs főlevéltárosnak és Vonyó Anita levéltári könyvtárosnak a segítségét. A MNL BML főlevéltárosa Nagy Imre Gábor – akinek szintén hálás vagyok hasznos segítségéért – is hasonló helyzetet vázolt fel Baranya megye esetében, annyi különbséggel, hogy ott a többszöri levélváltás és az erélyesebb fellépés végül eredményhez vezetett.

8 Utóbbi esetben indoklása ellenére sem feltétlenül szerencsés, hogy mindezt az általa többféle szempont alapján kiválasztott 6 község vizsgálatán keresztül mutatta be. VARGHA D. 1986. 326. p.

9 Az elnevezések megegyeznek a jegyzőkönyvekben használatos névváltozatokkal. Minden esetben a betűhív átírást alkalmaztam.

1. Általános rész 35–36. pontjában felsorolt adatok.¹⁰

A jegyzőkönyvek felhasználásának egy lehetőségéhez **Márfi Attila** tanulmánya ad közvetett támogatást.¹¹ Baranya vármegye egyesületeinek vizsgálatakor számos problémát említ, amelyek a kérdés kutatását nehezítik.¹² Bár a jegyzőkönyv csak az ismert időhatárok közötti korszak állapotát mutatja, mégis alkalmat ad arra, hogy segítségével erre az időszakra vonatkozó szűk áttekintést nyújtson. Mivel az egyesületekre vonatkozó kérdés megválaszolása a kitöltők részéről nem igényelt túlzottan nagy erőfeszítést, ennek elkészülte igen általános.¹³ Amennyiben egy kutató a 19. század végének egyesületi tevékenységét vizsgálja, haszonnal forgathatja a jegyzőkönyveket, segítségükkel egy katasztrofált állíthat fel, kiindulási alapot találhat a kutatásához.

Mivel nem tartjuk szerencsésnek, hogy egyéb források bevonása nélkül egy adott község, járás, település típus, vagy bármely más szempont alapján kiválasszunk egy települést, vagy bizonyos településeket és azok bemutatását a jegyzőkönyvek alapján megtegyük, inkább egy példán keresztül vizsgáljuk azt, hogy milyen adalékként szolgálhat a jegyzőkönyvek adatainak kinyerése egy kérdés-körben. Magyarürög¹⁴ egy Pécs mellett elterülő község volt egészen a városba történő (végrelegesen 1954-ben) beolvasztásáig.¹⁵ A vonatkozó jegyzőkönyv adatait más forrásokkal összevetve nyilván nem jelenthetők ki általános érvényű megállapítások, mindenesetre jelen keretek egyelőre ezt teszik lehetővé.

Az érintett kérdések közül még egyet emelnénk ki, aminek a jelentősége a korszakban nem elhanyagolható. A baranyai községek számára is nagy érvágást jelentett ugyanis korábbi jelentős bevételi forrásuk, a szőlőből és borból származó jövedelem megcsappanása a filoxéra megjelenésével. A vész megjelenése előtti helyzetről rendelkezésre állnak bizonyos általános források,¹⁶ lefolyásáról és körülményeiről, az utána lévő korszakról azonban a községet illetően meglehetősen kevés adat áll rendelkezésre. A 16. téma (Mezőrendőri és hegyrendészeti ügyek) 3–5. pontjai vonatkoznak a szőlészetre:

- *Vannak-e szőlők? Van-e hegyrendészeti szabályrendelet? ki és mikor hagyta jóvá?*
- *Vannak-e felesketett szőlőcsöszök? avagy vannak hegybírák? milyen ezek eljárása?*
- *Mutatkozik-e phylloxera? Mi történik ennek kiirtása dolgában?*

10 „A községi előjáróság a szervezeti szabályrendelet szerint szervezve van-e? Elősorolandók annak összes tagjai nemkülönbön a segéd- és kezelő-személyzet, s egyéb a szorosan vett tiszti létszámba nem tartozó alkalmazottak.; A községi (kör) jegyző és esetleges segédjegyző neve, kora, elméleti és gyakorlati képzettsége, a jegyzői oklevél kelte a jelen állásban való alkalmaztatásának ideje elsorolandók.” Községvizsgálati jegyzőkönyvek

11 MÁRFI A. 1986. 261. p. A szerző a BML levéltárasaként nyilvánvaló okok miatt ismerte a forrást, akkori tanulmányából azonban csak egyféle felhasználási mód tűnik ki. Bősze Sándor ugyanabban a kötetben Somogy megyei viszonylatban sajnos az ismert okok miatt nem használhatta ezt a forrást. BÖSZE S. 1986. 253. p.

12 MÁRFI A. 1986. 259. p.

13 A jegyzőkönyvek 15. kérdéscsoportjának 15. pontja: *Miféle egyletek vannak a községben? Vannak-e jóváhagyott alapszabályaik? működésük ezek keretén belül forog-e?*

14 Pécsről nyugatra, fél óra járásra. Az 1891-ben felvett jegyzőkönyv szerint lakossága 435 fő volt, magyar anyanyelvűek. Községvizsgálati jegyzőkönyv 1891. Általános rész 1.1. kérdésre adott válasz.

15 Magyarürögre azért esett a választás, mivel egyetemi szakdolgozatomban részletesen foglalkoztam a község szőlészettel a filoxéra időszakában. Természetesen jelen írásban csak azokat a fontos részteket kerültek kiemelésre, amik a témához szorosan kapcsolódnak. KÖSZEGI G. 2010.

16 KELETI K. 1875.

Egy 1896-ban született forrás a következőképp mutatja be a helyzetet Baranyában:

„A filloxera rohamos terjedése főleg az 1891-ik év óta volt tapasztalható, s rövid két év alatt teljesen bevégezte romboló munkáját.”¹⁷

Magyarürög esetében ezzel teljesen egybecsengnek a jegyzőkönyvek kérdéseire adott válaszok, amelyekből kiderül, hogy a filoxéra megjelent, *„Kiirtására azonban mi sem történik.”*¹⁸

Két évvel később, csakúgy, mint az általános baranyai helyzet esetében itt is a következőket olvashatjuk: *„szőlők még vannak ... Miután a szőlőket a phylloxera majdnem teljesen kipusztította, így a szőlőcsőszre és hegybírásra szükség nincs ... [a filoxéra – K.G.] Kiirtására semmi próba eredményre nem vezetett.”*¹⁹

A lesújtó helyzet csak 1898-ra kezdte lassan a változás jeleit mutatni, amikor az első biztató válaszokat adják, hogy *„Ujraültetett szőlők vannak.”*²⁰

1899-re hasonló válaszok születnek, azonban sajnos ez az utolsó év, amikor jegyzőkönyvet vettek fel. Egy képviselőtestületi jegyzőkönyv árnyalja a képet:

*„A képviselőtestület a szőlősgazdák nyilatkozata után a kinyilvánítja, hogy pincze- és szüretelő szövetkezet alakításába nem megy bele, mert a szőlőfelújítás csak kezdetleges állapotban van, igen kevés olyan szőlősgazdák száma, a kinek 1-2 hektoliter bora terem, és így sem szőlőt, sem bort nem adhat el. Majd a midőn a felújított szőlők oly állapotban lesznek, a midőn a pincze- és szüretelés szövetkezet alakítása célszerű lesz, meg fogja tenni a kellő lépéseket.”*²¹

A jegyzőkönyvek szükségszerűsége ellenére is valamelyest érzékletesen követhetők a változások, ugyanakkor egy újabb kérdőpont megerősíti azt a – több oldalról támogatott – feltételezést, hogy milyen gazdasági stratégiát alkalmaztak a szőlő és bor bevételek kiesésének a pótlására.²² A 6. kérdőpont: Van-e a községnek faiskolája és minő állapotban? megválaszolása azt mutatja, hogy már 1891-ben is volt, és *„A községi faiskola jó karban van.”*²³

A következő évek mindegyikében hasonló válasz született erre a kérdésre.²⁴ Összevetve korábbi kutatások eredményeivel,²⁵ valamint a statisztikákkal,²⁶ az a megoldás mutatkozik, hogy többek között a korábban is jelentős gyümölcscsészert segített a helyieknek a nehéz időszak átvészelésében.

A leírt példán kívül még számos kérdés megválaszolásához járulhat hozzá a jegyzőkönyvek feldolgozása és más forrásokkal összevetése:²⁷ az egyes községek anyagi helyzete; gazdagabb és szegényebb vidékek a megyében (az okok feltárása); az országos szinthez képest milyen az adózás mértéke? Ezekon kívül a cselédség helyzetére, erdőgazdálkodásra, állattartásra, a községek iparosodottságára, iskolaügyére, közegészségügyére is nagyon hasznos támpontot kaphatunk a községvizsgálati jegyzőkönyvekből a 19. század végére vonatkozóan.

A Baranya vármegye 304 községében kilenc éven keresztül felvett községvizsgálati jegyzőkönyvek mind mennyiségüket, mind minőségüket tekintve számot tarthatnak arra, hogy a kutatók nagyobb figyelemmel forduljanak feléjük. Reményeink szerint a közeli jövőben erre nemcsak

17 Baranya múltja és jelenje. 1896. 518. p.

18 Községvizsgálati jegyzőkönyv 1891. 16.5. kérdésre adott válasz.

19 Községvizsgálati jegyzőkönyv 1893. 16.3–5. kérdésekre adott válasz.

20 Községvizsgálati jegyzőkönyv 1898. 16.5. kérdésre adott válasz.

21 Magyarürög képviselőtestületi iratok 1898–1920.; 1921–1949. MNL BML V.153.e. jelzet, 8/99 sz. határozat

22 A kérdés persze ennél bonyolultabb, mindenesetre közelebb visz a megoldáshoz.

23 Községvizsgálati jegyzőkönyv 1891. 16.6. kérdésre adott válasz.

24 Községvizsgálati jegyzőkönyv 1893–1899 16.6. kérdésre adott válaszok.

25 Vö. KÖSZEGI G. 2010. 40–42. pp.

26 A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája az 1895. évben. 134–135. pp.

27 Ez úton is köszönöm Szvitek Róbert észrevételeit, javaslatait!

Baranyát, hanem az ország más részeit illetően is sor kerülhet, persze csak abban az esetben, ha ott a felvételek megtörténtek és a baranyaihoz hasonló módon rendelkezésre állnak. Szerencsés volna akár nyomtatott, akár könnyebben hozzáférhető módon egy online adatbázisban való összegyűjtésük és közzétételük, ami – nem túlértékelve a jegyzőkönyvek hasznosságát és megfelelő forráskritikát alkalmazva – a 19. század vége történetének kutatásához egy hasznos alapot szolgáltatna. Jelen írás – a bevezetőben megfogalmazott célokra túl – csak néhány olyan adalékot próbált a közsévvizsgálati jegyzőkönyvek forrásértékének kiemeléséhez adni, amelyek korábban kevésbé, vagy egyáltalán nem voltak használatban. Csak remélni tudjuk, hogy ez a szöveg sikerrel irányítja rá a figyelmet erre az elhanyagolt forrásra.

MELLÉKLET

Közsévvizsgálati jegyzőkönyvek 1891–1899

Magyar Nemzeti Levéltár – Baranya Megyei Levéltára, IV.410.q

Baranya vármegyejárásnagyközség/kisközség-nek közigazgatási hatósági felügyelet szempontjábólévi ...hó ... eszközölt megvizsgálása alkalmával felvett jegyzőkönyv.

Jelen voltak:

A vármegyei hatóság részéről:

..... főszolgabíró
..... járási orvos

A község részéről:

..... bíró
..... jegyző
..... képviselőtestületi megbízottak
(legalább 2 fő; KG)

I. Általános rész

1. A község lakosainak száma és anyanyelve? A határ tértárgysága?
2. Vannak-e az 1886: XXII. tv. 148. §-a alá eső önálló puszták és havasok?
3. Miféle közigazgatási vannak a községnek?
4. Gyakorlatilag-e a községben valami háziipar? Fejlődésben van-e?
5. Miféle ipartelek vannak a községben?
6. Van-e és ha igen, minő állapotban lévő saját községháza? Telekkönyvben község nevére van-e írva?
7. Idegenek letelepedése körül gyakoroltatik-e az 1886: XXII. tv. 8-15. §-aiban körülírt jogkör? Van-e oly szabályrendelet, minőt a 1. § kíván? Van-e nyilvántartás a települési engedélyekről?
8. Van-e a községnek jóváhagyott szervezeti szabályrendelete? Tanácskozási ügyrendje?
9. Miféle más érvényes szabályrendeletekkel bír a község?
10. Van-e törvényesen egybeállított képviselőtestület? Mikor és mily szám alatt állapított meg a virilisták idején névjegyzéke? A választott tagok megbízatása mikor jár le? A képviselő testületi tagok névjegyzéke kéznél van-e?
11. Megvan-e a községi választók névjegyzéke?
12. Hány gyűlést tartott a képviselőtestület a múlt évben? Jegyzőkönyvek vezettetnek-e és mily nyelven? Kellő sorrendben megvannak-e? Ki hitelesíti a jegyzőkönyveket? Míg történt a hitelesítés?

13. *Mikor tartatott meg az idei tavaszi képviselőtestületi ülés? Megvizsgáltattak-e ez alkalommal a múlt évi községi számadások? Miből bevétel és mi a kiadás? Felmentő, avagy marasztaló határozat lett-e hozzá? Fel lette-e a számadás a képviselőtestületi határozattal együtt a járási hatósághoz, illetőleg a törvényhatósághoz terjesztve? Mikor és mily szám alatt?*
14. *Vannak-e előbbi évekről hátralékos avagy nem tárgyalt számadások? Ha igen mely évekről? mért nem rendeztettek azok?*
15. *A községi vagyonon kívül miféle más (p. közbirtokossági, urbéri sat.) természetű vagyont kezel a község? Ennek kezelése és elszámolása szabályozva van-e? az arra vonatkozó számadások körül van-e hátralék? Az illető vagyon a község vagyonától elkülönözötten kezeltetik-e?*
16. *A község előző évi számadásainak példányai gondosan őriztetnek-e? Mely évekről vannak meg?*
17. *A számadási mindennemű téritmények nyilvántartatnak-e Minő összeget képviselnek? Behajtásuk eszközöltetik-e?*
18. *A képviselőtestület mely ülésében lett a f. évi községi költségelirányzat megállapítva és a törvényhatóság részéről mikor és mily szám alatt lett helybenhagyva? Megvan-e ennek eredeti példánya?*
19. *A község háztartásának költségei a törzsvagyon jövedelméből avagy pótdából fedeztetnek? Ha van községi pótdó, minő %-át képezi ez idén az egyenes államadónak? Mennyi volt a pótdó 1889-ben? A pótdószaporodás oka miben rejlik?*
20. *Mily összegre rúgnak a pótdó-hátraléki követelések visszafelé 6 évre és pedig 1889-ből ... frt ... kr (1884-ig vissza); Összesen: ... frt ... kr*
21. *Megvan-e minden évről a hátralékosok egyenkénti jegyzéke? Mi akadályozza a behajtást? A leírás körül minő eljárás követtetik? Mikor határozott utoljára a képviselőtestület pótdó-leírás dolgában?*
22. *Mily értéket képvisel a község törzsvagyonja általában és czimenként külön?*
23. *Rendben van-e a község ingó- és ingatlan vagyon-leltára? Mely évről vannak leltárak? Ki írja a leltárt alá és ki hitelesíti? A változások év közben bejegyeztetnek-e?*
24. *Okszerűen van-e értékesítve a község minden vagyonja? Miféle eljárás követtetik a bérbeadásoknál? Megvannak-e az összes bér- vagy haszonbérszerződések, kötelezvények stb? Ki őrzi és hol?*
25. *Mennyit kellett volna a törzsvagyonnak a múlt évben a költségelirányzat szerint jövedelmeznie, - és tényleg mennyit jövedelmezett a múlt évi számadás szerint? Mennyire rug a jövedelem-hátralék a múlt évről és mennyire külön-külön az előbbi évekről?*
26. *Megvan-e a törzsvagyon jövedelem-hátralék pontos nyilvántartása? Ki és mi módon gondoskodik a behajtásról?*
27. *A községi házak és épületek biztosítják-e tűz ellen? A bárczák megvizsgálandók. Mikor jár le a biztosítás? Minő társulatnál eszközöltett?*
28. *Vannak-e a községnek szenvedő vagy cselekvő perei? Mióta vannak folyamatban?*
29. *A községet terhelő adósságok és az évi kamatterhek és törlesztési idők nyilvántartatnak-e?*
30. *Adózik-e a község járási célokra bizonyos összegekkel és ha igen, minő czimeken, mily mennyiségben, kinek rendelete folytán?*
31. *A 25. és 26. kérdésekben tárgyalt törzsvagyonból eredő jövedelmeken kívül, miféle más jövedelmei vannak a községnek? Elősorolandók czimenként és kitüntetendők múlt évi összegeik? Szabályos-e ezek kezelése? Mire használtatnak? Mennyi ezekben a hátralék? Megvan-e a hátralékosok jegyzéke?*
32. *Bérbe vette-e a község az italmérési jogot? Házilag kezeli-e? avagy albérletbe adta? Van-e belőle haszna?*
33. *Kiszab-e a község birságokat? minő alapon és czimen? mi történik velük? Hol számoltatnak el?*

34. *A községi illetőségi, erkölcsi, vagyoni bizonyítványok kiállításánál törvényszerű eljárás követik-e?*
35. *A községi előljárásság a szervezeti szabályrendelet szerint szervezve van-e? Elősorolandók annak összes tagjai nemkülönben a segéd- és kezelő-személyzet, s egyéb a szorosan vett tiszti létszámba nem tartozó alkalmazottak.*
36. *A községi (kör) jegyző és esetleges segédjegyző neve, kora, elméleti és gyakorlati képzettsége, a jegyzői oklevél kelte a jelen állásban való alkalmaztatásának ideje elsorolandók.*
37. *Eljár-e a körjegyző hetenkint előre meghatározott napokon a községbe?*
38. *Áll-e a községi előljárásság valamely tagja fegyelmi vagy fenytő vizsgálat alatt?*
39. *Meg vannak-e határozva a jegyző által magánosok részére teljesített munkák után szedhető díjjak? Ki van-e díjtáblázat függesztve?*
40. *A kivándorlás nem vesz-e nagy arányokat? Megakadályozására nézve betartatnak-e a szabályok?*

II. Ügyvitel

1. *Vezetetnek-e és minő iktatók? Mennyi ügydarab folyt be a múlt évben és a jelen évben a vizsgálat napjáig? Megvannak-e az előbbi évek iktatói? Vannak-e tárgymutatók? Postakönyvek? Kézbírási könyvek? Miféle kifogások merültek fel ezen összes könyvek ellen?*
2. *Az elintézés eléggé gyors-e? Az intézkedés eredménye jelentetik-e az iktató könyvben? Mennyi a hátralék?*
3. *Hogy van szervezve és kezelve az irattár? Hogy van megőrizve?*
4. *A határidők nyilvántartatnak-e? Megvan-e az időszaki jelentések jegyzéke?*
5. *Miféle hirdtési és körözési eljárás van gyakorlatban?*
6. *Megvannak-e az irodában a községi, adóügyi, tanügyi, árva, közegészségügyi törvények? Tolonczszabályzat? 1874: VIII.; 1876: XIII.; 1875: III.; 1877: XXII.; 1878: V.; 1879: XXXI.; 1883: XX és XXIII.; 1884: XVII.; 1885: XXII.; XXIII.; 1887: XXII.; 1888: VII.; XVIII.; XIX.; 1889: VI.; 1980: I. törvénycikkek? Mozgósítási, népfelkelési, katonai nyilvántartási, véderő, hadmentességi díj, kataszteri, fogyasztási adó, fegyver- és vadászdadó, hússzemle, hullaboncolási utasítások? Italmérési jövedékről szóló törvény és rendelete? A legfontosabb rendeletek? Megyei szabályrendeletek és községi szabályzatgyűjtemény?*
7. *Van-e a községnek rendes telekkönyve? A változások bejegyeztetnek-e?*
8. *Vannak-e kataszteri birtokívek és összesítések?*
9. *Megvan-e az országgyűlési képviselők folyó évre vonatkozó névjegyzéke?*
10. *Biztos helyen őriztetnek-e az értékesebb okmányok?*

III. Pénzkezelés, számvitel, adóügy és adókezelés

1. *Van-e a pénztári kezelés és számvitel módját megállapító szabályrendelet? Mikor lépett érvénybe? Végre van-e minden részben hajtva? Megvan-e annak házipéldánya?*
2. *A község pénztára hol kezeltetik? A biztonságnak elég van-e téve?*
3. *Ki a pénztárnok (pénzkezelő)? Óvadékok adott-e és ha igen, hol és ki által kezeltetik az óvadék? Avagy vagyoni biztosítékok kimutatott-e?*
4. *Ki utalványoz? Az utalványok megvannak-e?*
5. *Hányféle elszámolási ág (alap) van? Részletesen előadandó.*
6. *Vezetetik-e minden elszámolási ágról külön napló?*
7. *A naplók lapszámozva, zsinórral összefűzve, a járási hatóság által hitelesítve vannak-e? Az észlelt hiányok részletezendők. A naplótételek okmányokkal igazolvák-e?*
8. *Teljesítetik-e a benaplózás azonnal? Avagy vannak naplózatlan tételek?*
9. *Mely számadási ágakról vannak beszédési lajstromok? Lapszámozva, átfűzve és hitelesítve vannak-e?*

10. *Mily időszakokban történik az átvezetés a beszédési lajstromokból a naplókba? Rendszeren történik-e?*
11. *Eszközöltetik-e a jegyző részéről a pénztári naplók egyes tételeinek átvitele a számadási főkönyvbe? Mily állapotban van a számadási főkönyv?*
12. *Vezeti-e a jegyző az egyéni kivetési lajstromokat és kivetési főkönyveket? Minő rendben vannak ezek? Mely köztartozásokról vezetettnek azok?*
13. *Miféle megyei pótdadók terhelik a községet? Az azok kezelésére vonatkozó utasítás megvan-e? Betartatik-e?*
14. *Megvizsgálendő, vajjon az egyéni kivetés úgy a községi, mint megyei, valamint esetleg létező egyéb pótdadóknál törvényes alapon és engedélyezett %-ban megtörtént-e? E próba lehetőleg egyes adózóktól bekívánt adókönyvecskékre is kiterjesztendő, abban az irányban is, vajjon a főkönyvek bejegyzéseivel, nemkülönben az egyéni kivetésekkel megegyező-e?*
15. *Vezetettnek-e az állami adóknál és a hadmentességi díjnál előírt adófőkönyvek az egyéni kivetési lajstromok? Van-e ellenük kifogás és minő?*
16. *Kellő időben lett-e végrehajtva mindaz, a mit a m. kir. p. ü. min. 1889. évi okt. 26-án kelt 66.881. sz. rendeletének c. részében a községre nézve előírt? Meggyőződés szerzendő, vajjon a lajstromok annak idején közszemlére ki voltak-e téve, és vajjon az összes adóknál és a hadmentességi díjnál a f. évre vonatkozó egyéni kivetés keresztül van-e vezetve?*
17. *Az illetékfizetési meghagyásokról, a bélyeg és jogilletékekről szóló nyilvántartások, és a vonatkozó befizetési jegyzékek szabályosan vezetettnek-e?*
18. *Megvannak-e az illeték-egyenértékfizetési ívek? A befizetések rendszeren eszközöltetnek-e?*
19. *Megvannak-e a fogyasztási adómegváltási szerződések és a fizetési ívek? A részletek pontosan törlesztetnek-e?*
20. *Megvan-e az iparkamarai illetékek nyilvántartási könyve?*
21. *Megvannak-e az adóbefizetési napi jegyzékek és adóbeszállítási ívek?*
22. *Ki szedi az adókat és pótdadókat? Ki eszközli a végrehajtásokat? Szabályos-e a beszédés, adóintés, végrehajtási eljárás?*
23. *Ki vezeti az adópénzeket? Vezet-e kellő naplókat, különösen az átfutó letéti pénzekről is?*
24. *A községi pénztárt megillető adóbehajtási illetékek hol és miként számoltatnak el?*
25. *A községi vagyon után fizetendő állami- és illeték-egyenérték mely időre van hátralékban? Nyilvántartatnak-e?*
26. *Vannak-e elévülés miatt behajthatlanokká vált adók, megyei és községi pótdadók? Mily összegben? A mulasztók ellen alkalmaztatott-e törvényes eljárás?*
27. *Vannak-e folyamatban oly panaszok, hogy a községi előljáróság az adótermészetű ügyeknél visszaéléseket vagy szabálytalanságokat követett el? mely időből erednek? Ki ellen irányulnak? Az orvoslás körül miféle intézkedések történtek?*
28. *Pontosan betartatik-e a 37.169/83. sz. b. ü. m. r. 100. §-ának ama rendelkezése, hogy a megyei központot illető községi járulékok közvetlenül az alispánhoz terjesztendők? Az erre vonatkozó jelentések a főszolgabíróhoz pontosan küldetnek-e?*

IV. Pénztári vizsgálat

1. *Eszközölték-e a bíró és jegyző egy előljárósági taggal a községi taggal a községi pénztárnak havonkénti megvizsgálását? Mikor történt az utolsó rovacsolás? Mikor eszközölte a főszolgabíró az utolsó félévi vizsgálatot?*
2. *Megejtendő a pénztári vizsgálat, minden alapra kihatólag, az összes naplónak lezárásával, illetőleg a fizetési napi jegyzék eredményeinek naplóba vezetésével és az értékek számbavételével. A zárlat eredménye kiirandó.*

V. Árvás ügy

1. *Bekövetkezett elhalálozás alkalmával bejelenti-e a halottkém a halálesetet és ez felvételik-e rendszerint 3 nap múlva, sürgős esetekben azonnal? Pontosan eszközöltetik-e a hagyaték leltározása és biztosítása? Van-e ezekről nyilvántartás?*
2. *Nyilvántartatnak-e a) a községbeli gyámoltak és gondnokoltak általában és különösen nagykorúságuk beálltának idejére nézve? b) A gyámok és gondnokok? Van-e ügyelet ezek megszámoltatására nézve? A nyilvántartások szerint mennyi az a) és b)?*
3. *Vezetetik-e az 1877:XX. trv.-czikk 171. §-ban előírt jegyzőkönyv?*
4. *Van-e a községben közgyám alkalmazva? Működése megvizsgálendő és ecsetelendő.*
5. *Hogy láttatnak el azok az ügyek, melyek ellátása a gyámhatóság részéről a községre lett bízva?*
6. *Van-e nyilvántartás a vagyontalan árvákról és van-e eltartásukról gondoskodva?*
7. *Fel van-e ruházva a község az 1877: XX. trv.-czikk 174. §-a értelmében gyámhatósági joggal s ha igen, akkor meggyőződés szerzendő, vannak-e mindenre kiterjeszkedő szabályrendeletek, végre vannak-e minden részben hajtva; - elég van-e téve az 1877: XX. trv.-czikk összes követelményeinek. Megvizsgálendő az ügykezelés, nemkülönben vizsgálat alá veendő a gyámpénztár. A számadások és mérlegek. A vizsgálat eredménye röviden előterjesztendő.*

VI. Állategészségügy

1. *Ki állítja ki a marhaleveleket? Van-e kellő készlet?*
2. *Bejelentetik-e az idegen marha behozatala és átadatnak-e a marhalevelek? Van-e ezekről jegyzék?*
3. *Ki teljesíti a vágatási biztos teendőit? A vágatási lajstrom rendszeren vezettetik-e? Van-e megfelelő vágóhíd? Foganatosítottat-e a hússzemle? Mennyi állat vágatott le a múlt évben?*
4. *Megvan a hasznos házi állatok összírása? Az apaállatok szoktak-e évenként megvizsgáltatni és ki által? Miféle és mennyi apaállat van a községben?*
5. *Eszközöltetik-e tavasszal az egész állatállomány megvizsgálása? és számbavétele?*
6. *Vannak-e kijelölt és felszerelt dögterek?*
7. *A marhavásártér elhelyezése és felszerelése megfelelő-e? A vásári bizottság tagjainak jegyzéke megvan-e? Rendszeren működik-e?*
8. *Van-e hatósági állatorvos? Működése ellen nincs panasz?*

VII. Cselédügy

1. *A községben tartózkodó cselédek ellátvák-e szolgálati könyvekkel? Van-e nyilvántartás a kiállított szolgálati könyvekről?*
2. *Vajjon a község bírója nincs-e az 1876. XIII. t.-czikk 115. és 121. §§-ai alapján első fokú hatósággal felruházva? Ha igen, miként látja el ez ügykört? Megvan-e és betartatik-e az arra vonatkozó szabályrendelet?*
3. *A nem helybeli mezői munkások tekintetében van-e az 1876. XIII. törv.-czikk 84. §. és 85. §-ra ügyelet? Vannak-e nyilvántartva?*
4. *Van-e ügyelet az 1876. XIII. t.-czikk 111. §-ban előírtak betartására?*

VIII. Erdei ügyek

1. *A község mint jogi testület bir-e és ha igen, mennyi erdőt tulajdonul? A volt urbéresek és zsellérek birnak-e és ha igen mennyit? Be van-e tartva a f. i. é. k. ü. min. 19.416/82. sz. ama rendelte, mely szerint a volt urbéresek és zsellérek erdeje fel nem osztható és mint közös erdő az 1879. XXXI. t.-czikk értelmében kezelendő?*
2. *Van-e végleges, vagy ideiglenes üzemterv?*
3. *Van-e erdőiszt (erdőgondnok)? Vannak-e szakképzett erdőőrök? Tesznek-e ezek a törvény 41. §-a értelmében havonkinti jelentést kihágásokról?*

4. *Lette-e gyakorolva erdei kihágási biráskodás? Ha igen, hány esetben? Megvizsgálandók az iktató, pénzbüntetési nyilvántartás és napló. Ki kezeli a pénzeket? Hol lettek elkönyvelve az erdei pénzbüntetések 1/5-de címén a szegényalap javára befolyt összegek?*
5. *Az évi fajtuléléknak az egyesek közt való kiosztása rendben történik-e? A fenmaradó haszonfa hogy értékesítetik, és miként számoltatik el?*
6. *Hogy értékesítetnek és számoltatnak el más haszonvételek i. m. kőbánya, mészköfejtés, mészégetés, makkoltatás, gubacszedés jövedelmei?*
7. *Az erdőbirtok utáni adó törlesztése pontos-e? Mennyi az évi adó és mennyi az összes hátralék?*
8. *A község figyelmeztetendő az 1879. XXXI. t.-czikk 9., 10. és 11. §§-aiban foglaltakra.*

IX. Iparrendészeti ügyek

1. *A községi előljáróság előtt kötött tanonczszerződésekről van-e jegyzék vezetve? A bejelentés megtörtént-e?*
2. *Van-e nyilvántartás a tanköteles tanonczokról?*
3. *A kéményseprés rendszeren történik-e és mily időszakokban?*
4. *Az italmérési üzletekben ellenőriztetik-e a zárórák betartása?*
5. *Ki eszközli a mértékek és sulyok ellenőrzését?*
6. *A házalás gyakorlására van-e ügyelet? Szem előtt tartatik-e hogy a sorsjegyekkel való házalás tiltva van?*
7. *Van-e a községben kézi zálogkölcson ügylet? Ha igen, mennyi?*

X. Iskolaügy

1. *Miféle tanintézetei vannak a községnek? Mennyi az azokba járó tanuló?*
2. *A tankötelesek összeírása és betérjesztése évenként eszközöltetik-e?*
3. *Átvizsgálandók a mulasztások jegyzékei és meggyőződés szerzendő, vajjon az előljáróság az 1868. XXXVIII. t.-czikk 4. §-ában előirt fokozatos pénzbüntetéseket kiszabta-e?*
4. *Az előljáróság ellenőrzi-e időszakonként az iskolákat?*
5. *A tanítók fizetése pontosan ki lesz-e szolgáltatva?*
6. *Nincs-e zugiskola?*
7. *Van-e a községben óvoda? Nyári menedékhely? Minők a viszonyai?*

XI. Katonaügy

1. *A községi ujonczösszeírások mely évfolyamtól kezdődőleg vannak az irodábam?*
2. *Vezetetnek-e jelentkezési jegyzőkönyv betűsoros névjegyzékkel? (nyilv. út. 22.) nyilvántartási jegyzék a tartósan szabadságoltak, tartalékosok és póttartalékosokról (ny. u. 22. §. 4. p.)? tartózkodási változásai kimutatás ugyanazokról? Úgyanily jegyzékek a honvédekről?*
3. *A teljesen ismeretlen hadkötelesek nyomoztatnak-e? volt-e megfelelő eredmény az utolsó évben?*
4. *Népfölkelők nyilvántartása rendben van-e? az elhalt népfölkelőkről a halotti levelek beküldetnek-e a járashatóságnak?*
5. *A községben állandóan tartózkodó idegen népfölkelők A. B. pótlajstromai készen vannak-e és folytatólag vezetnek-e?*
6. *Megvan-e a mozgósítási utasítás a bíró kezén? Vezetetnek-e a 2. §. szerinti kimutatás és a 12. §. szerinti nyilvántartási lajstrom utasításához képest?*
7. *Megvan-e az utolsó évi löösszeírás és az osztályozott lovakról szóló kimutatás egy-egy példánya?*
8. *Az alkalmasnak osztályozott lovak tulajdonosai bejelentik-e rendszeren az állatnak eladását? A mulasztás feljelentetik-e?*
9. *Megvan-e a lófogatok, kocsik és szekerek összeírásának egy példánya?*
10. *Előjegyeztenek-e és bejelentetnek-e a férőhelyeknél elhelyezve?*
11. *Van-e és minő katonaság a községben elhelyezve?*

XII. Kézbesítési ügy

1. *Hogy van végrehajtva az 1875; X. t.-cikk éd s m. kir. bel- és igazságügyi ministerium 2036/875. számú rendelete? Ki eszközli a kézbesítést? Vezeti-e kézbesítés végett és kezelt iratokról az előírt jegyzéket? Nincs-e a kézbesítés körül elmaradás?*

XIII. Közegészségügy

1. *Van-e a községnek saját községi orvosa, avagy körorvosi körbe tartozik-e? Bevan-e a községi (kör) orvosi állás töltve, vagy mióta áll üresen? Mi akadályozza a betöltést? És ki látja el községi (kör) orvos hiányában az egészségügyi szolgálatot?*
2. *Ellátja-e a községi (kör) orvos az 1876: XIV. t.-vz. 145. §-ában részletezett (és ez alkalommal tételenként felveendő) teendőit? Mely napokon jelenik meg a körorvos rendszerint a községben? Miféle panaszt emel működése ellen a község?*
3. *Mily évi összeggel járul a község a körorvos fizetéséhez? a lerovás pontosan történik?*
4. *Van-e és minő állapotban kórháza vagy ahoz hasonló intézete? megvizsgálandó.*
5. *El van-e a község látva jégveremmel és jéggel?*
6. *Vannak-e szemcsés köthártyalobbos (trachoma) szembetegek? Hányan? Ki eszközli gyógykezelésüket? A község bírja-e egyéni nyilvántartásukat?*
7. *Van-e okleveles szülésznő?*
8. *Tüzetesen megvizsgálandó, miként teljesíti a község a tv. 141. §-ában foglalt rendőri teendőit, és helyesen örködik-e a köztisztaság, a husszemle, a tápszerek és italok, a közhasználatra szánt ivó-víz tisztaságának és ártalmatlanságának, a kutak, viztartók és vezetékek fentartása, a halott kémlet és általában a helyi közegészségügyi teendők felett? Megfelelt-e és ha igen mikor, a 141. § b) pontjában foglalt bejelentési kötelezettségeknek? Alkalmazott-e és mikor lefoglaltatást avagy elkobozást?*
9. *Van-e a községnek beoktatott halottkéme? Hogy van a m. kir. belügyminiszter a halottkémlés szabályozása tekintetében kiadott 31.025/1876. sz. rendelete végrehajtva? Hogy tartja be a halottkém u. a. rendelettel kibocsájtott utasítást? Különösen arról szerzendő meggyőződés, vajjon havonként betérjeszti-e a VII. mintaszerinti jegyzőkönyv egyes tagjait a községnek? Megvizsgálandók e lapok is.*
10. *Ki vizsgálta és utoljára mikor a piacok, vendéglők, mészárszékek, sütődék, ipartelepeket egészségi és köztisztasági szempontból?*
11. *Meggyőződés szerzendő, vajjon olyanok nem árulnak-e fertőtlenítő anyagokat, a kik azt a 20.476/1885. sz. belügyminiszteri rendelet ellenére be nem jelentették.*
12. *Vannak-e posványok a községben? Miért nem lettek elenyésztetve?*
13. *Vannak-e alkalmas len- és kender áztató helyek kijelölve?*
14. *Van-e a közegészségügyi feltételeknek megfelelő építkezési szabályrendelet és betartatik-e?*
15. *Megvan-e a lelencczek, siketnémák, bárgyuk, elmekórosok, dajkaságba adottak nyilvántartása? A statisztikai adatok elősorolandók.*
16. *A dajkálásra vállalkozó nők és a kéj nők megvizsgálatnak-e?*
17. *Van-e hullaház? Fertőtlenítő szerek?*
18. *Megvan-e az ázsiai cholera tárgyában kiadott 44.382/1884. sz. belügyminiszteri szabályrendelet?*
19. *Megvan-e a roncsolótoroklob tárgyában 18.053/1873. sz. a. kiadott szabályrendelet?*

XIV. Közmunka és közlekedésügy

1. *Megvan-e a f. évre szóló közmunkalajstrom és szakmányszerű beosztás? Le lett-e szolgálva a természetben kirótt közmunkakötelezettség?*

2. *Megvan-e tartozásban maradtak és bírságok egyéni kimutatása és ha igen, mely évekről?*
3. *Mennyire rúg az idei közmunkaváltság? Mennyi lett ez ideig behajtva? Mennyi a váltsághátralék az utolsó öt évről? Megvan-e tartozásban maradtak és bírságoltak egyéni kimutatása?*
4. *Vannak-e és ha igen, hány kilométerre rúgnak a tisztán községi vicinális utak? Miféle műtárgyak vannak? Minő ez utak és műtárgyak állapota? Miből tartatnak fenn? Szabályos-e az ez irányban követett eljárás?*
5. *Megvannak-e az 1890: I. törv.-cikk és a végrehajtásra szabályozó utasítások? Mennyire haladt a végrehajtás?*

XV. Köz- és tűzrendészet

1. *Miféle módon és sikerrel láttatik el a közrendészet? Miféle rendőri közegei vannak a községnek? Van-e felesketett éjjeli őr?*
2. *Van-e felvigyázat az engedély nélkül kéregetők és az igazolvány nélkül csavargók felett? Letartóztatásuk és eltolonczolásuk dolgában történik-e intézkedés?*
3. *Hogy van a tűzrendészeti kormányrendelet végrehajtva? Van-e tűzoltóegylet? Ki a parancsnok, hány tagja van? Vannak-e jóváhagyott alapszabályai?*
4. *A tűzkár ellen való biztosítás el van-e a községben terjedve?*
5. *Vannak-e a községnek tűzoltószerei? Kellően gondoztatnak-e?*
6. *Van-e érvényben lévő építkezési szabályrendelet?*
7. *Forgott-e fenn szüksége annak, hogy az 1886: XXII. törv.-cikk 65. §-nak utolsó bekezdése értelmében a községi előljárók vagyona a község költségén tűzkár ellen biztosítottak?*
8. *Van-e a községnek észrevétele a csendőrség működése ellen? az őrzéstartók elég sűrűn látogatják-e a községet?*
9. *A hivatalból feljelentendő kihágások feljelentése megtörténik-e?*
10. *A korcsmai zárórák betartására van-e ügyelet?*
11. *Kihirdetik-e évenként az 1883: XXV. törvénycikknek a korcsmai hitelről szóló fejezete? és ki van-e függesztve a községi kocsmákban?*
12. *Hamis játékok nem üzetnek-e? van-e részben felügyelet?*
13. *Figyelmeztetik-e a lakosság az 51.201/87. sz. rendeletnek megfelelően évenként kétszer, hogy a vasút biztonsága ellen 12 éven aluli gyermekek által elkövetett kihágásokért a szülő, illetőleg a gyám és gondnok felelősek?*
14. *Fiatalkorúak keletre való utazásának megakadályozására vonatkozó 3390/869. sz. r. figyelembe tartatik-e?*
15. *Miféle egyletek vannak a községben? Vannak-e jóváhagyott alapszabályaik? működésük ezek keretén belül forog-e?*
16. *Figyel-e az előljáróság arra, hogy nyilvános zene, táncvigalmak, előadások csak a járási hatóságnak előzetes engedélye alapján tartassanak meg?*
17. *Van-e nyilvántartás a községben lakó külföldiekről? Megvizsgálandó vajjon velük szemben az 54.091/88. sz. b. ü. m. r. végrehajthat-e?*
18. *Van-e nyilvántartás a politikai jogoktól felfüggesztett és feltételes szabadságra bocsájtottakról? Utóbbiak magatartása figyelemmel kísértetik-e?*
19. *Útlevelek és igazolási jegyek javaslatba hozatala körül megbízható eljárás követetik-e? Az Amerikába utazók irányában szem előtt tartatik-e a 18.506/1887. sz. b. ü. m. rendelet?*
20. *Gőzcséplőgépek felállítása bejelentetik-e?*

XVI. Mezőrendőri és hegyrendészeti ügyek

1. *Van-e nyilvántartás a mezei csőszök és eskületéti bizonyítványaikról?*

2. *Van-e a községnek a legeltetést szabályozó szabályrendelete? ki és mikor hagyta jóvá?*
3. *Vannak-e szőlők? Van-e hegyrendészeti szabályrendelet? ki és mikor hagyta jóvá?*
4. *Vannak-e felesketett szőlőcsöszök? avagy vannak hegybírák? milyen ezek eljárása?*
5. *Mutatkozik-e phylloxera? Mi történik ennek kiirtása dolgában?*
6. *Van-e a községnek faiskolája és minő állapotban?*
7. *A hernyók és ártalmas rovarok, valamint a szerb tövis pusztítása rendszeresen eszközöltetik-e? A vizsgáló nem észlelt-e a határban szerb tövist?*
8. *Van-e a szérűskertek rendjét szabályozó szabályrendelet? a községen kívül vannak-e azok?*
9. *Selyemtenyésztéssel foglalkozik-e a lakosság? a selyemtenyésztési kormánybiztos eljárásában támogatatik-e? szederfák ültetése el van-e terjedve? Ezek levelezése tárgyában tiszteletben tartatik-e a 60.972/1883. sz. b. m. rendelet?*

XVII. Szegényügy

1. *Mutassa fel a községbe illetékes szegények összeírását. Mennyi van?*
2. *Miféle módon gondoskodik a község a szegények eltartásáról és segélyezéséről?*
3. *Miféle gondoskodás történik a teljesen elárvult vagyontalan kiskorúakról? lelenckeztről? Utóbbiaknak a lelenczházból való elszállítása foganatosittatik-e? Hány vagyontalan árva, és hány lelencz van a községben?*
4. *Van-e a községnek szegényalapja? Mennyi? Mi által szaporodik? Hogy kezeltetik? Jövedelme miként értékesítettetik?*

XVIII. Tolonczügy

1. *Képez-e a község tolonczállomást?*
2. *Minő helyiség felett rendelkezik a tolonczok és az ideiglen letartóztatottak elhelyezésére?*
3. *Tolonczkisérekiül megbízható egyének alkalmaztatnak-e? Eleve megállapított sorrend szerint? Hogy teljesíti a község átalában a tolonczok kísérése, őrzése, élelmezése iránti kötelességeit?*
4. *Kényszer-utlevél esetén figyelemmel van-e a toloncz megérkezétre? Az elmaradást bejelenti-e?*
5. *A községbe illetékes tolonczok munkára szorításáról gondoskodik-e?*
6. *Van-e figyelem a tolonczlevél visszaérkezétre?*
7. *Gyógyíttatik-e a megbetegedett toloncz?*
8. *Beterjesztetnek-e ¼ évenként rendszeren a tolonczszámadások?*

XIX. Vadászati ügyek

1. *A vadászati jog bérbe van-e adva? A bérbeadás szabályszerűen történik-e? Ki a bérlő? Mi az évi bér? Hova fordíttatik? Kinek fizettetik? Van-e lejárt hátralék?*
2. *Figyel-e a község a 38.871/83. sz. b. ü. m. r. amaz intézkedésére, hogy a tilalmi időben az első 14 napon túl a (nem elzárt helyekről származó) vad szállítása éppugy, mint eladása és nyilvános étlapra jegyzése tilos? eszközöltetik-e ily esetekben lefoglalás és elkobzás? Viszont az elzárt helyekről származó vad szállítására nézve állíttatnak-e ki igazolványok?*
3. *Beterjeszti-e a község minden hó 5-én a fegyveradót és vadászati adót fizetők névjegyzékét a főszolgabíróhoz? Kifüggesztetik-e a vadászati jegyet váltottak névjegyzéke minden év szeptember 1-én a községházán?*

XX. A vizsgáló külön kérdései

XXI. A vizsgáló által elrendelt intézkedések

RÖVIDÍTÉSEK

MNL BML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

MNL SML = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

FORRÁSOK ÉS STATISZTIKÁK

Baranya vármegye alispánjának iratai. Községvizsgálati jegyzőkönyvek 1891–1899 MNL BML IV.410.q. jelzet

KELETI Károly (szerk.) 1875. Magyarország szőlőszeti statistikája 1860–1873. Bp.

A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája az 1895. évben.

Magyarürög képviselőtestületi iratok 1898–1920.; 1921–1949. MNL BML V.153.e. jelzet, 8/99 sz. határozat

IRODALOM

Baranya múltja és jelenje. 1896. 1. kötet. Szerk.: Várady Ferenc. Pécs.

BŐSZE Sándor 1986. Egyesületek Somogyban, 1867–1918. In: A Dunántúl településtörténete (11–19. század). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Akadémiai Bizottságainak 6. konferenciája. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém.

FÜLEMILE Ágnes – KISS Réka (szerk.) 2008. Történeti forrás - néprajzi olvasat : gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei. Bp.

KŐSZEGI Gábor 2010. Adatok Magyarürög szőlő- és borkultúrájának 19. század végi történetéhez. Szakdolgozat. Pécs.

MÁRFI Attila 1986. Baranya vármegye egyesületeinek vizsgálata, 1867–1914. In: A Dunántúl településtörténete (11–19. század). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Akadémiai Bizottságainak 6. konferenciája. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém.

VARGHA Dezső 1986. Baranya vármegye községeinek helyzete az 1891 és 1899 közti községvizsgálati jegyzőkönyvek alapján. In: A Dunántúl településtörténete (11–19. század). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Akadémiai Bizottságainak 6. konferenciája. Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém.

VARGHA Dezső 1987. Baranya megye legkisebb községeinek helyzete az 1891–1899 közti községvizsgálati jegyzőkönyvek alapján. In: A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete. Szerk.: Degré Alajos – Foki Ibolya. Zalai Gyűjtemény 27. Zalaegerszeg.

BATTA, VARJASBATTA – LEGYEN SZÁZHALOMBATTA

Balpataki Katalin

A magyarországi települések névadását az 1898. évi IV. törvénycikk, az úgynevezett helynévrendelési törvény szabályozta először. Addig egy-egy település elnevezése lokális sajátosságot figyelembe véve – birtokos neve, gazdálkodás jellege, földrajzi fekvése, történelmi szerepe stb. – alakult ki. Ebből adódott, hogy a történelmi Magyarországon akár egy vármegyén belül is több azonos nevű település is létezhetett egy időben.¹

Az azonos helységnevek felszámolása érdekében az Országos Statisztikai Hivatal javaslatára megalakult a szakemberekből álló Országos Községi Törzskönyvbizottság.² Munkáját 1896-ban azzal kezdte, hogy minden településre kérdőívet küldött, mely részletesen rákérdezett az adott település körülményeire. A visszaérkezett adatokat rendszerezték, szakemberekkel véleményeztették, és miután 1898-ban törvényi háttérrel is kaptak, megkezdték a tulajdonképpeni helynévváltoztatási munkát. A helynevek rendezését vármegyénként végezték, és egyúttal a más vármegyéhez tartozó ugyanolyan nevű települések neveit is rendezték.

Az esetek döntő többségében a helynév megállapítása zökkenőmentesen folyt, de akadt jó néhány olyan település ahol, évekig tartó huzavona, több ívnyi levélváltás után sikerült csak meg egyezésre jutni. Ilyen volt Százhalombatta esete is, mert a helyi előljárók – és a lakosság – sehogy sem akart belenyugodni e hosszú, szerintük kimondhatatlan helynévbe. Iratanyaguk az átlagos 6-8 oldallal ellentétben 57 oldalnyi, melynek zöme 1901 és 1904 között íródott. A helynév elleni fel-lebbező levelekből kirajzolódik ennek a szerb-magyar vegyes lakosságú településnek a századfordulós identitástudata.

Százhalom és Batta

A mai Százhalombatta területe az őskortól kezdve szinte folyamatosan lakott volt. A bronz- és vaskorban itt élők építették azt a földvárát, mely manapság is jól látható, mint ahogy a vaskorban emelt több száz kisebb-nagyobb halomsír egy része is. A római korban Matrica nevű katonai tábor és polgári település állt itt. A 11. századtól pedig két települést is ismerünk e területen: a vaskori halmok tövében a Képes Krónikában is említett Százhalom és a római táborra épülve a birtokosról elnevezett Báté. E két középkori település életének a török hódoltság vetett véget.

A törökök kiűzése után az elnéptelenedett Százhalom területére szerb telepesek költöztek, akik a Batta helynevet kezdték használni településük azonosítására. A miéltre még nem sikerült elfogadható választ találni. Egyrésztől nem kizárt, hogy a közelben akkor még álló bátéi templom láttán maradtak a torzult alakú Batta mellett. Másrésztől a bata, mint szerb szó – ugyan torzult alakban – meredek partot jelent, és a Duna part jó része ezen a helyen valóban meredek. A helyiek viszont úgy tudták, hogy a bata törökül lóitatót jelent. Az egykori Százhalom település tehát Bat-taként élt tovább, ahova az elmenekült magyar lakosság egy része is visszatelepült. A Százhalom

¹ A témáról bővebben: BALPATAKI K. 2005.

² a továbbiakban OKTB

elnevezés, mint lakott külterületi hely maradt fenn. Az egykori Báté lakatlan maradt, templomának, házainak köveit széthordták és mezőgazdasági területként hasznosult tovább. A római kori tábor és a középkori templom maradványainak köszönhetően ma e terület régészeti védelem alatt áll.

Helynévredezés Battán

Batta képviselőtestülete 1896-ban kapta meg azt az adatkérő kérdőívet, melyben többek között a település lakosaira, infrastruktúrájára és nevére is vonatkoztak kérdések.

Ezek szerint Battán ekkor 1291 fő, a községhez tartozó lakott helyeken: Téglagyár: 19 fő, Szászhalom (Burián): 71 fő, Lits féle pusztá: 76 fő, Franciska pusztá: 141 ő, Utásház: 10 fő, Vasúti őrházak: 19 fő, Zoltán pusztá: 35 fő lakott. A külterületi lakott helyek elnevezésüket illetően „*Úgy a tulajdonosok valamint a községi képviselő testület a régi elnevezés mellett marad.*”³ Infrastruktúráját tekintve „*Hajóállomás, vasútállomás és állami távírdával egyesített postahivatal helyben.*”⁴

A község esetleges használaton kívüli nevénel azt a bejegyzést találjuk, hogy „*A törökvilág előtti időkben „Szászhalom”-nak neveztetett.*”⁵ Éppen ezért „*kíváncsú volna, ha a község régi történelmi nevét felvenné és lenne „Szászhalom-Batta*”.⁶ Ez utóbbi bejegyzés dönti majd el a későbbiek folyamán a település új nevét, bármennyire is tiltakoznak ellene a helyiek.

Fontos szerepe lesz még a **Illésy János** és **Kovács Alajos** bizottsági tagok által javasolt és bejegyzett Dunabatta és Szászhalom elnevezésnek is.

A helyi lakosok tisztában voltak vele, hogy több Batta vagy hasonló nevű település van az országban, hiszen az egyik főszolgabírónak írott fellebbező levélben a következőt olvashatjuk:

„*Batta nevű község 3 van az országban, van azon kívül Tolna megyében egy „Báta” nevű Hont megyében egy Báth továbbá Nográdba egy Balla nevű község s ezen teljesen hasonló nevű községek miatt a levelek sokszor hetek múlva kerülnek meg...*”⁷

Nyilván itt azokat a településeket nevezik meg, amelyekkel ők maguk is találkoztak. Ezeken túl azonban más hasonló helynév is akadt. Az OKTB adatai közt a következő Batta, vagy ahhoz hasonló elnevezésű községek találhatók:

Batta – Fejér megye, Adonyi járás

Batta – Krassó-Szörény megye, Marosi járás

Báta – Tolna megye, Központi járás

Báté – Somogy megye, Kaposvári járás

Battia – Szilágycsehi járás⁸

Ezen elnevezések közt csak abban az esetben lehetett eligazodni, ha a címzésben a vármegye neve is fel volt tüntetve. A fenti idézet is azt bizonyítja, hogy a névazonosság, vagy hasonlóság nemcsak országosan, hanem személyre lebontva is gondot okozott.

Miután az Országos Községi Törzskönyvbizottság megkapta a kitöltött községi ívet, azt egyeztetésre elküldte a Fejér vármegyei képviselőtestülethez, ahol a hiányzó adatokat pótolták, és ők is javaslatot tettek a község elnevezésére.

3 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz 331. p.

4 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz 327. p.

5 Uo.

6 Uo.

7 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. doboz 342. p.

8 A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az OKTB iratanyaga alapján. (1898–1913)

A már egyeztetett községi ívet a javaslatokkal együtt véleményeztetésre az Országos Levéltárhoz küldték. A levéltár 1901 elején küldte meg észrevételét a névvel kapcsolatban, mely szerint:

„A Krassó-Szörényi Battától való megkülönböztetés végett, nevéhez jelző gyanánt a közelében volt elpusztult régi helység neve: Százhalom (centum montes, colles és nem Szászhalom mint a község ohajtja) csatolmány, új neve Százhalombatta lehetne.”⁹

Az OKTB irányelve a helységnevek meghatározását illetően az volt, hogy azonos névhasználat esetén az a település tarthatta meg nevét, amely történelmét, lakosságát, gazdaságát tekintve jelentősebb.

Ha csak a pusztá adatokat tekintjük, nem kizárt, hogy ha a Fejér megyei Batta a kérdőív kitöltése során nem írja be a Szá(s)zhalombatta nevet, mint lehetséges helységnév, akkor továbbra is maradhatott volna a Batta név.

Ugyanis a Krassó-Szörény vármegyei román lakosú Batta – amely megtarthatta a nevet – alig száz fővel népesebb a Fejér megyei Battánál. Ráadásul az infrastruktúráját tekintve jóval elmarad attól, nincs vasút- és hajóállomása, nincs távírdája sem.

Fejér vármegye¹⁰ településeinek iratanyagát 1902-re állította össze az OKTB, így a tulajdonképpeni helynévrendezési munka is ekkor kezdődött meg.

Batta helynévnek ügyét az 1902. március 13-án tartott ülésén tárgyalták, melyen érdekes módon gyakorlatilag figyelmen kívül hagyták az Országos Levéltár javaslatát.

A „Szászhalombatta” elnevezéshez nem járulhatott, mert a község soha nem viselte a Szászhalom-Batta nevet, de sőt a helyesen Százhalom, latinul: Centum colles, vagy Centum montes nevet viselt, elpusztult községről sem állapítható meg bizonyossággal, hogy az a jelenlegi Batta község közelében állott volna. E kétes történelmi adattal szemben teljesen bizonyos lévén, hogy a község a múltban a Varjasbatta nevet használta, a bizottság ugyancsak e történelmi indokok által vezéreltetve a „varjas” előnevet kívánta visszaállítani s ehhez képest a helynevek rendezésénél szabálylává vált gyakorlathoz képest kötőjel nélkül, egy szóba írandó Varjasbatta névben állapodott.”¹¹

A varjas előnévvel a kapcsolódó iratokban csak utalás szintjén találkozunk. Egy későbbi, 1903. május 4-i Fejér vármegyei közgyűlés ülésének leiratából derül ki, hogy az egy egykori birtokos család nevének félreolvasásából eredt, és annak idején a közgyűlés mint lehetőséget javasolta, melyet a törzskönyvbizottság elfogadott.

A névváltoztatásról szóló határozatot a battai képviselőtestület 1902 végén kapta kézhez a dunaadonyi főszolgabírótól. Képzeltük a helyiek felháborodását e név hallatán. A képviselőtestület 1902. december 16-ra rendkívüli közgyűlést hívott össze, melynek tárgya a település nevének Varjasbattára való változtatása volt.

A közgyűlésen a községi jegyző, **Kováts Lajos**

„előadja, hogy történelmi alapra támaszkodó Varjasbatta – elnevezést ez ideig sehol sem talált, – de mivel hasonló Batta község az országban több van – magának a névnek pedig semmi értelme nincs kéri a képviselő testületet, hogy a Batta és Varjasbatta elnevezés helyett legyen a község neve jövőre „Keveháza” – először azért mert ily nevű község az országban nincs, de másként ezzel egy történelmi nevezetességű ősünk neve örökítették meg, – ki Atilla alatt itt harcolt a rómaiak ellen s e község határában vérzett is el.

Ezek előre bocsátása után, – miután az elnöklő községi bíró nézeteltérést tapasztalt, – sőt öreg Tóth József azt indítványozta, hogy maradjon a község régi neve továbbra is, – feltette a kérdést – kik fogadják el „Varjasbatta”

9 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. doboz 329. p.

10 Batta, majd később Szászhalombatta 1950-ig Fejér megyéhez tartozott

11 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. doboz 330. p

– kik „Keveháza” – és kik id. Tóth József indítványát hogy t.i. a község régi neve maradjon meg – szavazás rendeltetvéen el. Varjasbatta elnevezésre senki sem szavazott, Keveháza elnevezés mellett 2 javaslat történt – a többi a régi „Batta” elnevezésre szavazott, így a következő határozatot:

A községi képviselő testület szótöbbséggel kimondja, hogy a régi „Batta” elnevezés mellett marad.

Kovács Lajos községi jegyző ezen határozat ellen nyomban felebbezést jelentett be.”¹²

A közgyűlést követően megfogalmazták, megírták, majd elküldték a helynévváltoztatás elleni felbbezést a dunaadonyi főszolgabírónak. A fellebbezés szövegéből kitűnik, hogy a helyi eljárók már maguk is ismerték a vonatkozó törvényt, arra viszont már valószínűleg nem emlékeztek, hogy az 1896-os kérdőívben hogyan nyilatkoztak.

„Tekintetes Főszolgabíró Úr!

Folyó évi december hó 16án Batta község képviselő testületének 1. számú határozatát ezennel tisztelettel megfelebbezem: – mert:

Az 5991/kig. 1902 számú rendelettel utasított bennünket Tekintetes Főszolgabíró Úr, hogy a község nevének megváltoztatása végett a községi képviselő testületet hívjuk össze és a tárgyan a közgyűlés határozzon.

A közgyűlést megelőzőleg az itteni nagybirtokos urakkal nevezetesen Méltóságos Lits Gyula főispán és Nagyságos Matta Árpád úrnak a tárgyan értekezett alulírott községi jegyző előadta, hogy Batta nevű község 3 van az országban, van azon kívül Tolna megyében egy „Báta” nevű Hont megyében egy Báth további Nográdba egy Balla nevű község s ezen teljesen hasonló nevű községek miatt a levelek sokszor hetek múlva kerülnek meg s miután községünk nevét Károly János fejér megye története szerint csak egy évszázadja hogy használja – azt is csak az óta a mióta a községbe a szerb lakosság letelepedett, de más részt a „Batta” elnevezésnek nincs is semmi jelentősége, – semmi értelme, – egy idegen keleti szó, – miután pedig összetet nevű elnevezéstől tartozkodni ohajtunk az országos községi törzskönyvelő bizottság által ajánlott „Varjasbatta” pedig inkább csúf névnek vehető – így tekintve ezen hely történelmi multját, tekintve hogy őseinknek a hunoknak itt egy erődített földvárunk s a határba ma is látható hun halmok vannak, s innét indultak a Tárnokvölgyi útközetbe a hunok az itt elesett halottjaik a még ma is teljes nagyságukban levő hun halmok alatt nyugosszák örök álmaikat, a hunok egyik vezére Keve vezér itt vezette rohamra harcosait s itt vérzett el, – s így e község határában minden talp alattnyi föld minden göröngy Őseink vérével áztatott, – így joggal kívánhatjuk, hogy ez őseink vérével áztatott s azok hamvaival összekeveredett földnek ősi magyar neve legyen – legyen: „Keveháza”.

Az előbb említett itteni nagybirtokos urak eme elnevezést nem csak elfogadták, – de találónak, egyszerűnek és hangzatosnak találták, – a községi képviselőtestület többi tagjai is előző megbeszéléskor helyeselték, – azonban a községbeli szerb lakosságnak az utcán tartozkodó része mint minden ujítást, – ezt is helytelennek találta – s midőn ezen ügyet tárgyalandó, különösen az asszony népség az egyes képviselőket fenyegették, – így történt, hogy öreg Tóth József képviselő testületi tag indítványára a jelen volt képviselők nagyobb része a mellett nyilatkozott hogy maradjon a régi „Batta” elnevezés.

Igaz ugyan, hogy midőn öreg Tóth Józsefiől kérdeztem, – miért ellenzi a változást, – ellenzését azzal indokolta, hogy ha öreg apjának jó volt ez a név – neki is jó lesz, – meg hát mit szólnának otthon az asszonyok, – ha szerinte egy kimondhatatlan nevet adnának a községnek.

Igy a legjobb szándékunk is a maradi egyszerű képviselő testületi tagok értelem hiánya miatt dugába dől, – miért is tisztelettel kérem Tekintetes Főszolgabíró Urat kegyeskedjék ezen határozat megsemmisítése végett a-/ alatt mellékelt jegyzőkönyvi kivonatot ezen felebbezésem kapcsán Fejér megye tekintetes törvényhatóságához felterjeszteni.

Teljes tisztelettel maradtam

Tekintetes Főszolgabíró Úrnak,

Battán 1902 évi december hó 27-én

Alázatos szolgálja

Kovács Lajos

Községi jegyző”¹³

12 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz 334. p.

13 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz 342–345. p.

A hangzatosan megfogalmazott levél reprezentálja Batta lakosságának identitását. A falu határában álló, akkor még bizonyára jóval több mint száz halom, a hun halmok a magyar kontinuitás bizonyítéka, szemben szerbek az 1700-as évekbeli betelepülésével. A szerbek minden újítást elleneznek, folyamatosan szántják a halmokat, eltüntetve ezzel az ősök nyugvóhelyeit.

A beadott fellebbezés hatására a Fejér vármegyei közgyűlés 1903. május 4-i ülésén újra megvitatta Batta névváltoztatási ügyét. A jegyzőkönyv többször hivatkozik **Károlyi János** Fejér vármegye történeti kutatójának munkájára. Ez alapján a közgyűlés megállapítja, hogy

„Varjay vagy varjas család sohasem birt sem egyik sem másik részben, nem nevezhető tehát a község Varjasbattának, hanem hogy a legújabb időben Lits pusztának és Franciska majornak elnevezetett ősi felső- és alsó battának neve is felnyitassék, a községnek pedig a történelmi alapon nyugvó Százhalom neve helyreállításék: legyen az eddigi Batta helységneve: Százhalombatta.”¹⁴

Ezt a határozatot továbbította a közgyűlés az OKTB-hez, illetve a battai képviselőtestülethez.

Annak ellenére, hogy az 1896-ban kitöltött kérdőíven a battaiak maguk kérték e nevet, most próbálták megragadni az alkalmat, hogy teljesen más hangzatosabb, magyarosabb helynevet válaszszanak maguknak.

A Fejér vármegyei közgyűléshez írt, immár a Százhalombatta elnevezés elleni fellebbezésben bővített történelmi adatokkal támasztották alá az újonnan kívánt Keveháza elnevezést.

„Előterjesztés

Fejér megye tekintetes törvényhatósági közgyűlése f. évi május hó 4-én tartott gyűlésében 1115/2804 szám alatt azon javaslatot hozta, hogy községünk régi Batta neve, „Százhalombattára” – változtassék mely javaslatot, az iratok között lévő felebbezésemben felhozott, – s az alább felhozandó okok miatt nem tartjuk helyesnek, s ez ellen a következők: előterjesztéssel élünk:

A kiinduló okmányt képező „Adatok” című irat 5. pontja azt mondja, hogy a község Szászhalom-Batta nevet ohajt, – ez tévedésen alapul, mert az előtt az idő előtt a mikor az adatok keltek a községet egy általában meg sem kérdezték tehát nem is nyilatkozhatott, sokkal később megkérdezték a községet s akkor a községbeli paraszt képviselők egyáltalában a régi Batta elnevezés mellett foglaltak állást a mit az iratoknál elfekvő képviselő testületi jegyzőkönyvi kivonat igazol.

Az „adatok” 9 rovatában is tévesen van Szászhalomnak nevezve, – mert Százhalom lehetett csak.

Az „adatok” 11 pontjára vonatkozólag kijelentjük hogy a község semmi esetre sem ohajtja a Szászhalombatta nevet, – mert mint a Statisztikai hivatal főnöke is állítja, nincs megállapítva, hogy a régi Százhalom község itt lett volna, mert feküdt a Duna mentén Erd és Dunapentele között – s inkább Ercsi határában a mint úgynevezett „Malomta” major helyén a hol a földben található épület alapokból következtetve okvetlenül kellett, hogy város állt legyen.

Ellenezzük a vármegye tekintetes törvényhatósági bizottság által proponált Szászhalom-Batta nevet már, csak azért is mert hosszú és összetett és még történelmi alapra sem lehet fektetni.

Igy már most annak, hogy ami községünk Szászhalom legyen nincs alapja, de hát miért legyen Batta? Ezen elnevezést Károlyi János fejér megye története szerint csak a XVIII.ik század vége felé vette fel a község akkor, midőn a török által elpusztított községbe szerb lakosság telepedett, – meghagyva a helynek a törökök által elkergetett Batta nevét, mely állítólag keleti nyelven lötanyát (vagy lóikötőt) jelent.

Hogy azonban e helynek történeti multja van azt a ki csak egyszer is látta a határban fekvő hun halmokat mert a nép ma is nem százhalomnak – hanem hunhalomnak nevezi őket, – s látja azon igazán még most is szép és valaha hatalmas földvárát melyet a nép ajka ma is Atilla várának nevez, – lehetetlen, hogy áhitattal ne gondoljon azon őseinkre – kik ezt építették, lakták és védelmezték. Még a mai nap is hatalmasan kiemelke-

14 Vármegyei közgyűlési iratai, Fejér Vármegyei Levéltár, 901/2804

dő Atilla vár sáncainak egyik magasabb ormára ha fel áll a szemlélő, – lábai előtt látja elterülni a gyönyörű és nagy kiterjedésű Tárnok völgyét a maga csergedező patakjával, a hol Atilla vitézeit rohamra vezette Keve vezér a rómaiak ellen, az a hős Keve vezér ki az öldöklő a borzalmas rohamra a mely rohamnak a lelki szemünk elé való vissza idézése minket utódainkat hideglet fog el.

E hősök csontjait temették az itt lévő hunhalmok alá várunk szomszédságában s itt aludnák itt pihennék örök álmukat – de hogyan pihetnének, mikor a halmokat szétdujják fel és elszántják az itt lakó rác parasztok – s a nemzet a helyett, hogy e halmokból csak egyet is a nemzet tulajdonába vissza változna, – hogy teljes épségben megmaradjon a késő utókor számára, – még a történelmi tudós urak azt is ellenzik, hogy a hősök hőse az itt elvért Keve vezér neve legalább fel maradjon, – Kevé-nek szobrot kellene a halmok egyikén állítani, s ide zárándokolni a nemzet fiainak haza szeretett és hősi önfeláldozást tanulni, – sem pedig ellenezni azt, hogy e minden talp alattnyi honfi vérrel áztatott föld ne legyen Keveháza, – micsoda történelmi elnevezés volna Százhalombatta, – tán ebből a serdülő tanuló ifjú megtudja, hogy itt a hunok a hazáért öldöklő vezér harcát vívtak ellenükkel? hogy itt egy hős vezér ontotta értünk vérért? – nem, ebből csak azt fogja megtuni, hogy itt száz halom van és egy Batta nevű rác telep, – nekünk pedig ilyen emlék nem kell, – mert ha Százhalomnak neveznénk a községet az p.u olyan mintha a budapesti sugár utat nem Andrassy útnak – hanem minister elnöki útnak nevenék, – Miért is ha már őseinknek más emléket nem tudunk adni adjuk meg nékik azt, hogy egy község viselje a nevüket s ez által azt megörökíthessük, – de kegyeletet is tanusítunk irántuk a mi még /: nem mint a későbbi nevezetes emberek szobrai, pénzbe se kerül, – csak az intező férfiaknak egy kis hazafias érzülete kell hozzá, s lesz egy községünk a melyik magyar neve mellett, idővel a magyarok Istene segélyével nyelvből is magyar lesz, – s ez legyen Keveháza község, mert ha ősbudavár alatt elterülő Kelenföldön keletkezhett Albertfalva, miért ne lehetne a hunhalmok alatt elterülő község Keveháza.

Igaz ugyan, hogy Károly János fejér megyei történetének IV-ik kötete 260. lapján azt állítja, hogy Keve vezér Kajászó Szent Péter határában esett el, de ezt csak állítja, azonban mivel sem igazolja. Mi azonban mivel úgy K.szt.Péter határát, – valamint Batta határát, s azok fekvését nagyon jól ismerjük s magából a fekvésből következtethetjük azt, hogy a mit Károly János K.szent Péterre mond azt Battára kellene mondania. – Mert ha a Tárnok völgyi csata volt – akkor a csatában elesett 125000 hun vitézt hol temették el? Nincs K.Szt. Péter határában oly hely a hol ősi sírok vannak, – ott ilyeneket nem talál.

De van Batta határában 125 hunhalom a mely alatt valószínű ugyanannyi hun nyugosza örök álmát, – de ezen kívül ott van a ma is teljesen jól kivehető Atilla vár – melynek belseje 300-400 magyar hold területű, s ez az egész terület okvetlenül egy nagy ősi temető, s ez az egész terület okvetlenül egy nagy ősi temető, mert csak 1 méterre kell bárhol leásni, ott telve van a föld ember és ló csontokkal. – Már most a Tárnok völgyi ütközet után mint Károly János mondja a romaiak nyugat felé húzódtak s ez a nyugat K. Szt. Péter felé van, – akkor a hunok halottjait nem vihették az ellenség után, hogy az ütközettől 15 kilométernyi távolra temessék el; – de igen is a Tárnok völgyi ütközetben elesett hunokat az ugyan ottani magaslatokon Atilla vár szomszédságában temették el – a ki kétkedik jöjjön a helyszínére, – a helyszínre és a sírok jobban megmagyarázzák mint írott történelem.

Igy k. Szent Péter mellett Szent István pusztánál levő kőfal sem lehet abból a korból való hanem inkább török időbeli kora.

Úgy tudjuk, hogy Kajászó szent Péter községe és Szent István pusztája jelenlegi birtokosa – ezen majort akarják Keveháza – pusztának elnevezni, – sokra becsüljük ősiünket ha ezen Kégli György úr tulajdonát képező birka istállóból álló majort fogjuk neve után elnevezni, – hanem egy 1300 lelket számláló község tartsa meg azt a nevet a mit csak 100-150 év óta visel a mikor a kipusztult magyar helyett rác hordák telepedtek ide le s most ezek szántják azt az édes magyar földet melynek minden talp alattnyi rögét hun és magyar vér áztatta, – s ennek a földnek nem szabad magyar nevének lenni, – mert a hű magyar utódok azt akarják hogy csak legyen Batta, /:Lótanya:/ Jól van ez így? Nem, – mert Keveházá-nak kell lenni.

Tisztelettel

Battán, 1903. május hó 28. napján.

Kováts Lajos

Községi jegyző¹⁵

15 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. doboz 346–351. p.

Az OKTB mint minden fellebbezést, ezt is alaposan megvizsgálta és az Országos Levéltár véleményét immár figyelembe véve meghozta döntését:

„Az országos községi törzskönyvbizottság 1903. évi június hó 23-án tartott teljes ülésében Batta község elnevezését a község és vármegye által nyilvánítt azon óhajtatás folytán, hogy a község neve Batta, illetőleg Százhalombatta, a benyújtott fellebbezés szerint pedig Keveháza alakban állapítassék meg, újból tárgyalván, s az ajánlott neveket fontolóra véván, a község által s a fellebbezésben javasolt név mellőzésével a vármegye javaslatához képest a község nevét illetőleg Százhalombatta alakban állapodott meg. – A bizottság korábbi határozatától, a Varjasbatta névtől eltekintett, mert a községi képviselőtestületben ez a név egyáltalán nem nyert tetszést. Nem fogadhatta el azonban a bizottság a község kívánságát, mert a hasonló nevű s népesebb Krassó-Szörény vármegyei községtől való megkülönböztetésül a község nevét mindenesetre valami jelzővel kellett ellátni. A benyújtott fellebbezés azon kívánságának nem lehetett eleget tenni, hogy a község Keveházának nevezessék, mert az inkább mondai alapra támaszkodó indoklás csak a Krónikák hibás olvasásában leli alapját. A fellebbezésnek az a megjegyzése sem állhat meg, hogy a község nem kívánta korábban a Százhalom (illetőleg hibásan Szászhalom) batta nevet, mert az 1896-ban beterjesztett községi íven szösz szerint ez foglaltatik: „Kívánatos volna, hogy községünk a régi történelmi nevét is ha felvenné, s lenne Szászhalombatta.” A Százhalom jelző tényleg bebizonyított történelmi szempontok ajánlják, s miután korábban a községnek is óhajtatása volt, ez a név, most pedig a vármegye javasolja e név fölvetését, a község nevét Százhalombatta alakban kellett megállapítani.”¹⁶

Az OKTB ezzel lezártak, véglegesnek tekintette Batta-Szászhalombatta helynévrendezési ügyét. A megállapított új nevet közölték a közigazgatás összes ágazatának hivatalaival, közzé tették a 15 ezer példányban megjelent helységnévtári különlenyomatban, kihirdették a különböző minisztériumokban.

A battaiak azonban továbbra sem tudtak beletörődni abba, hogy ezentúl Százhalombatta legyen településük neve. Az iratok tanúsága szerint arról már lemondtak, hogy megkapják a Keveháza nevet, de az új név ellen mindenféle kifogást emeltek.

A legkézenfekvőbb kifogás a hosszúság volt. Nyilván ekkorra már az OKTB irányelveivel is tisztában voltak, mert több fellebbezésben is hivatkoznak a név hosszúságára, összetettségére, megtoldva még olyan kifogásokkal, mint például táviratozásnál két szónak veszik. Úgy voltak vele, hogy ha már mindenképp meg kell változtatni, akkor neve legyen a már a községi íven is jegyzett Dunabatta. Az Országos Levéltár megvizsgálta ezt a lehetőséget is és nem talált kifogást ellene, bár véleménye szerint a Százhalombatta találób.

Az OKTB 1904. április 26-án újra – harmadszor – tárgyalta, immár Százhalombatta helynév változtatási kérelmét. A jegyzőkönyv stílusa arról tanúskodik, hogy a Bizottság már bosszantónak tartja Százhalombatta örökös fellebbezését.

„A törzskönyvezés során volt már alkalom tapasztalni, hogy egyes községek képviselőtestületei rövid időn belül egymásnak homlokegyenest ellenkező határozatokat hoznak (...) A jelen esetben is a Szászhalombatta elnevezés eredetileg magától a községtől indult ki.”¹⁷

Ebből a jegyzőkönyvből derül ki az is, hogy Százhalombatta időközben megrendelte és meg is kapta, sőt már használja is az új névvel ellátott hivatalos bélyegzőt. Ugyanakkor az OKTB azért is ellenezte a már véglegesített helynév megváltoztatását, mert ha engedtek volna, akkor más község is „vérszemet” kapott volna, így a helynévrendezési munkát soha nem tudták volna megnyugtatóan befejezni. Miután az újabb névváltoztatás ügye minden szinten elutasítást kapott Százhalombatta lakossága beletörődött.

¹⁶ OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz 352. p.

¹⁷ OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz. 372. p.

Évek múlva Százhalombattával kapcsolatban egy újabb névváltoztatási ügy került az OKTB elé.¹⁸ 1909-ben a község határában lévő Lits pusztát **Glück Frigyes**, budapesti szállodatulajdonos vásárolta meg és egyúttal kérvényezte is átnevezését Pannónia pusztává.¹⁹ A névváltoztatási kérvényt elfogadták, és a Pannónia elnevezés, igaz nem külterületi pusztaként, hanem belterületi lakótelepként, de a mai napig használatban van.

A Százhalombatta elnevezést a helyiek az idők folyamán megszokták, elfogadták. A régészeti és helytörténeti kutatásoknak köszönhetően sokan már azzal is tisztában vannak, hogy ennél találhatóbb nevet nem is kaphatott volna a település.

A helynévváltoztatás lehetősége még egyszer felmerült Százhalombatta történetében. A település élete 1960-tól gyökeresen megváltozott, hiszen az egykori mezőgazdasági kis falu szocialista kirakatvárossá fejlődött. A városi rangot 1970-ben kapta meg. Az év januárjában az MSzMP százhalombattai Egységes vezetősége és a Községi Tanács VB ülésének jegyzőkönyvében Dávid Mihály, az Egységes vezetőség tagja rákérdezett, hogy nem kellene-e a városi ranggal egyidejűleg a település nevét is megváltoztatni.²⁰ Ferenczi Illés, aki ugyan kooptált tanácselnök volt, válaszában utalt rá, hogy ez nem időszerű, hiszen „*Százhalombatta neve Európa-szerte ismert, és a község neve egyben történelmi hagyományt is magában rejt*”.²¹

IRODALOM

- BALPATAKI Katalin 2005. A helynévrendezési törvény kialakulása és végrehajtása (1894–1954) In: Történeti Muzeológiai Szemle 5. 275–281. pp.
- BUDAY László 1903. A község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t.c. végrehajtása.
- BUDAY László 1906. Magyarország községneveinek törzskönyvezése In: Földrajzi Közlemények 6. füzet 224–229. pp.
- HARGITAINÉ BÁRCZY Orsolya 1979. Az OKTB iratai (bevezető)
- Dr. JENEY Andrásné – TÓTH Árpád 1998. A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján
- ORLICSEK József 1964. A Központi Statisztikai Hivatal helységnévtár-szerkesztő tevékenysége. In: Statisztikai Szemle 5. sz. 519–530. pp.

18 OKTB iratai KSH Levéltár F-1. 13. Doboz 381. p.

19 Glück Frigyes volt a tulajdonosa a budapesti Pannónia szállodának, melynek konyháját a százhalombattai Pannónia pusztáról látták el.

20 Tiszaszederkény ugyanekkor változtatta nevét Leninvárossá.

21 Jegyzőkönyv. MM 2008.31.2

A MARCALI HIKMAN-SZABÓ CSALÁD ÖRÖKSÉGE MŰLAKATOS MUNKÁKTÓL A KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁSOKIG

Huszár Mihály

Marcali történetének, gazdasági életének mindig meghatározó alakítói voltak a magasan képzett helyi iparosok, vállalkozók, akik betöltötték különféle egyesületi, közeleti és vallási tisztségeket is. Törekvő, szorgalmas munkával építették fel vállalkozásaikat, amelyek egyben jelentős foglalkoztatók is voltak. Tevékenységük eredményei a mai napig láthatók, kézzelfoghatók a városban és környékén. A Marcali Múzeum kiemelt figyelmet fordít a város jelentős családjainak, többek között a **Forgách**, a **Lehner** vagy a **Sztelek-Csomós famíliák** történetének kutatására és bemutatására. Így kerülhetett sor 2012-ben a *Sárkányos cégér alatt* című, a **Hikman-Szabó család**ot bemutató időszaki kiállítás megnyitására a balatonmáriaifürdői Helytörténeti Gyűjteményben, majd Marcaliban. (A család elsősorban Marcalihoz kötődött, de a mai napig Balatonmáriaifürdőn töltik nyaraikat.) A kiállítás ötletét az adta, hogy 125 éve született **Hikman Béla** műlakatosmester; unokája, **Szabó Béla** festőművész pedig 75. születésnapját ünnepelte. Kettejük munkásságának legszebb darabjaiból készítettük el a műlakatos munkák, a lakberendezési tárgyak, valamint a festőművész alkotásait bemutató iparművészeti-képzőművészeti-családtörténeti tárlatunkat. A kiállítással egy időben jelent meg a famíliáról szóló magyar és angol nyelvű könyv is.¹ 2014-ben ismét két helyszínen mutattuk be a Hikman-Szabó család örökségét. Az első helyszínnek januárban a budapesti Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény, a másíknak áprilisban a szigetszentmiklósi Városi Galéria adott otthont. Az előbbinek az apropóját az adta, hogy a műlakatosmester 1905–1922 között Ferencvárosban élt és dolgozott, unokája pedig a „Kisképzőben” tanult, majd nyugdíjazásáig ott tanított. Ezért a kiállítás-sorozat utolsó helyszíne Szabó Béla festőművész lakóhelye volt. A tárlat legimpozánsabb darabját, a műlakatos remekmű „sárkányos cégér”-t legutóbb 1978-ban a Műcsarnokban láthatták az érdeklődők. Múzeumunk műtárgyaként ma is az egykori Hikman-Szabó ház és Marcali ékessége.

Az inasévektől a sikeres vállalkozásig

Hikman Béla 1887. március 24-én született Szabás községben, Somogy vármegyében. Apja, **Hikman Károly** (1832–1891) kocsmabérlő, édesanyja **Farkas Katalin** (1853–?) volt.² Nyolc gyermekük közül ifjabb **Károlynak** és **Géza Viktornak** ismerjük a nevét és életútját. Az apáról, aki mestersége szerint szabó volt, nemrég egy különleges adat került elő: 1849-ben a 17 éves fiatalembert mint a „Somogyi honvéd zászlóalj” veteránját (!) írták össze Marcaliban.³ Amikor Béla négy éves volt, az 59 éves kocsmáros édesapát egy éjszaka kóbor szegénylegények verték fel, és bort követeltek tőle. Ő ellenállt, majd szóváltást követően lelőttek. A tragikus eset után az elárvult gyermekeket egy

1 HUSZÁR M. 2012. 1–48. pp.; I. még HUSZÁR 2011a. 229–244. pp.

2 Keresztlevél. Kelt: Kutas, 1940/453. szám. Másolat a róm. kat. plébánia anyakönyvéből. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

3 ANDRÁSSY A. 1991. 247. p.

nagybácsi, **Rákár Pál** és a legidősebb testvér, Károly nevelte, majd taníttatta. Arra törekedtek, hogy minél előbb szakmát adjanak a fiúgyermeknek kezébe. Bélát 1899-ben, 12 éves korában inasnak adták a marcali **Kőszeghy József** lakatosmesterhez.⁴ 1905-ben „felszabadult”, és az akkori szokásoknak megfelelően, szakmai ismereteinek gyarapítására az ország több városában, különböző mesterek műhelyében segédként dolgozott. Ettől kezdve maga kereste kenyerét, takarékosan élt, támogatta édesanyját és kisebb testvéreit.⁵ 1905 szeptemberéig Esztergomban, majd utána októberig már Budapesten, **Árkai Sándornál** volt állásban. 1906 és 1913 között **Teichner Ádám** műhelyében dolgozott, majd 1914-ben **Jungfer Gyula** „cs. és kir. udvari mű- és építőlakatos iparművészeti bronz- és fémáru gyárában” lett csoportvezető.⁶ Mindegyik lakatosmester az országos iparos réteg felső vonalát képviselte, így Hikman Béla ezekben az években kapta a legtöbb és legjobb képzést. Budapest ekkor nyerte el végső, ma is jellegzetes eklektikus arculatát és vált korszerű, modern európai világvárossá. Ez a szecesszió nagy korszaka is. Hikman Béla számos nagy bérpalota és középület kovácsoltvas munkainak elkészítésében vett részt. Keze munkáját őrzik a magyar országház, közintézmények, bérházak és ipari üzemek vasipari alkotórészei. (1 kép.)

1. kép – Hikman Béla az ifjú budapesti műlakatos az 1910-es években
(Fotó: Székely Aladár)

A fiatal törekvő lakatossegéd igyekezett minél sokoldalúbb szakemberré válni. „*Ahány szakmád van, annyi embert érsz!*” – vallotta egész életében a régi igazságot. Munkáját kiválóan végezte. A komoly fizikai erőlkifejtést igénylő lakatosmunka mellett esti tanfolyamokon továbbképezte magát. Mindent megtanult, amit a kor iparosnevelése nyújtani tudott számára. A budapesti Felső Ipariskola esti tanfolyamait, valamint a Székesfővárosi Iparrajziskola esti tanfolyamait látogatta, amely jogelődje volt a IX. kerületi Török Pál (egykori Oroszlán) utcában ma is működő Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolának.⁷ Testvéröccse, Hikman Géza Viktor ugyanitt a könyvkötészetben fejlesztette tovább magát. Néhány év alatt – a gondosan őrzött oklevelek szerint – 12-féle szakágból tett eredményes mestervizsgát: műlakatos, hegesztő, dinamógépkezelő, erősáramú villanyszerelő, gyengeáramú villanyszerelő, műszaki szakrajz, művészeti stílusrajz, galvanizáló, fegyverműves, gőzkazán szerelő és javító, ipari könyvelés, vízvezeték szerelés.⁸ „*Ezen idő alatt tudásom annyira el lett ismerve, hogy a tanfolyamon három ízben aranyéremmel lettem kitüntetve.*” – írta önéletrajzában.⁹

Fegyverműves szakmája miatt az első világháború alatt nem került frontszolgálatra, ehelyett a ferencvárosi Soroksári úti fegyvergyárba vezényelték szakmunkára. Munkakönyve szerint itt 1914 szeptemberétől 1921 januárjáig dolgozott.¹⁰ A családi hagyomány szerint 1919-ben, a Tanácsköztársaság alatt tudomására jutott, hogy az Üllői úton álló Örökimádás temploma melletti apácako-

4 Hikman Béla munkakönyve. Marcali, 1904–1921. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

5 Hikman Béla önéletrajza. Marcali, 1952. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

6 BUDAPEST LEXIKON 1973. 629–630. pp.

7 M. KISS P. 1978. 1–22. pp.

8 A család által összegyűjtött szakmunkás oklevelek. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

9 Hikman Béla önéletrajza. Marcali, 1952.; Marcali Múzeum Történeti Gyűjteménye. Ltsz: 75. 11. 101. Hikman Béla bizonyítványa 1911.; 75.11. 100. Elismerő oklevél 1911; M. KISS P. 1978.

10 Hikman Béla munkakönyve. Marcali. 1904–1921. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

lostorból az egyik éjszaka a Vörös Őrség a rend tagjait el akarja hurcolni. Ő erről időben értesítette az apácákat, így azok elkerülték az internálást.¹¹ Ezt megerősítik annak a büntetőeljárásnak az iratai, amelyet Hikman Béla ellen izgatás címén indítottak, a pert viszont már a vörös kormányzat helyét átvevő Horthy-féle hatalom megszüntette.¹² A budapesti években előbb a Szeszgyár utcában, majd később mindvégig a Ráday utca 54-ben élt. Érdemes megjegyezni, hogy 17 évnyi alkalmazotti státuszban végzett munka, egy vesztés háború, forradalmak, infláció, román megszállás korszaka után tudott csak önálló vállalkozást indítani. 1921-ben megtakarított pénzéből műhelyt és üzletet nyitott: előbb a Ráday utcában, majd a Ferenc körút 42. szám alatt. Galvanoplasztikai domborműveket készítő műlakatosként hirdette magát.¹³ (2. kép) Talán a budapesti konkurens lakatos cégek, a telített piac miatt döntött úgy, hogy kivételesen sokoldalú tudásával inkább vidéken próbál szerencsét. Így 1922-ben visszaköltözött Somogyba, azon belül is Marcaliba, ahol műlakatosműhelyt nyitott az Erzsébet, ma Petőfi utca 11. sz. alatt. Itt feleségül vette **Simon Annát** (1891–1965), egy balatonszentgyörgyi származású özvegyet, akinek **Ilona** nevű kiskorú lányát örökbe fogadta és nevére is vette.¹⁴ Hikman Béla bankkölcsönt vett fel, hogy korszerű műhelyt alakítson ki. Gépeket vásárolt, új műhelyt épített, házát folyamatosan bővítette. Első névjegykártyáján 1923-ban: „*Hikman Béla mű és épület lakatos. Mechanikus és Elektrotechnikai, gazdasági gépműhelye. Marcali*” felirattal szerepelt.¹⁵ **Csomós Gergely** építőmester által kivitelezett, 1925-ben elkezdett háza 1932-ben nyerte el végleges formáját. Kovácsoltvas kapuját, a „sárkányos cégér”-t saját tervei alapján a műlakatosmester készítette el, ahogy az üzlet fém portálját, a terasz korlátjait, lámpáit és a lakást díszítő vörösréz lakberendezési tárgyakat is.¹⁶ Az épület homlokzati kialakításával, szecessziós kapujával, részleteivel mintegy „nagyvárosi” stílusjegyeivel igazán különleges arculatot nyújtott a városiasodó Marcalinak. (3. kép)

2. kép – Hikman Béla pesti üzletében vörösréz dísz tárgyaival, tervrajzaival 1920 körül

Széleskörű kapcsolatrendszere a budapesti bérházépítkezések megrendelőitől a marcali környéki iparosokig, polgárokig terjedt. Rendszeresen együtt dolgozott a helyi építőmesterekkel, asztalosmesterekkel. Iparos társai 1925-ben megválasztották a Marcali Járási Ipartestület elnökének, amely tisztséget 15 éven át töltötte be. Ezért az odaadó munkájáért 1937-ben a budapesti székhelyű Ipartestületek

3. kép – A marcali lakóház a műlakatos üzlettel, sárkányos cégérral 1935 körül
(Fotó: Csomós László)

11 Szabó Béla szíves közlése.

12 Hickmann [sic!] Béla büntető perének iratai. In. Budapest Főváros Levéltára. Budapesti Királyi Ügyészség iratai. 1920. 1–22. pp.

13 Hikman Béla cégjeles levélborítéka és reklámja. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

14 Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona); HUSZÁR M. 2012. 4–5. pp.

15 Marcali Múzeum Adattára. Ltsz: A-2436.

16 A híres „sárkányos ház” manapság üresen, vakolat díszei nélkül, vevőre és felújításra vár. Helyi védelem alatt áll.

Országos Szövetségének kongresszusa elismerő oklevéllel jutalmazta.¹⁷ 1929-ben a Marcali Ipartestület elnökévé, majd 1931-ben Marcali nagyközség bírójává választották. Elsősorban a község közintézményeinek fejlesztésén és szállításán munkálkodott: egészségház, kórház, tűzoltószertár, öntözőautó. Bírói hivataláról hirtelen kellett megválnia, amikor 1935-ben **Németh József** szíjgyártó mestert és **Tóth Antal** iparossegédet „kommunistasággal” vádolták meg, a csendőrség pedig letartóztatta őket. Mint községi bíró és ipartestületi elnök elérte a fogságból való kiengedésüket, értük írásban anyagi és erkölcsi felelősséget vállalt. „Ezen cselekedetemért mint bírót felfüggesztettek, és fegyelmi eljárást indítottak ellenem” – írta.¹⁸ A főszolgabíró perbe fogta: „Liebknecht-házát csinál az Ipartestületből.” – szölte a vád, de a bíróság felmentette.¹⁹

A község legnevesebb iparosai, köztük **Roszmanith Antal** börgyárossal, egy küldöttség élén még a németországi Potsdamban is megfordult egy ipari kiállításon. Rendszeresen megjelent Marcali közeleti eseményein, a katolikus egyház ünnepein. **Lówy Adolf** kerületi főrabbi 1938-as beiktatási ünnepségén is a fő meghívottak és felszólalók között találjuk a nevét.²⁰ (4. kép)

4. kép – Hikman Béla fejléces számlája a feltüntetett díjakkal (Marcali Múzeum)

Hikman Béla a harmincas évek közepén az utcáfronton üzlettel bővítette házát. Ekkor kezdett tömegesen elterjedni a kerékpár, amelynek eladását és javítását elsőként végezte Marcaliban. Lakásvilágítási, vízvezeték-szerelési és fürdőszobai cikkeket is árult. Két-három segéd mindig dolgozott nála, de az időszakos nagyobb megrendelésekhez plusz munkaerőt alkalmazott. Mint ipartestületi vezető, természetesen a tanoncoképzés rendszerébe is bekapcsolódott. Eredményes nevelőmunkájára jellemző, hogy még az ötvenes években is megkeresték volt növendékei.²¹ Azokkal a tanulókkal, akik kedvet

és tehetséget éreztek a műlakatossághoz, külön is foglalkozott.²² A Hikman-cég alkalmazottai közül **Szován-Solti Jenő** írta meg visszaemlékezését, aki 1926–1932 között volt lakatosinasa, majd segédje.

„Volt egy segéd és inasszoba, ott voltunk elhelyezve 1 segéd és három inas, kosztára-lakásra. A műhelyrend elég szigorú volt, nem volt lazaság szorgalmasan kellett dolgozni reggel 7 és du 6 között, ebben fél óra az ebéldió és reggel és délután 1-1 óra kézimunka volt, ki-ki választhatott magának kézimunkát, lámpát, gyertyatartót, szivarvágót stb. Ehhez kaptunk anyagot, ha kellett rajzot és szakmai segítséget a főnöktől, hogyan kell megkálapálni, öregíteni az anyagot majd a kikészítésre. Először is fémtisztává tenni az anyagot, majd rézgálic oldatba mártani, leszárítani fűrészpörben és a kénmájfürdőben fűrésztetni, ekkor kapott egy szép bőrbarna színt az elkészített munka. Abban az időben ezek a műveletek szinte csoda számba mentek Marcaliban. Hát az inas iskolában ezekkel remekeltünk.”²³ (5. kép)

17 Marcali Múzeum Történeti Gyűjteménye. Ltsz. 75. 11. 103.

18 Hikman Béla önéletrajza. Marcali, 1952. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

19 Járásbíróági periratok; Levéltár, Marcali: B.2790/1933. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

20 Magyar Zsidó Levéltár Marcalira vonatkozó dokumentumai. Dr. Lówy Adolf kerületi főrabbi beiktatásának foratókönyve. 1938.

21 Volasek József csömendi származású tanítványa Franciaországba került 1956-ban. Marseille környékén telepedett le és önálló lakatos vállalkozást alapított. 1967-ben koszturót hozott mestere sírjára.

22 Szován (Solti) Jenő, a lengyeltóti származású inas, miután Hikman mestertől felszabadult, Budapestre került. Az 1940-es évektől a Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kossuth Lajos téri épületének volt a technikai vezetője. Később a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolába került, mint technikai munkatárs (1980–95). Szabó Bélával, Hikman unokájával dolgozott itt együtt; HUSZÁR M. 2012. 6. p.

23 Szován-Solti Jenő: Emlékezés Hikman Béla épület- és műlakatos mesterre, a tanítómesteremre. Budapest 1993. Kézirat. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

A Hikman-cég létesített először villanyvilágítást Marcaliban. Vásároltak egy benzinmotort, ami a lakást és a műhelyt is ellátta. Később a szomszédokat, **Hegyi** meszeseket, **Vajda** ügyvédek, **Annókékat**, majd az egész utcát is. A kis gépnek ez már sok volt, ezért a község 1925-ben létrehozta a Marcali Villamossági Részvénytársaságot, vettek egy nagy dízelmotort, amelyet a vasútállomásnál állítottak fel. Ez lett Marcali első villanytelepe.

„Az utcai hálózat a telephez tartozott, míg a házak-lakóházak a Hikman cég területéhez tartoztak. Hiszen a községben egyedül mi tudtunk szerelni villanyt.”²⁴

5. kép – Hikman mester inasaival és segédeivel 1925 körül

Megpróbáltatások, késői elismerés

A második világháború alatt több aknátalálatot kapott házáat és a fosztogatástól megmenekült műhelyét Hikman Béla újjáépítette, amelyben az inflációs idők ellenére ismét megindult a munka. Nagy lendülettel kapcsolódott be a község újjáépítésébe is. 1946-ban néhány hónapon át nála szállásolták el Marcali örmény nemzetiségű szovjet városparancsnokát, **Georg Arutjunovics Szankjan** őrnagyot, aki 1975-ben újra meglátogatta a családot. Hikman Béla még 1945-ben belépett a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártba.²⁵ A koalíciós időkben pártját képviselte a helyi Nemzeti Bizottságban.²⁶

1948-ban, a „fordulat évében” Marcaliban is megkezdődött a község iparos-társadalmának tudatos felszámolása, a polgári intézmények és a paraszti földtulajdon megszüntetése, az erőszakos kollektivizálás. Elkészítették a „kulák listát”, amelyen Hikman Béla az elsők között szerepelt, mégpedig az „ipari kulákok” [sic!] sorában. 1949-ben bevonták az iparengedélyét. Marcali Nagyközség Pártbizottságának első titkára, rendőri segédlettel – pisztolyt szegezve rá – dobatta ki saját műhelyéből.²⁷ Az ajtókat lepecsételték, sem a gépeket, sem a szerszámokat, de még a munkaruháját sem hozhatta ki. Az akkori párttitkár 1970-es visszaemlékezésében erről az időszakról a következőket jegyezte meg: *„Hosszú lenne elmondani, hogy ebben az időben milyen is volt a járási titkár munkája; annyit csak most, hogy nehéz és bonyolult.”*²⁸ Néhány nap múlva államosították a műhelyt, a lakóházat és 1952-ben a balatonmáriai nyaralót is, amelyet csak 1967-ben, egy miniszteri rendelettel mentesítettek.²⁹ A kisiparos Hikman mester „kizsákmányoló, osztályidegen” lett. A család bérlőként szerencsére bent maradhatott a saját házában. (Amelynek másik felében a mindenkori járási párttitkár, majd később a járásbírósi elnök lakott.)³⁰

²⁴ Uo.

²⁵ Tagsági könyv. Kelt: 1948. március 12-én. Családi iratok gyűjteménye. (Szabó Béla tulajdona)

²⁶ PAÁL L. 1968. 54. p.

²⁷ Erről az időszakról lásd még: NAGY Cs. 2008. 54. p.

²⁸ PAIZS G. 1970. 149. p.

²⁹ A Balaton parti villákkal kapcsolatos 1952-es államosításokról és a későbbi mentesítésekről l. HUSZÁR M. 2011b. 111–120. pp.

³⁰ HUSZÁR M. 2012. 7–8. pp.

Hikman Béla megpróbált több helyen, például a Néphadsereg-nél elhelyezkedni, az egyik marcali lakatnyában lett fegyvermester, de pártutasításra hamarosan eltávolították. Hogy magát és családját eltartsa, kénytelen volt illegálisan munkát vállalni: a konyhaasztal szélén varrógépeket és lámpákat javított. Feljelentették és megbüntették „kontárkodás” címén. A villanyórájába titokzatos módon áram-megszakító „került”: perbe fogták és áramlopásért megbüntették. Többször is megbírságotlalt adócsalás címén. Eljárás indult ellene „fegyverrejtegetésért”. A padlás átkutatásakor csak néhány régi vadászfegyver-alkatrészt, mint régi javítási munkák maradványát, és egy kardot találtak. Az államosítás még az akkori törvények szerint is törvénysértő volt: egy korabeli jogász véleménye szerint nem volt vonatkoztatható rá. Igazát keresve számtalan kérvényt, beadványt írt, eredménytelenül.³¹

1956 nyarán kikezdehetetlennek látszó egészsége megrendült. Agyvérzés döntötte ágyának. Állapota csak lassan és ideiglenesen javult. Néhány hónap múltán már tüdőrák volt a diagnózis. Soha nem cigarettázott. A műhelyben eltöltött évtizedek miatt kapott szilikózist. Mivel állása, iparrendelése nem volt, SZTK-ra sem volt jogosult. Annak ellenére, hogy több évtizeden át fizette az OTI betegbiztosítást, mint volt „kizsákmányoló”, nem ismerték el ezt sem. Vagyontalansági (szegénységi) bizonyítványért folyamodott a községi tanácshoz, hogy így kaphasson (ingyenes) kórházi ellátást. Mint „kulák”, nem kapta meg. A már súlyos állapotban fekvő beteget családja nagy gondnal és odaadással ápolta. Néhány vizsgálatra a kórház mint fizető beteget elfogadta. A család pénzre tette a bútorokat, a zongorát, a megmaradt balatoni telket, hogy a kórházköltséget kifizethesse.³² A sorscsapásoktól és a betegségtől testében meggyötört, de töretlen lélekkel, s a jobb jövőbe vetett erős hittel halt meg családja körében 1958. május 29-én.³³ Marcali iparostársadalma és közössége nagy részének részvétele mellett temették el, a római katolikus egyház szertartása szerint.

1978-ban a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola alapításának 200. évfordulóján, a Műcsarnokban – mint az Iparrajziskola hajdan volt növendékének munkáját – bemutatták a sárkányos kovácsoltvas cégért az iskola kiállításán. A kiállított munkának szakmai körökben nagy sikere volt.³⁴

1991 februárjában a marcali szakmunkásképző intézet vezetősége és tanári kara úgy határozott, hogy alapítványt létesít a legkiválóbb szakmunkástanulók és tanáraik jutalmazására és ösztönzésére. Az alapítványt Hikman Béla egykori marcali lakatosmesterről nevezték volna el, de ez a terv sajnos meghiúsult.

1975-ben az akkori Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeumba szerencsére bekerült a Hikman műhely eszközeinek jó része. 1999-ben nyílt meg a múzeum új állandó kiállítása *Mesterek és műhelyek* címmel, amelyben a neves műlakatos mester magas szintű szaktudását is bemutattuk.

Hikman Béla családja

Szabó Nándor (1910–1988) bakonyzentkirályi születésű tanító 1934-ben vette feleségül Marcali tekintélyes műlakatos mesterének lányát, Hikman Ilonát (1914–1989). Három fiúgyermekük született: **Béla** 1937-ben, **Miklós** 1942-ben és **Nándor** 1943-ban. Szabó Miklós a marcali gimnáziumban érettségizett, majd a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett villamosmérnöki diplomát. Nyugdíjazásáig dolgozott a székesfehérvári VIDEOTON-ban, fejlesztőmérnök-ként. Ifj. Szabó Nándor (1943–1990) szintén Marcaliban érettségizett, majd agrár-közelgazdász-ként szerzett diplomát. Több

31 Családi iratok gyűjteménye (Szabó Béla tulajdona)

32 Családi iratok gyűjteménye (Szabó Béla tulajdona)

33 Családi iratok gyűjteménye (Szabó Béla tulajdona)

34 M. KISS P. 1978. 8. p.

állami gazdaságban mint főkönyvelő, majd gazdasági igazgató-helyettes, végül pedig a Földművelésügyi Minisztérium munkatársaként dolgozott.³⁵

Szabó Nándor 1948-ig tanított a marcali-gombai iskolában, amelynek később az igazgatója is lett. Tanítói munkája mellett elvégezte a templomban a kántori teendőket, színdarabokat tanított és mutatott be a diákjaival. Hikman Ilona leány korában a marcali amatőr színjátszók által bemutatott színdarabokban játszott, mint például *A legkisebbik Horváth lány*. Szabó Nándor a háborúban tartalékos főhadnagyként és századparancsnokként szolgált. Amikor az 1944-es év végén a front miatt evakuálták a marcali lakosság egy részét, a Szabó család az ausztriai Weissensteinbe került, ahonnan 1945 őszén indultak haza. A nehézségek ellenére a családnak sikerült átvészelnie ezeket az éveket, köszönhetően Hikman Ilona kitartásának és szeretetteljes családanyai munkájának is. Szabó Nándor az 1950-es évek elejétől a marcali járás oktatási osztályán hivatalnok, majd 1957-től Somogy megyei általános iskolai szakfelügyelő lett. Nagy szerepe volt a marcali gimnázium létrejöttében is. Mivel a gyermekeiket tovább szeretnék volna taníttatni, valamint a Hikman nagyszülők gondozása is áldozatokkal járt, ezért Hikman Ilona is munkát vállalt: előbb a marcali általános iskola gondnokaként, majd a napközi otthonos konyha dolgozójaként tevékenykedett. Szabó Nándor a sok utazással járó munkát szívesen végezte, arra törekedett, hogy tudását és pedagógiai tapasztalatait minél szélesebb körben tudja továbbadni. Miután 1970-ben nyugdíjba vonult, feleségével a balatonmáriai villába költöztek, ahol még sok szép évet töltöttek el együtt.

A festőművész unoka

Szabó Béla 1937-ben született Marcaliban. Az általános iskolát szülőhelyén végezte el, ahol első rajztanára **Szikra János** festőművész volt. 1952-ben a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban kezdte el művészeti tanulmányait, majd 1956-ban érettségizett. **Komjáti-Wanyerka Gyula** grafikusművész és **Újváry Lajos** festőművész voltak tanárai. 1956-ban felvételt nyert a budapesti Magyar Képzőművészeti Főiskolára, ahol **Szőnyi István** és **Domanovszky Endre** voltak mesterei. A táblakép festéssel mellett freskó, sgraffito, mozaik tanulmányokkal is foglalkozott. 1971-ben elkészítette a népművészeti hagyományairól jól ismert Somogy megyei falu, Buzsák kultúrházának külső falára a legjelentősebb sgraffito falképét, „*Buzsáki lakodalmások*” címmel. Sajnos 2002-ben, az épület átalakításakor, a falképet megsemmisítették, ám a festőművész ebbe nem tudott belemegye, és a kompozíciót 2005-ben pannóként újrifestette. Szabó Béla 1961-ben középiskolai tanári oklevelet, 1962-ben művész diplomát szerzett. Ettől az évtől kezdve Marcaliban élt, Mesztegnyőn, Böhönyén és Kéthelyen pedig rajztanárként dolgozott. A festés mellett alkalmazott grafikai tervezést és falkép megbízásokat teljesített. 1966-69 között a Kulturális Minisztérium Derkovits-ösztöndíjban részesítette. 1967-ben kinevezték a budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola művésztanárának, ahol 2002 és 2007 között művészeti igazgató-helyettesként, nyugdíjazásáig dolgozott. A Művelődésügyi Minisztérium megbízásából elkészítette a rajz-festés tantárgy országos tantervét is. Tanári munkája mellett az 1980-as évek első felében művészeti szakképző-iskolai szakfelügyelőként is dolgozott. Számos országos, csoportos kiállításon vett részt. 1962 és 1970 között a Fiala Művészek Stúdiójának volt a tagja. Önálló kiállítással szerepelt hazai és külföldi galériákban (Bulgáriában, Svédországban és többször Németországban). 1976 óta a Pest megyei Szigetszentmiklóson él feleségével, **Szabó Piroskával**, ahol alapító tagja a képzőművészek „Insula” Alkotóközösségének.³⁶

35 HUSZÁR M. 2012. 42–43. pp.

36 LŐRINCZ A. 2009. 76. p.

2008-ban egy kiállításmegnyitón mondta róla **Varga István**, korábbi tanítványa, a Somogy Megyei és Városi Könyvtár akkori igazgatója:

„Műlakatos – díszkavacs nagyapád művészi érzéke, édesapád kiváló pedagógiai példája, Szikra János, első rajztanár-rod művészi hitvallása, a Pannon táj, a Marcali - medence és a Balaton látványa érlelte igazi művésszé. (...)”³⁷

Hikman Béla testvérei

Hikman Géza Viktor (1891–1968), a későbbi aranykoszorús könyvkötőmester testvérével, Bélával együtt került Budapestre. A Székesfővárosi Iparrajziskolában és a Felső Ipariskolában sajátította el a könyvkötő szakmai ismereteket, majd neves mestereknél segédként dolgozott. Az első világháborúban az orosz fronton harcolt, ahol kétszer is megsebesült. Hikman Viktor 1923-ban feleségül vette a budapesti Gizella malom gabonabeszerzőjének lányát, **Schön Mária Irmát**, majd 1931-ben megszületett egyetlen fiuk, **Hikman Gyula Tibor**. Amikor Hikman Viktor önálló könyvkötőmester lett, a Ráday utcában nyitotta meg műhelyét és üzletét, melynek díszes fémportálját testvére készítette el Marcaliban. Mindig alkalmazott segédeket és tanoncokat, – legjobb éveiben 30–40 embernek adott munkát – akikkel magas minőségben, megbízhatóan dolgozott, többek között a Püski és a Cserépfalvi kiadóknak, az Egyetemi Nyomdának, valamint a katolikus és a református könyvkiadóknak. Vállalkozását folyamatosan fejlesztette, a könyvkötészet minden ágát művelte. A nagy példányszámú fűzött könyvektől az aranyozott bőrkötésűekig mindennel foglalkozott, sőt a múzeumok megrendelésére restaurálást is vállalt. Munkásságának csúcspan, 1940–42 között egy négyemeletes, Bauhaus stílusú bérházat építtetett Ferencvárosban, a Tinódi utca 5. szám alatt. Ennek egyik nagy lakásában maga is ott élt feleségével és fiával. A háborút követően műhelyét újraindította, de 1949-ben a házával együtt államosították mindenét. Bérlőként lakásában maradhatott, az ipart pedig csak egy Kínizsi utcai dohos pincében folytathatta tovább. Fia 1952-ben belesodródott egy röpcédulákat terjesztő ellenálló csoport tevékenységébe, letartóztatták, életfogytiglani büntetésre ítélték, amelyet 1956 októberében 15 évre mérsékeltek. A forradalom napjaiban kiszabadult, majd feleségével az emigrációt választotta. Kanadában telepedtek le. Gyermekeiket, Hikman László Tibort a nagyszülők hat év múltán tudták csak a Vöröskereszt segítségével szülei után küldeni.³⁸

A legidősebb Hikman fivér, Károly, aki a kezdeteknél segítette testvéreit, hosszú évtizedekig dolgozott pincérként Budapesten, például a Gundel étteremben is. Utóbb megtakarított pénzéből Óbudán, a Kenyeres utca 34. szám alatt nyitott jó nevű kocsmát, amit 1938-tól fia, **Ferenc** működtetett az 1951-es államosításig. Mivel nem volt szülőjük, a bort a Balaton-felvidékről szereztek be. A vendéglő specialitása a „három decis” szürkebarát fröccs volt. Alkalmanként meleg ételt is szolgáltak fel, különösen népszerű volt Hikman nagymama lecsója.³⁹ Amikor a Szabó család Marcaliból Pestre utazott, hogy Hikman Viktorékat Ferencvárosban meglátogassák, rendszerint Hikman Károlyhoz is elmentek Óbudára. Szabó Béla ma is szívesen emlékszik a Hikman vendéglő kerthelyiségében zöldellő öreg szilfára.⁴⁰

³⁷ Uo. 8. p.

³⁸ Hikman Géza Tibor és Szabó Miklós által összegyűjtött adatok alapján.

³⁹ GÁLOSFAI J. 2007. 111–112. pp.

⁴⁰ Szabó Béla szíves közlése. Hikman Károly óbudai családjának a története még további kutatásra vár.

Hikman Béla alkotásai és munkái

Lakóházának, műhelyének és balatoni villájának műlakatos díszei mintegy reklámként hirdették magas szintű szakmai tudását és a Hikman cég által vállalt sokféle stílust. Hikman Béla budapesti évei alatt, az alkalmazotti években az Iparrajziskola esti tanfolyamán készített számos rajztanulmányt, köztük a legkiemelkedőbb egy barokk stílusú kapu terve (1910), amely akár mintául is szolgálhatott az 1930-ban elkészített Erzsébet utcai lakóház kapujához. Az első világháború előtti években a galvanoplasztikai alkotások keresett lakberendezési tárgyaknak számítottak; fényképek, reklámhirdetések és a megmaradt tárgyak tanúsága szerint is sokat készített ezekből. Például az 1910-es évek végén, 1920-as évek elején készülhetett a „Mária mennybemenetele”, „Szent család”, a „Trojka”, „Németalföldi harci jelenet”, a „Jézus és Mária” portrék. Az unokák elbeszélése szerint, Hikman mester Marcaliban csak néhány alkalommal készített ilyen tárgyakat, azokat is csupán saját lakásának díszítésére. Talán nem mutatkozott rá kereslet, ezért abbahagyta gyártásukat. Ezek az alkotások kivételesen értékes műtárgyai a magyar iparművészeti örökségnek. A barokk virágtartó és a virágállvány kovácsoltvasból készült, melyet rézbevonat borít. A legértékesebb tárgyak közé tartozik a vörösréz borítású, álló hangulatlámpa; a kovácsoltvas, vörösréz borítású, csiszolt

6. kép – A lakóház kovácsoltvas kapuja 2012-ben
(Fotó: Zsirai Tibor)

ólomkristályüveg berakású likőrös szekrényke; a vörösréz borítású, bársony bélésű, velencei tükörrel díszített szecessziós ékszerdoboz; és a drágakövekkel díszített, mívész kialakítású, ma is pontosan működő felhúzható álló-ütő óra. Pár éve még a régi lakás ebédlőjét díszítette a vörösrézből készült hatalmas csillár, amelynek zöld opál üvegei vannak. (9–11. kép)

7. kép – A híres sárkányos cégér 2012-ben
(Fotó: Zsirai Tibor)

Az 1932-re elkészült lakóház díszes kovácsoltvas verandáját bagolyfej alakú lámpák, napraforgót mintázó korlátbetétek, valamint „*A holló meg a róka*” című mese alakjai díszítik. Az 1930-ban elkészült sarkányos cégér és a kapu országos hírűvé tette a Petőfi utcai házat. A kaput díszítő sárkányok, „Pán fejek” és a virág ornamentika ma is hirdetik Hikman Béla iparművészeti munkásságát. (6–8. kép)

Az 1920-as évek közepétől a Hikman cég megrendeléseinek döntő részét a műhelyben elkészített épületlakatos munkák jelentették. A fejlődő Marcali nagyközség, járási központ építkezései állandó megrendeléseket kínáltak. Eredményes versenytárgyalásokon többször elnyerte az új

9. kép – Vörösréz bevonatú álló hangulat lámpa
(Fotó: Szabó Miklós)

8. kép – A kapu részlete
(Fotó: Zsirai Tibor)

10. kép – Álló-ütő óra
(Fotó: Szabó Miklós)

középületek épületlakatos, elektromos és vízvezeték-szerelői munkáit (pl. a Járásbíróság 1928-ban, a Polgári iskola 1926-28 között, a Főszolgabíróság és az emeletes Műtőtömb 1942-ben, a Községháza 1943-ban). Sok magánépületet, például **Schustek Jenő** lakóházát (ma: Bernáth Aurél Galéria) és a Balaton-környéki villák lakatos munkáit is elvállalta, de dolgozott módosabb parasztházak házaiban is. Utcai kerítéseket, temetői sírrácsokat és sok egyéb díszlakatos munkát készített. 1936-ban Hikman Béla Bauhaus-stílusú nyaralót építtetett Balatonmárfürdőn a Keszeg utcában, amelyen a kőműves- és asztalosmunkán kívül mindent maga készített el. Folyamatosan dolgozott a MÁV balatonszentgyörgyi és nagyatádi pályafenntartó osztályának megbízásából is. A Hikman cég külön erre szakosodott csoportja kerítéseket, erőkorlátokat, vasúti hajtányokat javított. Díszműkovács munkáival országos kiállításokon is szerepelt. 1927-ben a kaposvári, majd 1929-ben a székesfehérvári országos kézműipari kiállításon aranyéremmel tüntették ki. 1938-ban a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara elismerő oklevélben részesítette. Ebben a következőket írták:

„Hikman Béla Úr munkát és fáradtságot nem ismerve igyekezett ipari szaktudását magasabb színvonalra emelni és példaadó törekvéssel iparos társai boldogulását elősegíteni mint a marcali ipartestületnek 14 év óta vezetőségi tagja és az utóbbi 9 évben elnöke kiválóan értékes munkásságával iparostársainak őszinte szeretetét és a hatóságoknak megbecsülését érdemelte ki.”⁴¹

Ugyanebben az évben adományként elkészítette a marcali római katolikus plébániatemplom domborműves, ezüstözött tabernákulum-ajtóját.⁴² (12. kép)

11. kép – Vörösréz bevonatú csillár
(Fotó: Szabó Miklós)

12. kép – Ezüstözött tabernákulum ajtó 1938-ból
(Fotó: Szabó Miklós)

41 Marcali Múzeum Történeti Gyűjtemény. Ltsz: 75. 11. 104; 75. 11. 105; 75. 11.

42 A tabernákulum ajtó jobb szárnyának belső oldalába vésett felirat. „Isten dicsőségére Szent István évében 1938. készítette Hikman Béla műlakatos Marczali.”

IRODALOM

- ANDRÁSSY Antal 1991. Marcali és Noszlopy Gáspár. In: Marcali Múltja. Várostörténeti tanulmányok 1. Marcali.
- BUDAPEST LEXIKON 1973. *Jungfer Gyula* címszó. Bp.
- GÁLOSFAI Jenőné 2007. Kockás abrosz jó kadarka. In: Budapest III. kerület Óbuda-Békásmegyer Helytörténeti füzetek XII. évfolyam 1. szám
- HUSZÁR Mihály 2011a. Hikman Béla, Marcali híres műlakatosmestere. In: Marcali Múzeum. VII. évfolyam. Szerk.: Huszár Mihály
- HUSZÁR Mihály 2011b. „A Magyar Állam számára már bekebeleztetett”. Villaállamosítások Balatonmárfafürdőn 1952-ben. In: Marcali Múzeum VII. évfolyam. Szerk.: Huszár Mihály.
- HUSZÁR Mihály 2012. A sárkányos cégér alatt. Életrajzok a Hikman-Szabó család történetéből. Marcali.
- LŐRINCZ Anna 2009. Szabó Béla kiállítási katalógusa. Szigetszentmiklós.
- M. KISS Pál 1978. A Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola története. In: A Képző-, és Iparművészeti Szakközépiskola 1778–1978. Bp.
- NAGY Csaba 2008. Városepítők I. Marcali.
- PAÁL László 1968. Munkásmozgalom és pártélet 1945-1968. In: Fejezetek a Marcali Járás történetéből. Marcali.
- PAIZS Gábor 1970. Vallomások Somogyról. Kaposvár.

HÁBORÚ A JÁTÉKOK KÖZÖTT HÁBORÚS JÁTÉKOK A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Závodi Szilvia

2013-ban a Múzeumok Éjszakájára nyílt meg a Hadtörténeti Múzeum *Játék-katonák – Katonai játékok* című időszaki kiállítása, amely az év végéig várta az érdeklődő gyerekeket és felnőtteket. Négy kiállító teremben kaptak helyet azok a – többségében 20. századi – játékok, amelyek valamilyen módon összefüggésben voltak a katonasággal, a hadsereggel és a háborúval. Először kerültek a nagyközönség elé a Múzeum Modell- és Makettgyűjteményének ólomkatonái, a 2010-ben a MaDok-program segítségével megvásárolt kortárs, illetve a 2010 és 2013 között saját erőből beszerzett régebbi játékok.

A tárlat kilenc, színvilágában is elkülönülő témakörben mutatta be a játékokat. A katonafigurák összefoglaló név alatt sorakoztak a fa-, ólom-, ón-, papír-, masé- és műanyagkatonák, valamint a nagyobb méretű bábuk. Itt várakoztak bevetésre a legújabb korszak vegyes technikával készült figurái, a GI Joe-k is. A katonai játék-járművek között ugyanúgy megtalálhatóak voltak a kisautók, mint a nagyobb méretű repülő, hajó vagy harcjármű modellek és makettek. A várakat papírból, fából, kerámiaépítőből és műanyagrészekből összeállított építmények képviselték. A játékfegyverek között felfedezhetők voltak a fa-, fém- és műanyagkardok, szablyák, az íjak, nyilak és a többféle anyagból készített löfegyverek. Természetesen tapadókorongos, szivacs- vagy papírlövedékekkel. Külön szerepeltek a könyvek, játékmagazinok és -katalógusok minden korszakból. Helyet kaptak a társasjátékok, a kártya és a sakk is. Magától értetődően nem maradhattak ki a modernebb igényeket kielégítő számítógépes játékok sem.

A kiállítás létrejöttéhez számos hazai múzeumot és más közgyűjteményt is sikerült megnyerni. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, a Néprajzi Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, az Óbudai Múzeum, a kecskeméti Szórakáténusz Játékmúzeum és Műhely, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtára műtárgyak kölcsönadásával járultak hozzá a tárlat sikeréhez.

A kiállítás előkészítésének fázisában a rendezők kutatómunkát végeztek a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban, ahol a 20. század első felének gyermek játékaruházainak árukatalógusait tekintették át. A kiállítás anyagának összeállítása során azonban világossá vált, hogy nem fog sikerülni minden olyan játékot kiállítani, amire valaha vágytak a fiúgyermekek. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a katalógusokban szereplő katonai játékok nagy része nem maradt meg, nem került közgyűjteménybe. Ezért úgy gondoltam, hogy ha már rendelkezünk egy ilyen forrással, mint az árukatalógus vagy játék-árjegyzék, érdemes megemlékezni azokról a játéktípusokról, játékokról, amelyeket nem állítottak ki, természetesen, ahol szükséges kiegészítve olyan adatokkal és információkkal, amiket a kiállítás során a bemutatásra kerülő tárgyak segítségével szereztünk.

A kiállításon a legnagyobb érdeklődést – vasúti modell terepasztal mellett – a 20. század első felének játéakai keltették, ezért döntöttem úgy, hogy az írásomban ezekkel foglalkozom elsősorban. Előzményként azonban kezdjük néhány játékkal a 19. század végétől!

Az 1894 novemberében megjelent **Liebner Zsigmond**¹ a „Babatündérhez” játékarúház árjegyzékének² 26. pontja (ti. fejezete) mutatta be a megvehető játékkaszárnyákat és -várat. Kaszárnyát fából, „finom kivitelben” lehetett vásárolni. A játék egy körbekerített területből állt hátsó részén épülettel, két oldalán őrbódékkal. Hasonló volt – csak egyszerűbb kivitelben – a főország épülete. Mindkét játék-építmény kapható volt katonákkal (ólom-, posztó-³ vagy fafigurákkal⁴) vagy üresen. Az áruházban kétféle vár is megvásárolható volt, az egyik egy fából készült, felépíthető játék volt, míg a másik egy felállítható vár volt „egész finom” híddal, ez utóbbi az illusztráció szerint négy sarokbástyával ellátott volt közepén elhelyezkedő toronnyal, várkapuval és zászlóval.⁵

Kertész Tódor⁶ játékkereskedő árukészletében 1914-ben a fiúknak szánt játékszerek között megtalálhatóak voltak a fegyverek, felszerelési tárgyak, építmények és figurák.⁷ Többféle minőségű kivitelben lehetett vásárolni huszár, tüzér, dragonyos, gyalogsági és ulános posztócsákot paszománnyal, zsinórozással és sapkarózsával. Tiszti, posztó huszár-, posztó honvéd baka- és honvédbaka önkéntes sapkát minden nagyságban lehetett kapni. Tölténytáskával, gyalogsági bajonettel és gumiszalaggal felerősíthető gyermeksarkantyúval lehetett kiegészíteni a felszerelést. Teljes huszárfelszerelést készletben is meg lehetett vásárolni, beletartozott egy aranyzsinóros mellvért, egy acélkard, egy karabély és egy posztócsákó.⁸ Az első világháború idején a játék katonai felszerelési tárgyak kiegészültek német katonai csákóval és sapkával, hátizsákkal, amelyhez puska, ásó, evőcsésze, illetve egy sapka, – drágább kivitelhez – kard és trombita is tartozott. A teljes huszárfelszerelés mellett megjelent csukaszürke színben gyalogsági honvéd felszerelés, amely mellvértből, sapkából, bajonettből, fegyverből és tölténytáskából állt. Csukaszürke kelméből piros hajtókával katonai egyenruhát is lehetett vásárolni 4–6 és 6–8 éves gyerekeknek.⁹

Kardot nikkelezett bádognál vagy acélból lehetett beszerezni, lehetett kapni lovassági, gyalogsági és tiszti kardot a játék méretétől (hosszától függő) árban, kiegészítésként árultak kardkötő szíjat és kardbojtot pamutból vagy selyemből, sőt megvásárolható volt díszmagyar-kard is bársonyhuzzattal és aranydísszel. A játék lőfegyverek közül a Faust márkanévre hallgató hátultöltő, gumigránátos

1 Liebner Zsigmond (1868–1949) (Budapest, Nagy-korona utca 14., Szent István tér 4., Szent István tér 3–4–5.): A Babatündérhez, Liebner bácsi játékboltja: Liebner Zsigmond 1868-ban nyitotta meg üzletét a Nagy-korona utcában. 1912-től fiai vették át a cég irányítását. A cég mindvégig nagykereskedői tevékenységet folytatott, újsághirdetésben és számolócédulákon reklámozta magát. Nagy képes árjegyzékeiket évente egyszer adták ki. Budapest 1944-es ostroma során az üzlet kiégett, de újjáépült és a vállalkozásnak sikerült talpra állnia. Még megjelent az 1948–49-es évre szóló katalógus, de ez a cég is áldozatul esett az 1949 júliusában zajló államosításnak. TÉSZABÓ J. – TÖRÖK R. – DEMJÉN B. 2010. 61. p.

2 A „Babatündérhez” – katalógus, 1894.

3 A „Babatündérhez” – katalógus, 1894. 57. p.

4 Uo. 58. p.

5 Uo. 33–34. pp.

6 Kertész Tódor (1861–1935) (Budapest, Dorottya u. 2. – Kristóf (Szervita) tér – Váci u. 9. – Szervita tér 4.): Az egyik legrégebbi és legjelentősebb budapesti játékkereskedő. Kínálata vegyes volt, de többek között játékokat is árult. Üzletét 1861-ben nyitotta meg, 1892-ben öltözött a nagyobb, sok-kirakatos Kristóf téri épületbe és vegyes kínálatát sporteszközök árusításával bővítette. A játékok nagy részét ugyan importból szerezte be, de támogatta a hazai gyártókat is. A kor egyik legtöbb reklámozott cégje volt. Évente kétszer ingyenes képes árjegyzéket bocsátott ki és küldött szét. 1921-ben Kertész Tódor halála után a céget fia vette át, aki 1929-ben egyesítette üzletét a Weszely sportszer-kereskedéssel, de az együttműködés nem volt sikeres. A szétválás után a családi vállalkozás már nem tudott talpra állni és 1935-ben végleg megszűnt. TÉSZABÓ J. – TÖRÖK R. – DEMJÉN B. 2010. 57. p.

7 Kertész Tódor – katalógus, 1914.

8 Kertész Tódor – katalógus, 1914. 65. p.

9 Kertész Tódor – katalógus, év nélkül. 21. p.

gyermekpisztoly volt forgalomban, a puskák közül pedig az amerikai dugós, az égetett vascsövű gyutacsos, a kétszövű gyutacsos, a szörnyíllal működő, „Daisy” amerikai légpuska, illetve a „Diana” légfegyver. A fegyverarzenál később kiegészült az egyszerű dugós puskával. Papírgyutaccsal és gumigránáttal működtek a játékgyűk, a tábori, a gyorstüzelő, a „Drinápoly” ostrom- és a „finom” rugós ágyú. A gyorstüzelésű ágyú egyik változata borsó munícióval is használható volt. Kertész Tódornál magyar hadsereglobogót is lehetett kapni magyar címerrel és vörös-fehér-zöld szegéllyel.¹⁰

A kínálatból természetesen nem hiányozhattak a favarak és az úgynevezett „cinn”-katonák sem. A várak esetén a különböző elemeket, várfalakat, tornyokat és bástyákat felnyitható fadobozba helyezték el, amelyeket a dobozon megjelölt helyeken kellett felállítani. Voltak egyszerűbb és bonyolultabb szerkezetű építmények. Az egyszerűbb várak tulajdonképpen csak a falakból álltak, kétdimenziós tornyokkal, épületfalakkal. A bonyolultabb példányok vastagabb falakkal, kerek, magas tornyokkal, nyitható ablakokkal, ajtókkal, felvonóhíddal, esetleg alagúttal voltak ellátva. A bonyolultabb rendszerű építmények esetén a kisebb részeket az alaphoz rögzítették, általában csak a tornyok voltak leemelhetőek és így lehetett – a felépítményt megfordítva – az alsórészbe, tulajdonképpen a dobozba behelyezni. A fémkatonákat készletekben lehetett megvenni, így négyféle méretben, háromféle darabszámmal lehetett megvásárolni gyalogságot, lovasságot, díszszemlét, zenekart, vezérkart, tüzérséget, szekeres-, egészségügyi és hidász-kocsit kísérettel. „*Kellemes és érdekes*” szórakozást ígért a „mozgó katonák” játék, amelyben a katonafigurákat talpuknál összekapcsolták, így húzhatóak és mozgathatóak lettek.¹¹

A Párisi Nagy Áruház kínálatában a mindkét oldalon díszes olajfestéssel, fatalpazaton kapható, mosható és törhetetlen fakatonák, valamint a „*tömör, nehéz, finoman festett, mozgatható vagy forgatható kezekkel*” ellátott ólomfigurák mellett megjelentek az úgynevezett maché-huszárok lóval vagy anélkül.¹²

Már az első világháború előtt kísérleteztek új anyagokkal, amelyek felválthatták volna a drága (és alapanyagában mérgező) ólomkatonákat. Cél volt továbbá az is, hogy olcsóbbá tegyék a katonafigurák előállítását. Így születtek meg a masé-(vagy maché-)katonák. A fűrészporhoz és enyv keverékéhez kaolint adtak, majd olajok és viasz segítségével masszává gyúrták. Ezt a masszát azután nagy nyomással hevítve formába préselték. Kézimunkával eltávolították a felesleges részeket és kifestették. Hogy a figurák kiálló részei ellenállóbbak legyenek, hajtogatott drótvázzal merevítették őket. Gyakran nem is egy formából készültek a katonák, később több darabból ragasztották össze. Az így létrejött játéktípus egészen az 1960-as évekig tartotta magát, mikor alulmaradt a fröccsöntött műanyaggal szemben.

A Párisi Nagy Áruház játékfegyverei egy részét céltáblával árulta. Az „Elektra céltábla” szétszedhető keményfa állványon helyezkedett el kosárszerű tölténnyfogóval. A célkörökre tapadós, gumifejű lövedékekkel lehetett lőni. A „Nova célzó-fegyvert” is céltáblával együtt lehetett megvásárolni. Az „Ernő céltábla” is fegyverével együtt volt kapható, ennél a játéknál, ha valaki eltalálta a célpontot, három bohóc ugrott elő a céltábla három oldalánál.¹³

A katonai felszerelések között feltűntek a hangszerek is. Kertész Tódor üzletében huszár trombitát lehetett kapni nikkelezve vagy sárgarézből, valamint gyermekdobot fából, oldalt fémlemezborítással, marhahólyaggal bevonva, zsinórzattal és két dobverővel.¹⁴ Liebner Zsigmond 1931-ben már zsinórzattal árulta a kürtöket.¹⁵

10 Kertész Tódor – katalógus, 1914. 65–67. pp.

11 Kertész Tódor – katalógus, 1914. 71. p.

12 Párisi Nagy Áruház katalógusa. 10. p.

13 Uo. 12. p.

14 Kertész Tódor – katalógus, 1928. 29. p.

15 A „Babatündérhez” – katalógus, év nélkül. 59. p.

1. kép – Ólomkatonára dragonyosok a császári és királyi 5. dragonyos ezredből (Fotó: Szikits Péter)

A gyermekjáték áruházak az ólomkatonákat díszes dobozban, sok esetben kartonlaphoz erősítve árulták. A Hadtörténeti Múzeum rendelkezik néhány eredeti dobozzal, de sajnos már nem azonosítható, hogy melyik doboz, milyen készlet tartozhatott. A dobozok mindegyike egyformán négyzet alakú, bordó papírral borítva, belseje szálakra hasított szalmával és fehér papírral bélelt. Csak egy doboz alján látható cégjelzés: „Kertész Tódor és Wessely István Váci u. 9.” (1. kép)

Őn és ólom ötvözetéből a 16. században öntöttek először figurákat. Az aprólékos kidolgozás és a lassú technikai mechanizmus lehetővé tette a valósághű ábrázolást, de a fémből készülő katonák tömeg-gyártása csak a 18. században indult meg. A század közepén a nürnbergi német kohászok eljárásával készültek ólomkatonák. A sorozatgyártást a sík bádoglemezek megjelenése tette lehetővé, először 1775-ben, de ezek a katonafigurák nagyon törekenyek voltak. A 18. század végére jelentek meg a tömör, háromdimenziós, ónból és antimonnal ötvöztetett ólomból öntött, törésálló, de igen drága figurák. 1893-tól az üreges-öntés feltalálásával az angolok lettek a vezető ólomkatonára készítőik, mert ezzel az eljárással olcsóbb és könnyebb lehetett a játékkatonák elkészítése. A lecsökkent ár lehetővé tette, hogy a gyártók megcélozzák a tömegpiacot és elkezdődött az ólomfigurák nagyarányú gyűjtése.

Kezdetben az 1/25-ös léptékű, kb. 9 cm-es figurák jelentek meg. Az alakot keményfába vájták, így elkészítése sok időt vett igénybe. Először cinből kézi gravitációs öntést alkalmaztak. A katonákat nagy gonddal, élethűen festették. A kor technológiai szintjén a cin alacsony olvadáspontja garantálta a gyárthatóságot, a játék tartósságát, ára viszont csak kevesek számára tette elérhetővé. A növekvő népszerűség miatt megkezdődött a kisebb, 5–7 cm-es, anatómiailag pontatlanabb, laposított figurák gyártása. A kézi festést merített festéssel (két, három színnel) váltották fel. Később a figurák még kisebbek, még laposabbak lettek, a festés is elmaradt. (2. kép)

Az 1930-as évektől a lakosság militarizálásából a gyermekek sem maradtak ki, a játékkereskedelemben és gyermekszobákban olyan játékok jelentek meg, amelyek szoros kapcsolatban álltak a katonasággal és a háborúval.¹⁶ Liebner bácsi játékboltjában a klasszikus ólomkatonák mellett nagyobb

16 TÉSZABÓ J. – TÖRÖK R. – DEMJÉN B. 2010. 44.p.

számban jelentek meg a törhetetlennek mondott masékatonák.¹⁷ A díszdobozokba csomagolt menetelő csapatok mellett harcoló alakulatok is helyet kaptak. A figurákat különféle helyzetben mintázták és több esetben gázálarccal is felszerelték. Lehetett vásárolni hidászcsapatot pontonnal, hídanyaggal és katonákkal, távírász osztagot telefonáló katonákkal, telefonpóznával és megfelelő tevékenységet folytató katonákkal. A fényszórós különítményhez külön lehetett venni fényszórót és morsejeladót. Fekvő, térdelő és álló helyzetben lévő „lövöldöző” katonákkal is ki lehetett egészíteni a játék-hadsereget, a játék-katonákba helyezett patron egy

2. kép – Ólomkatona zenészek a császári és királyi hadsereg magyar gyalogezredéből
(Fotó: Szikits Péter)

gomb megnyomására kis durranással sült el, de kicsit drágábban lehetett olyan figurát is vásárolni, amelyik a durranás mellett gumilövedéket „dobott” ki.¹⁸ A katonafigurák mellett megjelentek a katonai fogatok bádogból, tábori konyhát, ágyús fogatot és betegszállító kocsikat lehetett venni. A fémből készített gyorstüzelő ágyú, a bádogágyú és az aknavető rúgós szerkezet segítségével fapálcikát, papírpatronot vagy gumigránátot tudott kilőni.¹⁹ Az őlomkatonák is változatosabbak lettek, a 19 darabos japán–kínai háborús szett gépfegyveres, harcoló katonákat tartalmazott. Történelmi alakokat is lehetett vásárolni a kínált, üreges őlomkatonák közül, például **Horthy Miklós** kormányzót, **Kossuth Lajost**, **II. Rákóczi Ferencet**, **Hitlert** vagy **Mussolinijt**. Az őlomkatona készletek is bővíthetőek voltak tüzérségi ágyúval és szerkocsival, tábori postával, tábori konyhával, pék-, hídász-, szekerész-kocsival és sebesültszállítóval. Ólomkatonákat is készítettek különféle loállásokban.

A legjobb minőségű masékatonákat Németországban gyártották, a játékkereskedők reklámtermékeikben azonban ritkán tüntették fel a játékok gyártójának nevét. A két legismertebb masékatonagyártó cég az Elastolin és a Lineol volt.²⁰ (3. kép)

Az új technikát, amelynek segítségével fűrészporból, agyagból és kaolinból és egyéb adalékokból magas hőfokon és nagy nyomással szintetikus figurákat lehetett készíteni **Emil Pfeiffer** dolgozta ki a 19. század végén. A figurák kényesebb részeit dróttal erősítette meg és ezt adta a figurák stabilitását is. Az új termék nagy előnye volt, hogy közvetlenül a formából való kivétel után már szilárd, formatartó maradt és a száradás alatt sem deformálódott el. A figurákat egy alapos tisztítás után már festeni is lehetett. Ezt a technikát az évek során továbbfejlesztették, de az alapanyag mindvégig megmarad. Pfeiffer 1900-ban Tipple-Topple néven bejelentette vállalkozását és megkezdődött a masékatonák tömeggyártása.²¹

17 Árjegyzék 1937–1938 Liebner bácsi Játékboltja.; Árjegyzék 1938–1939 Liebner bácsi Játékboltja.

18 Árjegyzék 1937–1938 Liebner bácsi Játékboltja. 22. p.

19 Uo. 21. p.

20 FÁBIÁN D. Z. 1998. 29. p.

21 Massefigurák, avagy Elastolin és Co. <http://flohmarkt-kalauz.weebly.com/elastolin--co.html> (megtekintve: 2013. június 2.)

Nem sokkal később, 1904-ben **Max és Otto Hausser** Stuttgart mellett megalapították az „O. & M. Hausser” céget, majd 1912-ben Ludwigsburgban Elastolin márkanéven elkezdték gyártani játékgurúkat.²² A maséfigurák gyártása az első világháború kitörése után érte el virágkorát, mivel a háború során megnehezült a beszerzése az ólom és ón alapanyagoknak és ez által játékgurátok egész sora került a csőd szélére, sokuknak még a guráikat is be kellett zárniuk. Ez kedvezett az olcsó, majdnem hulladék anyagból készült figuráknak és azok gyártóinak.

Természetesen új gyártók is megjelentek a piacon, de egyiknek sem sikerült elérnie azt a népszerűséget és minőséget, mint az Elastolinnak. Egyetlen cég közelítette meg az Elastolin márka népszerűségét, a Lineol. A céget 1906-ban alapította **Oskar Wiederholz** Brandenburgban és 1930-ban kezdte meg a Lineol néven ismert figurák gyártását.²³

A Hadtörténeti Múzeum Modell- és Makettgyűjteményében több mint száz eredetileg Elastolin márkájú masékatoná található, amelyeket azonban vélhetően az 1930-as években „átöltöztettek”. A sisakot körülvágták és csákót csináltak belőle, kipótolták a felöltők hosszát, átfestették

3. kép – Elastolin márkájú angol egyenruházott katonafigurák, 1930-as évek
(Fotó: Szikits Péter)

a figurákat a magyar hadsereg egyenruhájának színeire. A talpon lévő márkajelzést kitakarták. Sajnos még arról sincs információ, hogy a két világháború között a Múzeum így szerezte-e be a tárgyakat, vagy valamilyen oknál fogva – esetleg egy dioráma kialakítása miatt – a Múzeum műhelyeiben alakították volna át a figurákat. Lineol márkájú német katonafigurák 2009-ben kerültek a Hadtörténeti Múzeum birtokába a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatásának köszönhetően.

A Liebner-féle áruházi katalógus külön oldalt szánt a modern harcászati eszközöknek. Különböző harci járműveket (tankokat) lehetett kapni, amelyek

menetközben tűzkö segítségével szikráztak, illetve különböző patronokat lőttek ki. Egyes modellekhez kémlelő lyukba helyezhető katonafigura is járt. Lehetett kapni szétszedhető változatban is járműveket pótalkatrészekkel. A katonai játék járművek között megtalálható volt a vontató aknavetővel vagy ágyúval, a fényszóróautó lámpával, a szikratávíró autókis morse-készülékkel, a repülőgépelhárító autókis fallöveggyel vagy papírpatronnal, illetve a szikrázó páncélautó ráakasztható kis méretű repülőgéppel. Beszereshető volt óraszerkezettel működő sebesültszállító kocsi vagy katonai teherautó, illetve láncfalpas legénységi kocsi, amihez hozzákapcsolható volt egy két kerékre szerelt fényszóró vagy légvédelmi ágyú.²⁴

A játékgurák között megjelentek a bonyolultabb szerkezetű gépfegyverek és golyószórók, valamint a cserkész céllovójáték puskával, tapadós gumilövedékkel és céltáblával. A felszerelési tárgyak között feltűnt a rohamsisak és a gázálar.²⁵

22 POLAINE, R. – HAWKINS, D. 1991.

23 FONTANA, D. 1991.

24 Árjegyzék 1937–1938 Liebner bácsi Játékboltja. 39. p.

25 Uo. 47. p.

A magyar játékaruházakban is megjelentek az 1930-as évek végére a – ma már vonatmodelljeiről híres – Märklin cég katonai járművei és fegyverei. A Märklin céget családi vállalkozásként alapították 1859-ben Göppingenben, elsősorban babaszobák bútorait gyártották, készítettek például kisméretű konyhai tűzhelyeket, amiken spirituszláng segítségével akár főzni is lehetett. Az első játék-mozdonyt 1891-ben bocsátották útjára, ez a mozdony felhúzható volt és egymásba tolható sínpályán haladt néhány másodpercig. 1914-ben jött ki a cég első építőszekrénye, ebben különböző méretű lyukas lemezekből, lapokból és tárcsákból mindenféle formát lehetett összecsavarozni. Az 1930-as években jelentek meg a cég kínálatában a katonai járművek, amelyek alapvetően pléhlemezből készültek és erős óraműszerkezettel működtek. A gyár 1929 és 1939 között évente színes katalógusokat bocsátott ki.²⁶ A különféle építőszekrények összekombinálhatóak, egymással kiegészíthetőek voltak, a játék dobozaiban található mintakönyvek alapján lehetett különféle gépeket, darukat, csigákat, kocsikat és egyéb mozgó tárgyakat felépíteni. Voltak repülőgép és gépkocsi építő készletek is, sőt katonai páncélautót is lehetett a megfelelő készletből felépíteni.²⁷ Építő készleteknél tartva mindenképpen említést kell tenni a Matador faépítőről, amely hasonló elven működött, mint a fémépítő. A 20. század elején kezdte a bécsi székhelyű Korbuly cég gyártani a Matador elnevezésű fa építőjátékait. A játékok stabilitását a faelemekbe fűrt lyukakkal és az ezekbe helyezhető összekötő pálcákkal oldották meg, így lehetőség nyílt mozgó szerkezetek építésére is. A faépítő egyes készletei is kombinálhatóak voltak egymással. A Matador építőből már az első világháború idején lehetett 30,5-es mozsarat építeni, az 1930-as évek második felében pedig kaphatóak voltak olyan készletek, amelyekből nehéz páncélosokat, különféle harcjárműveket és légvédelmi tornyokat lehetett építeni.²⁸

A Märklin cég az 1930-as években többféle játék tengeralattjárót, Zeppelin léghajót, számos katonai szállítójárművet hozott forgalomba. A cég katonai szállító járművei három tengelyesek voltak, a hátsó két tengelyre volt felszerelve az óraműszerkezet. Gyártottak csapatszállító teherautót négy figurával, sebesültszállítót egy figurával, tábori konyhát két figurával, légvédelmi ágyúval felszerelt járművet két figurával és hat gumigránáttal, gépjárművet fényszóróval és két figurával. A Märklin cég kínálatából megvásárolhatóak voltak óraműszerkezettel ellátott tankok, amelyek tábori ágyút vontattak.

4. kép – Märklin márkájú játék páncéltorony ágyúval,
1930–1940-es évekből
(Fotó: Szikits Péter)

5. kép – Märklin márkájú játék tábori ágyú,
1930–1940-es évekből
(Fotó: Szikits Péter)

26 KUBINSZKY M. 2005.

27 Árjegyzék 1938–1939 Liebner bácsi Játékboltja. 10. p.

28 Kinderwelt – Soldatenwelt. 1995. 55–56. pp.

A játék tábori ágyúk közül lehetett rugóval működő vagy szikrázó darabokat vásárolni, a rugósakat kétféle típusban és négyféle méretben gyártották, a szikrázókat pedig öt típusban és három-négy méretben. A teljes készlethez kaphatóak voltak gépfegyverek, légvédelmi és páncéltornokok. A gyártó mindegyik darabot terepszínre festve árulta, feketével nyomott cégjelzéssel.²⁹ (4–5. kép)

A népszerű építőjátékokról szót ejtve nem lehet kihagyni az igen népszerű Richter-féle Anker kőépítőt. Az építőjátékok nagyszabású elterjedésének lehetőségét a pedagógia fejlődése teremtette meg. **Friedrich W. A. Fröbel** (1782–1852), a német óvodai mozgalom úttörője foglalkoztatta először tudatosan építőjátékokkal a gyermekeket, már óvodáskortól kezdve. A játék nevelő hatásának fontosságát hangsúlyozta a konstruáló, alkotó tevékenység, az önállóság kibontakoztatásában. **Otto Lilienthal** német mérnök dolgozott ki egy rendkívül pontos építőjátékot, amely anyagánál fogva elég stabil volt nagyobb és változatos építmények felépítéséhez. Gyártásukat **Adolf Richter** kezdte meg 1878-ban Rudolstadtban. A Richter-cég szabadalmaztatta az Anker-védjegyű kőépítőt, amelyet nehézségi fokok szerint csoportosítva, színes rajzmelléklet kíséretében hozott forgalomba. Az Anker-Kőépítő leányvállalatai Bécsben, Londonban, New Yorkban, Oltenben, Koppenhágában és Szentpétervárott ontották magukból a páratlan játék egymásra épülő és a részletekben egyre bővülő készleteiket. A színezett kerámia alapanyagú, változatos és precízen kialakított kövekből az építészettörténet szinte minden stílusú emléke rekonstruálható volt, az építkezésekhez a készletekhez járó építési mintarajzok nyújtottak segítséget. Az egyre összetettebb építődobozokból való tervezés és építés a felnőttek számára is érdekes szórakozást, sőt komoly feladatot jelentett. A játék világhírű lett, népszerűségét évtizedekig őrizte. Eltűnését a változó életvitel magyarázza, hiszen egy-egy igényesebb, nagyobb épület felállítása több napot is igénybe vett, és egy meggondolatlan, gyors mozdulat pedig könnyen tönkretelhetette az addigi munkát.³⁰ A készletekből leginkább templomokat, polgári épületeket lehetett építeni (kastélyt, városházát), a mintafüzetek segítségével néhány katonai építmény is felhúzható volt, mint például várak, kaszárnyák. Az első világháború kezdetekor a Richter-cég rögtön bővítette a kínálatát egy erőd-építőkészlettel, amelyhez az elemek a megszokott sárga, piros és kék szín helyett csak „tábori” szürkében készültek. Az alapkészlethez három kiegészítő csomag is készült. A cég a vesztes háború után visszatért a színes-gyártáshoz és a szürke köveket betervezte a színesek közé a várépítő mintákban.³¹

A második világháború alatt a játékaruházakat is elárasztották a háborús katonai játékok. Liebner bácsi 1941–1942-es katalógusának címlapján is háborús témájú társasjátékok kaptak helyet.³² (6. kép)

A táblás, lépegető játékok célja, hogy a játékosok egyenlő eséllyel indulva, ugyanazon tábla mezőin végighaladva, ugyanannyi kockával rendelkezve, két dobókockával dobott pontszámok szerint haladjanak végig a játéktáblán az elsőtől az utolsó mezőig. Az úton a haladást az egyes mezőkön jelzett akadályok vagy előrelépési lehetőségek teszik változatossá, a dobókockák mindig változó pontszámai pedig sorsszerűvé. A mai kockával játszott, európai lépegetős játékok – például a lóverseny- és utazójátékok – őse a libajáték volt.³³ A libajáték az élet misztériumjátéka, amely valószínűleg a 16 századi Európában keletkezett. Kifejezi az élet nehézségeit, a döntés

29 BAECKER, C. – JEANMAIRE, C. – VÄTERLEIN, CH. 1989. 179–182. pp.

30 KALMÁR Á. 2002. 61. p.; további információk: www.ankerbaratai.hu/store/letoltes/Anker_konyv.pdf, www.ankerbaratai.hu/store/letoltes/Steinkatalog_CVA.pdf, www.ankerbaratai.hu/store/letoltes/steinkatalogus-2006.pdf. (megtekintve: 2013. június 2.)

31 Kinderwelt – Soldatenwelt. 1995. 49. p.

32 Árjegyzék 1941–1942 Liebner bácsi Játékboltja.

33 Játsszani jó! 2004. 192. p.

felelősségét, a tévelygés és tévedés lehetőségét, de mindezen által a kiérdemelt, megdicsőült élet jutalmát is. Az ember elindul az akadályokkal teli élet útján, és eljut a halálón túli életbe, az égi paradicsomba.

A libajáték kezdetben az életutat szimbolizálta, ezt a játékban található összefüggő jelképrendszerek sora igazolja. A játék formája balról jobbra induló 63 mezőre osztott spirálforma, középen a célbajutás, a megérkezés kapuja. A spirál kétdimenziós, út- és időjelkép is egyben. Befelé a halálba vezető utat, a megérkezést, kifelé az újjászületést, a növekedést, az élet ismétlődő ritmusát jelenti. A természet évenkénti meghalásának és újjászületésének, az örök visszatérésnek a szimbóluma. A játékban ez úgy érvényesül, hogy a 63-as mező az ideális emberi életkort jelenti, amelyen túl minden esztendő az istenek ajándéka. A célhoz közeledve már az 58-as mezőn megjelenik a halál, de aki idelép, annak számára nem ér véget a játék, hanem visszamegy az első mezőre, hogy előlről kezdje. Tehát a játékban is benne rejlik a halálból való visszatérés, az újjászületés gondolata.³⁴

A papírgyártás és a sokszorosító eljárások korszerűsödése az emberek széles rétegeihez jutatta el a nyomtatott játéktáblákat. A táblás társasjátékok tömegáruként, viszonylag olcsón, mégis változatos, igényes formában jutottak el a vásárlókhoz. A különböző témájú játékoknak ugyanaz volt az alapelve, mint a libajátéknak, a kockával kidobott érték és az előírt szabályok határozták meg a játék menetét.³⁵

A táblás társasjátékok segítségével lehetett/lehet legjobban oktatni, bemutatni a társadalom által helyesnek vélt gondolkodási és magatartási mintákat. A hagyományos játékok eltűnésével a családtagok a társasjátékok mellé ültek/ülnek le, ezáltal a normák és szabályok befogadása többszörös megerősítést nyer. Így nem véletlen, hogy a lépegetős táblás társasjátékok tábláin gyakran jelenik a történelem vagy a politika.

Az 1940-es évek játékkatalógusaiban kiemelt helyen szerepeltek a táblás társasjátékok: Fel, fel vitézek a csatára!; Ejtőernyős támadás – ügyességi társasjáték; Erdély visszatért – Képes lottójáték; Erőd – pöckölő harcjáték.³⁶ A kínálatban még több háborús témán alapuló társasjáték szerepelt. A Mr. Spion társasjátékban két szomszédos ország kémhálózata volt a főszereplő, a kémeknek az ellenséges ország katonailag vagy iparilag fontos helyeihez kellett közel férkőznie. Az lett a játék győztese, aki a legtöbb ellenséges kémet juttatta fogságba, vagy a legsikeresebb kémkedést hajtotta végre.

6. kép – A Liebner bácsi játékboltja
1941–42. évi árukatalógusának címlapja

³⁴ HAIDER E. 2002.

³⁵ KALMÁR Á. 2002. 71. p.

³⁶ Árjegyzék 1941–1942 Liebner bácsi Játékboltja. 2. p.

A „Ki a győztes hadvezér?” játék a reklámszövege szerint az egyik legkorszerűbb társasjáték volt akkor, egy magyar hadisakk. A játékban a kék és vörös hadsereg 17–17 bábuval ütközött meg és az

7. kép – Ki a győztes hadvezér? című társasjáték a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből
(Fotó: Szikits Péter)

A társasjáték-kínálatban megtalálható volt a klasszikus ostromjáték 27 és 53 bábuval játszható változata is. Ez az üldözéses taktikai játék kereszt alakú – keleti értelmezésben a mindenséget magába foglaló – ábrán játszódik. Valószínűleg Indiából vagy Tibetből származik. A középkor egyik kedvelt

8. kép – Villámháború című társasjáték a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből
(Foró: Szikits Péter)

játéka volt, több variációja is létezett. A malomjátékhoz hasonlóan eleinte kőbe vagy téglában vés-ték. A játékot két személy játszhatja, a védő két tisztje védi a kilenc mezős várat, amelyet a bőví-tető létszámú támadó akar elfoglalni. A 19. szá-zadtól papírra nyomtatott formában is megjelent.

A társasjátékokat leszámítva Liebner bácsi játékaruházának kínálata 1941–42-ben nagyon hasonló volt az 1930-as évek második felének áruválasztékához. A figuráknál megjelent a kar-tonpapírból készített kötözőhely. A bádoggjáté-koknál pedig az olyan járművek, amelyek mozgás közben tűzkő segítségével szikráznak, mint pél-dául az oldalkocsis motorkerékpár, amelynek az oldalára szerelt gépfegyver szikrázott.³⁸ (9. kép)

Klein Dezső mechanikai, villamossági és kémiai játékokra specializálódott.³⁹ Elsősorban vasúti modelleket árult, személy- és teherko-csikat, mozdonyokat, vasúti kiegészítő felszereléseket. A miniatűr asztali vasútmodellek mellett gőzgépeket, ELEX villamossági kísérletező szekrényeket, Märklin fémépítőszekrényeket, autó-modelleket értékesített, valamint Märklin és egyéb márkájú katonai járműveket, nemzetek összes

37 VÁCZI M. 2008. 121. p.

38 Árjegyzék 1941–1942 Liebner bácsi Játékboltja. 14., 22. p.

39 50. karácsonyi árjegyzék: Märklin és egyéb mechanikai játékokról.

hajóinak kicsinyített Wiking modell másait lehetett megvásárolni Budapesten a Kecskeméti utcában és a szolnoki fiókoltban.

A második világháború után a katonai játékok választéka a játékboltokban erőteljesen lecsökkent. Sok esetben csak a klasszikusnak nevezhető katonai játékokat lehetett megvásárolni, néhány pisztolyt, kardot vagy puskát, a járműveket egy fajta katonai dzsip és egy repülőtípus képviselte, azonban az örök fiús játék, a favár katonákkal és a hintaló több változatban is kapható volt.⁴⁰ Később megjelentek a fából készített dugópuskák, a fémből készített ágyúk több méretben és dobтары, vasszínre festett csővel, valamint lakozott aggyal ellátott géppisztolyok.⁴¹ Azt a katonai játék választékot azonban, ami a második világháború alatt volt, talán csak manapság éri el a játékkereskedelemben, mennyiségre mindenképp, de minőségre sajnos (még) nem.

9. kép – Játék „modern harcászati eszközöket” bemutató oldal Liebner bácsi játékboltjának 1941–42. évi árukatalógusából

KATALÓGUSOK

Liebner Zsigmond V., Korona-utca, 14. A „Babatündérhez” – katalógus, 1894. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (továbbiakban: MKVM), jelzet: K79.23.1

Liebner Zsigmond gyermekjátékáruháza a „Babatündérhez”, Budapest, V. Szent István tér 4. – katalógus. MKVM, jelzet: szám nélkül

Kertész Tódor műiparáru raktára Budapest, IV, Kristóftér – katalógus, 1914. MKVM, jelzet: K76.92.1

Kertész Tódor műiparáru raktára Budapest, IV, Kristóf-tér – katalógus. MKVM, jelzet: 1014/a.

Párisi Nagy Áruház katalógusa. MKVM, jelzet: K77.490.1.

Árjegyzék. Szerkeszti és kiadja Kertész Tódor. Budapest Kristóftér, 1928.

Árjegyzék 1937–1938 Liebner bácsi Játékboltja. Országos Széchényi Könyvtár, Kny. D 82.

Árjegyzék 1938–1939 Liebner bácsi Játékboltja. MKVM K75.213.1

Árjegyzék 1941–1942 Liebner bácsi Játékboltja. HM HIM Hadtörténeti Múzeum 2012.275.1/Plakát- és Aprónyomtatványtár

50. karácsonyi árjegyzék: Märklin és egyéb mechanikai játékokról. Budapest: Klein Dezső, 1940. Országos Széchényi Könyvtár, Kny. D 503.

Játékért. 1949–1950. árjegyzék. Játékáru értesítő. BTM Kiscelli Múzeum, leltári szám nélkül.

Játékárjegyzék, 1956–57. MKVM K78.410.1

⁴⁰ Játékért. 1949–1950. árjegyzék.

⁴¹ Játékárjegyzék, 1956–57. 12., 35–36. pp.

IRODALOM

- BAECKER, Carlnst – JEANMAIRE, Claude – VÄTERLEIN, Christian 1989. Die Wende zur Miniaturbahn. Frankfurt am Mai.
- FÁBIÁN Dénes Zoltán 1998. Fiúk játéka, a játékkatona. Kecskemét.
- FONTANA, Dennis 1991. The War Toys 2 – Kriegsspielzeug. The Story of / Die Geschichte von Lineol. London.
- HAIDER Edit 2002. A lépegető libajáték. www.napkut.hu/naput_2002/2002_04/044.htm (megtekintve: 2013. június 2.)
- Játszani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában. 2004. Szerk.: D. Matuz Edit – Ridovics Anna. Bp.
- KALMÁR Ágnes 2002. A Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely Gyűjteménye. Kecskemét.
- Kinderwelt – Soldatenwelt. 1995. Militärisches Spielzeug aus vergangener Zeit. Wien.
- KUBINSZKY Mihály 2005. Játékos műkincsek. www.magyarszemle.hu/cikk/20050701_jatekos_mukincsek (megtekintve: 2013. június 2.)
- POLAINE, Reggie – HAWKINS, David 1991. The War Toys 1 – Kriegsspielzeug. The Story of / Die Geschichte von Haussern-Elastolin. London.
- TÉSZABÓ Júlia – TÖRÖK Róbert – DEMJÉN Bence 2010. „A Babatündérhez” A budapesti játékkereskedelem története. Bp.
- VÁCZI Mária 2008. A Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely táblás társasjátékainak gyűjteménye. Kecskemét.

NAGY MARIANNA HAGYATÉKÁNAK SPORTTÖRTÉNETI KÜLÖNLEGESSÉGEI

Keppel Csilla

Bevezetés

Nagy László (1927–2005) és húga, **Nagy Marianna** (1929–2011) világhírű műkorcsolya páros pályája Szombathelyről indult és egyenesen ívelt egészen a világ élvonalába. Tehetségük, szorgalmuk és erős akaratak segítette éveken át s természetesen a szülők háttérből sugárzó szeretete, gondoskodása a körülmények megteremtéséhez. Megtapasztalták, hogy milyen nehéz vidékiként a sportágban a világ élvonalába kerülni, de gyermekkoruktól tartó valódi szövetséges társakként nekik sikerült. (1. kép)

A szombathelyi Hollán Ernő utcai házuk szeretetteljes, biztonságot nyújtó légköre alapozta meg későbbi sikerességüket. Édesanyjuk korán felismerte bennük a sporttehetséget. Szülővárosuk fizikai környezete, annak minden jellegzettségével, pedig befolyásolta egészséges testi fejlődésüket. **Csató Béla**, a Faludi Ferenc Gimnázium testnevelő-tanára országos versenyekre küldte tovább a több sportágban megyebajnokságot nyert Nagy Lászlót. Marianna mindenben utánozta bátyját és a tornának köszönhetően erős, arányos izomzatuk kellő alapot adott ahhoz, hogy az élvonalbeli műkorcsolyázók közé kerüljenek. 1945-ben Budapestre költözve lehetőségük nyílt a műjégpályán **Dillinger Rudolf** szakedző segítségével gyakorolni és **Jeszenszky Endre** balettiskolájába járni.

1948-tól 10 éven át folyamatosan hozták a dobogós nemzetközi eredményeket Magyarországnak. Kreatív, különleges emeléseikkel beírták nevüket a nemzetközi sporttörténetbe. Találmányaik: a fúró, a piramis, a csóva, a „kéz a kézben” emelés ma is kötelező elemei a páros műkorcsolyázásnak. A rendkívüli muzikalitással megáldott két testvér finom, elegáns, csiszolt, harmonikus mozgása olyan volt, mintha egymás árnyképei lennének.

1. kép – Nagy Marianna és
László fecske-spirál
gyakorlatot mutat be,
1941. január

Versenyzői pályafutásuk befejeztével Marianna 1958-tól 1965-ig a Magyar Jégrevü első számú szólótáncosaként a jégbalett magasiskoláját mutatta be. László orvosi hivatásának élt és mellette edzősködött. Marianna testnevelőtanári és műkorcsolya szakedzői képesítésével legsikeresebb tanítványa, **Vajda László** kinevelése után, 1976-tól a vidék műkorcsolya-sportjának felemelésén fáradozott. Jászberény, Szeged után szülővárosába, Szombathelyre tért vissza. Kereste a tehetséges gyerekeket és módszereit átadva vidéken mindenütt edzőket képezett a jövő számára.

A még Szombathelyen élő rokonainak és a családi kapcsolatoknak köszönhetően került Nagy

2. kép – Emléktábla a szülőházon.
Szombathely, Hollán Ernő u. 23.

Marianna végakarátának megfelelően a szombathelyi Smidt Múzeumba hagyatékából egy kis sporttörténeti vonatkozású anyag, amelyből időszaki kiállítás nyílt 2014. január 19-én. Ezen az emléknapon – amelyet **Vértés László** budapesti orvosprofesszor kezdeményezett – Szombathely Megyei Jogú Város Polgármestere a Nagy-testvérpár szülőházán emléktáblát helyezett el. (2. kép) Az ajándékba kapott Nagy Marianna-hagyaték nagy része a versenyzői pályafutásához kötődő emlék: a dobogósoknak járó sportérmek, serlegek, valamint a versenyen való részvételért kapott egyéb kitűzők, plakettek, emléktárgyak. A több tucat emlék- és sajtófotó számos esetben neves sporttör-

téneti események pillanatát rögzíti. A személyes tárgyak közül kiemelkednek a testvérpár versenykorcsolyái és a műkorcsolyasport viseleti emlékei.

Nagy Marianna kűrruhái közül kettő a sajtófotókról beazonosítható, így ezeket egy-egy év adott versenyéhez is hozzá lehet rendelni: ezek a magyar műkorcsolyasport legkorábbi viseleti darabjai. Az 1956-os téli olimpiai játékokat megnyitó ünnepségen viselt felvonuló ruha kabát része szintén a különlegességek közé tartozik. A jégrevüs korszakból nincs tárgyi emlék, hanem csekély számú történeti dokumentum, mint pl. Népstadion és Intézményei részéről kiállított igazolvány, hogy Nagy Marianna a Magyar Jégrevü jégtáncosa. Szintén alig maradt fenn a testvérpár gyermekkorából emlék. Egy magyar motívumos ruhában mosolygó 10 éves kislány fényképes igazolványa és egy a jégen készült fényképsorozat mindössze, amely a második világháború előtti időket idézi. A nyugdíjas korában „hazajáró” Nagy Marianna sportpedagógusi tevékenységére oly jellemző piros edző-ruhája és korcsolyás táskája markáns, jellegzetes darabja a hagyatékunk.

Szombathelyi emlékek

Az időszaki kiállításon külön helyiségbe kerültek a szombathelyi vonatkozású emlékek, amelyből ezúttal a gyermekkori képsorozatból kettőre és 1944-es vidékbajnoki érmükre hívjuk fel a figyelmet.

A fénykép hátoldalán az édesanya, **Schön Anna** írásával olvasható: „A bajnok pár, 1941 január”. Az anyuka által házilag készített kűrruhában Marianna és Laci látható a Haladás Rohonci úti jégpályáján, amint fecske-spirál páros műkorcsolya elemet mutatnak be. A Nagy gyerekek 3

és 5 éves koruktól rendszeresen jártak a Szombathelyi Sport Egyesület és a Haladás jégpályáira. Nagybácsijuk, a gyermekorvos **Haluskai Endre** tanácsolta a szülőknek, hogy sokat vigyék betegeskedő vékony dongájú gyerekeket levegőre, s ha mozognak, majd megerősödnek. Télen a korcsolyázás nagy népszerűségnek örvendett, a társas érintkezés egyik kulturált, úri formájának is számított. A szombathelyi két jégpályát forgalmas napokon akár kétezren is felkeresték.¹ Máskor az újságok egy-egy helyszínen 600 korcsolyázóról és kísérőikről számolnak be.² A műkorcsolyás jégiskola alapelveire, az élben futásra, a bógnikra, a koszorúra és a paragrafusokra, a közönség közti táncolásra egy-egy ambiciózus testnevelőtanár, mint Csató Béla a Faludi Ferenc Gimnáziumból tanította a lelkes fiatalokat. A műkorcsolyázók és a hokisok a kor szokásának megfelelően külön gyakorolhattak a Haladás felöntött teniszpályáin, míg a közönség a nagy méretű futballpályán mozoghatott modern megafonzenére. A sasszékből, előre külső ívekből és egy-egy fordulatból álló, jégtáncra rávezető lépcsőrok a közönség alapmozgásformájához tartoztak. Erre egyesületi hovatartozás nélkül egymást is megtanították.³ A kor mozgáskultúrájának színvonalával lépést tartó szombathelyi korcsolyás közegen túl nagy hatással volt Mariannára és Lászlóra, hogy 1938-ban kétszer is bemutatóztak Szombathelyen a Budapesti Korcsolyázó Egylet versenyzői.

A január 9-i pompás jégünnepély után még többen voltak kíváncsiak a karácsony másnapján megtartott bemutatóra. A kis szokellések, álló, ülő és spitzpiruettek kecsességükkel bámolatba ejtették nemcsak **Grósz József** püspököt, s a közéleti vezetőket, hanem a közönség közt a Nagy-gyerekeket is, akik szintén ott dideregtek a metszően hideg, szeles mínusz 10 °C fokban. Az olimpikon **Székrenyessy-testvérpár** világklasszis mozdulatait, emeléseit Laci a fejében igyekezett rögzíteni, és onnantól kezdve a Nagy-gyerekek csakis őket utánozták.⁴

A vidéki városokból szokásos módon a korcsolyaszövetség minden évben, a karácsonyi szünetben a legjobb középiskolás műkorcsolyázókat Budapestre hívta szakavatott edzők által indított tanfolyamra,⁵ amelynek záróeseményeként tartották meg a vidék bajnokságát. Ezen a versenyen, Budapest kivételével, egész Magyarország bármely területéről indulhattak versenyzők. Az 1940/41-es jégidényben benevezte őket a Haladás a vidék bajnokságra, a középiskolás és fiatal felnőtt korosztállyal így, 12–14 évesen nem sok esélyük lett volna. Ők azonban az emeléseket saját fantáziájukra támaszkodva találták ki.⁶ A bíróknak nagyon tetszett az eredetiségük, az első helyre sorolták őket, így a náluknál rutinosabb idősebbeket is megelőzve megnyerték a versenyt.⁷

A helyi sajtó legelőször a következő évi budapesti műkorcsolya-tanfolyam résztvevőiként említi meg őket.⁸ A Vasvármegye 1942. január 30-i számában olvasható, hogy „*Komoly műkorcsolyázó tehetségek tűntek fel a Haladás jégpályáján*”. A róluk írt első sajtótudósítás alcíme: „*Nagy László és Nagy Marianna komoly sikere Budapesten*”. Az „egészen fiatal” mindössze 12–14 éves Nagy-testvérpár ettől kezdve a Haladás vezetőségének intézkedése nyomán külön leválasztott területet kapott a jégpályán a műkorcsolya

1 Vasvármegye, 1941. jan. 10. 6. p.

2 Vasvármegye, 1937. jan. 1. 7. p.

3 KEPPEL Cs. 2014. 10. p.

4 „A spitzpiruettől a halálforgásig...” Nagy sikerrel zárult a Haladás jégünnepélye – A BKE műkorcsolyázóinak bemutatkozása. In: Vasvármegye, 1938. jan. 11. 7. p.; GÖRÖGNÉ HORVÁTH K. 2009. 12. p.

5 Pl. 1937-ben az SzSE jégünnepélyén a női műkorcsolya versenyt Fedor Baba nyerte meg, „akin meglátszott a három hetes budapesti tréning a BKE pályáján folytatott szakértők vezetése mellett”. Vasvármegye, 1937. jan. 27. 5. p.

6 GÖRÖGNÉ HORVÁTH K. 2009. 12. p.

7 Nagy Marianna visszaemlékezése alapján.

8 Vasvármegye, 1938. dec. 18. 11. p.; Valamint: Jók a vidéki műkorcsolyázók. In: Vasvármegye, 1939. jan. 5. 8. p.

elemek gyakorlására, ahol a korcsolyázó közönség teljes elismerését és csodálatát vívták ki.⁹

A rendszeres gyakorlási lehetőségnek volt köszönhető, hogy a háborús viszonytárságok közt¹⁰ Szombathelyet képviselve nyerték meg a műkorcsolya-páros verseny vidéki bajnokságát 1944-ben, amely évből fennmaradt aranyérmük a legreggebbi a hagyatékban.

Amikor a családfenntartót Budapestre hívták, a Népjóléti Minisztériumba, véglegesen a fővárosba kerültek. A városligeti műjég adta lehetőségek és egyesületek háttérén bontakozott ki országos, majd nemzetközi versenypályafutásuk.

A versenysport háttere

A második világháborút követő években a magyar sport természetes regenerálódásának folyamatába – mint pl. a lebombázott, megrongálódott sportlétesítmények renoválása, az egyesületi élet ismételt megindulása – durván és erőszakosan avatkozott bele még a politikai fordulat előtt a kommunista párt. Felmérték, hogy a politikai mozgalom számára a sportsikerek népszerűséget hozhatnak, ezért már 1946/47-től tudatosan törekedtek a sportban a kulcspozíciók megszerzésére. **Hegyi Gyula** elnökletével létrehozott OSH (Országos Sporthivatal) volt hivatott a sportpolitikai fordulat levezénylésére.¹¹

A sportélet államosítása után a szovjet típusú sportszervezés mechanikus átvétele a műkorcsolyasport számára azzal járt, hogy a többi sporthoz hasonlóan megszüntették a nagy múltú egyesületeit, mint pl. a BKE-t 1949-ben. A Budapesti Korcsolyázó Egyesületre mint az előző rendszerhez hű, fasiszta, reakciós társaságok gyűjtőhelyére tekintettek. A hitleri Németországhoz hasonló módon erős testkultuszt propagáló kommunista kormány az elit-kultúrát pártoló előző rendszerrel szemben a műkorcsolya szakágra mint a gazdagok úri sportjára eleve ferde szemmel nézett és azokat az egyesületi tagokat, akik a sportot még aktívan szerették volna űzni, átkeresztelt, vagy újonnan létrehozott egyesületekbe szórták szét. A központosított fejlesztési terveknek köszönhetően a korcsolyaéletben a főváros játszotta a vezető szerepet, ahol 1926 óta gyakorolhattak műjégen a budapestiek. A 40-es 50-es évek sikerei szervesen fejlődtek ki a művészeti korcsolyázás aranykorszakának is nevezhető 30-as évek eredményeiből, amelyben világszínvonalat képviselt a párosban – a német, angol, finn és osztrák kettősök után először – az **Orgonista–Szalay** (2 Eb arany), a **Rotter–Szollás** (4 vb, 1 Eb arany, 2 olimpiai bronz), majd a Szekrényessy-testvérpár (olimpiai 4. helyezett) és a **Kékessy–Király** (1 olimpiai ezüst) páros.

Ilyen sporttörténeti gyökerek adta közegbe érkezett a Nagy család 1945-ben Budapestre, ahol ifjúsági versenyzőként BKE-nél Dillinger Rudolf¹² (1897–1977) szakedző fedezte fel tehetségüket, az ő segítségével kezdtek gyakorolni és Jeszenszky Endre balettiskolájába járni. A páros műkorcsolyázás élvonalába szakedző és műjég nélkül, a sport technikai fejlődése miatt vidékiként teljességgel lehetetlen lett volna bekerülni. Marianna és László a műjégpályára ingyenes belépőt kaptak,

9 Vasvármegye, 1942. jan. 30. 7. p.

10 Nagy Sándor családapát mint kórházi gazdasági ügyvezetőt Nagyszalontára (ma: Románia) és Nagyszöllőre (ma: Ukrajna) helyezték a háborús Magyarországhoz csatolt területek közigazgatásba való bevonása céljából, majd 1944-ben mindenüket elvesztve visszamenekült a család Szombathelyre.

11 FRENKL R. – KERTÉSZ I. 1995. 65. p.

12 Műkorcsolyázó, edző BKE/BSE-nél, vaskereskedő. Páros műkorcsolyázásban eredményei: 1930-ban Philipovits Ilonával Eb 4., Galló Lucyval 1932-ben, 1933-ban magyar bajnoki ezüst, 1934-ben Eb 4. helyezett, 1935-ben Eb bronz, és 1935-ben vb bronz (Dillinger Rezső /Magyar Életrajzi Lexikon/ mek.oszk.hu, letöltés dátuma: 2014. jan. 12.).

mert a jegy árát nehezen tudták volna előteremteni.¹³ Az 1946-tól évente megrendezett országos versenyeknek már állandó résztvevői lettek. A legjobbaknak a BKE előteremtette az anyagi alapot, hogy a műjégpálya 105 napos idején kívül Londonban, fedett pályán gyakorolhasson. Dillinger Rudolfnak voltak ott edzői kapcsolatai, maga is nagy edzői-szakmai megbecsülésnek örvendett az angol fővárosban.¹⁴ A Richmond Ice Rink vezető edzője, a nemzetközileg elismert **Arnold Gerschwiler** (1914–2003) iskolázta ki a Nagy-testvérpár mozdulatait.¹⁵ Gerschwiler-tanítványnak lenni a bírók szemében is a világ élvonalához való tartozást jelentette. Teljesen egy magasságba emelték lábukat, kezüket, a fejüket azonos szögben fordították el. A két testvér minden rezdülése egyszerre történt, akárcsak ikrek lettek volna.¹⁶ Ezen kívül sikerük muzikalitásukban és nagyfokú kreativitásukban rejlett.

Világversenyek élvonalában

1948-ban a magyar bajnokságon a harmadik helyet szerezték meg a szintén igen tehetséges Kékesi–Király és az országban neves **Botond–Kertész** páros mögött. Először ekkor figyelt fel a zsűri a megszokott figuráktól teljesen eltérő elemeket bemutató összeszokott Nagy-testvérpárra.

A szabályok szerint az első két pár mehetett volna a nemzetközi versenyekre, de az OSH elnökének, Hegyi Gyulának annyira tetszett a harmadikak produkciója, hogy elintézte, vegyék be őket is az Európa-bajnokságra induló kontingensbe. Prágában az Eb-n, az első nemzetközi versenyükön a bírók jobbnak ítélték a Nagy-testvéreket, mint a Botond–Kertész párt, így Nagyék a hatodik, Botondék a hetedik helyen végeztek. **Terták Elemér**, a csoportvezetőjük a pestieket pártfogolva kissé lenéző hangúlyban – gratuláció helyett – így szólt hozzájuk: „*Hát, becsusszantatok!*” A véletlen szerencsének tulajdonította a helycserét. Ezt követően a St. Moritz-i olimpián szerzett 7. és a davosi vb-n elnyert 7. helyezésre, amikor megkérdezték, hogy „ide is csak becsusszantunk”, az volt Terták Elemér válasza: „*Ezek szerint ez a ti helyetek!*”¹⁷ Pedig dehogy volt ez az ő helyük! Edzőkézbe kerülve indult meg még csak igazán a fejlődésük! Eddig könyvekből és külföldi lapok leírásaiból tanulták a figurákat. A budapesti vérkeringésbe kerülve azonban, sikerült elsajátítani azokat az alapokat, bevett technikai fogásokat, amellyel kreativitásukat ötvözve kimagasló teljesítményt értek el. 1948-ból, az első nemzetközi versenyévükből az olimpiai résztvevőknek járó apró emléktárgyak, mint pl. kitűző maradt meg, valamint több fénykép. Az egyiken a St. Moritz-i téli olimpián a sielők mögött felvonuló műkorcsolyás csapatban boldogan menetelő testvérpárt láthatjuk **Kékessy Andrea** és **Király Ede** mögött, a háttérben a közönséggel és a napsütötte havas tájjal. Az első nemzetközi évadban a világversenyeken rögtön a középmezőnyben végezni nagy öröm volt számukra és a tehetségükre utalt. A következő képek a budapesti vasútállomáson az olimpiáról megérkező vonatról Kékessy Andrea után leszálló Nagy Mariannát majd a testvérpárt ábrázolják, amint ajándékokkal és babérkoszorúval a kezükben mosolyognak.

1949-ben a Kékesy–Király páros mögött már a második helyen végeztek a magyar bajnokságon, és ezt a teljesítményt a milánói Európa-bajnokságon is megismételték február 28-án, pénteken.¹⁸ A

13 STUDNICZKY F. 1988. 21. p.

14 Interjú Dr. Bartháné Jurek Eszterrel. Felvétel: Bp., 2013. dec. 10.

15 Nagy Marianna elmondása alapján.

16 Interjú Dr. Bartháné Jurek Eszterrel. Felvétel: Bp., 2013. dec. 10.

17 Horváth Zoltán – Boros Ferenc: Jégkirálynő (Portréfilm Nagy Marianna 80. születésnapjára). Budapest – Szombathely, 2009.

18 Protocol 1949. Milano. 3. p.

párizsi világbajnokságon egyetlen tized ponton múlt, hogy leszorultak a dobogóról. A Kékessy–Király páros mögött az amerikai **Davies–Hoffner** páros 74,5 ponttal a harmadik helyen végzett, míg a Nagy-testvérpár 74,4 ponttal a negyedik lett.¹⁹ Ugyanebben az évben a főiskolai világbajnokságon első helyezést értek el Spindarov Mlyn-ben (ma: Cseh Köztársaság).

1950-ben a kiváló Kékessy–Király páros felbomlott, mert Andrea egy kanadai magyarhoz ment feleségül. Ebben az évben a magyar bajnokságon Király Ede férfi egyéniben indult, és megnyerte. A hazai páros műkorcsolyaversenyt január 13-án, Marianna 21. születésnapján nyerték meg először.

3. kép – A himnusz alatt

Oslóban, az Európa-bajnokság helyszínén a versenyt a tervezett időponthoz képest egy héttel későbbre halasztotta a rendezőség egy nemzetközi gyorskorcsolyás találkozó miatt.²⁰ A február 17. és 19. közötti versenyt azonban többször beárnyékolta a rossz időjárás. A kötelező elemek bemutatásánál az újságok még Király Ede első helyéről tudósítanak, miközben a női egyéniben indulók versenyét a Bislet Stadionra leszálló köd miatt meg kellett szakítani.²¹ A párosok versenye előtt hirtelen egy meleg főn szél érkezett Oslóra, és a szabadtéri pálya műjégét felpuhította.

Nemzetközileg a fedett pályás kemény jéghez szokott versenyzőket megzavarta az olvadásnak indult, rossz minőségű jég. A Nagy-testvérpár – akiket ez nem ért meglepetésszerűen, mert itthon is szabadtéri viszontagságok közt gyakoroltak – rutinosan, csodálatos kűrt futott és Európa-bajnoki címet szerzett. Nagy volt a magyarok öröme, mert a férfi egyéniben Király Ede hozta el az aranyérmet. A díjkiosztó ünnepségen a norvégok először az osztrák himnuszt tették fel, amit a magyarok leállítottak. Tiltakozásukra a norvégok nagyon csodálkoztak: „*Miért hát nem osztrák–magyar monarchia van?*” –kérdezték. Ezt követően csak egyszer játszották el a hosszúnak vélt magyar himnuszt, nehogy a királynő megfázzon a hidegben.²² Az oslói sajtófotók közül egy a himnusz alatt készült, a többi egyszerűen csak a három magyar örömét rögzíti. (3. kép) Az oslói győzelem után a sportolókat kísérő politikai tiszt mindenáron szeretne volna elérni náluk, hogy belépjenek a pártba. Kilátásba is helyezte, hogy **Rákosi** elvtársnak rögtön megtáviratozza ezt az „örömhírt”, azonban az Eb-győztesek elutasító magatartása miatt erre sohasem került sor.²³

Ettől kezdve egy évtizeden át mindig dobogósok voltak a Nagy-testvérek. A nemzetközi versenyek sorában a következő helyszínen, Londonban a világbajnokság eredményhirdetésén készült a következő sajtófotó, amelynek érdekessége, hogy a dobogón mindhárom díjazott pár testvérpár volt: az angol **Nicks**-, az amerikai **Kennedy**- és a magyar Nagy-testvérpár. Továbbá mindannyian Gerschwiler tanítványok voltak. (4. kép) Ezekben az években azt díjazták a versenyeken a bírók,

19 Protocol 1949. Paris 3. p.

20 Wiener Kurier, 1950. jan. 13. 5. p.

21 Wiener Kurier, 1950. febr. 18. 5. p.

22 Vasi olimpiikonok. 2001. 29. p.

23 Nagy Lászlóné Sebestyén Erzsébet elmondása alapján.

ha harmonikus, egymásba olvadó mozdulataik voltak a párosoknak. Mintha egy test, egy lélek mozogna. Ezt a fajta összmunkát a testvérek és a házaspárok tudták a legjobban megvalósítani.²⁴ Még ha egyenként jól is korcsolyáztak, az idegenként összeállított párosoknál sok időt vett igénybe azon mozdulatok begyakorlása, ami a testvérpároknál természetes volt.

A másik különös momentum a képen, hogy a magyarok utcai viseletben vették át a díjat. Egy rontott mozdulat miatt a Nagy-testvérpár a pontozásos eredményeket összesítve a vb-n dobogós helyezésre nem gondolhatott, így kúrjuk után összekapoltak, átöltöztek úti ruhájukba és indultak, nehogy lekéssék a repülőt. Azonban a hangosbemondó nevüket szólította, így civil ruhájukban futottak fel a dobogóra. A pontösszesítéseket egy adminisztrációs hiba okozta, ami miatt majdnem lemaradtak a bronz-éremről.

A magyar élsportolók azon állampolgárok szűk körébe tartoztak, akiknek lehetett útlevelük. Londonban Király Ede úgy döntött, hogy nem tér vissza Magyarországra, amit a „szocialista humanizmus” súlyosan és a kollektív bünetés jegyében megtorolt. Király Edének nemcsak a családját, hanem a Nagy-testvérpárral közös edzőjét, Dillinger Rudi bácsit is internálták három évre Kistarcsára.²⁵ A testvérpárt pedig nem engedték a következő évben nemzetközi porondra, így nem tudták bajnoki címüket megvédeni. Nagy Marianna idős korában is fájón említette, hogy ezzel pályájuk csúcsára érve, megtörték sportpályafutásukat. Így nyilatkozott:

„Mindent kezdehettünk előlről, előbb egy bronzérem, aztán ezüst, 55-re szereztük vissza az Európa-bajnoki címet. Négy Eb-t veszítettünk el emiatt”.²⁶

A sporthagyatékban, bár nem érkezett Európa-bajnoki érem, a számos Eb- és vb-ezüst, bronz között kiemelkedik jelentőségével az 1952-es és 1956-os olimpiai bronzérem. Ez utóbbit az északolaszországi Cortina d’Ampezzo-ban szerezték. Itt, pályájuk csúcsára érve mutatták be életük legjobb kúrját.

Előtte Párizsban az Eb-n ezüstérmet nyertek, és úgy tudták, hogy az egész csapat megy tovább az olimpiára, Olaszországba. Egyszer csak érkezett az OTSH utasítása, hogy mindenki induljon haza. Egyedül a Nagy-testvérpár utazhat tovább, mert ők voltak az egyedüli érem-esélyesek. Az olimpia helyszínére érkezve a magyarokat egy ötven fős, kis panzió várta. A sportvezetők azonban elfelejtették lemondani ezt a foglalást. A panziós az öt ért anyagi veszteséggel szembesülve, nem adott szállást a Nagy-testvérpárnak, akik így az utcára kerültek. Nem voltak csapattársaik,

4. kép – A londoni vb. eredményhirdetése, 1950.

24 SZÉKELYHIDI A. 2009. 16. p.

25 Interjú Dr. Bartháné Jurek Eszterrel, Bp. 2013. dec.10.-én.

26 HORVÁTH E. 1995. 18. p.

vezetőjük, sem szállásuk, még magyar bírójuk sem. Gyakorlatilag semmivel nem rendelkeztek, ami a versenyzéshez lélektanilag szükséges lett volna. Lacinak sikerült nemsokára szállást keríteni a csehszlovákok panziójában, mert ott egy síelő balesete miatt nem jött el és egy kis padlásszoba üres volt. A szálláshelynek nagyon megörültek, de nemsokára újabb probléma adódott. Az olimpia megnyitó eseményén a sportolók bevonulásakor kérdéssé vált, hogy ki viszi a magyar zászlót, mivel a magyar csapat mindössze a Nagy-testvérpárból állt. Ők ugyan szívesen vitték volna ketten a lobogót, „de akkor ki áll a zászló mögött, mint magyar csapat?” – vetődött fel a kérdés. Az olaszok ügyesen megoldották a problémát egy helyi cserkész beállításával. Ő vitte a magyar zászlót a háta mögött vonuló, mindössze két főből álló (Nagy-testvérpár) magyar csapat előtt. A hagyaték része Nagy Mariann női kék kabátja is. (5. kép)

A versenyt megelőző edzésen készült fotók remek formában mutatják a testvérpár halálforgását, illetve a „kéz a kézben” emelés alatt egyarában sikló Lászlót. Az addig megszokott hónalj- vagy csípőfogásos emelések helyett a „kéz a kézben” emeléssel egy kartávolsággal magasabbra vitte Laci Mariannát, így sokkal látványosabbak lettek ezek a nehezített figurák. (6. kép)

Ettől függetlenül az olimpiákon sok volt a kötelezően előírt gyakorlat, aminek következtében a bírók a kreativitást kevésbé díjazták. Mégis úgy érezték, mindennek meg tudtak felelni. A nézők tombolva várták őket az első helyre, őket ünnepezték győztesként. A pontozásos sportágban a menedzselés nélküli gyönyörű teljesítményt a sportdiplomácia hátrébb sorolta, a harmadik helyre. Nagy László is biztos volt benne, ha ott van egy magyar bíró, övék az aranyérem.²⁷

A kétszeres Eb-bajnok és kétszeres olimpiai bronzérmes, nyolcszoros magyar bajnok és főiskolai világbajnok Nagy Marianna viseleteiből végezetül két kűrruhát mutatok be. (7. kép) A magyaros, színes virágmotívumokkal, kézi hímzéssel díszített kűrruhát a hozzá illő fejedővel 1957/58-ban viselte Nagy Marianna a róla készült fényképek datálása alapján. A magyar

5. kép – A magyarok felvonulása az olimpián Cortina d’Ampezzo-ban, 1956.

²⁷ Vasi olimpikonok. 2001. 27. p.

táncokat és a csárdást versenyzői pályafutásuk végén, illetve nagyszabású jeges bemutatókon használták. Az utolsó versenykoreográfiájukban – az első világháborút megelőző „békeidők” négyszeres világbajnoka – **Szentgyörgyi Imréné Kronberger Lili** (1890–1974) is segített nekik, bár alapvetően mindig saját maguk állították össze, a kiválasztott klasszikus zenére, az előírásokhoz kifejlesztett figuráikat, az újabbnál újabb íveken futtatott emeléseket, ugrásokat, lépéssorokat, forgásokat. A kűrhez illeszkedő ruhákat maguk készítették, és bár nem álltak rendelkezésre az adott korban elasztikus kelmék, a mozgást segítő, kényelmes, ugyanakkor elegáns szabásmintát követtek. Maga az anyag, a pamut és lenvászon kellemes viselet sportolás közben, amelynek egyszerűségét ugyanakkor szolid díszítő elemekkel igyekeztek alkalomhoz illővé tenni. Ugyanez jellemző a fahéjpor színű ruhára is, amelyet Nagy Mariann 1952/53-ban viselt nemzetközi versenyek és bemutatók alkalmával.

A mai 36-os ruhaméretnek megfelelő, hosszú ujjú, fahéjpor színű kűrruha, egybeszabva, csípő

6. kép – Edzésen a verseny előtt
Cortina d'Ampezzo-ban, 1956.

7. kép – Részlet az időszaki kiállitásból: Fahéjpor színű kűrruha 1952-ből,
felvonuló kabát 1956-ból, magyaros virágmotívumos kűrruha 1957/58-ból

8. kép – A Spreiz-ugrás

vonalaiban bővülő rakott szoknya résszel lenvászomból készült a 48 kg-os versenysúlyú Marianna részére. Kék színű ráhímzett, három szíromban hurkolt virágmotívum magyaros díszítésre emlékeztet és elől, a mellen függőlegesen húzódik le, két sorban. A galléron folytatódik a motívum és az ujjahosszat is ez díszíti. A csípő vonalaiban, a virágmotívumok vízszintesen körben ismétlődnek, 3 elől, 3 hátul. A hozzá tartozó kis kalapot kék zsinór szegélyezi, de az anyagból készült masni a kalap hátsó részének is meghatározó díszje. Ebben a kőrúhában a sajtófotón a Karosell elnevezésű ülőforgást mutatják be. A „Spreiz”-ben (terpeszugrás) ugró Marianna dinamikus, robbanékony alakját szintén ebben a ruhában örökítette meg az egyik legjobban sikerült fénykép. (8. kép)

IRODALOM

- Horváth Zoltán – Boros Ferenc: Jégkirálynő (Portréfilm Nagy Marianna 80. születésnapjára). Budapest – Szombathely, 2009.
- FRENKL Róbert – KERTÉSZ István 1995. A magyar sportirányítás. In: História, 1995. 5–6. sz. 65–66. pp.
- GÖRÖGNÉ HORVÁTH Katalin 2009. „Fejünk felett repülnek az évek ...” In: Diósd Krónika, 2009. február
- HORVÁTH Erika 1995. Nagy Mariann hazajár. Szombathelyről indult a világhírű műkorcsolyázó testvérpár. In: Vas Népe, 1995. febr. 11. 18. p.
- KEPPEL Csilla 2014. Arcképcsarnok. Híres szombathelyi nők. Nagy Mariann. Szombathely.
- Protocol of the European Championships in Figure Skating for Ladies, Mens and Pairs. 1949. Milano, 3. p. /Térták Elemér különgyűjtemény; TF-könyvtár, Budapest/.
- Protocol of the Championships in Figure Skating for Ladies, Mens and Pairs. Paris, 1949. 3. p. /Térták Elemér különgyűjtemény; TF-könyvtár, Budapest/
- STUDNICZKY Ferenc 1988. Program. Műkorcsolyázó világbajnokság 1988. márc. 21–27. Bp.
- SZÉKELYHIDI Attila 2009. Korcsolyaélen táncolt. In: Diósd-héjban. 2009. február 16. p.
- Vasi olimpikonok. 2001. Szerk.: Gál László – Horváth Vilmos. Szombathely.
- Vasvármegye, 1937. jan. 1. 7. p.
- Vasvármegye, 1938. jan. 11. 7. p.
- Vasvármegye, 1938. dec. 18. 11. p.
- Vasvármegye, 1939. jan. 5. 8. p.
- Vasvármegye, 1941. jan. 10. 6. p.
- Vasvármegye, 1942. jan. 30. 7. p.
- Wiener Kurier 1950. jan. 13. 5. p.
- Wiener Kurier, 1950. febr. 18. 5. p.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI FÉNYKÉPTÁRÁNAK KALANDOS ÚTJA *

Baji Etelka

Jelen írásomban szeretném ismertetni a gyűjtemény létrejöttének történetét és bemutatni a Fényképtárban őrzött fényképek rendszerezését, közben szóban és képen kiemelni néhányat fényképeink közül.

Mint a gyűjtemény nevében is szerepel, ez a Nemzeti Múzeum egy tára (főosztállyá szervezett részgyűjtemények összessége – a Szerk.), nem önálló fotómúzeum, így története is sok szálon összefonódik az anyaintézmény történetével, és napi munkánkban is számos olyan feladat akad, amivel egy tisztán csak fotográfiákat gondozó múzeum nem foglalkozik.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára Magyarország legrégebbi és legjelentősebb történeti fényképgyűjteménye. Mit értek azon, hogy történeti fényképgyűjtemény? Azt, hogy a gyűjteményben a fényképet két értelemben történeti forrásként tekintjük. A fénykép egyrészt forrás arra, amit tartalmával kifejez – pl. egy személy portréja, egy esemény vagy egy városkép megörökítője, tehát ugyanúgy forrása valami múltbeli dolognak, mint az egyéb történeti források – levéltárban őrzött dokumentumok vagy régészeti leletek; másrészt a fénykép maga mint műtárgy a fotótechnika történetének is forrása. A fényképeket e kettős szerepükben gyűjtjük, kezeljük. Nem gyűjtjük a fényképezés egyéb tárgyi emlékeit – fényképezőgépeket, a fényképezéshez használt különböző eszközöket stb. Ilyen tárgyak – pl. egy fényképezőműteremből való felszerelések –, bár nem nagy számban, a múzeum másik, két főosztályból egyesített, Történeti Tárában találhatók. Viszont elég nagy fotótörténeti dokumentációval rendelkezünk, de meg kell jegyezni, hogy ez a dokumentáció esetleges, és nem folyik módszeres gyarapítása.

Az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeumban elég korán megkezdődött a fényképek gyűjtése is. A legkorábban a múzeumba került fénykép-műtárgy egy fényképalbum volt, melyet a felvételek készítője, **Rosti Pál** 1859-ben ajándékozott a múzeumnak. Tehát már húsz évvel a fényképezés feltalálása után volt, aki felismerte a fénykép jelentőségét, és fényképi munkáját tudatosan a nemzet kiemelt múzeumában helyezte el. Ez az album Rosti Pálnak 1857–58-ban Közép- és Dél-Amerikában tett utazásai során viaszpapír negatívok felhasználásával készített felvételeinek gyűjteménye. Az album sorsa aztán különösen alakult: később ugyanis, mikor a múzeumból kivált a könyvészeti anyag, és belőle létrejött az Országos Széchényi Könyvtár, az album odakerült, hiszen megjelenése könyvszerű. Ma is az Országos Széchényi Könyvtár egyik féltett darabja.

2008-ban azonban sikerült gyűjteményünknek csere útján hozzájutnia az album egy másik példányához, ami korábban a Szépművészeti Múzeum Könyvtárában volt. Így most újra büszkélkedhetünk a magyar fotótörténet-írásban számon tartott Rosti Pál album egy példányával. (1. kép)

A következő fénykép-műtárgy, mellyel a Nemzeti Múzeum gazdagodott, egy dagerrotípia volt, amit maga az ábrázolt személy, **Kertbeny Károly** író, műfordító ajándékozott a múzeumnak más tárgyakkal együtt 1874-ben. A felvétel Bécsben készült 1847-ben. (2. kép)

* Jelen írás a 2013. november 28-án Zágrábban, a Toso Dabac Archívumban ötödik alkalommal megrendezett Fotográfia Napjai program sorozat keretében elhangzott előadás szerkesztett változata.

1884-ben a Nemzeti Múzeumon belül megalakult az az osztály, az ún. Történelmi Képcsarnok, amelynek feladata volt ezután a magyar történelmet képzőművészeti eszközökkel megőrkítő műtárgyak – festmények, grafikák – gyűjtése. A fénykép is ide nyert besorolást, és több évtizeden keresztül ezen osztály kebelében gyűjtötték, őrizték elődeink. A fényképek rendszerezése követte a grafikák számára kialakított rendet: a portrékat, városképeket betűrendben, kartonra kasírozva, dobozokban, álló formában helyezték el. Gyűjteményünkben nagyrészt ma is az akkor megalkotott rendszerezést követjük.

Történelmünk szempontjából kiemelkedő gyarapodása volt a múzeumi fénykép-állománynak, mikor 1893-ban **Krécsy Béla** a múzeumnak ajándékozott 2 darab felvételt **Kossuth Lajos**ról. Krécsy Béla az Amerikai Egyesült Államokban tett utazása során felkereste Bostonban a Southworth & Hawes műtermet, ahol még találkozott a műterem egykori tulajdonosai közül az idős **Hawes**-sal. Hawes maga is részt vett a felvételek elkészítésében 1852-ben, mikor az amerikai körútját járó emigráns Kossuth Lajos többször is modellt ült, s róla a műteremben több, egészlemez dagerrotípiát készült. Hawes Krécsy Bélának adta az akkor még nála megmaradt 17 darab felvételt Kossuth Lajosról illetve a vele együtt néhány képen szereplő **Pulszky Ferenc**ről. Krécsy Béla hazatérve szétosztotta több múzeum között a nagybecsű dagerrotípiákat.

A 20. század első felében az egyes darabok mellett több fontos fénykép-együttes került a gyűjteménybe. Így pl. 1933–34-ben 1600 fényképpel gazdagodott a Képcsarnok. Ezeket az 1854-től 1921-ig megjelenő legszínvonalasabb képes hetilap, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjének, **Nagy Miklós**nak a lánya adta át. Nagy Miklós 1867–1905 között szerkesztette a hetilapot. Az átadott fényképek azok voltak, melyeket ez idő alatt az újság számára gyűjtött össze. A fényképek a 19. század vége elitjének – főuraknak, színészeknek, politikusoknak – a legkiválóbb műtermekben készült portréi voltak, illetve néhány nagyon fontos esemény képe is megtalálható köztük, pl. Kossuth Lajos temetéséről készült felvételek 1894-ből.

1945 után, a társadalmi átalakulás nyomán, szinte zúdultak a fényképek a Történelmi Képcsarnokba. Idekerült több megszűnt újság archívuma, a korábbi hírügynökség, a Magyar Film Iroda több mint 10 ezer negatívja, a Hírlapnyomda Nemzeti Vállalat képarchívuma, akárcsak

1. kép – 2008.481.17 Mexikóváros látképe

2. kép – 1227/1961. fk. Kertbeny Károly, dagerrotípiá, 1847 körül, Bécs

az 1908–1944 között fennállt Erzsébet Királyné Emlékmúzeum gazdag anyaga is. Ez a múzeum ápolta a Magyarországon rendkívül népszerű **Erzsébet királyné** kultuszát, és számos, a személyéhez köthető tárgyat kapott közvetlenül a királyi családtól illetve a környezetükhöz tartozó személyektől.

1949-ben került a Képcsarnokba az 1923-ban alapított, és ekkor felszámolt Országgyűlési Múzeum 5000 fényképe, kezelőjével, **Fejős Imrével** együtt. Meg kell jegyeznem, az Országgyűlés a közelmúltban elhatározta, hogy ismét felállít egy múzeumot a Parlament épületében, ennek építési, szervezési munkálatai jelenleg már zajlanak. Kérdéses, mi lesz ennek következtében az 1949-ben a Nemzeti Múzeumnak átadott, ott nyilvántartásba vett fényképek sorsa. Az Országgyűlési Múzeum anyagának bekerülése a Képcsarnokba a fényképek jelentőségén túl azért is fontos esemény gyűjteményünk történetében, mert az anyag kezelőjét, Fejős Imrét tekinthetjük a fotótörténet első hazai kutatójának. Számos cikke jelent meg, melyek a magyar fotótörténet-írás alapküldetésének számítanak. Tőle ered az a szemlélet, amely máig meghatározza gyűjteményünk működését, gyűjtési és tudományos céljait, mégpedig az az alapvetés, amit már a bevezetőmben is megfogalmaztam: hogy a fénykép a történelem egy sajátos, képi forrása, valamint az, hogy a gyűjtemény célja a fotótörténeti szempontú anyaggyűjtés és feldolgozás is.

Még az 1940-es évek végén két gazdag anyagegyüttessel gyarapodott a Történelmi Képcsarnok: ekkor vásárolták meg **Jelfy Gyulának** és **Müllner Jánosnak**, a 20. század eleje két kiváló fotóriporterének a fényképi hagyatékát.

Az 1950-es évektől a Képcsarnok kortárs fényképeket is vásárolt, 1956 után elsősorban a Magyar Távirati Irodától. Ez a gyakorlat kb. 1990-ig folyt. Azóta a gyűjtemény nem vásárol az MTI-től fényképeket, belátva, hogy felesleges olyasmit gyűjteni, ami máshol is elérhető, nem beszélve arról, hogy azóta megjelent a fotós közéletben is a szerzői jog figyelembe vétele. Ma már az MTI is szigorúan őrzi a nála lévő képek szerzői jogát, s csak komoly jogdíjak megfizetése után engedi át képeit. Nálunk pedig manapság igazából ballasztot jelentenek az MTI-s képek, kutatóknak nem adhatjuk ki, csak őrizzük őket. Az utóbbi évtizedekben arra törekszünk, hogy olyan kortárs fényképanyagot vásároljunk vagy szerezzünk meg, ami azután csak nálunk található meg. Ezeket a fényképeinket a kutatók csak úgy publikálhatják, ha a szerzővel rendezik a közlési díj megfizetését.

1964 fordulóponthoz jelentett a gyűjtemény történetében, ugyanis azt egy miniszteri rendelettel áthelyezték az ún. Legújabbkori Történeti Múzeumba. Ekkor az egyedileg nyilvántartott képek száma 10 ezer volt, s még 30 ezerre becsülték a feldolgozatlan állomány darabszámát. Így most ezen a ponton elhagyjuk a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokát, és megismerkedünk ezzel az új szereplővel, a Legújabbkori Történeti Múzeummal. A múzeumot 1957-ben alapították, ekkor megkapta az 1948-ban létrehozott, majd 1956-ban megszüntetett Munkásmozgalmi Intézet fényképgyűjteményét. Ebben igen vegyes fényképanyag volt fellelhető: voltak itt fényképek a két világháború közti újságok archívumaiból is, de főként munkásmozgalmi tematikájú fényképek, és ez az intézmény a kor szokásának megfelelően különböző forrásokból kimásolt fényképeket is őrzött.

A Legújabbkori Történeti Múzeum önálló létezésének néhány éve alatt is fontos fényképekkel gyarapította a gyűjteményt, így pl. vásároltak fényképeket a 20. század közepének kimagasló fotóriportereitől, **Escher Károlytól** és **Bojár Sándortól**.

Mikor a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának fényképanyagát beolvastották a Legújabbkori Történeti Múzeum Fényképgyűjteményébe, az is kb. 40 ezer darabot számlált.

1966-ban a Legújabbkori Történeti Múzeum nevét Magyar Munkásmozgalmi Múzeumra változtatták át, de gyűjtőköre nem szűkült le a munkásmozgalmi témakörére, hanem – mint korábban is – az 1848 utáni magyar történelem anyagát is befogadta. Ez a névváltoztatás a fényképgyűjtemény szemléletén sem változtatott, munkáját továbbra is azon elvek alapján folytatta, hogy a

magyar történelem egészére (politikai, gazdasági, kulturális értelemben is) vonatkozó fényképi források gyűjtését, feldolgozását tekintette elsődleges feladatának, ezzel párhuzamosan egyre nagyobb hangsúlyt nyert a fotótechnika-történeti képek gyűjtése is. A múzeum nevéből adódtak néha komikusnak mondható jelenetek is, például mikor egy aukción a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum több, aktokat ábrázoló sztereó dagerrotípiát vásárolt. (3. kép) A múzeumon belül a fényképgyűjtemény önálló szervezeti egység volt, előbb csoport, majd osztály végül fényképtár néven.

3. kép – 86.661 Női akt tükörképével, sztereó dagerrotípiá, Párizs, 1856 körül
(Fotó: Auguste Belloc)

Az ezekben az évtizedekben folyó gyűjteménygyarapodásból szeretném kiemelni az 1976-os évet, mikor a Fényképtár megvásárolta **Izabella**, Habsburg főhercegnő fényképhagyatékának egy tetemes részét: 600 darab üvegnegatívot és mintegy 800 darab eredeti nagyítást. A fényképek a főhercegi család életének szociografikus lenyomatát adják. Ilyen teljességben talán világviszonylatban is egyedülállónak mondhatók. (4. kép)

1984-ben tárunkba került ajándékozás útján a Népszabadság archívumából az 1962 előtt készült több mint 200000 felvételt számláló negatívanyag, benne az 1947–1949 között megjelenő Magyar Nap képeivel, valamint a Szabad Nép (a Népszabadság elődje 1945–1956 novembere között) felvételeivel. Jelentős előnye a gyűjteményegyüttesnek, hogy a riportok beírókönyvei alapján ezek kutathatók a Fényképtárban.

Ezek az összevonások, átszervezések egy sor költözéssel is jártak, ami műtárgyak esetében rendkívül nehéz és kockázatos feladat, de ezek felsorolásától eltekintek. Csak azt a helyszínt emelem ki, ami hosszabb tartózkodást jelentett a gyűjtemény életében. A Fényképtár 1974-től a Budavári Palota A-épületében működött, elfogadható körülmények között. 1989-ben a múzeum visszavette régi nevét, ismét Legújabbkori Történeti Múzeum lett, de már a Magyar Nemzeti Múzeum fiáléjaként. Majd 1995-ben a két intézmény szervezetiileg is összeolvadt. A Fényképtár 1997-ben költözött be jelenlegi helyére, a Nemzeti Múzeum főépületébe, és azóta viseli a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára nevet. Volt olyan kollégánk, **Szakács Margit**, aki munkásságát 1955-ben a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában kezdte, és minden költözésnél, sorsfordulónál követte az általa rajongva szeretett gyűjteményt, s ekkor ő is hazatért. 1964-től 1983-ig

4. kép – 69.1742 Zenedélután a féltoronyi kastélyban, szemben Ferenc Ferdinánd trónörökös, Chotek Zsófia udvarhölgy és Frigyes főherceg lányai, 1897

vezette a Fényképtárat, számos cikket publikált a magyar fotográfia első évtizedeinek történetéből akkor, amikor ez még ritkaság, újdonság számba ment. A tárban többen elmondhatjuk, hogy az ő tanítványai voltunk, és munkánkkal az ő szellemiségét és emlékét visszük tovább. Az összevonas után a gyűjteménybe beolvadt a Történelmi Képcsarnokban 1971-ben újra megkezdett gyűjtés eredményeként összegyűlt mintegy 10 ezer darabos fényképanyag.

Reméljük, gyűjteményünk sorsa a következő időkben kevésbé eseménydús lesz, és azzal foglalkozhatunk, ami az igazi feladatunk: a fényképek gyűjtésével, megőrzésével, tudományos feldolgozásával, kiállítások rendezésével és a fényképeket publikálni szándékozó kutatók kiszolgálásával.

A gyűjtemény gyarapodása továbbra is töretlenül folyt. Az 1990-es években két megszűnt intézmény (a Lapkiadó Vállalat és a Képzőművészeti Alap) negatívjai, valamint diaanyaga, összesen 610.000 kocka került a Fényképtárba.

Nem egyszer van arra példa, hogy egy fényképész a Fényképtárra hagyja egész életművét. Az utóbbi években pl. **Ács Irén**, **Wormser Antal** és **Schwanner Endre** fotóriporterek tették ezt. Ács Irén életművének feldolgozása – mintegy 70.000 negatív – az ő személyes közreműködésével be is fejeződött. Képeiből, melyek 1960-tól az 1980-as évek végéig készült riportképek, számos helyen rendeztünk kiállítást. Wormser Antal több tízezer, 1956–1986 között készült negatívjának feldolgozásából két kolléganőm 2014-ben rendezett egy kiállítást Dunaújvárosban és Budapesten.

Ezzel a nagyíramú gyarapodással hogyan tudunk lépést tartani, és feldolgozni a beérkező anyagokat? Kicsit úgy gondolkodunk, hogy most még meg lehet menteni az analóg fényképezés sok értékét. A feldolgozást pedig még később is elvégezhetik az utódaink, mikor már az analóg fényképezés teljesen megszűnik, eltűnik a világból. Tehát most mentjük, ami még menthető, és örülünk, ha bármilyen elsődleges rendszerezéssel az anyagot használhatóvá, áttekinthetővé tudjuk tenni. Hogy valaha is megtörténik-e ezen anyagok nyilvántartásba vétele, most még nem tudjuk, de talán nem is lesz szükséges a darabonkénti nyilvántartás.

A gyűjtemény legutóbbi jelentős gyarapodása volt, mikor 2008 végén a magyar állam megvásárolta az ICP-től (International Center of Photography, New York) a 937 darab **Robert Capa** felvételt tartalmazó ún. Master Selection III-at. Ez egy válogatás, amit a magyar származású Capa öccse, **Cornell Capa** és életrajzírója, **Richard Whealen** állított össze az 1990-es években, átnézve

5. kép – Részlet a
Játékos című kiállításból,
Magyar Nemzeti Múzeum,
2013
(Fotó: Kardos Judit)

Robert Capa mintegy 70.000 negatívját. Úgy vélték, ez az összeállítás tükrözi Capa életművét. A képeket kiállítási minőségben lenagytították, a nagyításokból 3 egyforma, meg nem bontható egységként kezelendő sorozat készült, melyek egyike lett 2009-ben a Magyar Nemzeti Múzeumé. Capa képeiből azóta kb. már 20 helyen rendeztünk kiállítást, többnyire Magyarországon, de volt kiállításunk Bécsben, Pozsonyban, Sanghajban, Rómában és Firenzében is. Saját épületünkben is nyílt egy kiállítás Capa 100. születésnapja alkalmából, ami 2013. október 22-én volt. Ez a Játékos címet viselte, és egy sajátos, friss szemszögből mutatotta be a fotóriporter munkásságát. Sok kiegészítő rendezvény kapcsolódott hozzá, teljesebbé téve Capa megismerését, befogadását. Azt hiszem, dicsekvés nélkül mondhatom, a kiállítás nagyon sikeres volt, mert a látogatók egyaránt értékelték a nagyszerű fényképeket és a szórakoztató rendezést. (5. kép)

A Történeti Fényképtár mintául szolgál az országban azon gyűjteményeknek, melyek csak később kezdték el a fényképet műtárgyként kezelni, gyűjteni. Számos alkalommal adunk tanácsot a tekintetben, hogyan kell egy fényképtárat kialakítani, hogyan kell a fényképekkel bánni, azokat korszerű módon nyilvántartani, hol lehet beszerezni a fényképek tárolásához szükséges eszközöket. Miközben magunknak épp most kell áttérnünk a harmadik digitális nyilvántartó programra (minden áttérésünk adatvesztéssel járt), és mindenért, akár csak egy cérnaeszköz beszerzéséért is, pályáznunk kell. Egyre csökkenő létszámmal kell megoldanunk a százezres nagyságú feldolgozatlan anyag gondozását, a már leltárba vett 3–400.000 kép gondozását, az évi 3–400 kutató kiszolgálását és megrendeléseik teljesítését.

Raktárunkról talán úgy nyilatkozhatunk, hogy nemzetközi összehasonlításban megközelíti az elvárható színvonalat. (6. kép) Biztosított benne az állandó hőmérséklet és páratartalom, ha szűkös is, de van egy átmeneti tároló, ahol a raktár és a munkaszoba között mozgatott fényképeket 24 órán át tartjuk, hogy ott alkalmazkodjanak a körülmények változásához. A raktárban oltógázzal működő automatikus tűzvédelmi rendszer van kiépítve. A mi munkakörülményeinkről sajnos nem lehet dicsérően szólni. Elhelyezésünk (közös, amerikai rendszerű – a Szerk.), munkaszobánk nem méltó sem a Nemzeti Múzeumhoz, sem a gyűjtemény országos vagy nemzetközi jelentőségéhez.

6. kép – Részlet a Fényképtár raktárából
(Fotó: Ormos József)

7. kép – 386/1957. fk. Erzsébet osztrák császárné, később magyar királyné Housegard nevű kutyájával, Bécs, 1866
(Fotó: Emil Rabending)

A gyűjtemény történetének követése után tekintsük át felosztását, és közben nézzük meg kiemelkedő tárgyait.

A Fényképtár a következő gyűjteményi részekből áll:

Portré és csoportkép gyűjtemény: ebben találhatók a magyar és az egyetemes történelemben, kultúrában, művészetben, tudományban kimagasló szerepet játszó személyek portréi illetve csoportképei a legkorábbi időktől máig. Mint egyik csúcstarabunkat kiemelném itt Erzsébet királyné páratlan szépségű ábrázolását Rabendingtől. (7. kép) Számos, a magyar fotótörténetben fontos fotográfus munkái találhatók itt meg. Néhány név közülük: **Simonyi Antal**, **Strelisky Lipót**, majd a Strelisky műterem, **Koller Károly**, a festőből lett **Borsos József** és **Barabás Miklós**, **Uher Ödön**, **Székely Aladár**, **Rónai Dénes**, **Máté Olga**, **Pécsi József**... Ez a gyűjtemény dicsekedhet egy olyan portréval, ami **Brassait** ábrázolja, és **André Kertész** készítette. (8. kép) Ketten azok közül, akik Magyarországról származnak, de Európában lettek világhírűek. Brassaitól egyébként több portrét is őrzünk, melyeket Párizsban élő magyar emigránsokról készített.

A portré- és csoportkép gyűjteményben egyedileg nyilvántartott képek száma meghaladja a 40 ezret.

Városkép gyűjtemény: magyarországi és külföldi városok külső ábrázolásait, épületeit, utcaképeit tartalmazza a fényképezés kezdetétől napjainkig. Így megőrizte sok olyan épület vagy utca képét,

8. kép – 98.263 André Kertész felvétele
Brassairól (Halász Gyula),
Párizs, 1926–1930 között

9. kép – D 674 Az Erzsébet híd, Budapest, 1943 (Fotó: dr. Somló Béla)

amelyek a felvétel elkészülte óta már nem állnak, lebontásnak, átépítésnek vagy háborús pusztításnak estek áldozatul. (9. kép) Számos kastély és palota külső és belső képei is megtalálhatók e gyűjteményben. Közülük is ki kell emelnem a 19. századi magyarországi városfényképészet legjelentősebb alakjának, **Klősz Györgynek** mintegy 400 darab nagyméretű üveglemezét, melyeket a magyarországi főúri lakhelyeken készített a 19–20. század fordulóján. A felvételek között bőven találunk enteriőröket is, melyek alapján képet alkothatunk a korabeli arisztokrácia életéről. A gyűjteményben levő képek száma meghaladja a 17 ezret.

Viseleti gyűjtemény: ide azoknak a portréit csoportosítjuk, akiknek a személye, neve nem ismert, illetve kerülnek be azért is fényképek, mert a rajtuk ábrázolt viseletet a korra jellemzőnek tartjuk. A viseleti gyűjtemény az öltözködés kutatása szempontjából azért érdekes, mert a képek a tényleg viselt öltözeteket mutatják, és így többet árulnak el korukról, mint a divatújságok rajzai olyan ruhákról, amikből soha nem lett ténylegesen használt ruhadarab. Ebben a gyűjteményben különösen nagyra értékeljük azokat a képeket, amelyeknél ismerjük az ábrázolt személy társadalmi hovatartozását. Fényképezkedési szokások vizsgálatára is alkalmasak e gyűjtemény darabjai. A gyűjteményben található egyenruhás, fürdőruhás, fehérneműs fényképek is, külön érdekességet jelentenek azok a népviseleti képek, ahol a népviselet mint jelmez jelenik meg, ami igen jellemző volt a 19. század előkelő köreiben. A képek darabszáma 8000 körül van. (10. kép)

Az eseménytörténeti fényképek két nagy egységre válnak szét: ezek a magyar és a nemzetközi események gyűjteményei.

A magyar eseménytörténeti gyűjtemény a legkorábbi fennmaradt eseményfényképektől napjainkig gyűjti a magyar történelemre, gazdasági, kulturális életre és az emberek életmódjára vonatkozó képeket. A legkorábbi esemény, amellyel fényképen találkozhatunk, az 1867-es királykoronázás, mely képeknél még jellemző, hogy a szereplők feje ténylegesen fénykép, de a testük még grafikai ábrázolás. Az 1870-es években többször is sújtotta az országot nagy árvíz, ezek képei is megtalálhatók ebben a gyűjteményrészben.

10. kép – 1944/1953. Magyaros öltözetű nő, 1860-as évek (Fotó: Mayer György)

11. kép – 472-1948 Hadi célokra leszerelik az egyik budapesti templom harangjának tornyát, 1916 (Fotó: Müllner János)

Itt őrizzük a 19. századi utazók útján készített felvételeket is. A 19. század végétől egyre több a politikai életet, annak eseményeit és szereplőit megörökítő fénykép. Komoly részt képviselnek az első világháború fényképei, még ennél is nagyobb a második világháborús képanyag részesedése. Kiváló fényképek örökítik meg a két világháború között az utcák hétköznapi életét, valamint a falusi ünnepeket és munkát. (11–12. kép)

A fényképek készítői részben hivatásos fotóriporterek vagy profi módon fényképező amatőrök, de őrzünk teljesen privát fényképeket is, amelyeknek külön jelentőséget az kölcsönöz, hogy olyan helyszíneken, intim pillanatokban is fényképeztek, ahol hivatásos fényképező nem lehetett jelen, így ezek az életmódnak pótolhatatlan forrásai.

Rendkívül becses darabjai ennek a gyűjteménynek a később világhírűvé vált **Munkácsi Márton** képei is, szám szerint 13 darabot őrzünk tőle. A két világháború között számos nagyszerű fotóriporter dolgozott a képes újságoknak – Jelfy Gyula, **Kallós Oszkár**, **Balogh Rudolf**, Bojár Sándor, Escher Károly –, ugyancsak kitűnő fényképészek **Vadas Ernő**, **Szöllősy Kálmán**, **Kinszki Imre**, **Kárász Judit**. Közülük többekről is elmondhatjuk, hogy ha ők is nyugaton keresték volna a boldogulást, akkor most olyan ismert lenne a nevük, mint André Kertészé, Brassaié, Munkácsi Mártoné vagy Robert Capaé született Friedmann Endréé.

A háború utáni évekből jelentős képállomány mutatja be a romokat, majd az ország újjáépítését. Az 1948 utáni időszak politikai tárgyú képei a korábbiakhoz képest elszíntelenednek, megnyomórtítják őket a politikai propaganda kényszere, ugyanakkor a munkaábrázolások – bár ezeken is ül a propaganda – sokban megőrizték a két világháború közti remek riportfényképezés színvonalát, illetve az ún. magyaros stílus jegyeit, olykor akaratlanul is. Természetesen nagy hangsúllyal szerepelnek

12. kép – 2005.576.1 A Vörösmarty tér, Budapest, 1940 körül (Fotó: Szöllősy Kálmán)

az 1956-os forradalom képei; számos amatőrtől, illetve a világsajtó akkor Magyarországon megjelent képviselőitől is. (13. kép)

Az 1970-es évektől egyre hézagosabb a gyűjtemény, de iparkodunk ezt is fejleszteni. Igyekszünk fotóriporterektől olyan képeket beszerezni, amelyek nincsenek meg a Magyar Távirati Irodánál. Sok fotóriporter szívesen ajándékozott nekünk képet, mert számára is fontos volt, hogy a munkája bekerüljön az ország legelső gyűjteményébe. Az utóbbi évek eseményei **Bánhalmi János**, **Bánkuti András**, **Fejér Zoltán**, **Benkő Imre**, **Habik Csaba**, **Karasz Lajos** felvételein őrződnek meg a gyűjteményben. Szívesen válogatunk amatőr fényképezők színvonalas munkáiból is. Mint korábban említettem, több fényképész egész életművét nekünk ajándékozta, ezek a képek is az utóbbi évtizedek lenyomatai.

Az egyedileg nyilvántartott magyar eseménytörténeti képek darabszáma meghaladja a 100.000-ret.

A legkevésbé kutatott gyűjteményrészünk a nemzetközi eseménytörténeti rész. Ide azok a riportképek tartoznak, amelyek Magyarországon kívül készültek olyan eseményekről, amelyeknek nincs magyar vonatkozása. Ezek nagy többségét a két világháború közötti hírügynökségek anyaga alkotja. Ez a gyűjteményrész kincsesbánya lehetne, ha rendszeren fel lenne tárva, de nincs iránta nagy érdeklődés. Darabszáma kb. 31.000 darab.

2000-ig külön gyűjteményt jelentettek a negatívok. Külön leltárba véve tartottuk a negatívokat, köztük nem különítve el az eredeti és a saját fényképeinkről vagy más fényképekről készült repró negatívokat. Így ezek darabszáma elérte a 100 ezret. 2000 után fokozatosan áttértünk arra, hogy a képekről digitális másolatokat készítünk. Az újonnan érkező eredeti negatívokat pedig a többi, tehát pozitív képpel közös nyilvántartásba vesszük. Az a több százezer negatív, melyekről a gyűjtemény gyarapodása során írtam, nem került be ebbe a gyűjteménybe. Azokat igyekeztünk/igyekszünk valamilyen rendezéssel áttekinthetővé, használhatóvá tenni, közülük egy-egy darab, ami jelentőségénél fogva kiválasztódott, válik a törzsgyűjtemény tagjává.

Megemlítem, hogy rendelkezünk néhány ezer diával is. Ezek közül a színes diák, amik az 1930-as évek eseményeiről vagy a második világháborúban keletkeztek, nagyon népszerűek a könyvkiadásban, sajtóban, akárcsak az 1956-os forradalom idején készült színes diakockák.

A tematikus gyűjteményrészeken kívül gyűjteményünk büszkeségei a régi, történeti fotótechnikával készült fényképek. Ezek a rajtuk levő kép tartalma alapján lettek nyilvántartásba véve, így többségük a portré vagy a viseleti gyűjtemény része.

Itt beszámolhatunk kb. 150 darab dagerrotípiáról. Ezek között is nemzetközi érdeklődésre tarthat számot a 23 sztereo dagerrotípiánk, melyek női aktokat örökítenek meg. A felvételek mind az 1850-es években készültek Franciaországban. Feldolgozásra vár még kb. 110 darab dagerrotípiát, amiket nemrég vásároltunk meg egy műgyűjtő halála után, szinte az egész gyűjteményével együtt.

13. kép – 79-59 Munkásasszonyok szoptatják csecsemőjüket az üzemi bölcsődében, 1953 (Fotó: Vadas Ernő)

Fotótechnika-történeti darabjaink között felsorolhatunk még ambrotípiákat, talbotípiákat, ferrotípiákat, autokrómokat, több nagyon szép kromotípiánk is van. (14. kép) Különösen gazdag a fotókerámia állományunk. Ennek legkiválóbb darabjai **Veress Ferenc** nevéhez kötődnek. Veress Ferenc kolozsvári fényképész több évtizedes tevékenysége során a fotótechnika minden eljárásában folytatott kísérleteket, többek között több száz fotókerámiát készített.

A Történeti Fényképtár tárgyi anyagát mintegy 90 folyóméternyi dokumentáció egészíti ki, ami elsősorban fényképezésekre és kiállításokra vonatkozóan tartalmaz adatokat.

A Történeti Fényképtárban jelenleg hat tudományos munkatárs dolgozik, az alkalmazás feltétele történeti végzettség, újabban már történész muzeológusi is, de egy időben ilyen képzés nem folyt az egyetemen, s így ez a végzettség nem is lehetett követelmény. Egy gyűjteménykezelőnk van, egy fő folytatja a szkennelést és a retrospektív adatbevitelt, valamint egy titkárnőnk van. A múzeumban két fő foglalkozik fényképek restaurálásával. Külső megrendelések részére a másolást a múzeum két fényképésze illetve a mi már említett szkennelő munkatársunk végzi.

14. kép – 2008-289-1a Autokróm, 1910 körül

A Fényképtárban a kutatók az anyag nagy részét eredetiben kapják (pamutkesztyűs – a Szerk.) kézbe, egyes részek számítógépen kutathatók, egyes képek pedig másolatban, leíró kartonon. Kutatóink elsősorban történeti tárgyú könyvekhez válogatnak fényképeket. Képeinket használják a történelmi folyóiratok (Rubicon, Múltkor, BBC History magyar kiadása), dokumentumfilmek készítői, más múzeumokban készülő kiállítások rendezői, napilapok egyaránt.

A Fényképtár több évtizedes fennállása alatt számos emlékezetes kiállítást mutatott be. Ezek közül kiemelném a 2001-ben megrendezett Fénnyel írott történelem címűt, melynek kettős célja volt: a fényképek vezetésével bemutatni a magyar történelmet, s közben a fotótechnika-történetet is. A kiállítást Budapesten kívül megrendeztük Milánóban és Ulmban is, anyagából fényképes album is készült, aminek összeállításában közreműködött a tár minden munkatársa. Az album angolul is megjelent önálló kötetként.

A tár tudományos munkatársai napi munkájuk mellett rendszeresen publikálnak cikkeket, ezek fő megjelenési helye a Fotóművészet című folyóirat, de számos könyv is megjelent már a tár dolgozóinak önálló munkájaként. Részt veszünk a muzeológus szakos egyetemisták és a gyűjteménykezelő szakdolgozók képzésében is.

KISMÚZEUM INTÉZMÉNYI INTEGRÁCIÓBAN

Pusztai Gabriella

Az elmúlt majdnem másfél év elég hosszúnak tűnik ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, milyen hatással van és lesz a 2013 elejétől induló intézményi integráció egy vidéki kismúzeum életére, fejlődésére. A kunszentmártoni múzeum egy sokszínű, sokféle feladatot ellátó intézmény részévé vált, ami gyökeresen megváltoztatta a múzeumi munka prioritásait, hétköznapi menetét, módszereit, tempóját. Mennyiben gazdagította-szegényítette és alakította át múzeumunkat az elmúlt időszak? – erre a kérdésre próbálunk válaszokat adni nem csak a kollégáknak, a múzeumbarátoknak, de magunknak is.

Új intézményi keretben

A kunszentmártoni múzeum a Tiszazug kistérség néprajzi-történeti gyűjtőkörű múzeuma. Épülete Kunszentmárton és a Nagykunság története szempontjából is nagy jelentőséggel bír, különleges történelmi emlék, mivel az egykori Nagykun Kerület székhelyének börtöne volt. (1. kép) Az intézmény fenntartását az elmúlt év elején Kunszentmárton Város Önkormányzata vette át és beolvasztotta a helyi Általános Művelődési Központba (ÁMK) a művelődési ház, a könyvtár, a kun-nyalui klubkönyvtár, a sportcsarnok és a városi óvodával együtt. Az ÁMK turisztikai feladatokat is kapott, s egy éven keresztül a városi újság kiadását szintén végezte. A fenntartó a múzeumot – a jelenlegi állami feladatfinanszírozás mellett – csak ebben az intézményi integrációban hajlandó működtetni. (2–4. kép)

1. kép – A múzeum folyosója

Az ÁMK vezetője a múzeum igazgatója, központja pedig a múzeum lett. Hét épületben, összesen 22 fővel dolgozunk. A fenntartó a múzeummal és az ÁMK-val szemben segítőkész, jóindulatú, törekszik a felmerülő problémák megoldására, de kedvezőtlen költségvetése miatt intézményeinek az elmúlt években csak szerényebb anyagi támogatást tudott nyújtani.

Intézményi központi szerepkör

Múzeumunk soha nem látott virágzását élte az intézményi összevonás idején. Épületünket több szakaszban felújítottuk. Alfa pályázatból készült állandó kiállításunk vendégcsalogató elemei miatt folyamatosan nőtt látogatottságunk. NKA, TÁMOP, TIOP pályázatok segítették múzeumpedagógiai, közművelődési, raktárfejlesztési terveinket, OTKA kutatási programban vettünk részt. Kapcsolódunk városi, országos rendezvényekhez, külföldi múzeumokkal működünk együtt. Ebben az állapotban ért minket az átalakulás.

A Városi Önkormányzat – kedvezőtlen anyagi helyzete ellenére – elfogadta a múzeumot saját intézményeként. A város vezetői, az önkormányzati képviselők partnerek az intézmény működtetésében. Meglepetten tapasztaltuk, mennyire gyorsan és hatékonyan segítenek megoldani gondjainkat. Mindig úgy gondoltuk, a múzeum itthon van Kunszentmártonban, de mégis azt éreztük: most valóban „hazaértünk”.

Az új, integrált intézmény és központjának kialakítása azonban több olyan változással járt, mely kimondottan hátrányosan érintette működésünket:

A múzeum épülete nem alkalmas intézményi központnak. Az egykori börtönben szűkek a helyiségek, nincs a titkárnőnek irodája, jelenleg a folyosón dolgozik. A muzeológusoknak egy közös iroda áll rendelkezésére, ahová minden hozzánk érkező bejön. Létszámunk csökkent, mert e cikk írója, a területi múzeumvezetőből KÁMK igazgatóvá lett muzeológus nem tud részt venni a múzeumi munkában, s így azt ketten végzik el (egy négyórás teremőr-takarító segítségével) úgy, hogy teremőrködnék is.

Az intézményt a fenntartó úgy hozta létre, hogy egyetlen státuszt biztosított ehhez, egy titkárit, s a titkárnő munkáiggyel, pénzügyekkel, s a napi egyéb hivatali feladatokkal is foglalkozik. Nincs gondnok, karbantartó (hét épület, udvarral!). Ellenben a város vezetése minden segítséget megad elegendő számú közfoglalkoztatott alkalmazásához. A központ felszerelését (számítógép, fax, nyomtató stb.) a múzeumnak kellett biztosítania, sőt napi feladatait is mi végezzük, mivel az általános igazgatóhelyettes a művelődési központ épületében dolgozik. Az öt részintézményből a művelődési ház, a sportcsarnok szakember-ellátottságán javítani kellene, amire nincs pénz. A könyvtárban sokkal több szakemberekre lenne szükség.

Az intézmény belső kommunikációjának megoldása nagyon nehéz, mivel 7 épületben működünk, s a pénzügyek bonyolítása még egy 8. épületben zajlik. A munka és a feladatok koordinálása folyamatos ingázást, telefonálást igényel. A feladatátadás nagyon nehéz az intézményi központként működő múzeumból.

Személyes tapasztalatom, hogy amikor elmondom, mekkora teher ennyi különböző típusú intézmény központjának lenni, egy igazgatóval és két muzeológussal, általában nem látják világosan gondjainkat. Csakis a konkrét példa segíti ilyenkor a megértést: Mondjuk, ha az intézmény igazgatója

2. kép – Az ÁMK
Bartók Béla Terme

elfoglalt, akkor a két muzeológus kollégát keresik az óvodai panaszokkal a szülők, a cigánybál szervezésével a sportszarnokban, a napkollektorok kivitelezési lehetőségével a könyvtár tetején. Amikor a titkárnő nincs az intézményben, akkor a muzeológus kolléga helyettesíti, s nem csak a múzeum, hanem még négy másik intézmény titkári feladatait látja el. A történész kolléga pl. közmunkaprogramos kérelmeket ír, a múzeumpedagógusunk segít a szabadságok kiírásában. A rövid közfoglalkoztatási időszakok, az önkéntes munka sajnos nem teszik lehetővé a dolgozó betanítását komolyabb feladatok elvégzésére.

A KÁMK-ban két önkormányzati képviselő is dolgozik alkalmazottként, mely időnként erősíti, alkalmanként pedig gyengíti az intézményt, attól függően, hogy ellene vagy mellette foglalnak állást vitás kérdésekben. A politikai érdekek ezért hatványozottan befolyásolják mindennapjainkat.

Új intézmény, új feladatok

A múzeum új, nem múzeumi feladatokat is kapott, melyek sok időt vesznek el eddigi munkánktól. Bekapcsolódtunk a város közművelődési programjainak lebonyolításába, pl. a városi gyereknap, a majálisok megszervezésébe; a városi újság szerkesztésébe. A muzeológusoknak nem jelent problémát az új feladatokat megfelelő színvonalon elvégezni, a gondjuk az, hogy a múzeumi tevékenységekre sokkal kevesebb idő jut, s már csak túlórával tudják elvégezni munkájukat. Kutatni, írni, kiadványt szerkeszteni csak este, hétvégén van idő. Az intézményben mind az igazgató, mind a két kolléga fáradt, s egyre kevésbé képes a komolyabb múzeumi fejlesztések, programsorozatok kivitelezésére. A túlórák lecsúsztatása is gondot jelent, a szabadságok kiadása, egyeztetése még nehezebb feladat.

Az új rendezvényekkel jobban bekerültünk a város „vérkeringésébe”, de sajnos ezzel azt is erősítjük, hogy ezekre a feladatokra a muzeológusokat folyamatosan igénybe lehet venni, s nem abba az irányba haladunk, hogy elfogadtassuk, mi is valóban a múzeum feladata, küldetése a településen. Természetesen mindezekre a problémákra megoldást jelenthetne, ha az intézményben többen dolgoznának. Tapasztalatom az, hogy a szakma egy része úgy gondolja, egy vidéki területi kismúzeum 1-2 dolgozóval is elboldogulhat. Ez annyira komolytalan gondolat, hogy akkor feltehetnénk azt

3. kép – Az ÁMK Könyvtára

a komolytalan kérdést is: Ha egy pl. 55.000 db-os gyűjteménnyel, 450 m² kiállítási alapterülettel, évi 8–9 ezer látogatóval dolgozó kismúzeum 1-2 fővel elboldogulhat, akkor egy, mondjuk ötször ekkora nagymúzeumban miért nem csak 5-10 dolgozó van? A területi múzeumok alapvetően ugyanazokat a feladatokat végzik, mint a nagymúzeumok (kutatnak, kiállítást rendeznek, gyűjteményt gyarapítanak, állagmegóvnak, pályázatot írnak, múzeumpedagógiával, közművelődéssel foglalkoznak, kiadványokat szerkesztenek, reklámoznak stb.), csak jóval kisebb méretben, mennyiségben, ahogy idejük engedi, a látogatók vezetése mellett.

Kinek jó a múzeumot befogadó intézményi integráció?

Valójában csak az első tapasztalatokat, benyomásokat tudjuk másfél év után megfogalmazni, hiszen jelenleg is formálódik, alakul belül az egész intézmény, keresik a helyüket, lehetőségeiket az egyesült részek. Néhány észrevételt azonban már meg szeretnénk tenni az átalakulással kapcsolatban:

Az ÁMK-ba egy olyan intézmény lépett be a múzeummal, mely sok évre előre rendelkezett fejlesztési elképzelésekkel, s azt következetesen vitte és viszi végig működése során. Ez nem jellemezte a közművelődés, könyvtár és a sportcsarnok irányítóit, s erős ellenérzést kelt a dolgozók egy

4. kép – Az ÁMK Művelődési Központja

részében ma is, hiszen mi mindig tudjuk, mit akarunk, s a kivitelezés mód-szereit is megkeressük a megoldáshoz. A velünk összevont egyes intézmények, közel fenntartójukhoz, a városi önkormányzathoz, folyamatosan a költségvetési támogatáshoz igazították munkájukat, fejlesztési elképzeléseiket. A csökkenő támogatás mellett csak elvárva, egy-egy alkalommal keresték meg új programjaikhoz, szolgáltatásaikhoz a külső forrásokat, pályázatokat. Ezeket az intézményeket nehéz rábírní a szem-

léletváltásra, egy másfajta gondolkodásra. Nehéz elfogadniuk, hogy a „fenntartó ehhez nekünk nem ad segítséget, nem csináljuk” magyarázat már nem érv, s az elhúzódo „sértődött meg nem értettség” állapota megnehezíti az együttműködést. A muzeológusok erős elhivatottsága szakmájuk iránt hosszabb távon remélhetőleg jó hatással lesz a sokkal inkább befelé forduló, önkormányzati vezérléshez szokott új kollégákra.

A múzeum megjelenése az ÁMK-n belül a városi közművelődési rendezvények lebonyolítását könnyebbé teszi, ami segítség a város vezetésének, a művelődési központnak. Könnyebb a kulturális, szabadidős programokat egyeztetni, s a muzeológusok tevékenyen szerepet vállalnak ezen a területen. Egy fontos értéket is igyekszünk hozzáadni a rendezvényekhez, melyre láthatóan egyre nagyobb szükség van, elsősorban a mesterséges hagyományteremtés miatt: a hitelességet.

A kunszentmártoni múzeumban sokkal inkább érezhető az elmúlt években végbement szemléletváltás hatása, mint a társult intézményekben. A látogató, az olvasó, a szolgáltatásainkat igénybe vevők felé fordulás, a nyitás nálunk erősebben jelen van.

A múzeumi kollégák munkájuk során (kutatás, konferenciák, kiállításrendezések stb.) többen utaztak, szélesebb körű szakmai kapcsolatokkal, tapasztalatokkal rendelkeznek, ami mindenki

számára nyereséggel jár. Az uniós és egyéb, nagyobb pályázatok lebonyolításában már most segítséget nyújtunk a többi intézményegységnek.

Mindenkinek jó a kiállítások terén kialakult együttműködés: a kamarakiállításokat a könyvtár, a tudományos kutatáson alapulókat a múzeum, az egyebeket a művelődési központ vállalta és rendezi.

Jó a múzeumnak az intézményi integráció?

Akkor *lehet* jó számunkra az integráció, ha csak a kulturális és a közgyűjteményi területtel vonják össze a múzeumot, mivel a sport- és az oktatási-nevelési intézményünk munkája jelentősen eltér a miénktől. Vannak közös pontok, hiszen a sportcsarnok is a szabadidő, úgymond hasznos eltöltésének helye, az óvoda pedig ingyen és egyre gyakrabban vette és veszi igénybe szolgáltatásainkat. A városi rendezvényeken mindannyian együtt dolgozunk az óvónőkkel, a sportszervezőkkel. Vetélytársként jelentkezik viszont az intézményen belül a mecenatúra, az önkormányzati támogatás terén a sportcsarnok, mivel a településen a sportlobbi-tevékenység nagyon erős.

Intézményünk érdekérvényesítő képessége a városban, az ÁMK nagyobb mérete miatt, erősebb. A múzeumnak a vezető pozíció biztosítja kifelé és befelé is érdekei elsőbbségét. Új, nem muzeológus vezető esetén hátrább sorolhatnak minket a részintézmények között.

Épületünket az elmúlt években felújítottuk, raktárépületünk átalakítása TIOP pályázat keretében zajlik le (2013–2014). Az ÁMK többi épülete, az óvodát kivéve, mind rosszabb vagy rendkívül rossz állapotban van. Az eszköz és technikai ellátottság szintén a múzeumban a legjobb. Ez azt eredményezi, hogy mivel mindig a legrosszabb helyzetű részintézmény segítségért kell küzdenie az igazgatónak, nekünk kisebb az esélyünk a jövőben a helyi támogatások megszerzésére.

A múzeumnak az jó, ha erős, gyorsan fejlődő intézményekhez integrálják, ahol a részek egymást erősítik az egyesülés során. Óvodánk kiváló szakemberei, lelkesedésük, vállalkozó szellemük lehetővé tette, hogy – már az integráció előtt – szoros együttműködés alakuljon ki közöttünk. Nem csupán pedagógiai programjuk egyik pillére lett a múzeumi munka, de óvodai rendezvények színterévé váltunk, s a gyerekek a múzeumban otthon érzik magukat, a múzeum az „életük részévé vált”. De! Hasonló eredményt értünk el az általános iskola alsó tagozatával, ahol múzeumbaráti kör alakult, s a szülők elmondása szerint a beteg gyerekeket sem tudják az iskolától távol tartani, azokon a napokon, amikor a múzeumba is jönnek délután.

Nagy gondot jelent a megyei múzeumi szervezet szétesése miatt a folyamatosan erősödő elszigetelődés. Az elmúlt évben kinyilvánítottuk a tiszazugi és a nagykunsági múzeumok együttműködési szándékát, de ezt tettek még nem követték. A közös szakmai munka reményében nyújtottunk be több területi múzeummal OTKA kutatási pályázatot. Jelenleg is keressük egyéb területeken a közös szakmai munka lehetőségét.

Néhány megállapítás összegzésképpen

Az integrációval a múzeum kiváló szakemberek segítségét kapta meg a fenntartó részéről, akik fontosnak érzik az intézmény jó működésének biztosítását. Már látszanak az óvoda és a múzeum szoros, közös munkájából adódó meglepően jó eredmények. Intézményi központként pénzügyi, szervezési szempontból gyorsabb és gördülékenyebb a múzeum működése, hiszen nekünk a vezetői döntésekre nem kell várni. Másrészt lelassult a munkánk és a fejlesztési programjaink, mivel az összevont intézmény nem csupán a múzeum vezetőjétől, de a két másik szakalkalmazotttól is sok

időt, energiát vesz el. Az intézmények vagy a közös programok folyamatos konzultációt, tanácsadást igényelnek (pályázatok, szakmai munka), s saját feladatainkra (tudományos kutatás, kiállítások stb.) kevesebb idő jut. Amennyiben tartósan fennáll ez a helyzet, az a múzeumi tevékenység színvonalának csökkenésével fog járni. A múzeum dolgozóira jellemző erős küldetéstudat az ÁMK egyes részeiben gyengébb, mely visszahúzó erőként működik.

A Kunszentmártonban most létrehozott általános művelődési központ arra alkalmas, hogy a múzeum fennmaradását biztosítsa. Központi szerepe és a múzeum ügyében ledolgozott túlórák napjainkban még garanciát jelentenek erre. Most, másfél év után azonban még mindig úgy látjuk, hogy az integráció *haszonélvezői inkább a többi intézmény és nem a múzeum!* Elegendő és jó szakemberekkel működő erős intézmények jelenthetnének nagyobb lehetőséget és kevesebb terhet számunkra.

A kunszentmártoni múzeum önállóan is képes lenne működni: mind képzett szakembereit, felújított épületét, állandó kiállítását, mind múzeumpedagógiai, technikai eszközeit tekintve! A múzeum köré szerveződött közösségek (két egyesület, klub, körök) szervesen beépültek hétköznapijainkba, szilárd bázist adva terveink megvalósításához.

Milyen intézkedésekkel javítható a múzeum helyzete?

A múzeumi feladatok ellátásának rovására végzett intézményi munkánk, a teremőr hiánya, az ez év őszén nyitásra váró – személyzet nélküli – tanulmányi raktárunk személyi feltételeink hiányosságait mutatják. Közfoglalkoztatottak helyett legalább egy főállású teremőr kellene a két épület nyitva tartásának biztosítására.

Költségvetésünk az elmúlt évihez képest valamelyest javult, és a múzeumi pályázati támogatásokkal kiegészítve munkánk már elvégezhető. A minimális dolgozói létszám azonban akadályozza a nagyobb szponzoráció megszerzését, új pályázatok beadását, illetve fizetős szolgáltatásaink bővítését, tehát magának az intézménynek a választás a megváltozott helyzetre.

Ismét nagyobb teret kellene adni a múzeumi szakmai munkának. A fenntartónak az az érdeke, hogy a városi rendezvények lebonyolításában minél nagyobb szerepet vállaljon az ÁMK és a múzeum is, s nem az hogy tudományos kutatást végezzünk, s tudományos fokozatokat szerezzünk. Ezért a szövetségeseket és a partnereket e kérdésben kifelé kell keresnünk, s más területi és megyei hatókörű múzeummal összefogva kell kidolgoznunk szakmai együttműködési tervet, programokat, hogy ellensúlyozzuk azt az erőt, mely a közművelődés, a rendezvényszervezés irányába tol el minket. A közös kutatások, kiállítások nemcsak magasabb színvonalú munkát eredményeznének, de a most tapasztalható elszigetelődésen is segítenének.

Meg kellene határozni milyen intézményekkel vonható össze a múzeum. A nevelési és sportintézmények feladatai, tevékenysége, szaktudás-igénye jelentősen eltér a múzeumétól. Kulturális és egyéb közgyűjteményi feladatokkal egy múzeum működése jobban összehangolható.

A saját bevételek növelésére szintén tettünk lépéseket. Mind az Alfa kiállítás megnyitása (2011), mind a nyár végén nyíló tanulmányi raktár jelentős látogatószám növekedéssel járt és fog járni. Az intézményt ingyenesen használók számát TÁMOP pályázatunk (a tanórán kívüli nevelési feladatokra) növelte, és lehetővé tette tetemes eszközkészlet megvásárlását, mely megalapozza a bevétellel járó szolgáltatások bevezetését.

MÚZEUM ÉS TÖRTÉNETI MUZEOLÓGIA, AVAGY A TUDOMÁNYOSÍTÁS RÖGÖS ÚTJAI

Gaucsík István

Ez a tanulmány nem vállalkozik sem többre, sem kevesebbre, mint fogalommagyarázatra, tartalmi pontosításra és a történeti muzeológia értelmezési mezőinek a körülhatárolására, miközben egy történész-muzeológus önreflexióra is kísérletet tesz.¹

Mondanivalómat három, egymással szorosan összefüggő témára szűkítettem: Először a muzeológia tudományosításának a problémakörét mutatom be, valamint a történeti muzeológia és a történettudomány ma is gyakran, ki merem jelteni, önkényesen félreértelmezett kapcsolatát elemzem. Ehhez kapcsolódóan érintőlegesen a történész-muzeológus szakmai attitűdjének a vizsgálatával foglalkozom. Végül harmadsorban azokat a nemzetközi irányzatokat kívánom áttekinteni, melyek a történeti muzeológiai gondolkodásra nálunk is nem jelentéktelen hatást gyakorolhatnak és a szakma fejlődését, egyáltalán az új megközelítések és módszerek keresését jótékonyan befolyásolhatják.

A tanulmány teoretizáló jellegű. Bízom benne, hogy ez nem lesz sem riasztó, sem elítélendő. Talán elfogadható állítás, hogy az ilyen jellegű ismeretanyag nem válik a gyakorlati muzeológiai teendők kárára. A praktikus, muzeográfiai szempontokat nem kárhozhatja, sőt reményeim szerint éppen hasznukra válik, és azokat támogatja. Az „erőteljesebb” argumentáció végett itt **Zbyněk Z. Stránský** egyik régebbi gondolatához nyúlok vissza.² Gondolom, konszenzus uralkodik abban is, hogy a tudomány nemcsak az adatok gyűjtéséről és leírásáról szól, hanem a tények és jelenségek értelmezéséről. Ahogyan egy helyen a cseh muzeológia másik nemzetközileg jegyzett alakja, **Josef Beneš** fogalmazott: Semmiféle gyakorlati tevékenység még önmagában nem jelent tudományt. A múltat és a jelent vizsgáló, azt megismerni hivatott tudományos érdeklődés mindig reflexív volt és prognosztizáló jelleggel bírt.³ Ez fokozottan érvényes a történeti muzeológiára. Tehát ez a szemléletmód az elmúlt társadalmi valóságot, a történelemmé nemesedett múltat jobban megismerhetővé teszi, a látókörünket jobban kiterjeszti. Ugyanakkor ezt a megközelítést nem idealizálom, és nem nem vetíték bele üdvtörténeti szerepet.

Muzeológia és tudomány

Ezen a helyen részletesebben nem térhetek ki a múzeumokról és a muzeológia tudományosságáról zajló jelenlegi, gyakran kettőséget mutató vitákra.

Röviden csupán a következőket jelzem. Talán evidencia a muzeológia sajátos ismeretanyaga, hiszen a muzeális tárgyakkal, mint arte- és mentefaktumokkal, illetve natúrfaktumokkal foglalkozik.

1 A tanulmány rövidített változata 2012-ben a somorjai Musaeum Hungaricum IX. konferencián hangzott el. A szerző számol vele, hogy megállapításai magyarországi szakmai diskurzusban másképp visszhangoznak. A bizonyos fokú kritikát a szlovákiai és szlovákiai magyar történeti muzeológiai szakosodás megkétszöröse invokálta.

2 „Nem győzőm meg [a muzeológusokat] arról, hogy az elméleten keresztül a gyakorlati kérdések is megoldhatók. Minden bizonnyal számos konkrét érvet hoznak fel a személyzeti ellátottságot, a raktározási feltételeket, technikai lehetőségeket illetően. Nem becsülöm le ezek jelentőségét. Mégis azt gondolom, hogy ezek a szervezési és technikai jellegű kérdések inkább más területeket érintenek, mint azokat, melyek számunkra fontosak. Éppen itt kell tudatosítani a különbséget a muzealizációhoz való viszonyulás muzeológiai és muzeográfiai megközelítése között.” STRÁNSKÝ, Z. Z. 1970. 180. p.

3 BENEŠ, J. 1997. 137. p.

Azok „üzenetét” specifikus kommunikációs rendszeren, a kiállításokon keresztül közvetíti. A lényeges kérdések körüli turbulenciák azonban még nem zárultak le. Tény az is, hogy ez a diszciplína az egyetemi, főiskolai képzés rendszerébe már régebben bekerült. Ez azt is jelezheti, hogy a muzeológus professzionalizációnak, képzettségnek, a fennálló nehézségek ellenére a súlya növekedhet.⁴

Most térjünk vissza témánk szűkebb tárgyhöz, a történeti muzeológiához. Ennek a fiatal aldiszciplínának a megismerési alapját nem a múzeum „önmagában” mint intézmény és nem is annak gyűjteményei képezik, hanem a történelem során megnyilvánuló muzeális jelenség, ember és tárgy kultúrértéket közvetítő kapcsolatának vizsgálata.⁵ **Ébli Gábor** úgy fogalmaz, hogy a történeti muzeológiát éppen a múzeumnak, mint a modernitás egyik jegyének és élményének, emellett az intézményi kereteken belül a múzeumi munka rétegzettségének a felismerése, és nem utolsósorban az erről kialakuló párbeszéd lendítette előre.⁶

Az előzőekben vázoltakkal azt kívántam bizonyítani, hogy a történeti muzeológia elfogadja ugyan a múzeum- illetve gyűjteménytörténetet, mint egy külső, intézményes forma leírását, amely a historiográfia mezejére is átvetett, de a muzealizás vizsgálatával, mely a konkrét gyűjteményeken és kiállításokon belül is megnyilvánul, végül is gondolat történetet kutat.

A múzeumról és a muzeológiáról zajló vitáknak – gondoljunk csak a digitalizáció felgyorsult folyamatára, a tárgyak szelekciójának és a kiállítások közönségközpontúságának kritériumára, a jelenleg időszerű restitúcióra, melyek a gyűjteményeket is érintik – koránt sincs végük.⁷ Ezt az állapotot úgy is értelmezhetjük, hogy a tudományágon belül változatos formákban – optimális esetben⁸ – diskurzusok létezhetnek és a szakmai közösség aktívan megnyilvánulhat, illetve különböző bel- és külföldi fórumokon és csatornákon keresztül adott a tér a megnyilvánulásra.⁹

A másik oldalon leszögezhetjük, hogy a specifikus muzeológiák egyeduralma után a 20. század 60-as éveitől a muzeológiáról és a múzeumról alkotott elképzelések átalakultak. Egyfajta változás bontakozott ki, amely az 1990-es években mindjobban felerősödött. Az elméleti muzeológia terén áttörés zajlott, ami a muzeológiának, mint önálló tudományágnak az elismeréséhez,

4 STRÁNSKÝ, Z. Z. [é. n.]; DOLÁK, J. 2006. 20–24. pp.

5 A szlovák muzeológiai irodalomban a történeti muzeológia meghatározásával kapcsolatban Friedrich Waidacher definíciója vált elfogadottá. Vö. Waidacher, F. 1993.; 1999.; 2005.; STRÁNSKÁ, E. – STRÁNSKÝ, Z. Z. 2005. 75. p. „Die Aufgabe der Historischen Museologie besteht im Erkennen, Beschreiben und Analysieren der zeitlichen und räumlichen Umstände, unter denen Musealität auftritt und reflektiert wird. Dabei betrachtet sie ihren Gegenstand sowohl im Verlaufe seiner geschichtlichen Entwicklung als auch in Beziehung zur Gegenwart.” (Waidacher, F. 2005. 275. p.). Tágabb értelemben a muzeológiai tudományossággal foglalkozik Gregorová, A. 1984. 249–256. pp.

6 Ébli G. 2005. 32. p.

7 Dolák, J. 2010. 10–15. pp.

8 A magyarországi muzeológia állapotáról kritikusan ír Ébli Gábor. Rámutat az önreflexió hiányára és az elmaradó nemzetközi beágyazottság okait elemzi. Ébli G. 2005. 34–35. pp.

9 Például a szűkebb közép-európai régióban több nagy múltú muzeológiai folyóirat jelenik meg. Szlovákiában 1953-tól a Múzeum, Csehországban 1963-tól a Muzejní a vlastivědná práce, Magyarországon a Múzeumcafé, Ausztriában a Neues Museum. Az önszerveződés és szakmai érdekvédelem gondolatát főképpen 1989 után számos szakmai egyesület karolta fel (szlovák: Zväz múzeí na Slovensku, cseh: Asociace muzeí a galerií v České republice, magyar: Pulszky Társaság–Magyar Múzeumi Egyesület, osztrák: Verbund Oberösterreichischer Museen). Ismereteim szerint az egyedüli történeti-muzeológus egyesület 2001-től Magyarországon működik (Magyar Múzeumi Történeti Társulat), amely Történeti Muzeológiai Szemle címmel folyóiratot is megjelentet. A szlovák és a szlovákiai magyar történeti-muzeológusok szakmai együttműködése és szervezeti megnyilvánulása még várat magára. Ezzel szemben a szlovákiai múzeumok iparművészeti gyűjteményeinek kuszódjai 2008-tól, a néprajzosok már régebbtől, külön szekciókban tömörülnek a Szlovák Múzeumok Szövetségén (Zväz múzeí na Slovensku) belül.

elismertetéséhez vezetett. Ez nem utolsó sorban a terminológia egységesítését, a múzeum, a gyűjtemény, a muzealizáció, valamint a muzeológia társadalmi hasznának újradefiniálását és a szakemberképzés összehangolását jelentette. Például a szakkifejezések terén a több évtizedes munka egyik eredménye volt a sokak által ismert, magyar kezdeményezésként jegyzett 1978-as 20 nyelvet integráló *Dictionarium Museologicum* vagy a nemzetközi együttműködés keretén belül napjainkban megszületett új muzeológiai szótár.¹⁰

Ez a paradigmaváltás, valójában egy folyamatosan építkező diskurzus fenntartása, egyáltalán a tudományok közötti, rendszerekben való gondolkodás több jeles szakember nevéhez fűződik. Például a szlovákiai és külföldi muzeológiákat, köztük főleg a németet nagymértékben befolyásoló, az ún. brünni iskola emblematikus személyiségéhez Zbyněk Z. Stránskýhoz. Ugyanúgy gondolhatunk, azonban a holland **Peter van Menschre**, a horvát **Ivo Maroevićra** vagy arra a **Friedrich Waidacherre**, akinek az 1993-ban megjelent könyve mostanra szinte kanonizálódott.¹¹ Bár Peter van Mensch óvatosabb megfogalmazása szerint ez a tudományosítás nem teljes mértékben sikerült. Nem volt egyértelmű folyamat, sőt szakmai berkeken belül szemléleti akadályokba ütközött és ütközik, de legalább a muzeológia tudomány jellegét problémaként kezdték kezelni. Azóta is folyamatosan tematizálják.¹²

Történeti muzeológia versus történettudomány

A mondanivalómat először egy álvita elemzésével kezdem, amely ugyan elvétve, de mégiscsak felbukkan muzeológiai körökben. Leszögezem, nem történész-muzeológusok generálják. Eszerint adott az a tézis, hogy a történészek kizárólag írásos forrásokkal foglalkoznak, illetve egyoldalúan csak azokat veszik figyelembe, a muzeális tárgyak pedig kiesnek a látókörükből, és ezzel mintha dehonesztálnák, sőt megaláznák a muzeológusokat.¹³ Ezt az értékítéletet általánosítónak és sarkítotttnak, nem helyénvalónak tartom, mert a történettudományon belül vagy hozzá kapcsolódva olyan társadalomtudományok léteznek, mint például az iparrégészet, a gazdaságtörténeten belül a technika- vagy az agrártörténet, emellett a helytörténet, kultúrtörténet és a mikrotörténelem, melyek a tárgyi kultúra emlékeit is kutatják. A másik oldalon pedig a muzeológus szintén dolgozik levéltári dokumentumokkal és képi emlékekkel, sőt azokat is gyűjti, értelmezi, és gyakran kiállítja. Nota bene, például egy múzeumtörténet sem írható meg archív iratok nélkül. A másik, történet-szi oldalon elvétve felbukkan a történeti muzeológia puszta forrástanná való degradálása. Ebben az értelmezésben a történeti muzeológia szinte a történettudomány szolgálóleányává és segédtudománnyá válik, és fő feladata „a forrástan speciális ágaként” a tárgyi emlékek forrásértékének a tisztázása.¹⁴

Mellesleg el nem hanyagolható szempont az sem, hogy a múzeumok – és a kereteiken belül folyó munka – tartalma és fogalma mára, nem utolsó sorban a fogyasztói társadalom kialakulása és a kultúra demokratizálódása miatt, valamint a hálózati kultúra és a virtuális gyűjtemények előretörésével, alapjaiban megváltozott. **Pallag Zoltán** sommás szavaival élve a súlypontok eltolódtak,

10 ÉRI I. – VÉGH B. 1986.; Dictionnaire encyclopédique de museologie 2011.

11 Stránský és Waidacher szellemi profilját és az ún. új muzeológia (Neue Museologie) társadalmiasító koncepciójának akadályait szemléletesen bemutatja MÜLLER-STRATEN, Ch. 2005. 37–38. pp.

12 MENSCH VAN, P. 1992.

13 PODUŠELOVÁ, G. 1999. 16. p.; VALACHOVIČ, P. 2000. 26–27. pp.

14 GLATZ F. 1990. 113–126. pp.

az arányok megváltoztak.¹⁵ Ezen a helyen azonban óvatos lennék a gyakran eltúlzott és divatos posztmodern magyarázatokkal, amelyek szinte totális valóság- és értékfelbomlást vizionálva a múzeumok apokaliptikus végét előlegezik meg.¹⁶

Ehhez hozzáfűzhetjük még, hogy a tárgyorientáltság a társadalmi valóság megismerése felé mozdult el, ugyanakkor a tárgy fogalma kitágult.¹⁷ A hang, a szó és a koncepció, illetve a benne rejtőző idea kap mind nagyobb teret. Emellett az adatgyűjtő tevékenységre is nagyobb hangsúlyt fektetnek, hogy a múzeumi tárgyat in situ helyzetben, eredeti kontextusában hagyják. A múzeumi történeti kiállítások átalakulásával, miközben a tematikai irányultság, a gondolatok, a megértés módjai és az elképzelések, nem pedig a narratíva kerülnek előtérbe, a történeti muzeológiáról való gondolkodás kapcsolódik az újabb historiográfiai szemléletekhez, például **Hayden White** dekonstruktivista koncepciójához.¹⁸

Másképp fogalmazva: muzeológia és történelem szükségszerűen összefügg. A muzeológiai kutatásból a történeti gondolkodás nem zárható ki. A változatos típusú múzeumokat, gyűjteményeiket és tárgyaikat az adott korszak, az uralkodó divat, szokások, korstílusok, az alapítók kultúrpolitikai programjai és az uralkodók, mecénások elvárásai, sőt maga az államhatalom és bürokrácia, egyáltalán a társadalmi, gazdasági és kulturális környezet alakították. Ezek az intézmények a múltban nem elvont térben formálódtak és a jelenben is társadalmi beágyazottságuk van.

A legújabb külföldi törekvések esetében az új témák és szemléletek irányába komoly nyitás tapasztalható. Például a muzeológiák a történeti érzékenységet semmiféleképpen sem kiküszöbölve a jelen társadalmának olyan jelenségei felé fordulnak, mint a migráció, bevándorlók, együttélési formák, szomszédsági kapcsolatok, kulturális sokszínűség, konfliktusok és totalitarizmus, hatalom és demokrácia, kultúrtáj és természet. Olyan szemléletet közvetítenek, amely a világkultúrákban (World-Cultures) és interakciókban, nem pedig kizárólagosan partikuláris egységekben való gondolkodásra készíti.¹⁹

A fentiekben vázolt kontextust figyelembe véve nem presztízskérdésként kellene viszonyulni történettudomány és muzeológia vagy történész és muzeológus kapcsolatához, hanem éppen az átjárhatóságot és az ún. forrás- vagy szaktudományokkal kialakult partneri viszonyt, egyáltalán a multidiszciplinaritást kellene észrevenni. Erről **Waidacher** a következőképpen írt:

„A muzeológiai kutatás – még ott is, ahol forrástudományos előfeltételekből indul ki – minden más kutatási diszciplínától különbözik, ugyan nem az eljárás módjában, de különleges keretfeltételei és specifikus, integrált megismerési célja révén. Ez utóbbi szükségszerűen átfogóbb, mint a forrástudományos kutatás mindenkori egyedi céljai, bár ennek részeredményei a muzeológiai megismerési tevékenység elengedhetetlen alapját és előfeltételét jelentik. A muzeológiai kutatás inter- és multidiszciplináris. Együttműködést és toleranciát kíván. Valamennyi, a muzeológiai kutatásban részt vevő szaktudománynak tudatában kell lennie annak, hogy a megismeréshez nyújtott hozzájárulása parciális, és be kell épülnie a muzeológiai megismerésbe. Éppígy a muzeológiának is figyelembe kell vennie megismerésének határait. Az egyes forrástudományok módszereit teljes egységük megőrzése mellett kell használni a muzeológia meghatározó prioritása figyelembevételével.”²⁰

15 PALLAG Z. 2005. 151. p.

16 CZÉKMÁNY A. 2008. 80–85. pp.

17 Persze talán mindenkinek van olyan tapasztalata, amikor a tárgyfogalom bezáródásával találkozunk. Olyan esettel is találkozni, amikor egy adott gyűjtemény felelőse a tárgyakat vagy fetisizálja, vagy éppen elképzelt magángyűjteménye részének tekinti.

18 WHITE, H. 2005. 267–268. pp.

19 VIEREGG, K. H. 2003. 74–84. pp.; Museologia e historia 2006. 7–8. pp.; BAUR, J. 2009.

20 Waidacher, F. 2011. 118. p.

Mindezek mellett nem kérdőjelezem meg sem a múzeum specifikus feladatait, sem a muzeológus munka alapkövetelményeit vagy a muzeológiai kutatás feltételrendszerét és egyedi megismerési célját. Arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a rokontudományok eredményeit a történeti muzeológia terén is integrálni kell. A történész-muzeológus szakmai és intellektuális repertoárja a másodlagos dokumentáció elkészítésekor, a kiállítás eszmei és tárgyi megalkotása során, valamint a kutatási eredmények közvetítésének folyamatában nyilvánulhat meg. Leszögezhetjük még, hogy egy muzeális tárgy történeti kontextusának és általában a muzeális jelenségnek a történeti vizsgálatánál szélesebb körű ismeretekre van szükség, miközben az új témák kibontására lehetne törekedni és az értelmezések tartományait kellene kiterjeszteni.

Témák és diskurzusok

A továbbiakban ezen a helyen csupán jelszószerűen villantom fel a múzeumok, muzeológia és a történelem egymáshoz való viszonyulásáról folyó legújabb nemzetközi diskurzust. A legfontosabb eszmei vonulatokat kívánom azonosítani. Elemzésem során az ICOM 2006-os argentinai tudományos konferenciájának tematikus tanulmánykötetére, főképpen az ún. problémafelvető cikkekre (*Provocative papers*) támaszkodtam.²¹ Ezen kívül hasznosítottam az európai nemzeti múzeumok társadalom- és kollektivitáásszervező szerepének az újradefiniálásával foglalkozó irodalmat.²² Ez a téma azonban meghaladja ezen dolgozat kereteit és külön tanulmányt érdemelne.²³

Az eszmecsere, nem kevés ellentmondással tarkítva, két vezérfonal mentén bontható ki. A kutatók gyakran az eszmetörténet talaján állva és diszkurzív szociológiai modelleket alkalmazva egyrészt múzeum/muzeológia, kultúra és történelem fogalmi készletét, egymáshoz való viszonyulását, részben a történész-muzeológus identitást, másrészt a változatos típusú (nemzeti) múzeumoknak a nemzetépítésben, modernizációban, társadalomszervezésben és emlékezetkonjunktúrában betöltött szerepét vizsgálják. Az utóbbi megközelítés egyszerre szentel figyelmet a második világháborút követően alakult nemzeti múzeumoknak, és azoknak az új történeti és kultúrmúzeumoknak, melyek főleg az 1980-as évek folyamán jöttek létre.²⁴ Hozzáfűzhetjük, hogy sok esetben a múzeumi koncepciókat a nemzeti múlthoz való kritikus hozzáállás, a kisebbségi népcsoportok múltjának beemelése és a társadalmi emlékezet újraalkotásának igyekezete jellemezte.

A jelenlegi történeti muzeológiai gondolkodás egyik markáns jellemzője muzeológia, történelem és historiográfia egymást metsző halmazainak tudományelméleti alaposztottságú vizsgálata.

Martin R. Schärer múlt és jövő ismeretelméleti kategóriáiba helyezte a muzealizáció és a muzeális tárgy fogalmait. A múlt rekonstruálhatatlanságára és az erről alkotott vélemények ideiglenességére hívta fel a figyelmet. Sem a történetek, sem a tárgyak vagy a dokumentumok nem igazolnak egy objektív igazságot, hanem a képzelet és emlékezet segítségével ideiglenes magyarázatokat nyújtanak. A múzeumok esetében ez a kérdés a tárgyközpontúsággal kapcsolatban más dimenzióba is kerül. Ugyan egy muzeális tárgyhoz eleve olyan képzetek társulnak, mint a múlt „objektív valósága”, „lenyomata”, „hiteles tanúja”, „perdöntő bizonyítéka”, a magyarázat mégsem

21 *Museologia e historica* 2006.

22 RAFFLER, M. 2007.; ARONSSON, P. – ELGENIUS, G. 2011. 5–20. pp.

23 A 2006-ban megjelent kötet négy felfezető tanulmányt és rekordmennyiségű, 56 hosszabb-rövidebb esettanulmányt tartalmaz. A 2011-es kötetben 37 tanulmány foglalkozik a nemzeti múzeumokkal.

24 A kelet-közép-európai nemzeti múzeumokról, képtárakról, kiállításairól és gyűjteményeiről érzékletes képet fest Ébli Gábor, aki rámutat a nacionalista nemzetépítésnek a muzeológiai szakmát akadályozó, „kalodába záró” hatására is. ÉBLI G. 2012.

ilyen egyszerű. Szerinte a muzealizálás során nem a múlt valóságát hozzuk létre, nem is egy elvont képzetet vagy elméleti konstrukciót jelenítünk meg, hanem egy valószínűsíthető történelemszemlélet kimunkálásán dolgozunk. A történeti kiállítás esetében pedig a tárgyak, melyek a közvetített üzenet szükséges hordozói, nem elszigetelt médiumokként jelennek meg, hanem társadalmi kapcsolatrendszerekbe ágyazódnak (miközben a lokális és regionális szinteket sem szabad elhanyagolni). Ez azonban csak a muzealizálás folyamatában nyilvánulhat meg. A múzeumok hatalmi szerepe a kollektív tudat formálásában kiemelkedően fontos, ezért nem feledkezhetünk meg a muzeológusok felelősségéről.²⁵

Cristina Scheiner múzeum és történelem kapcsolatát három, mellesleg megjegyezve konjunkturális kategóriákban vizsgálta: múzeum és nyelv, múzeum és identitás, valamint múzeum és kulturális örökség.²⁶ A világról, annak múltjáról, az emberi társadalom vagy a természet fejlődéséről a történettudományhoz hasonlóan a múzeumok is megalkották a saját nyelvüket és a muzealizálással sajátos történeteket mesélnek el. Ezt a történetmondást a linearitás és a kronologikus felfogásmód, illetve a tényközpontúság uralta. Scheiner szerint azonban muzeológia és történettudomány kapcsolata ezeken túlmutat és az emlékezet generálta olvasásmódba illeszkedik. A múzeum egyben új identitásteremtő és örökségőrző médiumként viselkedik.²⁷

Hans-Martin Hinz az európai és Európán kívüli új történeti múzeumok létrejöttének társadalmi és politikai összefüggéseit elemezte, azonban elsősorban a német történeti múzeum 1987-es alapításával és az állandó kiállítás üzenetértékével foglalkozott. Rámutatott a múzeum létrehozását megelőző társadalmi és szakmai vita jelentőségére, magyarul a német történelem értelmezéseivel kapcsolatban lezajlott eszmecserekre, melyek a bismarcki időszakot, a náci totalitárius hatalom kiépülését, a zsidók diszkriminációját, az 1945-ös nemzeti katasztrófát és a két német állam okozta szétfejlődést érintették. Hinz kiemelte az 1980-as években lezajlott uniós kereteken belüli „internacionalizálódás” kisugárzásának jelentőségét a közéletre és a német újraegyesítés mentális hatásait. Mindezek a folyamatok új kihívásokként jelentek meg a német muzeológiában. A berlini történeti múzeum koncepciójának kidolgozásakor, amely a németiség és Németország történetét mutatta be, három sikot helyeztek egymás mellé: a nemzetit, nemzetközit és multilaterálisat. A szerző hangsúlyozta a kultúrpolitika befolyását, amely a közművelődés irányulását nagymértékben meghatározta. Hinz szerint a történeti múzeumok 20. század végi bummja egy új elkötelezettség kialakulását jelentette a történettudomány és a múzeumtudomány között.²⁸

A másik irányvonal a nemzeti múzeumokra és a történelemben betöltött identitáserősítő szerepeikre fókuszál. Ezen a helyen mindenekelőtt **Marlies Raffer** 2007-es monográfiáját kell említeni, mert a történeti muzeológia önmeghatározására és az összehasonlító társadalomtörténetre nagy hangsúlyt fektet. Szerinte a történeti muzeológia a muzeológia tudománytörténetével és a muzealizálás történeti jelenségével foglalkozik. A megőrzésre kiválasztott tárgyak sajátos értékeket hordoznak és közvetítenek. A nyilvánosság elé tárásukkal nemcsak kultúrértéket közvetítenek, hanem a közösségi-nemzeti identitások formálásában is tevékeny szerepet játszanak. A szerző a tudományelméleti és módszertani célkitűzések mellett a Habsburg Birodalom tartományi és nemzeti múzeumainak szentel körütekintő figyelmet (grazi Joanneum, a cseh és a magyar Nemzeti Múzeum). A múzeumok keletkezésének körülményeit és a gyűjteménygyarapítás

25 SCHÄRER, R. M. 2006. 33–38. pp.

26 Jelenünket szinte a „totális örökség” kiáradata jellemzi, ami az örökség fogalmának a kitágításával jár. Ebben az értelemben a muzealizáció fogalma egyetemesebbé válik. Bővebben HARTOG, F. 2000. 4., 16. pp.

27 SCHEINER, C. T. 2006. 67–74. pp.

28 HINZ, H-M. 2006. 13–21. pp.

területeit, technikáit mutatja be, miközben ezeket az intézményeket, egyáltalán a társadalmi miliőt is összehasonlítja.²⁹

A Bolognában 2011-ben rendezett tudományos konferencia anyagait, melyek az európai nemzeti múzeumokkal foglalkoztak, még ugyanabban az évben közzé is tették. A bőséges kínálatból most csupán röviden a **Peter Aronsson** és **Gabriella Elgenius** által jegyzett bevezető tanulmány téziseit mutatom be. Őket a múzeum, nemzet és állam közti kölcsönhatások érdekelték. Egyébként a Magyar Nemzeti Múzeumról **Apor Péter**, a szlovákról **Adam Hudek** írt esettanulmányt.

Aronsson és Elgenius értelmezésében a nemzeti múzeumok az uralkodó nemzeti értékeket és mítoszokat alakító és közvetítő intézmények, melyek tudomány és politika megegyezésével, partikularizmus és egyetemesség célkitűzéseit felvállalva jöttek létre. Az állam kulturális bázis-intézményei közé tartoznak és gazdag kulturális kifejezőmódok fűződnek hozzájuk. A nemzeti múzeumok összehasonlító vizsgálata alkalmas terepet nyújt állam, nemzet, állampolgárság, nacionalizmus, az egyének lojalitásának, önmeghatározásának és a közösségi identitás rekonstrukciójának bemutatására. Ez a módszer a más nemzetekről-etnikumokról alkotott képek és sztereotípiák, a nemzeti múzeumok önképének az elemzésére is alkalmas. A szerzők párhuzamba állítják a transznacionális skandináv Norden-ideológiát, a brit nemzeti egység ideológiáját, a Britischness-t és a pánszlávizmust. A szerzőpáros a nemzeti múzeumok nemzeti alakító szerepével, fejlődéstörténetével, szimbolikus jelentőségével és elbeszélésmódjával is foglalkozik. Például a jelképes 19. vagy 20. századi nemzetegységet közvetítő magyar, lengyel, számi és a jelenkori balkáni nemzetek múzeumait egy csoportba sorolja.³⁰

Befejezés helyett

Miért is boncoltam múzeum, történeti muzeológia és tudományosság kategóriáit? Miért hívtam fel a figyelmet a jelenlegi kitörési utakra, a diszkurzív módszertani hozzáállásra és új értelmezési mezők meghatározásának a szükségességére?

Egyrészt joggal állíthatjuk, hogy tájainkon a muzeológiai tudományosítást, amely alatt a muzeológiai szakterületek elméleti és gyakorlati fundamentumának az erősítését értem, egyáltalán a tudományos igényességet, éppen a külföldi kutatási eredmények befogadása, megszűrése teremtheti meg. Úgy gondolom, hogy ezt az előzőekben kellőképpen indokoltam. Másrészt egy egyszerű válasz is megfogalmazható: a raktárak mélyén pihenő, beletárolt, sokszor elfelejtett, majd a revíziók során gyakran újra „felfedezett” tárgyi anyagból mindig új információk nyerhetők ki. Ez a múzeumi adatgyűjtés, teaurálás és rendszerezés, mint látszólag objektív munkafolyamatok, a múlt muzeális újraalkotásának az alapját készítik elő. Ezen az alapon épülnek majd fel az emlékezés jegyében a kiállítások, melyek identitásteremtő szerepet kapnak. A történelem újratereptéséről beszélhetünk, amely már nem a régvolt valóságról szól. A gyűjtemények és kiállítások koncepcióinak és téziseinek elemzése ugyanakkor, vagy éppen ezért, önreflexióra serkent. A muzealizációt nem tekinthetjük lezártnak, hanem a muzeológus számára éppen sokrétűsége számít fontos motivációnak, ha úgy tesszük, intellektuális élményt is nyújt. A múzeumi munkát ez teszi izgalmassá és különlegessé, és ezért érdemes belesni a muzeális tárgy „mögötti” felderítetlen és egzotikus tartományokba.

29 RAFFLER, M. 2007. 77–79., 342. pp.

30 ARONSSON, P. – ELGENIUS, G. 2011. 5–20. pp.

IRODALOM

- ARONSSON, Peter – ELGENIUS, Gabriella 2011. Making National Museums in Europe – A Comparative Approach. In: Building National Museums in Europe 1750–2010. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011. /EuNaMus Report No. 1/, Ed.: Aronsson, Peter – Elgenius, Gabriella. Linköping. 5–20. pp.
- BAUR, Joachim 2009. Die Musealisierung der Migration. Einwanderungsmuseen und die Inszenierung der multikulturellen Nation. Bielefeld.
- BENEŠ, Josef 1997. Základy muzeologie. Opava.
- CZÉKMÁNY Anna 2008. „Egyszer volt, hol nem volt...” A múzeum szerepe a posztmodern utópiában. In: Symbolon 9. 15. sz., 80–85. pp.
- Dictionnaire encyclopédique de muséologie 2011. Ed.: Mariessse, François – Desvallées, André. Paris.
- DOLÁK, Jan 2006. Muzeologie hledá sama sebe. In: Muzeológia – teória a prax. 20–24. pp.
- DOLÁK, Jan 2010. Muzeologie a muzejnictví – současné trendy. In: Vliv muzeologie na rozvoj muzeí v ČR a SR. 20 let muzeologie na Slezské univerzitě v Opavě. Ed.: Váhala, David. Opava. 10–15. pp.
- ÉBLI Gábor 2005. Az antropologizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Budapest.
- ÉBLI Gábor 2012. Nemzet + Múzeum = Nemzeti múzeum? Közgyűjteményi szerepek Kelet-Európában. In: Holmi 24. 1. sz., <http://www.holmi.org/2012/01/9874> (letöltés: 2013. szeptember 5.)
- ÉRI István – VÉGH Béla 1986. Dictionarium Museologicum. Budapest.
- GLATZ Ferenc 1990. Tárgyi emlékek és történeti muzeológia. In: GLATZ Ferenc: Történetírás korszakváltásban. Budapest. 110–133. pp.
- GREGOROVÁ, Anna 1984. Múzeá a múzejníctvo. Martin.
- HARTOG, François 2000. Örökség és történelem: az örökség ideje. In: Regio 11. 4. sz., 3–25. pp.
- HINZ, Hans-Martin 2006. Museology and New National Museums of History and Culture. In: Museología e historia: e campo del conocimiento. Ed.: Viereg, K. Hildegard – Risnicoff, Mónica – Schiller, Regina. /ICOFOM Study Series – ISS 35/, Munich/Córdoba. 13–21. pp.
- MENSCH VAN, Peter 1992. The Museology Discourse. Towards a methodology of museology. Zagreb.
- Museología e historia: e campo del conocimiento. 2006. Ed.: Viereg, K. Hildegard – Risnicoff, Mónica – Schiller, Regina. /ICOFOM Study Series – ISS 35/, Munich/Córdoba.
- MÜLLER-STRATEN, Christian 2005. Eine wirklich „Neue Museologie” In: Museum Aktuell 11. 2. sz. 37–38. pp.
- PALLAG Zoltán 2005. Musaeum Georgianum (György Péter: Az eltörölt hely – a Múzeum. A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában. New York, Természettörténeti Múzeum – egy példa). In: BUKSZ–Budapesti Könyvszemle 17. 2. sz. 146–151. pp.
- PODUŠELOVÁ, Gabriela 1999. Odborné spracovanie a zhodnocovanie zbierkových fondov múzeí – platforma pre rozvoj ostatných múzejných činností. In: Múzeá na prahu tretieho tisícročia. Zborník príspevkov z konferencie Banská Bystrica 1999. Ed.: Podušelová, Gabriela. Bratislava. 16–19. pp.

- RAFFLER, Marlies 2007. *Museum: Spiegel der Nation? Zugänge zur Historischen Museologie am Beispiel der Genese von Landes- und Nationalmuseen in der Habsburgermonarchie*. Wien–Köln–Weimar.
- SCHÄRER, R. MARTIN 2006. *Museology and History*. In: *Museología e historia: e campo del conocimiento*. Ed.: Viereg, K. Hildegard – Risnicoff, Mónica – Schiller, Regina. /ICOFOM Study Series – ISS 35/, Munich/Córdoba. 33–38. pp.
- SCHEINER, Cristina T. 2006. *Museology and the Interpretation of Reality: The Discourse of History*. In: *Museología e historia: e campo del conocimiento*. Ed.: Viereg, K. Hildegard – Risnicoff, Mónica – Schiller, Regina. /ICOFOM Study Series – ISS 35/, Munich/Córdoba. 67–74. pp.
- STRÁNSKÁ, E. – STRÁNSKÝ, Z. Zbyněk 2000. *Základy štúdia muzeológie*. Určené pre poslucháčov muzeológie a príbuzných odborov a záujemcov o múzejnú kultúru, ochranu prírody a pamiatkovú starostlivosť. Banská Štiavnica.
- STRÁNSKÝ, Z. Zbyněk 1970. *Múzejníctvo v relácii teórie a praxe*. In: *Múzeum* 15. 3. sz. 173–183. pp.
- STRÁNSKÝ, Z. Zbyněk. *Múzejní výuka hledá sama sebe*. http://www.phil.muni.cz/unesco/Cesky/clanek_8.html (letöltés: 2013. szeptember 5.)
- VALACHOVIČ, Pavol 2000. *Hmotné pramene ako základ činnosti múzea*. In: *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska*. Zborník príspevkov z konferencie Martin 2000. Ed.: Podušelová, Gabriela – Kurincová, Elena. Bratislava. 26–30. pp.
- VIEREGG, K. Hildegard 2003. *Fiction of History – The Museological Approach in Museums of Contemporary History*. In: *Museology – an Instrument for Unity and Diversity?* Ed.: Viereg, K. Hildegard. /ICOFOM Study Series – ISS 34/, München. 74–84. pp.
- WAIDACHER, Friedrich 1993. *Handbuch der Allgemeinen Museologie*. /Wissenschaftliche Reiche des Österreichischen TheaterMuseum 3/, Wien–Köln–Weimar.
- WAIDACHER, Friedrich 1999. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava.
- WAIDACHER, Friedrich 2005. *Museologie knapp gefasst. Mit einem Beitrag von Marlies Raffler*. Wien–Köln–Weimar.
- WAIDACHER, Friedrich 2011. *Az általános muzeológia kézikönyve. Metamuzeológia, történeti muzeológia, elméleti muzeológia*. Budapest.
- WHITE, Hayden 2005. „...humanista vagyok, és szerintem a humaniórák lényegében az olvasásról szólnak.” Beszélgetés Hayden White történésszel. In: *Aetas* 20. 1–2. sz. 259–269. pp.

III.
KIÁLLÍTÁSOK

PÉNZÜGYMINISZTERIUMBÓL MÚZEUM SAVOYAI JENŐ EGYKORI TÉLI PALOTÁJA, BÉCS

Papházi János

Savoyai Jenő (1663–1736) Ausztria történelmének egyik legnépszerűbb hadvezére. Korának legnagyobb stratégája volt, aki harcolt a spanyol örökösödési háborúban, s az oszmánok ellen is. Nagy győzelmeinek (Zenta, Pétervárad, Belgrád) köszönhetően Magyarország felszabadult a hosszú török uralom alól. A csatamezőn számos nagy sikert aratott herceg, az „utolsó lovag” azonban nemcsak hadvezérként volt jelentős. Kiváló politikus, diplomata, finom érzékű műgyűjtő, műpártoló volt. A korai felvilágosodás híve, s egyik első képviselője Bécsben. Mecénási tevékenységének kétségkívül legfontosabb és ma is leglátványosabb része bécsi palotája.

Előkelő családban született 1663. október 18-án, Párizsban. A Versailles-ban csak „kis abbé”-nak nevezett ifjú alig 20 éves korában szinte vagyontalanul érkezett Bécsbe, s **I. Lipót császár** szolgálatába állt. Jó egy évtizeddel később már rendelkezett megfelelő anyagi eszközzel ahhoz, hogy rangjához illő lakhelyet építtessen. 1696 és 1698 között **Johann Bernhard Fischer von Erlach** tervei alapján a szűk bécsi belvárosban, az egykori Trabothent utcában (ma Himmelpfortgasse) egy városi palotát emeltetett. Ekkor egy 7 tengelyes épület készült el, egy bejárati kapuval. Ez a rész ma a palota középső tengelyének és a lépcsőháznak felel meg. Az épületet 1708 és 1724 között két újabb építési periódusban galériával és könyvtárral bővítették. E munkálatokat Fisher von Erlach helyett már **Johann Lucas von Hildebrandt** irányította. (Ő építette a herceg számára a parkba gyönyörűen belekomponált nyári kastélyt, a Belvedere-t is.) A 12, majd 17 tengelyes épülethez újabb két portált építettek. Az épület nemcsak a herceg lakóhelyeként szolgált, hanem, mint az Udvari Haditanács elnökének városi palotája, diplomáciai küldöttségek hivatalos fogadásának, tanácsüléseknek is helyet adott. A herceg később itt is halt meg, 1736. április 21-én. A szívét Torinóban, testét a bécsi Stephansdom keresztelő kápolnájában helyezték örök nyugalomra.

1752-ben **Mária Terézia** vásárolta meg a palotát és **Nicolaus Pacassi** császári udvari építész tervei alapján néhány átépítést és átalakítást végeztetett. Az épület előbb a Pénz- és Bányaugyi Hivatal, a Legfelsőbb Bíróság, majd az Udvari Kamara székhelye lett. 1848-ban aztán a pénzügyminisztérium kapott itt helyet, s több mint másfél évszázadig használta a palotát. 1888 és 1890 között nagyobb restaurálásokat, míg 1913 és 1928 között kisebb átalakításokat végeztek. 1945 és 1947 között elhárították a II. világháború folyamán ért károkat, majd 1967 és 1973 között a díszterem restaurálási munkáit is elvégezték. 2004-ben döntés született az épület teljes helyreállításáról. A restaurálási és átalakítási munkák 2007-ben kezdődtek, 2013 őszére 13 terem újítottak fel. Az épület azóta a bécsi Belvedere különböző időszaki kiállításoknak otthont adó filiáléjaként működik. Az egykori téli palota múzeumi célra történő átalakításának összköltsége 5,7 millió eurót tett ki.

Az épület óriási, pilaszteres tagolású homlokzatának a három, domborművekkel szegélyezett díszkapu ad sajátos jelleget, melyet a puttókkal díszített erkély és a fegyverekkel, valamint szobrokkal koronázott ablakok szépsége egészít ki. A középső portál domborműveinek témája az apját a lángoló Trójából kimenekítő Aeneas és az óriással viaskodó Herkules. Az antik hérosz ábrázolásai a palota egész középső részét uralják, a ház urának mintegy példaképiül szolgálva. Katonai győzelmeinek köszönhetően a herceget később gyakran „új Herkules”-ként ünnepelték. A főbejáraton belépve egy tágas előcsarnokba érkezünk, onnan a belső udvarra juthatunk. Az előcsarnokból jobbra nyíló pompás lépcsőház a maga nemében kiemelkedő alkotás. Fisher von Erlach zseniális épület-

1. kép – A kék szalon (Fotó: Belvedere, Wien)

vezet, hogy aztán a lépcső még egyszer forduljon, s csak néhány lépcsőfokot ellentétes irányba haladva jusson el a felső szintre. A lépcsőház szobordíszítése **Giovanni Guilian**i, míg a Herkules hőstetteit ábrázoló stukkódíszítés **Santino Bussi** alkotása. A mennyezeti freskó (*Apollo a napszekéren*) a napfelkeltét ábrázolja, **Louis Dorigny** műve.

Az utcai frontra néző emeleti dísztermek közül egykor a terem (enfilade) legmagasabb rangú helyisége az ún. dízhálószoba volt. Az itt elhelyezett ágy azonban csak szertartásos jellegű volt, nem alvásra szolgált. (A herceg igazi hálószobája a palota hátsó részében volt.) Ilyen szoba kialakítása a reprezentációs termek sorában a francia etikett hatását mutatja. A terem a nyilvános fogadások színhelyül szolgált. A falakat kék színű selyemtapéta borítja, erről kék szalonnak is nevezik. (1. kép) A terem egykori kialakításából a mennyezetkép (Herkules esküvője Juventas istennővel), a díszes falborítás, valamint az ablaksor maradtak meg. Az épületdekoráció a bolognai **Marcantonio Chiarini**, a fő jelenet feltehetőleg **Louis Dorigny**, míg az allegorikus figurák és a grisaille festés **Giuseppe Gambarini** munkája. A falburkolat csodás groteszkjeit **Jonas Drentwett** készítette. A herceg itt és később más kastélyaiban is a díszítőfestéseket szinte kizárólag itáliai (különösen bolognai) mesterekkel készítette el, ahogy ez akkoriban osztrák és délnémet területeken megszokott volt.

2. kép – A vörös szalon
(Fotó: Belvedere, Wien)

A hajdan audienciateremként használt ún. vörös szalon (2. kép) jelenlegi kialakítása lényegében megfelel az egykorinak. Az ablaksor faborítását és a lábazat falburkolatát a Drentwett által alkotott groteszkek díszítik. **Andrea Lanzani** és **Marcantonio Chiarini** 1697-ben készített mennyezetképe Herkules Olümposzra vételét ábrázolja. Az öt ablakos ún. sárga szalon (3. kép) a herceg egykori galériájának része volt. A terem barokk mennyezetképe (*Boreász elrabolja Öreithüiát*, Chiarini és Dorigny műve) az 1752-ben behúzott vakfödém miatt rejtve van. A mennyezeti stukkó középső részén most **Peter Strudel** festményét láthatjuk, amely Herkules küzdelmét ábrázolja a Heszperiszek kertjét őrző

százfejű sárkánnyal, Ladónnal. Ebben a teremben is gyönyörködhetünk Drentwett groteszkjeiben.

Az aranykabinet (vagy tükörszoba) az épület legintimebb, s egyben legdíszesebb szobája, amely egykor reggeliző helyiségeként szolgált. A szoba legfontosabb dekorációs elemei a faragásokkal gazdagon díszített párkány, a lapos dongaboltozat, amely – a mennyezet közepén található festményt kivéve – laparannyal gazdagon díszített. Egyetlen darab hársfából faragták 1730 körül. A mennyezetkép **Francesco Solimena**

munkája, virágokkal teli bőségszarut ábrázol, amelyet puttók vesznek körül. A térhatást az oldalfalakba sülyesztett tükrök, a márványkandalló és Drentwett aranyalapra készített groteszk festései erősítik. A kabinet mögötti egykori tálaló helyiséget 1752-ben egy kis házi kápolnává alakították. (Eredetileg a herceg magánlakosztályában is volt egy kis kápolna.) A falakon és az oltár felett található kazein festés a 18. század közepéről, míg az oltár és a parketta egy része a herceg egykori kápolnájából származik. Igazán figyelemreméltó az apró szoba látszatarchitektúrája, amely perspektivikus látásmódjával különösen jól érzékelteti, hogy a mennyezeti freskó alatti ablakok festettek.

A tükörszoba után következő ún. csataképek termében (4. kép) hét olajfestmény mutatja be a dicső hadvezér nagy győzelmeit. A sorozatot a herceg megrendelésére a francia

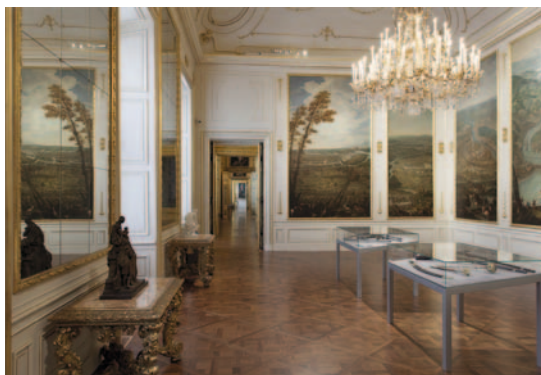
Jacques-Ignace Parrocel készítette az 1710-es évek végén. A képek mindegyike szignált, de nem datált. A francia festő a különleges madártávlati ábrázolás híve volt, festményei készítésekor egészen magas nézőpontot alkalmazott. Ennek köszönhetően a képek előterében jobban kiemelt, az ábrázolások legfőbb festői értékeit hordozó lovasok is csak apró staffázs-alakoknak látszanak. Az ábrázolt győzelmek: Zenta, 1697; Höchstädt, 1704; Cassano, 1705; Torino, 1706; Oudenaarde, 1707; Malplaquet, 1709;

Belgrád, 1717. A festményeket 1752-ben eltávolították, raktárba vitték, s csak 1947-ben helyezték vissza. A csataképek terme egykor a mellette lévő ún. zöld szalonnal együtt az első könyvtártermet alkotta, amely a jelentős könyvgyűjtemény jó részének adott otthont.

A nagyközönség előtt napra pontosan a herceg születésének 350. évfordulóján, 2013. október 18-án megnyitott épületben az első időszaki tárlat („*Prinz Eugen von Savoyen 350 Jahre*”) néhány különleges tárgy segítségével idézte meg a herceg életét, s nem törekedett a teljes életmű bemutatására. A kiállítás elején megismerkedhettünk Savoyai Jenő szüleivel: egy-egy olajfestmény ábrázolja **Eugen-Maurice de Savoie-Carignan grófot**, valamint **Olimpia Mancinit**, aki **Mazarin bíboros** unokahúga volt. A vörös szalonban a három császárról (**I. Lipót**, **I. József**, **VI. Károly**) láthattunk

3. kép – A sárga szalon (Fotó: Belvedere, Wien)

4. kép – A csataképek terme (Fotó: Belvedere, Wien)

egy-egy ábrázolást, akiket a herceg hadvezérként, illetve tanácsadóként szolgált. Jenő herceg – hűen kifejezve kapcsolatát az említett uralkodókkal – állítólag egyszer azt mondta róluk: „*Három császárt szolgáltam, az első az apám volt, a második a barátom, a harmadik az uram.*” Szerepelt a tárlaton **Jacob van Schuppen** híres festménye is, melyen Savoyai Jenőt az aranygyapjas rend díszruhájában ábrázolja. A kitüntetést 1687. október 6-án adományozta számára **II. Károly spanyol király**. Megtekinthető a rend ornátusa is, melyet a herceg saját használatából megmaradt rendi kitüntetése díszít. A ruha részei egy kabát, egy skarlátvörös alsóruha, és egy sapka. A palota 18. századi külső és belső kialakítását **Salomon Kleiner** tollrajzain láthattuk.

A kiállított bútorok közül igazi különlegesség a két japán lakkszekrény a herceg tulajdonából, valamint az a nagyméretű díszágy, amelyet a felső-ausztriai Szt. Flórián Apátság készíttetett számára, 1711-ben. (5. kép) Rajta **Leonhard Sattler** szobrász színesre festett és aranyozott faragványokon, allegorikus képekben mutatta be a herceg életét. Alul, az ágy lábánál egy katonai sátor előtt a bekötött szemű Ámor áll; fölül, az ágy fejénél virágokkal díszített puttók lebegnek, egyikőjük dobpergéssel hirdeti a hadvezér dicsőségét. Az ágy két oldalán a győzelmi jelvények sorakoznak, négy sarkán pedig négy alak áll, egyszersmind ők alkotják a lábazatot. A fejnél két gránátos, sisakban, lándzsával, mintha őrsgében állnának. Alul Ámortól jobbra és balra egy török és egy magyar katona. A csataképek termében korabeli fegyvereket állítottak ki, köztük egy, a törökellenes harcokban használt jellegzetes magyar szablyát is. Az ezt követő két teremben a jeles hadvezér dicső tetteiről szóló korabeli könyveket, **Jan von Huchtenburg** csataképeit mutatták be, valamint itt láthattuk a herceg Stephansdomban felállított castrum dolorisát ábrázoló metszetet is.

A kiállítás 2014. április 27-ig volt látogatható. A tárlatot igen sok kísérőprogram egészítette ki, méltó emléket állítva ezzel a „nemes lovag”-nak.

5. kép – A lakkszekrény és a díszágy a kék szalonban (Fotó: Belvedere, Wien)

AZOK A '40-ES ÉVEK... IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS A JANUS PANNONIUS MÚZEUMBAN

Gál Éva – Pásztor Andrea

2013. május 23-án *Azok a '40-es évek...* címmel új időszaki kiállítás nyílt a Janus Pannonius Múzeum Várostitörténeti Múzeumában. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg a tárlat, a JPM Történeti Osztályának munkatársai, **Gál Éva** és **Pásztor Andrea** történész muzeológusok szakmai rendezésében.

A Várostitörténeti Múzeum 1985 óta működő, *Pécs története* című állandó kiállításának utolsó szakasza egy kiállítótérként használt, kb. 40 m² alapterületű folyosó, amely korábban az 1945–48 közötti időszak hagyatékát mutatta be. Mivel az említett kiállítási rész jócskán megérett a lebontásra, úgy döntöttünk, hogy itt egy időszakos kiállítótérrel hozunk létre, amelyben a város történetének különböző korszakait (1940-es, 1950-es, 1960-as évek) mutatjuk be a jövőben. Ennek szellemében született meg a terv az 1940-es éveket bemutató időszakos tárlatra. A kiállítás tulajdonképpen egy több elemből felépülő projekt eredményeként született meg, melyben arra fektettük a hangsúlyt, hogy az előkészítést, kutatást és a feldolgozást a múzeumi közönséggel együtt végezzük el. Projektünkkel részt vettünk a Múzeumok és Látogatók Alapítvány szervezésében létrejött *Közösségi kiállítások mint a felnőttek fejlesztésének eszközei* (Community Exhibitions as Tools for Adults' Individual Development – CETAID) című Grundtvig projektben.

Miért éppen a negyvenes évek?

Bízunk abban, hogy a közösségi együttműködéssel megvalósuló programok, a közös munka révén a kiállítást minél többen magukénak érzik majd. Úgy ítéltük meg, hogy a '40-es évek az a legkorábbi évtized, amelyről az egyéni vagy a családi emlékezet még felidézhető emlékeket őriz, és ezekhez a személyes történetekhez tárgyak, dokumentumok is gyűjthetők. Az évtized nem képvisel homogén korszakot: első felében háború dúlt, második felében alapvető gazdasági, politikai, társadalmi változások következtek be. A negyvenes évek mellett döntöttünk azért is, mert az évtized nem szűkölködött traumákban. Ezek egy részéről még a közelmúltban is hallgattunk, éppen ezért társadalmi szintű feldolgozásuk a mai napig nem történt meg. Ugyanakkor a negyvenes évek egyes történései máig tartó hatással lehetnek családok, személyek identitásalkotására.

Hogyan vontuk be a helyi közösséget?

A bevont közösség egyik fontos csoportja az egyetemisták voltak. Évek óta tartó partnerségben állunk a Pécsi Tudományegyetem Modernkori Történeti Tanszékével, amelynek hallgatói nálunk végzik éves közgyűjteményi gyakorlatukat, így minden tanévben közvetlen kapcsolatot tudunk velük kialakítani. A 2012/13-as tanév két szemeszterében a Tanszékkel közösen kreditált kutató-szemináriumot hirdettünk meg számukra *Azok a '40-es évek...* címmel. A kurzus során levéltári és

múzeumi forrásokat ismertek meg, az osztályozás feltétele pedig egy, a kiállításhoz háttéranyagként használható, illusztrált esszé elkészítése volt. Az esszéket a kiállítás weboldalan publikálták. Mások szemtanúkkal készítették interjúkat, a történetekhez kapcsolható fényképeket beszkenelve illusztrációként helyezték el a weboldalon. Az Interneten elérhető honlap a kiállításban érintőképernyőn szerepel.

Másik kiemelt csoport azok a helyi (pécsi, baranyai) lakosok voltak, akiknek saját vagy a szüleik által átélt családi emlékeik vannak a negyvenes évekről. Bevonásuk már kialakult csatornáinkon – rendszeres programjaink levelezőlistáján és a Tájak-Korok-Múzeumok Klubon – keresztül történt. Őket a *PADLÁS – Helytörténeti Műhely* című programsorozatunk keretén belül szólaltattuk meg. A *Családban maradt* című műhelybeszélgetés első felében két meghívott vendég mutatta be azokat a tárgyakat, fotókat, amelyek egy-egy '40-es évekből való történet máig megmaradt bizonyítékai, és kedvet csináltak másoknak is arra, hogy megosszák velünk a családi emlékezet némely elemét. Volt, aki tárgyat is hozott magával a műhelybeszélgetésre, de többen voltak olyanok, akik később hozták be a '40-es évekből származó emlékeiket a múzeumba.

A közvetlen tárggyűjtés nehézségei

A nem túl távoli múlt emlékeinek gyűjtése – különösen, ha ezek fájdalmas eseményekhez kapcsolódnak – nem minden esetben könnyű feladat. Tapasztaltuk ezt már a Janus Pannonius Múzeum egy korábbi, a magyarországi németység második világháborút követő kollektív büntetéséhez kapcsolódó visszaemlékezések és tárgyak gyűjtését célzó projektje során.¹ A második világháború végén jóvátételi munkára a Szovjetunióba elhurcolt asszonyok nagy része hetven év elteltével is csak akkor volt hajlandó megnyílni, ha meggyőződtek arról, hogy az interjú készítőjének a családjában szintén volt olyan, aki hasonló megpróbáltatásokon esett át.

Tudományos konferencia

Szintén az előkészületeket és az átfogó tudományos feldolgozást szolgálta az a konferencia, amelyet a Pécs Története Alapítvánnyal, a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportjával, a Pécsi Világörökség Baráti Körével és a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának Város- és Helytörténeti Munkabizottságával közösen szerveztünk. A **Vonyó József** címzetes egyetemi tanár elnöklétével megtartott konferencián szó esett a Pécssett lezajló politikai és gazdasági változásokról, a pécsi zsidóság sorsáról, a város kulturális életéről és a '40-es évek pécsi felsőoktatásáról.

A '40-es évek bemutatásának eszközei, módszere

A kiállítás helyszíne sajátos jellemzőkkel bír: egy kb. 40 m²-es folyosós szakasz, amelynek egyik oldalán hét boltíves átjáró található, ezek közül hat a kiállítás installációjának része lett. A könnyebb

1 Több mint élettörténetek: Sorsok. Projektvezető: Walterné Müller Judit. A projekt során összegyűjtött visszaemlékezésekből, tárgyakból 2009-ben időszaki kiállítás készült, ezek egy része az *Azok a '40-es évek...* című kiállításba is bekerült.

befogadhatóság kedvéért a tablók információit igyekeztünk főként vizuális tartalomba, és lehetőség szerint minimális szövegbe foglalni. Ahol lehetőség nyílt rá, infografikát használtunk a folyamatok, változások érzékeltesére. A szűk területen a multimédiás bemutatásra kisméretű digitális képeket, falra rögzített, több felvételt lejátszó fülhallgatókat használtunk, az egyik átjáróba pedig egy érintőképernyős kioszkot építettünk be, amelyen az egyetemi hallgatók által készített weboldal jelenik meg.

A kiállításhoz a malenkij robotról és átfogóan a negyvenes évekről múzeumpedagógiai foglalkozásokat dolgoztunk ki, főként középiskolások számára. Szintén középiskolásoknak hirdettük meg a *'40-es évek filmkockákon* című programot.

Kiállítási tematika

1. Írott töredékek – Gondolatok – naplók és újságcikkek alapján

A pécsi múzeumban őrzött rendkívül értékes személyi hagyatéki anyag részét képező, **Arató Jenő** pécsi táblabíró naplóiból vett rövid idézetek a korszakot megélt egyén személyes gondolatainak, míg az újságokból merített részletek a hivatalos és nyilvános közlésre szánt mondanivaló megjelenítésére voltak alkalmasak. E válogatott gondolat-töredékek tablón kerültek feldolgozásra.

2. „Ilyenek voltunk...” – Fotográfák – Kozma Gizi pécsi műhelyéből

Tabló és egy lapozgatható fotóalbum eszköztárát „bevetve” jelenítettük meg a negyvenes évek pécsi, baranyai polgárait, a Pécssett egykor állomásozó haderő tagjait. Szerencsés helyzetben voltunk, mert **B. Horváth Csilla** kiváló fotótörténészünk által már régebben felgyűjtött fotografiai hagyatékból, **Kozma Gizi** műterméből kikerült fényképek közül válogathattunk, így a téma feldolgozását egy önmagában is egységet alkotó muzeális anyagra tudtuk építeni.

3. „A pénz az utcán hever” – A pengő elértéktelenedése, a forint bevezetése

Pécsi specifikumként kapcsolódik ehhez a témához **Gebauer Ernő** pécsi szükségpénz terve, melyet a a Jurcsek-féle beszolgáltatási- és jegyrendszert, pengő inflációját és a batyuzást, cserekereskedelmet bemutató vitrinben állítottunk ki.

4. Mindennapok – Takarékos életmód – Főzés, táplálkozás

5. Kereskedelem – Pécsi Őszi Vásár és Kiállítás

A gazdasági élet más aspektusait, a mindennapi életben bekövetkezett változásokat, a kereskedelem sajátosságait villantja fel a fenti két téma, egy érdekes „hadiszakácskönyv” és egy Pécssett történt jeles esemény bemutatásával. Az interaktivitást itt korabeli ételrecepteket, takarékoskodási ötleteket tartalmazó szórólapok kihelyezésével igyekeztünk megoldani.

6. Bevagonírozva – Nemzetiségek, telepítések. Az etnikai térkép átrajzolása

A II. világháborút követő lakosságcserek egyik kiemelt területe a soknemzetiségű Baranya megye volt, ahol jelentősen megváltozott a népesség etnikai összetétele. A zsidók és a német nemzetiségű kitelepítettek helyére bukovinai székelyek, felvidéki és az Alföldről érkezett magyarok költöztek. A korábbi időszaki kiállítás anyagát részben felhasználva itt kapott helyet a malenkij robot bemutatása is. (1. kép)

1. kép – A „malenkij robot” vitrine előtt

7. Új tulajdonosok – Földosztás – A földreform társadalmi következményei

A földosztás országos és pécsi hatásait infografika mutatja be.

8. Arculat – Pécssett épült – Városkép a 40-es években – Települések Baranya megyében

A korszak városi-vidéki arculatát, épített környezetét korabeli képeslapok, fotográfiák, tervrajzok segítségével idéztük fel. A háború alatt Pécs épületeiben szerencsére nem keletkeztek nagy károk. S az 1940-es évek nehézségekkel terhes gazdasági körülményei közepette is folytatódtak az építkezések. Részen értékálló befektetésként, illetve a még meglévő készletek felhasználásával épültek magánházak, bérházak, középületek, de a köztereket is csinosították, szobrok, kutak készültek. Korábbi épületek korszerűsítésének, bővítésének tervei is születtek ebben az időszakban, egy részük azonban nem valósult meg. Megemlékezünk egy neves pécsi építészről is, **ifj. Nendtvich Andorról** (1895–1970), aki Párizsban, New Yorkban is dolgozott (itt felhőkarcolókat tervezett), majd visszatért szülővárosába. Az 1930-as, 1940-es években köz- és magánépületek, köztéri építmények megvalósítása fűződik nevéhez. **Sinkó András** a Rákóczi út 73/a szám alatti, **Nendtvich Andor** által tervezett épületen örököltette meg alakját. Ezt a domborművet a tárlatban kirakós puzzle képként helyeztük el – így interaktív elemként épült be a kiállításba.

9. Politika – Többspártrendszerből – egypártrendszer

A korszak politikai eseményeinek bemutatásához különféle kiállítási eszközöket is használtunk – óriás fotók, vitrinbe helyezett tárgyak, nyomtatványok, tabló szöveges-képi összeállítással és lapozgatható interaktív elem kapcsolódik ehhez a témához. Az 1944–1949 közti időszak országos

jelentőségű eseményeit oly módon követtük nyomon, hogy ehhez hozzátettük-hozzáfüztük a helyi jellegzetességeket, tényeket, szándékunk szerint emberközelivé, „megfoghatóbbá” téve ezt a rendkívül összetett témát.

10. Gazdaság – Államosítás – Magántulajdonból állami tulajdon

A kiállítás utolsó nagyobb tematikai egysége az államosítás. Részletesebben a Pécs város gazdaságát meghatározó világhírű gyárakat emeltük ki, utalva e vállalkozásokat felvirágoztató családok ellehetetlenült helyzetére, a tulajdonos családtagok meghurcolására. A fentiektől elkülönülten esik szó az iskolák államosításáról.

11. Történelmi szinkronitás – Ez történt Pécsen..., Ez történt a világban..., Ez történt a technika területén a 40-es években

Az eredetileg tervezett interaktív megoldás helyett végül hagyományos tabló formában megvalósult – s a szinkron jelenségekre/eseményekre fókuszáló – kiállítási egységet úgy gondoljuk, a múzeumpedagógiai foglalkozások, múzeumi órák keretében is igen jól lehet hasznosítani. Ehhez hozzáemelve a tárlat elején felvonultatott „gondolatokat”, más szemszögből, sokrétűbben tekinthetünk rá a bemutatott korszakra.

A projekt eredményei

A kiállítás előkészületei és kísérőprogramjainak megvalósítása során célul tűztük ki, hogy a múzeumhoz köthető közösséggel együtt beszéljünk ennek a sorsfordító évtizednek a történeteiről. Megvitassuk a háttérben meghúzódó politikai, társadalmi okokat, és megértsük az egyéni sorsokat is érintő eseményeket. A fiatal (egyetemista és középiskolás) korosztály számára azért lehet hasznos ennek az évtizednek az alaposabb ismerete, hogy saját jelenükben képesek legyenek felismerni a hasonló helyzeteket.

Összegzésként elmondható, hogy a Janus Pannonius Múzeum Történelmi Osztályán egy rendkívül komplex és eredményes munka valósult meg, amelyben a munkát egyetemi oktatók kutatási eredményei segítették, s egy-egy résztéma szakértői is hozzáadták szakmai tapasztalatukat. A projektben egyetemi hallgatók próbálhatták ki kreativitásukat, szerezhettek gyakorlatot a közszéttel legösszetettebb területén, a múzeumi kiállítás készítésében. A múzeum munkatársai számára a kutató kíváncsiságával végzett forrásfeltáró, gyűjteményi munka, de maga a kiállítás tervezése – a szoros határidők mellett is – sok örömet szerzett.

IV.

KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP

A MURAVIDÉK TÖRTÉNELEMKUTATÁSÁNAK JELLEMZŐI ÉS NEHÉZSÉGEI**

Göncz László

A magyar nyelvterületen ma Muravidéknek nevezett, Szlovéniához tartozó kistérségről mint földrajzi fogalomról az első világháború után beszélhetünk. A mindössze ezer négyzetkilométernyi terület korábban a történelmi Zala és Vas vármegyék részét alkotta, és a „nagy háború” utáni magyar területvesztés következményeként jött létre. Területének jelentős része, mintegy háromnegyede többségben szlovénok lakta vidék volt, azonban keleti részén, közel harminc településen 1919 előtt abszolút többségben magyar nemzetiségű lakosság élt. Mára a nemzetiségi arányok, a magyarság rovására, jelentősen megváltoztak. A közvetlen határ menti, egykor magyarok lakta földrajzi sáv (28 település alkotja) vegyesen lakott vidékké alakult át, a Muravidék szlovénok lakta részén pedig jelentősebb magyar jelenlétről, szórányságokról objektíve nem beszélhetünk.

A mai Muravidék történelmi feltárása az I. világháború előtti időszakban a két megyéről leválasztva nem szerepelt. Azt követően voltak különböző jellegű próbálkozások, amelyek keretében a kistérség egy-egy közigazgatási, gazdasági vagy kulturális jellegű sajátosságát tárták fel. Az ilyen próbálkozások keretében általában az a szempont érvényesült, hogy – bár markánsan követhető volt a nyelvhatár – a tájegység illusztrálása nemzeti alapon nehezen lenne kettéválasztható.

Az elmondottaktól függetlenül nemzetiségi tekintetben lehetséges ugyan az 1919 előtti időszakról elemzéseket készíteni az addig nemzeti kisebbségnek számító Mura menti szlovénok sajátosságairól, életmódjáról, akárcsak a Trianon után időszakot illetően a kisebbségbe került magyar közösségről is. A kisebbségi közösségek megmaradási stratégiájának alakítása szempontjából szükség is volt, illetve van rá. Fontos, hogy átfogóan vizsgálják a kisebbségvédelmi intézkedések kronológiáját és jellegét, a közösségek nyelvi-kulturális jogait, a nemzeti tudat állapotát, valamint latolgassák megmaradási esélyeit. Gazdasági, szociális és életmód tekintetben természetesen számítani kell átfedésekkel és összefonódásokkal a többségi és kisebbségi népesség között.

A különböző időszakban kisebbségnek számító közösségek összehasonlító vizsgálata nem egyszerű feladat. A transzparens elemzés könnyen nehézségekbe ütközhet, mert pl. egy modernkori történelmi döntés utáni kisebbségi lét kialakulását más kontextusban lehet (és kell!) elemezni, mint a korábbi évszázadok (netán évezredek) sajátosságait. A modernkorban értelmezett nemzeti kisebbségek attitűdjei, sajátosságai alapvetően másképpen jelentkeztek a korábbi történelmi időszakokban, amikor még kisebbségvédelemről, kisebbségpolitikáról a mai értelemben egyáltalán nem beszélhetünk.

A muravidéki magyar közösség égisze alá tartozó kutatók leginkább a szűkebben értelmezett kisebbségi közösség problémakörét vizsgálják, mivel az ún. kisebbségi időszak feltárása a nemzeti megmaradás, valamint a fejlődés tervezése vonatkozásában különösképpen fontos. Az utóbbi időben ugyan átfogóbb, a Muravidék egészére vonatkozó történelmi kutatások is a magyar közösséghez tartozó szakemberek kutatási területét képezik. Ennek egyrészt a differenciálódás nehézségeiből fakadó okai vannak, másrészt számos vonatkozásban csakis a teljes muravidéki népesség múltjának és életmódra vonatkozó jellemzőinek mélyreható feltárásával lehet a magyar kisebbség helyzetét is optimálisan vizsgálni, illusztrálni.

A szlovén történészek körében a teljes területre vonatkozó feltárásokkal találkozunk, amelyek

keretében a magyar kisebbség elmúlt kilenc évtizede a legtöbb esetben nem vagy csak nagyon hiányosan szerepel. A tendenciózusosan ellenségkép-jellegű vizsgálódás sem került még le teljesen „az asztalról”, bár e téren az elmúlt két évtizedben vitathatatlanul történt előrelépés. Nagy baj azonban, hogy az objektívabb megközelítések általában kevesebb publicitást kapnak.

A muravidéki magyar közösség történelme tartalmaz párhuzamokat a többi Kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségi közösség múltjával, valamint a közép-európai térség más, hasonló státusban élő közösségeivel úgyszintén. A Rába-vidéki szlovénok elemzése is gyakori jelenségnek számít az összehasonlító feltárásokban, ami nyilván abból fakad, hogy az egyetemes szlovén kutatási szférában ily módon „érthetőbben” hangozhat el egy-egy történelmi, statisztikai vagy szociológiai illusztráció. Erre azért is szükség van, mert a szlovén közvélemény alakítói részéről – véleményem szerint – néha még mindig a kettős mérce észlelhető, akárcsak időnként magyarországi körökben is eléggé egyoldalú véleménnyel találkozhatunk.

A muravidéki magyarság helyzetét a szlovén történészek és más szakértők bizonyos része, ha arra néha sor kerül, következetesen a deklarált nemzetiségi jogok szemszögéből vizsgálja, és kevésbé vannak tekintettel a ténylegesen érvényesülő „de facto”-ra. A rábavidéki helyzetet illetően viszont hajlamosak egy-egy konkrét szituáció kiélezésére, valamint annak alapján az általánosításra és az ún. reciprocitási elv folyamatos számonkérésére. Az utóbbi azért jelent nehézséget, mert a két nemzeti közösség kisebbségi státusa, annak kibontakozása és történelme alapvetően eltérő jellemzőket mutat, és könnyen eltorzíthatja a valós történelmi kép megrajzolását. Nem jobb a helyzet egyes magyarországi elemzők esetében sem, akik nemegyszer mellőzik a kis lélekszámú Rába menti szlovén közösség említését, vagy az ún. „vend elmélet” téves látókörén keresztül vizsgálják azt.

A Muravidékre vonatkozó történelemszemléletben úgyszintén fontos szempont, hogy a 20. században tömegessé vált az olyan típusú szlovén nemzettörténelem-kutatás, amelynek keretében már a történelmi magyar királyság keretében is a muravidéki népességet eléggé differenciálatlanul a szlovén nemzet részeként értelmezik. A szlovén nemzeti történelemben a történelmi Magyarország területén élő szlovénok helyzetének taglalása jogos igény, a gondot csupán a történelmi körülmények tárgyalagos bemutatásának kifejtése, illetve annak viszonylag gyakori mellőzése jelenti. Az ilyen megközelítés gyökerei már a 19. század első felének szlovén nemzeti mozgalmában rejlenek.

Az 1848-as forradalmak előtt az akkor egyetlen szlovén újságban, a *Kmetijske in rokodelske novice* című lapban (Földművelők és kézművesek hírei) a magyarországi szlovénokról is fontos írások jelentek meg. A forradalmak időszakában a felerősödő, nagyobb jelentőségű szlovén nemzeti politikai program, a Zedinjena Slovenija (Egyesített Szlovénia) keretében, a Slovenija című újságban, a neves szlovén politikus **Peter Kozler**, aki beutazta a Mura mentét, a Zala és Vas megyében élő szlovénokról már úgy írt, mint a szlovén nemzet egyenlő, szerves részéről. A következő években, különböző szlovén nyelvű újságokban, eléggé meghatározóvá vált „az ezeréves magyar elnyomás” folyamatos hangoztatása, hasonlóan megjelenítve a más, ugyancsak szlovénok lakta régiókban tapasztalt erőteljesebb németesítés jellemzőivel. Ennek hatása, főképpen bizonyos római katolikus papi körök révén, a Muravidéken is rokonszenvezőkre talált. E jelenséggel objektíve csupán annyi a probléma, hogy a dél-stájerországi és karintiai (valamint részben krajnai), már korábban tapasztalt erőteljes németesítéshez hasonló folyamattal a Mura mente szlovénok lakta részén csak a századforduló idején találkozunk. Tudatos, „ezer éves” politikai elnyomásról, véleményem szerint, a Mura mente vonatkozásában merőben túlzó beszélni.

A magyar honfoglalás a mai napig úgy van jelen a szlovén szakirodalom több fontos művében (és a tankönyvekben is), mint a Mura menti szlovén nemzeti fejlődésre egyértelműen negatívan ható jelenség. Annak értelmében az említett „ezer éves magyar elnyomás-elmélet” is még gyakori.

Minden esetleges félreértés elkerülése céljából ismételten szükséges leszögezni, hogy a dualizmus korában, főképpen annak utolsó két évtizedében vitathatatlanul voltak magyarosítási törekvések a vasi és zalai szlovénok körében is, azonban korábbi erőteljes asszimiláló tendenciáról aligha, 1848 előtt pedig semmiképpen, vagy csak nagyon árnyaltan lehet beszélni. Illusztrációként említhetjük, hogy a 19. század közepén – **Fényes Elek** és más szerzők szerint – a két nyugat-magyarországi megyében élő szlovénoknak mindössze 5%-a bírta a magyar nyelvet. Jellemző volt, hogy a többségében szlovénok lakta falvakban az oda érkező értelmiségiek (papok, jegyzők, tanítók) törvényszerűen megtanulták a lakosság anyanyelvét, így a népesség döntő többsége nem kényszerült megtanulni a magyar nyelvet. A helyzet e tekintetben csak a dualizmus időszakának második felében változott meg erőteljesebben, részben a már említett, politikai indítékú magyarosítás hatására, de még inkább a rendkívüli ütemben felgyorsuló gazdasági és társadalmi fejlődés révén, ami a többnemzetiségű környezetben különösképpen megkövetelte a széleskörű nyelvismeretet. A folyamat keretében az államnyelv szerepe az átlagosnál meghatározóbb volt.

A magyar szakmai és más véleményformáló berkekben is követtek el hibákat. Több esetben minden hiteles bizonyíték nélkül hangoztatták a Mura menti szlovénok nem (vagy csak részbeni) szláv eredetét. Ezzel kapcsolatosan néhány, valótlannak minősíthető, szinte meseszerű vélemény látott napvilágot a sajátos szlovén nyelvjárást beszélő közösség eredetéről, amit a későbbiek során – egyebek mellett az I. világháború utáni békekonferencia szakértő köreiben is – hangoztattak. Hasonlóan hibás volt a szlovén körök objektívnak aligha mondható érvelése a Balaton keleti vonaláig terjedő „elmagyarosított szláváságról”. Bármennyire is furcsa, ezen egyoldalú, a valóságot merőben torzító elméletek még manapság is megjelennek tankönyveken, szakirodalomnak minősített írásokban mindkét oldalon, és sajnos serkentik a további mellébeszélést és a kevésbé objektív közvélemény-formálást.

A Muravidéken, a magyarság körén kívül (akárcsak Szlovéniában általában) a 20. századi, pontosabban az I. világháború utáni magyar történelem alig van jelen a köztudatban. Ahhoz képest, hogy két szomszédos nemzetről és országról van szó – az utóbbi években a két fél legmagasabb politikai köréi egymást kölcsönösen a legjobb szomszédos államnak tekintik –, kevésnek bizonyul csupán az 1956-os forradalomról és jobb esetben a rendszerváltásról némi felszínes ismerettel rendelkezni. A magyarországi szakmai körökben és szakirodalomban hasonlóan csak elvétve találkozunk szlovén történelmi témával. E téren kölcsönösen szükséges lenne erőfeszítéseket tenni a helyzet javítása érdekében.

Szlovén vonatkozásban kivételnek számít a II. világháború időszaka, amikor a Muravidék ismételtén Magyarország részévé vált. Arról a korszakról eléggé egysíkúan, kizárólag „Hitler-csatlós megszállók” hangvételű összefüggésben esik szó. A magyar nemzetiség keretében végzett kutatásokon túl alig utalnak arra, hogy a muravidéki magyarok az 1941–1945-ös érárt, ideológiai és politikai szempontoktól függetlenül, jogosan merőben másképpen élték meg, mint az egynyelvű szlovén közegekben történt. A Horthy-érát a legtöbb esetben differenciálatlanul mutatják be a szlovén szak- és ismeretterjesztő irodalomban mint egészében szélsőséges fasiszta időszak, amelynek keretében a Mura menti szlovén partizánmozgalom felszámolása, a két világháború között a Muravidékre telepített szlovénok Sárvárra történő deportálása, a német megszállást követő zsidódeportálás és a Szálasi-féle gaztettek egybemosva szerepelnek. Néhány, a fiatalabb nemzedékhez tartozó történész ugyan korrekt módon elemzi e témakört, de még mindig nincs komolyabb kihatása a közelmúlt történelmének objektívabb megismerésére.

A magyarság és a magyar történelem általános jellemzésénél az ún. kis-antant szindróma Szlovéniában még mindig eléggé jelen van. Amit 1919 előtt, majd a második világháború idején és után a környező országokban, nagymértékben propaganda céljából és tendenciózus jelleggel, elmondtak

vagy leírtak a magyarokról, az nagymértékben átszívargott a 21. század történelmi szemléletébe. Az ismeretterjesztés és az oktatás keretében is még mindig jelentős súllyal bír az ilyen jellegű szemlélet. Ma már olyasmi is előfordul, hogy magyar származású tanulók a kétnyelvű iskola magyartanárától megkérdezik, hogy „*a magyarok mikor, a második világháború után jöttek a Muravidékre?*”. Az ellenkező oldalon a negatív történelmi kép megjelenítése kevésbé van jelen. A magyarországi szakirodalomban és tankönyvekben a szomszédos népekre vonatkozó (persze, ha egyáltalán van róluk szó), lejáratozó sztereotípiákkal kevésbé találkozunk. Ez a szlovénok vonatkozásában feltétlenül igaz, bár az sem vitatható, hogy éppen róluk esik legkevésbé szó magyar vonatkozású szövegekben. Pozitív magyarországi példaként hadd említsem azokat a tárgyilagos történelmi tanulmányokat, amelyekben a magyar túlkapások egyértelmű leleplezésével egészítik ki a második világháborúban bekövetkező erdélyi vagy felvidéki bevonulásokat, valamint az érzékeny bácskai eseményeket.

A Szlovéniában élő magyar nemzeti közösség égisze alatt végzett kutatómunka keretében, amint már utaltunk arra, meghatározó szerep jut a teljes Muravidékre és a magyar közösségre összpontosító politikatörténeti, szociológiai és néprajzi jellegű tevékenységnek. Az ún. politikatörténeti kutatások főképpen a levéltárak anyagára, az érintett magyar és szlovén sajtó elemzésére és az *oral history* típusú mélyinterjúkra támaszkodnak. E téren említésre méltó monográfia-jellegű tanulmánykötetek láttak napvilágot a muravidéki magyar közösség két világháború közötti időszakáról, a Mura-mente második világháborús jellemzőiről, az I. világháború után lezajlott földreformról, a magyar könyvkiadás történetének nemzetiségi szempontjairól stb.. Az *oral history*-féle kutatásokból készített szociográfiai írások bizonyos része folyóiratokban és önálló kötetben is megjelent. Történelmi szempontból fontos szerepe van több néprajzi jellegű tanulmánykötetnek is, amelyek a népi szokásokról, a Hetés néprajzi tájegységről és a térség tárgyi és szellemi örökségéről közvetítenek fontos információkat. Az irodalomtörténeti és nyelvészeti kutatások alapján megjelent művek is számos vonatkozásban kapcsolódnak a Mura-mente teljes körű és magyar vonatkozású történelmi feltárásához.

Az elmúlt időszakban néhány – tudományos igényű vagy ismeretterjesztő – helytörténeti kiadvány is napvilágot látott. A tudományos kutatómunka és a tanulmánykötetek kiadása zömében a magyar nemzetiségi intézmények keretében zajlott (Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Ljubljana Nemzetiségi Kutatóintézet, a lendvai Galéria-Múzeum stb.). Külön említést érdemel a megyei levéltárak és a maribori Területi Levéltár, valamint a regionális és nemzetiségi szakintézmények által kiadott, kompetens szakembergárda által előállított történelmi szöveggyűjtemény a mai Muravidék történelméről. A tervezett három kötetes sorozat első két, a zalai és vasi levéltárak által szerkesztett, már megjelent gyűjteménye főképpen a magyarországi levéltárakban feltárt, a tájegység történelme szempontjából fontos jellemzőket bizonyító forrásanyagot tartalmazza a kezdetektől 1920-ig. A harmadik, a tervek szerint Szlovéniában koordinált kötet megjelentetése, amely felkarolná a legfontosabb 1920 után keletkezett történelmi forrásokat, sajnos még várat magára.

A muraszombati szlovén intézetekben (Területi Múzeum, Franc-Franc Könyvkiadó stb.) is született néhány említésre méltó tanulmánykötet és kiadvány. A szlovén szakemberek fiatalabb nemzedéke, amint már utaltunk arra, kevésbé van megterhelve az ún. 20. századi sztereotípiákkal, és korrektebben viszonyul az ún. „magyar” időszakhoz. Gondot jelent azonban, hogy az említett szakemberek a magyar nyelvet viszonylag gyengén vagy nem ismerik. A Muravidék múltjára vonatkozó objektív történelemszemlélet létrejötte szempontjából azonban ez majdhogynem nélkülözhetetlen feltétel.

A Muravidéken élő magyar közösség intézményei által megjelentetett, a régió és helytörténetre, valamint a muravidéki magyar közösség múltjára vonatkozó tanulmányok és tudományos vagy ismeretterjesztő publikációk kiadására „szakosodott” periodikák sorába a *Lendvai füzetek*, a *Muratáj*, a *Naptár évkönyv*, valamint újabban a *Lindua* és a *Lyndvamúzeum* tartoznak.

A LENDVAI GALÉRIA ÉS MÚZEUM NÉGY ÉVTIZEDE

Lendvai Kepe Zoltán

A civilizált világban a legkorábbi idők óta múzeumok, könyvtárak és levéltárak őrzik az egyetemes emberi kultúra tárgyasult kincseit. A kincs szó ne tévesszen meg senkit, hiszen nem csak drágaköveket, aranykelyheket és kódexeket érthetünk alatta. A mindennapi élet használati tárgyai, ükapánk munkaeszközei, görbebotja és pipája, szépanyánk vállkendője és Bibliája, dédapánk zsebórája és megsárgult katonaképe ugyanolyan felbecsülhetetlen értéket képvisel az utókor számára, mint például egy drágakövekkel ékesített szablya. Ezen tárgyak segítségével ismerhetjük meg őseink szokásait, törekvéseit, hovatartozását, élni akarását, és ezek a tárgyak jelképezik családjunk, közösségünk, vidékünk és nemzetünk múltját. Örökvényű az a mondás, hogy aki a múltját nem ismeri és nem becsüli, az a jövőt sem érdemli. Így hát mindannyiunk érdeke és felelőssége, hogy vidékünk szellemi és tárgyi örökségét saját múzeumunk kincseitára őrizze.

Lendva-vidék jelképe a lendvai vár. A dombon álló impozáns építmény minden hozzánk érkező vendég és turista figyelmét felkelti. Európa várai, kastélyai és erődjei ma már a kultúra fellegvái, elkápráztató múzeumi kiállítások színhelyei. Tudatában vagyunk annak, hogy ez a lehetőség számunkra is adott, csak élnünk kellene vele. Egy ilyen múzeum létrehozása azonban hatalmas társadalmi és szakmai kihívás. Szerencsére sem a tudományosan végzett értéktörzés, sem a lendvai múzeum létrehozására irányuló törekvések nem minden előzmény nélkül valók. (1–2. kép)

Vidéink múltját tudományos igényességgel elsőként **Dervarics Kálmán** (Gutorföldre, 1827–Alsólendva, 1904) aljárásbíró és helytörténetíró kutatta a 19. század második felében. Ő volt az, aki elsőként felhívta a régészek és történészek figyelmét a lendvahosszúfalui római kori leletekre. Számos történeti témájú elbeszélést írt, tudományos írásaiban pedig főleg Dél-Zala múltjával foglalkozott. Sajnos Alsólendva történetéről írt munkája kiadatlan maradt, mi több, a kéziratnak nyoma veszett.

Vidéink másik nagy, 19. század végi kutatója **Bellosics Bálint** (Rédics, 1867–Baja, 1916) volt. Alsólendva közvetlen közelében, Rédicsen született 1867-ben, de 1892-ben már a bajai tanárképző tanára lett. Annak ellenére, hogy a sors hamar elvezérelte őt az alsólendvai és hetési tájról, neki köszönhetjük a vidékünkéről írt első néprajzi tanulmányokat. A néprajztudományban köztudott, hogy jelentős érdemeket szerzett a magyarországi, elsősorban a délvidéki és Vas vármegyei nemzetiségek etnográfiai vizsgálatában, de talán kevésbé ismeretes, hogy az elsők közt közölt néprajzi tanulmányokat, fényképeket és rajzokat a zalai magyar peremvidékről, Alsólendváról és Hetésről.

1. kép – Lendva látképe a várral (Fotó: Lendvai Kepe Zoltán)

A Lendva-vidéki magyarság néprajzának Bellosics Bálint által megkezdett kutatását szerencsére méltó utód folytatta. **Gönczi Ferenc** (Rádó, 1861–Kaposvár, 1948) tanár és a kaposvári múzeum igazgatója az 1890-es évektől rendkívül intenzív néprajzi gyűjtőmunkát végzett, előbb a Zala megyéhez tartozó Muraközben, majd Göcsejben és Hetésben, 1920 után pedig Somogyban. 1914-ben jelent meg Göcsej, s kapcsolatosan *Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése* című monográfiája, amely megkerülhetetlen néprajzi adatforrást jelent. Sajnos az első világháború utáni politikai döntések következtében szinte egy félszázadra megtorpantak a néprajzi, helytörténeti és régészeti gyűjtések és kutatások a Lendva-vidéken. Az 1955-ben létrejött muraszombati Muravidéki Területi Múzeum (Pokrajinski muzej za Pomurje) sem tudta – elsősorban nyelvi okok miatt – teljes egészében fölkarolni a Lendva-vidék és a szlovéniai magyarság helytörténeti és néprajzi kutatási igényeit. Nem véletlen tehát, hogy az 1960-as évektől kezdődően a Lendva-vidéki lakosság körében mind erőteljesebben jelentkezett az igény egy saját múzeumi intézmény megalapítására. A kérdéskörrel végleges döntés 1969-ben született. Így lett a megalakult Lendvai Galéria és Múzeum Lendva Község¹ és a szlovéniai magyarság legrégebbi örökségvédelmi és tudományos intézménye. A lendvai várkastélyban folytatott négy évtizedes működése alatt a Lendvai Galéria és Múzeum mintegy 7000

2. kép – A lendvai vár (Fotó: Lendvai Kepe Zoltán)

értékes muzeális tárgyat gyűjtött össze, 1300 négyzetméternyi területen állandó kiállítást állított fel, több mint 400 képzőművészeti és múzeumi kiállítást rendezett, valamint mintegy 90 kétnyelvű könyvet és katalógust adott ki magyar és szlovén nyelven, általában német és angol rezümével. Az intézmény múzeumi értékeinek jelentős része a szlovéniai magyarság múltjával és pénzben kifejezhetetlen örökségével kapcsolatos. A Lendvai Galéria és Múzeum alapítói Lendva Község és a Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség. Mindezt azzal a céllal,

hogy megőrizze vidékünk kulturális örökségét és a lakosság körében erősítse a lokálpatriotizmust, a nemzeti tudatot és az európai kultúrkörhöz tartozást. Mindig is kiemelten fontosnak tekintette a kulturális örökség témakörében végzett ismeretterjesztő tevékenységet, valamint múzeumpedagógiai foglalkozások tartását a muravidéki kétnyelvű oktatási intézményeknek és a speciális nevelést igénylő tanulóknak.

A képzőművészet területén az intézmény két legjelentősebb rendezvénye az 1973 óta minden évben megtartott Lendvai Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor, amely Szlovénia viszonylatában a második legrégebbi aktív művésztelep, valamint az 1994 óta megszervezett LindArt – Lendvai Nemzetközi Ifjúsági Képzőművészeti Alkotótábora. Mindkét művésztelepen a kezdetektől fogva elismert szlovéniai és nemzetközi képzőművészek, valamint jelentős magyarországi, határon túli vagy a nyugati magyarsághoz kötődő alkotók vesznek részt.

Nem fér kétség ahhoz, hogy a Lendvai Galéria és Múzeum Lendva Község és a szlovéniai magyarság egyik legjelentősebb kulturális intézménye, az itt élő népek nemzeti tudatának egyik

¹ A község Szlovéniában önkormányzatot és nem települést jelent, kiterjedése révén leginkább a magyarországi járással lehet összehasonlítani. (Lendvai Kepe Zoltán közlése) – A szerk.

legjelentősebb őrzője és erősítője. Azon intézmény, amelynek segítségével Szlovénia állampolgárai, a magyarországi és a határon túli magyarok, valamint a világ más vidékeiről idelátogató vendégek a legtöbb információt szerezhetik meg Lendváról és környékéről, az itt élő népek kulturális örökségéről, történelmi, néprajzi és képzőművészeti értékeiről, együttéléséről és egymásra hatásáról.

A Lendvai Galéria és Múzeum négy évtizede őrzi a környék tárgyi és szellemi örökségét. Jelen tanulmány ezt a négy évtizedes munkálkodást igyekszik áttekintő jelleggel bemutatni. Tudatunkban van, hogy a lendvai múzeumi és galériai intézmény sikereihez több száz elkötelezett ember járult hozzá, akiknek nevei ezen írásban a legkülönbözőbb okok miatt, sajnos nem szerepelhet. Az ő nevük és nemes cselekedeteik azonban mindörökké le vannak jegyezve az intézmény archívumában őrzött dokumentumokban.

A lendvai kulturális örökségvédelmi intézmény létrehozása

Lendva Község lakossága körében a galériai és múzeumi szolgáltatások iránti igény már jóval a Lendvai Galéria és Múzeum megalapítása előtt jelentkezett. Egyrészt a helyiek felismerték, hogy minden jelentősebb városnak van saját múzeuma, másrészt felfigyeltek kulturális örökségünk Nyugatra történő fokozatos „eladására” és annak káros voltára.² A lendvai kulturális örökséget gondozó intézmény létrejöttéről és a tárgyi örökségvédelem sürgetéséről sokat megtudhatunk a szlovéniai magyarok hetilapja, a Népújság egykori számaiból, amely közvetítette a hivatalos községi információkat és a lakosság véleményét. A véleményekből kiolvasható, hogy a helyiek már akkor is a saját városukban és nem máshol kívánták létrehozni a múzeumi gyűjteményt, valamint felismerték, hogy kulturális örökségük különleges, mivel a szlovéniai magyarság sajátosságait tükrözi.

Szinte magától értetődő volt, hogy az óváros fölé magasodó monumentális vár a legalkalmasabb a majdani múzeumi és galériai intézmény számára. 1968 júliusáig a vár helyiségeiben általános iskola működött, amelyet az év őszén új helyre, a város déli részébe költöztettek. A lendvai vár megürült helyiségeiben a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének Községi Választmánya 1968. november 27-én retrospektív kiállítást rendezett **Pandur Lajcsi** (sic!) festőművész alkotásaiból tevékenységének 30 éves jubileuma alkalmából.³ Ezzel azonban nem merült ki a lendvai vár kulturális jelentőségének felismerése. Lendva Község Képviselőtestülete ugyanis 1969. november 21-i ülésén három határozatot fogadott el. Ezekkel felhatalmazta a Lendvai Munkásegyletet a múzeumi tárgyak gyűjtésére, gyűjtemények kialakítására és állandó múzeumi kiállítás rendezésére a lendvai várban.⁴

Ebben az időszakban több elképzelés is született a lendvai vár megürült helyiségeinek hasznosításáról. Felvetődött például, hogy lehetne itt idők otthona, kollégium, színház, ifjúsági klub, vendéglő⁵ és nem utolsósorban városi múzeum és galéria.⁶ A létesítményben 1968-ban műhelyt rendezett be magának **Király Ferenc** szobrászművész.⁷ Ugyanebben az évben **Gálics István**, a képzőművészeti

2 Potrdilo o prevzemu predmetov. (Bizonylat a tárgyak átvételéről). SRS Občina Lendava, Postaja Milice Lendava. 1979. július 23. Galerija-Muzej Lendava/Lendvai Galéria és Múzeum (továbbiakban: GML) Archívuma 1979. SZUNYOGH S. 1981. 6. p.

3 Kiállítási meghívó. GML Archívuma 1968. Pandur Lajos kiállítását Muraszombatból hozták át, ahol októbertől volt látható.

4 Pokrajinski arhiv Maribor. Sklep o pooblastitvi zbiranja muzejskega gradiva. 24-11/69. Skupščina občine Lendava. Doboz: 354. Sklep Skupščine občine Lendava. 1969. november 21.

5 DOMINKO J. 1968. 3. p.

6 B. K. Zs. 1968a. 3. p.

7 B. K. Zs. 1968b. 5. p.

akadémia hallgatója az ifjúsági szövetség keretében képzőművészeti szekciót kívánt létrehozni, amelynek lehetséges helyszínéként a lendvai várat jelölte meg.⁸ 1969. június 12-én a vár kiállítótermében történeti kiállítás nyílt a Jugoszláv Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulója alkalmából.⁹ 1970-ben a Maribori Pedagógiai Akadémia tanára, **Pandur Lajos** festőművész kiállítást rendezett a várban muravidéki hallgatóinak alkotásaiból. A szeptember 26. és október 10. között látható kiállításon **Janez Bošnjak**, **Göntér Endre**, **Ivan Hirci** és **Kócán Géza** alkotásai szerepeltek.¹⁰ 1971. október 29. és november 12. között első alkalommal került sor a gyermekek által készített alkotások kiállítására a lendvai várban. Az akkori lendvai körzet iskolaköteles ifjúsága alkotásaiból mintegy 100 olajfestmény és grafika, valamint 35 szobor volt megtekinthető.¹¹ 1972. június 22-én a községi ünnep alkalmából a lendvai várban csoportos tárlat nyílt **Štefan Huzjan**, **Kócán Vilmos**, **Janez Perša** és **Tóth József** műveiből.¹²

A Szlovéniában élő magyar közösség hetilapja, a *Népújság* oldalain néhány helyi lakos is hangot adott azon véleményének, hogy szükséges volna egy múzeum létrehozása. **Szőke József** nyugalmazott tanár 1970-ben két cikkben is kifejezte meggyőződését a múzeum hasznosságát illetően, külföldi példákra hivatkozva. Szerinte is a lendvai vár volna a legalkalmasabb hely a múzeum számára, amely a Lendva-vidéki természettudományi, történelmi és néprajzi értékeket ismertetné meg gyűjteményei segítségével. Ugyanakkor rámutatott, hogy a múzeum megalapítása és működtetése olyan szakmai feladat, amely egész embert kíván: „A múzeum megalapítása olyan nagy feladat, hogy azt mellékes, másodmunkában elvégezni nem lehet”.¹³ Véleménye szerint a lendvai vár a helyiek adománnyai segítségével a város legérdekesebb objektumává, a múzeum pedig a régió fő vonzerejévé válhatna.¹⁴ **Varga Sándor**, aki abban az időszakban a *Népújság* főszerkesztője volt, később pedig a múzeum megalapításának egyik fő támogatója, válaszában felkérte az öntudatos polgárokat, mindenekelőtt pedig a pedagógusokat, hogy kövessék a lendvai kétnyelvű iskola példáját, amely már megtette az első lépéseket a tárgyi emlékek gyűjtésében.¹⁵ A hetilap októberi számában pedig Szőke József írásával kapcsolatban megemlítette, hogy a Lendvai Munkásegylet vezetése a hónap közepén megtárgyalta az ügyet és elhatározta, hogy hamarosan megteszi az első lépéseket a múzeum életre hívása és működtetése érdekében.¹⁶

A lendvai múzeumi gyűjtemény kialakításának első tervét és annak a város idegenforgalmi kínálatába való beillesztését **Alojz Stepančič** és **Szabó Ferenc** készítette.¹⁷ A terv beszámolót tartalmazott a múzeumi tárgyak gyűjtéséről és az állandó történeti kiállításához szükséges adatgyűjtésről. A kutatásokkal kapcsolatos legnagyobb nehézségnek azt említették, hogy az írott források Magyarország és Ausztria levéltáraiban vannak. A terv részletesen foglalkozott **Hadik Mihály** lendvai várkapitány múmiájával, amelyet a két szerző világszinten is fontos nevezetességnek minősített. Emiatt javasolták, hogy Hadik Mihály múmiáját haladéktalanul meg kell óvni a további romlástól és be kell vonni a város idegenforgalmi kínálatába. Az összegyűjtött adatok alapján a két szerző megállapította,

8 J. KONC 1968. 3. p.

9 V. 1969. 1. p.

10 Kiállítás a lendvai várban. 1970. 3. p.

11 Iskolások rajzkiállítása a lendvai várban. 1971. 3. p.

12 Tárlat a lendvai várban. 1972. 3. p.

13 SZŐKE J. 1970b. 3. p.

14 SZŐKE J. 1970a. 3. p.

15 VARGA S. 1970. 3. p.

16 SZŐKE J. 1970bb 3. p.

17 Pokrajinski arhiv Maribor. Idejni načrt za zbiranje podatkov k ureditvi muzejske zbirke v Lendavi ter za turistično izrabo le-te. (1971?). Ustanovitev muzeja v Lendavi. 63-7/71-2. Skupščina občine Lendava. Doboz: 310.

hogy a Szentháromság-kápolna kriptájában több mumifikálódott holttest is volt egykoron, közöttük női is. Szégyenletesnek minősítették azonényt, hogy e Hadik-koporsó utolsó, 1948-as felnyitása óta az illetékesek a következő 23 évben hagyták a múmiát a rágcsálók által teljesen megsemmisíteni. A terv két szerzője könyv kiadását is javasolta Lendva történetéről, valamint ennek rövidített változatát szórólap formájában, amelyet az állandó kiállítás látogatóinak kezébe lehetne adni. Javaslatot tettek egy színes idegenforgalmi prospektus készítésére is, amelyben együtt szerepelne „a gyógyfürdő, az olajmező, Hadik, a múzeum és Lendva.” Alojz Štepančičnak és Szabó Ferencnek a Szentháromság-kápolnával és Hadik Mihály múmiájával kapcsolatos javaslata az ateista egypártrendszer idejében nem valósult meg, a turistáknak és Lendva polgárainak az egyedülálló kulturális örökséget rejtő szakrális épület felújítására egészen 1997-ig kellett várniuk.

Az elkötelezett támogatók erőfeszítései ellenére a múzeum működtetésével kapcsolatos tevékenységek viszonylag lassan indultak be. A következő években a *Népújság* sokat tudósított az események alakulásáról és a régió kulturális örökségének helyzetéről.¹⁸ 1972. évi programjában a Lendvai Művelődési Község irányelveket fogadott el a múzeum tevékenységére vonatkozóan, nevezetesen, hogy a várból gyűjteményt rendeznek be, amely bemutatja Lendva és környéke történelmét a legkorábbi időktől egészen napjainkig. Úgy tervezték, a gyűjtemény különösen hangsúlyozza majd az ipar fejlődését, egy másik helyiségben pedig állandó tárlatot szerettek volna kialakítani a helyi képzőművészek alkotásaiból. Az archív anyagok gyűjtése kapcsán megállapították, hogy a dokumentumok nagy része külföldön található, és Lendva történelmének kutatásához szakemberekből álló kutatócsoportot kell szervezni és engedélyeket kell szerezni a kutatáshoz. Felmerült azon elképzelés is, hogy emlékszobát rendeznének be a lendvai várból **Vlaj Lajos** költőnek és forradalmárnak. A helyi művészek állandó gyűjteményének kialakításáról kiderült, hogy csak akkor valósulhat meg, ha a község „lendvai képzőművészeti alkotótábort” szervez, a lehetőségért cserébe pedig a művészek legalább egy alkotást a múzeumi gyűjteménynek adományoznának. Továbbá megállapították azt is, hogy a lendvai várból kiállító vendégművészekről alkotások vásárlására nyílik lehetőség.

1972-ben és 1973-ban új lendületet vett a lendvai múzeumi tevékenység, valamint a magyar nemzeti község is felajánlotta pénzügyi támogatását.¹⁹ 1973-ban a Művelődési Község négy kiállítást szervezett a lendvai várból. Márciusban rendezték meg **Suzanne Király-Moss**, azt követően pedig **Bogomil Kotnjek** műveinek kiállítását. Májusban **Janči Perša** (sic!) mutatkozott be önálló kiállítással, szeptemberben pedig Muraszombatból hozták át **Stane Kregar** kiállítását.²⁰ A Lendvai Művelődési Község 1973. áprilisi ülésén határozatot hozott a hely és környéke történelméhez kapcsolódó néprajzi és egyéb tárgyak felvásárlásának folytatásáról.²¹ Végül döntés született a művésztelep megrendezéséről is, amely 1973. augusztus 20. és szeptember 1. között Király Ferenc szakmai vezetésével le is zajlott. A művésztelepen készült alkotásokat november 10. és december 10. között lehetett megtekinteni a lendvai várból.²² A Lendvai Galéria és Múzeum vezetését Király Ferenc szobrászművészre bízta. A múzeumi tárgyak gyűjtését a 20. század hetvenes éveinek elején az iskola és a Művelődési Község, 1974 után pedig az intézmény vezetője, Király Ferenc és munkatársa,

18 A néprajzi emlékek megőrzése érdekében. 1971. 1. p.

19 Sokoldalú művelődési tevékenység. 1972. 3. p., Póteszközök a muravidéki magyarság kultúréletének fellendítésére. 1972. 3. p.

20 GML Archivuma 1973.

21 Megvásárolják a régiségeket! Múzeumi gyűjtemény és állandó képzőművészeti kiállítás a lendvai várból. 1973. 4. p.

22 A kiállítást a Lendvai Községi Tanács mellett működő Oktatási Alapközség és a Művelődési és Oktatási Szervezetek Szövetsége rendezte.

Kósa Ferenc szervezte meg. Király Ferenc szobrászművész a művésztelepek szervezésével járó összes feladatot is átvállalta, és 1973-tól 23 éven át rendkívül sikeresen végezte.

A Lendvai Galéria és Múzeum szervezeti felépítése

A Lendvai Galéria és Múzeum székhelye megalakulása óta a lendvai várban van.²³ 1968 és 1975 között a galériai és múzeumi tevékenység a Lendvai Munkásegyletem,²⁴ illetve a Lendvai Művelődési Alapközösség²⁵ keretei között zajlott. 1975 és 1979 között a Lendvai Művelődési Közösség²⁶ égisze alatt, 1979-től 1995-ig pedig Lendva Község Művelődési Intézete²⁷ egyik „munkaegységeként” működött a Galéria és Múzeum. Lendva Község Tanácsa 1995. július 26-án kelt határozata, illetve az alapító okirat alapján²⁸ a Lendvai Galéria és Múzeum önálló közintézményként működik, amelynek alapítója Lendva Község, társalapítója pedig a Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség. A galéria és múzeum első vezetője Király Ferenc szobrászművész volt, aki 1974. szeptember 1-től 1996. február 19-ig²⁹ állt az intézmény élén, amikor is az újonnan létrehozott, most már önálló intézmény élére **Gerics Ferencet** nevezték ki megbízott igazgatónak.³⁰ Gerics Ferenc rajztanár és okleveles kulturális menedzser 1997. április 1-jén az igazgatói kinevezést is megkapta³¹ és az intézményt rendkívül sikeresen vezette 2012 júniusi nyugdíjazásáig. Ugyanezen év július elsejével az alapító **Lázár Beáta** magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanárt nevezte ki a megbízott igazgatói feladatkör ellátására.³²

Az önálló intézmény felügyeleti szerve 1995-től a Lendvai Galéria és Múzeum Tanácsa lett, amely 2009-ig hat tagból állt, mégpedig az alapító két képviselőjéből, akik közül az egyiket a Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség Tanácsa nevezte ki, valamint az intézet dolgozóinak két képviselőjéből és a nyilvánosság két képviselőjéből, akiket a község polgármestere nevezett

23 2001. október 15-én megváltozott a lendvai vár címe: a régi Kovačeva ulica 28. cím helyett az új cím Bánffyjev trg-Bánffy tér 1. lett. GML Archívuma 2001.

24 A Lendvai Munkásegyletemet Lendva Község Népi Választmánya alapította Népi Egyetemenként felnőttek és fiatalok oktatására 1959. december 22-i, 1-6-12/2 számú határozatával. 1964. május 8-án a neve Lendvai Munkásegyletemre változott. Pokrajinski arhiv Maribor. Skupščina občine Lendava. Delavska univerza Lendava. Uskladitev ustanovitvene odločbe. 022-14/73-2. Doboz: 353.

25 A Lendvai Művelődési Alapközösség 1971-ben alakult a Lendvai Munkásegyletem keretében, Lendva Község Képviselőtestülete meghatalmazása alapján. Arhiv Upravne enote Lendava. Občinska kulturna skupnost 1971. Zapisnik ustanovne skupščine TKS Lendava. 1971. szeptember 23.

26 A Lendvai Művelődési Közösséget létrehozó önzagaztató megállapodást Lendva Község a 25/3/75-01 számú határozattal 1975. február 25-én hagyta jóvá. Pokrajinski arhiv Maribor. Skupščina občine Lendava. Statut Kulturne skupnosti Lendava. 025-6/75. Doboz: 382.

27 Program dela Zavoda za kulturo občine Lendava za leto 1979. Arhiv Upravne enote Lendava. Občinska kulturna skupnost 1979. Lendva Község Művelődési Intézménye keretében a következő négy munkaegység (ME) került kialakításra: a Könyvtár ME, a Művelődési Szervezetek Szövetsége ME, a Galéria-Múzeum ME és a Mozi ME.

28 Odlok o ustanovitvi javnega zavoda Galerija-Muzej Lendava. Uradni list Republike Slovenije 49/1995. 1995. augusztus 25. Az intézmény alapításáról szóló határozat 1995. szeptember 3-án lépett hatályba. Az intézmény megalapítását 1996. november 6-án jegyezték be a Murszombati Kerületi Bíróság cégbíróági nyilvántartásába, a Srg 111/96 számú határozattal.

29 Király Ferenc 1997. június 15-ig állt az intézmény alkalmazásában. GML Archívuma 1997.

30 A meghatalmazás kezdődátuma: 1996. február 19. Bírósági nyilvántartási kivonat, 2007. február 5. GML Archívuma 2007.

31 Občina Lendava/Lendva község. Sklep o imenovanju direktorja. 10800-0001/97. 1997. március 24. GML Archívuma 1997.

32 GML Tanácsának Archívuma 2012.

ki, akik közül az egyik a magyar nemzeti közösséget képviselte. **Marija Unger** az önálló intézmény megalakulásától kezdve, összesen 13 éven át vezette a Lendvai Galéria és Múzeum Tanácsát.³³ Önzetlen munkája és az intézmény állami szintű elismertségeért vívott fáradhatatlan küzdelme megkoronázásaként a Lendvai Galéria és Múzeumot 2010 novemberében hivatalosan bejegyezték a szlovéniai múzeumok nyilvántartásába.³⁴ A Lendvai Galéria és Múzeum új alapító okirata alapján³⁵ 2009-től az intézmény tanácsa kilenctagú lett, amelyből öt tag az alapító képviselője,³⁶ kettő a társ-alapító képviselője,³⁷ egy tag az intézmény alkalmazottait, egy tag pedig a nyilvánosságot képviseli.

A Lendvai Galéria és Múzeum küldetése, szakmai céljai és tevékenységei

A Lendvai Galéria és Múzeumról szóló 2009. évi rendelet 3. és 7. cikkelye a következőképpen határozza meg az intézmény feladatait:

„Az Intézmény küldetése a közösség kulturális, oktatási, tájékoztatási és idegenforgalmi igényeinek folyamatos és zavartalan kiszolgálása nyereségorientáltság nélkül, gondoskodva arról, hogy az Intézmény tevékenysége mindig figyelemmel legyen a térség multikulturális és nemzetiségi jellegére. Az Intézmény küldetése a Lendvai község területén lévő ingó kulturális örökség folyamatos óvása is.³⁸ ... Az Intézmény feladata a magyar nemzeti közösség kulturális örökségének kutatása, őrzése, dokumentálása, védelme és tanulmányozása.”³⁹

Az alaptevékenység, vagyis a múzeumi és galériai közszolgálat végzéséhez kapcsolódó költségeit és a munkabérekét az alapító fedezi a költségvetéséből. A programok költségeire, a karbantartással kapcsolatos beruházásokra és az infrastrukturális berendezésekre az anyagi forrásokat elsősorban ugyancsak az alapítótól kapja, ezen kívül pedig a Szlovén Köztársaság Művelődési Minisztériuma pályázatait, a magyar nemzeti közösség pályázatait, a Magyar Köztársaság határon túli közösségeinek és intézményeinek pályázatait, valamint az Európai Unió pályázatait útján. Az intézmény emellett más forrásokból is kaphat és szerezhethet anyagi eszközöket, nevezetesen az állami költségvetésből, a belépőkből, az áruk értékesítéséből és a szolgáltatásokból, bérleti díjakból, adományokból, ajándékokból és egyéb törvényes forrásokból. Lendva Község és a Szlovéniában élő magyar nemzeti közösség kulturális örökségének gyűjtését, őrzését, védelmét, kutatását és értelmezését pedig csak a Szlovén Köztársaság Művelődési Minisztériuma által kibocsájtott, a múzeumi közszolgálatra vonatkozó felhatalmazás biztosíthatja. A Lendvai Galéria és Múzeumot a szlovén múzeumok nyilvántartásába való 2010 novemberi bejegyzése⁴⁰ feljogosította arra, hogy 2012 decemberében pályázatot

33 Az intézmény tanácsának elnökét 1997. február 14-én nevezték ki. GML Tanácsának Archívuma 1997. Hivatalosan az új elnök kinevezéséig, azaz 2010. február 24-ig volt az intézmény tanácsának elnöke.

34 Határozat a múzeumok nyilvántartásába való bejegyzésről. Szlovén Köztársaság. Művelődésügyi Minisztérium. 6211-6/20101. 2010. november 8. GML Archívuma 2010.

35 Odlok o ustanovitvi javnega zavoda Galerija-Muzej Lendava/ Galéria-Múzeum Lendva. Uradni list Republike Slovenije 45/2009.

36 Lendva Község.

37 Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség.

38 Odlok o ustanovitvi javnega zavoda Galerija-Muzej Lendava/Galéria-Múzeum Lendva. Uradni list Republike Slovenije 45/2009, 3. cikkely.

39 Odlok o ustanovitvi javnega zavoda Galerija-Muzej Lendava/Galéria-Múzeum Lendva. Uradni list Republike Slovenije 45/2009, 7. cikkely.

40 Sklep o vpisu v razvid muzejev. Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, 6211-6/20101, 8. november 2010. (Határozat a múzeumok nyilvántartásába való bejegyzésről, 2010. november 8.).

nyújthasson be a múzeumi és galériai állami közszolgálat megbízatásának elnyerésére.⁴¹ Az úgynevezett megbízott múzeumi státus elnyerése 2013-ban a Lendvai Múzeum és Galéria működését új minőségi szintre emelte.

A Lendvai Galéria és Múzeum státuszának alakulása és alakítása

A Lendvai Galéria és Múzeum tevékenységében az elmúlt négy évtizedben a galériai tevékenység uralkodott. Ez megnyilvánult többek között a nemzetközi művésztelepek szervezésében, a kortárs európai képzőművészeti alkotások gyűjtésében és tanulmányozásában, valamint a képzőművészeti kiállítások rendezésében. Az intézményre vonatkozó első tervekben még egyenlő súllyal szerepelt a Lendva Községet és a szlovéniai magyar közösséget szolgáló múzeumi és galériai tevékenység. Noha az intézmény irattárában az egyes időszakokban találunk olyan hivatalos leveleket és meghívókat, amelyek arra utalnak, hogy az intézmény egyoldalúan a galériai tevékenységre összpontosított, a múzeumi feladatkörökről és küldetésről az intézmény vezetése soha nem mondott le. Az egyensúly főként kezdeti eltolódására példaként megemlíthetjük, hogy a működés első évtizedeiben egyes meghívókon és katalógusokon az intézmény neve Lendvai Galéria változatban, „rövidítve” szerepel.⁴² Ugyancsak megemlíthetjük az alapító 2012. évi társfinanszírozásáról szóló szerződését is, amelyben a galériai tevékenység „alaprogramként” lett meghatározva, míg a múzeumi tevékenység társfinanszírozása „kiegészítő programként”.

Az intézmény életében fontos változás 1998-ban következett be, amikor szakember alkalmazására került sor a kulturális örökség védelme területén. Muzeológusként **Tanja Šimonka**⁴³ **művészettörténész és néprajzkutató került állományba, aki a következő években rövid elaborátumot készített az intézmény múzeumi státuszának megszerzéséről. A muzeológus 2004 májusában megürült posztját 2005 novemberében Kepe Zoltán** néprajzkutató foglalta el, aki 2007-ben letette a kulturális örökségvédelmi szakvizsgát, 2012-ben pedig megszerezte a főmuzeológusi címet⁴⁴ és sikeresen megvédte doktori disszertációját.⁴⁵ 2007-ben **Baumgartner Dubravko** festőművész is sikeresen letette a kulturális örökségvédelmi szakvizsgát,⁴⁶ ami azt jelentette, hogy az intézmény feltételeken teljesítette a múzeumi nyilvántartásba való felvételének utolsó szakmai feltételét is.⁴⁷

41 Vloga za podelitev pooblastila za opravljanje javne službe muzejev in galerij (JP-PJS-2013), 27. december 2012. (Kérelem a múzeumi és galériai közszolgáltatás végzésére vonatkozó megbízatás odaítélésére, 2012. december 27.). A kérelmet készítette: dr. Kepe Zoltán, főmuzeológus. Oldal: 416. GML Archívuma 2012.

42 Így szerepel az intézmény neve például a meghívón Stane Jarm (1975. január 15.), Bogdan Čobala, Vlado Potočnik és Vojko Štuhec (1975. augusztus 22.), Vladimir Štoviček (1982. február 19.) és Jože Gal (1982. március 19.) kiállítására, vagy a Ladislav Danč (1984. október 19.) kiállítására készült katalógusban és meghívón. GML Archívuma.

43 A kulturális örökségvédelmi szakvizsgát 1999-ben tette le a Lendvai Galéria és Múzeum munkatársaként. GML Archívuma 1999.

44 A kulturális örökségvédelmi szakvizsgát 2007-ben tette le a Lendvai Galéria és Múzeum munkatársaként. GML Archívuma 2007. A főmuzeológusi címet 2012 májusában szerezte meg. GML Archívuma 2012.

45 Hetés falvainak népessége és gazdálkodása a 18–20. században. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

46 A kulturális örökségvédelmi szakvizsgát 2007-ben tette le a Lendvai Galéria és Múzeum munkatársaként. GML Archívuma 2007.

47 A múzeumok nyilvántartásba való felvétel egyik lényeges feltétele a legalább három, örökségvédelmi szakvizsgával rendelkező munkatárs foglalkoztatása.

A múzeumi nyilvántartásba való 2010 novemberi⁴⁸ bejegyzés alapján a Lendvai Galéria és Múzeum 2012 decemberében jelentkezhett a Szlovén Művelődési Minisztérium kiírásán a múzeumi és galériai közszolgálat végzéséről szóló megbízatás odaítélésére.⁴⁹ A megbízott múzeumi státus elnyeréséhez szükséges szakmai dokumentációt Kepe Zoltán főmuzeológus készítette, az elkészített pályázati anyagot pedig siker koronázta. Ezzel végre hivatalosan is megerősítést nyert, hogy a Lendvai Galéria és Múzeum eleget tesz küldetésének Lendva Község területén és a „Szlovénia területén élő őshonos magyar nemzeti közösségre vonatkozóan. Teszi mindezt úgy, hogy a Muraszombati Területi Múzeum vagy bármely más intézmény kompetenciáját nem csökkenti. Mindez alapot képez a Lendvai Galéria és Múzeum és más szlovéniai és magyarországi múzeumi intézmények közötti sikeres szakmai együttműködés kiszélesítéséhez. Mindemellett pedig magától értetődik, hogy a Szlovéniában élő magyar közösség kulturális örökségét gyűjtő, őrző, tanulmányozó és bemutató múzeumi intézmény székhelye a nemzetiségileg vegyesen lakott területen található...”⁵⁰ A Lendvai Galéria és Múzeum négy évtizedes kitartó munkája, együttműködési hajlama, önmegvalósítása és szakmai sikerei révén elérte azt, amire minden jelentős múzeum vágyik: magas szintű szakmai tevékenység a kulturális örökség védelme területén, szakmai elismertség és a látogatók elégedettsége.

A Lendvai Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor

A Lendvai Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábort először 1973-ban rendezték meg a Lendvai Művelődési Község és a régió képzőművészeinek kezdeményezésére. Az akkori Jugoszláviában a képzőművészeti alkotótáborok szervezése kíváncsú és a kulturális közösségek által támogatott tevékenységnek számított. Abban az időszakban Szlovéniában már hozzávetőleg 20 képzőművészeti alkotótábor működött.⁵¹ Az alkotók első lendvai találkozáját Pandur Lajcsi festőművész 60. születésnapja alkalmából kívánták megrendezni, de a művész ezt már nem érthette meg, néhány hónappal a tábor megnyitása előtt tragikus hirtelenséggel elhunyt, így a tábort az ő emlékének szentelték. A lendvai alkotótábor kezdeményezői már az alapításkor kifejezték óhajukat, hogy a művésztelep megrendezése hagyománnyá váljon és meghívjanak rá vajdasági, magyarországi és ausztriai művészeket. 1976-ban változtatták a rendezvény nevét a jobb elnevezés miatt Lendvai Nemzetközi Művésztelepre.⁵² 2012-ig közel 200 művész vett részt rajta a következő országokból: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Dánia, Horvátország, Izrael, Japán, Kína, Magyarország, Macedónia, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország és USA. A lendvai képzőművészeti alkotótábor művészettörténeti gyűjteménye ma több mint 700 alkotásból áll. A kollekciót a festmények, rajzok, fényképek, faliszőnyegek, intarziák, domborművek, valamint a fa-, kerámia-, kő- és bronzszobrok sokszínűsége jellemzi. Nagy kihívást jelentett a bronzszobrok öntésének

48 Sklep o vpisu v razvid muzejev. (Határozat a múzeumi nyilvántartásba való bejegyzésről). Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, 6211-6/20101, 2010. november 8. GML Archívuma 2010. Vloga za vpis v razvid muzejev. (Kérelem a múzeumi nyilvántartásba való bejegyzésre). A kérelmet készítette: Kepe Zoltán muzeológus. Lendva, 2009. június 8. Oldalszám: 142. GML Archívuma 2009.

49 Kérelem a múzeumi és galériai közszolgálat végzésére vonatkozó megbízatás odaítélésére (JP-PJS-2013), 2012. december 27. A kérelmet készítette: dr. Kepe Zoltán főmuzeológus. Oldalszám: 416. GML Archívuma 2012.

50 Strateški načrt javnega zavoda Galerija-Muzej Lendava/Galéria-Múzeum Lendva za obdobje 2010–2015. (A Lendvai Galéria és Múzeum stratégiai terve a 2010–2015 időszakra vonatkozóan). Szerző: Kepe Zoltán. GML Archívuma 2010.

51 Lendava '73. 1. slikarska kolonija v Lendavi. Az 1. Lendvai Képzőművészeti Tábor. Lendava–Lendva, 1973. 2.

52 1973-ban a rendezvény neve magyarul Lendvai Képzőművészeti Tábor volt, 1974-ben és 1975-ben Lendvai Művésztelepnek, 1976-tól pedig Lendvai Nemzetközi Művésztelepnek nevezték.

megkezdése 2005-ben, amikor az intézmény mobilöntödét vásárolt. (3. kép) A Lendvát díszítő szabadtéri szobrok nagy része a lendvai művésztelepen készült. A bronzszobrokból kialakított gyűjtemény a lendvai vár tetőtéri kiállítótermében látható. Az elmúlt évtizedekben több retrospektív kiállítást tekinthettek meg az érdeklődők a lendvai alkotótáborban készült művekből, a jövőbeli tervek között pedig egy állandó kiállítás létrehozása is szerepel. A képzőművészeti alkotótábort 1973 és 1995 között Király Ferenc, 1996 és 2012 között pedig Gerics Ferenc vezette. Az alkotótáborban készült műveket minden évben időszaki kiállítás és katalógus mutatta be. A Lendvai Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor Szlovénia második legrégebbi képzőművészeti alkotótábor a máig aktívan működők közül.

3. kép – A Lendvai Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor bronzöntő műhelye, 2009
(Fotó: Baumgartner Dubravko)

A LindArt Nemzetközi Ifjúsági Képzőművészeti Alkotótábor

A Lendvai Galéria és Múzeum 1994 óta minden év nyarán megszervezi a LindArt Nemzetközi Ifjúsági Képzőművészeti Alkotótábort, amely fiatal lendvai képzőművészek kezdeményezésére jött létre. A művészta bor az ígéretes, 35. életévüket be nem töltött alkotókat és képzőművészeti egyetemi hallgatókat szeretné megszólítani. A projekt az elmúlt két évtizedben világszinten is egyedülálló alkotótáborrá nőtte ki magát. A Baumgartner Dubravko és Pál Katja festőművészek szakmai irányítása alatt működő művésztelep koncepciójában jelentős előrelépést hozott a 2007-es év. Ekkor a régióból meghívásos alapon kiválasztott alkotókat a világ különböző részeiről érkező fiatal képzőművészek váltották, akik a nemzetközi pályázati kiírásra jelentkezhetnek, meghívásukról pedig a beérkezett anyagok alapján egy bizottság dönt. A másik változás pedig a képzőművészeti alkotás módját érintette: olyan új módszert vezettek be, amely voltaképpen idegen a klasszikus képzőművészeti alkotástól. A művésztelep új mottója „so-deluj/együtt-működj/co-operate” lett, a meghívott művészeket ugyanis alkotópárokba sorsolják, akik aztán így hoznak létre közös alkotásokat. A nem mindennapi képzőművészeti megközelítés fő célja „meghaladni a saját (művészeti) gondolkodásmód kizárólagosságát és készséget mutatni a másság, illetve mások elfogadására”.⁵³ Minden művészta bor közös kiállítással zárul, amelyen a látogatók szavazás útján választják ki a legérdekesebb képzőművészeti párost, akik jutalomképpen lehetőséget nyernek önálló kiállítás megrendezésére Lendván. A LindArt Nemzetközi Ifjúsági Képzőművészeti Alkotótáborban eddig több mint 100 fiatal alkotó vett részt a világ minden tájáról, mégpedig az Amerikai Egyesült Államokból, Argentínából, Ausztriából, Bosznia-Hercegovinából, Brazíliából, Chiléből, Egyiptomból, Franciaországból, Horvátországból, Írországból, Izraelből, Japánból, Kanadából, Lengyelországból, Lettországból, Magyarországról, Moldáviából, Nagy-Britanniából, Németországból, Olaszországból, Romániából, Spanyolországból, Szerbiából, Szingapúrból, Szlovákiából, Szlovéniából és Thaiföldről, a lendvai várban lévő gyűjtemény pedig már több mint 470 alkotást számlál.

53 www.gml.si/sl/lindart/ (letöltés: 2013. szeptember 5.)

A Lendvai Galéria és Múzeum tudományos tevékenysége

A világ különböző részein működő múzeumok a közgyűjteményi tevékenység mellett komoly tudományos munkát fejtenek ki. Nincs ez másként a Lendvai Galéria és Múzeum esetében sem. A széles körű tudományos tevékenység legfontosabb elemei a régészeti, történeti, néprajzi és művészettörténeti kutatások, illetve a kutatók és kutatómunkát végző diákok támogatása, a könyvkiadás, konferenciák, szimpóziumok, előadások szervezése, valamint az azokon való aktív részvétel. Az intézmény szerteágazó néprajzi tevékenysége egy önálló fejezetben kerül bemutatásra, így ebben a fejezetben a helytörténeti kutatások kapnak helyet.

Az intézmény helytörténeti tevékenysége elsősorban a tárgyi örökség gyűjtéséhez, valamint a kiállítások forgatókönyveinek elkészítéséhez és a tárlatok megrendezéséhez kapcsolódik, hiszen azok rengeteg előzetes forrásanyaggyűjtést és levéltári kutatást igényelnek. A helytörténeti és régészeti muzeológia a Muravidék magyarlakta területén még komoly kihívásokkal küzd. Megnyugtató megoldást, amely biztosítaná a folytonos és átfogó kutatásokat a szlovéniai magyarság körében, a nemzetiségi feladatokkal megbízott múzeum státusza és újabb szakemberek alkalmazása jelentené. A nehézségek ellenére az intézmény a lendvai várban és az óváros két másik épületében – a zsinagógában és egy polgári házban – összesen mintegy 1300 négyzetméternyi területen kínál állandó kiállítást. A kiállítások tematikus egységek formájában mutatják be a vidék legbecsesebb értékeit, s többségük 2000 és 2012 között létesült. Jelentős nemzeti értéket képvisel a magyarság egyik legnagyobb szobrászának, **Zala György**nek, városunk legnevesebb szülöttének 1986-ban a lendvai várban létrehozott emlékszobája, amely 2008-ban nagyobb helyiségben újraértelmezésre és bővítésre került.

Tudományos eredményeit, a gyűjteményeihez kötődő tudásanyagot, a feltárt forrásokat a Lendvai Galéria és Múzeum könyvkiadási tevékenysége keretében teszi mindenki számára hozzáférhetővé. A sokáig elsődlegesnek számító képzőművészeti tevékenységből kifolyólag az intézmény többnyire képzőművészeti monográfiákat és az évenként megrendezésre kerülő művésztelepek katalógusait jelentette meg. Az intézmény legnagyobb tudományos könyvkiadási vállalkozásának az 1574-ben Lendván nyomtatott *Postilla* című kötetnek az Országos Széchényi Könyvtárral a 2000. esztendőben közösen megjelentetett hasonmás kiadása tekinthető. **Kultsár György** másik két Alsólendván megjelentetett könyvét is a Lendvai Galéria és Múzeum adta ki újra az Országos Széchényi Könyvtárral együttműködve: 2007-ben *Az halakra való keszöletről rövid tanosság* (1573), majd 2009-ben *Az ördögnek a penitencia tarto Bűnössel való vetekeedéséről* (1573) címmel jelentek meg könyvecskék hasonmás kiadásban. A 2006. esztendőben indult útjára a *Lyndvamuseum* címet viselő múzeumi periodika, amely az intézményben zajló tudományos kutatások eredményeit hozza napvilágra. Eddig a hetési népi textilkultúráról, a Lendva-vidék polgárosodásáról, Zala György munkásságáról és a lendvai várról jelent meg tematikus kötete a múzeumi szakfolyóiratnak.

A lendvai vár mindig is fontos színtere volt a különböző kulturális eseményeknek. Az intézmény tudományos tevékenységének fontos pillérét jelenti a tudományos konferenciák, szimpóziumok, előadások szervezése is. Különösen a rendszerváltozás után kialakított dísztermének köszönhetően számos protokolláris, kulturális és tudományos eseménynek szolgált már helyszínül. Az egyik legjelentősebb ezek közül a *Postilla* kiadásához kapcsolódó, 2001 szeptemberében megrendezett nemzetközi konferencia volt a nyugat-dunántúli reformációról.⁵⁴

54 LENDVAI KEPE Z. 2013. 100–101. pp.

A Lendvai Galéria és Múzeum néprajzi tevékenysége

Egy múzeum létrehozásánál és gyűjteményeinek gyarapításánál fontos szempont, hogy saját, önálló arculatot alakítson ki. Ennek legkézenfekvőbb módja, ha a vidék adottságait, különlegességeit figyelembe véve törekszik az egyedi megjelenésre. A Lendvai Galéria és Múzeum egy olyan speciális helyzetben lévő múzeum, amely egyszerre tölti be Lendva Község és a szlovéniai magyarság örökségvédelmi intézményének szerepét is. A szlovéniai magyarság kultúrájának egyik kiemelkedő értéke néprajzi öröksége. A Hetés, az Őrség és a Lendva-vidék népi kultúrája már a néprajztudomány hajnalán felkeltette a tudósok érdeklődését. Ékes példa erre Gönczi Ferencnek a Göcsejről és Hetésről szóló, 1914-ben megjelent nagymonográfiája. Ezek a tudományos tények magától értetődővé teszik, hogy a Lendvai Galéria és Múzeum egyik leggazdagabb gyűjteményi egysége a néprajzi.

A muravidéki magyarság néprajzkutatásában az I. világháborút követő időszak komoly cezúrát jelentett, hiszen évtizedekig szünetelt a kutatás. A szlovéniai néprajzkutatók csak az 1960-as évek közepe táján jelentek meg a magyarlakta vidéken, és a magyar nyelv ismeretének hiányában csak egyes reprezentatív tárgyak gyűjtésére összpontosítottak. Így kerültek a Muraszombati Területi Múzeum tulajdonába és raktárába a Lendva-vidéki és hetési népviselet egyes darabjai.

A Lendvai Galéria és Múzeum mindig is fontos feladatának tartotta a néprajzi örökség megőrzését. Erre vonatkozó utasításokat már a lendvai múzeum létrehozásának ötletadói is megfogalmaztak 1969-ben.⁵⁵ Király Ferenc, az intézmény első vezetője és Kósa Ferenc, az intézmény munkatársa az 1970-es és 1980-as években több száz néprajzi tárgyat gyűjtöttek össze Lendva-vidéken. Tény, hogy szakmai háttér hiányában csak a tárgygyűjtésre összpontosult tevékenységük, így a tárgyak „életére” vonatkozó részletes adatrögzítésre és egyéb tudományos néprajzi gyűjtő- és kutatómunkára nem került sor. Munkájuk eredményeképp 1980 novemberében a lendvai várban bemutatásra került azon „múzeumi gyűjtemény”,⁵⁶ amely reprezentatív néprajzi tárgyakat is magába foglalt. Majd csak 1985-től kezdődően **Kerecsényi Edit** nagykanizsai néprajzkutató, nyugalmazott múzeumigazgató kezdte hathatósabban kutatni a Lendva-vidéki magyarság életmódját és népviseletét a Lendvai Galéria és Múzeum, valamint a Magyar Néprajzi Társaság felkérésére.⁵⁷

Hét évtized elteltével ezzel újra kibontakozott e vidéken is a tudományos igényű néprajzi kutatómunka. Ennek, valamint a kommunista rendszer megszűnésének köszönhetően az 1990-es években egy új kapcsolat is kialakult a néprajztudomány terén, méghozzá a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, valamint a Lendvai Galéria és Múzeum között. **Bellon Tibor** egyetemi tanár és néprajzkutató vidékünk még fel nem tárt értékei iránti érdeklődésének köszönhetően 1995 és 2002 között gyümölcsöző kutatási együttműködés bontakozott ki. Az említett egyetem néprajzi tanszékének hallgatói Bellon professzor úr vezetésével minden nyáron néprajzi terepmunkát végeztek a szlovéniai magyarság körében.

55 Pokrajinski arhiv Maribor. Sklep o pooblastitvi zbiranja muzejskega gradiva. 24-11/69. Skupščina občine Lendava. Doboz: 354. Sklep Skupščine občine Lendava. 11.21. GML Archívuma 1969. (1. határozat: Meghatalmazzuk a Munkásegyetemet, hogy múzeumi anyagot gyűjtsön és múzeumi gyűjteményeiből állandó kiállítást rendezzen be a lendvai vár épületében.)

56 Zavod za kulturo občine Lendava in DE Galerija Muzej Lendava vas vabita na otvoritev in ogled mednarodne razstave 8. likovne kolonije in otvoritev razstave muzejskih eksponatov, ki bo v četrtek 27. novembra 1980 ob 17. uri v Galeriji Lendava. / A Lendvai Galéria és Lendva Község Kultúrintézete szeretettel meghívja a 8. Lendvai Művésztelep nemzetközi tárlatának megnyitására és a múzeumi gyűjtemény kiállításának megnyitására, amely 1980. november 27-én 17 órakor lesz a Lendvai Galériában. GML Archívuma 1980.

57 LENDVAI KEPE Z. 2007. 171–174. pp.

Ennek eredményeként sok száz néprajzi tárgy összegyűjtésére és leltározására került sor, amelyek részint a falusi gyűjteményekbe, részint a lendvai múzeum raktárába kerültek, valamint megtörtént számtalan néprajzi adat rögzítése is, amelyek alapján több néprajzi tanulmány született.⁵⁸

A 2005. esztendő folyamán, az addig oly sokat emlegetett szakemberhiányt, az intézményben valamelyest orvosolták. A Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség és a Lendvai Galéria és Múzeum együttműködésének köszönhetően néprajzkutatói kinevezést nyert ezen tanulmány szerzője. A kezdeti egy-egy évre szóló megállapodást aztán teljes körű muzeológusi státusz létrehozása követte. A kezdeti állapot- és helyzetfelmérést követően az egyes gyűjteményi egységek kialakítása és bővítése vette kezdetét, majd újra kellett indítani az évekig szünetelő nyilvántartást, meg kellett alapítani a múzeum adattárát, rendszerezni és bővíteni archívumát, könyvtárát és fotótárát, a néprajzi tárgygyűjteményt pedig át kellett költöztetni egy nagyobb raktárba. A 2006. év folyamán történt meg az új néprajzi raktár kialakítása a vár délkeleti szárnyának padlásterében. A korszerű, a szakmai rendszerezést is lehetővé tevő, mintegy 113 négyzetméter alapterületű raktárban talált otthonra az intézmény mintegy 2000 darabot számláló néprajzi tárgygyűjteménye.

A szakmai megalapozás egyik legfontosabb része a szakmai kapcsolatok kiépítése volt a szlovéniai, az anyaországi és a szomszédos országokban működő múzeumokkal. Időközben számos rövid, illetve hosszú távú szakmai stratégiai terv kidolgozására került sor, amelyek kijelölték a legfontosabb szakmai feladatokat és a hivatalos múzeumi státusz elnyeréséhez vezető irányelveket. A tudományos munka alapjainak megteremtése után a néprajz területén 2006-ban *A hetési népi textilkultúra* címmel mintegy 57 négyzetméternyi területen, valamint 2011-ben *A Lendva-vidék szakrális emlékei* címmel mintegy 97 négyzetméternyi területen állandó kiállítások készültek el, majd 2012-ben a *Hagyományörző hímzőszakkörök a Muravidéken* című nagyszabású időszaki kiállítás.

A Lendvai Galéria és Múzeum néprajzi tevékenysége sosem szorult az intézmény négy fala közé. A múzeum munkatársai mindig fontos feladatuknak érezték, hogy az egész vidék és a muravidéki magyarság néprajzi öröksége felett is őrkdjenek. Számos szakdolgozatíró diáknak, kézművesnek, népi iparművésznek, hagyományörző egyesületnek nyújtottak szakmai segítséget, karolták fel tevékenységüket. A múzeum néprajzos munkatársának egy évtizedes közreműködésével jött létre a Kapornaki Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény is. A muravidéki magyarság legteljesebb szabadtéri néprajzi és helytörténeti gyűjteménye 2006-ban az őrségi háziipart szemléltető kiállítással bővült, 2012 telén pedig befejeződtek a régi gyümölcsfajtákat bemutató, Kapornaki Tündérkert elnevezésű pomológiai kert létrehozásának előkészületei, amelynek hivatalos átadása 2013 tavaszán történt meg. Mindkét gyűjtemény létrehozását a Lendvai Galéria és Múzeum muzeológusa kezdeményezte. Az intézmény 2009-ben közreműködött a Zsitkóiban kialakított Deák-emlékszoba néprajzi részének kialakításában, valamint 2012-ben a Domonkosfai Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény etnológiai részlegének megvalósításában. 2012 márciusában a Lendvai Nyugdíjas Egyesület Örökségvédelmi Szekciója a lendvai múzeum néprajzi szakembere segítségével a vidék szőlőtermesztésének és borászatának néprajzi tárgyanyagát mutatta be *A lendvai szőlészet egykor* című időszaki kiállítás keretében a lendvai Színház- és Hangversenysterem előcsarnokában. Mindenképpen meg kell említeni, hogy az óriási szakmai feladat megvalósításában komoly segítséget nyújtott **Kepéné Bihar Mária** néprajzkutató és történész, az intézmény munkatársai és vezetőségének támogatása nélkül pedig a feladatok nagy része nem valósulhatott volna meg.

A Lendvai Galéria és Múzeum kitartó néprajzi munkálkodása, úgy tűnik, kezdi meghozni a gyümölcsseit. A Szlovén Kulturális Minisztérium az intézmény néprajzkutatóját 2012-ben

58 BIHAR M. – LENDVAI KEPE Z. 2003. 163–171. pp.

főmuzeológusi címmel tüntette ki, a Magyar Néprajzi Társaság pedig a Pro Ethnographia Minoritatum, vagyis a kisebbségek néprajzkutatásáért díjjal jutalmazta. A legnagyobb elismerés azonban mégis a látogatók és a helybeli lokálpatrióták szeretete. A közbizalom növekedésével folyamatosan gyarapodik az intézmény néprajzi gyűjteménye, egyre többen ajánlják fel régi tárgyakat, családi hagyatékaikat megőrzésre az utókor számára. A lendvai vár padlásán lévő múzeumi raktár lassanként megtelik, így tehát raktárbővítésre, a nagyobb méretű mezőgazdasági eszközök tárházára, valamint tájházakra lesz szükség a Lendva-vidéken is.

A Lendvai Galéria és Múzeum műemlék- és műtárgyvédelmi tevékenysége

A Lendvai Galéria és Múzeum 40 éves fennállására visszatekintve bizvást elmondható, hogy a gyűjteményi feladatokat, a közszolgálatot mindig széles körben értelmezte és olyan feladatköröket is felkarolt, amelyekre nagy társadalmi igény mutatkozott, de valójában nem tartoznak a hagyományos értelemben vett muzeológiai és galériai tevékenységhez. Így lett az intézmény tudományos tevékenységének egyik kiemelkedő vonulata a műemlékvédelem. Király Ferenc, a „Galéria-Múzeum Munkaegység” 1974 és 1995 közötti vezetője, valamint Gerics Ferenc, az önálló intézmény első igazgatója 1995 és 2012 között elkötelezetten tevékenykedett a Lendva-vidék szabadtéri műemlékeinek megmentése érdekében.

Király Ferenc a bántornyai középkori templom falfestményei, az Újtamásban lévő boronás pincék, a kispalinali Copek-féle vízimalom, **Miško Kranjec** lendvahegyi pincéje, a Sztrelec-hegyen lévő Trajber-pince, a göntérházi és kámaházi haranglábak felújításában, egy murai hajómalom, több köztéri szobor és útmenti kereszt megmentésében való közreműködésével szerzett érdemeket.

Gerics Ferenc elkötelezett közreműködésének köszönhetően 1996 után eredményes műemlékvédelmi munka vette kezdetét, amit hathatós magyarországi szakmai és anyagi támogatás kísért. Ebben az időszakban újult meg Lendván a Kebele-patak partján álló és a Fő utcai Nepomuki Szent János-szobor. A város fölött őrködő Szentháromság-kápolna körüli sírkertből számos régi sírkövet újítottatott fel az intézmény. Az anarchisták által erősen megrongált, Szent Annát és a gyermek Máriát ábrázoló szoborkompozíciót⁵⁹ is a múzeum restauráltatta 2005-ben. Az intézmény műemlékvédelmi tevékenysége nemcsak a szobrokra, de a város épületeire is kiterjedt. Gerics Ferencnek köszönhetően jött létre azon magyar–szlovén nemzetközi műemlékvédelmi együttműködés is, amelynek keretében Lendva óvárosát és a Szentháromság-sírkertet vizsgálták a szakemberek. A magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium által a millennium megünneplésére meghirdetett Nemzeti Örökség Program a szlovéniai magyarság körében a lendvai óváros jellegzetes épületeinek építészeti és építészettörténeti dokumentálását és felmérését tűzte ki célul. A munka elvégzésére a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszéke vállalkozott **Veöreös András** vezetésével és a Teleki László Alapítvány támogatásával 2000 és 2003 között. E kutatás tudományos eredményei még nem kerültek teljes egészében a nyilvánosság elé.

Az értékművelő tevékenység középpontjában természetesen maga a lendvai vár és a múzeumban található műtárgyak állnak mindmáig. A Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság kormányközi tudományos és technológiai együttműködése keretében 1997-től kezdődően foglalkozott egy kutatócsoport Lendva várával.⁶⁰ A közös kutatás eredményeként megtörtént a délkeleti védőfal

59 LENDVAI KEPE Z. 2002. 13. p.

60 Lendva vára / Lendavski grad. A kutatócsoport tagjai Káldi Gyula, Branko Kerman, Parditka János, Sebestyén József, Szekér György, Tornai Mátyás és Vándor László, valamint később Veöreös András voltak. GML archívuma 1998.

megerősítése és a sarokbástya környékének régészeti feltárása, amelyet a szlovéniai Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársai végeztek. Ebben az időszakban teljesen kiürítették a vár pincéjét is, amelyben korábban éjjeli bár működött, de a végleges felújítása mindmáig várat magára. A közös kutatás eredményeként a következő másfél évtizedben az épület belső termeinek mintegy 60 százalékat felújították, korszerű kiállítótermeket, raktárakat és irodákat alakítottak ki, részben központi fűtéssel.⁶¹ Mindezek a vizsgálatokkal kísért felújítások képezték aztán az alapját **Sebestyén József** és Lendvai Kepe Zoltán további vártörténeti kutatásainak, amelyek eredményeként 2012-ben megjelenhetett az *Alsólendva vára* című könyv a Lyndvamuseum könyvsorozat 4. köteteként.⁶²

A múzeumi tárgyak módszeres restaurálása és konzerválása 1998 és 2006 között a Magyar Nemzeti Múzeummal együttműködésben folyt. Az intézmény főrestaurátora, **Morgós András** vezetésével minden év nyarán néhány fős restaurátorcsoport végezte a lendvai múzeum tárgygállományának állagmegóvását és restaurálását. Érdemes külön is megemlíteni, hogy 2004-ben Gálics István néprajzi hagyatékát mentették meg a pusztulástól, amely a lendvai grafikusművész műtermében található.

Az intézmény műemlékvédelmi tevékenységének egyik legújabb fejezete Lendvai Kepe Zoltán muzeológushoz köthető, aki Kepéné Bihar Mária szerzőtársával együtt a *Népújás* hasábjain egy tudományos-ismeretterjesztő sorozat keretében mutatta be a vidék oltalomra szoruló műemlékeit.⁶³ Ezen kutatás hívta fel a figyelmet a lendvai Templom téren álló barokk Szent Flórián-szobor siralmas állapotára. A szobor restaurálásának költségeit, együttműködve a Lendvai Plébániahivattal, a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség elnöke, **Horváth Ferenc** és munkatársai teremtették elő pályázati úton, a felújítás szakmai partnere pedig a Lendvai Galéria és Múzeum volt. A restaurálás után a szobor eredetije az intézmény kőtárában kapott biztonságos helyet, az eredetiről készült műkőmásolatot pedig visszahelyezték a templom előtti térre, ahol 2013 májusában, Szent Flórián ünnepnapján került sor az újraavatására.

Az örökségvédelmi törvény meghatározása szerint a múzeumi intézmények tevékenysége nem terjed ki az épített kulturális örökség védelmére, az épületek és köztéri műemlékek megőrzése és felújítása a mindenkorai tulajdonosok kötelessége. A lendvai múzeumi intézmény mindezek ellenére az elmúlt négy évtizedben rengeteget tett a község és a szlovéniai magyarság műemlékeinek megmentése érdekében.

Értéktörző és identitásörző múzeumpedagógiai és andragógiai foglalkozások

Gyermekkorban az identitástudat kialakításában fontos szerepet játszhat a múzeumpedagógia. A Lendvai Galéria és Múzeum az elmúlt 4 évtizedben számos gyermekkiállítást, ifjúsági képzőművészeti tárlatot, műhelymunkát és múzeumlátogatást szervezett az óvodások és az iskolások számára. Eleinte évente néhány alkalommal, a muravidéki tanintézményekkel összefogva szervezett az intézmény múzeumpedagógiai foglalkozásokat, amelyek célja elsősorban a képzőművészeti nevelés volt.⁶⁴ Először 1976 májusában társszervezőként rendezett az intézmény képzőművészeti kiállítást kreatív gyermekek és gimnáziumi növendékek számára a lendvai várban.⁶⁵ Annak ellenére, hogy a tárlat

61 Az első termeket a lendvai várban központi fűtéssel 1996-ban látták el, addig fával vagy fűtőolajjal fűtötték a használatban lévő helyiségeket.

62 LENDVAI KEPE Z. – S. SEBESTYÉN J. 2012.

63 A sorozat könyv formájában is megjelent. KEPÉNÉ BIHAR M. – LENDVAI KEPE Z. 2012.

64 GERICS F. 2004.

65 Otroška likovna ustvarjalnost v Pomurju 1976. GML Archívuma 1976. SZUNYOG S. 1976. 4. p.

önmagában nem minősíthető múzeumpedagógiai foglalkozásnak, elmondható, hogy ezzel elindult azon folyamat, amely a kötetlen, játékos formában történő művelődésre összpontosított a lendvai örökségvédelmi intézményben. 2006-tól vált mindinkább rendszeressé a helytörténeti és néprajzi értékekre épülő, a szó szoros értelmében vett múzeumpedagógiai műhelymunka, amely a játékos nevelést, a nem formális művelődést, az értékek megismertetését és értékelését, valamint az identitásörzést tűzte ki célul. Ennek érdekében külső múzeumpedagógus munkatárs alkalmazására is sor került Kepéné Bihar Mária néprajzkutató, történész és múzeumpedagógus személyében. Ezzel komplex múzeumpedagógiai program kidolgozása vette kezdetét, amelyben a múzeum állandó kiállításaihoz kapcsolódó tanórák, tehetséggondozó órák, képességfejlesztő múzeumi foglalkozások kaptak helyet. A kitűzött cél az volt, hogy az intézmény havonta legalább egy alkalommal szervezen múzeumpedagógiai foglalkozásokat és azokat mind szélesebb körre kiterjessze. Annak ellenére, hogy ez a cél különböző okok miatt nem minden évben valósult meg maradéktalanul, a szakmai megalapozottság mégis meghozta gyümölcseit.

A múzeumpedagógiai foglalkozások iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik. Az órák többnyire interaktív tárlatvezetésből, játékos feladatlapok kitöltéséből, kézműves foglalkozásból, filmnézésből, történelmi szerepjátékból és történelmi divatbemutatóból állnak. A múzeumpedagógiai kézikönyv és jelmeztárat is sikerült az elmúlt években jelentősen fejleszteni, amelyhez hathatós segítséget nyújtott a budapesti Bethlen Gábor Alap. Mintegy 40 reneszánsz stílust idéző jelmez, középkori fegyvermásolatok, hadászati modellek és lovagi öltözetek teszik a múzeumi órákat gazdagabbá.

A múzeumpedagógus szakmai segítségével az intézmény négy témakörben a Lendva Község és a szlovéniai magyarság történetéhez és néprajzához kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozást dolgozott ki (Reneszánsz az alsólendvai Bánffy család udvarában, Lendva polgári virágkora, Egymás mellett egymással: nemzetiségek és vallási felekezetek a Muravidéken, Hetés kincse: a Hetés tájegység néprajzi értékei).

Az intézmény múzeumpedagógiai programjának fejlődéséhez jelentősen hozzájárult, hogy 2009-ben csatlakozott *A megélt táj: Gyerekek – a kultúrák közötti párbeszéd közvetítői* elnevezésű európai uniós projekthez, amely az Európai Területi Együttműködés, Szlovénia–Magyarország Határ Menti Együttműködési Program 2007–2013 keretében zajlott.⁶⁶ A projektben a Muraszombati Területi Múzeum,⁶⁷ a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Lendvai Galéria és Múzeum működött együtt.⁶⁸ A projekt keretében néprajzi és történelmi anyaggyűjtés zajlott, a muraszombati és a lendvai várban, valamint a szentgotthárdi szlovén nemzetiségi múzeumban⁶⁹ pedig többfunkciós múzeumpedagógiai terem került kialakításra. Emellett egy kétnyelvű, szlovén–magyar múzeumpedagógiai munkafüzet és a *Kézikönyv a kétnyelvű múzeumpedagógiához* című tudományos kötet jelent meg,⁷⁰ valamint memóriakártya és interaktív DVD. A projekt múzeumpedagógiai programjait a szerződés értelmében legalább 2017 végéig kell működtetni. Az intézmény nemcsak egy múzeumpedagógiai

66 A projekt teljes megnevezése: Doživetje prostora. Otroci – nosilci kulturnega dialoga / A megélt táj: Gyerekek – a kultúrák közötti párbeszéd közvetítői. A projekt rövid címe: Sense of place.

67 A Muraszombati Területi Múzeum 2011-ben a Muraszombati Muravidéki Múzeum nevet vette fel.

68 A Szlovénia–Magyarország Határ Menti Együttműködési Program 2007–2013 a Szlovén Köztársaság Önkormányzati és Területfejlesztési Kormányhivatala mint a Szlovénia–Magyarország Operatív Program 2007–2013 irányító hatósága és a Muraszombati Területi Múzeum mint vezető partner között 2009. szeptember 29-én létrejött SI-HU-1-1-001 számú ERFA támogatási szerződés 9. cikke alapján került jóváhagyásra. A projekt összértéke 833.841,15 €, ebből a Lendvai Galéria és Múzeum projektpartner részesedése 41.960,05 €-t tett ki. GML Archívuma 2009. Sense of place.

69 Pável Ágoston Helytörténeti és Szlovén Nemzetiségi Múzeum, Szentgotthárd / Monošter.

70 Kézikönyv a kétnyelvű múzeumpedagógiához. 2012.

munkaszobával gyarapodott, hanem a regionális együttműködés, a szakmai tapasztalatok kicserélése, a közös múzeumi tábor és a projektet záró konferencia is jelentősen hozzájárult a múzeumpedagógiai munka gazdagabbá tételéhez.

4. kép – A Lendvai Galéria és Múzeum munkatársai a Lendvai Szüreten, 2012-ben (Fotó: Branimir Ritonja)

A Lendvai Galéria és Múzeum nemcsak az iskoláskorúak képzésében vesz részt, hanem az élethosszig tartó tanulást is igyekszik támogatni. Az intézmény andragógiai programja tervszerűen csak az utóbbi években bontakozott ki. Ezt komolyan ösztönözte az is, hogy számos polgár van, aki a legkülönbözőbb alkalmakkor önzetlenül segíti az intézmény munkáját, legyen szó adományozásról, adat- és tárggyűjtésről vagy teremőri feladatok ellátásáról. 2011. május 18-án, a Múzeumi Világnap alkalmával **Fehér Štefanija** vezetésével megalakult a Lendvai Nyugdíjas Egyesület Kulturális Örökség Szekciója, amely a múzeumi munka támogatását és népszerűsítését is feladatai között tartja számon. A velük való

együttműködés jelenti az intézmény andragógia tevékenységének alapját.

Az elmúlt évek kibontakozó múzeumpedagógiai tevékenysége és az iránta mutatkozó fokozódó igény megerősítette a Lendvai Galéria és Múzeum intézményét abban, hogy a múzeumpedagógia a legmegfelelőbb eszköz arra, hogy a fiatalabbak és az idősebbek a muravidéki térség történelméről és néprajzáról élményekkel teli tudásanyagot szerezzenek és kultúratámogató polgárokká váljanak. (4. kép)

A Lendvai Galéria és Múzeum könyvkiadási tevékenysége

2006-ban született azon elhatározás, hogy az intézmény a tudományos könyvkiadási tevékenységét egy folyóirat köré szervezi, amely a Lyndvamuseum címet kapta. (5. kép) Elnevezését a nemzetköziség jegyében a latin nyelvből kölcsönözte. Az évente 1-2 alkalommal kiadásra kerülő folyóirat nem csak szlovén és magyar nyelven jelenik meg, hanem angol és német összefoglalóval is, hogy a tudományos világ és a városba látogató vendégek is megismerhessék a vidék történelmét és kulturális értékeit. Az intézmény számos katalógust jelentetett meg más szlovéniai és magyarországi társintézményekkel közösen, amelyek között külön figyelmet érdemelnek a Szentgotthárdi Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor kiadványai.⁷¹

Zala György-emlékszoba

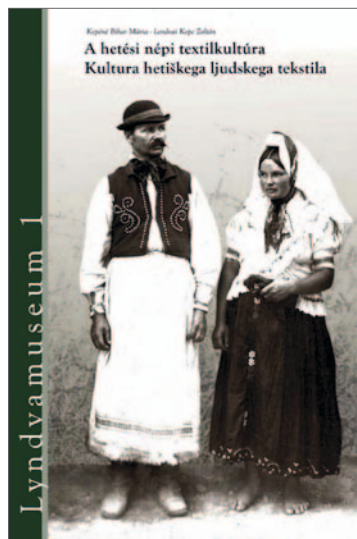
A magyar szobrászóriás, Zala György 1858-ban született a Zala vármegyei Alsólendván. Tehetsége és szorgalma a magyarság egyik legsikeresebb szobrászává formálta. A sors úgy hozta, hogy a kommunista diktatúra ideológusai a 20. század folyamán megtagadták munkásságát, nevét pedig elhallgatták. Csakhogy alkotásai önmagukért beszéltek akkor is, amikor eltávolították őket a közterekről. A diktatórikus rendszer összeomlásával azonban újraéledtek Zala György alkotásai. Újraéledtek a

⁷¹ LENDVAI KEPE Z. 2013. 128–135. pp.

városok, ahol köztéri szobrai álltak, és újraéledt szülővárosa is, hogy még nagyobb tisztelettel állítsa vissza a művészóriás becsületét és pozitív energiákat sugárzó alkotásait. Szülővárosának nem könnyű szembenézni azzal, hogy legnevezetesebb gyermeke és alkotásai itt is feledésbe merültek. Zala György jelképes hazatérése Lendvára csak 1986-ban történt meg, amikor is a Zala Megyei Tanácsa közreműködésével a lendvai várban kialakították az első Zala György-emlékszobát. A mintegy 17 négyzetméternyi alapterületű kis kiállítást Király Ferenc rendezte. A látogatók a szobrászóriás életrajzát és munkásságának leírását, legnevezetesebb alkotásainak nagyított fényképeit és **Deák Ferenc** mellszobrának gipszből készült másolatát tekinthették meg.

Azóta két időszaki kiállítást rendeztek Zala György tiszteletére Lendván, az elsőt 1996-ban a lendvai várban, a másodikat pedig 2008-ban a lendvai Színház- és Hangversenytérterem aulájában. A Lendvai Galéria és Múzeum a 2008-ban megrendezett Zala György-emlékév zárórendezvényeként adta át a látogatóknak az új emlékszobát a lendvai várban.

(6. kép) A mintegy 47 négyzetméteres teremben ma már Zala György 18 bronzba öntött alkotása látható, életútjának és alkotásai sorsának kronológiája négy nyelven olvasható, továbbá más érdekességek mellett régi képeslapok sorakoznak a magyarországi városokról, ahol Zala György köztéri szobrai állnak. Az állandó kiállításon olyan remekművek is megcsodálhatók, mint a budapesti Hősök terén lévő hét vezér, a *Háború bigája* és a *Béke szekere* tervezetei, valamint eredeti nagyságában *Az egri vár 1552. évi védelme* című dombormű. Zala György bronzalkotásainak a lendvai múzeum gyűjteményébe kerülése elsősorban Gerics Ferencnek, az intézmény 2012-ben nyugalmazott igazgatójának köszönhető. A kiállítást Lendvai Kepe Zoltán rendezte, arcuattervezője pedig Baumgartner Dubravko volt.

5. kép – A Lendvai Galéria és Múzeum tudományos folyóiratának első száma

Oloris című állandó régészeti kiállítás

A Lendva-vidéken legalább kilenc bronzkori település létét feltételezik a régészek, de ebből szisztematikusan csak egyet tártak fel a Muraszombati Területi Múzeum szakemberei. A 19. század végén Dervarics Kálmán hívta fel elsőként a figyelmet a Lendva-vidéken véletlenszerűen előkerült római kori leletekre és arra a 30 halomsírra, amelyek Lendvahosszúfalu határában voltak. Lendva közvetlen közelében vezetett el ugyanis a nevezetes római kori kereskedelmi útvonal, a Borostyánkő út, amely Itáliát a Balti-tengerrel kötötte össze. Így talán már érthető, hogy közel húsz római kori települést feltételeznek a Lendvavíz síksági részén, a halomsírok pedig Muravidék-szerre szinte mindenütt megtalálhatók. A további korszakok régészeti kutatásai a Lendva-vidéken még ritkábbak, hiszen úgy a népvándorlás és a magyar honfoglalás korabeli, mint a középkori lelet helyek még föltáratlanok. A Lendvát is érintő, Budapestet és Ljubljanát összekötő autópálya nyomvonalán azonban a muraszombati múzeum régészei az elmúlt években három bronzkori, két Árpád-kori és egy római kori lelőhelyet is kibontottak a föld mélyéből. Mégis az egyik legizgalmasabb feltárásnak az 1645-ben kihalt alsólendvai Bánffy család egyelőre még ismeretlen területen fekvő temetkezési helye ígérkezik, amelynek teljes körű kutatása magyarországi szakemberek bevonását is igényelné.

6. kép – Zala György-emlékszoba a lendvai várban (Fotó: Lendvai Kepe Zoltán)

Az eddigi egyetlen átfogó régészeti tudományos feldolgozás az alsólakosi *Oloris* elnevezésű bronzkori lelőhelyhez fűződik. A Szlovén Köztársasági Kutatóközösség révén, a Lendvai és a Muraszombati Művelődési és Kutatóközösségek támogatásával 1981 és 1985 között széleskörű feltárás zajlott az említett lelőhelyen. Az eredményeket a bronzkorról szóló lendvai nemzetközi kollokviumon mutatták be 1986-ban. Végezetül pedig a Muraszombati Területi Múzeum szakmai segítségével és **Irena Šavel** rendezésében 1990-ben megnyílt a lendvai várban az első régészeti állandó kiállítás, amely mindmáig megtekinthető.

***Vár a vártán* című állandó történelmi kiállítás**

A Lendvai Galéria és Múzeum *Vár a vártán* című állandó kiállítása az alsólendvai várat hadtörténelmi szempontból mutatja be. A tárlat a vár 15–17. századi történelmét állítja a középpontba, amikor Alsólendva mint végvár állta útját a nyugat felé terjeszkedő Oszmán Birodalom hadseregének. Az egyik leghevesebb összecsapásra 1603-ban került sor Alsólendva térségében, amikor **Bánffy Kristóf** seregei sikeresen megvédték a várost a mintegy 6000 támadó törökkel szemben. A lendvai vár egyébként sosem került török kézre.

A kiállítás a budapesti Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársai segítségével jött létre két szakaszban, alapjait 2000-ben rakták le, majd 2001-ben bővítették. Alsólendva török kori múltjából eddig még nem kerültek elő tárgyi emlékek, így a kiállítás rendezői a korszerű muzeológia eszközeivel éltek és műtárgymásolatokat hívtak segítségül. A tárlat a történelmi zászlók, a török hódoltság korából való fegyverek, valamint metszetek másolatai segítségével idézi fel az európai történelem azon korszakát, amikor az alsólendvai és lenti erődöknek fontos szerep jutott a török elleni küzdelmekben. A metszetek olyan jelentős végvárokat ábrázolnak, mint Szigetvár, Kőszeg, Eger, Érsekújvár.

A látványt végvári vitézek, huszárok és janicsárok viseleteit bemutató bábuk teszik élménydúsabbá. A kardok, szabályák, jatagánok, páncélok mellett olyan haditechnikai újításokat is megtekinthetnek itt a látogatók, mint az elsőként a tatari várnál 1597-ben alkalmazott patara nevű robbanóeszköz. A kiállítás kiválóan beépíthető az intézmény által szervezett rendhagyó történelemoktatásba és a múzeumpedagógiai foglalkozásokba.

A magyar pénzverés 1000 éve című állandó kiállítás, a Térképtár és a Kőtár

A lendvai vár falai az évszázadok folyamán sok jelentős eseménynek voltak a szemtanúi, egyebek között 1441 és 1449 között pénzverde is működött itt. Az intézmény ennek emlékét többféle módon igyekszik őrizni. 2006-ban elkészítette az ún. Bánffy-dénár pénzverő tőkéjét, amelyen hasonló pénzérmét lehet készíteni. 2006. május 18-án, a Múzeumok Világnapja keretében a Lendva-vidéki iskolásoknak, óvodásoknak és az érdeklődő közönségnek reneszánsz kori öltözetben mutatták be az intézmény munkatársai a lendvai pénzverde működését, valamint ismertették meg az érdeklődőkkel a pénz kultúrtörténetét. Az alsólendvai pénzverés időszakának emlékét állítva 2000-ben készült el **Tóth Csaba**, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa rendezésében *A magyar pénzverés 1000 éve* című, részben műtárgymásolatokból készült történeti kiállítás, amely 2012 decemberéig volt megtekinthető a lendvai vár földszinti folyosóján. A kiállítás egyes részletei azóta a Lendva-vidék történetéről szóló, *Lendvai kincsek és sorsok* című kiállítást gazdagítják.

A várban lévő kiállítótermekhez vezető folyosókon is különböző, kisebb kiállítási egységek tekinthetők meg. *A Lendva-vidék térképeken* című történeti kiállítás 2006-ban az épület északi szárnyának emeleti folyosóján nyílt meg. A kiállítás a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeummal való együttműködés révén jött létre. A 16. és 20. század közötti időszakban készült térképek Alsólendva és környéke életterét mutatják be.

A térképkiállítással szembeni fal mentén 2006-ban kisebb lapidáriumot, azaz kőtárat alakítottak ki, amely a vár környékéről előkerült kőfaragványokat és néhány Lendva-vidéki barokk kori szakrális műemléket tartalmaz. Közülük a legérdekesebb Keresztelő Szent János festett kőszobra, amely a Lendva-hegyről, a Vadkerti dűlőből került a múzeumba. A Szent Anna és Mária, valamint Szent Flórián eredeti szobrai a restaurálás után itt kaptak biztonságos helyet, a róluk készült másolatok pedig az eredetiek helyén ékesítik környezetünket.

A hetési népi textilkultúra című állandó néprajzi kiállítás

A hetési népi textilkultúrát bemutató állandó kiállítás 2006 augusztusától tekinthető meg a lendvai várban. (7. kép) A kiállítás hét tematikus fejezetben mutatja be a Hetés egyik legértékesebb kincsét. Az első az emberiség első kultúrnövényeinek, a kendernek, valamint a lennek a termesztését és feldolgozását mutatja be, a második fejezete pedig ezen alapanyagokból készült textilek szerepét a hetési gazdálkodásban. A kiállítás harmadik tematikus egysége a hetési kelengyét szemlélteti, és azt a folyamatot, ahogy az idő folyamán átalakult a ruhatartó ácsolt láda tulipános ládává, majd sublóttá, amelyet a 19. század végén a szekrény váltott fel. A kiállítási terem közepén, egy vitrinben két bábú látható. A múzeum munkatársai által nemes egyszerűséggel Rozikának és Karcsinak elnevezett figurákon a 19. század végi hetési ünnepi viseletet, egyebek között a bőgatyát és a hetési pacsát is megismerheti a 21. század embere. A következő témakör a textilek szerepét mutatja be a hetési lakáskultúrában, a hatodik pedig azon textildarabokat, amelyeket a hetésiek csecsemőkorukban, valamint életük utolsó szakaszában ruhaként használtak. Az állandó kiállítás utolsó tematikus egysége a hetési fonó-, szövő- és hímzőasszonyoknak állít emléket. Itt ismerhetjük meg, hogyan alakult át a

fehér hímzés pirossá, majd a 20. század elején színessé. Itt tekinthetjük meg a díszes hosszútörülközőket és itt olvashatunk néhány magasztos gondolatot Gönczi Ferenctől, Hetés egyik első néprajzkutatójától az itt élő aszszonyok szövési tehetségéről. A kiállítási terem nagyított archív fényképek sorozata övezi, amelyek közül a legreggbbi hetési viseletbe öltözött férfiakat és nőket ábrázol 1895-ből. Az archív felvételek a budapesti Néprajzi Múzeum, a zalaegerszegi Göcseji Múzeum, a nagykanizsai Thúry György Múzeum, a bajai Türr István Múzeum és a

7. kép – A Lendvai Galéria és Múzeum állandó néprajzi kiállítása (Fotó: Lendvai Kepe Zoltán)

lendvai múzeum fotótárából származnak. Ez a kiállítás nemcsak a régi korokról tanúskodik, de a jövőbe vetett hitről is szól. A határok jelképesé válásának korszakában vidékünk legbecsesebb néprajzi örökségével magyar, szlovén, német és angol nyelvű kiállítási szakszöveg alapján ismerkedhetnek meg az idelátogatók. A lendvai várban megtekinthető mintegy 57 négyzetméternyi állandó néprajzi kiállítás összeállítója és rendezője Kepéné Bihar Mária és Lendvai Kepe Zoltán volt, akik a kiállítást a hetési textilkultúra egyik legjelesebb ismerője, Kerecsényi Edit néprajzkutató emlékének ajánlották.

Lendva polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása című városi gyűjtemény

A *Lendva város polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása* című helytörténeti kiállításnak a Fő utca 52. szám alatt álló egykori polgárház ad otthont. (8. kép) Az épület a 20. század első felében készült **Márton Kálmán** fémkereskedő számára, aki üzlethelyiségként és lakóházként is használta. A Muravidék egyik legimpozánsabb neobarokk stílusú épületének erőteljesen tagolt homlokzatát igényesen megformált stukkódíszítések teszik mozgalmassá. Tetejét egykoron két, barokk stílusban megtervezett manzárd tetőoszlop díszítette, amelyekből sajnos már csak az egyik látható. Ezen épület adott helyet a 2. világháború után az ernyőgyár utódaként létrejött üzemnek, ezért is döntött úgy a város, hogy itt állít emléket polgárosodása és ipartörténete néhány kiemelkedő fejezetének.

Az épületbe lépve az első teremben nyílik lehetőségünk Lendva város polgárosodásának néhány emlékével megismerkedni. Az 1867 és 1914 közötti időszak a város egyik fénykorának tekinthető. A polgári életmód illusztrálására a terem jobb oldalán egy polgári dolgozószoba és egy szalon mintájára összeállított enteriőr szolgál. A feketére, ébenhatásúra festett, puhafából faragott, gazdagon díszített, vörös bársonnyal kárpitozott bútor valaha az Eppinger család tulajdonában volt.

A terem bal oldalán kiállított, a 19. század végéről származó patikaberendezés nemcsak gyógyszerészet-történeti, de kultúrtörténeti és iparművészeti szempontból is értékes. Az első muravidéki gyógyszerterát, a Szentháromság Patikát **Kiss Béla** okleveles gyógyszerész alapította 1835-ben. Az üzletet 1885-ben **Fuss Frigyes Nándor** gyógyszerészmesternek adta el, aki fontos közéleti személyiségnek számított Alsólendva életében.

Városunk büszkélkedhet a Magyar Királyság területén elsőként alapított ernyőgyárral is, a Hungária Hazai Ernyőgyár Rt.-vel. A gyár **Wortman Béla** varrodájából alakult ki 1904-ben,

8. kép – A Lendva polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása című kiállítás részlete (Fotó: Baumgartner Dubravko)

és annyira sikeres kezdeményezésnek bizonyult, hogy 1907-re megépült a még ma is álló, impozáns gyárpépület az akkori város nyugati szélén. A szecessziós jegyeket viselő épület **Morandini Tamás** olaszországi származású, Zalaegerszegen dolgozó építész vállalkozásában készült. Az ernyőgyártás városunkban kisebb-nagyobb megszakításokkal és nehézségekkel küzdve 2001-ig működött. Kiállításunkon a gyáralapítás fotódokumentumai mellett az ernyőgyártás folyamatának modernebb eljárásaival, gépeivel is megismerkedhetnek látogatóink, illetve az ernyő mint öltözköztető viseleti darab kultúrtörténetébe is bepillantást nyerhetnek. Ebben **Plesa István** budapesti magángyűjtő, az Antikea régiségbolt tulajdonosa volt segítségünkre, aki ernyőgyűjteményét felajánlotta városunknak.

A 19. századi lendvai nyomdászat kezdete **Kardos Gábor** nevéhez kötődik, aki 1889-ben alapította meg nyomdáját a városban. A későbbiekben **Balkányi Ernő** és családjának Lendván létesített nyomdászata – szorgalma és vállalkozó szelleme révén – az 1910-es években már igen jelentőssé vált. A kiállításon bemutatott alsólendvai és muraszombati nyomdászati tevékenysége, valamint papír- és könyvkereskedései a Muravidéken, de a korszak szlovén területeinek vonatkozásában is megkerülhetetlenek. Egyebek között a lendvai nyomdában készült 1889-től 1919-ig a magyar nyelvű *Alsólendvai Híradó*, az *Alsólendva és Vidéke*, valamint a *Dél-Zala* című lap, továbbá a szlovén nyelvű *Marijin list*, 1934-ben a *Ljudska pravica* és 1945-ben a *Göcseji őrszem* című újság is. A Balkányiak – nyomdászatuk működésének bizonyos nehéz korszakaitól függetlenül – mindvégig ízléses és művészi kiadványok készítői voltak helyi és országos szinten egyaránt. Az állandó kiállítást, amely a széles körű helyi összefogásnak és az Országos Széchényi Könyvtár szakmai közreműködésének köszönhetően 2007 augusztusában nyílt meg Lendván, Lendvai Kepe Zoltán rendezte, társrendezői pedig **Bánfi Szilvia**, Kepéné Bihar Mária, **Nagy Zoltán** és Plesa István voltak.

Alkotások bronzban című állandó képzőművészeti kiállítás

A Lendvai Nemzetközi Képzőművészeti Alkotótábor megrendezésében nagy kihívást jelentett a bronzszobrok öntésének megkezdése 2005-ben, amikor az intézmény mobilöntödét vásárolt. Gerics Ferenc, a Lendvai Galéria és Múzeum igazgatója bátor kezdeményezését a következő években nemzetközi szintű elismerés koronázta. Sikerült Lendvára csábítania számos közép-európai szobrászt annak köszönhetően, hogy az intézmény öntödéjében végigkísérhették bronzba álmódott alkotásaik születésének minden fázisát. Az évente 6-10 kisméretű bronzszoborral gyarapodó gyűjtemény állandó kiállításként való bemutatására az intézmény vezetése kiállítótermet keresett, így került 2008-ban kialakításra a bronzszobor-gyűjtemény a lendvai vár padlásterének egyik részében, az állandóan gyarapodó kollekció pedig 2012-ben az intézményt a kiállítótér bővítésére készítette. A lendvai vár eredeti állapotában megőrzött manzárdtető-szerkezete önmagában is építészeti érdekességnek számít, ám ahhoz, hogy abból Közép-Európa egyik legattraktívabb kiállítóterme legyen, legalább akkora merészség kellett, mint amit a bronzöntés meghonosítása jelentett Lendván, a művésztelep keretében. Annak ellenére, hogy a sok száz éves épületek szinte mindegyikének monumentális tetőzete van, azok belső szerkezetének megcsodálása általában nem lehetséges a közönség számára. Így az intézmény bronzszobor-gyűjteményének megtekintése mellett a vár tetőszerkezetének megcsodálása is külön élményt jelent. A lendvai vár tetőtéri kiállítótermében, az úgynevezett Padlágálériában 29 közép-európai kortárs szobrász 93 bronzszobra látható monumentális és nem mindennapi környezetben.

Gálics István-emlékszoba

A Lendvai Galéria és Múzeum képzőművészeti gyűjteményének egyik legértékesebb része a Gálics-gyűjtemény. Gálics István, vagy ahogyan Lendván a barátai nevezték, Gálics Öcsi vagy Lepke 1944. január 19-én született Alsólendván. Már ifjú korában felfigyeltek képzőművészeti tehetségére, így nem véletlen, hogy a Ljubljanei Tanítóképző Főiskola Képzőművészeti Tanszékén folytatta tanulmányait. 1967-ben a Ljubljanei Képzőművészeti Akadémiára iratkozott be, ahol 1971-ben szerzett diplomát. Számos képzőművészeti technikában kipróbálta magát, de alkotótevékenységének jelentős részét a grafikának, illetve a fametszet ősi technikájának szentelte. Grafikai ábrázolásmódjának sajátossága a színes fametszet volt. A fát, amellyel dolgozott, felszabdalta és egyes részeit úgy munkálta meg, hogy egyidejűleg két vagy három színt tudott nyomtatni, s a folyamatot hatszor megismételve tizennégy színt megőrkítő grafikai lapot kapott. Fametszeteiért több rangos nemzetközi díjat nyert és a világ számos táján elismerték művészetét, még a fametszetek hazájának számító Japánban is. Gálics István 1997-ben tragikus hirtelenséggel, 53 éves korában távozott az élők sorából, tiszteletreméltó életművet hagyva maga után.

A Gálics-gyűjtemény azonban jóval többet jelent a vidék és az intézmény életében, mint csupán grafikáinak anyagi és eszmei értéke. Gálics István rövid, de annál tartalmasabb életében sok más dolog is helyet kapott. Szenvedélyes gyűjtő volt, és nemcsak képzőművészeti alkotásokat, néprajzi tárgyakat, de lepkéket is gyűjtött. A pillangók iránti rajongásáról tanúskodik Lepke-ciklusa mellett fametszeteinek színvilága is, amely a lepkeszárnyak árnyalatait idézi. A művész özvegye és fia az értékes, mintegy 4000, a világ minden kontinenséről származó lepkegyűjteményt 2008-ban a Lendvai Galéria és Múzeum rendelkezésére bocsátotta, amelyek műveivel kiegészülve káprázatos látványt nyújtanak. Az állandó kiállítást Baumgartner Dubravko, **Galič Jožef** és Lendvai Kepe Zoltán rendezték.

Lendva-vidék szakrális öröksége című állandó kiállítás

Az ablakmélyedésekkel tagolt emeleti folyosó ad helyet a *Lendva-vidék szakrális öröksége* című állandó kiállításnak a lendvai várban. A 2011-ben nyílt kiállítást Kepéné Bihar Mária és Lendvai Kepe Zoltán rendezte. A kiállítás szakrális tárgyak, fotók és szakszövegek segítségével ismerteti meg a látogatókat a Lendva-vidék népi vallásosságával. E táj lakosságának többsége a római katolikus vallást gyakorolja, így tárgyaik is ennek a vallásnak a világképét tükrözik.

A folyosón fotónagyítások és szakszövegek mutatják be a Lendva-vidék szakrális központjait, a plébániatemplomokat, a búcsújáró helyeket, a fából épült haranglábakat és a vidék köztéri szakrális szobrait. A kiállításon olyan tárgyak is láthatók, amelyekkel a Lendva-vidék katolikus lakossága az otthonaiban alakította ki saját szakrális terét. A 20. század elejéig a szentsarokban, azaz a sarokpad fölötti tékában vagy üvegezett kisszekrényben kaptak helyet a család búcsúkról hozott kegytárgyai, a szentelt gyertyák, a szentképek, az ima- és énekeskönyvek, valamint a Biblia. A módosabb családok otthonát díszesebb kidolgozású, festett üveggel fedett, óraszerkezettel kombinált szent szekrénykékké díszítették. A vallásos tárgyak és képek nem egyszerű dísz tárgyak voltak csupán a házban, hanem oltalmazták és segítették a ház lakóit és közvetítették kéréseiket az Ég felé.

A kiállításon kiemelt helyet kapott a húsvéti ünnepkör megünneplése és annak tárgyi világa. A Lendva-vidéken ismeretlen a húsvéthétfői locsolkodás szokása, de a pirostojás itt is központi szimbóluma a népi húsvéti ünnepkörnek. Itt ezeket nem a leányok adják az őket meglocsoló legényeknek, hanem a keresztszülők ajándékozzák a keresztyerekeiknek. A hímetojás hagyományos készítési technikái közül az egyszínűre festés, a karcolás, a berzselés és a batikolás ismert a Lendva-vidéken. Napjainkban már számosan gyakorolják, őrzik és tanítják ezt a hagyományt, az ő alkotásaikból látható válogatás a kiállítás fali vitrinjeiben.

A muravidéki zsidóság című városi gyűjtemény

Földrajzi helyzete következtében Alsólendva és vidéke nemzetiségi és vallási tekintetben mindig is sokszínűnek számított, s történelmében a 18. század óta jelentős szerepet játszott a zsidóság. A zsidók kereskedők, kisiparosok, vendéglősök, orvosok, pénzintézetek működtetői, ipari üzemek tulajdonosai, ügyvédek, azaz sok esetben a város befolyásos, vezető személyiségei voltak. A város későbbi története szempontjából óriási tragédiát jelentett a holokauszt. A vidék zsidóságának nagy részét 1944 áprilisában elhurcolták haláltáborokba, túlélő alig maradt. De Lendva azon szerencsés települések közé tartozik, amelyek a zsidó közösség vallási és kulturális emlékeiben máig gazdagok. Az alsólendvai zsidók emlékét nemcsak a Fő utcán álló egykori lakóházaik őrzik, hanem a zsinagóga és a Hosszúfaluban található zsidótemető is, amely a Muravidék egyetlen épen maradt zsidótemetője. Az 1860-as években épült lendvai zsinagóga a maribori mellett az egyetlen még ma is létező zsinagóga Szlovéniában. Több évtizedes elhanyagoltság után az 1990-es években újjátörték fel, jelenleg kiállító- és rendezvényteremként működik.

Ez a nemesen egyszerű épület ad otthont a muravidéki zsidóság történetét és életmódját bemutató állandó kiállításnak. A földszinten **Dan Reisinger** magyarországi származású, Izraelben élő képzőművész alkotásainak tárlata látható. A karzatra vezető lépcsőfordulóknál a zsidó vallás történetével és alapfogalmaival ismerkedhetnek meg a látogatók, valamint itt olvasható a holokausztban elhunyt muravidéki zsidók névsora. A karzaton pedig *A muravidéki zsidóság* című állandó kiállítás tekinthető meg, amely két fő részből áll és két szakaszban is készült el. A bal oldali karzaton színes tablók, archív fotók, levéltári források és az egykoron itt élt zsidó családok

hagyatékaiból fennmaradt tárgyak segítségével az alsólendvai zsidóság ünnepeibe és hétköznapijaiba nyerünk bepillantást. Ezt a kiállításrészt Lázár Beáta és **Németh László** állította össze 2002-ben. A jobb oldali karzat a muravidéki zsidóságnak állít emléket. A belatinci imaházról és temetőről készült archív fotók, a muraszombati zsinagóga és temető ábrázolásai, egy valódi Tóratekercs-darab és zsidó anyakönyvmásolatok idézik fel a zsidóságnak a Muravidék történelmében betöltött szerepét. A *muravidéki zsidóság* című kiállítást Kepéné Bihar Mária és Lendvai Kepe Zoltán állította össze 2012-ben a Maribori Területi Levéltár, a Muraszombati Muravidéki Múzeum, a Lendvai Nyugdíjas Egyesület Örökségvédelmi Szekciója és nagylelkű muravidéki magángyűjtők közreműködésével.

***Lendvai kincsek és sorsok* című állandó történeti kiállítás**

A Lendvai Galéria és Múzeum megalapítása óta az érdeklődés középpontjában állt a vidék történelmének korszakait bemutató állandó történeti kiállítás tervének megvalósítása. A Lendva-vidék történelme nemcsak gazdag, de viharos is volt egyben, így csak igen kevés tárgyi emlék és iratanyag maradt fenn. Egy történeti állandó kiállítás megrendezése így akkora szakmai kihívást jelentett, hogy arra évtizedekig nem kerülhetett sor. Csak 2005-ben, amikor muzeológus szakember kezdett el dolgozni az intézményben, született meg az a szakmai elképzelés, hogy előbb egy-egy korszak történelmét kell feltárni, tárgyi emlékeit összegyűjteni, ami majd lehetővé teszi, hogy ezekből a mozaikokból összeállhasson a vidék történetét átfogóan bemutató állandó kiállítás. Ennek a hozzáállásnak és rendszeres tudományos munkának köszönhetően jött létre 2007-ben a polgári korszakot, 2011-ben a szakrális örökséget, majd 2012 májusában a muravidéki zsidóságot bemutató állandó kiállítás.

2012 decemberében, Lendva város első írásos említésének 820. évfordulója alkalmából pedig a *Lendvai kincsek és sorsok* című állandó történeti kiállítás nyílt meg. A lendvai vár földszinti folyosóján megtekinthető kiállítás műtárgyak, műtárgymásolatok, iratanyagok és korhű viseletbe öltöztetett bábuk segítségével idézi fel Lendva történelmének legnevezetesebb korszakait. A kiállítást végigjárva 15 gazdagon illusztrált tabló segítségével ismerkedhet meg a látogató a település római kori történetével, a középkor világával, a települést birtokközpontjául választó Bánffy családdal. Az írott források segítenek felidézni az 1192-es esztendő, amely Alsólendva első írásos említésének dátuma, a jeles 1366-os esztendő, amikor **I. Lajos magyar király** vásártartási jogot adományozott a városnak, valamint 1441-et is, amikor **Bánffy Pál I. Ulászlótól** pénzverési jogot nyert Alsólendva és Bolondóc várára vonatkozóan. A viseletrekonstrukciók **Alsólendvai Bánffy Miklós** reneszánsz udvarának hangulatát idézik meg, majd az Esterházyak barokk-kori öltözékeit és a polgárosodás korának lendvai polgári viseletét. A kevés fennmaradt tárgyi emlékből is a legszebbek, legértékesebb kerültek kiállításra: az ún. Bánffy-dénár, a Bánffy- és a Hadik-kehely, a várban 1573-ban és 1574-ben kiadott magyar nyelvű könyvek, a kuruc-kori fringia-szablya, egy barokk ereklyetartó, az 1873-ban alapított Alsólendvai Takarékpénztár egyik főkönyve, az első alsólendvai patika gyógyszerkészítési kéziratos könyve. A kiállítást Lendvai Kepe Zoltán és Kepéné Bihar Mária állította össze. Remélhetőleg ez a kiállítás képezi majd a magvát egy teljesebb és részletesebb helytörténeti állandó kiállításnak, amelynek megvalósításához további levéltári kutatásra és tárggyűjtésre lesz szükség.

Nevezetes lendvaiak című állandó biográfiai kiállítás

Genius loci, azaz a hely szelleme. Ezen latin kifejezés adja vissza, milyen csodálatos kölcsönhatás alakulhat ki egy-egy hely és az ott lakók között. A hely természeti adottságai formálják az ott lakók szellemiségét, valamint a lakók alkotó energiája és lelkülete formálja az adott hely arculatát.

A várak, kastélyok legimpozánsabb termeinek az úgynevezett ősgalériák számítottak, ahova a várat uraló nemesi család az őseinek arcképeit helyezte, az őseiét, akiknek érdemeire büszkén gondolt. Az alsólendvai vár egykori tulajdonosairól nem maradt ránk ilyen ősgaléria, így 2012-ben, a város első írásos említésének 820. évfordulója kapcsán a Lendvai Galéria és Múzeum elkezdte a nevezetes lendvaiak arcképcsarnokának összeállítását. A Lendva-vidék híres szülötteinek arcképeit és életrajzukat bemutató 15 tabló – amelyeket tartalmilag Lendvai Kepe Zoltán, arculatukat tekintve pedig **Orbán Péter** tervezőgrafikus művész készített – az emeletre vezető lépcsőfordulóban kapott helyet. A tablók az időrendi sorrendet követve az Alsólendvai Bánffy család jeles tagjai, **Beythe István** protestáns püspök és botanikus, Alsólindvai Kulcsár György prédikátor, **Bobics Károly** mérnök, Egyházashüvely Dervarics Kálmán aljárásbíró és helytörténész, **Murkovič János** iskolamester, **Mangin Károly** orvos, Zala György szobrász, Bellosics Bálint néprajzkutató, Balkányi Ernő nyomdász, **Pataky Kálmán** operaénekes, **Baráth Tibor** történész, **Halász Dániel** római katolikus lelkész, **Hadrovics László** szlavista és **Duša Počkaj** színésznő életével és munkásságával ismerkedhetnek meg közelebbről a látogatók. Az intézmény tervei szerint a nevezetes lendvaiak arcképcsarnoka egy folyamatosan bővülő, gazdagodó gyűjteménye lesz a Lendvai Galéria és Múzeumnak.

A Lendvai Galéria és Múzeum tevékenysége a szlovéniai Nemzeti Kulturális Program tükrében

A Lendvai Galéria és Múzeum a tevékenységét a szlovéniai Nemzeti Kulturális Programban meghatározott kulturális örökségvédelmi célokkal összhangban valósítja meg, a saját anyagi és szakmai lehetőségeihez mérten. A szellemi és tárgyi kulturális örökség folyamatos gyűjtése, őrzése, védelme, tanulmányozása és értelmezése egyben Lendva Község és a szlovéniai magyarság kulturális örökségének megőrzése is. A további, több tudományág bevonásával végzett részletes kutatások még nagyobb mértékben rámutathatnának azon kulturális kölcsönhatásokra, amelyekből a Mura mentén élő népek több száz éves együttélésének értékei erednek. Tény, hogy a Szlovéniában élő magyarság asszimilációja egyre erőteljesebb, ezért a Lendvai Galéria és Múzeumnak az állam általi megbízatása a múzeumi közszolgálati feladatok végzésére nagy jelentőséggel bír a szlovéniai magyarság megmaradása szempontjából. Ez a megbízatás jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a szlovéniai magyar közösség tagjai megőrizhessék kulturális örökségüket és nemzeti identitásukat.

Az intézmény a képzőművészet terén a Lendva Község és a nemzetiségileg vegyesen lakott terület alkotóinak műveit gyűjti továbbra is annak érdekében, hogy az alkotásokból a közeljövőben nagyszabású állandó kiállítást rendezzen.

Az állami múzeumi közszolgálatra vonatkozó megbízatás elnyerése jelentősen hozzájárulhat a nemzetiségileg vegyesen lakott terület lakóinak békés együttéléséhez, valamint a Szlovénia és Magyarország közti baráti kapcsolatok még szorosabbá tételéhez. A felhatalmazás Lendva számára további lehetőségeket biztosít arra, hogy jelentősebb kulturális központtá fejlődhessen, és Európa számára példaként szolgáljon, mint azon város, ahol a nemzetiségi kultúrák értékei termékenyen összefonódnak.

A kulturális javak hozzáférhetőségének és az alkotáshoz szükséges feltételeknek a biztosítása

A Lendvai Galéria és Múzeum arra törekszik, hogy tevékenységét mind Szlovéniában, mind Magyarországon szakmailag elismerjék, a helyi és a szlovéniai magyar önkormányzatok pedig úgy kezeljék, mint nemzetközi, nemzeti, regionális és helyi szinten kiemelt fontosságú intézményt, és ennek megfelelően anyagilag is támogassák céljait és éves programjait. Az intézmény mindent megtesz annak érdekében, hogy kulturális kínálata mind fizikailag, mind virtuálisan a társadalom minél szélesebb köre számára hozzáférhetővé váljon. A lendvai múzeum a jövőben új információs rendszert tervez kialakítani a világhálón, fiókgyűjtemények létrehozására törekszik a nemzetiségileg vegyesen lakott területen, a kiállításaihoz pedig a fogyatékkal élő személyek számára biztosítani szeretné az akadálymentes hozzáférést.

Az intézmény folyamatosan bővíti a tulajdonában levő kulturális értékekhez való virtuális hozzáférés lehetőségét és megkezdte állományának számítógépes feldolgozását a tárgyi kulturális örökség egységes szlovéniai regisztere által megkövetelt szabványok szerint. Szakkönyvtárát pedig olyan módon tervezi rendezni, hogy állományát be lehessen kapcsolni az egységes szlovéniai elektronikus könyvtári adatbázisba, a COBISS-ba.

Az intézet fokozatosan növeli pedagógiai és andragógiai programjainak számát is. A regionális szintű képzőművészet-pedagógiai, múzeumpedagógiai és andragógiai programok kivitelezésére helyezi a hangsúlyt, mégpedig korszerű múzeumpedagógiai programok alapján minden kor- és társadalmi csoport részére.

A Lendvai Galéria és Múzeum a különböző kutatási, művészeti és idegenforgalmi programokban aktívan közreműködik azzal a céllal, hogy a régió szellemi és kulturális értékeit a gazdasági fejlődés és az életminőség javításának szolgálatába állítsa. Az intézmény vezetősége hisz abban, hogy a kulturális fejlettségi szint az egyik mutatója és egyben ösztönzője is a gazdasági fejlődésnek, elsősorban az idegenforgalomnak és az ahhoz kapcsolódó gazdasági ágazatoknak, de jelentősen hozzájárul a tudomány és az oktatás fejlődéséhez, valamint az életminőség javításához is.

A Lendvai Galéria és Múzeum négy évtizedes fennállása alatt kétségtelenül bebizonyította, hogy a muravidéki régió legfontosabb kulturális intézményei közé tartozik. Főleg a képzőművészet terén elért eredményeinek van komoly visszhangja a közép-európai térségben. Tény, hogy múzeumi területen a jövőben még számos feladat vár rá, ezért küldetését és önállóságát nem szabadna megkérdőjelezni. Az állami múzeumi közszolgálat ellátása elsősorban a Lendvai község és a szlovéniai magyarság kulturális örökségének szakszerű gyűjtésére, őrzésére, védelmére, tanulmányozására és értelmezésére vonatkozik. El kell ismerni, hogy az intézmény ezen feladatokat az eddigi története során a személyzeti és anyagi gondjai miatt nem tudta maradéktalanul megvalósítani. Ezen tudományos feladatok csakis folytonos kutatómunkával és megfelelő szakembergárdával hajthatók sikeresen végre. Ugyancsak egyértelművé kell tenni, hogy a Lendvai község és a Szlovéniában élő magyar közösség kulturális örökségét csakis a nemzetiségileg vegyesen lakott területen működő múzeumi intézmény keretében lehet megfelelően gyűjteni, tanulmányozni és bemutatni. Az itt lévő kulturális örökséget ugyanis olyan hazai szakértők gondozására kell bízni, akik számára a magyar és a szlovén kultúra jellegzetességei egyaránt jól ismertek és mindkét nyelvet beszéljük. Ezzel párhuzamosan fontos szem előtt tartani a régió további jellegzetességeit is, hiszen a nemzetiségileg vegyesen lakott területen a kölcsönhatások igen összetett kulturális szerkezetet eredményeztek. Ugyanis a hat nemzet és etnikum kultúrája, azaz a magyar, a szlovén, az osztrák, a horvát, a cigány és a zsidó kulturális értékek térségünkben jelentős mértékben összefonódnak.

Tény, hogy a magyar és a szlovén nemzet tagjai a határ mindkét oldalán élnek. Az európai integrációs folyamat különböző programokkal segíti elő és külön támogatja a határ mentén élők együttműködését a békés együttélés érdekében. A szlovéniai magyar közösséget és a magyarországi szlovén közösséget fenyegető asszimiláció egyre inkább szükségessé teszi, hogy konkrét programok kerüljenek kidolgozásra ezen folyamat megállítására. A cél eléréséhez a Lendvai Galéria és Múzeum is hozzá szeretne járulni. Ennek érdekében jobb együttműködésre törekszik a magyarországi és szlovéniai múzeumi és galériai tevékenységet folytató intézményekkel, valamint a horvátországi, az ausztriai és más európai intézményekkel való gyümölcsöző együttműködés kibontakoztatására.

IRODALOM

- A néprajzi műemlékek megőrzése érdekében. 1971. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1971. október 1.
- BIHAR Mária – LENDVAI KEPE Zoltán 2003. „Nagy Jó Uram” a muravidéki magyarok között – Dr. Bellon Tibor (1941–2002). In: Muratáj 2003/1. Lendva.
- B. K. Zs. 1968a. Tárlatterem, múzeum nyílik a lendvai várépületben. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1968. november 16.
- B. K. Zs. 1968b. Elképzelések – bronzba öntve. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1968. december 28.
- DOMINKO Jani 1968. Milyen sors vár a lendvai várépületre? In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1968. június 1.
- GERICS Ferenc 2004. Múzeumpedagógiai stratégia a művészeti nevelésben Lendván. GML Archívuma.
- Iskolások rajzkiállítása a lendvai várban. 1971. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1971. október 29.
- KEPÉNÉ BIHAR Mária – LENDVAI KEPE Zoltán 2012. Kő kövön maradjon! Lendva. Kézikönyv a kétnyelvű múzeumpedagógiához. 2012. A megélt táj. Priročnik za dvojezično muzejsko pedagogiko. Doživetje prostora. Szerk. Horváth Sándor. Szombathely.
- Kiállítás a lendvai várban. 1970. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1970. október 2.
- J. KONC 1968. Ha képzőművészeti osztály lenne... In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1968. július 27.
- LENDVAI KEPE Zoltán 2002. Vandálok és anarchisták között. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 2002. augusztus 8.
- LENDVAI KEPE Zoltán 2007. Kerecsényi Edit néprajzi munkássága Lendvavidéken. In: Zalai Múzeum 16. In Memoriam Kerecsényi Edit (1927–2006). Zalaegerszeg. 171–174. pp.
- LENDVAI KEPE Zoltán 2013. 40 let Galerije-Muzeja Lendava. A Lendvai Galéria és Múzeum 40 éve. In: Lyndvamuseum 5. Lendava-Lendva.
- LENDVAI KEPE Zoltán – S. SEBESTYÉN József 2012. Alsólendva vára. Grad Dolnje Lendave. In: Lyndvamuseum 4. Lendva-Lendava.

- Megvásárolják a régiségeket! Múzeumi gyűjtemény és állandó képzőművészeti kiállítás a lendvai várban. 1973. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1973. április 20.
- Póteszközök a muravidéki magyarság kultúréletének fellendítésére. 1972. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1972. november 10.
- Sokoldalú művelődési tevékenység. 1972. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1972. május 19.
- SZŐKE József 1970a. Miért ne lehetne tájtörténeti múzeum a lendvai várban? In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1970. augusztus 6.
- SZŐKE József 1970b. Még egyszer a lendvai tájmúzeum ügyéről. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1970. október 23.
- SZUNYOG Sándor 1976. Gyermekrajz kiállítás Lendván. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1976. május 7.
- SZUNYOGH Sándor 1981. Hogyan jött létre a lendvai múzeumi gyűjtemény. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1981. május 14.
- Tárlat a lendvai várban. 1972. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1972. július 14.
- V. 1969. Kiállítás nyílt Lendván a JKP fennállásának 50. évfordulója alkalmából. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1969. június 14.
- VARGA Sándor 1970. Van lehetőség múzeum alapítására Lendván. In: Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1970. augusztus 20.

V.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 13

ÉLET A BIRTOKON

Szerk.: Szirácsik Éva. Salgótarján, 2013.

Czeglédi Noémi

A salgótarjáni Dornyai Béla Múzeum 2012-ben negyedik alkalommal adott otthont az évente megrendezésre kerülő uradalomtörténeti konferenciának. A témával foglalkozó kutatóknak ismét lehetősége nyílt arra, hogy kutatásaikat megismertessék, megvitassák egymással és a téma iránt érdeklődőkkel. A konferenciasorozat megálmodójának – **Szirácsik Évának** – köszönhetően az előadások tanulmánykötetben is megjelentek. A könyv a 2013 szeptemberében megrendezett ötödik uradalomtörténeti konferenciára készült el.

A szerzők között ismét találunk egyetemen, múzeumban dolgozó kutatót, illetve PhD hallgató is lehetőséget kapott a bemutatkozásra. A konferencia és a kötet az *Élet a birtokon* címet kapta. Ez a megszokott módon lehetőséget biztosított arra, hogy a domíniumok vizsgálatában mind témában, mind korszakban széles spektrumú tanulmányok szülessenek. A birtoktörténet sokszínű megközelítése nem tette lehetővé egy tematikus sorrend felállítását.

Elsőnek **Balaton Petra** (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest) tanulmányát olvashatjuk, amiben nem egy nagybirtok történetével, hanem az erdélyi szász kisbirtokok gazdálkodásával foglalkozik, melyeket az 1910-es években számosan példaértékűnek tekintettek. E területek gazdasági mutatói a kisal földi és a dunántúli régióval vetekedtek, ami több évtizedes – elsősorban önerőből történt – fejlesztés eredményeként jött létre. A gazdaságfejlesztő program rövid ismertetése után a barcasági szász gazdálkodást mutatja be a szerző. A szemléletes, jól megválasztott idézettel színesített tanulmány egy eddig háttérbe szorult forrástípus, a gazdasági tanulmányutak leírását állítja a középpontba, azok segítségével mutatja be a korabeli viszonyokat.

Czeglédi Noémi (Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő) a pallosjog kutatásának lehetőségeiről ír. Mivel a témának önálló szakirodalma nincsen, a tanulmány összegzi azokat a forrásokat, amelyek részletes vizsgálata lehetőséget nyújt a pallosjog újkori szerepének feltárásában. Rámutat, hogy sem maguk az adománylevelek, sem a jogszabályok változásának feltárása, vagy a pallosjog mezővárosok életében betöltött szerepének vizsgálata nem került eddig feldolgozásra. A kutatók által használt források pedig további lehetőségeket rejtenek. A szerző emellett röviden ismerteti a vérhatalom gyakorlásához szervesen tartozó kinnváltatás hátterét, valamint a *ius gladii* attribútumainak – büntető- és kivégzőeszközöknek, tömlőcnek – a feudális joggyakorlatban betöltött szerepét.

Fülöp Éva Mária (Kuny Domokos Múzeum, Tata) a magyarországi bencés kongregációhoz tartozó, Pannonhalma központtal működő öt apátság 1848 utáni gazdasági helyzetét, a „*nagybirtoktól a nagyüzemig*” vezető átalakulást dolgozza fel. Megismerhetjük a tanulmányból, hogy a jobbagyfelszabadítást követő gazdasági feladatokat, a robot eltörlése miatt kiesett munkaerő, felszerelés és igásállatok pótlását, a szükséges tőkeerő megteremtését hogyan oldja meg az uradalom. A szerző kiemeli a világi és egyházi birtokok közti gazdasági különbséget, mely szerint az egyházi birtokok esetében a fő cél az intézmény és birtokrendszer fenntartása és a belső ellátás biztosítása. Így a tőkés bérletek helyett új gazdasági egységek, majorok kialakítása kapták a fő szerepet az átalakulásban.

A gazdaság átalakításán túl annak szereplői, az alkalmazott munkaerő és életkörülményeik mutatkoznak be igen részletesen a tanulmányban. Zárásként is fontos megállapítást tesz a kutató: többször a lehetőségek határozták meg, hogy az egyes mezőgazdasági munkákhoz milyen munkaformát rendelt a birtokirányítás.

Lukács Gábor és **Tóth Éva** (Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely) közös tanulmánya **Szendrey Ignácnak** (1800–1895), a Festetics és a Károlyi birtokok tisztartójának tragédiákkal terhes, mégis sikeres életútját mutatja be. Az évtizedeken át megbecsült, eredményes szakemberként dolgozó alkalmazott életét meghatározta a Georgikonban megszerzett elméleti tudás és gyakorlat. Lehetővé tette számára, hogy családját – köztük leányát, **Júliát** és **Petőfit** – segíteni tudja, tisztességes életet élhessen. Figyelmet érdemel, hogy sok kortársától eltérően Szendrey Ignácot szakmai elméleti kérdések is foglalkoztatták, melyekről a Magyar Gazda című folyóirat hasábjain is írt.

Demeter Zsófia (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár) a Batthyányak hitbizományon kívül eső enyingi uradalmában **Batthyány Fülöp** (1781–1870) birtokosságának idején történt sokrétű fejlődést írja le. Bár a domínium nem volt a birtokrendszer központja, a földesúri fejlesztések eredményeként kiépült Enying rendezett főutcája, fölépültek az uradalom vezető tisztjeinek házai, az 1840-es években felszentelték az új katolikus templomot. Kibővítették a kastélyt és angolparkját. A szerző részletesen bemutatja a juhnemesítést, a fejlett és elismert kertészetet. Kitér a kor egyik legfontosabb kérdésére, a vízrendezésre, azon belül a Sió szabályozására. Összegzőként kiemeli, hogy a 19. században bekövetkezett rengeteg változás nem más, mint a területnek a fejlesztések révén történő kultúrtájjá való átalakulása.

Tarkó Ilona (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba) szintén a Batthyány család birtokosságával foglalkozik. A 16–17. századi rabtartással és kereskedelemmel kapcsolatos iratok alapján elemzi annak kialakult szokásait. Jelen tanulmányban elsősorban a pontos kimutatásokat készítő **Batthyány I. Ádám** iratai kerültek elemzésre. A fennmaradt dokumentumok sokszínűsége – például hit-, kezes-, kolduló- és sarclevelek – segítségével megismerhetjük a rabok státuszát, a fogságban töltött évek alatti kezességvállalás veszélyeit, a váltságdíj összegyűjtésének lehetőségeit. A szökött vagy a sarcgyűjtés közben elhalt, illetve a postarabok (a rabtartóval kapcsolatot tartó rabkísérők) helyzetét is elemzi a kutatás, mely összegezve megállapítja a sarcgyűjtés korabeli gazdasági jelentőségét.

Ulrich Attila (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) olyan kis- és középbirtokokat vizsgál, amelyeket a Szepesi Kamara elkobzott a Wesselényi-féle összeesküvés után. Hét nemes vagyoni helyzete tárul elénk az 1670–74 közötti időszakból. Megismerhetjük a szegény kisbirtokos nemes, a szőlői révén vagyonos kisbirtokos és a tehetős középbirtokosság jövedelmeit és életkörülményeit, többek között a **márkusfalvi Máriaissy család**, a hegyaljai szőlőbirtokos **Baksa István** vagy **Kátay Ferenc** – Torna és Encs urának – bemutatásával. A szerző részletesen ismerteti a birtokosok jobbágyságát, a tőlük követelt adónemeket és azok mértékét, kiemelt figyelmet fordít a regálék szerepére is. Megállapítja, területenként hogyan változik a jobbágyi adózás. A bemutatott birtokokat szemléletes térkép-mellékletek segítségével is áttekintheti az olvasó.

Illik Péter (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba) Kóny [Győr-Moson-Sopron megye] település 17. századi történetének fennmaradt forrásait vizsgálja. A kutató röviden ismerteti a győri székeskáptalan tulajdonába tartozó falu bérlojait és földesurait, valamint a possessio-t ért török és végvári dúlást. Mégsem egy településtörténeti munkáról van szó. A szerző sikeresen hívja fel a figyelmet arra, hogy a rendelkezésünkre álló források segítségével mennyire árnyalt képet tárhatunk fel akár néhány lokális eseménnyel kapcsolatban is. A dolgozatban ismertetett rabjegyzék olvasásakor ismét felidézhetjük **Tarkó Ilona** tanulmányát.

Kaposi Zoltán (Pécsi Tudományegyetem KTK, Pécs) a Batthyány család kiterjedt nagybirtokrendszerének ludbregi uradalmát [Ludbreg, Horvátország] tárgyalja. A birtok területi és gazdasági változásait követi nyomon 1746 és 1918 között, de röviden bemutatja a korábbi birtokosokat is, valamint kitekint az 1920–30-as évekig. A domínium területi adottságai mellett kiemeli a **Batthyány Fülöp** herceg alatti gazdasági fejlődést, a halálát követő bérleti rendszerben történő működést. Végül az átfogó tanulmány összefoglalja az I. világháború nagybirtokokra gyakorolt hatását és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulásának következményeit.

B. Gál Edit (Mátra Múzeum, Gyöngyös) a 18. század elején kialakuló új főnemesség egyik meghatározó alakjának, **Orczy Istvánnak** hivatali és gazdasági felemelkedését mutatja be Heves megyei birtokszerzésein keresztül. A sikeres pályafutás és vagyongyarapítás eredményeként a felemelkedő kisnemes a bárói rang mellett közel 250.000 hold birtokot hagyott fiára halálakor 1749-ben. Gál Edit ennek az életútnak a lépéseit, tudatos döntéseit ismerteti teljes részletességgel, kitérve a felesége révén meghatározó Nyáry vagyonra, a megszerzett települések 17. század végi állapotára és a kialakított birtokközpont, Tarnaórsre. Az adatgazdagságot korabeli térképek teszik változatossá.

Szirácsik Éva (Dornyay Béla Múzeum, Salgótarján) A **Koháry család** Nógrád vármegyei központtal rendelkező birtokai gazdálkodásának egy területét, kizárólag a természetbeniekkel való gazdálkodást dolgozta fel az 1726–1731 közötti időszakra vonatkozóan. A Koháryak birtokosságának sajátossága volt, hogy a domíniumok egy része a család közös tulajdonában volt, míg a többit az egyes családtagok külön birtokolták. A szerző táblázatok segítségével összegzi a gabonafélékre (búza, árpa, zab), a szénára, az állatállományra (szarvasmarha, szamár, sertés, bárány, kecske, méh) és a szesitalokra vonatkozó adatokat.

Hegedűs István (Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskola, Eger) az **Andrássy család** gazdaságtörténeti jelentőségét, hitbizományainak történetét dolgozza fel. A tanulmány alapkatásként **Andrássy György** (1797–1872) és fia **Dénes** (1835–1913) életútjának bemutatása mellett az Andrássy György által alapított hitbizomány történetét ismerteti. A kutató a birtokok vizsgálatát a levéltári források mellett a gazdacímtárakra alapozza. Az uradalmak becsértékének és kataszteri tiszta jövedelmének összehasonlításán keresztül „rangsorolta” Andrássy Dénes birtokait.

Bár a kötetben megjelent írások nem mindenhol egyeznek meg a tartalomjegyzékkel, érdekes és hasznos adatokat, összefüggéseket, eredményeket olvashatunk a kötetben.

A *Discussiones Neogradienses* uradalomtörténeti sorozatában megjelent tanulmányok – a korábbi kötetekhez hasonlóan – a gazdaság-, társadalom-, jog- és helytörténeti kutatásokon alapulva készültek el. Érdekessége, hogy a dolgozatok hol a birtokok területére, hol a birtokos személyére vonatkozóan összekapcsolódnak egymással. Ennek oka nem a kutatók közti megállapodás, hanem a nagybirtokrendszer és a birtokosság történelmünkben betöltött szerepe.

SZABADKAI SZECESSZIÓS KINCSESTÁRAK
NINKOV K. OLGA – LJUBICA VUKOIĆ DULIĆ:

Secesija u Subotičkim javnim zbirkama –
Szecesszió a szabadkai közgyűjteményekben
Subotica/Szabadka, 2013. 192 p.

Fábián Borbála

Szabadkát eddig az építésze miatt tartottuk a magyarországi szecesszió fővárosának, nem véletlenül. Az elmúlt években nemzetközileg is elismerték Szabadka szecessziós örökségét: 2007-ben felkerült az európai szecesszió emlékeit összegyűjtő Art Nouveau European Route kulturális útra, ezért elkészült a belváros szecessziós épületeit megjelenítő térkép. 2013. január 25-én felvették a szecessziós városok hálózatába, ami által remélhetőleg még nagyobb ismertséget kapnak a bácskai város 20. század elején emelt méltán híres épületei. A Szegeddel közös IPA pályázat is a szecesszió bemutatása mellett a turizmus fejlesztését tűzte ki célul: *Jewels at the turn of the century – thematic roving in the world of Art Nouveau / A századvég ékkövei* – tematikus utak a szecesszió világában.

Az épületeken túl a most ismertett múzeumi kiadványból megismerhetjük azt is, hogy tárgy-kultúrája révén a mindennapi életet is mennyire áthatotta a szecesszió stílusa. A kötet tanulmányainak legfőbb értéke, hogy feltárják a kapcsolatot a magyarországi és az európai szecesszió között, valamint a szabadkai alkotókat és a tárgyakat elhelyezik a magyarországi szecesszió történetében is. Olyan apróságokra is felhívják a figyelmet, melyek korábbi tanulmányokban még nem jelentek meg, például a Bácsország 1905. december 1-jei számában megjelent **Pataj Sándor** Szecessziósan című versrészlete, vagy **Geréb Klára** grafikusművész kanapéja, mely az 1920-as évek végén készült egy szecessziós enteriőrhez éppen a múzeum épületébe, hiszen 1925-től itt lakott a férjével, **Fenyves Lajossal**. A könyv címlapja is különleges, oda ugyanis az a gyertya- vagy táltartó talapzat pár került, amit a szecesszió szabadkai felfedezésének idején, 1974-ben vásárolt a múzeum.

A szerzők nyolc fejezetben mutatják be a szabadkai múzeum gyűjteményeinek szecesszióhoz köthető darabjait: a képzőművészettől (Szecessziós és szimbolista festészet, rajz, szobrászat és éremművészet a szabadkai közgyűjteményekben című első fejezettől) a mindennapokban is használt tárgyakig, kisnyomtatványokig: Iparművészet, ipari formatervezés; Bútor; Lépést tartva a divatirányzatokkal; Fénykép; Könyv, brosúra, újság és folyóirat Szabadkán a szecesszió korában; Számlócédulák; Képes levelezőlap- és üdvözlőlapok.

Az Iparművészet fejezetben kapott helyet az építészet, hiszen a szecesszió, mint összművészeti (Gesamtkunstwerk) stílus az épületek teljes megtervezésére törekedett. Ezért is különleges hely ma a szabadkai városháza, mert megmaradt eredeti szecessziós berendezése. Az épület centenáriumi évében a múzeumok éjszakáján nyílt meg a Szabadkai Városi Múzeum Szecesszió a szabadkai kincsestárakban című kiállítása, amely 2012 májusától 2014 tavaszáig volt látogatható. A múzeum székhelyül szolgáló épület valódi otthona volt a tárlatnak, hiszen a Vágó fivérek ebben a stílusban építették, és napjainkig is sokat megőrzött eredeti fényéből. Ezen a kiállításon a Városháza eredeti székei, és az épület földszintjén egykor működő Városi Kávéház fennmaradt asztalai, valamint a külső díszítés néhány pirogránit és eoizinmázás kerámia eleme is. Ahogy a kiállítás kurátora és a

katalógus egyik szerzője, **Ninkov K. Olga** fogalmazta meg a Bácsország, Vajdasági Honismereti Szemle szecessziós számában (2012/3.) megjelent Kiállításnézőben Szecesszió a szabadkai kincses-tárban című cikkében:

„A tárlat a szabadkai Városháza elkészítésének 100. évfordulója alkalmából jött létre, és ezért kapott a jelentős műemlék kinagyított fotója és két eredeti díszszéke a kiállításban fő helyet.”

Ugyanakkor Szabadka másik emblematikus épületének, a zsinagógának a tetőcserepei és terrakotta díszítőelemei is láthatók a tárlaton és a katalógusban is.

Az iparművészeti fejezet tárgyalja a fémből, kerámiából és üvegből készült használati tárgyakat is. Egy celjei kerámia katalógus segítette a kutatókat abban, hogy azonosítsák a szabadkai múzeum gyűjteményében lévő szecessziós stílusú süteményes tányérok és a mosdókészlet származását. Üveg-tárgyból csak néhány került a múzeumba, de bemutatják **Krauser Károlynak** a városháza földszint-jén működött üvegkereskedéséről készült fényképét is 1912-ből, mely **Braun Henrik** *A szabadkai városháza felavatásának ünnepére* című kiadványában jelent meg eredetileg. A fémtárgyak közül bemutatják egy Szegeden vásárolt tintatartót és a Montalion család fűszertartóját a szabadkai órák és ékszerészek által egykor árusított luxuscikkekből. A kiállításban elhelyezett három szecessziós lámpát éppen csak megemlítik. Stílusosan a fejezetet a katalógus 82. tárgyának, egy tálalószekrénynek a fém díszítése, egy virágokkal körbe vett női fej zárja.

A következő fejezet a bútorokról szól, a szabadkai lakás- és lakberendezési kultúra változásairól. A bútorok kereskedelmi útvonaláról ad képet **Vermes Lajos** tálalószekrényének az esete, aminek a hátoldalán lévő levonó alapján megtudható, hogy azt 1905-ben Szegedről szállították vonattal Szabadkára, de a készítője nem ismert. A különböző tonett székek mellett a városháza egyedi bútorai is a magyar szecesszió sajátos irányzatát képviselték.

A korabeli ruhadarabokról és kiegészítőkről, valamint a korszak divatjáról szól a következő fejezet, igaz, a múzeum gyűjteményében csak néhány darab ilyen stílusú textil lelhető fel, ezért főként fényképek és korabeli hirdetések segítségével mutatják be az öltözködési szokásokat.

Egy újabb fejezet a szabadkai fényképszüzeket ismerteti, kiemelve a fényképezés kultúrájának gyors elterjedését és annak fontos hatásait napjaink társadalomkutatásában. Az amatőr fényképezés éppen a 19. század végén vette kezdetét és terjedt el a polgárság körében, pl. **Csáth Géza édesapja, Brenner József** is készített otthon fényképfelvételeket. A természetességre való törekvés megjelent a szabadkai fényképezésnél is, mint a szecesszióra utaló vonás, vagy a virágmotívumok gyakori használata hátlapokon, ami az egyik kiválasztási elv lett a katalógusba kerülő fényképek szelektálásakor. A cikk szerzője Ninkov K. Olga külön is számba veszi a város fényképészeit és műterméiket, számszerűen tizenhármat.

A katalógus folytatásában a szabadkai könyv- és újságkiadásban megszületett helyi szecessziós stílusú kiadványokról olvashatunk. Természetesen a helyi könyvkiadók és nyomdák termékei mellett a Monarchia és Európa más kiadóinak a munkái is fellelhetők a Városi Múzeum könyvtárban és a Városi Könyvtárban. A cikk sorra veszi a grafikai tervezés és a könyvkészítés szecessziós koncepciójának alapvető jellegzetességeit, melyek jelentősen eltértek a korábban divatos historizmus díszítőelemeitől. Jellemző volt, hogy a könyveket a Gesamtkunstwerk szellemében egységesen alakították ki, minden egyes részletüket áthatja a szecessziós harmónia. A délvidéki újságkiadásban a legtipikusabb szecessziós stílusban kialakított fedőlapot **Aczél Henrik** készítette a Bácsország számára, ami 1904-ben jelent meg Szabadkán. Ez a címlap mára már szimbólum, hiszen az 1995-ben induló Bácsország, Vajdasági Honismereti Szemle nemcsak a nevet vette át, hanem éveken keresztül ugyanezzel a címlappal jelent meg. A szabadkai írók, festők és nyomdászok szoros együtt-

működésére utal **Oláh Sándor** festőművész illusztrációsorozata is, aki **Csáth Géza**, **Havas Emil** és **Munk Artúr** szerzők, *A repülő Vucsidol* című regényét illusztrálta a Bácskai Hírlap tizennégy számán keresztül.

Külön fejezet foglalkozik a számolócédulákkal. Ezek egykor a mindennapok részei voltak, hiszen ezekre írták fel az árakat, s már akkor is sokan gyűjtötték, sőt az egyik leleményes bolt tulajdonosa ezt íratta a cédulájára:

„Ne dobja el! Ha ellátogat üzletünkbe 10 alkalommal 10 ilyen számolócédulát gyűjthet össze és még 1 darab szagos szappant is kap ajándékba.”

Szeccsziós helyi plakátokból csak egy került a múzeum gyűjteményébe, a Lifka mozi egyik díszeladásáról. A másik plakátot ma Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik, a Szabadkai Magyar Csizmakészítő-Czipézmunkások és munkásnők 1905-ös táncmulatságáról.

A képes levelező- és üdvözlőlapok bemutatásakor a szerzők rögtön leszögezték, hogy a szeccszió időszakát a képes levelezőlapok aranykorszakának tekinthetjük. A Szabadkát ábrázoló topográfiai lapok mellett karácsonyi, újévi és húsvéti üdvözlőlapokat is beválogattak a katalógusba, néhány lap pedig a korban elterjedt művészeti-, szerelmi-, névnap- és vicces képeslapokat képviseli.

A tanulmányokat követve a kötet végén található maga a katalógus, ahol 62 oldalon keresztül, a tanulmányok sorrendjében mutatják be a 321 tételnyi műtárgyállományt. A festmények, tárgyak, fényképek és nyomtatott dokumentumok többsége, mintegy 70 %-a, a kiállításon is szerepelt, Aczél Henrik Tündérek tánca című triptichonjától kezdve a fényképalbumokig és üdvözlőlapokig. 318 tételről készült színes fénykép teszi élvezhetőbbé a katalógus száraz, tényszerű adatait, igaz a képek mérete elég kicsi, egész oldalas fotó csak elvétve található. A tanulmányok között további 116 fekete-fehér illusztráció szerepel. Ezek jelentős része korabeli folyóiratokból származik, például a Bácsországból, mely szeccsziós divatlapként számos fényképet is közölt, és a szintén Szabadkán kiadott bunyevác–sokác Nevenből. Néhány könyv-illusztráció a Szabadkai Városi Könyvtárból érkezett, például a korszak egyik legfontosabb helytörténeti dokumentuma, Malusev Sándor Szabadka sz. kir. város cím- és lakjegyzéke. Egy-két illusztráció pedig más szabadkai intézményekből, például a levéltárból vagy a zeneiskolából származik.

A szerb–magyar nyelvű kötet szerzői – akik a kiállítás kurátorai is voltak: Ninkov K. Olga és **Ljubica Vuković Dulić** –, a fordítók, lektorok, korrektorok és restaurátorok, valamint a fotós segítségével a közel kétszáz oldalas könyvben szinte megelevenednek a múzeumi tárgyak. Az egyes fejezetek végén a felhasznált irodalom és a szakirodalom jegyzéke a további kutatásokat segíti és a kötet tudományos igényességét bizonyítja.

A könyv célját és értékét szinte lehetetlen jobban megfogalmazni, mint ahogy a könyv bevezetőjében tették:

„Munkánkkal szeretnénk hozzájárulni a további kutatásokhoz, és rámutatni a szeccsziós tárgykör további gyűjtésének, kutatásának és bemutatásának szükségességére és irányára, részlegesen, esetleg egy tágabb egység részeként, a megismerés és bemutatás különböző kontextusaiban.”

E SZÁMUNK SZERZŐI

Baji Etelka	történész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Balpataki Katalin	történész, muzeológus, „Matrica” Múzeum és Régészeti Park, Százhalombatta
Béres Katalin	történész, főmuzeológus, Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
Biró Annamária	irodalomtörténész, adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárád
Czeplédi Noémi	történész, főmuzeológus, Városi Múzeum, Gödöllő
Cseh Valentin	történész, muzeológus, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, Zalaegerszeg
Csorba László	történész, főigazgató, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Debreczeni-Droppán Béla	történész, muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Egyed Ákos	történész, akadémikus, Kolozsvár
Fábián Borbála	történész, Baja
Fülöp Éva	történész, muzeológus, ny. múzeumigazgató, Szárliget
Gál Éva	történész, főmuzeológus, osztályvezető, Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Gaucsík István	történész, muzeológus, Pozsonyi Városi Múzeum (Múzeum mesta Bratislavy), Pozsony
Gidó Attila	történész, kutató, Román Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
Göncz László	történész, parlamenti képviselő, Lendva
Huszár Mihály	történész, muzeológus, Marcali Múzeum, Marcali
Keppel Csilla	történész, muzeológus, intézményvezető, Smidt Múzeum, Szombathely
Kovács Attila	történész, tudományos munkatárs, egyetemi docens, Inštitut za narodnostna vprašanja – Etnikai Kutatóintézet, Ljubljana
Kőszegi Gábor	történész, etnográfus, muzeológus, Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Lendvai Kepe Zoltán	etnográfus, főmuzeológus, Lendvai Galéria és Múzeum, Lendva
Papházi János	történész, főmuzeológus, osztályvezető, Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft., Gödöllő
Pásztor Andrea	történész, muzeológus, Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Pintér János	történész, muzeológus, c. főigazgató-helyettes, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Pusztai Gabriella	történész, muzeológus, intézményvezető, Kunszentmártoni Általános Művelődési Központ, Kunszentmárton
Sári Zsolt	etnográfus, tudományos igazgató, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre
Székelyné Kőrösi Ilona	történész, főmuzeológus, Katona József Múzeum, Kecskemét
Závodi Szilvia	történész, muzeológus, Hadtörténeti Múzeum, Budapest

ÚTMUTATÓ

a Történeti Muzeológiai Szemlében megjelenő kéziratok formai elkészítéséhez

Kérjük a Szerzőket, hogy kéziratukat a Magyar Tudományos Akadémia érvényes helyesírási szabályzata szerint, digitálisan, illetve A/4 egyik oldalára nyomtatva készítsék el. (Folyamatos lapszámozással, 12 pontos Times New Roman betűtípussal, 1,5 sortávolsággal, 3 cm-es margóval, sorkizárással, Microsoft Word 6.0, vagy annál újabb *.doc formátumban) A mellékletek (rajz, fénykép, térkép stb.) helyét a szövegben jelölni kell, pl.: (1. kép)

A szöveget ne formázzák, kivéve a bekezdéseket és jegyzetszámemelést, ugyanakkor jelöljék a kiemléseket, kurziválásokat egyszerű aláhúzással.

Földrajzi nevek esetében kívánatos a közigazgatási beosztást (megyét) zárójelben megadni, pl.: Aszód (Pest m.). Olyan magyar helységek előfordulása esetén, amelyek a mai Magyarország határain túl vannak, meg kell adni a jelenlegi nevet is: pl.: Kolozsvár (Kolozs m.) – ma Cluj (Románia), vagy Felsőőr (Vas m.) – ma Oberwart (Ausztria). Ilyen helynevek felsorolása esetében mindig az 1913-as közigazgatási beosztást kell alapul venni.

Jegyzetek

Minden hivatkozás, utalás és megjegyzés lábjegyzetbe kerüljön, amelyet a vonatkozó oldal alján folyamatos számozással kérünk feltüntetni.

A jegyzeteket az alábbi szempontok szerint kell elkészíteni:

- 1 SZABÓ I. 1961. 46. p.
- 2 PEVETZ, W. 1983. 77–85. pp., 119 p.
- 3 SZAKÁLY F. 1993. 35. p.
- 4 MURÁDIN J. 1998. 16–21. pp.

Tehát a jegyzetben csak a szerző vezetéknévét és a keresztnév kezdőbetűjét (ha szerző nincs, a cím egy-két kezdő szavát), a kiadás évét és az idézett hely lapszámát adjuk meg. A mű többi adatát az irodalomjegyzék hozza. Nem magyar szerzők esetében is mindig előre kerül a vezetéknév, majd vesszővel elkülönítve a keresztnév kezdőbetűje.

Irodalom

Az irodalom összeállításánál különbséget teszünk az önálló munkák, folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányok között. A megadott irodalmat a szerzők neve szerint alfabetai sorrendben a dolgozat végén kell felsorolni. A kiadót nem kell szerepeltetni. Pl.:

MURÁDIN Jenő 1998. Thorma János 1848-as képei. Kiskunhalas.

PEVETZ, Werner 1983. Lebensverhältnisse von Altenbauern und Altbäuerinnen. Wien.

SZABÓ István 1961. A parasztság történelmének problematikája Magyarországon a kapitalizmus korszakában. In: Századok.

Rövidítések

A rövidítések jegyzékét, az általános gyakorlatnak megfelelően mindenki maga készíti el. Pl.:

MGtSZ Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Folyóirat. Bp.

MMgMK Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Évkönyv. Bp.

Fol. Hist. Folia Historica. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Bp.

Mellékletek

A képmellékleteket számozottan, digitális formában kérjük (jpg, tif). A képjegyzéken fel kell tüntetni a megnevezést, az évszámot, továbbá a fotós nevét is.

A statisztikákat célszerű számítógépes formában elkészíteni.

A szerzőket bemutató rovathoz az alábbi adatokat kérjük: a szerző neve, végzettsége, foglalkozása, beosztása, munkahelye.

Levélcímünk: Magyar Múzeumi Történész Társulat
1088 Budapest
Múzeum krt. 14 – 16.

e-mail: mamutt2000@gmail.com
web: www.mamutt.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Történeti Muzeológiai Szemle 13.

I. TANULMÁNYOK

- 7 Biró Annamária
Identitás, nemzet, nemzetpolitika a 18–19. század fordulóján*
- 17 Egyed Ákos
A politika csapdáiban. Adatok gróf Mikó Imre politikai szerepvállalásaihoz (1848–1872)*
- 25 Csorba László
A birodalom kísértése. Gondolkodók, gondolatok a magyar állam eszméjéről, hivatásáról (1850–1945)*
- 37 Székelyné Kőrösi Ilona
Aranykorban és háborúban. Sándor István kecskeméti polgármester munkássága
- 63 Cseh Valentin
Petróleumszállítás a Dunán 1898–1945
- 91 Fülöp Éva
Egy erdélyi földműves életútja az „iparváros” Tatabányáig. Fülöp József (1918–2001) hagyatéka Tatabánya közgyűjteményeiben

II. KÖZLEMÉNYEK – MÓDSZERTAN – MŰHELY

- 109 Pintér János
XIII. Országos Történész Muzeológus Konferencia, Szakmai Továbbképzés. Csíkszereda, 2012. október 2–4.
- 113 A 2012. évi Wellmann Imre díjazott – Megyeri Anna
- 115 Béres Katalin
XIV. Országos Történész Muzeológus Konferencia, Szakmai Továbbképzés. Zalaegerszeg–Alsólendva, 2013. szeptember 18–20.
- 119 A 2013. évi Wellmann Imre díjazott – Sallayné Peterdi Vera
- 121 Gidó Attila
Az erdélyi zsidó identitások Nagyromániában*

- 125 Kovács Attila
A muravidéki magyarság sorsfordulói 1920–1991 között. Rövid áttekintés**
- 133 Sári Zsolt
Határok feszegetése. A közelmúlt és a jelen bemutatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban**
- 143 Debreczeni-Droppán Béla
A Magyar Nemzeti Múzeum első portása és díszöltözetei
- 167 Debreczeni-Droppán Béla
A Magyar Nemzeti Múzeum kisharangja
- 171 Kőszegi Gábor
A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában őrzött községvizsgálati jegyzőkönyvek (1891–1899) forrásértékéről
- 185 Balpataki Katalin
Batta, Varjasbatta – legyen Százhalombatta
- 193 Huszár Mihály
A marcali Hikman-Szabó család öröksége: Múlakatos munkáktól a képzőművészeti alkotásokig
- 205 Závodi Szilvia
Háború a játékok között – Háborús játékok a 20. század első felében
- 217 Keppel Csilla
Nagy Mariann hagyatékának sporttörténeti különlegességei
- 227 Baji Etelka
A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának kalandos útja
- 239 Pusztai Gabriella
Kismúzeum intézményi integrációban
- 245 Gaucsík István
Múzeum és történeti muzeológia, avagy a tudományosítás rögzös útjai

III.

KIÁLLÍTÁSOK

- 257 Papházi János
Pénzügyminisztériumból múzeum – Savoyai Eugén egykori téli palotája, Bécs
- 261 Gál Éva–Pásztor Andrea
Azok a '40-es évek... Időszaki kiállítás a Janus Pannonius Múzeumban

IV.

KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP

- 269 Göncz László
A Muravidék történelemkutatásának jellemzői és nehézségei**
- 273 Lendvai Kepe Zoltán
A Lendvai Galéria és Múzeum négy évtizede

V.
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

- 305 **Discussiones Neogradienses 13. Élet a birtokon.** Szerk.: Szirácsik Éva. Salgó-
tarján, 2013. (*Czeglédi Noémi*)
- 309 **Szabadkai szecessziós kincsestárak.** NINKOV K. OLGA – LJUBICA VUKOIC
DULIĆ: *Secesija u Subotičkim javnim zbirkama – Szecesszió a szabadkai
közgyűjteményekben.* Subotica/Szabadka, 2013. (*Fábián Borbála*)

313 E SZÁMUNK SZERZŐI

315 ÚTMUTATÓ

317 TARTALOMJEGYZÉK

A *-gal jelzett írások a 2012. évi csíkszeredai Országos Történész Muzeológus Konferencia, Szakmai Továbbképzésen elhangzott előadások szerkesztett változatai.

A **-gal jelzett írások a 2013. évi zalaegerszeg–alsólendvai Országos Történész Muzeológus Konferencia, Szakmai Továbbképzésen elhangzott előadások szerkesztett változatai.

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nemzeti Múzeum és a
Göcseji Múzeum támogatásával jelent meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 1588 – 8207

Felelős kiadó a Magyar Múzeumi Történész Társulat elnöke

Nyomta és kötötte: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Készült 300 példányban